

Türkbilig

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

ISSN : 1302-6011

2021/41

Ankara <Bahar> 2021

Türkbilg

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

ISSN : 1302-6011
Kuruluş Tarihi: 2000

Kurucusu / Founder
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Bülent GÜL

YAYIN DANIŞMA KURULU / PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS

Prof. Dr. Ferruh AĞCA [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Sema BARUTCU ÖZÖNDER [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Ts. BATTULGA [MOĞOLİSTAN] • Dr. Ankbay DANUU [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Tumurtogoo DOMİİ [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Nikolay Ivanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLİASUN [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Marcel ERDAL [ALMANYA] • Prof. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN [TÜRKİYE] • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Bülent GÜL [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Şakir İBRAYEV [KAZAKİSTAN] • Prof. Dr. Yuriy Nikolayeviç İSAYEV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. Juha JANHUNEN [FİNLANDIYA] • Prof. Dr. G. JORİGT [Ç MOĞOLİSTAN-ÇİN] • Prof. Dr. Michael KNÜPPEL [ALMANYA] • Prof. Dr. Alexis MANASTER RAMER [ABD] • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Irina NEVSKAYA [ALMANYA] • Prof. Dr. Marek STACHOWSKI [POLONYA] • Prof. Dr. Alfinna SİBGATULLİNA [RUSYA] • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Jens WILKENS [ALMANYA] • Prof. Dr. Peter ZIEEME [ALMANYA]

YAYIN HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

Prof. Dr. Mehmet AÇA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Doç. Dr. Hakan AKÇA • Prof. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ • Dr. Öğr. Ü. Fatma ALBAYRAK • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Dr. Kenan AZILI • Prof. Dr. F. Sema BARUTCU-ÖZÖNDER • Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Dr. Öğr. Ü. Meltem CAN • Dr. Öğr. Ü. Mikail CENGİZ • Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU • Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU • Dr. Ankbay DANUU • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR • Prof. Dr. Şener DEMİREL • Doç. Dr. Kemalettin DENİZ • Prof. Dr. Abide DOĞAN • Prof. Dr. Şaban DOĞAN • Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ • Prof. Dr. Tuba İşınsu İsen DURMUŞ • Dr. Öğr. Ü. Mutlu ER • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLİASUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLİASUN • Prof. Dr. Ruhi ERSOY • Prof. Dr. Öğr. Ü. Genç Osman GEÇER • Prof. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ • Prof. Dr. İsmail GÖRKEM • Prof. Dr. Bülent GÜL • Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ • Prof. Dr. Galip GÜNER • Doç. Dr. Sinan GÜZEL • Doç. Dr. Erkan HİRİK • Doç. Dr. Sevil HİRİK • Dr. Öğr. Ü. Ali İLGIN • Prof. Dr. Ekrem KALAN • Doç. Dr. Adnan R. KARABEYOĞLU • Prof. Dr. Şahika KARACA • Dr. Arda KARADAVUT • Dr. Öğr. Ü. M. Yasin KAYA • Dr. Serkan KEÇEÇİ • Dr. Öğr. Ü. Filiz KILIÇ • Dr. Ayşe KILIÇ ÇENGİZ • Prof. Dr. Ayşe KIRAN • Dr. Aziz Tolga KOÇ • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Dr. Öğr. Ü. Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU • Prof. Dr. Abdullah KÖK • Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR • Dr. Öğr. Ü. Murat KÜÇÜK • Prof. Dr. Cafer MUM • Prof. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT • Doç. Dr. Serdar ODACI • Dr. Öğr. Ü. Nüket OKUTAN DEVLETOV • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Dr. Öğr. Ü. Yılmaz ÖZKAYA • Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN • Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM • Prof. Dr. Fatih SAKALLI • Doç. Dr. İsa SARI • Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN • Prof. Dr. Hatice ŞİRİN • Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • Prof. Dr. Mete TAŞLIOVA • Prof. Dr. Nezir TEMÜR • Prof. Dr. İsenbike TOĞAN • Prof. Dr. Turgut TOK • Prof. Dr. Lokman TURAN • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Doç. Dr. Kadriye TÜRKAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Dr. Öğr. Ü. Esra Bilge SAVCI • Dr. Öğr. Ü. Melike ÜZÜM • Prof. Dr. Alemdar YALÇIN • Dr. Öğr. Ü. Süleyman Kaan YALÇIN • Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Prof. Dr. Talip YILDIRIM • Prof. Dr. Emine YILMAZ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Baş Editör / General Editor

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Editör / Editor

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

İngilizce Editörü

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA

YAYIN KURULU ÜYELERİ / MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Bülent GÜL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Doç. Dr. Haydar YALÇIN [Ege Üniversitesi] • Dr. Öğr. Ü. Meltem CAN [Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi] • Dr. Esin AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Dr. Kenan AZILI [Bayburt Üniversitesi] • Dr. Hasan GÜZEL [Hacettepe Üniversitesi] • Dr. Arda KARADAVUT [Bülent Ecevit Üniversitesi] • Uzm. İsmail İLGIN [Bülent Ecevit Üniversitesi] • Uzm. Buket Nur KIRMIZIGÜL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]

Kapak Tasarım: Mehmet FİDANCI

İç Tasarım: Bülent GÜL

Yayının Türü

Türkbilg, hakemli, yaygın, uluslar arası, süreli (altı aylık) yayındır.

**

Taranan İndeksler / İndekses

Türkbilg, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, EBSCO The Belt and Road Initiative Reference Source, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Ulrich's Periodicals Directory, İdeal Online, Söbiad Sosyal Bilimler Atf Dizini ve ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Türkbilg'de yayımlanan makaleler yayıncının yazış izni olmadan tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılmamaz. Yazışların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yazışlarda kullanım sorumluluğu yazara aittir.

İLETİŞİM ADRESİ / INFORMATION ADDRESS

Prof. Dr. Bülent GÜL

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 06800 Beytepe/Ankara TÜRKİYE

web sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilg>

e-posta: turkbilgdersgisi@gmail.com

Türkbilg, 2021/41, Etkileşim Basım Yay. Tan. Ltd. Şti. Basımevi'nde (Devrez Sok. No. 1 Altındağ / ANKARA Tel: 3843136, Sorumlu Müdür: Yusuf AVAN) basılmıştır.

Ankara <Bahar> 2021

Türkbilig'ten Merhaba,

Değerli okuyucular, 2000 yılında yayın hayatına başlayan Türkbilig Dergisi bugün 2021 yılına erişmiş ve 41.nci sayısı ile karşınıza ulaşma olanağı bulmuştur. Bu sürecin yaşanmasında yazıları ve hakemlikleri ile Türkbilig'i yüksek düzeyli bir bilim yayını olarak yoluna devam etmesine destek veren, katkıda bulunan herkese şahsım ve Türkbilig Dergisi'ne vücut verenler adına ayrı ayrı teşekkür ederim. Birer teşekkür borcumuz da, rahmetli rektörlerimizden Prof. Dr. Tunçalp Özgen'edir, kendisini rahmetle anıyor, ruhu şad olsun, diyorum. Maddi yönden zorlandığımız bir sürece girdiğimizde cömertliği ile desteğini karşılıksız gösteren Ahmetcan Asena'ya da teşekkürü bir borç bilirim. Bu destekler, çıktığımız yolda bize cesaret vermiş, azmimizi bilemiştir. Bu sayıya erişmemize yardımcı olanların cümlesine bir kez daha teşekkür ederim.

Elinize erişen bu sayı, yine bilimsel düzeye önem verilerek, titizlikle seçilmiş yazılar ile tertip edilmiştir. Türklük bilimine yararlı olacağına ve yeni kapılar açacağına inandığımız bu sayıda yazı sahiplerine, bilimsel hakemlikleri ile katkıda bulunanlara bir kez daha teşekkürler.

Değerli okuyucular, gelecek sayıda buluşmak umuduyla sağlık ve esenlikler dilerim. Hoşça kalınız.

Dursun YILDIRIM
Genel Yayın Editörü

Türkbilgi Yayın İlkeleri

1. Türkbilgi'in Amacı:

- Türk dili, edebiyatı ve kültürünün tarihsel ve modern alanlarına ait yeni ve orijinal bilimsel çalışmaları Türkoloji alanının hizmetine sunmak.
- Türkoloji alanındaki çalışmaları, modern teoriler çerçevesinde yorumlayıp yerelden, ulusal, ve uluslar arası düzeye taşıyarak evrensel dilbilim, edebiyat bilimi ve kültür bilimi alanlarına katkıda bulunmak.

2. Türkbilgi'in Kapsamı:

Türk dillerinin ve edebiyatlarının betimsel, teorik, eşzamanlı, artzamanlı ve karşılaştırmalı yönleriyle/sorunlarıyla ilgilenen **Türkbilgi**, bunların yanı sıra halk bilimi, bölgesel ilişkiler, tarih, din gibi Türk dili ve edebiyatı ve kültürü ile ilgili diğer alanlardan da yazıları kabul etmektedir.

3. Türkbilgi Genel İlkeleri:

- Türkbilgi**, 2000 yılında yayın hayatına başlamış uluslararası hakemli bir dergidir.
- Türkbilgi**, Bahar (Haziran) ve Güz (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır.
- Türkbilgi** yayın ilkelerine uygun yazılar, turkbilgidergisi@gmail.com e-posta adresine gönderilir veya <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilgi> adresinden sisteme yüklenebilir.
- Türkbilgi**'te yayımlanan makalelere **ücretsiz** olarak <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilgi> adresinden ulaşılabilir.
- Derginin yayın dili Türkçe'dir. Yayın ilkelerine uygun olmak koşuluyla İngilizce, Almanca, Fransızca veya Rusça dillerinde yazılar yayımlanır. Ancak Türkçe-İngilizce başlık, özet ve anahtar sözcükler yazıya eklenmelidir.
- Aşağıda belirlenen yazım koşullarına uygun olmayan yazılar değerlendirmeye kesinlikle alınmaz.**

4. Türkbilgi Yayın Etiği:

- Türkbilgi**, yayın etik kurallarına bağlıdır ve yayınlarında da bu kurallara uygun yayın yapar. **Türkbilgi**, bilimsel yayın etiğini en yüksek standartlarda uygulamayı ve *Committee on Publication Ethics* (COPE) tarafından dergi editörleri için geliştirilen temel uygulamaların aşağıdaki ilkelerine, yayın etiği akış şemalarında yer alan izleneyece <https://publicationethics.org/resources/flowcharts>) ve **Türkbilgi**'in yayın hayatına başladığı 2000 yılından bugüne geliştirdiği ve örnek alınan ilkelerine uymayı taahhüt eder.
- Türkbilgi**'e gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmamış, yayın programına dâhil edilmemiş, ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmemiş olması gerekmektedir. Gönderilen her bir yazının orijinal olup olmadığı ya da alana katkılı olup olmadığı yayın kurulu tarafından incelendikten sonra en az iki hakem tarafından kör değerlendirmeden geçirilir.
- Türkbilgi**, benimsemiş olduğu çift kör hakem süreci gereği, sunulan yazıların hakem değerlendirmesine gönderilme sürecinde, yazarların ve hakemlerin anonimliğini garanti altına alır. Yazara dair bilgilerin gizliliği derginin sorumluluğundadır. Ancak bu bilgiler, muhtemel suüstimal taşıyan yazıları soruşturmak amacıyla açılacak olası bir soruşturmada paylaşılabilir.
- Hakemlerden birinin olumsuz raporlaması halinde, ilgili yazı üçüncü hakeme gönderilir; yazı, üçüncü hakemin kararı doğrultusunda karara bağlanır. Hakemlerden "olumlu / yayımlanabilir" olarak raporlanan yazılar, dergide yayımlanma hakkı kazanmış olur. Ancak yayın kurulu ya da hakemler tarafından intihal, daha önce yayımlanmış olma, yazıların başkalarına ait olma durumları tespit edilen yazılar asla yayımlanmaz. Keza başka araştırmalardan kopyalanarak / dilimlenerek oluşturulmuş yazılar ile telif hakkı ihlali olan yazılar da etik dışı davranışlar olarak kabul edilir ve bu tür yazılar da yayımlanmaz. **Türkbilgi**'e gönderilen yazılar intihal açısından *iThenticate* programına sokulur, yazarlardan da ayrıca intihal raporu istenebilir.
- Türkbilgi**'e gönderilen makale, anket, ölçek, saha araştırması gibi telif hakkı olan ve etik sözleşme gerektiren yazılarda, yazarın **Etik Komisyon İzni** alması ve yayın kuruluna makale ile birlikte göndermesi zorunludur. Etik Komisyon İzni olmayan yazılar, hakem değerlendirme sürecine dahil edilmez. **Türkbilgi**, başvuru yapan yazardan makalesi ile ilgili *Etik Komisyon İzni, Gönüllü Katılımcı Formu*, 18 yaşından küçük çocuklarla ilgili yapılan araştırmalarda *Aile İzni Formu* ve ibraz edilmesi gereken belgeleri talep etme yetkisine sahiptir.
- Yayımlanan yazıların telif hakkı **Türkbilgi** dergisine devredilir. Makale ve çevirilerde fikri, ilmi ve hukuki sorumluluk, yazarlara / çevirmenlere aittir. Dergide makaleleri / çevirileri yayımlanan bütün yazarlar / çevirmenler bu maddeyi kabul etmiş sayılır. **Türkbilgi**, makalelerde yazarların ifade özgürlüğünü her koşulda savunur. **Türkbilgi**'te yayımlanacak makalelerde ırkçı, cinsiyetçi, ayrımcı her tür içerik reddedilir. **Türkbilgi**, bu içerikteki yazıların sürece sokmadan reddetme hakkını kullanır.
- Dergide yayımlanan yazılar, fotoğraflar, tablolar ve grafikler kaynak gösterilerek kullanılabilir.
- Editör, yayım aşamasındaki yazılarda esasa yönelik olmayan imlâ, noktalama gibi hususlar ile ilgili düzeltme yapma hakkına sahiptir.
- Türkbilgi**'e gönderilen yazılar için, değerlendirmelerde bulunan yayın kurulu üyeleri ve hakemler ile yazarlara herhangi bir ücret ödenmez; makaleleri yayımlanan yazarlardan da herhangi bir **ücret talep edilmez.**
- Türkbilgi** dergisinde yayım değerlendirme sürecini tamamlamış yazılar, yayımlanmak üzere sıraya konulur. Ancak, konu önceliği ve güncelliği gibi sebeplerden dolayı yayın akışında değişiklikler yayın kurulu tarafından yapılabilir.

5) Türkbilig Yayım Kuralları:

- a) Makalenin yazarı, adını, soyadını, görev yaptığı kurumu, akademik unvanını ve **ORCID** numarasını tam ve açık olarak belirtmeli, kendisiyle doğrudan iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini vermemelidir.
- b) Yazıların başında kısa birer Türkçe ve İngilizce özet (en çok 100 sözcük) ile Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler (en çok 10 sözcük) bulunmalıdır (İtalik olarak ve Times 9 punto ile yazılmalıdır).
- c) Yazılar, Times 10 puntoyla ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.
- d) Metin içinde göndermeler ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde belirtilmelidir. Örnek: (Tanpınar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve trnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 9 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.
- e) Dipnotlar sayfa altında, numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır. Kaynakça için dipnot kullanılmamalıdır.
- f) **Kaynakça sistemi olarak APA 6. Versiyon kullanılmalıdır.**

Türkbilg Publishing Principles

1. Purpose of Türkbilg:

- a) To present new and original scientific studies of the historical and modern fields of Turkish language, literature and culture to the service of the field of Turcology.
- b) To contribute to universal linguistics, literature science and cultural science fields by interpreting the studies in the field of Turcology within the framework of modern theories and taking it from local to national and international level.

2. Scope of Türkbilg:

Türkbilg, which deals with the descriptive, theoretical, simultaneous, diachronic and comparative aspects / problems of Turkish languages and literatures, also accepts papers from other fields related to Turkish language and literature and culture such as folklore, regional relations, history, religion.

3. Türkbilg General Principles:

- a) Türkbilg is an international refereed journal that started its publishing in 2000.
- b) Türkbilg is published twice a year, Spring (June) and Fall (December).
- c) Papers in accordance with Türkbilg publishing principles are submitted to the e-mail address of turkbilgdergisi@gmail.com or can be uploaded to the system at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilg>
- d) Papers published in Türkbilg can be accessed free of charge at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilg>
- e) The language of the journal is Turkish. Papers are published in English, German, French or Russian languages, provided that they comply with the principles of publication. However, Turkish-English titles, abstracts and keywords must be included in the article.
- f) **Papers that do not comply with the writing conditions specified below are strictly not evaluated.**

4. Türkbilg Publishing Ethics:

- a) Türkbilg adheres to the rules of publication ethics and carries out its publications according to these rules. **Türkbilg** is committed to applying the scientific publication ethics to the highest standards and following the principles of the basic practices developed by the *Committee on Publication Ethics* (COPE) for journal editors, the flowcharts on publication ethics <https://publicationethics.org/resources/flowcharts> and the principles that it has developed and pioneered since 2000 when Türkbilg started its publishing life.
- b) The papers to be sent to Türkbilg must not have been published before, must not be included in the publishing program, or must not have not been in the evaluation process to be published in another journal. Whether each paper submitted to is original or whether it has been contributed to the field is reviewed by the editorial board and all papers are subject to the double-blind peer-review process.
- c) Türkbilg guarantees the anonymity of the authors and the referees in the process of sending the submitted articles to the referee evaluation due to the double-blind referee process it has adopted. The confidentiality of the information about the author(s) is the responsibility of the journal. However, this information can be shared in a possible investigation to investigate possible abusive papers.
- d) If one of the referees reports negatively, the related paper is sent to the third referee; the paper is decided based on the resolution of the third referee. The papers reported as “positive / publishable” from the referees are entitled to be published in the journal. However, in cases of plagiarism, previously published, and belonging of papers to others determined by the editorial board or the referees are never published. Likewise, papers created by copying / slicing from other studies and papers with copyright infringement are also considered as unethical behaviors and such papers are not published. Papers sent to Türkbilg are evaluated by *iThenticate* program in terms of plagiarism, and plagiarism report can also be requested from the authors.
- e) In manuscripts that are copyrighted and require an ethical contract, such as papers, questionnaires, scales, field researches sent to Türkbilg, the author must obtain an **Ethical Commission Permission** and send it to the editorial board along with the paper. Papers without Ethical Commission Permission are not included in the referee evaluation process. **Türkbilg** has the authority to request the *Ethical Commission Permit, Volunteer Participant Form, the Family Consent Form* in the researches conducted for the children under the age of 18 and the documents that must be submitted from the applicant author.
- f) The copyright of the published papers is transferred to Türkbilg journal. Intellectual, scientific and legal responsibility in papers and translations belongs to the authors / translators. All authors / translators whose articles / translations are published in the journal are deemed to have accepted this article. Türkbilg defends the freedom of expression of the authors in all conditions in the papers. In the papers to be published in Türkbilg, all kinds of racist, sexist and discriminatory content are rejected. Türkbilg uses the right to reject the papers in this content without starting the process.
- g) Papers, photos, tables and graphics published in the journal can be used by citing the source.
- h) The editor has the right to make corrections regarding the issues such as spelling and punctuation, which are not essential for the papers in the publishing stage.
- i) For the papers submitted to **Türkbilg**, no fee is paid to the members of the editorial board, the referees and the authors making evaluations; **No fee is requested** from the authors whose papers are published.

i) Papers that have completed the publication evaluation process in **Türkbilig** journal are put in order for publication. However, changes in the publication process can be made by the editorial board for reasons such as subject priority and timeliness.

5) Türkbilig Publishing Rules:

a) The author of the paper must state his / her name, surname, institution, academic title and ORCID number completely and clearly, and provide a full address, telephone number and e-mail address that can be contacted directly.

b) There must be a short Turkish and English abstract (maximum 100 words) and Turkish and English keywords (maximum 10 words) at the beginning of the articles (must be written in Italic and Times 9 font size).

c) Manuscripts must be written with Times 10 font size and 1.5 line spacing. Tab key must not be used at the beginning of paragraphs and enter key must not be used between paragraphs.

d) References in the text must be indicated in parentheses as name and date and / or page. Example: (Tanpınar 1985) or (Tanpınar 1985: 316). Quotations less than three lines must be given between the lines and in quotation marks, and quotes longer than three lines must be given one centimeter in the left and right of the line, in blocks, with 9 font size, with single line spacing.

e) Footnotes must be numbered at the bottom of the page and used for explanations only. Footnotes must not be used for the reference.

f) **APA Version 6th should be used as the reference system.**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türkbilig'ten Merhaba / iii

Yazılar / Articles

Michael KNÜPPEL

Überlegungen Zu Einem Historischen Wörterbuch Des Jakutischen
Remarks On A Historical Dictionary Of Yakut / 1-10

Erdem UÇAR

Ongi Yazıtındaki (Batı Yüzü, 3. Satır) YwLwq (= yuluq) Üzerine
On YwLwq (= yuluq) in the Ongi Inscription (the 3th Line on the Western Side) / 11-26

Mihriban AYDIN – Erhan AYDIN

Bëçin Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Bir Öneri
A New Proposal on the Origin of the Word Bëçin / 27-36

Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL

Dede Korkut Hikâyelerindeki Birleşikler
Composites in Dede Korkut Stories / 37-54

Kenan AZILI – Aziz Tolga KOÇ

Kavramsal Metafor Örneği Olarak *Agr* ve Eski Türkçede Bir Kavramsal Harita
Denemesi
*“Agr” as Conceptual Metaphor Example and an Experiment of a Conceptual Mapping in
Old Turkic / 55-70*

Arda KARADAVUT

Eski Türk Yazıtlarında Sayılar: Anlamsal Bir Yaklaşım
Numbers in Old Turkic Inscriptions: A Semantic Approach / 71-82

Éva CSÁKI

Macar Türkologlarına ve Araştırmalarına Dair
On Hungary Turkologist And Their Researches / 83-94

Abdulkadir ATICI

Kaşkay Türkçesi Tercüme Eser: Kumbuca Paşa Hikâyesinin Söz Varlığı Üzerine
Qashqai Turkish Translated Work: On the Vocabulary of the Little Prince Story / 95-116

Maral TÖRE

Türkmencede +çX ve +çXIXk Ekleri
The suffix +çX and +çXIXk in Turkmen / 117-126

Suat ÖZER

Latin Harfli Çeviri Yazı Metinlerindeki Türkçeye Konuşma Dili Bağlamında İşlevsel
Bir Yaklaşım (16. - 18. yy.)
*A Functional Approach in the Context of Spoken Language to Turkish in Latin Lettered
Transcription Texts (16th - 18th Century) / 127-162*

Zubaida ŞADKAM - Ykhtiyar PALTÖRE

Çağatayca Bir Yazma Eser: Şalat-ı Mes'udî-yi Türki
A Chagatay Manuscript: Şalat-ı Mes'udî-yi Türki / 163-171

Zeliha GADDAR
Tabîbnâme Bağlamında Türkçede Yakın Anlam
Close Meaning in Turkish in the Context of the Tabîbnâme / 173-180

Raima AUYESKHAN
Moğolistan Kazaklarının Kazakistan'a Göç Etmesi Sonucu Uyum Sağlama Sürecinde
Karşılaşılan Dilsel Sorunlar
Linguistic Problems Affecting Kazakhs of Mongolia During the Adaptation Process
Following Their Migration from Mongolia to Kazakhstan / 181-192

Gizem AKYOL
Recaizade Mahmut Ekrem ve Dünyadan Hariç Olmayan Şiir
Recaizade Mahmut Ekrem and The Poetry Not Excluded From the World /193-204

İsmail SÜPHANDAĞI
Cenap Şahabettin Sembolist Midir?
Is Cenap Şahabettin A Symbolist? / 205-220

Tanıtma / Reviews

Nurcan ANKAY
İbrahim Şahin'den Teblikele Estetik / 221-224

Samed Can ASLAN
Yılmaz, E., Tezcan, N., Demir, N. (ed.) (2020). *Semih Tezcan Kitabı*. Ankara: Nobel Yayınları,
xxxii+512. / **225-230**

Buket Nur KIRMIZIGÜL
TÜRKBİLİG TÜRKOLJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ DİZİNİ
(2011/ 21 – 2020/ 40) / 231-246

ÜBERLEGUNGEN ZU EINEM HISTORISCHEN WÖRTERBUCH DES JAKUTISCHEN

Michael KNÜPPEL*

Öz: Makalede yazar, Yakut dilinin gelecekteki tarihsel bir sözlüğünün düzenlenmesi sorunlarını ele almaktadır. Böyle bir probleme ilişkin sorular, dabil edilecek materyalden ve formların gösterim şekllinden tabu formlar, sözlükselleştirilmemiş yansımalar ve toponimlerin yanı sıra “tanımlanamayan formlar” ile uğraşma sorunlarına kadar uzanır.

Anahtar Sözcükler: Tarihsel Sözlükler, Tarihsel Bir Yakut Sözlüğü, Yakut Dili.

Remarks On A Historical Dictionary Of Yakut

Abstract: In the article the author deals with the problems of arranging a future historical dictionary of Yakut language. The questions regarding such a compendium reach from the material to be included and the way of notation of forms to the problems of dealing with taboo forms, non-lexicalized onomatopoeia and toponyms as well as so called ‘un-identified forms’.

Keywords: Historical Dictionaries, A Historical Dictionary Of Yakut, Yakut Language.

1. Einleitung

Zu den am besten dokumentierten, zumindest aber in der bestehenden Literatur zur Eroberung der Weiten Sibiriens durch das Zarenreich, ausführlichsten behandelten Begegnungen mit Einheimischen des Großraumes gehört zweifellos das Zusammentreffen mit den Tataren und Jakuten. Es besteht daher kein Mangel an Quellen (seit dem ausgehenden 16. Jh., spätestens seit dem frühen 17. Jh.) und erst recht nicht an Sekundärliteratur. Nun war dieses frühe Zusammentreffen des Reiches mit turkophonen Sibiriern durchaus nicht bloß von Gewalt und Unterwerfung gekennzeichnet, sondern auch von Koexistenz und Austausch. Hinzu trat seit der ersten Hälfte des 18. Jh.s noch der Umstand, daß es häufig Jakuten waren (neben Kosaken), die als Gewährsleute der Sibirienreisenden, die die Sprachen jenes Raumes in der Regel nicht beherrschten (was im Falle der oftmals deutschstämmigen Forschungsreisenden allerdings zumeist auch auf das Russische zutraf), dienten.

Informationen über die Jakuten lagen somit bereits seit den ersten Berührungen im Zuge der russischen Landnahme im Osten vor, Sprachmaterialien seit dem ausgehenden 17. Jh. Seit dieser Zeit sind auch jakut. Wortlisten entstanden. Das früheste bekannte, 35 Wörter umfassende „Vocabularium“, findet sich in der ersten Aufl. von N. C. Witsens Sibiriendarstellung „Noord en Oost Tartarye“ (1692).¹ Die wohl älteste Sprachprobe des Jakut. stellt die in der zweiten Aufl. des Werkes (in welcher auch die Wortliste noch einmal enthalten ist) gegebene jakut. Übersetzung des „Vaterunser“

* Prof. Dr., Arctic Studies Center (ASC) Liaocheng University / CHINA. E-mail: michaelknuettel@gmx.net

¹ Witsen (1692), p. 430.

dar.² Solche „Vocabularien“ dienten bei Witsen und einigen seiner Nachfolger vor allem dem Aufzeigen von Übereinstimmungen und Unterschieden von Sprachen – freilich noch ohne daß hier Verwandtschaftsbeziehungen im Sinne genet. Verwandtschaft nachgewiesen werden sollten. Nach Witsen war es dann Ph. J. v. Strahlenbergs Werk „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia“ (1730)³ in dem – oder genauer: in der dort enthaltenen „Harmonia Linguarum“ – eine Liste von 37 Wörtern gegeben wurde. Es sollten verschiedene Werke bis zum Erscheinen von O. (v.) Böhlingks „Über die Sprache der Jakuten“ (1851),⁴ dessen zweiten Teil ein jakut. Wörterbuch bildet, folgen. Diese brauchen hier nicht allesamt einzeln aufgeführt und womöglich besprochen werden. Eine erste Zusammenstellung der jakut. Forschungen bis 1851 lieferte (v.) Böhlingk selbst in der Einleitung zum ersten Band eben jenes Werkes.⁵ Einen ähnlichen Überblick brachte später V. I. Jochel'son, dessen Werk zwar erst 1933 erschien, jedoch auf ältere Aufzeichnungen, die dieser seit der Zeit seiner Verbannung in Sibirien (in den 1890er Jahren) und seiner Teilnahme an der Sibirjakov-Expedition (1894-1896)⁶ sowie der Jesup-North-Pacific-Expedition (1897-1902) zusammengetragen hatte, gegründet war. Bei Jochel'son fanden sich jedoch nur publizierte Materialien und zudem eher solche jüngeren Datums, d. h. seit dem Erscheinen der Grammatik und des Wb.s (v.) Böhlingks.⁷ Skizzenhafte forschungsgeschichtliche Übersichten wurden später bspw. noch von N. Poppe⁸ und zuletzt von H. Walravens⁹ gegeben.

Ein historisches (resp. historisch-vergleichendes) Wörterbuch des Jakutischen¹⁰ stellt, wie auch gelegentlich vom Vf. dieser Zeilen bereits angemerkt,¹¹ noch immer ein Desideratum der Turkologie ganz allgemein, allerdings auch der jakutischen Forschungen im besonderen, dar. Natürlich würde die Bedeutung eines solchen Kompendiums für die Sibiristik aus verschiedenen Gründen weit über die jakutischen Studien hinausreichen – allein schon aufgrund der bereits angesprochenen Rolle, die jakut. Gewährsleute bei der wissenschaftlichen Erschließung des „schlafenden Landes“ gespielt haben, jedoch auch wegen der vielfältigen wechselseitigen Beziehungen zwischen den jakut. Dialekten einerseits und den tungusischen und sogenannten „paläo-sibirischen“ Sprachen andererseits. Auf die Bedeutung eines entsprechenden Nachschlagewerkes hat der Vf. schon mehrfach hingewiesen (zumeist bei der Bearbeitung historischer Sprachaufzeichnungen aus dem Jakutischen), allerdings ist hier auch anzumerken, daß eine solches nicht durch ein vergleichendes Wb. des Jakutischen, welches ja ebenfalls nicht existiert, ersetzt werden kann. Auch wäre die Erarbeitung eines solchen HWbJ keine Aufgabe für einen einzelnen Gelehrten, sondern eher für ein Forscherteam unter der Schirmherrschaft einer Institution (z. B. des TDK).

² Witsen (1705), p. 677.

³ v. Strahlenberg (1730).

⁴ (v.) Böhlingk (1851).

⁵ (v.) Böhlingk (1851), pp. XXXVII-LII.

⁶ Zur Sibirjakov-Expedition cf. Bašarin (1972) u. Sirina (2007).

⁷ Jochelson (1933), p. 99.

⁸ Poppe (1959).

⁹ Walravens (2018), pp. 16-21.

¹⁰ In der Folge kurz „HWbJ“.

¹¹ Knüppel (–) [z. Zt. im Druck].

2. Allgemeines

Für ein HWbJ ist natürlich zunächst zu klären, welche Aufzeichnungen und welche Materialien hierbei Berücksichtigung finden sollten. Es ergibt sich aus der Situation, daß hier sowohl publiziertes als auch unpubliziertes Material, wie es sich in Handschriftenabteilungen diverser Bibliotheken und Archive findet, einbezogen werden müßte. Hierzu tritt freilich noch jakut. Wortgut, welches sich über ganze Arbeiten zu Sibirien (in denen die Jakuten nicht unbedingt explizit behandelt werden) verstreut findet, was natürlich eine Auswertung zahlreicher Arbeiten erfordern dürfte. Eine Situation, die sich daraus erklärt, daß jakut. Material von Autoren resp. Sibirienreisenden teilweise (weil leichter zugänglich) willkürlich aufgezeichnet oder in den entsprechenden Arbeiten notiert wurde, da die Dolmetscher und Informanten dieser Reisenden, wie bereits erwähnt, häufig Jakuten waren. Beispiele hierfür wären etwa das im „Zuge der „Geheimen astronomischen und geographischen Expedition zur Erkundung Ostsibiriens und Alaskas“ (1785-1795) entstandene Tagebuch C. H. Mercks,¹² allerdings auch der von diesem hinterlassene Text über die Jakuten (1806/ 2014),¹³ oder etwa auch das Tagebuch einer Reise von Irkutsk nach Kamčatka J. Redowskys (1806-1807).¹⁴

Weiterhin müßte neben älteren Arbeiten, in denen sich verstreut jakut. Wortmaterial (etwa auch in Gestalt von Eigennamen und Toponymen) findet – hier reicht die Spanne von J. G. Gmelins „Reise durch Sibirien“¹⁵ bis zu den Beschreibungen der „Geheimen astronomischen und geographischen Expedition zur Erkundung Ostsibiriens und Alaskas“ aus den Händen von G. A. Saryčev¹⁶ und M. Sauer¹⁷ oder P. S. Pallas’ „Zoographia Rosso-Asiatica“.¹⁸ Ebenfalls in den Kreis der edierten Materialien gehören natürlich auch die Aufzeichnungen in den Bänden, die von W. Hintzsche et al. im Rahmen der Reihe „Quellen zur Geschichte Sibiriens und Alaskas aus russischen Archiven“ im Auftrag der Franckeschen Stiftungen und dem Archiv der Russischen Akademie der Wissenschaften, Zweigstelle St. Petersburg, herausgebracht wurden. Auch diese müßten in Gänze nach jakut. Materialien durchsucht werden, obgleich sie praktischerweise ja schon über die Arbeit erleichternde Register verfügen.¹⁹

Die weiterhin nach jakut. Wortgut durchzusehenden Werke wären natürlich auch solche, in denen die sogenannten „paläosibirische“ Völker, die zum Teil ja ebenfalls mit den Jakuten in einem Austausch gestanden haben, behandelt werden. Eine entsprechende Arbeitshilfe dürfte hier die annotierte „paläosibirische“ Bibliographie aus den Händen von R. O. Jakobson et al. abgeben.²⁰

Einen Sonderfall bildet in zugleich mehrfacher Hinsicht solches Material, das als Faksimile gedruckt wurde – etwa D. G. Messerschmidts großes Werk „Sibiria Perlus-

¹² Dahlmann / Friesen / Ordubadi (2009) und hierzu Knüppel (2012) sowie (2011) u. (2015).

¹³ Merck (1806) und noch einmal in Dahlmann / Ordubadi / Pivovarov (2014), pp. 313-327, dort auch in dt. Übers. von Natalia Astrin (pp. 328-352).

¹⁴ Cf. hierzu Walravens (2018), allerdings auch Knüppel (2020) und dessen Auswertung des in dem Tagebuch enthaltenen jakut. Materials (Knüppel [im Druck]).

¹⁵ Gmelin (1751-1752).

¹⁶ Saryčev (1805-1815).

¹⁷ Sauer (1802).

¹⁸ Pallas (1831).

¹⁹ Die Reihe erscheint in Kommission bei Harrassowitz (Wiesbaden) und umfaßt derzeit elf Bände.

²⁰ Jakobson / Hüttl-Folter / Beebe (1957).

trata“, das zwar jahrhundertlang unpubliziert geblieben ist, nun aber (wenngleich in geringer Auflage) der Veröffentlichung zugeführt wurde und noch immer der kritischen Edition und systematischen Auswertung harrt.²¹

Einen ganz anderen Fall von Literatur, die hier einzubeziehen wäre, stellen zweifelsohne die frühen jakutischen Druckerzeugnisse – zumeist Missionsliteratur und Bibelübersetzungen der Russisch-Orthodoxen Kirche – dar. So war das erste gedruckte Buch in jakutischer Sprache, ein Katechismus (Сокращенный катехизис), der 1819 in Irkutsk gedruckt wurde. Ein vom Umfang her noch ergiebigeres Werk stellte dann die Übersetzung des NTs dar.²² Eine erste jakut. Übersetzung ging auf die Initiative des Hl. Innokentij zurück und war unter der Leitung von Dimitrij Vasil’evič Chitrov angefertigt worden.²³

Beinahe zwangsläufig gelangt man hier auch zu der Frage des Umganges mit solchen Materialien, die im 18. und 19. Jh. publiziert wurden, jedoch – da aus anderen Werken übernommen – nicht als „originär“ zu betrachten sind. Mitunter wurden solche Aufzeichnungen auch mehrfach abgeschrieben. Bsp.e hierfür wären etwa das im Vergleichenden Wörterbuch Katharinas II. d. Gr. enthaltene jak. Material,²⁴ das ja auf ältere Aufzeichnungen (teilweise etwa auf jene G. F. Müllers?) gestützt ist, oder die Angaben zum Jakut. in J. C. Adelungs „Mithridates“ (für die bspw. die Aufzeichnungen aus Witsens Werk herangezogen wurden)²⁵ sowie die Angaben bei J. H. (v.) Klaproth.²⁶ Nun könnte man natürlich einwenden, daß die entsprechenden Angaben resp. in den genannten Werken verzeichneten Formen keine Berücksichtigung verdienen. Dem ist jedoch, ganz im Gegenteil, nicht so! Wenngleich solche Materialien keine Auskunft über die Sprachentwicklung geben, sind sie doch insofern bedeutsam, als mit ihnen dokumentiert wird, wann und wo bestimmte Formen in der Lit. erscheinen, wie sich die Materialien zueinander verhalten und wie sich der Forschungsstand zu einer bestimmten Zeit dargestellt hat. Dies ist schon insofern von Bedeutung, als ein historisches Wörterbuch einer Sprache ja nicht bloß die Entwicklung derselben, sondern auch die Forschungsgeschichte nachzeichnen soll.

Wichtig ist hier natürlich die Frage der Aufzeichnungssituation, über die nach Möglichkeit alle verfügbaren Informationen gegeben werden sollten, d.h. hier sind Zeitstellung und Umstände ebenso bedeutsam, wie Angaben zur Sprachkompetenz der Aufzeichnenden, deren Stellung und Funktion sowie solche zu den Informanten und möglichst auch der geographischen Situation, was natürlich só nicht immer aus den Materialien hervorgeht und auch Zweifel läßt, ist ja zumeist nicht klar, aus welcher Region ein jakut. Gewährsmann stammt und können zwischen Aufzeichnung und Abschrift oder Veröffentlichung Jahre, wenn nicht Jahrzehnte, liegen – wie das Bsp. V. I. Iochel’sons zeigt (s. o.).

²¹ Zur „Sibiria Perlustrata“ cf. Basargina (2013) u. Lehfeldt (2021).

²² Cf. hierzu Stachowski (1995), dessen Arbeit sich auf die im Jahre 1898 in Kazan erschienene zweite Übersetzung des NT bezieht.

²³ Cf. hierzu Glazik (1954), p. 163.

²⁴ Pallas (1786-1789).

²⁵ Adelung (1806-1817).

²⁶ (v.) Klaproth (1823a) u. (1823b).

3. Probleme

Kommen wir von den Quellen und eher allgemeinen Fragen zu den (teilweise ja bereits angesprochenen) Problemen. Hierbei stehen wir natürlich bei der Erarbeitung zunächst vor der Frage der Berücksichtigung der Dialektologie. In einigen Fällen mögen sich in Gestalt von Angaben zum Ort der Aufzeichnung oder Herkunft der Sprecher oder Gewährsleute Hinweise auf den dialektalen Hintergrund derselben finden. Diese müssen allerdings nicht verlässlich sein und bilden eher die Ausnahme. Dessen ungeachtet sollten die entsprechenden Angaben aber Berücksichtigung finden. Ein ganz ähnliches Problem betrifft die Frage der Einbeziehung / Auslassung des Dolganischen – oder wie die Sprache bisweilen auch bezeichnet wurde: des „Lena-Türkischen“.²⁷ Nach Auffassung des Vf.s des vorliegenden kleinen Beitrags sollte das Dolganische natürlich miteinbezogen werden – allein schon aufgrund der Tatsache, daß es sich einerseits um den nächsten Verwandten des Jakutischen handelt, andererseits aber Reisende und Gelehrte vergangener Zeiten gar nicht in der Lage waren, zwischen diesen Idiomen zu scheiden.

Eine ganz andere Frage ist jene nach dem Umgang mit Umschriften. Es macht aus der Sicht des Vf.s wenig Sinn, hier mit Vereinheitlichungen zu arbeiten. Man kann in den Lemmata des Wb.s zwar von einem Standard – sei es nun die heute in der Republik Sacha gebräuchliche Umschrift des Jakutischen, eine phonetische Umschrift (etwa IPA) oder das System in Pekarskis Wb.²⁸ – ausgehen, sollte aber unbedingt die in publizierten wie unpublizierten Materialien tatsächlich verwendeten Schreibungen zugrunde legen, sei es nun in Gestalt von Verweisen oder entsprechenden Registern. Die sich anderenfalls ergebenden Schwierigkeiten lassen sich sehr gut am Bsp. des historischen Wb.s der jukagirischen Sprachen I. A. Nikolaevas ablesen. Auch sollten die historischen Schreibungen sich in den Lemmata wiederfinden.²⁹

Weiterhin sollten in einem HWBJ auch unbestimmbare Formen, wie sich etwa in den Aufzeichnungen von Reisenden finden, ebenfalls berücksichtigt werden. Nicht selten ist zu irgendwelchen nicht identifizierbaren Begriffen bemerkt: „bei den Jakuten [...]“, „nennen die Jakuten [...]“ etc. Hierbei können entweder die bezeichneten Objekte und Sachverhalte oder die von den Nicht-Muttersprachlern mitunter bis zur Unkenntlichkeit entstellten jakut. Termini unklar sein. Auf die Einbeziehung dieser Formen darf keineswegs verzichtet werden, reflektieren doch auch diese den Umgang mit der Sprache wie auch die Probleme der Aufzeichnung durch bestimmte Individuen resp. die Situation zu einer bestimmten Zeit unter möglicherweise ebenso bestimmten Umständen.

Auch die anderweitig bei lexikographischer Arbeit häufig als verzichtbar angesehene Einbeziehung von nicht-lexikalisierten Onomatopoetica (die sich in historischen Sprachaufzeichnungen, allerdings auch in Liedern, Märchen, šamānischer Metasprache u. dgl. finden) sollte sichergestellt sein – sofern sich entsprechendes Material findet. Dies allein schon aufgrund der Tatsache, daß solche Formen einerseits besonders archaisch sind und andererseits frühere Zustände des täglichen Lebens und der primären Existenzgrundlagen widerspiegeln können.³⁰

²⁷ Cf. zu dieser Bezeichnung Stachowski (1998).

²⁸ Pekarskij (1907-1930).

²⁹ Nikolaeva (2006).

³⁰ Cf. hierzu am Bsp. der jukagirischen Sprachen Knüppel (2019).

Ähnliches gilt auch für tabusprachliches Material (besonders Ersatzwörter – seien diese nun eigensprachliche oder fremdsprachliche Ersatzwörter oder auch Tabuumformungen). Nicht selten werden in lexikographischen Arbeiten die fremdsprachlichen Ersatzwörter ausgelassen, da es sich ja um keine Lehnwörter im eigentlichen Sinne handelt. Tabuumformungen sind bisweilen gerade bei älteren Sprachaufzeichnungen aufgrund der Aufzeichnungssituation resp. deren Ergebnissen, hier nicht-bestimmbaren Formen, schwer zu unterscheiden und es ist dann zumeist nur aus dem Kontext ersichtlich, was vorliegen könnte. Bisweilen werden solche Termini oder Bestandteile von Gesängen (vor allem auch Šamānengesängen) mit ähnlicher Zweckbestimmung als „Füllsel“ oder „unidentifizierbare [wenn nicht gar „bedeutungslose“] Tanzwörter“ etc. bezeichnet. In einem historischen Wb. allerdings sind diese unbedingt zu berücksichtigen.

Ebenfalls einzubeziehen sind Personennamen sowie die Namen von Göttern, Geistern, mythischen Wesen, Ethnonyme etc. – möglichst in Gestalt eines beigefügten Onomasticons, das denselben Regeln, wie das übrige Wb. folgt. Ein gutes Bsp. wäre hier etwa das dem dritten Band von H. Werners „Vergleichendem Wörterbuch der Jenissej-Sprachen“³¹ beigegebene Verzeichnis. Aus im Grunde den gleichen Erwägungen sollte nicht auf die Einbeziehung von jakut. Toponymen, die uns ja auch vor ganz erhebliche Probleme zu stellen vermögen, verzichtet werden.

Weiterhin bieten die historischen Aufzeichnungen im Falle des Jakut. auch die Möglichkeit der Berücksichtigung von Morphemen (Textproben finden sich schon in den Werken von Witsen bis zu (v.) Böhrling). Wenn auch nicht im Wb. selbst, so wäre eine Art historisch-vergleichender Suffixlehre vielleicht im Anhang zu einem entsprechenden Kompendium zu geben.

Besondere Aufmerksamkeit sollte natürlich der Erfassung der religiösen Terminologie des Jakutischen zuteil werden. Es finden sich in beinahe allen Aufzeichnungen jakut. Sprachmaterials aus vor-sowjet. Zeit Termini dieser Sphäre. Nicht immer sind die Begriffe oder die diesen dabei von den zumeist westlichen Gelehrten und Reisenden beigegebenen Erklärungen eindeutig, bisweilen auch irreführend oder schlicht falsch (da diese auf Mißverständnissen unterschiedlichster Art beruhten – etwa den Versuchen von Parallelisierungen mit Eigenem oder bereits anderweitig Bekanntem). Jedoch ist es zwingend erforderlich, auch solche Informationen aufzugreifen – ist die Zweckbestimmung eines entsprechenden Nachschlagewerkes, wie erwähnt, doch auch die, die Wissenschaftsgeschichte nachzuzeichnen.

Eine gänzlich andere, aber bedeutsame Frage betrifft die des „Zeithorizontes“, d.h. bis welchem Zeitpunkt oder welcher als für die jakut. Forschungen resp. die jakut. Lexikographie zentral begriffenen Arbeit – etwa (v.) Böhrlings Darstellung oder Pekarskis Wb., vielleicht auch Wbb. erheblich jüngeren Datums (z. B. Monastyrjews Arbeit³²) – sollen in diesen enthaltene Formen berücksichtigt werden.

4. Aufbau des Wörterbuchs und Beispieleinträge

Es stellt sich natürlich abschließend noch die Frage nach dem Aufbau des HWbJ, welche man sich wohl folgendermaßen vorstellen könnte:

³¹ Werner (2002), III, pp. 1-69.

³² Monastyrjew (2006).

I. Einleitung

(1.) zu den Jakuten und ihrer Sprache; (2.) forschungsgeschichtlicher Überblick; (3.) die Quellen; (4.) die Umschriften [hier a) frühe, individuelle Umschriften / Laienumschriften, b) Systematisierungsversuche / Laienumschriften; c) „de facto Normierung“ bei frühen Druckerzeugnissen d) Normierungen seit (v.) Böhlingk];

II. Wörterbuch

III. Register

Bei (4.) wäre nun zu beachten, daß der früheste Versuch einer Normierung mit der oben erwähnten Missionsliteratur einherging. Im jakut. Katechismus von 1819 wurde das kyrill. Alphabet in seiner Anwendung auf das Russische benutzt. (v.) Böhlingk modifizierte das Alphabet grundlegend, um der Phonologie der Sprache gerecht werden zu können, indem er die Umlaute und die Quantitäten kennzeichnete (nachstehend nicht berücksichtigt). Zudem orientierte er sich in der Anordnung am Sanskrit: A a, Ä ä, O o, Ö ö, I i, Ы ы, У у, Ы̇ ы̇, К к, Х х, Г г, Ъ ъ, Н н, Т т, Д д, Н н, Ч ч, Ц ц, Н' н', П п, Б б, М м, J j, Ъ j, P p, Л л, L l, C c, H h.³³ D. V. Chitrov wiederum stellte wenige Jahre später gerade diese Anordnung um, nahm allerdings eine neue Umschreibung der Vokale vor, wobei er die Markierung der Quantitäten (nachstehend nicht berücksichtigt) beibehielt: A a, Б б, Г г, Д д, ДК дк, Е е, Ё ё, И и, I i, Ы̇ ы̇, К к, Л л, М м, Н н, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Х х, Ч ч, Ы ы, Э э, Ю ю, Я я, ъ, ь.³⁴ Die Bsp.e ließen sich hier natürlich bis Ё. K. Pekarskij oder gar bis in die Gegenwart fortsetzen.

Einträge innerhalb des Wb.s könnten wie folgt aufgebaut sein:

mayayas – „(Pidschian-)Maräne, Lavaret, Schnäpel“ || Merck (1788/91), p. 92 [Kenntnisse: Russ. u. Jak.]: *majangas* / *sigi* (*majangas*) – in Auflistung der Fische, die sich im Viljuj-Fluß finden; Pallas (1831), III, 403 [Kenntnisse: Russ., kein Jak.]: *Majagas* – „*Salmo oxyrhinchus*“; (v.) Böhlingk (1851), p. 147 [Kenntnisse: Russ. u. Jak.]: *majağas* – „*Salmo lavaretus*“; Pekarskij (1917), II, col. 1507 [Kenntnisse: Russ. u. Jak.]: *majağas* „sig“ ~ „ščokur, *Coregus pidschian*“ || Lit.: Slepcev (1972), 233; Monastyrjew (2006), p. 107; Hauenschild (2008), p. 108; Knüppel (2011), p. 547 f.; Knüppel (–); → auch *sigi* (*majangas*).

sigi (*majangas*) – „sibirische Plötze oder Rotauge“, dies *sigi* = russ. *sig* „Renke“ + Nom.-Pl. – lediglich die in Klammern gegebene Form ist jak. || Merck (1788/91), p. 92 [Kenntnisse: Russ. u. Jak.]: *sigi* (*majangas*) – in Auflistung der Fische, die sich im Viljuj-Fluß finden; Red. (1806/7) [Kenntnisse: kein Russ. u. kein Jak.], p. 92: *sigi* – „Fisch [der Maja und des Aldans]“ || Lit.: Dahlmann / Friesen / Ordubadi (2009), p. 92; Knüppel (2011), p. 547 f.; Knüppel (–); → auch *mayayas*.

5. Schlußbemerkung

Der vorliegende Beitrag kann natürlich keinen Entwurf zu einem historischen Wörterbuch ersetzen und soll dies auch nicht. Er ist vielmehr eine als Anregung gedachte Zusammenstellung von grundsätzlichen Überlegungen zu einem solchen wünschenswerten Unternehmen und keinesfalls eine Ankündigung – und wer weiß, vielleicht wird

³³ (v.) Böhlingk (1851).

³⁴ Chitrov (1858).

sich ja eine Institution oder auch ein Kreis berufener Kollegen eines solchen Projektes annehmen.

Literatur

- Adelung, Johann Christoph (1806). *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*. I. Theil. Berlin.
- Adelung, Johann Christoph / Vater, Johann Severin (1816). *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*. III. Theil. III. Abtheilung. Berlin.
- Adelung, Johann Christoph / Vater, Johann Severin (1817). *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*. IV. Theil. Berlin.
- Basargina, Ekatarina Ju. (2013). Izobrazitel'nyj material v trude D. G. Messeršmidta „Sibiria perlustrata“. *Fundamental'naja nauka: problemy izučenija, sochranenija i restavracii dokumental'nogo nasledija. Materialy Meždunarodnoj naučnoj konferencii*. (286-291 pp.). Moskva.
- Bašarin, G. P. (1972). Iz istorii organizacii Sibirjakovskoj ekspedicii. *Jakutskij archiv IV*, Jakutsk 1972, 201-229.
- (v.) Böhrling, Otto (1851). *Dr. A. Th. v. Middendorff's Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens*. Bd. III: Böhrling, Otto: *Über die Sprache der Jakuten*. St. Petersburg.
- Chitrov, Dmitrij Vasil'evič (1858). *Kratkaja grammatika jakutskogo jazyka*. Moskva [2. Aufl.: Kazan' (?) 1905].
- Dahlmann, Dittmar/ Friesen, Anna/ Ordubadi, Diana (2009). (Hrsgg.). Carl Heinrich Merck: *Das sibirisch-amerikanische Tagebuch aus den Jahren 1788-1791*. Göttingen.
- Dahlmann, Dittmar/ Ordubadi, Diana/ Pivovarov, Helena (2014) (Hrsgg.). *Carl Heinrich Merck, „Beschreibung der Tschuktschi, von ihren Gebräuchen und Lebensart“ sowie weitere Materialien und Berichte*. Göttingen.
- Glazik, Josef (1954). *Die Russisch-Orthodoxe Heidenmission seit Peter I. d. Gr. Ein missionsgeschichtlicher Versuch nach russischen Quellen und Darstellungen*. Münster (Missionswissenschaftliche Abhandlungen und Texte 19).
- Gmelin, Johann Georg (1751-1752). *D. Johann Georg Gmelins Reise durch Sibirien, von dem Jahr 1733 bis 1743*. 4 Bde. Göttingen [Neuausgabe: Johann Georg Gmelin: *Expedition ins unbekanntes Sibirien*. Stuttgart 1999].
- Hauenschild, Ingeborg (2008). *Lexikon jakutischer Tierbezeichnungen*. Wiesbaden (Turcologica 77).
- Jakobson, Roman / Hüttl-Folter, Gerta / Beebe, John Fred (1957). *Paleosiberian peoples and languages: a bibliographical guide*. New Haven (Behavior Science Bibliographies).
- Jochelson, Waldemar (1933). *The Yakut*. New York (Anthropological Papers of the American Museum of Natural History. Vol. XXXIII, part II).
- (v.) Klaproth, Julius (1823a). *Asia Polyglotta*. Paris.
- (1823b). *Asia Polyglotta. Sprachatlas*. Paris.
- Knüppel, Michael (2011). Jakutisches in C. H. Mercks „Sibirisch-amerikanischem Tagebuch“ (1788/91). *Turcica*, 43, 541-552.
- (2012). [Bespr. v.] Dahlmann, Dittmar/ Friesen, Anna/ Ordubadi, Diana (Hrsgg.): Carl Heinrich Merck: *Das sibirisch-amerikanische Tagebuch aus den Jahren 1788-1791*. Göttingen 2009. *OLZ*. 107 (2), 132-138.
- (2015). Noch einmal zu jakutisch borlo – „Steinadler“ (Merck, 1788/91). *Turcica*, 46, 301-302.
- (2019). Nicht-lexikalisierte Onomatopoeia in jakagirischen Sprachen. *JOAS*, 28, 286-291.
- (2020). [Bespr. v.]: Walravens, Hartmut: *Johann Redowskys Reise von Irkutsk nach Kamtschatka (1806-1807) im Auftrag der Akademie der Wissenschaften. Das wissenschaftliche*

- Tagebuch des Forschers – Botanik – Geologie – Ethnographie der Jakuten und Tungusen.* Norderstedt: Books on Demand (BoD), 2018. AOH 73(4), 701-703.
- (–). Zum Jakutischen bei Johann Redowsky (1806/7). *RO*, 2021 (z. Zt. im Druck).
- Lehfeldt, Werner (2021). Daniel Gottlob Messerschmidt, der erste Erforscher Sibiriens, und sein Werk „Sibiria Perlustrata“. *Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 2019 (z. Zt. im Druck).
- Merck, Carl Heinrich (1806). O proizchoždenii, vere i obrjadach jakutov. *Ljubitel' slovesnosti* 1806 (2), 117-147 [auch in Dahlmann / Ordubadi / Pivovar (2014), 313-327].
- Monastyrjew, Wladimir (2006). *Jakutisch. Kleines erklärendes Wörterbuch des Jakutischen (Sacha – Deutsch)*. Wiesbaden (Turcologica 68).
- Nikolaeva, Irina (2006). *A historical dictionary of Yukaghir*. Berlin, New York (Trends in Linguistics Documentation 25).
- Pallas, Peter Simon (1786). *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa = Sravnitel'nye slovari vseh jazykov i narečij. Linguae Europae et Asiae complexae. Sectio prima, Pars prior*. Petropoli.
- (1789). *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa = Sravnitel'nye slovari vseh jazykov i narečij. Linguae Europae et Asiae complexae. Sectionis primae, Pars secunda*. Petropoli.
- (1831). *Zoographia Rosso-Asiatica, sistens omnium animalium in extenso Imperio Rossico et adiacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones anatonien atque icones plurimorum*. T. I-III. Petropoli.
- Pekarskij, Ėdvard Karlovič (1907-1930). *Slovar' jakutskogo jazyka*. T. I-III. Petrograd/ Leningrad 1907-1930 [Neudruck: Leningrad 1958/9].
- Poppe, Nikolaus (1959). Das Jakutische. *Philologiae Turcicae Fundamenta* I. (671-684). Wiesbaden.
- Saryčev, Gavriil Andreevič (1805-1815). *Gawrila Sarytschew's Russisch-Kaiserlichen Generalmajors von der Flotte achtjährige Reise im nordöstlichen Sibirien, auf dem Eismeere und dem nordöstlichen Ozean*, aus dem Russischen übersetzt von Johann Heinrich Busse. Leipzig.
- Sauer, Martin (1802). *An account of a geographical and astronomical expedition to the northern parts of Russia for ascertaining the degrees of latitude and longitude of the mouth of the river Kovima; of the whole coast of the Tshutski, to east cape; and of the islands in the eastern ocean, stretching to the American coast. Performed by Commodore Joseph Billings, in the years 1785, &c. to 1794*. London.
- Sirina, Anna (2007). Neizvestnoe nasledie Sibirjakovskoj (Jakutskoj) ěkspedicii (1894-1896 g.): pis'ma V. I. Iochel'sona vo VSOIRGO. *Rasy i narody. Ėžegodnik*, 33, 331-368.
- Slepcov, P. A. (1972). *Jakutsko-russkij slovar'*. *Sachaly-nuučaly tyld'yt*. Moskva.
- Stachowski, Marek (1995). *Studien zum Wortschatz der jakutischen Übersetzung des Neuen Testaments*. Kraków (Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Prace Komisij Orientalistycznej 23).
- (1998). Der Terminus „Lenatürkisch“. *TDiA*, 8, 29-34.
- Strahlenberg, Philipp Johann v. (1730). *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia: in so weit solches Das Gantze Russische Reich mit Sibirien und der grossen Tartarey in sich begreiffet. In einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekanntenen Nachrichten vorgestellt, Nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyssigerley Arten tartarischer Völcker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, Sonderlich aber Einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiquität betreffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschaft in Russland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatteten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertigt*. Stockholm (in Verlegung des Autoris) 1730 [Neudruck: With an introduction by J. R. Krueger. Ed. Judit Papp. Szeged 1975 (SUA 8)].

- Walravens, Hartmut (2018). *Johann Redowskys Reise von Irkutsk nach Kamtschatka (1806-1807) im Auftrag der Akademie der Wissenschaften. Das wissenschaftliche Tagebuch des Forschers – Botanik – Geologie – Ethnographie der Jakuten und Tungusen*. Norderstedt.
- Werner, Heinrich (2002). *Vergleichendes Wörterbuch der Jenissej-Sprachen*. 3 Bde. Wiesbaden.
- Witsen, Nicolaas Cornelis (1692). *Noord en Oost Tartarye, ofte, Bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekend zyn geweest: beneffens vescheide tot noch toe onbekende, en meest noit voorheen beschreve Tartarsche en nabuerige gewesten, lant-streken, steden, rivieren, en plaetzen, in de noorder en oosterlykste gedeelten van Asia en Europa, zo buiten en binnen de rivieren Tanais en Oby, als omtrent de Kaspische, Indische-Ooster, en Swarte Zee gelegen; gelyk de lantschappen Niuche, Dauria, Jesso, Moegalia, Kalmakkia, Tangut, Usbek, Noorder Persie, Georgia, Circassia, Crim, Altin, enz. mitsgaders Tingoesia, Siberia, Samojedia, en andere aan Hare Zaerze Majesteiten Kroon gehoorrende heerschappyen; met der zelve lant-kaarten; zedert nauwkeurigh onderzoek van veele jaren, en eigen ondervindinge beschreven, getekent, en in 't licht gegeven*. Amsterdam.

ONGİ YAZITINDAKİ (BATI YÜZÜ, 3. SATIR) YwLwq (= YULUQ) ÜZERİNE

Erdem UÇAR*

Öz: Eski Türk yazıtları hakkındaki yeni okuma ve anlamlandırma çalışmaları, Eski Türkçe açısından oldukça değerlidir. Yazıtlardaki cümlelerin anlamlandırılması ve okunması konusunda hâlâ sorunlar bulunmaktadır. Yeni yapılacak araştırmalarda, yazıtlara yaklaşımın artık daha ayrıntılı olması beklenmektedir. Ongi yazıtının batı yüzünün 3. satırındaki YwLwqrmzn, YwLRrmzn veya YwLIRrmzn ibaresi şimdiye kadar farklı olarak yorumlanmış ve cümleye değişik anlamlar verilmiştir. Makalede, ibare ve cümle hakkındaki daha önceki teklifler analiz edilmiş ve cümlelin anlamı yeniden değerlendirilmiştir. Bununla beraber, makalede yul- fiili ve türemeleri üzerinde de etimolojik olarak açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ongi yazıtı, batı yüzü, 3. satır, yuluq ermezün.

On YwLwq (= yuluq) in the Ongi Inscription (the 3th Line on the Western Side)

Abstract: The new readings and interpretations about the Old Turkic Inscriptions are very valuable in terms of Old Turkic. There are still problems with translations and readings the inscriptions. The approach to the inscriptions needs to be more detailed no longer. Detailed explanations should be made on each word for correct understanding of the sentences in the inscriptions. The phrases YwLwqrmzn, YwLRrmzn or YwLIRrmzn are interpreted differently so far and different meanings have been given to it on the 3th line of the western side in the Ongi Inscription. The article analyses previous interpretations of the sentence and evaluates in detail it. The article also gives etymological explanations on the verb yul- and its derivations.

Key Words: Ongi inscription, western side, line 3, yuluq ärmzün.

Giriş

Rus araştırma heyetini temsilen Moğolistan'a giden N. M. Yadrintzev, 1891 yılında Ongi yazıtını tespit etmiştir. Yazıtın bugün dört parçası Moğolistan'daki Arvaikheer müzesinde ve yazıtın bulunduğu külliyyede koruma altına alınmıştır. Yazıt, dört parçaya ayrıldığı için yazıttaki metinlerin taşın hangi cephesine ait olduğu konusunda karışıklık meydana gelmiştir. Son olarak, Japon Türkolog Osawa yazıtın bütün parçalarını birleştirerek yazıttaki metinlerin yönünü tespit etmeyi başarmıştır. Buna göre, yazıtın batı ve doğu yüzünün her birinde 8, güney ve kuzey yüzün her birinde ise 4 satır bulunmaktadır. Ayrıca kuzey yüzün başında 7 satırlık bir metin daha mevcuttur. Netice itibarıyla, yazıtta toplam 31 satır olduğu tahmin edilmektedir (2011: 147-166).

Makalemde yazıtın batı yüzünün 3. satırındaki 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰾𐰚 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰾𐰚 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰾𐰚 şeklinde yazılan ibare üzerinde durmak istiyorum. Öncelikle yazıtın resimleri ve kopyaları konusunda küçük bir açıklama yapmak gerekmektedir.

* Doç. Dr., Friedrich-Schiller-Universität Jena. Jena / ALMANYA. E-posta: erdem.ucar@uni-jena.de ORCID ID: 0000-0002-0039-9619

Osawa 2008: 268, 274	YwLIR(r)mzn <i>yulup² ermezün</i> “dağılmasın”.
Erdal 2011: 365, 372	<i>yul(u)ğ (e)rm(e)z(i)n</i> “kurban olmasın”.
Osawa 2011: 169, 173	YwLIR(r)mzn <i>yulur ermezün</i> “dağılmasın”.
Sartkocaulı 2012: 145, 149-150	YwL^wqrmzn <i>yuluq ermezün</i> “kargaşa olmasın”.
Ölmez 2015: 46, 53	<i>yuluğ ermezün</i> “yok olmasın”.
Şirin 2016: 644	<i>yoluq (e)rm(e)z(ü)n</i>
Sartkocaulı 2019: 163, 165-166	YwL^wqrmzn <i>yuluq ermezün</i> “kargaşa olmasın”.
Adamović 2020: 110, 112	<i>yuluq ermezün</i> “kurban olmasın”.

Araştırmacıların ibare hakkında daha önceki açıklamalarından da kısaca bahsetmek gerekirse, Radloff, *Bilge Qağan* yazıtının doğu yüzünün 20. satırında geçen *yablaqıyn için* ibaresini *yoluqıyn için* şeklinde okumayı teklif etmiş ve burada kelimeye ‘kurban’ anlamı vermiştir. Aynı şekilde *Ongi* yazıtındaki yer için de *yoluq ermezün* ‘kurban olmasın’ okuyuşunu düşünmüştür (1895: 121a, 232, 274b). Clauson, *yoluq*’un başka bir yerde geçmediğini söyler, ama bunun belki Kaşgarî’nin kaydettiği *yoluğ* ‘feda, kurban’ ile benzer olabileceğine ihtimal verir, ancak *Köl Tigin* yazıtının doğu yüzünün 11. satırındaki ifadelerin buradakinden farklı olduğuna da dikkat çeker (1957: 184). Tekin, 1968’deki neşrinde kelimeyi *yuluq* ‘yok edilmiş, bitmiş’ olarak dizinine almıştır, ancak inceleme bölümünde kelimeyi *yuluq* ‘yağmalanmış’ < *yul-* (~ *yulı-*) olarak tahlil edip yazıtlardaki ‘apocope’ örneklerinden biri olarak göstermiştir (74, 113, 407b-408a). Tekin, daha sonra neşrettiği yazıtların dilbilgisinde {+çI} eki altında hem *yuluğçı* (< *yuluğ*) ‘yağmacı’ hem de {-(U)k} eki altında *yuluq* (< *yul-* ~ *yulı-*) ‘yağmalanmış’ tanıklarına yer vermiştir. Tekin, ayrıca kitabının sonundaki metinler kısmında *Ongi* yazıtının neşrinin sunmuş, ama 3. satırdaki **YwLwqrmzn** kısmını metnine almamıştır (2016: 80, 88, 203, 316b). Tekin’e göre yazıtlar Türkçesinde *yul-* ~ *yulı-* ‘yağmalamak’ fiilinden *yuluğçı* ve *yuluq* olmak üzere iki kelime türetilmiştir. Tuğuşeva, ibareyi *yulıq* olarak okumuş³ ve *yulıq*’ın yazıtlarda geçen *yulı-* ‘yağmalamak, gasp etmek’ fiilinden türetildiğini ileri sürmüştür (2008: 91, dip. 154). Aydın, *Bilge Qağan* yazıtındaki *yuluğçı* ‘yağmacı, talancı’ ile *Ongi* yazıtındaki *yuluq*’u yazıtlardaki *yulı-* ‘yağmalamak’ fiiline dayandırmıştır. Hatta Kaşgarî’nin kaydettiği *yoluğ* da aynı fiile dayanıyor olmalıdır. Bununla beraber Türkiye Türkçesinde *yol-* ‘dolandırmak, hile ile parasını almak’ fiilinin de yazıtlardaki *yulı-* ile ilgili olabileceği ileri sürülmüştür (2008: 32-33). Erdal, ibareyi *yuluğ* ‘rehin’ olarak okumuş ve *Qutadğu Bilig*’te geçen (52, 85) *yuluğ* ‘feda’ ile bunu ilişkilendirmiştir (2011: 367). Osawa, ibarenin harfçevrimi ve yazıçevrimi konusunda muhtemelen emin değildir, zira 2008’deki neşrinde ibarenin harfçevrimini **YwLIR(r)mzn** olarak göstermiş, ama ibareyi *yulup ermezün* ‘dağılmasın’ olarak okumuştur (268, 274). Aynı şekilde 2011’de de eserin neşir kısmında *yulur ermezün* ‘do not scatter’ (169), açıklamalar kısmında *yulup ermezün* (180) okunuşunu benimsemiştir. Sartkocaulı, kelimeyi *yuluq* olarak okuyup kelimenin {-(U)k} eki ile *yul-* fiilinden türetildiğini düşünmüş, *yuluq*’un

² İbarenin harfçevrimi ve yazıçevrimi birbirinden farklıdır.

³ Ancak eserin dizininde kelime *yuluq* ‘yok olmuş, harap (?)’ (2008: 154b) olarak gösterilmiştir.

Kazakça ‘cülis, keris, bülük’ [gerginlik, kargaşa] karşılığında olduğunu söylemiştir (2012: 152). Yine yazıtın Rusça neşrinde kelime için Rusça ‘rozdar, voyna, razruşenniy, razorvanniy’ [çekişme, savaş, yıkık, bölünmüş] gibi karşılıklar önermiştir (Coldasbekov-Sartkoca 2006: 112, 115). *Drevnetyurkskiy Slovar*’da *Ongi* yazıtında geçen tanık zikredilmez, ama *yoluq~yuluq* için *yoluğ* ‘fidye’ maddesine bakılması gerektiği söylenmiştir (Nasilova vdğ. 2016: 297a). Şirin, *Ongi* yazıtının yazıçevriminde kelimeyi *yoluq* olarak göstermiş, ama sözlükte *yoluq*’a yer vermemiştir (2016: 644).

Yazıtın kopyalarında ve şimdîye kadarki okuma tekliflerinde görüldüğü üzere ibarenin ikinci kısmı olan 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰚 *rmzn* (*e*)*rm(e)z(ü)n* konusunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. İhtilaf, ilk kelime üzerindedir. Radloff 1896’daki 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰚 *YwLR* ve Osawa 2011’deki 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰚 *YwLIR* harf kümeleri *yo(l)i(r)* veya *yul(i)r* şeklinde okunduğunda, harf kümesini geniş zaman ekli *yo(l)- ~ yul-* ya da *yul-* fiillerinden biri olarak kabul etmek gerekiyor. Eski Türkçede, *yo(l)- ~ yul-* ‘çekip çıkarmak, koparmak’ fiilinin geniş zaman eki {-A}r} şeklinde olduğu için (Clauson 1972: 918b) harf kümesinin *yo(l)- ~ yul-* ‘çekip çıkarmak, koparmak’ fiilinin geniş zaman çekimli hâli olması mümkün değildir. İkinci ihtimal olarak, burada {-I}r} geniş zaman ekli *yul-* ‘talan etmek, yağmalamak’ (Clauson 1972: 919b) fiili düşünülebilir. Bu durumda, ibare *yulır ermezün* şeklinde kabul edilmelidir, yani (*yul-* fiili) + {-I}r} geniş zaman eki + (*er-* cevherî fiili) + (olumsuzluk eki {-mA}) + {-zUn} emir-istek eki gibi bir yapı söz konusudur. Ancak ibareyi böyle kabul etmek Türkçe açısından mümkün değildir, zira geniş zaman ekine sahip bir fiil, *er-* cevherî fiili ile birlikte kullanıldığında *er-*’in üzerine emir-istek ekinin getirilmesi Türk dilinin kuralları içerisinde mümkün değildir. Eski Türkçede çekimli bir fiilden sonra kullanılan *er-*’in üzerine gelecek şekil ve zaman ekleri bellidir. *Uigurisches Wörterbuch*’taki *er-* maddesini incelediğimizde, *er-*’den sonra emir-istek ekinin kullanılmadığı görülmektedir. Mesela, *bolar erür, alır ermez, küleyür erti, yaraşur erser, qıtlılar ergey* (Röhrborn 2010: 150, 161-163, 167). Sonuç olarak, ibarenin (fiil) + (geniş zaman eki) + (*er-*) + (olumsuzluk eki) + (emir-istek) yapısından meydana gelmediği gayet açıktır. Radloff’un (1895) ve Clauson’un (1957) ibaredeki ilk kelimeyi fiil olarak kabul etmemesi oldukça isabetli bir tercih olmuştur.

Yazıtın kopyalarında ibareyi (isim) + (*er-*) yapısında gösterenler doğru bir tahminde bulunmuş olmalıdır. Buna göre ibarenin *yoluq ermezün* veya *yuluq ermezün* şeklinde okunması mümkündür. Ancak böyle bir tercihte *yoluq ~ yuluq* hangi anlama gelmektedir ve kelimenin yapısı nasıl açıklanabilir? Buradaki *yoluq ~ yuluq*’un fiilden isim yapan {-X}k} ekiyle *yul-* fiilinden türetildiği anlaşılıyor. O hâlde, Eski Türkçedeki *yul-* fiili üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Räsänen, etimolojik sözlüğünde iki farklı *yul-* fiili kaydederek, ‘yolmak, koparmak’ anlamındaki *yul-*’dan *yuluq*’un ‘yolonmuş, yoluk’ ve ‘satın almak’ anlamındaki *yul-*’dan da *yuluğ*’un ‘rehin, kurban’ türetildiğini iddia etmiştir (1969: 210b). Clauson, sözlüğünde *yul-* fiilinden türetilen hem *yuluğ* ‘1. satın alım; 2. fidye, rehine’ hem de *yuluq* ‘1. yok edilmiş, kökü kazanmış; 2. yolonmuş’ isim gövdesine yer vermiştir (1972: 925b). Sözlükte *yul-* fiili için ‘1. çekip çıkarmak, koparmak; 2. kurtarmak; 3. satın almak’ anlamları gösterilmiş ve fiilin *yul-* ‘talan etmek’ ile karıştırılmaması gerektiği ifade edilmiştir (1972: 918b-919b). Clauson’un tespitine göre ‘1. çekip çıkarmak, koparmak; 2. kurtarmak; 3. satın almak’ anlamına gelen *yul-* fiilinden hem {-X}g} ekiyle *yuluğ* ‘1. satın alım; 2. fidye, rehine’ hem de {-X}k} ekiyle *yuluq* ‘1. yok

edilmiş, kökü kazınmış; 2. yolunmuş' türetilmiştir. Doerfer, Farsçadaki 'Sondergericht, Appellationsgericht' [özel mahkeme, temyiz mahkemesi] anlamındaki *yuluq*'un Eski Türkçe *yuluğ* 'fidye' kaynaklı olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca, o *yul*-'un asıl anlamının 'satın almak' olabileceğini tahmin eder ve fiilin *al*-'ın yerine eskiden kullanılmış olabileceğine ihtimal verir. Bununla beraber Eski Türkçede *yul*- 'fidye ödeyerek kurtarmak, azat etmek, salmak' ile *yol*- 'yolmak, koparmak' fiillerinin iki farklı fiil olduğuna inanır (1975: 315-316). *Old Turkic Word Formation*'da {-(X)k} eki bahsinde *yuluq* bulunmaz, ama {-(X)g} eki bahsinde *yuluğ* vardır. Erdal, *yuluğ*'un tek başına kullanıldığında 'rehin, feda' anlamında, *satığ* ile beraber kullanıldığında ise 'satın alma' anlamında olduğunu söylemiştir (1991: 219-220). Berta, *yul(X)*- 'soymak, koparmak, sökmek, kurtarmak' fiilinin erken dönemde *yül(X)*- 'tırış etmek' ve *yul(X)*- 'yağmalamak' fiillerine bulaştığını düşünmekte, dolayısıyla 'koparmak' ve 'yağmalamak' anlamına gelen iki farklı fiilin mevcut olduğunu tahmin etmektedir (1996: 475-476). *Drevnetyurkskiy Slovar*'da sadece *yuluğ* 'satın alma, rehin, fidye' gösterilmiştir (Nasilova 2016: 297a). Wilkens, Eski Uygurcanın elsözlüğünde *Yuluq*'u 'Bestandteil eines Personennamens' ve *yuluğ*'u da 'Verkauf, Handel, Handelsgeschäfte' olarak göstermiştir (2021: 919b).

Altay dillerinin köken sözlüğünde Eski Türkçe aynı fiil farklı Moğolca kelimelerle denkleştirilmeye çalışılmıştır. Moğolca *jułga*- 'koparmak, yolmak' ile Eski Türkçe *yul*- ~ *yol*- 'yolmak', Moğolca *nölüge*- 'etkilemek' ile Eski Türkçe *yulı*- 'yağmalamak' ve Moğolca *doli*- 'takas etmek, rehinden kurtarmak' ile Eski Türkçe *yul*- ~ *yol*- 'rehinden kurtarmak' denklikleri sözlükte önerilmiştir (Starostin vdğ. 2003: 890, 996, 1019). Bu denkliklerden Eski Türkçe *yulı*- 'yağmalamak' ile Moğolca *nölüge* 'tesir etmek' denkligi arasında anlamsal bir ilişki bulmak mümkün değildir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde bugün kullanılan *yolux*- (< **yol-uq*-) 'tesir etmek, bulaştırmak (hastalık, vs.)' (Orucov vdğ. 2006: 612b) ile Moğolca *nölüge* denkligini tasarlamak belki daha doğru olabilir. Azerbaycan Türkçesindeki *yolux*- (I) tanığı, Eski Türkçe *yoluq*- (< *yol+uq*-) 'karşılaşmak' fiiline dayanır. Poppe, Moğolca *doli*- 'fidye ile ödemek' için Eski Türkçe *yuluğ* 'kurban, fidye' denkligini önermiştir (1960: 75, 134), ancak Moğolca *doli*- için en iyi denklik *yuluğ*'un kökü olan *yul*- fiili olmalıdır (Tenişev 1997: 346). Moğolcadaki *doli*- 'takas etmek, ticaret yapmak, fidye ile kurtarmak' ve *doliğ* (< *doli-g*) 'takas, fidye' (Lessing 1960: 259a) tanıkları fiil ile fiilin isim gövdesi arasındaki ilişkiyi daha net göstermektedir.⁴

Macarcadaki Eski Türkçe alıntılarının listelendiği eserde Macarca *gyilkos* 'katil' sözcüğünün kaynağı için Eski Türkçe **jułqıçı* (< **jul-Xk-gUçI*) 'katil, imha eden' şeklinde bir kelime tasarlanmıştır. Bu kelimeyle ilgili olarak İlk Türkçe *yul(X)q*- 'koparmak, sökmek' ile Moğolca *jułga*- 'koparmak, çekmek, soymak' ve İlk Türkçe *yul(X)*- 'çekip koparmak' ile Moğolca *jułbu*- 'saçları dökmek, kaçmak' denklikleri önerilmiştir (Róna-Tas- Berta 2011: 391-397).

Bu arada Tekin, *yul*- ~ *yulı*- 'yağmalamak' fiilini İlk Türkçede **ül*- olarak tasarlamış ve onu Moğolca *ülga* (< **ulı-ga*) 'yağmak, akın' ile denkleştirmiştir. Ona göre, fiilin başındaki ünlü uzun olduğu için başta bir /y/ ünsüzü türemiştir (1994b: 64).

Şimdi Eski Türkçe metinlerden itibaren *yul*- fiilinin ve ondan türeyen isim ve fiil gövdelerinin hangi anlamlarda kullanıldığını göstermeye çalışalım. Tarihî ve günümüz

⁴ Rybatzki, bunu fark etmiş ve Moğolcada aynı anlama gelen fiil ve ondan türeyen isimlerin birbiriyle daha uyumlu olduğunu tanımlarıyla açıklamıştır (1997: 66-67, dip. 189).

Türk dili alanında *yul-* kökü çeşitli anlamlarla tanıklanmıştır. **DLT** *yul-* 1. ‘rehinden kurtarmak, Ar. *fakka*’: er bulunug *yuldi* (Dankoff-Kelly 1984: 471) “Adam köleyi rehinden kurtardı, azat etti”; 2. ‘kaynar suya sokup tüyleri yolmak, Ar. *asmaqa*’: er quş *yuldi* (Dankoff-Kelly 1984: 472) “Adam kuşun tüylerini yolmak için kaynar suya soktu”; 3. ‘tüy yolmak, Ar. *halaqa*’: anıñ tüsin qıra *yuldi* “onun tüyünü yoldu” (Dankoff-Kelly 1982: 276); 4. ‘istinsah etmek, Ar. *nasaxa*’: ol bitig *yuldi* (Dankoff-Kelly 1984: 472) “O kitabı istinsah etti”; 5. ‘mehirden feragat etmek, Ar. *ixtala’at min al-mahr*’: urağut başın *yuldi* (Dankoff-Kelly 1984: 472) “Kadın mehrinden feragatte bulundu”. **QB** *yul-* ‘kurtarmak’: bela qağgu tegse mini ol *yular* (Arat 1947: 4789). **CC** *yul-* ‘yolmak, sökmek, almak, kurtarmak, azat etmek’ (Grønbech 1942: 128). **Eski Uygurca Sivil Belgeler** *yul-* ‘satın almak, geri satın almak’ [al- fiili ile beraber] (Yamada 1993: 305a-b). **Çağatayca** *yul-* ‘fidye vermek’: Benāyī çün *yulur* irse dimeñiz anı ğulam (Karasoy 1998: 109a/6)⁵. Fiil, tarihî dönemlerindeki bu anlamını Türk dillerinde de korumuştur.⁶ **Türkiye Türkçesi** *yol-* ‘1. -i bitki, tüy vb.ni çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak; 2. -i, mec. dolandırarak, hile ile birinin parasını almak’⁷. **Özbekçe** *yul-* ‘1. koparmak, çekip sökmek; 2. kazımak; 3. çalmak, gasp etmek’ (Begmatov vdğ. 2008: 81b-82a). **Tatarca** *yol-* ‘1. yolmak, koparmak; 2. kurtarmak’ (Sabitova vdğ. 2016: 694b-c). **Kırgızca** *cul-* ‘1. yolmak, koparmak; 2. gasp etmek’ (Yudahin 1958: 268a). **Hakasça** *çul-* ‘yolmak, çekip koparmak’ (Subrakova 2006: 1003a).

Tarihî ve günümüz Türk dili alanında fiilin {- (X)n} ekli dönüşlü gövdesi şunlardır:⁸ **DLT** *yulun-* (< yul-un-) 1. ‘yolunmak, Ar. *murriṭa*’: saç *yulundu* (Dankoff-Kelly 1984: 480) “Saç yolundu”; 2. ‘azat edilmek, Ar. *utiqa*’: qul *yulundu* (Dankoff-Kelly 1984: 480) “Köle azat edildi”; 3. ‘boşanmak, Ar. *ixtala’at*’: urağut *yulundu* (Dankoff-Kelly 1984: 480) “Kadın boşandı”. **QB** *yulun-* ‘kurtarmak’: bulun bolma bolsa özünñi *yulun* (Arat 1947: 1438). **CC** *yulun-* (< yul-un-) ‘kurtulmak’ (Grønbech 1942: 129). **Eski Türkiye Türkçesi** *yolun-* ‘saçını başını yolmak, tıraş olmak, ütülme’ (Tietze 2019: 418)⁹. **Türkiye Türkçesi** *yolun-* ‘1. nesnesiz, yolma işi yapılmak, çekilip koparılmak; 2. nesnesiz, mec. çok kederlenerek çırpınmak’¹⁰. **Türkmençe** *yolun-* (< yol-un-) ‘arası açılmak, bölünmek’ (Kyásowa vdğ. 2016: 500b). **Azerbaycan Türkçesi** *yolun-* ‘yolunmak’ (Orucov 2006: 613a).

Tarihî ve günümüz Türk dili alanında fiilin ettirgen gövdeleri görülür: **DLT** *yultur-* (< yul-tur-) 1. ‘fidyesini ödettirmek, Ar. *fāda*’: ol bulunug *yulturdi* (Dankoff-Kelly 1984: 484) “O kölenin fidyesini ödettirdi”; 2. ‘azat ettirtmek, Ar. *istamraṭa*’: ol qulñ *yulturdi* (Dankoff-Kelly 1984: 485) “O kölesini azat ettirdi”; 3. ‘tüy yoldurtmak’: ol taqağunı *yulturdi* (Dankoff-Kelly 1984: 485) “O tavuğun tüylerini yoldurttu”.

⁵ Neşirde kelime *yolur* şeklinde okunmuş ve dizinde kelimeye ‘yol bulmak, kurtulmak’ (684b) anlamı verilmiştir.

⁶ Türk dillerinin birçoğunda fiil tanıkladığı için sadece bazı Türk dillerindeki tanıklar zikredilecektir. Zaten *yul-*’un Türk dillerindeki tanıkları daha önce listelenmiştir. Bk. Róna-Tas-Berta 2011: 392-394. Tatarcadaki tanık Eski Türkçedeki tanığın ilk hecesindeki ünlüsünün /u/’lu olduğunu göstermesi bakımından bilhassa dikkate değerdir.

⁷ www.sozluk.gov.tr.

⁸ Hakasçada fiilin {- (X)l-} ekli edilgen gövdesi de mevcuttur: *çulul-* ‘yolunmak, koparılmak’ (Subrakova 2006: 1004a).

⁹ Sözlükte, *yol-* yoktur, ama ondan türeyen *yolun-* (< yol-un-) ve *yoluş-* (< yol-uş-) gövdeleri bulunmaktadır.

¹⁰ www.sozluk.gov.tr.

Çağatayca *yulut-* ‘yoldurtmak’: İkki yanını *yulutup* baqınız köz üstine (Karasoy 1998: 187a/10)¹¹; *yuldur-* ‘yoldurmak’: *Yuldur* ol qalın saqalın ortasığa tégmeyin (Karasoy 1998: 188a/4)¹². **Türkiye Türkçesi** *yoldur-* ‘yolma işini yaptırmak’¹³. **Hakasça** *çuldur-* ‘yoldurmak, kopartmak’ (Subrakova 2006: 1003b).

Tarihî ve günümüz Türk dili alanında fiilin işteş gövdesi de tanıklanmıştır: **Eski Türkiye Türkçesi** *yoluş-* ‘birlikte yolmak, biçmek’ (Tietze 2019: 419). **Kırgızca** *culuş-* ‘beraber yolmak, koparmak, kökünden sökmek; 2. saç saça baş başa yoluşmak’ (Yudahin 1958: 268b).

Tarihî ve günümüz Türk dillerinde *yul-* fiil kökünden türeyen isimlere rastlanır. Clauson’un belirttiği üzere (1972: 925b) ‘ayakkabı tabanı, kenarı’ anlamına gelen Kıpçak grubu Türk dillerindeki *yuluq*, *juluq*, *juluq*, vs. tanıklarını tarihî Türk dili alanında görülen *yuluq* ‘yoluk’ ile anlamsal bakımdan ilişkilendirmek pek de kolay değildir. Ancak *yul-*’dan türeyen diğer tanıkların *yul-* ile ilişkisi oldukça nettir. **Eski Uygurca** *yuluş* ‘fidye’ (Wilkens 2021: 919b), *yulğuçı* (< yul-ğuçı) ‘geri satın alan’ (Wilkens 2021: 919a) ve *satığçı yuluğçı* (< yul-uğ+çı) ‘tüccar’ (Erdal 1991: 372). **DLT** *yuluğ* (< yul-uğ) 1. ‘feda’: miñ kişi *yuluğı* bolup öziñe (Dankoff-Kelly 1982: 128, 1984: 450) “Bin kişi onun ona kendisini feda edip”; 2. ‘fidye’: *yuluğ* barça maña yıgıdı (Dankoff-Kelly 1982: 201) “Bütün fidyeyi bana topladı”, *yuluğ* béríp barıgsadı (Dankoff-Kelly 1984: 590) “Fidye verip merhamet etmek istedi”; *yuluğluğ* (< yul-uğ+luğ): *yuluğluğ* kişi (Dankoff-Kelly 1984: 465) ‘feda olunan kişi’. **QB** *yuluğ* ‘ticaret’: qayusı turada *yuluğda* qarır (Tezcan 1981: 77); *yuluğ qıl-* ‘feda etmek’: *yuluğ qıldım* amdı saña men bu öz (Arat 1947: 1603); *yuluğla-* (< yul-uğ+la-) ‘feda etmek’: etöz can *yuluğlar* tapuğ qılğuçı (Arat 1947: 2960); *yuluş* (< yul-uş) ‘fidye’: ölümke *yuluş* qıldı erse kişi (Arat 1947: 1114). **CC** *yuluv* (< *yuluğ) ‘fidye’ (Grønbech 1942: 129). **Kırgızca** *culuu* ‘koparma, sökme, yolma’ (Yudahin 1958: 268b). **Özbekçe** *yulğıç* ‘yağmacı’ (Begmatov vdğ. 2008: 82a).

DLT’deki *yulq-* (< yul-q-) ‘kazımak, Ar. *saħaca*, *laħama*’ (Dankoff-Kelly 1984: 632) fiilinin de *yul-* kaynaklı olabileceğini tahmin ediyorum. Ancak böyle bir tahlilde *yulq-* fiili geçişli bir fiil olmaktadır. Eski Türkçedeki {-X}k- ekli fiil gövdelerinin çoğunlukla geçişsiz olduğu görülüyor (Erdal 1991: 645-651), ancak bunun istisnası da yok değil. Mesela, DLT’deki *sézik-* (< séz-ik-) ‘sezmek’ fiili geçişlidir: bu işiğ anar *sézikdim* (Dankoff-Kelly 1984: 327). Bu nedenle, *yulq-* da istisnalardan birini oluşturabilir. Tanıklar için krş. **CC** *yulq-* (< yul-q-) ‘koparmak, sökmek’ (Grønbech 1942: 128). **Tatarca** *yolq-* ‘1. yolmak, koparmak, sökmek, çekip almak; 2. kurtarmak; 3. zorla gasp etmek, yağmalamak; 4. yok etmek, yıkmak; 5. menfaat sağlamak, gelir elde etmek’; *yolqım-yolqım* ‘parça parça’ (Sabitova vdğ. 2016: 692a-693b). **Kırgızca** *culq-* ‘yolmak, koparmak, kökünden sökmek’ (Yudahin 1958: 268a). **Özbekçe** *yulqı-* (< yul-q-ı-) ‘koparmak, sökmek, çekip almak’ (Begmatov vdğ. 2008: 82a).

Eski Türkçede ve bazı Türk dillerinde *yulq-*’un türemiş fiil gövdelerine rastlanmaktadır.¹⁴ **DLT** *yulqım-* (< yulq-ın-) ‘kazınmak, Ar. *insaħaca*’ (Dankoff-Kelly

¹¹ Neşirde kelime *yolutup* şeklinde okunmuştur.

¹² Neşirde kelime *yoldur* şeklinde okunmuştur.

¹³ www.sozluk.gov.tr.

¹⁴ *yulq-* ve bundan türeyen gövdelerin tarihî ve günümüz Türk dillerindeki tanıkları için bk. Róna-Tas-Berta 2011: 391-392.

1984: 489). **Kırgızca** *culqun-* ‘1. ileri atılmak, fırlamak; 2. öfkeyle saldırmak; 3. kurtulmaya çalışmak’ (Yudahin 1958: 268a).

Ancak DLT’deki *ywlquş-* (< yulq-ış-) ‘karşılıklı/birlikte menfaat kesp etmek, Ar. *carra ... manfa’a*’ (Dankoff-Kelly 1984: 487; Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 487) muhtemelen *yulq-* ile ilgili değildir. *Yul-* fiili *yulq-* ile ilişkili görüldüğü için DLT neşirlerinde ilk hecedeki ünlü /u/’lu okunmuştur. Kaşgari’nin verdiği anlama bakılırsa, *ywlquş-*’un *yoluq-* (< yol+uq-) ‘karşılaşmak, rastlaşmak’ fiilinin işteş çatısı olma ihtimali daha fazladır, bu nedenle fiil *yolquş-* (< yol+uq-ış-) şeklinde okunmalıdır.

Kaşgari’nin işteş çatılı gövdeler arasında verdiği *yulqaş-* tanığı da dikkat çekicidir: *yulqaş-* ‘kazınmak, Ar. *insahaca*’ (Dankoff-Kelly 1984: 487). Muhtemelen bu fiil *yuluq* isim kökünden isimden fiil yapan {+A-} ekiyle türetilen fiilin (**yulqa-*) işteş gövdesi olmalıdır.

Bununla beraber *yul-* (< yul-ı-) fiilinin kaynağının da *yul-* olabileceği ileri sürülebilir. Eski Türkçede ya da Türkçede {-I-} şeklinde kuvvetlendirme işlevine sahip fiilden fiil yapan bir ekin olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Erdal, böyle bir ekin mevcudiyetinden şüphe duysa da *qaz-* > *qazı-*, *tat-* > *tatı-* ve *qaq-* > *qaqı-* örneklerinde böyle bir ekin olduğunu kabul eder, ama ekin bu sözlerdeki işlevinin kuvvetlendirme olmadığını düşünmektedir (1991: 524-525). Tekin, Erdal’ın görüşüne destek vermiş ve *qazı-*’daki {-I-} ekinin belki de küçültme eki olabileceğini ve *tatı-*’nın tanıklanmamış isim kökü **tat*’tan {+I-} ekiyle türetildiğini iddia etmiştir (1994a: 258, 273-274).¹⁵ Eski Türkçede {-I-} ile türetilen fiil gövdeleri şunlardır: *qaq-* ‘kakmak, Ar. *qara’a ... xafifan*’ (Dankoff-Kelly 1984: 412) ve *qaqı-* ‘kızmak, Ar. *ğadiba*’ (Dankoff-Kelly 1984: 563); *qaz-* ‘kazmak, Ar. *hafara*’ (Dankoff-Kelly 1982: 268) ve *qazı-* ‘kazımak, Ar. *hafara*’ (Dankoff-Kelly 1984: 560); *üt-* ‘ütülemek, Ar. *aşāta şa’r*’ (Dankoff-Kelly 1982: 95) ve *üti-* ‘ütülemek, Ar. *aħraqa za’ir*’ (Dankoff-Kelly 1984: 555); *tat-* ‘tatmak’ (Clouston 1972: 449b-450a) ve *tatı-* ‘tatmak, Ar. *vucida ta’am*’. Bu listeye *yul-* (< yul-ı-) da dâhil edilebilir. Ancak son tahlilde {-I-} ekinin anlamsal işlevi hakkında kesin bir şey söylenemez.

Eski Türkçedeki *yul-* ve ondan türetilen gövdeler şunlardır: **DLT** *yul-* (< yul-ı-) ‘istila etmek, Ar. *ağāra ‘alā*’: beg bodunuğ *yulıdı* (Dankoff-Kelly 1984: 482) “Bey halkı istila etti”; *yulış-* (< yul-ı-ş-)‘¹⁶ ‘karşılıklı istila etmek, Ar. *ağāra*’: bodun bir ekini *yuluşdı* (Dankoff-Kelly 1984: 476) “Halk birbirini istila etti”; *yulıt-* (< yul-ı-t-) ‘istila ettirmek, Ar. *iğāra*’: beg boyını *yulıttı* (Dankoff-Kelly 1984: 423) “Bey boyu istila ettirdi”; *yulıman* (< yulı-man) ‘yağma, Ar. *ğāra şa’wā*’ (Dankoff-Kelly 1984: 460). **Özbekçe** *yulış-* ‘karşılıklı/beraber kazımak, yırtmak’ (Begmatov vdğ. 2008: 81b).

Kutb’un *Husrav u Şirîn* mesnevisinde bir kere geçen *yulna-* tanığı dikkati çekicidir: bu *şirîn* söz birle farhadnı *şirîn // cānın yulnadı* ğarat qıldı usın (Demirci 2021: 2388). Ben bu beyitte *yulna-*’nın ‘rehin almak’ gibi bir anlamda olabileceğini¹⁷ ve henüz tanıklanmamış **yulun* ‘rehin’ isim kökünden {+A-} ile türetildiğini düşünüyorum. Ancak buradaki **yulun*’u Kaşgari’nin kaydettiği *yulun* ‘omurilik, ilik, Ar. *nuxā*” (Dankoff-Kelly 1984: 454) ile karıştırmamak gerekiyor. Her ne kadar Clouston,

¹⁵ Eski Türkçede tanıklanmamış olarak gösterilen **tat* sözü zaten Eski Türkçede *tanıg* olarak mevcuttur. Dolayısıyla **tat* diye bir kökün tanıklanması mümkün değildir.

¹⁶ Clouston, *yuluş-* şeklinde okuyup sözlüğünde maddeleştirmiştir (1972: 933).

¹⁷ Beytin Farsça aslına bakıldığında (Gencevi 2004: 286), Kutb’un beyti yorumlu olarak ve metaforlarla genişleterek tercüme ettiği anlaşılmaktadır.

Kaşgari'deki tanığın *yul-*'dan türetildiğini ve kelimenin asıl anlamının 'özünden koparılan şey' (1972: 930b) olduğunu düşünse de *yul-* ile *yulun* 'omurilik' arasındaki anlamsal ilişki konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Tarihî Türk dili alanında *yuluq-* ile *yoluq-* eşyazımlı olduğu için neşirlerde iki fiilin birbirine karıştırılması kaçınılmaz olmuştur. Mesela, Memlük Kıpçakçasına ait *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin* neşrinde iki fiil birbirine karıştırılmıştır: *yā tūğünī yoluqsa* (sic!) (...) eger *yoluqsa* quşnıñ yūñini (Toparlı 1992: 353b/4-5) ve ölümdükke *yoluqmas* (Toparlı 1992: 107a/3). Neşrin dizininde iki fiil *yoluq-* '1. saç yolmak; 2. buluşmak, kavuşmak' (1992: 622) başlığı altında dizinlenmiştir. Hâlbuki, yukarıdaki ilk tanık *yuluq-* (< yul-uq-) 'yolmak' ile ikinci tanık *yoluq-* (< yol+uq-) 'karşılaşmak' arasında eşyazımlılık dışında bir benzerlik bulunmaz.

Aynı durum *yulğaq* için de geçerlidir. Erdal, *yulğaq* 'ticaret' kelimesinin *yul-* 'yağmalamak' veya *yulq-* 'birinden menfaat kesbetmek' kaynaklı olabileceğini düşünmekte ve kelimeyi **yulq-ğaq* şeklinde tahlil etmektedir (1991: 395). Bence, 'ticaret' anlamındaki *yulğaq* sözü muhtemelen *yoluq-* (< yol+uq-) fiiline dayanıyor olabilir: *yolğaq* < **yolq-ğaq*.¹⁸ Çünkü anlamsal bakımdan *yolğaq*'ın *yoluq-* 'karşılaşmak, rastlaşmak' ile bağlantısı daha güçlüdür. Clauson'un sözlüğünde ve *Drevnetyurkskiy Slovar*'da 'ticaret' anlamına gelen *yolğaq* veya *yulğaq*'a yer verilmemiştir. Wilkens, iki tane *yulğaq*'tan bahseder: *yulğaq* (I) 'ticaret' ve *yulğaq* (II) 'kurtarıcı' (2021: 919a). Kanaatimce, sözlükteki iki *yulğaq* okunuşu bakımından birbirinden ayrılmalıdır. Buna göre, *yulğaq* (I) 'ticaret' sözü, *yoluq-* 'karşılaşmak' fiiline dayanıyor olabilir ve bundan dolayı **yolq-ğaq* şeklinde tahlil edilebilir. O hâlde, etimolojik dayanakla kelime *yolğaq* şeklinde okunmalıdır. Wilkens'in sözlüğündeki *yulğaq* (II) 'kurtarıcı' ise *yul-* fiilinden {-gAk} ile türetilmiştir. Ayrıca *yulğaq* için bk. Clark 2017: EL 278.

Bilge Qağan yazıtının güney doğu yüzünde **YwLGçI** şeklinde yazılan bir kelime bulunur. Tekin, kelimeyi ilk olarak *yuluğçı* 'yağmacı' (1968: 245, 278) şeklinde okuyup anlamlandırmış, daha sonra görüşünü değiştirerek okuyuşunu *yolağçı* 'öncü' ile değiştirmiştir. Bunun için kelimenin yaşayan Türk dillerindeki birkaç tanığı sıralamıştır (2014: 66-67, 114). Tekin'in Türk dillerinden verdiği tanıklar 'yolcu' anlamındadır. Dolayısıyla yazıttaki kelime yorumlanarak anlamlandırılmıştır. Diğer taraftan, CC'de *yulovçu* 'kurtarıcı' (Grønbech 1942: 128) tanığı muhtemelen **yuluğçı*'ya dayanmaktadır ve bu anlamda yazıttaki yere anlam bakımından daha uygundur.

Eski Türkçedeki *yul-* 'koparmak' ve *yun-* 'yontmak' arasında bir ilişki olduğu çok açıktır. Bunu ilk kez çok uzun zaman önce Vámbéry fark etmiştir (1878: 133). Clauson, Manihay çevreye ait *Xwāstwānīft*'te tanıklanan **YWN-** şeklinde yazılan fiili bugün Türkiye Türkçesinde yaşayan *yont-* 'yontmak' ile ilişkilendirmek istemiş ve fiilin asıl anlamının 'kesmek' olduğunu, Eski Türkçede aynı zamanda 'yaralamak' anlamında kullanıldığını söylemiştir (1972: 942b). Erdal, *Xwāstwānīft*'teki fiili *yünt<t>ümüz* şeklinde okumuş ve fiili Halaççadaki¹⁹ *yint-/yünt-* 'küfretmek' ile ilgili görmüştür (1991: 574). Clark, metinde *urtumuz yontumuz* ikilemesi içinde fiili *yon-*

¹⁸ Erdal, *yoluq-* 'karşılaşmak' fiilini doğru bir şekilde, yani *yol+uq-* olarak tahlil etmiştir (1991: 497).

¹⁹ Halaçça sözlükte sadece *yind-* ve *yindi-* 'küfretmek, azarlamak' (Doerfer-Tezcan 1980: 225a-226a) bulunmaktadır ve fiilin kökeni hakkında kesin bir şey söylenemez.

‘kesmek’ olarak değerlendirmiştir (2013: 103). DLT’de *yon-* fiili ‘kesmek’ anlamındadır, mesela neçe yitiğ biçek erse öz sapın *yonumas*²⁰ (Dankoff-Kelly 1982: 193) “Bıçak ne kadar keskin olursa olsun, kendi sapını kesemez”. Ancak tarihi ve günümüz Türk dili alanındaki tanıklarda fiilin ‘kazımak, oymak, yontmak’ anlamına geldiği görülmektedir. Mesela, CC *yon-* ‘oymak’ (Grønbech 1942: 126). **Tatarca** *yun-* ‘ağaç, vs. yontmak’ (Abdullin vdğ. 1981: 612a-b). **Azerbaycan Türkçesi** *yon-* ‘kazımak, zımparalamak, yontmak’ (Orucov 2006: 613b). **Türkmençe** *yön-* ‘1. yontmak; 2. birinden bir şeyi hileyle almak’ (Kyýasowa vdğ. 2016: 501a). **Halaçça** *yün-* ‘yontmak, oymak’ (Doerfer-Tezcan 1980: 229a-b).

Stachowski, Türkiye Türkçesindeki *yont-* ‘yontmak’ fiilini İlk Türkçe **yō-* fiilinin ettirgen gövdesi olarak düşünür ve bu kökü **Yakutça** *suor-* ‘kesmek, rendelemek’ ve **Oyrotça** *tōr-* ‘oymak’ ile ilişkilendirir (2019: 362a). Eski Türkçe *yon-* ‘1. kesmek; 2. yontmak, oymak, kazımak’ ile *yul-* arasındaki anlamsal ilişki oldukça açıktır. Eğer, ikisi arasında bir ilişki kurulacaksa fiilin *yun-* şeklinde okunması doğru olacaktır. Brāhmī harfli metinde [*satig*] *yuluğ* (Maue 1996: 3/35) tanığı geçmektedir. Bu da *yul-* fiilinin ilk hecedeki ünlüsünün /u/’lu olduğunu göstermektedir. Brāhmī harfli metindeki tanığı Tatarcadaki tanık da desteklemektedir: *yol-* ‘1. yolmak, koparmak; 2. kurtarmak’ (Sabitova vdğ. 2016: 694b-c). Ancak ‘yontmak, kesmek’ anlamındaki sözkonusu fiil ise Tatarcada *yun-* (< **yon-*) ‘ağaç, vs. yontmak’ şeklindedir. Bu nedenle ilk hecedeki yuvarlak ünlü konusunda kesin bir şey söylenemiyor. Eski Türkçenin yazı sistemleri ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin niteliği konusunda bize ‘kesin bir bilgiyi’ ne yazık ki sunmaz (Uçar 2017b: 91-103). Bu nedenle, *yul-* ve *yun-* arasındaki ilişki konusunda ilk hecedeki yuvarlak ünlünün belirleyici bir rolü olduğundan her zaman bahsetmek pek mümkün değildir. Muhtemelen iki fiil Eski Türkçe dönemi öncesinde var olan **yu-* şeklindeki bir fiil köküne dayanmaktadır.²¹

Böyle bir **yu-* kökünün varlığını aslında Eski Uyгурca metinlerde karşımıza çıkan ve aynı zamanda DLT’de de tanıklanan *yuq* sözü de ispat etmektedir. Kaşğari, *yaq yuq*’u ‘yemek bulaşığı, Ar. *sulāta al-qaş’a*’ (Dankoff-Kelly 1984: 515) anlamıyla kaydetmiş ve bunun için *yaq yuq qadaş* ‘yapışıp kalan yemek bulaşığı gibi akraba’ örneğini vermiştir. Clauson da Kaşğari’nin anlamını tekrarlamıştır (1972: 895a). Wilkens, sözlüğünde *yuq*’a ‘Rest, Essenrest’ (2021: 918a) anlamı vermiştir. Kelime *Altun Yaruq*’ta şöyle geçer: *yükünür men yıdın yuqın tarqarmışlarqa* (505/1-2). Metnin Çince aslında 敬禮真實語 敬禮無塵習 (665 16 438a23)²² “Verehrung die keine schmutzigen Gewohnheiten haben” (Nobel 1958: 262) vardır ve buna göre *yıdın yuqın tarqar-*, Çince metinde 無塵習 *wu chen xi* (Giles 1912: 12753 661 4087) karşılığındadır. Daha önce *yuq* hakkında kısa bir not yazmıştım (Uçar 2017a: 115-116,

²⁰ *yonu umas* (Clauson 1972: 942b).

²¹ Burada akla ilk gelen soru, acaba bu iki fiilin Eski Türkçedeki *yu-* ‘bir şeyi temizlemek, yıkamak’ (Clauson 1972: 870a-b) ile ilişkisinin olup olmadığıdır. Eski Türkçe dönemi için bu konuda kesin bir şey söylemek çok zor, ancak İlk Türkçe dönemi için bir ilişkinin olabileceği tahmin edilebilir, zira iki fiil arasındaki anlamsal ilişki az da olsa seziliyor. Bugün İngilizcede kullanılan *erase* fiili Latince *erasus* (< *erare*) ‘kazımak, silmek, yok etmek’ (Skeat 1888: 194b) fiiline dayanmaktadır ve *erase* günümüzde ‘temizlemek, silmek, yok etmek’ gibi değişik anlamlara gelmektedir. Bu anlamsal gelişim ve bağlantılar elbette başka dillerden getirilecek tanıklarla da desteklenebilir.

²² *Taishō Shinshū Daizōkyō* (大正新脩大藏經) “Çince Budist Kanon” için Tokyo üniversitesine ait dijital platformdan (<http://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT/>) faydalanılmıştır.

136), ancak kelimenin kökeni hakkında bir şey söylememiştim. Bence, *yuq* ismi **yu-* ‘kazımak’ fiilinden {-*(X)k*} ekiyle isimleştirilen bir gövde olmalıdır. Uygur mütercim(ler)in *Altun Yaruq*’ta, Çince 塵 *chen* ‘toz, kir’ için *yuq*’u tercih etmesi tesadüfi değildir. Eğer *yuq*’un **yu-* ‘kazımak’ fiilinden türetildiğini düşünürsek, *yuq*’un ‘kazınmadan arta kalan toz, kazıntı’ → ‘kalıntı, bulaşık’ gibi anlam aşamalarını da kolaylıkla açıklayabiliriz.

Eski Türkçeden itibaren görülen *yul-* fiili ‘1. yolmak, koparmak, çekip yolmak; 2. rehinden kurtarmak, kurtarmak; 3. feda etmek’ ile ondan türeyen *yulq-*’un (< *yul-q-*) ‘1. kazımak; 2. yolmak, koparmak; 3. yağmalamak, gasp etmek’ ve *yulı-*’nın (< *yul-ı-*) ‘istila etmek’ gibi çeşitli anlamlara geldiği görülmektedir. Bunlar içinde ‘koparmak’, ‘kurtarmak’ ve ‘istila etmek, yağmalamak’ anlamları birbirleriyle bağlantılıdır. Bununla beraber *yul-*’un ayrıca ‘satın almak’ anlamı da bulunur. Moriyasu’nun da ifade ettiği üzere (1989: 61-71), *al-* fiilinin tesiriyle ve onunla birlikte kullanımı neticesinde fiilin ‘satın almak, zorla almak, rehin almak’ gibi anlamları ortaya çıkmış olmalıdır.

Ongi yazıtındaki *yuluq* için daha önce en çok kabul gören anlamlandırma ‘kurban’ ve ‘fidye’ olmuştur, ancak böyle bir anlamlandırma kabul edilemez, zira tarihi Türk dili alanında *yuluq*’un *-yuluq* değil!- asıl anlamının ‘kurtarılan kişi veya nesne’, yani ‘fidye’ ve ‘feda’ olduğu görülmektedir. Bu anlamdan ‘kurban’ anlamı üretmek biraz zorlama olacaktır. Üstelik böyle bir anlam yazıttaki yere de uygun değildir. Bence, *yuluq* yazıtta ‘kopuk, kopmuş, ayrılmış, bölük, bölünmüş, parçalanmış’ gibi bir anlamda olmalıdır. Bu anlamı Türk dillerindeki bazı tanıklar da desteklemektedir, mesela **Türkmence** *yoluq* (< *yol-uq*) ‘yolunup bölünmüş olan, parçalanmış, bölünmüş, kesik’; *yolum yolum* (< *yol-um*) ‘kesik kesik, parça parça’ (Kyýasowa vdğ. 2016: 500a). **Gagauzca** *yoluq* ‘1. yoluk, yolunmuş; 2. yaramaz; 3. perişan, sefil, dağılmış’ (Baskakov 1973: 219a). **Özbekçe** *yuluq* ‘yolunmuş, koparılmış’ (Begmatov vdğ. 2008: 82a).

Ongi yazıtının bağlamına da kısaca değinmek yararlı olacaktır. *Ongi* yazıtının II. İkinci Doğu Türk Kağanlığı (681-744) döneminden kaldığı düşünülmektedir. Yazıtının ilk satırında geçen Yama Qağan’ın kimliği meselesi tartışmalıdır, ancak yazıtın ilk üç satırında I. Türk Kağanlığı’nın kuruluşunun ve yıkılışının anlatıldığı bağlamdan anlaşılıyor. Bu nedenle kuvvetle muhtemeldir ki Yama Qağan ile Bumın Qağan kast edilmektedir, ama yazıtta Bumın Qağan’ın neden Yama Qağan olarak adlandırıldığı ne yazık ki net olarak bilinmiyor.²³ Clauson, *Ongi* yazıtının metin yazarının *Köl Tigin* ve *Tuñuquq* yazıt metinlerini kendisine örnek aldığını ve ilk üç satırda yazılanların *Köl Tigin* yazıtının doğu yüzünün ilk on bir satırının bir özeti olduğunu düşünmektedir (1957: 183). I. Türk Kağanlığı’nın doğu ve batı olmak üzere 581’de ikiye ayrıldığı (Beckwith 2009: 114-118) bilinmektedir. Belki de *Ongi* yazıtının 3. satırındaki *yuluq er-* ibaresi bu ayrılıktan bahsediyor olabilir. 3. satırın sonunda hangi kelimelerin olduğu kesin olarak bilinemese de bir ‘niyazi’ çağrıştıran cümle ile karşı karşıya olduğumuz {-*zUn*} + *téyin* yapısından anlaşılmaktadır: *türk bodun [yé]mezün téyin yuluq ermezün téyin*. Belki de metnin yazarı *yuluq ermezün téyin* ile ‘kopuş olmasın diye, ayrılma olmasın diye’ demek istemiş olabilir. Clauson, yazıtın 3. satırındaki ifadeleri *Köl Tigin* Doğu 11’deki *türk bodun yoq bolmazun bodun bolçun téyin* ifadeleri ile kıyaslamış ve

²³ Osawa, Eski Çince belgede geçen 射摩可汗 *shemo kehan* ile Pelliot Tibetan 1283 numaralı Tibetçe belgedeki *Zha-ma Kha-gaṅ*’ı birleştirmek istemekte ve Yama Qağan’ın Bumın Qağan ile aynı kişi olabileceği iddiasına destek vermektedir (2011: 176-177)

Köl Tigin yazıtındaki ifadelerin *Ongi* yazıtındakilerden çok farklı olduğunu söylemiştir (1957: 184). Bence *Ongi* yazıtındaki ifadeleri, -bağlam bakımından değil, ama kasıt bakımından- Bilge Qağan'ın şu sözüyle kıyaslamak daha doğru olacaktır: *yoq çığañ bodunuğ qop qubratdım* (Köl Tigin, Güney 10). Yazıtlarda, *qubrat-* fiilinin '(bodunu, boyları) derleyip toparlamak, siyasal teşekkül oluşturmak amacıyla bir araya getirmek; başka bodun ve boyları müttefik kılmak' (Clauson 1972: 586a; Şirin 2016: 492) anlamında olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, *Ongi* yazıtının 3. satırındaki *yuluq er-* ibaresi Bilge Qağan'ın söylediği *qubra-* eyleminin tam zıttı bir anlamı taşıdığı tahmin edilebilir.

Sonuç

Ongi yazıtının batı yüzünün 3. satırındaki *yuluq* kelimesi tartışmalı bir kelimedir. Kelimenin tartışmalı olmasının en önemli nedeni kelimenin yazıtta net olarak teşhis edilememesidir. Bu durum, yazıttaki kelimenin farklı şekillerde yorumlanmasına neden olmuştur. Filolojik araştırmalarla desteklendiğinde yazıtın satırına en uygun ibarenin *yuluq ermezün* olduğu görülmektedir. Eski Türkçedeki *yul-* fiil kökü 'yolmak, sökmek, koparmak, kazımak' gibi bir kök anlama sahiptir ve bu temel anlamdan {-X}k ile *yuluq* 'kopmuş, kopuk, bölünmüş' isim gövdesi türetilmiştir. İşte *Ongi* yazıtındaki **YwLwq** şeklinde yazılan kelime de muhtemelen bu *yuluq*'tan başka bir şey değildir.

Kısaltmalar

Ar. = Arapça; CC = Codex Cumanicus; DLT = *Dîvânü Lugâti't-Türk*; QB = *Qutadğu Bilig*.

Kaynakça

- Abdullin, İ. A. vd. (1981). *Tatar Têlênêy Añlatmalı Süzlêgê III: T-H*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Abdurahmonov, G., Rustamov, A. (1982). *Kadimgi Turkiy Til*. Taşkent: Ukituvçi Naşriyeti.
- Adamović, M. (2020). *Alttürkische Themen*. Göttingen. (Elyapımı Fotokopi)
- Amanjolov, A. S. (2003). *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma*. Almatı: Mektep.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Aydarov, G. (1983). Ongin Eskertkişi. *Eski Türki Cazba Eskertkişteri Turalı Zertteveler*, Red. Kenesbayev, S. vd., (İçinde 127-161). Alma-Ata: İzdatel'stvo Nauka Kazaxskoy SSR.
- Aydın, E. (2008). *Ongi Yazıtı Üzerine İncelemeler. İlmî Araştırmalar*, 25, 21-38.
- Baskakov, N. H. (1973). *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy-Slovar' (11500 Slov)*, Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- Beckwith, C. I. (2009). *Empires of the Silk Road, a History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Begmatov, E. vd. (2008). *Ozbek Tiliniñ Izohli Lugati (80000dan Ortik Soz va Soz Birikmasi) V*, Toşkent: Ozbekiston Milliy Entsiklopediyasi Davlat Ilmiy Naşriyeti.
- Berta, Á. (1996). *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptisch-Türkischen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujur rovásírásos emlékek kritikai kiadásá*. Szeged: SZTE BTK Altajisztikai Tanszék.
- Clark, L. (2013). *Uyghur Manichaean Texts, Texts-Translations-Commentary II: Liturgical Texts*, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- Clark, L. (2017). *Uyghur Manichaean Texts, Texts-Translations-Commentary III: Ecclesiastical Texts*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.

- Clauson, G. (1957). The Ongin Inscription. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 3(4), 177-192.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Coldasbekov, M., Sartkoca, K. (2006). *Atlas Orxonskix Pamyatnikov*, Almatı: Kültegin.
- Dankoff, R.; Kelly, J. (1982). *Mahmut el-Kâşğarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luğât at-Türk) I*. Harvard: Harvard University Press.
- Dankoff, R.; Kelly, J. (1984). *Mahmut el-Kâşğarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luğât at-Türk) II*. Harvard: Harvard University Press.
- Demirci, Ü. Ö. (2021). *Kutb'un Hüsrev u Şîrîn'i*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dobrovits, M. (2000). Ongin Yazıtını Tahlile Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 48, 147-150.
- Doerfer, G., Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit IV: türkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşğarlı Mahmud: Dîvânü Luğâtî't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Erdal, M. (2011). Ongin Yazıtı. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (26-29 Mayıs 2010)*, (İçinde 363-372). İngilizceden Çev.: S. Tezcan, Ed. Şavk, Ü. Ç., Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Gencevi, Nizami (2004). *Xosrov ve Şirin*, Çev. Rza, R., II. Baskı, Bakı: Lider Neşriyyat.
- Geng, Shimin (2005). *古代突厥文碑銘研究 [Studies of the Old Turkic Inscriptions]*. Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe.
- Giles, A. H. (1912). *A Chinese-English Dictionary I-II*. Shanghai-London: Kelly and Walsh. (Revised & Enlarged)
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch: türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. København: Einar Munksgaard.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kyýasowa, G. vd. (2016). *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü II: K-Z*. Aşgabat: Ylym.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington-Indiana: The Mongolia Society.
- Malov, S. E. (1959). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Maue, D. (1996). *Altürkische Handschriften 9, Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift I*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Moriyasu, T. (1989). ウィグル文書笥記 (その一) [Notes on Uigur Documents (1)]. 神戸市外国語大学外国学研究 [Studies on the Inner Asian Languages], 4: 51-76.
- Nasilova, D. M. vd. (2016). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Astana: "Gılım" Paspası.
- Nobel, J. (1958). *Suvarnaprabhāsottama-Sūtra, das Goldglanz-Sūtra, ein Sankrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's Chinesische Version und Ihre Tibetische Übersetzung, I-*

- Tsing's Chinesische Version übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem Photomechanischen Nachdruck des Chinesischen Textes Versehen I.* Leiden: E. J. Brill.
- Onogawa, H. (1950). オンギン碑文訳註 [A Translation into Japanese of the Ongin Inscription with an Introduction Annotation and a Vocabulary]. *In Honour Tôru Haneda on the Occasion of his Sixtieth Birthday (May 15. MCMXLII)*, Tôyôshi Kenkyûkai, Kyoto: 431-451.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Orucov, E. vd. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti IV*, Bakı: Şerq-Qerb.
- Osawa, T. (1999). Ongi Inscription モンゴル国現存遺蹟 碑文調査研究報告 [Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998]. Ed. Moriyasu, T., Ochir, A., *The Society of Central Eurasian Studies*, Osaka: 129-136.
- Osawa, T. (2008). Site and Inscription of Ongi revised -On the basis of rubbing of G. Ramstedt and our field works of Mongolia-. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 18, 253-322.
- Osawa, T. (2011). Revisiting the Ongi inscription of Mongolia from the Second Turkic Qayanate on the basis of rubbings by G. J. Ramstedt. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja [Journal de la Société Finno-Ougrienne]*, 93, 147-203.
- Ölmez, M. (2015). Ongi Yazıtı, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 64/1: 43-86.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil I: Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Radloff, W. (1893). *Atlas der Alterthümer der Mongolei I*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Akademie der Wissenschaften.
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Radloff, W. (1896). *Atlas der Alterthümer der Mongolei III*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Akademie der Wissenschaften.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Róna-tas, A., Berta, Á. (2011). *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian I*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung I/1: ab- – äziüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Rybatzki, V. (1997). *Die Toñuquq-Inschrift*. Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- Sabitova, İ. İ. vd. (2016). *Tatar Telenej Añlatmalı Süzlege II: G-Y*. Kazan: Têhsi.
- Sartkocaulı, K. (2012). *Orhon Muraları: II Kitap (Tüpnüska, Okılımı, Audarması, Tüsinikemesi)*. Almatı: Abzal-Ay Baspası.
- Sartkocaulı, K. (2019). *Orxon Eskertkişteriniñ Toliq Atlası I*. Almatı: Samga Press.
- Skeat, W. W. (1888). *An Etymological Dictionary of the English Language*. Oxford: Clarendon Press.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Starostin, S. vd. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages I-III*. E. J. Brill: Leiden-Boston.
- Subrakova, O. V. (2006). *Hakassko-Russkiy Slovar' (Okolo 22 tys. Slov)*. Novosibirsk: Nauka.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (1994a). Notes on «Old Turkic Word Formation». *Central Asiatic Journal*, 38/2, 244-281.

- Tekin, T. (1994b). Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4: 51-66.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1997). *Sravnitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov: Leksika*. Moskva: Nauka.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 178: 23-78.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı IX: Y-Z*. Ed. Demir, N., Yılmaz, E. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve 's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuğuşeva, L. Yu. (2008). *Tyurkskiye Runičeskiye Pis'menniy Pamyatniki iz Mongolii*. Moskva: İnsan.
- Uçar, E. (2017a). Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegziñç, Yüce Sarasvatı (XV. Bölök, II. Kısım). *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/12: 100-150.
- Uçar, E. (2017b). Eski Uygurcada İlk Hecedeki Yuvarlak Ünlülerin Yazıçevrimi Problemi Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 1/2: 91-103.
- Vámbéry, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen, ein Versuch zur Darstellung des Familien Verhältnisses des Turko-Tatarischen Wortschatzes*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yamada, N. (1993). ウイグル文契約文書集成 II [Sammlung uigurischer Kontrakte II]. Hrsg. von Oda, J. vd. Osaka: Osaka University Press.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar' I-II*. Frunze: Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovyetskoy Entsiklopedii.

BÊÇİN SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ BİR ÖNERİ

Mihriban AYDIN*

Erhan AYDIN**

Öz: Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında, savaşlar, diplomatik ilişkiler gibi askerî ve yönetim ile ilgili konular epeyce yer tutuyor olsa da gündelik hayata dair izler de yer almaktadır. Çok zaman açık olarak ifade edilmemiş gibi görünse de bu izleri cümleler arasından seçebilmek mümkündür. Bitkiler, hayvanlar, zamanın ifade edilişi ve bazı inanç öğeleri, gündelik hayata dair en önemli bulgular olarak değerlendirilmektedir. Bu da eski Türk yazıtları marifetiyle eski dönem Türkler hakkında daha fazla bilgi edinilmesine imkân vermektedir.

Eski Türk yazıtlarında tespit edilen hayvanlar da gündelik hayatın önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu hayvan adlarının bir bölümü doğrudan hayvan adı ile, bir bölümü yer adlarında geçmiş olması dolayısıyla bir bölümü ise on iki hayvanlı takvimde bir yılı göstermesinden dolayı elde edilmiştir.

Bu makalede, Türklerin yaşadığı İç ve Orta Asya ile Sibiry'a'nın güney bölgelerinde yaşamıyor olmasından dolayı hayvan adı olarak tespit edilmemiş olan ve eski Türk yazıtlarında toplam dört kez tespit edilen 'maymun' anlamındaki bêçin sözcüğünün kökeni ile ilgili yeni bir öneri dikkatlere sunulacaktır. Makalede, önce eski Türk yazıtlarındaki görünüşü, yazımı, Türkçenin öteki dönemlerindeki tanıkları gibi konular üzerinde durulduktan sonra sözcüğün kökeni ile ilgili görüşlere değinilecektir. Ardından yeni bir öneri olarak Çince bingsben (丙申) birleşği dikkatlere sunulacak ve birleşğin eski Türkçe metinlerde bêçin biçimini aldığı vurgulanacaktır. Bingsben (丙申) birleşğinin özellikle orta Çince metinlerdeki kullanım alanı ile takvim ve dolayısıyla zaman üjadesi konularında da bilgi verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Eski Türk Yazıtları, Hayvan Adları, On iki Hayvanlı Takvim, Bêçin, Maymun.

A New Proposal on the Origin of the Word Bêçin

Abstract: Although military and administrative issues such as wars and diplomatic relations occupy a large place in the old Turkic inscriptions with Turkic runic letters, there are also traces of daily life. Although it does not seem to be clearly expressed most of the time, it is possible to pick out these traces from among sentences. Plants, animals, the expression of time and some elements related to belief are considered as the most important findings about daily life. This allows to obtain more information about the ancient Turkes by means of the old Turkic inscriptions.

The animals identified in the old Turkic inscriptions should also be considered as an important part of daily life. Some of these animal names were derived directly from the name of the animal, some of them in the place names, and some due to the fact that it indicates a year in the calendar with twelve animals.

* Dr., Malatya / TÜRKİYE. E-posta: mihriban.tursun@yahoo.com. ORCID ID: 0000-0003-0053-7214.

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi. Malatya / TÜRKİYE. E-posta: ayerhan@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-4795-7320.

In this article, a new proposal will be presented regarding the origin of the word beçin which means 'monkey' and which has not been identified as an animal name due to the fact that this animal does not live Central and Inner Asia and in the southern parts of Siberia which the areas that Turkes live, however this animal name has been identified four times in the old Turkic inscriptions. In the article, after focusing on issues such as its appearance in the old Turkic inscriptions, its writing, and the witnesses of this name in other periods of Turkic, the views on the origin of the word will be discussed. Then, as a new suggestion, the Chinese bingshen (丙申) compound will be brought to attention and it will be emphasized that the compound takes the form of beçin in old Turkic texts. Information will also be given about the usage area of the Bingshen (丙申) compound, especially in the middle Chinese texts, and on the calendar and therefore the expression of time.

Keywords: Old Turkic, Old Turkic Inscriptions, Animal Names, Calendar with Twelve Animals, Beçin, Monkey.

Giriş

Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında savaşlar, barışlar, diplomatik ilişkiler gibi askerî terminoloji çerçevesinde birçok sözcük bulunuyor olsa da, gündelik hayata ilişkin bazı sözcükler de yer almaktadır. Bu sözcüklerin bir bölümü doğrudan gündelik hayata ilişkin ipuçları verse de bir bölümü ancak ayrıntı olarak kalmıştır. Dolayısıyla da bu sözcüklerdeki gündelik hayata ilişkin ipuçları, Türklerin en azından sekizinci yüzyıl ve sonrası kültür hayatını anlayabilmek adına kuşkusuz çok değerlidir.

Gündelik hayat ile ilgili ipuçları yakalamaya imkân tanıyan bitki ve hayvan adlarının önemli olduğunu belirtmek gerekir. Ancak eski Türk yazıtlarında yalnızca *çintan ıgaç* biçimiyle geçen ve sandal ağacı (Lat. *Santalum album*) adıyla bilinen bitki, eski Türklerin gündelik hayatında bitkilerin yerine ışık tutmaya yetmese de özellikle cenaze törenleri ile ilgili uygulamaları anlamaya imkân tanımaktadır. Bilge Kağan yazıtının güney yüzünün 11. satırında geçen *kokuluk ö/ü <...> altun kümüş kergeksiz kelürti yog y²ıparıg kelürtüp tike bërti çintan ıgaç kelürtüp öz yar<...>* “Kokulu <...> altını (ve) gümüşü fazlasıyla getirdiler. Cenaze tütsüleri getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip kendisi <...>” cümlesinden anlaşıldığına göre; bu bitki hem çiçeklerinin kokusu dolayısıyla hem de gövdesinden elde edilen kabukları tütsü yapıp cenaze törenlerinde güzel koku yaymak, ayrıca yağı çıkarılmak suretiyle vücudun ağrıyan yerlerine sürmek amacıyla kullanılmış olduğu bilinmektedir. Konu ile ve özellikle tıptaki uygulamalar hakkında bk. (Aydın 2011). Eski Türk yazıtlarının tümünde yalnızca bir kez geçen ve *ıgaç* sözcüğü ile birlikte *çintan ıgaç* biçiminde kullanıldığı anlaşılan *çintan* sözcüğü ve özellikle kökeni ile ilgili ayrıntı için bk. (Zieme 1984).

Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan eski Türk yazıtlarında çok sayıda hayvan adı da tespit edilmiştir. Bunlardan bir bölümü on iki hayvanlı takvimde bir yılı göstermesinden, bir bölümü hayvan adı olsa da yer adında tespit edilmesinden, önemli bir bölümü ise doğrudan hayvan adı olarak ele geçmesinden dolayıdır. Eski Türk yazıtlarında *lü~ulu* ‘ejderha’ ve *beçin* ‘maymun’ sözcükleri on iki hayvanlı takvimden dolayı kullanılmıştır ve *lü~ulu* sözcüğünün Çin mitolojisi ile ilgisi, maymunun ise Türklerin yaşadığı Orta ve İç Asya ile Sibirya’nın güney bölümlerinde yaşamıyor olmasından dolayı zaten hayvan adı olarak tespit edilmiş olması mümkün değildir. *İt* ‘it, köpek’ sözcüğü ise, Türklerin yaşadığı bölgelerde yaşayabilecek bir hayvan olsa da ne yazık ki bu hayvan adı da on iki hayvanlı takvimde bir yılı göstermesinden dolayı tespit edilmiştir. Yine *küsgü~küskü* ‘fare’, *lagzın* ‘domuz’, *tağıgu* ‘tavuk’ sözcüklerinin

de on iki hayvanlı takvimden dolayı kullanılmış olduğunu eklemek gerekmektedir. Hayvan adları konusuna ek olarak *Arkar başı* (Şine Usu yazıtı güney 1. satır) ifadesindeki *arkar*, *Sukak yulı* (Şine Usu yazıtı güney 11. satır) ifadesindeki *sukak*, *sıp-şıp başı* (Şine Usu yazıtı doğu 3 ve 4. satır)'ndaki *sıp-şıp* ve *taygan köl* (Şine Usu yazıtı güney 3. satır)'deki *taygan* sözcükleri de hayvan adıdır ancak yer adında kullanımından dolayı ele geçmiştir (Aydın 2008). Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında tespit edilen hayvan adlarıyla ilgili ayrıntı için bk. (Aydın 2016).

1. Eski Türk Yazıtları ve Sonrası Türkçe Metinlerde *Bêçin*

Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında 'maymun' anlamıyla geçen sözcük, yalnızca on iki hayvanlı takvimde bir yılı göstermesinden dolayı, yıl adı olarak tespit edilmiştir. Toplam dört kez tespit edilen sözcüğün geçtiği yer ve cümleler aşağıda bulunmaktadır:

Köl Tegin yazıtı kuzey-doğu yüzü: *Barkın² bedizin bitig taşın² bêçin y²ılka yêtiñç ay yêti otuzka kôp alkdımız* "Anıt mezarını, süslemelerini, yazıt taşını, maymun yılının (732) yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik."

Tariat yazıtı güney yüzü 1. satır: <...> *êkinti* <...> *bêçin yılka yorıdım* <...> *sünüşdüm anta sançdıım* "İkinci <...> maymun yılında (744) (üzerlerine) yürüdüm. <...> savaştım. Orada mızrakladım."

Hoyto-Tamır II yazıtı 1. satır: *Bêçin yıl yetiñç ay beş yêgirm (2) ike beş balık(?)ka bartıg?* "Maymun yılının yedinci ayının on beşinde (2) Beşbalık'a ulaştık."

Hoyto-Tamır XV yazıtı 1. satır: *Bêçin yılka (2) tokuzunç ay êki yanıka (3) bardımız* "maymun yılının (2) dokuzuncu ayının ikinci gününde (3) ulaştık."

Sözcüğün tespit edildiği dört örnekten; Köl Tegin, Hoyto-Tamır II ve XV yazıtlarında 𐰽𐰺𐰸𐰸, Tariat yazıtında ise ünlüler olmaksızın 𐰽𐰺𐰸 biçiminde yazılmıştır. Yazımdaki bu tutarsızlık, sözcüğün ilk hecesindeki ünlünün kapalı *e* olması için bir gerekçe olarak öne sürülebilir.

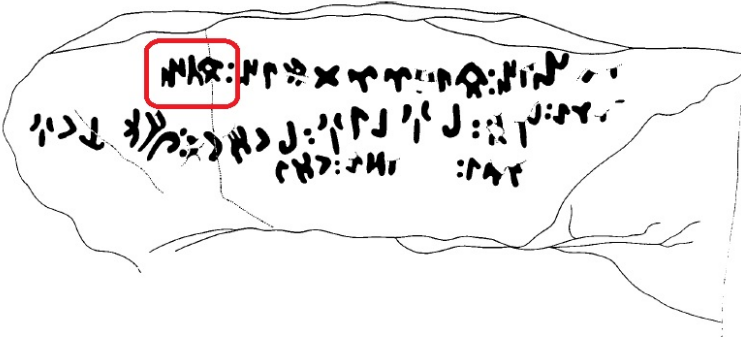
Yukarıdaki verilere göre ilk örnek ile, Köl Tegin yazıtının metninin, külliye'deki duvar resimleri, damgalar ve heykellerin tamamlandığı tarihi göstermek amacıyla tarih düşüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre Köl Tegin yazıtındaki *bêçin* yılı 732'yi gösteriyor olmalıdır. Tariat yazıtındaki örnekte ise II. Türk Kağanlığı ile mücadeleler dolayısıyla geçmiştir ki buradaki tarihin 744 yılını gösteriyor olması gerekir. Geri kalan iki örnek ise Hoyto-Tamır adlı büyük bir kaya kütlesi üzerinde bulunan yirmi bir Türk runik harfli metinden II ve XV. yazıtlarda tespit edilmiştir. Her ikisinde de 'yaylamak' yani yaz mevsimi geçirmek üzere Beşbalık'a gittikleri ifade edilmiştir. Dolayısıyla her iki metinde yer alan *bêçin* sözcüğü 756 veya 768 yılını gösteriyor olması güçlü bir olasılıktır. Ayrıca Hoyto-Tamır bölgesinden, yani yaklaşık Orta Moğolistan'dan Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında yer alan Doğu Türkistan'daki Cimsar (Çin.: Jimusaer 吉木萨尔) kenti yakınlarında bulunan Beşbalık'tan söz edildiği bellidir. Dolayısıyla bu iki cümleden, Türk kökenli boyların yaz aylarını geçirmek üzere Orta Moğolistan'dan Doğu Türkistan coğrafyasına gittiği anlaşılmaktadır. Her iki yazıttaki ifade, hem Doğu Türkistan coğrafyasının 840'tan önce de Türk kökenli halkların yurdu olması hem de Türklerin konargöçer hayatına iyi birer örnek olması bakımından kuşkusuz çok değerlidir.

Yukarıdaki dört örneğin dışında, Yenisey bölgesinin numaralandırılmamış yazıtlarından Kôk Haya'da da geçtiği öne sürülebilir, çünkü alttaki çizimde de görüleceği üzere, harflerin yazımı bakımından benzetilmektedir. Yazıtın 1. satırındaki cümle şöyle okunup anlamlandırılabilir: <...>nin ewin? er erdemin biç<igi>n

(*bit<igi>n?*) “<...>ni, yurdunu, erkeklik kahramanlığını, yazıtını.” Sözcük, yazıt üzerinde çalışanlarca türlü biçimlerde okunmuştur. Örneğin, İ. L. Kızlasov 1. satırın sonunda bulunan bu üç harfi *bitin* okumuş ve ‘будь написан’ biçiminde anlamlandırmıştır. *ç* harfine daha çok benzeyen şekil *t* olarak da düşünülebilir. Ancak *bitin* biçiminin kökü olan *biti-* ‘yazmak, hâkketmek’ fiili açık ise de *n* sesinin ne olduğu belli değildir. Buradaki üç harfli biçimi eksik yazım varsayarak *biçigin* ‘yazıtını’ okunup anlamlandırılabilir. Buna göre; *bitig* sözcüğünün *ç*’li biçimine örnek olması bakımından *biçig* sözcüğü Yenisey bölgesinden Tuba III (E 37) yazıtının 3. satırında da tespit edilmiştir: *Ben öltüm türgêş ben çay(çey?) beg ben biçig* “Ben öldüm. (Ben) Türgêş’im. (Ben) Çang Bey’im. (Bu) yazıt(im).” (Aydın 2019: 127 ve 129). Buradaki *ç* sesi çok açık olup *ç* harfi ile yazılmıştır.

Türkçe *bitig* sözcüğünün Moğolcaya *biçig* olarak ödünç verilmiş olması bilinen bir şeydir. G. Doerfer, kuzeydoğu Türk yazı dillerindeki *biçik-piçik* ve *piçi-* gibi biçimlerin Moğolcadan geri ödünçleme yoluyla alındığını, Moğolcadan Tunguzcaya *biçi-* olarak verildiğini belirtir. Ayrıntı için bk. (TMEN II, No. 717); (VEWT 75).

Yukarıda da işaret edildiği gibi Kök Haya yazıtının ilk satırının sonunda bulunan *bçn* harflerinden oluşan bölüm *bêçin* ‘maymun’ okumaya elverişli gibi görünse de ancak *bêçin* sözcüğü yazıtlar döneminde ‘maymun’ yani hayvan adıyla kullanılmış olamaz. Belki maymun yılı olarak kullanılmış olabilir ancak Yenisey yazıtlarının hiçbirinde on iki hayvanlı takvimdeki yılların kullanıldığına dair herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Buna göre; Kök Haya yazıtının 1. satırının sonundaki sözcüğü, *biçigin* sözcüğünün eksik yazımı olarak düşünmek daha uygun görünmektedir. Buradan iki Yenisey bölgesi yazıtındaki *ç*’li bu iki biçim ile, her iki yazıtın yazıcısının dilinde, erken olsa da *-t--ç-* gelişmesinin başlamış olabileceği öne sürülebilir. Kök Haya yazıtındaki bu okuma ve anlamlandırma önerisinin ayrıntısı için bk. (Aydın 2014).

Çizim: Kızlasov 1998: 84

Bêçin sözcüğünün, eski Türk yazıtları döneminden sonra da gerek hayvan gerekse yıl adı olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde: *bêçin*, *pêçin* (ED 295b), (EUTS 27), (TT VIII). *Dîvânu Lüğâti’t-Türk*’teki *bêçin* sözcüğü önce ‘maymun’, ardından ‘Türkçedeki 12 yıldan biri’ anlamıyla verilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 176). Dankoff-Kelly’de de uzun kapalı *e* sesi ile verilmiştir: *bêçin* (1985: 69). Ayrıca krş. (Hauenschild 2003: 61-62).

Harezmi Türkçesi metinlerinden *Nehcül-Ferâdis*’te *bêçin* biçimiyle iki kez tespit edilmiştir ve iki örneğin de hayvan adı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Ata 1998: 52). Sözcüğün geçtiği yer şöyledir: 183/10: *Bizler Yezîdke mü bey’et bêreliñ kim Yezîd hamr içer taqı bêçinler* (11) *birle, itler birle oynar, fâsık turur.* 183/16: *Anuñ teg hamr*

içgüçi itler birle, bēçinler birle oynaguçı neteg halifā bolgay. Harezmi Türkçesi metinlerinde hayvan olarak geçen bu iki örnek, sözcüğün yalnızca on iki hayvanlı takvimden dolayı kullanılmadığını, hayvan olarak da bilindiğinin en iyi göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca İslam sonrasında bile hele *Nehcū'l-Ferādis* gibi dinî bir metinde Ar. *maymun* sözcüğü yerine *bēçin* kullanılmış olması da ayrıca dikkate değerdir. Sözcüğün, Kıpçak Türkçesi metinlerinde de tespitine dair Clauson'ın notunu da eklemek gerekir (ED 296a). Ancak sözcük, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde bulunmamaktadır.

Çağdaş Türk yazı dillerinin bir bölümünde de yaşadığı anlaşılmaktadır: Kırgız Türkçesi *mēçin*, Kazak, Karakalpak, Nogay Türkçesi *mēşin*, Teleüt Türkçesi *māçin*, Türkmen Türkçesi *bijin* ve Tuva Türkçesi *meçi* (TMEN II, No. 821) ve (Choi 1989: 219).

Ayrıca sözcüğün Moğolcanın klasik ve orta dönemlerindeki biçimleri ve ayrıntısı için bk. (Choi 1989: 219) ve (Ünal 2019: 534).

2. Bēçin Sözcüğünün Kökeniyle İlgili Görüşler

Maymunun, Türklerin ağırlıklı olarak yaşadığı Orta ve İç Asya ile Sibirya'nın güney bölümlerinde yaşamıyor olmasından dolayı, hayvan adı olarak tespit edilmemiş olmasını doğal karşılamak gerekmektedir. Türk dilli halkların bilmediği bir hayvan olması nedeniyle, ilk bakışta, yabancı kökenli bir sözcük olduğunu öne sürmek mümkün görünmektedir.

Sözcüğün kökeni ile ilgili hem Grek hem de Soğd kökenli olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler aşağıda sıralanmıştır:

J. Halévy: Sözcüğün İran kökenli *pūzineh* veya *būzneh* olduğu kanaatindedir (1906: 294).

B. Laufer: Tibet kaynaklı olduğunu ve 'maymun' anlamındaki Tibetçe *wei*/bei* ile **bā* sözcükleri üzerinde durmuştur (1916: 74).

G. J. Ramstedt: *Kalmuk Sözlüğü*'nde *betšn~metšn* biçimlerinin Soğd kökenli olduğunu ve Grekçe *πιθην* ile ilgisinden söz etmiştir (1935: 43).

P. Pelliot: Sözcüğün Rusça *obez'yana* ve İranî *abursina* (= **abuzina*) sözcükleriyle ilişkisine değinmekle yetinmiştir (1931: 564).

Hasan Eren: Grekçe *πίθων* ile ilgili olduğunu öne sürmüştür (Choi 1989: 220).

A. Şçerbak: Halévy ile aynı görüşü paylaşmıştır (Choi 1989: 220).

G. Clauson: Sözcüğün ilk ünlüsünü kapalı *e* olarak ancak uzun olarak belirlemiştir (ED 295b-296a). Sözcüğün kökeni ile ilgili İran dillerinden alınmış olabileceği görüşünü savunmuş, ve 'maymun' anlamındaki İranî sözcük *<būzīna* ile ilişki kurmuştur (1962: 232). Clauson, etimolojik sözlüğünde ise Hint-Avrupa kaynaklı bir dilden, büyük bir olasılıkla İran dillerinden alınmış olduğu görüşünü savunmaya devam etmiştir (ED 295b-296a).

G. Doerfer: Kapalı *e* sesinin uzun olduğu kanaatinde olup sözcüğün farklı varyantlarını da göstermiştir. Ayrıca sözcüğün Tü.>Mo. *miç(in)*, *meç(in)*, *piçin* gibi türlü biçimlerle geçtiğini belirtmiş, ayrıca Kalmukçada *betšn*, *metšn*, *mitšn* biçimlerini de kaydetmiştir. Özellikle *būzīna* sözcüğü ve bunun öteki dillerdeki biçimlerini değerlendirdikten sonra batı İran dillerinde içteki *-z-* sesinin doğu İran dillerinde *-j-* oluşuna dikkat çekerek ihtiyatla **bōjīnak* sözcüğüne ekli *-a*, *-ak* küçültme ekinin çıkarılmasıyla elde edilen **bōjīn* sözcüğünün *bēçin* biçimine dönüşmüş olabileceğini

belirtmiş olsa da ancak sözcüğün neden **böçin* olmadığını okuyucunun dikkatine sunmuştur (TMEN II, No. 821).

H.-W. Choi: Sözcükle ilgili müstakil makalesinde önceki görüşleri andıktan sonra kendi görüşünün temelini ise sözcüğün İran değil Çin kökenli olabileceği oluşturmaktadır. İlk olarak Eski Çince ‘Çin’in güneybatısında bulunan bir tür maymun’ *fei* (狒 *pʷjʷei*) (Giles No. 3491) sözcüğü ile ilişki kurmuştur. İkinci olarak ise yine ‘takvim dairesindeki dokuzuncu yılı gösteren maymun yılı’ anlamındaki Eski Çince *shen* (申 *ʃʷēn*) (Mandarin *shēn*, Canton *shēn*), (Giles No. 9816) sözcüğü ile ilişki kurmuştur. Choi’nin, *bəçin* sözcüğünü Çince temelli görmesinin nedenini, yine Çince *long* (龍 *liʷong*) ‘ejderha’ sözcüğünün de Çince olması gibi tuhaf bir nedene bağlamış olması ilginçtir. Aslında araştırmacının Çince *shen* sözcüğüne bağlaması önemlidir ve bunun önceki araştırmacılarca fark edilmemesi de bir başka tuhaf noktadır. Ancak Choi, her iki önerisinin doğrudan Çince değil de Çince Soğdca veya Toharcaya oradan da Türkçeye ödünç verilmiş olduğunu savunması ikinci bir tuhaflıktır. Soğdca görüşü, belki bir nebze olsa da anlaşılabilir görünse de Toharçayı aracılık eden dil olarak betimlemesinin nedeni anlaşılabilir değildir. Makalesinin sonuç bölümünde ise ikinci önerisi olan *shen* (申) sözcüğüne odaklandığı anlaşılmaktadır (1989: 221).

A. Vovin: On iki hayvanlı takvimdeki yıl adlarının öteki Altay ve eski İç Asya kavimlerinin dillerindeki biçimleri karşılaştırmıştır. Buna göre; Mançuca *bonio* (2004: 119), Jurçence *monio eri* (2004: 120), Kitancada **buu* (2004: 121), Orta Moğolcada *bəçin* (2004: 122) örneklerini vermiştir. Moğolcada sözcük başındaki *m* sesli biçimi olan *məçin*’in Türkçeden ödünçlendiğine kanıt olması gerektiğini de vurgulamıştır (2004: 122, dipnot 7).

Erhan Aydın: Önceki görüşleri andıktan sonra Choi’nin de önerisi olan *shen* (申) (On iki hayvanlı takvimde dokuzuncu daire olan maymun yılı’ sözcüğü ile birleştirmiş, hatta *feishen* (狒申) ile birleştirilebileceğini ancak Çincenin dönemlerinde bu kullanımın bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca Çin. *feifei* (狒狒) sözcüğünün bir maymun türü olan “babon” veya “Habeş maymunu”nu yani Latince *Papio*’yu ifade etmesinin rastlantı olamayacağını ve dolayısıyla sözcüğün Soğd temelli değil, Çin temelli olabileceğini ifade etmiş, ancak sözcüğün belki iki sözcükten oluştuğunu ve geriye kalan *bə* veya *bi* için bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmiştir (2016: 19-20) ve (2018: 110-111).

3. *Bəçin* Sözcüğünün Kökeniyle İlgili Yeni Bir Öneri

Hayvanın, Türklerin yaşadığı Orta ve İç Asya ile Sibiry’a’nın güney bölümlerinde yaşamıyor olması, sözcüğün Türkçe olmadığına kanıt sayılabilmekle birlikte ancak genel kanaat olan **büzina*, **bōjīnak* veya **bōjīn* biçimlerinden geliştiği görüşünün, yalnızca birer olasılıktan öteye gidemediği de açıktır. Çünkü, sözü edilen sözcüklerde ileri derecede ses değişimleri olduğu görülmektedir. On iki hayvanlı takvimde 9. yılı gösteren bu hayvan adı, bu takvimi icat eden halkın dilinden olması daha güçlü bir olasılık olarak durmaktadır. Bu nedenle, sözcüğü Türklerin yaşadığı bölgelerin batısında değil güneyinde veya güneybatısında yaşayan halkların dilinde aramak daha uygun olacaktır.

Choi’nin ikinci önerisi olan *shen* (申) karakterinin eski Çin takviminde dokuzuncu sırayı yani maymun yılını gösteriyor olması, zaten olayı büyük bir ölçüde sonuca götürmektedir. Bu itibarla, *bəçin* sözcüğünün iki sözcükten oluşmuş olabileceğini öne sürmek mümkün görünmektedir. Buna göre; *bəçin* sözcüğü *bə+çin* olarak ikiye

bölandüğünde ikinci sözcüğün eski telaffuzu *ein* olan Çince *shen* (申) olabileceği neredeyse kesin gibidir.

Shen (申) sözcüğünün Çin takvim sistemindeki dokuzuncu sırayı gösteriyor olmasından başka, Giles sözlüğünde şu anlamları bulunmaktadır: “To inform a superior; to report; to give orders; to notify. To extend; to stretch out; to increase; to repeat.” (1912: No. 9816). B. Karlgren *Grammatica Serica*’da **şên/şên/shen* cyclical character (*Shu*); stretch (Li) (1964: No. 385a) ve *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*’de ise Mandarin: *şən*; Kanton diyalekti: *şun*; Eski Çince: *şên*, anlam olarak ise; “stretch out, extend, expand, make known, notify, report; repeat, twice” vermiş ve takvimdeki dokuzuncu sıra ile karakterin nasıl oluşmuş olduğu hakkında bilgi vermiştir (1973: No. 868). E. G. Pulleyblank ise orta Çince dönemlerindeki biçimleri; Yuan: *şin*; Geç Orta Çince *şin*; Erken Orta Çince: *ein*; anlamını ise “ninth Earthly Branch; extend, stretch” olarak vermiştir (1991: 279).

Bêçin sözcüğünün *bê* bölümü içinse *bing* (丙) sözcüğü dikkatlere sunulabilir. Giles, sözcük için şu anlamları vermiştir: “The third of the 天干 Ten Stems, referring to fire and to the south; hence, a third person. A fish’s tail” (1912: No. 9295). B. Karlgren *Grammatica Serica*’da **p^hang/p^hwang/ping* olarak verir (1964: No. 757a). Karlgren, *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*’de ise, Mandarin: *ping*; Kanton diyalekti: *ping*; Eski Çince: **p^hwng* olarak vermiş ve *v* sesinin okunuşu içinse İngilizce *but* sözcüğünün telaffuzundaki *u* sesi ile bir tutmuştur. Ayrıca Sino-Japon biçiminin *hei* (*pei*) olması da önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün anlamını ise “the 3d of the decimal cycle of time-reckoning characters” olarak vermiştir (1973: No. 740). E. G. Pulleyblank ise, Yuan: *piŋ*; Geç Orta Çince: *piajŋ*; Erken Orta Çince: *piajŋ*, anlamını ise “third Heavenly Stern” olarak vermiştir (1991: 39).

Yukarıdaki verilerden hareket edildiğinde *bêçin* sözcüğünün günümüz pinyin ile *bingshen* (丙申) birleştiğinden gelişmiş olması güçlü bir olasılık olarak görünmektedir. Yukarıda orta Çince sözcüklerin fonetik biçimlerinin gösterildiği sözlüklerde de belirtildiği üzere, ikinci sözcüğün *çin* olması oldukça güçlü bir öneri olarak durmaktadır. İlk sözcük olan *bing* (丙) karakterinin *pei-bei* biçiminden gelişmiş olması düşünülebilir.

Çince kökenli sözcüklerin sonunda bulunan *ng* sesinin Türkçeye geçmiş biçimlerinde bu sesin kaybolduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin, *long* (龍) ‘ejderha’ sözcüğünün eski Türk yazıtlarındaki biçimlerinden Ongi yazıtında *lü* (16. satır), Tariat yazıtında *ulu* (batı 2. satır), Del-uul III yazıtında ise ön ünlülü *l* harfi ile *ul²u* biçiminde olmak üzere üç farklı yazımı bulunmaktadır. J. R. Hamilton *long* sözcüğünün Orta Çince döneminin kuzeydoğu diyalektlerinde **l^o(ŋ)* olduğunu ve bunun da ancak Türkçeye *lō* veya *lō* olarak geçmiş olabileceğini vurgular (1974: 301). Benzer bir sözcük de eski Türk yazıtlarında iki kez (Bilge Kağan güney-doğu ve Küli Çor batı 10. satır) tespit edilen *keçen*’dir. Hamilton özellikle Küli Çor yazıtında *keçen-keçin* okuduğu sözcüğün yer adı olduğunu ve *Kou-tsang*=**kuo-tšaj* ve buradan da **katsān* biçimiyle Türkçe telaffuzunun ve yazımının *keçen* olduğunu ifade etmiştir (1974: 296). Bu yer adı günümüz Çincesinde *guzang* (姑臧) olarak yazılmaktadır. Yer adı ve türlü okuma ve anlamlandırmalar için bk. (Aydın 2016: 100). Ayrıca *ŋ* sesi ile ilgili ayrıntı ve *ŋ-g* nöbetleşmesi için bk. (Tekin 2003: 70).

G. Clauson, *Lu*: maddesinde orta Çincenin kuzey-batı diyalektlerinden ödünçlenen sözcüklerin son seslerindeki *ŋ* sesinin önemli bir problem olduğunu ifade etmiştir (ED

763a). G. Doerfer de özellikle Türkçe biçimlerde neden *η* sesiyle yazılmadığı üzerinde durur ve Çince olup da *η* ile yazılan (Örneğin, *şantuη* vs.) diğer Türkçe sözcükler üzerinde durur (TMEN IV, No. 1731). A. Vovin ise bu konunun pek çok sorunu olduğunu ve son sesteki *η* sesinin kaybolmasının ancak Song Hanedanlığı dönemi metinlerinden itibaren gerçekleşmiş olabileceğini, W. S. Coblin'in *A compendium of Phonetics in Northwestern Chinese* adlı eserine atıf yaparak ifade etmiştir. Ayrıca Orta Çince kökenli olup da son seste *η* sesini korumuş örnekler ile bazı sözcüklerde son ses *η* sesinin kaybolduğuna dair örnekler de vermiştir. Özellikle Çin takvim sisteminin 3. sırası olan *bing* (丙) sözcüğünün Eski Türkçede *pi* (<Orta Çince *pjæŋ*) (2004: 124) olarak vermesi, bu makaledeki önerinin kanıtlanabilmesi açısından oldukça önemlidir. Hatta Vovin, *long* 'ejderha' örneği çerçevesinde sözcüğün doğrudan orta Çincenin diyalektlerinden değil, başka bir X dili aracılığıyla ödünçlenmiş olduğu kanaatinde (2004: 125).

İç Asya dillerinden Kitancada maymun sözcüğü 𪛗及 *po.o*~𪛗及及 *p.o.o* olarak verilmiştir (Kane 2009: 70) ve (Vovin 2017: 212). Yine başka bir kaynaktan da Kitanca *pō* 𪛗及 <*p.o*, *p.o.o*> ve <*po'o*> sözcükleri 'maymun' anlamıyla belirlenmiştir (Wu-Róna-Tas 2019: 64).

Yukarıdaki verilere göre özellikle bazı Çince sözcüklerde bulunan *η* sesinin Türkçe biçimlerinde kaybolduğu veya yutulduğu anlaşılmalıdır. Öyleyse *bingshen* sözcüğünün Türkçe biçimi pekâlâ *bêçin* olması güçlü bir olasılık olarak görünmektedir.

Bingshen (丙申) birleştiği orta Çince metinler ile günümüz Çincesinden de takip edilebilmektedir. Bununla ilgili şu bilgileri aktarmak mümkündür: Geleneksel Çin takviminde bir döngünün 33. yılına "bingshen yılı" (丙申年) denmektedir. Bu döngüye göre, Bingshen yılı, ayı, günü ve günün bölümleri de hesap edilebilmektedir. Örneğin, hem II. Türk Kağanlığı hem de Uygur Kağanlığı dönemine denk gelen Bingshen yılları şunlardır: 516, 576, 636, 696, 756, 816. Ayrıca yirmi ve yirmi birinci yüzyıllardaki Bingshen yılları ise 1956, 2016 ve 2076'dır.

Bingshen yılı ile ilgili eski Çin dönemlerinden birkaç örnek vermek gerekirse; Song Hanedanlığı döneminde Jiang Kui (姜夔) tarafından yazılmış olan *Yangzhou man Huai zuo ming du* (扬州慢·淮左名都) adlı eserde geçen şiir parçasında görülmektedir: *Chun xi bing shen zhi ri, yuguo weiyang. Ye xue chu ji, ji mai mi wang* (淳熙丙申至日, 予过维扬。夜雪初霁, 荠麦弥望) "Chunxi yılının bingshen ayında, Yangzhou'dan geçtim. Karlı gecenin başlangıcında, buğdaylar hüznle bakıyordu." Bu şiirden takvim döngüsüne göre zamanın 1176 yılının kış başlangıcı olduğu anlaşılabilir.

Qing (清) hanedanlığı dönemi şairlerinden Cengcanyuan (曾灿垣)'ın yazdığı *Bing shen chuxi* (丙申除夕) "Bingshen yılbaşı gecesi" şiirinde de Bingshen'in kullanıldığı görülmektedir.

4. Sonuç

Eski Türk yazıtlarından itibaren kullanılmış olmak üzere, yazıtlar döneminde on iki hayvanlı takvimde bir yılı gösteren, sonraki dönem Türkçe metinlerde ise hem takvimde bir yıl hem de hayvan adı olarak tespit edilen 'maymun' anlamındaki *bêçin* sözcüğü için genellikle Orta İran dillerinden benzer sözcükler verilmek suretiyle İranî bir dilden ödünçlendiği genel kanaat idi. 1989 yılında Choi, doğrudan *bêçin* 'maymun' sözcüğünü işlediği makalesinde Çince *shen* (申) sözcüğünü temel alarak sonuca ulaşmaya çalışmış ise de, sözcüğün doğrudan Çince'den değil de İranî kökenli bir dil aracılığıyla ödünçlendiğini belirtmişti. *Bêçin* sözcüğünün iki sözcükten yapılmış olma

olasılığı göz önüne alınınca ikinci sözcüğün *shen* (申) olması mümkündür. Geriye kalan *bé* için ise *bing* (丙) sözcüğü önerilmiştir. *Bingshen* (丙申) olarak sıkça kullanılan bu yapı, gök dairesinde bir döngünün 33. yılına dendiği gibi hem *bing* hem de *shen* sözcükleri de doğrudan takvimle ilgilidir. A. Vovin'in de ifade ettiği gibi özellikle Orta Çinencin kuzey-batı diyalektlerinden ödünçlenmiş gibi dursa da doğrudan Çinceden değil, İç Asya kavimlerinden birinin aracılığıyla alınmış olabileceği öne sürülmüştür. 'Maymun' anlamındaki sözcüğün Kitancadaki biçimleri göz önüne alındığında, akla gelen ilk dilin Kitanca olduğunu belirtmek gerekir.

Son olarak makalede aracılık ettiği belirtilen dilin Kitanca olabileceği konusunu, Kitanca gibi İç Asya kavimlerinin dillerinin uzmanlarına bırakmak en doğru iş olacaktır.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Ata, Aysu (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III, Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydın, Erhan (2008). Şine Usu Yazıtında Hayvan Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları Üzerine İncelemeler. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/1, 202-208.
- Aydın, Erhan (2011). Eski Türk Yazıtlarındaki *Çıntan Igaç* 'Sandal ağacı' Üzerine. *Bilig*, 56, 25-32.
- Aydın, Erhan (2014). Kök Haya (Hakasya) Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar. *Gazi Türkiyat*, 14, 41-46.
- Aydın, Erhan (2016). Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar. *Türk Kültürü*, 2016(1), 1-51.
- Aydın, Erhan (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, Erhan (2019). *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Choi, H.-W. (1989). On the Origin of old Turkic Biçin/Beçin. *Central Asiatic Journal*, 33(3-4), 218-222.
- Clauson, G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Dankoff, R., J. Kelly (1985). *Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*. Part: III, Harvard University Press: [Sources of Oriental Languages and Literatures: 7].
- ED: Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Ercilasun, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu, (2015). *Dīvānu Luḡāti't-Türk*. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EUTS: Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun.
- Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English Dictionary*. Shanghai.
- Halévy, J. (1906). Nouvelles Considérations Sur Le Cycle Turc Des Animaux. *T'oung pao*, 7(1), 270-295.
- Hamilton, J. R. (1974). Le nom de lieu K.Ç.N dans les inscriptions turques runiformes. *T'oung pao*, 60(4-5), 294-303.
- Hauenschild, I. (2003). *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kane, D., (2009). *The Kitan Language and Script*. Leiden-Boston: Brill Press.
- Karlgren, B. (1964). *Grammatica Serica Recensa*. Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag Press.
- Karlgren, B. (1973). *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*. Taipei: Ch'eng-Wen Publishing Company.
- Kızlasov, İ. L. (1998). Kalyam na Yeniseye (Çernil'naya runičeskaja nadpis' iz Chakasii). *Tatarskaya Archeologiya*, 1998/2 (3): 73-86.
- Laufer, B. (1916). The Si-hia Language, a Study in Indo-Chinese Philology. *T'oung pao*, 17(1), 1-126.
- Pelliot, P. (1931). Les Formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du "Nuzhatu-'l-kulüb". *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 6(3), 555-580.

- Pulleyblank, E. G. (1991). *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver: UBC Press.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TMEN: Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. Band I-IV. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TT VIII: Gabain, A. von (1954). *Türkische Turfan-texte VIII, Texte in Brähmischrift*. Berlin: Akademie Verlag.
- Ünal, Orçun (2019). Klasik ve Orta Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler I (A-D). *Journal of Old Turkic Studies*, 3(2), 502-615.
- VEWT: Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Vovin, A. (2004). Some Thoughts on the Origins of the Old Turkic 12-Year Animal Cycle. *Central Asiatic Journal*, 48(1), 118-132.
- Vovin, A. (2017). Koreanic Loanwords in Khitan and their importance in the Decipherment of the Latter. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 70(2), 207-215.
- Wu Yingzhe, A. Róna-Tas (2019). Khitan studies I. The Glyphs of the Khitan small script. 3. The Consonants, 3.1 Labial stops. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 72(1), 47-79.
- Zieme, P. (1984). Sandelholz in den uigurischen Texten. *Altorientalische Forschungen*, 11(2), 377-380.

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDEKİ BİRLEŞİKLER

Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL *

Öz: Birleşikler, belli bir dil toplumunda alışkanlıklara bağlı olarak sıklıkla birlikte bulunan birliktelik yapılarının alt sınıfını oluşturur. Atasözleri gibi diğer birliktelik yapılarından farklı olarak daha şeffaf ve geniş bir yapı gösterirler. Bu çalışmada, Dede Korkut hikâyelerindeki birleşikler; metinsel / stilistik birleşikler, sınırlı eş dizimliler, yarı-deyimli eş dizimliler, deyimli eş dizimliler ve deyimler olmak üzere beş grupta ele alınmıştır. Çalışma niceliksel ve niteliksel yöntemleri birleştiren; sıklık yanında anlam da dikkate alan bir çalışmadır. Temelde eşzamanlı bir çalışma olmakla birlikte Dede Korkut hikâyelerindeki bazı birleşiklerin Türkiye Türkçesindeki değişimleri art zamanlı yöntemle ele alınmış, tarihi metin yayınlarındaki konuyla ilgili sorunlara da değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut hikâyeleri, birliktelik yapıları, birleşikler, sözlüksel eş dizimlilik, dilbilgisel eş dizimlilik, deyim.

Composites in Dede Korkut Stories

Abstract: Composites take place in the subgroup of the co-ordinate constructions that these stereotypical expressions often co-exist depending on habits in a particular language society. They show a more transparent and loose structure, unlike other speech formulae such as Proverbs. In this study, composites in Dede Korkut stories classified in five subgroups: textual / stylistic composites, restricted collocations, semi-idiomatic collocations, idiomatic collocations and idioms. This study combines quantitative and qualitative methods and takes into account meaning as well as frequency. Although it is basically a synchronic study, there are also used an diachronic method for some composites in Dede Korkut stories which show changes in Türkiye Turkish. Also the problems of the publishing of historical text are mentioned.

Keywords: Dede Korkut hikâyeleri, co-ordinate constructions, composites, collocation, lexical colligation, grammatical colligation, idiom.

Giriş

Birleşikler, belli bir dil toplumunda alışkanlıklara bağlı olarak sıklıkla birlikte bulunan söz birlikteliklerinin alt sınıfını oluşturur.

Cowie (1988) söz birlikteliklerini iki büyük grupta toplamıştır; birleşik birimler (*composite units*) ve işlevsel ifadeler (*functional expressions*). Birleşik birimler, cümlelerin gönderge veya önermeyle ilgili anlamlarına katkıda bulunan biçimde az çok değişebilen, anlamca az veya çok üniter söz birleşiklerdir. Genellikle belirli bir iletişim işleviyle ilişkili olabilen, biçim ve anlamca özelleşmiş, kendileri tam bir ifade olarak işlev görebilen atasözü, ima, slogan gibi kültürel birleşikler, işlevsel ifadelerdir.

Birleşikler, herhangi bir nedene bağlı olmadan bir dil dizgesi içerisinde alışkanlıklara bağlı olarak sıklıkla bir arada bulunan, sözcükler arasında anlam ilişkisi

* Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi Üniversitesi. Samsun / TÜRKİYE. E-posta: ozeny@omu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-5632-6999.

bulunan, dile özgü, etki alanına bağlı olarak kalıplaşmış, belirli bağlamlarda daha çok yinelenen, metinsel bağdaşıklığı sağlayan söz birliktelikleridir. Birleşikler, alışkanlıklara bağlı, yapı içerisindeki sözcüklerin yerine eş anlamlı ve yakın anlamlılarının kullanılmamasının nedensiz olduğu yapılardır. Söz gelişi, *imza atmak* birleşiminde *atmak* yerine *yazmak* sözcüğünün kullanılmamasının bir nedeni yoktur. Yine, *yasak* ve *aşk* sözcüklerinin birleşimiyle oluşan *yasak aşk* ile *acı* ve *kahve* sözcüklerinin birleşiminden oluşan *acı kahve* birleşiklerinin de neden toplumca benimsendiği ve sıklıkla bir arada kullanıldığını söylemek zordur.

Bütün birleşikler eşit derecede şeffaf ve donuk değildir. Bu yüzden birleşiklerin değerlendirilmesinde farklılıklar görülebilmektedir. Birleşikler, şu aşamalardan geçerek deyimleşirler:

1. Belli bir metinde metnin konusuyla ilgili aynı kavram alanına ait sözcükler metinsel bağdaşıklığı oluşturacak şekilde ve stilistik amaçlarla sıklıkla birlikte dizimlenir.
2. Bazı birlikte kullanımlar zamanla alışkanlık haline gelir ve toplumca benimsenir. Aynı kavram alanında yer alsın bile bazı sözcükler diğerlerine nazaran nedensizce birbirlerine daha fazla tutunur.
3. Toplumca birlikte kullanımına alışılan bu sözcükler arasındaki ilişki gittikçe kuvvetlenir. Sözcüklerden biri yavaş yavaş gerçek anlamından uzaklaşır. Buna karşın sözcüklerin gerçek anlamlarından yola çıkılarak birliktelik anlamlarına ulaşmak kolaydır.
4. Birlikte kullanılan sözcükler birlik içinde yeni bir anlam kazanır. Sözcüklerin anlamı temel anlamlarından uzaklaşmış fakat birliktelik bütünüyle donuklaşmamıştır. Sözcükler yer değiştirebilir, söz birleşimi bütünüyle donuklaşmamıştır fakat tek tek sözcük anlamlarından birliktelik anlamına ulaşılması güçleşmiştir; anlamda genişlemeler, aktarmalar söz konusudur.
5. Birlikte kullanılan sözcükler donuklaşır, sözdizimi yapısı sabitlenir, tek tek sözcük anlamlarından birliktelik anlamına ulaşmak mümkün değildir.

Konu ve Amaç

Birleşiklerin önemli bir bölümünü oluşturan eş dizimliliği, anlamsal veya sözdizimsel özellikleri birleşenlerinin özelliklerinden tam olarak kestirilemeyen ve bu sebeple bir sözlükte gösterilmesi gereken sözcük birleşimleri olarak tanımlayan Evert (2005: 17), bunların kısmi anlam bulanıklığı nedeniyle sözlüklerde yer alması gerektiğine işaret eder. Buna karşın gerek Türkçe sözlüklerde gerekse Türkçe tarihi metin yayınlarında birleşiklere ve birleşiklerin alt sınıfı olan eş dizimlilere yeterince yer verilmediği görülmektedir. Bu tarihi metin yayınlarından biri de Dede Korkut hikâyeleridir. Dede Korkut hikâyeleri üzerine Torun (2011) tarafından yayımlanan “Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma ile İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine” adlı bir makale bulunmakla birlikte bu makalede sınırlı sayıda birleşik yer almış; birleşiklerin birleşim düzeylerinden söz edilmemiştir. Bu makaleyle Dede Korkut hikâyeleri (DKH) gibi çok önemli bir metnin yayımlarındaki bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla özellikle Kaçalın (2017) neşri yakın tarihli bir yayın olması nedeniyle temel alınmış, metnin taranmasıyla elde edilen birleşikler Cowie (1981, 1988, 1994), Howarth (1993) ve Mel’çuk (1994) tarafından yapılan sınıflandırmalardan yararlanılmakla birlikte bu sınıflandırmalarda bazı değişiklikler yapılarak ele alınmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

A. P. Cowie (1994), söz birlikteliklerini iki grupta toplamıştır: birleşikler (*composites*) ve konuşma formülleri (*speech formulaes*). Birleşikler, sözdizimsel ve anlambilimsel işlevli; kalıp sözler ise edim bilimsel işlevli yapılarıdır. Bu çalışmada DKH'deki *at ayağı küllüg, ozan dili çevük olur* (16b: 6); *eyegülü ulalur, qaburgalı böyür* (9b: 6-7) gibi atasözleri; *Dede Qorqut soylamış, görelim hânun, ne soylamış* (4b: 1) gibi metne has kalıp sözler; *yarımasun yarçımasun* 'onmasın, sevinmesin' (11b: 3) gibi beddualar; *uğuruñ açuq olsun, sağ esen varup gelesin* 'Yolun açık olsun, sağ salım gidip dönesin.' (90b: 4-5; 133a: 13) gibi dualar; *hoşmısız esenmisiz* 'Nasılsınız, iyi misiniz?' (137b: 5) gibi ilişki işlevli kalıp sözler; *oglan mısın qız mısın* 'İşi başardın mı, başaramadın mı?' (45a: 1-2) gibi konuşma formülleri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Yöntem

Birleşikler içinde önemli bir yere sahip olan eş dizimliler nicel veya nitel yöntemlerle ele alınmaktadır. Sıklığa dayalı nicel yöntemlerle sözcüklerin belirlenmiş bir mesafedeki söz dizimsel birliktelikleri istatistiksel yaklaşımla tespit edilmekte; belirli bir derlem üzerindeki veriler esas alınarak eş dizimliler belirlenmektedir. Nitel yöntemleri kullanan çalışmalarda birleşiklerin anlamına bakılmakta, sabitleşip kalıplaşma ölçülerine göre sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada öncelikle sıklıkla birlikte ortaya çıkan birleşikler ele alınmış ve stilistik durumun belirlenmesine çalışılmış, daha sonra nitel yöntemlerle birleşikler sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Eş zamanlı bir yöntem kullanılmakla birlikte DKH'deki birleşiklerin Türkiye Türkçesindeki işlev ve anlam değişikliklerine değinildiği için art zamanlı bir yöntemin de kullanıldığı söylenebilir.

Veri İncelemesi

Dede Korkut hikâyelerindeki birleşikler yapısal ve anlamsal olarak sınıflandırılabilir. Yapısal olarak DKH'de sözlük birimlerinin birleşiminden ve sözlük birimleriyle dilbilgisel birimlerin birleşiminden oluşmuş birleşiklerden söz edilebilir. Birleşiklerin önemli bir bölümünü oluşturan sözlüksel eş dizimliler ve dilbilgisel eş dizimliler günlük dil kullanımında dilbilimsel birimlerin dağılımsal özellikleriyle ilgili iki yakın ilişkili kavramdır. İki veya daha fazla sözlüksel birim veya dilbilgisel ulamın söz diziminde sıklıkla bir arada bulunmasıyla ilgilenirler. Sözlüksel eş dizimlilik (*collocation*) iki veya daha fazla biçimbirim, kelime, öbek veya ifade arasındaki sözdizimsel çekime gönderimde bulunur (Lehecka 2015), sözlüksel birimlerle ilgilidir; dilbilgisel eş dizimlilik (*colligation*) ise sözlüksel bir unsurla dilbilgisel bir unsur arasındaki çekimdir. Bu çalışmada, sözlüksel ve dilbilgisel eş dizimliler anlam açısından bir arada ele alınmış; yapı açısından ise şu şekilde sınıflandırılmıştır:

Sıfat + isim: a) *ala şayvân* (7a: 2); *qız qardaş* (43a: 4); *ağır şiven* (71b: 4-5); *qara şiven* (72a: 12; 79b: 12) gibi; b) Sıfat+sıfat+isim: *şası dñnlü kâfir* (28b: 4; 29a: 2; 52a: 2; 66b: 8; 13); *qara dñnlü kâfir* (68a: 5); *azğun dñnlü ... kâfir* (65b: 11; 66a: 7; 66a: 13; 67a: 10-11; 68b: 8; 71a: 10); *ala göz/lü/gözli gelin/qız* (18a: 12; 18b: 11; 40a: 6) gibi.

İsim+Fiil: *at dep-* (19a: 6); *at çap-* (24a: 9); *av bin-* (138a: 4); *qılıç quşan-* (16b: 8); *ün boğul-* (52b: 2); *yaraq gör-* (49a: 13) gibi.

Zarf+Fiil: a) *ılğar var-* (21b: 10); *ılğar yêt-* (65b: 5; 98a: 3) gibi; b) İkilemeli zarf+fiil: *fişil fişil söyleş-* (28a: 7); *vaf vaf ür-* (25a: 9); *çap çap iç-* (25a: 10); *çap çap düş-* (25b: 1); *siğ siğ siğle-* (25b: 1); *bögürü bögürü ağla-* (35b: 9; 50b: 10); *tıqa basa yê-* (5b: 13); *elin yüzin yu-* (6a: 7) gibi; c) Zarf + birleşik fiil: *qatı saht ol-* (119b: 11), *ğäyet saht ol-* (138a: 7; 149a: 3) gibi.

Ad Öbeği+Fiil Öbeği: *ala şayvân... gökyüzine esen-* (7a: 2; 35b: 1; 35b: 1; 63a: 11; 103a: 1; 119b: 6); *ala şayvân... dik-* (37b: 2-3; 38b: 11) gibi.

Sözcüksel bir birimin fiilimsi ya da yan cümle, edat veya dil bilgisel bir yapıyla beraber ortaya çıkma istemi dil bilgisel eş dizimlilik olarak adlandırılır (Poulsen 2005: 14).

Ad Öbeği+Edat: *güz alması gibi* (8a: 10-11; 48a: 2; 50a: 8; 59b: 10; 60a: 1; 71b: 3); *depe gibi* (9a: 8; 9b: 2; 14a: 12, 21b: 13).

Ad+Yardımcı fiil: *du'ā eyle-* (36a: 8-9; 36a: 12-13; 36b: 1); *du'ā qıl-* (35a: 8; 39b: 13; 154a: 3); *namāz qıl-* (4b: 13; 33b: 3); *helāk qıl-* (10a: 7); *nikāh ed-* (33a: 10); *ceng ét-* (11a: 6; 81a: 10-11); *saht ol-* (38a: 13; 46b: 8-9, 9, 10; 50b: 12; 51a: 2; 119b: 12) gibi.

Bitimli Fiil+Bitimli Fiil: *baqdı turdı* (10a: 6); *baqdı gördi* (27a: 9; 37b: 2; 40a: 9; 40b: 9; 47b: 1; 50b: 12; 51b: 2-3; 52a: 9; 52b: 4-5; 53a: 4; 98a: 3; 99b: 13); *baqdılar gördiler* 65b: 6; 138b: 6); *sürdi geldi* (10a: 7); *var get* (140a: 2) gibi.

Fiilimsi+Bitimli Fiil: *öldüre görgil* (12b: 3); *öldirigörgil* (13a: 9) –ğil biçim birimiyle; *örü tur-* (5b: 12, 7b: 7; 8a: 4, 5; 9a: 4; 12a: 2; 12b: 1; 10; 13b: 8; 14a: 4; 17a: 12; 17b: 2-3; 21b: 11; 23a: 11; 36a: 12; 70a: 4; 95b: 13-96a: 1; 98a: 13-98b: 1; 105b: 2; 122a: 13; 123b: 5; 132a: 13-132b: 1; 135b: 13; 151a: 3); *öri tur-* (88a: 7-8) –ğil ve –dı biçim birimleriyle çekimli olarak yer almıştır.

İsim+A+İsim+Fiil-ZE: *qāfire qırğun gir-di* (34a: 13; 62a: 9; 78b: 3); *qāfire at şaldılar* (137a: 6) gibi.

depe gibi (9a: 8; 9b: 2; 14a: 12) birleşigi *et yığ-* ile *göl gibi* (9a: 8; 9b: 2; 14a: 12) birleşigi ise *qımız şağdur-* ile birlikte dizimlenmiştir. Bunlara katmerli eş dizimli yapılar da denebilir. DKH'de birçok katmerli eş dizimli yapı tespit edilmiş; bazı birleşikler sıklıkla belli birleşiklerle aynı yerde ortaya çıkmıştır. Söz gelişi, DKH'de *boy boyla-* 'hikâye anlatmak' (19a: 10; 137b: 9) eş dizimlisi her zaman *şoy şoyla-* 'şiir okumak' (19a: 10) ile birlikte yer alır; biri görüldüğünde diğersinin de görülmesi beklenir. Metinde *ağ otağ* genellikle *qızıl otağ* ve *qara otağ* ile aynı yerde ortaya çıkmıştır. *ağ bürçeklü* genellikle *qarıçuq ana* (24a: 8; 25b: 10); *qarıçuq olmuş ana* (90a: 3) birleşigiyle eş dizimlenir. *selām ét-* (149b: 13-150a: 1), *aleyk al-* (149b: 13) ile; *İç Oğuz* (9a: 6; 13), *taş Oğuz* (9a: 6; 13) ile birlikte yer alır. *göz açubanu gör-* (48a: 6; 50a: 9-10; 50b: 7), genellikle *gönül vër-* (50b: 7) ile bir arada yer alırken *buñlu ol-* 'sıkıntılı olmak, sıkıntı içine girmek' (107b: 2), *qurbān ol-* (107b: 2; 136b: 4) ile katmerli birleşik bir yapı oluşturmuştur.

ağ/q şaqallu (11b: 5; 18b: 2; 3; 19a: 1) birleşigi çoğu zaman *qoca* veya *baba* ile *ağ bürçeklü* (11b: 6; 16a: 4) birleşigi çoğu kez *qarı* veya *ana* ile birlikte yer alır. *baş endür-* 'boyun eğmek' (22a: 10-11; 39a: 2; 43b: 1-2; 56b: 11) birleşigi *bağır baş-* 'elini göğsüne götürmek' 22a: 11; 43b: 2; 56b: 11) ve *selām vër-* (22a: 11; 39a: 2; 43b: 2 56b: 12; 91b: 1; 111b: 9; 124b: 1; 131a: 9; 149b: 12-13; 150a: 3-4; 152b: 4) ile bağlılığı göstermek için göstergebilimsel işaretler olarak birlikte yer almıştır. *adı görklü* (147b: 6) ve *yüzi şuyı* (35a: 10; 63a: 7; 108b: 4-5; 137b: 11) birleşikleri peygamber adı zikredilirken ortaya çıkan yapılardır. Öte yandan *bir qiyāmet savaş oldu* 'şiddetli bir savaş oldu' (33b: 7-8; 62a: 5-6; 78a: 4) sözlerinden sonra sıklıkla *meydān tolu baş oldu*. ifadesinin yer alması metne has bir konuşma formülü olarak görüldüğünden bir birleşik sayılmamıştır.

Sözcük birleşikleri anlamsal açıdan Cowie (1981)'de; birleşik (*composite*), saf deyim (*pure idioms*), figüratif deyim (*figurative idiom*) ve sınırlı eşdizimli (*restricted*

collocation) olarak sınıflandırılır. Howarth (1993) deyimsel birleşikleri; serbest eş dizimliler (*free collocation*), sınırlı eş dizimliler (*restricted collocation*), betili deyimler (*figurative idioms*) ve saf deyimler (*pure idioms*) olarak ele alır. Mel'çuk (1994) deyimsel birimlerin (*phrasemes*) genel sınıflamasını verirken bunları önce pragmatik deyimsel birimler (*pragmatic phrasemes*) ve semantik deyimsel birimler (*semantic phrasemes*) olarak ikiye ayırır. Semantik deyimsel birimleri; deyimler (*idioms*), eş dizimliler (*collocations*), yarı-deyimler (*quasi-idioms*) olarak sınıflandırır. Cowie (1994) deyimlerini; birleşikler (*composites*), deyimler (*pure idioms*), eş dizimliler (*collocations*), yarı-deyimler (*quasi-idioms*) olarak ele alır. Bu çalışmada ise Dede Korkut hikâyelerindeki birleşikler anlama göre; metinsel / stilistik birleşikler, sınırlı eş dizimliler, yarı-deyimli eş dizimliler, deyimli eş dizimliler, deyimler olarak ele alınmıştır.

Deyimler donuklaşmış söz birliktelikleridir ve bu çalışmada beşinci sıraya yerleştirilmiştir. Bunlar, kalıplaşmış, sabit, değiştirime kesinlikle izin vermeyen, mutlak bir anlama sahip, sözcüklerin anlamından bütüne gidilemeyen birleşiklerdir. Düz anlamsal yorumunu bütünüyle yitirmiş olan birleşik, bütünüyle farklı bir anlam kazanmıştır. Dördüncü sırada yer verilen deyimli eş dizimliler, deyimler gibi tam anlamıyla donuklaşmamış deyimlere yakın yapılardır. Bunlar betili bir anlam içermekle birlikte düz anlamsal yorumlarını da bütünüyle yitirmemişlerdir. Deyimli eş dizimli yapılarda eş dizimliliği oluşturan sözcüklerin her ikisi de temel anlamı dışına çıkmış olmakla birlikte deyimlerden farklı olarak anlam değişimi bütünün anlamında değil parçaların anlamında gerçekleşmiştir. Cowie (1981) ve Howarth (1993) bunları figüratif deyimler (*figurative idioms*) olarak adlandırmış ve deyimlerden anlamlarının daha kolay anlaşılması açısından ayırmıştır. Oysa 3, 4 ve 5. sırada yer verilen birleşiklerin hepsinde değişik düzeylerde betili (figüratif) dil kullanımları söz konusudur. 3. aşamada birleşimdeki sözlük birimlerden yalnız birinde, 4. aşamada birleşimdeki sözlük birimlerden ikisinde de değişmeceli bir anlam aktarımı söz konusuysen 5. aşamada tek tek sözlük birimlerde değil, bütün olarak birliktelik anlamında değişmeceli bir anlam aktarımı gerçekleşmiştir. Üçüncü aşamadaki eş dizimli yapılarda sözcüklerden birinin anlamı eş dizimlenmeye bağlı olarak temel anlamı dışına çıkmış olmakla birlikte yapının anlamı birleşimdeki sözcüklerin anlamından yola çıkarak kolayca anlaşılabilir. Bu çalışmada bu tür eş dizimliler yarı-deyimli eş dizimliler olarak adlandırılmıştır. Değiştirimdeki sınırlılık ve anlamdaki kapalılık nispeten daha azdır. Sözcüklerden birinin anlamı özelleşmiştir. Dil birimlerinin sözdizimsel bir yapıda birlikte ortaya çıkma istemi, genel seçim sınırlılıkları yanında kullanım sınırlılıklarıyla da ilgilidir. Kullanım sınırlılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan yapılar sınırlı eş dizimliler olarak adlandırılmış ve bu çalışmada ikinci sırada yer verilmiştir. Bu aşamada dil birimleri nedensiz, keyfi ve toplumsal bazı kullanım sınırlılıklarıyla bir araya gelir. Cowie (1994) yardımcı fiillerle kurulan birleşiklerle biri gerçek diğeri betili anlamda kullanılan birleşiklere sınırlı eş dizimliler grubunda yer verirken bu çalışmada yardımcı fiillerle kurulan birleşiklerle dilbilgisel eş dizimliler ve seçim sınırlılıkları bulunmakla birlikte birleşikteki sözcüklerin gerçek anlamını koruduğu yapılara sınırlı eş dizimliler başlığı altında, birleşen unsurlardan birinin betili anlamda kullanıldığı birleşiklere ise yarı-deyimli eş dizimliler başlığı altında yer verilmiştir. Birinci sırada ise metinsel bağdaşıklığı sağlamak için ve stilistik amaçlarla sıklıkla bir arada kullanılan birleşikler ele alınmıştır. Bu tür birleşiklerdeki dil unsurları gerçek anlamlarıyla kullanılmakla birlikte metne özgü farklı çağrışımsal anlamlar da taşıyabilirler, başka bir deyişle metne özgü eş dizimli yapılardır ve bu çalışmada metinsel / stilistik birleşikler başlığı altında ele alınmıştır. Bunlar, 2. sırada yer verilen sınırlı eş dizimlilerden farklı olarak kısmen nedenli birleşiklerdir.

1. Metinsel / Stilistik Birleşikler: Birleşiği oluşturan yapılarda sözcüklerin seçimi için çok geniş bir seçim alanı vardır. Metnin özelliklerine bağlı olarak ve stilistik amaçla bazı dil birimleri birlikte kullanılmaya başlanmıştır; bunlar kısmen nedenli birleşiklerdir. Birlikte ortaya çıkma sıklıkları yüksek olmakla birlikte aralarındaki bağ gevşektir. Başka sözcüklerle yer değiştirebilirler. Metinsel bağdaşıklıkla sağlanması için ve stilistik açıdan önem taşıyan unsurlardır. Birleşikteki sözcükler temel anlamlarıyla kullanılmakla birlikte bazı çağrışımsal anlamlar da taşımaktadır. Söz gelişi, *ağ* sıfatı DKH’de genellikle organ adlarıyla birleşikler oluşturmuştur; *ağ alın* (68a: 4; 75b: 11; 79a: 10; 91b: 4; 98a: 7; 98b: 7; 102b: 8; 108b: 3; 121b: 3; 121b: 12; 124a: 13; 124b: 8-9; 126b: 11; 128b: 1); *ağ boyun* (69a: 3; 74a: 3; 75a: 9 veya *ağ boyun* (16b: 13; 17a: 2; 10; 73a: 13); *ağ el* (47b: 11; 69a: 3; 74a: 2; 75a: 8; 98a: 6; 123b: 5-6; 126a: 1; 16b: 12; 17a: 1; 10; 70a: 10; 73a: 13; 73b: 3; 124a: 9; 135b: 5); *ağ bilek* (91b: 5); *ağ yüz* (28b: 8-9; 47b: 7; 71b: 3; 84a: 10); *ağ et* (17a: 2; 28a: 2; 28a: 13; 69a: 4); *ağca ten* (14a: 9; 70b: 4); *ağ yüzlü* (18a: 12; 18b: 11; 121a: 11); *ağca yüzlü/i* (75a: 8; 97a: 9; 113b: 6; 118a: 6; 121b: 7; 124a: 10; 128a: 12-13; 130a: 5; 133a: 9; 147a: 9; 151b: 4; 6-7) anlamsal uyum açısından genellikle *ana*, *qız*, *gelin*, *qoca* gibi sevilen kişiler için sıfat olarak kullanılmıştır ve olumlu çağrışımsal anlam içerir.

ağ/q şaqallu (11b: 5; 18b: 2; 3; 19a: 1; ; 19b: 8; 32a: 8; 35a: 5; 42a: 8; 42a: 12; 42b: 7; 49b: 10; 50a: 5; 63a: 3; 75a: 6-7; 77a: 8; 81a: 5; 84b: 12; 88a: 8; 90a: 3; 95b: 4; 105a: 11; 108b: 1; 11b: 1; 112b: 13; 113b: 5; 114a: 13; 114b: 3; 117b: 8; 118a: 4; 118b: 5; 124b: 2; 126a: 2; 128a: 9-10; 131b: 5; 135b: 6; 135b: 10; 137a: 11; 146b: 13; 153b: 13) genellikle *qoca* veya *baba* sözcüklerinin sıfatı olarak kullanılmıştır ve olumlu çağrışımsal anlam içerir.

ağ bürçeklü (11b: 6; 16a: 4; 19b: 7; ; 35a: 6; 47b: 6; 49b: 11; 50a: 5; 63a: 4; 73b: 8; 84b: 13; 108b: 1-2; 114a: 13; 118a: 5; 118b: 6; 126a: 3; 135b: 7; 153b: 13-154a: 1) çoğu kez *qarı* veya *ana* sözcüklerinin sıfatı olarak kullanılmıştır ve olumlu çağrışımsal anlam içerir.

Bunlar yanında *ağ/q* sözcüğü bağlama bağlı olarak başka şu sözcüklerle de birleşikler oluşturmuştur: *ağ qoyun* (24b: 6; 60b: 8); *ağca qoyun* (29a: 12; 53b: 3; 54a: 1; 61a: 4; 71b: 9-10; 74b: 5; 83b: 12; 85b: 2; 128a: 13) genellikle *ağayıldı* ile birlikte yer alır. *ağ süd* (5a: 13; 16a: 3; 28a: 11; 74b: 8; 84b: 3); *ağ ton* ‘ak giysi (Oğuz beylerinin giysileri)’ (75a: 1); *ağ aqça* ‘ak akçe’ (142a: 2); *ağ meydān* ‘ak meydan, hanlar hanı olan Bayındır hana ait meydan’ (10a: 6; 11a: 6); *ağ otağ* (7a: 6; 7b: 13; 8a: 13; 8b: 1; 54b: 5; 62b: 6; 72a: 1) olumlu çağrışımsal anlam içerir. *otağ* sözcüğü *qızıl otağ* (7a: 6; 7b: 13; 8a: 13; 8b: 1) ve *qara otağ* (7a: 7, 7b: 9; 8a: 1; 8a: 13; 8b: 2, 6; 54b: 6) birleşik yapısı içinde de yer almıştır.

qara sıfatının birleşikleri genellikle olumsuz çağrışımsal anlam içerir. Söz gelişi DKH’de *qara ev* (4a: 7) olarak nitelendirilen ev, konuğu gelmeyen (*qonuğu gelmeyen*) evdir ve yıkılması yeğlenir. DKH’de *qara* sıfatının diğer birleşikleri şu şekilde sıralanabilir: çocuksuz kişilerin oturmasının uygun bulunduğu *qara otağ* (7a: 8, 7b: 9; 8a: 1, 13; 8b: 2, 6); *qara kēçe* (7a: 8, 7b: 10; 8b: 2; 8b: 6); *qara yēr* (20a: 3; 28b: 9; 35a: 13; 43a: 12; 63a: 10; 119b: 6); *qara ölüm* (19a: 13); genellikle *kāfir*, bir yerde (137a: 6) *derviş* ile birlikte dizimlenen *qara ton/lu* (14a: 11; 14b: 4; 47b: 12; 65b: 4-5; 71a: 2; 98b: 8-9; 107a: 10; 122b: 9; 123a: 1; 129b: 12); *qara toñuz* (52a: 3; 74a: 3) *qara toñuz eti/tamı*; *qara köpek* (25a: 7; 8; 135b: 6; 142b: 12); (*qara*) *qara tağ* ‘geçilmesi zor, yüksek dağ’ (19b: 3; 43b: 8; 53a: 1353b: 7; 54a: 4; 54a: 10; 60b: 4; 60b: 13; 63a: 2; 65a: 10; 70b: 1; 71a: 7; 72b: 10; 74b: 2; 11; 75b: 1; 76b: 5; 79a: 4; 83b: 7; 85a: 11; 85b: 9; 86b: 12; 91b: 5; 95a: 11; 105a: 12; 105b: 1; 108a: 13; 113b: 7; 114a: 9; 119a: 11; 122b: 13; 124a: 5; 124a: 7; 128a: 11; 128b: 7; 130a: 1; 131a: 4; 131a: 10; 140b: 12;

146b: 12) sıklıkla *qarşu yatan* ile birlikte; *qara qarlı tağ* (39b: 6); *qara qara deşizler* (29b: 10); *qara qavurma* (28a: 2; 28b: 1; 13); *qara qoyun* (7a: 9; 7b: 10; 8b: 2; 8b: 6); *qara aygır* (76a: 11; 13); *qara saç/lu* (47b: 8; 21a: 3; 59b: 9; 59b: 13; 84a: 11; 101b: 10); *qara göz* (59b: 10; 63b: 2; 64a: 5; 64a: 8; 70a: 11-12; 73b: 1; 11); *qara qıyma göz* ‘çekik kara göz’ (13b: 12; 15b: 4; 24a: 11; 55a: 3; 5; 69b: 11; 147a: 1) *ala qıyma görklü göz* (98a: 6); *qara qaş* (101b: 10); *qara turnaq* (71b: 3). Bunlar metnin bağdaşıklığına katkı sağlayan söz birleşikleridir. Söz gelişi, 7a: 8’de geçen *qara kêçe* 7b: 10’da da tekrar edilmiştir. 7a: 9’da geçen *qara qoyun* da 7b: 10’da da geçmektedir. Böylece hem birleşikler hem de tekrarlar yoluyla metinsel bağdaşıklık sağlanmıştır. *qara saç* (8a: 9; 23b: 4), *qara baş* (14b: 10; 15b: 7; 13; 24b: 8; 25a: 5; 12; 25b: 7; 11; 34a: 4; 37b: 11; 49b: 13; 53b: 5; 54a: 9; 61a: 6; 64a: 4; 64a: 9; 66a: 3; 67a: 3; 67a: 13; 72a: 3; 82a: 1; 98a: 5; 99a: 13; 100a: 9; 107b: 1; 122b: 11; 124a: 4; 136a: 7; 148b: 1; 148b: 4; 149a: 11) hem gerçek anlamıyla hem de üzgün kişi için metonimik anlamıyla kullanılmış birleşiklerdir. *qara pulat* ‘kara çelik’ (8b: 11; 17b: 3; 19b: 6; 26b: 1; 33b: 10; 35a: 4; 66b: 7; 67a: 10; 68a: 9; 76a: 8; 79a: 8; 81b: 4; 94a: 2-3; 94a: 10; 107b: 3; 112b: 9; 118a: 7-8; 124b: 12; 125b: 9; 126a: 9; 126b: 4; 127a: 2; 127a: 11; 131b: 2; 143a: 12; 150b: 2; 11) ve *üz qılıç* ‘yağlı, keskin kılıç’ (8b: 12; 17b: 3; 19b: 6; 26b: 1; 33b: 10; 35a: 4; 66b: 7; 67a: 10; 68a: 9; 76a: 8; 79a: 8; 81b: 4; 94a: 3; 94a: 10; 107b: 3; 112b: 9; 118a: 8; 124b: 12-13; 125b: 9; 126a: 9; 126b: 5; 127a: 2-3; 127a: 11; 131b: 2; 3b: 10; 4a: 5; 143a: 12; 150b: 2; 11) birleşikleri de genellikle birbiriyile ve *çal-* fiiliyle birlikte yer almıştır.

qızıl deve (11a: 2; 18a: 8; 18b: 8; 21a: 7; 21b: 3; 22a: 6; 24b: 6; 24b: 13; 26a: 1-2; 29a: 11; 31b: 4; 60b: 7; 71b: 6; 74b: 4; 142a: 3); *deve* sözcüğü sıklıkla *qağâr qağâr* ikilemesiyle birlikte yer almıştır (31a: 2; 31a: 9; 53b: 2; 12; 61a: 3; 63b: 6; 83b: 10-11; 85b: 1); düşmana esirken binilen deve, kâbusta görülen deve için *qara deve* (21a: 9; 23b: 3; 25b: 10) birleşigi kullanılmıştır.

Renk adlarından *ala* da *ala gönder* (35a: 5), *ala şayvân* ‘gölgelik’ (7a: 2; 35b: 1; 35b: 1; 37b: 2-3; 38b: 11; 63a: 11; 103a: 1; 119b: 6) birleşigi içinde, neredeyse her zaman Bayındır Han ile aynı bağlamda yer almıştır. *ala* renk adı, organ adlarından *göz* ile de birleşikler oluşturmuştur: *ala göz* (131b: 10; 133a: 8-9; 135b: 8), *ala gözli/gözli* (18a: 12; 18b: 11; 40a: 6; 65a: 9; 72a: 1; 72b: 6-7; 100b: 10; 107b: 10; 108a: 2; 118a: 7; 118b: 3; 121a: 9; 121b: 1; 121b: 7; 121b: 12; 122b: 10; 123a: 1; 128a: 13; 135a: 12; 142a: 3; 150b: 4); *alca qan* (8b: 13; 13b: 1; 14b: 8; 34a: 5; 71a: 13; 71b: 4; 73b: 3-4; 78a: 10; 98a: 8; 100a: 8; 118a: 9; 123b: 7; 126a: 2; 131b: 3; 143a: 13) yanında *ala çadır* (9a: 4); *ala év* (5b: 1-2); *Ala tağ* (11b: 7; 12a: 6; 14b: 1; 20b: 13; 102a: 3; 121b: 10; 122a: 6; 122b: 9; 124a: 12; 124b: 8; 130b: 9-10; 135b: 4; 148b: 11; 151b: 4) birleşikleri de bulunur.

al yañak (8a: 11; 29a: 6; 47b: 8; 48a: 2-3; 50a: 8; 59b: 11; 60a: 1; 71b: 4) genellikle *güz alması* (8a: 10-11; 48a: 2; 50a: 8; 59b: 10; 60a: 1; 71b: 3) ve *gibi* edatıyla birlikte yer alır. Bunun dışında *al şarâb* (12a: 4; 17b: 7); *al aygır* (124b: 10; 125b: 8-9; 126b: 4; 127a: 2) birleşigi de tespit edilmiştir. *alar şabâh* ‘ala sabah, güneşin yeni doğmaya başladığı sabahın çok erken saatleri’ (12b: 10; 60a: 6; 104a: 12; 136a: 5); *alar tañ* (74b: 12) birleşiklerinden de söz edilebilir.

boz at (15a: 11; 16a: 11) *boz atlı Hızır* yapısı içinde yer alır. *ağ boz at* (35a: 3; 151b: 4). *at* sözcüğü şu birleşikleri de oluşturmuştur: *bedevî at* (7b: 4; 10b: 13; 12b: 6; 13b: 2; 15a: 3; 7; 17b: 4-5; 18a: 3; 18b: 7; 19a: 4; 65b: 13; 66b: 4; 68b: 9; 70b: 10-11; 72b: 7; 145b: 13); *qazılıq at* (14a: 4; 14b: 7; 70a: 4; 92b: 7; 100b: 9; 102a: 2; 106b: 9; 122a: 7-8; 122b: 8; 124b: 7; 150a: 9; 150b: 1-2; 4a: 4; 71a: 13; 71b: 813; 89a: 9; 95a: 6; 100a: 3; 100a: 13; 106b: 6; 121b: 10; 124a: 11-12; 130b: 9; 135b: 3; 137a: 5; 146a: 12;

148b: 3; 151b: 3); *aygır at* (132b: 5); *qazağuç at* (24b: 13; 42b: 2; 70b: 10; 87b: 1; 133b: 2); *qazağucu yügrük at* (128a: 12); *şehbâz at* (21a: 6; 21b: 1; 22a: 5; 24b: 5; 26a: 1; 31a: 1; 31a: 9; 31b: 3; 38a: 1; 49b: 7; 53b: 1; 10; 57a: 1; 60b: 6; 61a: 2; 83b: 10; 85a: 12; 85b: 12; 104a: 13; 132b: 1); sıklıkla *tavla tavla* ikilemesiyle birlikte dizimlenmiştir; *tavla tavla at* (45b: 5); *şehbâz yügrük at* (43a: 5-6); *şehbâz şehbâz atlar* (33b: 9) birleşğinde hızlı olması nedeniyle at şahine benzetilmiştir.

Hayvan adlarından *quş* adı şu birleşiklerde tespit edilmiştir: *çalqara quş* ‘kırçıl doğan’ (32b: 8; 37a: 5; 77b: 4); *tülü quş* (57a: 4; 104b: 3).

qaba sözcüğü ile oluşturulan birleşikler; *qaba ökçe* (8b: 11; 28b: 8); *qaba diz* (20a: 10; 35b: 11; 103a: 5); *qaba ağaç* (19b: 4; 35a: 1; 54a: 11; 60b: 5; 63a: 3; 76b: 5; 79a: 5; 86b: 13; 108a: 13; 128b: 8; 131a: 5; 118a: 1); *qaba alem* (136b: 6); *qaba köpek* (25a: 4); *qaba tağ* (7: 5-6; 12a: 2; 12b: 8; 14a: 5; 67b: 8) şeklinde sıralanabilir.

acı sözcüğü *yaş*, *ot* ve *şu* ile birleşikler oluşturmuştur: *acı yaş* (70a: 12); *acı ot* (4a: 7); *acı ayran* (25a: 10); *acı şu* (4a: 8). *şu* sözcüğü *şovuq* (*şovuq*) *şu* (53a: 13; 53b: 9; 61a: 1; 85a: 11; 85b: 10); *yügrük şu* (14b: 2-3; 71a: 9); (*qanlu*) *qanlu şu* (72b: 10; 74b: 2-3; 95a: 12; 119a: 12; 130a: 1); *qanın aqan yügrük şu* (71a: 9); *qanlu qanlu ırmaqlar* (31b: 2-3); *arı şu* (33b: 2; 62a: 3; 68a: 3; 75b: 10; 77b: 13; 98b: 6) birleşiklerinde *arı* sözcüğü ise *îmân* sözcüğüyle birlikte yer almıştır: *arı îmân* (108b: 2-3; 119b: 2). *şu* sözcüğü *görklü* sözcüğüyle de birleşik oluşturabilmiştir: *görklü/i şu* (19b: 4; 35a: 2; 75b: 2; 151b: 5; 43b: 9; 63a: 3; 79a: 5; 87a: 1; 113b: 8; 121b: 3; 121b: 11; 131a: 5) genellikle *aqındılı* ile birlikte (135b: 4). *görklü* sözcüğü ise *baş* ve *qız qardaş* ile birleşikler oluşturmuştur: *görklü baş* (73b: 3; 95b: 7; 98a: 7; 99a: 10; 123b: 6; 126a: 2; 131b: 2; 143a: 13); *görklü qız qardaş* (43b: 11); *baş* sözcüğü *güzel baş* (73b: 7) birleşimini de oluşturmuştur.

qalın Oğuz (7b: 5; 9b: 12; 13b: 7; 20a: 1; 8; 23a: 9; 32b: 5; 34b: 3; 39b: 12; 41b: 10; 43a: 1; 48a: 11; 49a: 8-9; 49b: 8; 50a: 2; 61b: 4; 62a: 1; 62a: 2-3; 63b: 4; 69b: 6; 71b: 13; 74a: 12; 77b: 5; 95a: 12; 102a: 13; 113a: 2; 118a: 11; 119a: 7; 119a: 13; 130a: 2; 130b: 10; 131a: 7; 132a: 2; 135b: 11; 142a: 13; 147a: 9) genellikle *begler* sözüyle birlikte bazen *imrence* ile (48a: 11) ve başka isimlerin tamlayıcısı olarak da görülebilirken (12b: 7-8) *demür zencir* (10a: 1); *demür ton* (124b: 11; 126a: 8; 126b: 5; 144b: 13-145a: 1; 145a: 6; 150b) genellikle *kâfir* ile birlikte (134a: 2) yer alır. *şası dînli kâfir* (28b: 4; 29a: 2; 52a: 2; 66b: 8; 13); *qara dînli kâfir* (68a: 5). *kâfir* sözcüğü hem *qanlu kâfir* hem de *kâfir elleri* (17b: 13) ile ayrı ayrı ve her ikisiyle de *qanlu kâfir elleri* (17a: 3; 11-12) biçiminde birleşikler oluşturmuştur.

ban ev ‘çok süslü, altın başlı büyük çadır’ (11a: 3; 18a: 10; 18b: 13; 20a: 3; 22a: 5; 28a: 8; 30b: 9-10; 31a: 6; 43a: 12; 47b: 10; 50b: 6; 61a: 5; 61b: 2; 62b: 6; 73b: 9; 83b: 5-6; 85a: 13; 92b: 8; 100b: 10; 102a: 2; 103a: 1; 104a: 12; 119b: 6; 130a: 3) genellikle *altun* ve *ağ* ile birlikte (23b: 1; 24a: 7; 25b: 7; 35a: 13; 56b: 13) yer almıştır.

2. Sınırlı Eş Dizimliler: Sıklıkla kullanılan bazı sözcük birlikteliklerine zamanla alışın ve benimseyen toplum, aynı işlevde, aynı kavram alanında yer alsın bile bazı dil birimlerini diğerlerine nazaran birbirlerine daha uygun bulur ve bu dil birimleri birbirine daha fazla tutunur. Nedenlilik özellikleri zayıflamıştır. Yakın-eşanlamlı sözcüklerden veya eş-işlevli dil birimlerinden biri diğerlerine tercih edilmiştir; bir dil bilgisel boşluğu doldurmak için benzer anlama gelebilecek birçok dil birimi bulunmakla birlikte bunlardan hangilerinin seçilebileceği toplumsal olarak belli ve sınırlanmıştır.

Mel’çuk’a göre (1994) bir eş dizimlilik onu oluşturan öğelerden anahtar sözcüğün (keyword) anlamı üzerine kuruludur ve anahtar sözcük, belirli bir anlamı ifade etmek

için diğer sözcükleri seçer. *do a favour* örneğinde *favour* anahtar sözcük olup *do* sözcüğünü seçmiştir. *do* bir eş dizimleyici parçadır. DKH'deki *qıl-* eş dizimleyici parça olup *namâz*, *helâk*, *zârîlıq*, *du'â* anahtar sözcükleriyle birlikte kullanılmıştır: *namâz qıl-* (4b: 13; 33b: 3); *helâk qıl-* (10a: 7); *zârîlıq qıl-* 'feryat etmek (152a: 9); *du'â qıl-* 'dua etmek' (35a: 8; 39b: 13; 154a: 3). DKH'de *du'â qıl-* yanında *du'â eyle-* (36a: 8-9; 36a: 12-13; 36b: 1) de geçer fakat Türkiye Türkçesindeki gibi *du'â et-* şekli yer almaz. Yine Türkiye Türkçesindeki *nikâh kıy-* eş dizimli yapısına karşılık DKH'de *nikâh éd-* (33a: 10) eş dizimli yapısı tespit edilmiştir. DKH'de *ét-* eş dizimleyici parçası; *gazâ ét-* (26a: 9), *ceng ét-* (11a: 6; 81a: 10-11); *ceng ü şavaş ét-* (19a: 6); *çapqun ét-* 'baskın yapmak' (142a: 1); *güç ét-* 'zorbalık etmek' (107a: 2); *toy ét-* 'davet vermek' (7a: 4); *it gibi kev kev ét-* (142b: 4); *+e ilhâm ét-* (3a: 5); *üst/in/ün/e yığnaq ét-* 'başına toplamak' (9a: 6; 9a: 13; 10b: 6); *qarğaşa éd-* (46a: 6) *ét-* birleşiklerini oluşturmuştur. *+nüñ müşkilini hall ét-* (3a: 9) birleşiminde *hallet-*, muammayı/sorunu/problemi halletmek söz konusu olduğunda 'çözmek' anlamındadır. Farklı eş dizimlilik durumlarında farklı anlamlar kazanabilir. Söz gelişi, yapılması gereken bir iş söz konusu olduğunda 'yapıp bitirmek' anlamına da gelir. Bu durumda bitimli bir fiildir. *yöriyiş ét-* (11b: 4-5, 62a: 12) askerin düşmana karşı yürümeye başlamasından yola çıkılarak 'düşmana doğru yürümek; saldırmak' şeklinde anlaşılabilir bir birleşiktir. *eyle-* yardımcı fiili *fıkr eyle-* 'düşünmek' (10a: 13; 26b: 13); *tul eyle-* 'dul bırakmak' (118a: 6); *bid'at eyle-* 'yanlış yapmak, hata etmek' (12a: 8) birleşiklerini oluştururken *ol-* yardımcı fiili; *üzerine yığnaq ol-* 'yanında yerlerini almak' (77b: 13; 149a: 6); *saht ol-* 'müteessir olmak, üzülme, kızmak' (38a: 13; 46b: 8-9; 9; 10; 50b: 12; 51a: 2; 119b: 12); *qatı saht ol-* 'çok kızmak' (119b: 11, 343); *gâyet saht ol-* (138a: 7; 149a: 3); *qurbân ol-* (48a: 7; 54a: 9; 60b: 11-12; 61a: 6; 64a: 4; 64a: 9; 66a: 3-4; 67a: 3; 67b: 4; 68a: 13; 74a: 13; 75a: 1; 896a: 6; 91a: 1; 97a: 10; 99a: 13; 11 genellikle (*qara*) *baş, cân* veya *yoluna* dil birimleriyle birlikte); *yeme içme ol-* 'şölen olmak' (34b: 6); *hâmile ol-* 'hamile kalmak' (9b: 4); *gelür ol-* 'gelme, gelme niyetini bildirmek, gelmeyi kabul etmek, gelecek olmak' (10b: 9); *gêder ol-* 'gitmek üzere harekete başlamak' (52a: 4); *hâtırı hoş ol-* (120a: 1, 2) birleşiklerini oluşturmuştur. *bid'at işle-* 'yanlış yapmak, hata etmek' (11b: 9) yapısı da buraya eklenebilir.

Tangrı evi yap- (5a: 8); *mescid yap-* (147a: 8); *ağ ban év / ağ otağ/q kur-* (43a:12; 153b: 6); *otaq/otağ/otağ tik-/dik-* (8a: 13; 39b:5; 62b: 9; 63a: 10; 113b: 12-13; 137b: 2; 147a: 11-12; 148b: 11; 149a: 6-7); *çadır dik-/tik-* (9a: 4-5; 90b: 7; 102a: 11; 145a: 1, 13; 147a: 11-12; 153b: 6); (*ağ ban*) *év dik-* (20a: 3, 34b: 5; 35a: 13-35b: 1; 56b: 12-13; 103a: 1; 104a: 12; 119b: 6; 24a: 7); *év kurdur-* (43a: 12-13); *gerdek dik-* (5b: 2; 46b: 5-6; 6-7); *ala şayvan dik-* (37b: 2-3; 38b: 11); *günlük/günlüg dik-* (7a: 2; 102a: 13); *gerdegine gir-* (102b: 1); *gerdege gir-* (47a: 5; 97a: 5-6; 102b: 1).

at segirt- (13a: 1; 5); *qılıç quşan-* (16b: 8); *at dep-* (19a: 6; 22b: 8; 41b: 2; 68b: 5; 76a: 1; 76a: 3; 106b: 7; 146a: 7; 10; 153a: 5); *atın dep-* (101a: 12); *ata bin-* (16b: 8; 60b: 2); *atına bin-* (81b: 11; 98b: 8); *yağşı at bin-* (109a: 7) yapısında eş dizimli bağlantı *yağşı at* şeklinde olduğu için *bin-* fiiline göre bir şekillenme olmuştur. *ağ boz at(lar binüben)* (119a: 4; 130b: 11; 131a: 8; 136a: 5; 145a: 13; 151b: 11); *but/d/un/un bin-* (65a: 8; 65b: 12; 70a: 4-5; 76a: 8; 95a: 6-7; 120a: 9; 121b: 10; 122a: 8; 122b: 8; 124a: 2-3; 124a: 12) birleşikleri de ata binmek eylemini anlatan metinsel birleşiklerdir.

ur- fiili [İsim+Durum Eki ur-] yapısında *od*, *boyn* ve *yêr* sözcükleriyle birleşikler oluşturmuştur: *oda ur-* 'ateşe vermek' (61b: 9); *boynını ur-* (119a: 1); *yêre ur-* (41b: 9; 42a: 1).

qılıç sözcüğü *ur-*, *quy-*, *çek-*, *çal-*, *üşür-* fiilleri ile birleşikler oluşturur: *qılıç ur-* (38a: 6; 68a: 6; 76a: 1; 78a: 2; 107a: 12; 11a: 3; 134a: 7; 140b: 7; 147a: 6); *qılıç çek-* (133b: 5-6); *qılıç üşür-* (149b: 9-19).

ava çıq- (12a: 2; 12b: 2; 11; 14a: 5; 65a: 10); *av avla- quş quşla-* (12a: 3; 12b: 11-12; 16b: 8; 20a: 12; 65a: 11; 124a: 3) fakat *quş uçurup av avla-* (12b: 2) tek başına da *av avla-* (37a: 8; 122a: 8); *qov qovla-* (6a: 8); *qov edin-* (95b: 4); *diñ diñle-* (6a: 8-9); *bañ bañla/t-* (62b: 2; 141b: 7); *qudbe oqut-* (62b: 2-3; 108a: 7-8).

oñ/q at- ‘ok atmak’ (24a: 8-9; 33b: 11; 41a: 12; 41b: 3; 46b: 5; 6; 60a: 9-10; 64b: 4-5; 65a: 4; 68a: 10; 107a: 4; 111a: 2; 120b: 7; 120b: 11; 13a: 2; 13a: 5; 55b: 9-10; 12) yer değiştirebilir *atayım oñı* (56b: 7); *atduğı oñ* (88a: 13); *oñ sep-* (22b: 8), *oñ/q at-* ‘ok atmak’tan farklı olarak tek tek okları atmak şeklinde değil okları peş peşe atmak şeklinde bir eylemi gösterir; burada bir kılınış özelliği söz konusudur.

tavul döğ- (153a: 4); *ayb qoş-* (59b: 5); *eş yort-* (109a: 7); *çeken bil-* (4b: 7), *qulaq çıñla-* (70b: 3); *herze merze söyle-* (150b: 7); *yalan söyle-* (51a: 5); *söz söyle-* (83a: 11); *sözün söyle-* (100b: 11) *ittifâq-ıla tanuşuq qıl-* (143b: 6); *borı ağırd-* ‘boru öttürmek’ (143b: 9-10); *yerinden tur-* (7a: 1; 63a: 10); *süd tart-* ‘sütünü çekmek, emmek’ (11b: 6); *yaş yaşa-* (86b: 8-9); *+a hoş gelme-* (46b: 8; 121a: 6) birleşiklerinde ad+eylem bütünleşmesi gerçekleşmiştir.

qaş qaş gül- (45b: 11; 47b: 10-11; 63b: 9-19; 64a: 2; 65a: 1; 81b: 7; 115a: 3) *elin eline çal-* ile birlikte (139a: 1) dizimlenmiştir. *bögürü bögürü ağla-* (35b: 9; 50b: 10); *zârî zârî ağla-* (48a: 8-9); *ünjür ünjür ağla-* (48b: 12; 152a: 9); *yermürü yermürü ağla-* (30a: 8); *büldür büldür gözünñ yaşı revân ol-* (53a: 6-7); *fişul fişul söyleş-* (28a: 7)‘de yer değiştirmiş olarak *söyleşdiler fişul fişul*; *ıtaq basa yê-* (5b: 13); *elin yüzün yu-* (6a: 7); *päre päre toğra-* (30a: 4); *murâdına maqşûdına er-* (47b: 14); *burçaq burçaq derle-* (135a: 12-13); *yapa yapa qar yağ-* (3b: 8); *yaldır yaldır yaldur-* (109b: 12); *teñine tuşına var-* ‘dengiyile evlenmek’ (13); *gelen geden* (132b: 10), *gelenden gedenen* (135a: 13). *buñaldı, buñlu qaldı* (82a: 2); *baksa görse* (15b: 2) gibi ifadelerde birleşik pekiştirme işlevi söz konusudur.

çal- fiili *borı, qılıç, qopuz* ve *depere* sözcükleriyle eş dizimlenmiştir: *borı çal-* (33b: 6; 152b: 9-10; 153a: 4); *qopuz çal-* (49b: 3; 58a: 11; 58b: 2; 58b: 8; 59a: 5; 147a: 13); *qılıç çal-* (3b: 10; 5a: 2; 33b: 4; 50b: 9; 64b: 12; 65a: 4-5; 13a: 1-2; 6); *depere çal-* ‘tepesi üstüne vurmak’ (44a: 10); *depere tutup çal-* (103b: 7-8; 106b: 4) yanında [İsim+Durum Eki çal-] yapısında *yer* sözcüğüyle de birleşikler oluşturmuştur: *yere çal-* (37b: 13; 47b: 5; 50b: 3; 78a: 13; 93a: 12; 11a: 7), *yeri çal-* (97a: 1). *çal-* fiiliyle eş dizimlenen *borı* sözcüğünün bir örnekte *ağırd-* fiiliyle birlikte kullanıldığı; *borı ağırd-* (152b: 12); *qılıç çal-* eş diziminde yer alan *qılıç* sözcüğünün ise *qılıç yörit-* ‘kılıçlamak’ (137a: 6) ve *qılıçdan geç-* (34b: 1; 62a: 10) yapısında yer alabildiği görülür. Kâfir söz konusu olduğunda *qılıçdan geç-* ‘kılıçla öldürülmek’, Müslümanlar söz konusu olduğunda *şehîd ol-* (34b: 2) şeklinde eş dizimli yapılar tercih edilmiştir.

DKH’de çok sayıda sınırlı eş dizimli yapı bulunmaktadır: *yaqa yırt-* (47b: 5; 49a: 4); *yañağın yırt-* (49a: 5); *ılğar var-* ‘dört nala gitmek’ (21b: 10); *ılğar yêt-* (65b: 5; 98a: 3); *çapar yêt-* ‘dört nala gelmek, ulaşmak’ (30a: 9-10; 32a: 4; 10; 32b: 2; 6; 10; 33a: 2; 6; 13; 62a: 2; 77a: 2, 7, 8, 11; 77b: 2, 6; 79b: 13); *çapar var-* (121b: 12) daha az; *boy/in/uñ/a al-* ‘yanına, maiyetine almak’ (12b: 1; 13b: 9; 15a: 3; 17a: 13; 17b: 5; 19a: 5); *boyına şal-* ‘maiyetine almak’ (12b: 11); *yere şal-* (62a: 7, 8, 9; 78a: 9, 11-12); *qol şal-* (58b: 7; 59a: 5); *meydânı şal-* ‘meydanı bırakmak (*qaç-* fiili ile birlikte) ‘128a: 7); *+A at şal-* (137a: 6; 146b: 3; 7; 147a: 4; 147a: 6; 153a: 9); *dülbend şal-* (19a: 3) peşi

sıra gelen *el eyle-* (19a: 4) ile birlikte ‘elindeki tülbenti sallayarak işaret vermek’ anlamı oluşturulmuştur.

qan dök- (64a: 13; 64b: 5; 67b: 7; 68b: 1; 89a: 11; 129a: 8, 10); *baş kes-* (64a: 13; 64b: 5, 13; 65a: 5; 67b: 6; 68b: 1; 89a: 10-11; 129a: 8, 9-10); *başlar kesen* (67a: 6-7); *başların keseyin* (67a: 11); *baş kesdiğüm* (67a: 12); *başın kes-* (78a: 13; 100b: 5-6); *söz atış-* (104a: 7); *pençik çıkar-* ‘ganimetin beşte birini vergi olarak hana ayırmak’ (62b: 4; 108a: 9; 128b: 1); *şofra çek-* ‘sofra kurmak’ (3b: 12); *gökyüzüne esen-* ‘gökyüzüne açılmak, ala gölgeliğin göğe doğru yayılması için kullanılıyor.’ (63a: 11-12); *el götür-* ‘(dua etmek amacıyla) elleri havaya doğru kaldırmak; gök Tanrı inancının bir yansımasıdır.’ (9b: 3; 39b: 12-13); *ün boğul-* ‘ses kısılmak’ (52b: 2); *āvāz gedil-* ‘ses kısılmak’ (52b: 2); *ābdest al-* (33b: 2; 62a: 3; 68a: 3; 75b: 10-11; 77b: 13; 98b: 7); *qız al-* ‘kızın yakınlarına evlenme talebini kabul ettirmek’ (45a: 4; 149b: 7); *qız vēr-* (62b: 6); *qız qarındaşını...vēr-* (62b: 8-9); *aqın çap-* (88b: 10); *él çap-* ‘memleket ele geçirmek, fethetmek’ (129b: 2); *at çap-* ‘at koşturmak’ (24a: 9; 60a: 9); *muhkem bağla-* (27a: 4); *göz gezdür-* (13b: 11); *göz qağ-* ‘göz kırpmak’ (90a: 10); *şağraq sür-* ‘içki sunmak’ (20a: 8; 27b: 5-6; 28a: 4; 28b: 3; 29a: 2-3); *yolundan şavıl-* ‘yolundan çekilmek’ (10b: 3); *yola gir-* ‘yola çıkmak’ (36b: 12; 5b: 1; 38b: 8; 69b: 3; 103a: 9); *düş gör-* (105a: 9) gibi.

qolça qopuz (4b: 7; 18a: 1; 92b: 3-4; 96a: 4); *elçe qopuz* (93b: 11); *ince bellü qız* (21b: 3; 22a: 9; 225b: 11; 27b: 7; 29b: 3; 30b: 11-12; 31a: 6; 76a: 7); *qız qardaş* (43a: 4; 45a: 4; 47b: 12; 48b: 5; 54b: 3); *qız qarındaş* (44b: 3; 6; 45a: 13; 49b: 11; 50a: 7; 53a: 4; 54b: 2-3; 62b: 8; 73b: 11); *qoşa qartaş* (51b: 8); *altun yüzük* (59b: 59b: 11; 60a: 4, 5, 11); *çatma qaş* (8a: 10); *tar ağız* (8a: 10); *ipek hālīça* (7a: 3; 35b: 2; 38b: 12; 63a: 11; 103a: 2; 119b: 7); *ipek qālī* (20a: 4); *cebe ton* (11a: 4-5); *tağ çiçeği* (15a: 13; 16a: 12; 16a: 13; 16b: 3); *ana südi*; *anañ südi* (15a: 13; 16a: 12); *ağır hazīne* (22a: 7; 30b: 10); *bol hazīne* (26a: 2); *bol aqça* (30b: 11); *yumış oğlanı* (82a: 13); *ögsüz oğlan* (130a: 9; 11); *kiçi düğün* (49a: 9-10; 50a: 11); *ulu düğün* (49a: 10; 50a: 11); *hayır haber* (132b: 11); *şer haber* (132b: 12) diğer birleşiklerdir. *haber* sözcüğü *haber şor-* (132b: 11; 41a: 3; 99a: 8) şeklinde de birleşik oluşturabilmiştir.

En sık kullanılan dilbilgisel eş dizimlilerden biri *örü tur-* / *öri tur-* olup fiilin kılınsı özellikleri öne çıkmaktadır: *örü tur-* (5b: 12, 7b: 7; 8a: 4, 5; 9a: 4; 12a: 2; 12b: 1; 10; 13b: 8; 14a: 4; 17a: 12; 17b: 2-3; 21b: 11; 23a: 11; 36a: 12; 70a: 4; 95b: 13-96a: 1; 98a: 13-98b: 1; 105b: 2; 122a: 13; 123b: 5; 132a: 13-132b: 1; 135b: 13; 151a: 3), *öri tur-* (88a: 7-8). *gëri dön-* (15a: 2-3; 19a: 7-8; 31a: 5; 34b: 4-5; 37b: 10-11; 67b: 11; 69a: 9; 73b: 9; 74a: 13; 78b: 7; 87b: 12; 105b: 13; 110a: 2) *qayıt-* ile veya tek başına da kullanılmıştır. *qayda dön-* (74b: 8-9; 106b: 10) yanında *qayıtdı döndi* (80a: 10) ve *yap yap gerü döndi* (40b: 8) biçimleri de tespit edilmiştir. *qalqubanı ... yër/im/in/den ıru gel-* (122b: 13; 124a: 2; 124a: 11; 149a: 11); *gëdere gel-* ‘anlatı anında bulunduğu yerden ayrılarak bundan sonra olayların geçeceği asıl yere dönmek’ (89a: 2-3) gibi tasvir fiilleri ile *baqdı, gördi* (27a: 9; 37b: 2; 40a: 9; 40b: 9; 47b: 1; 50b: 12; 51b: 2-3; 52a: 9; 52b: 4-5; 53a: 4; 98a: 3; 99b: 13); *baqdılar gördiler* 65b: 6; 138b: 6) gibi sıralı filler de bu grupta yer alabilir.

3. Yarı-deyimli Eş Dizimliler: Bu tür birleşiklerde sözcüklerden biri betili (ad aktarımlı, deyim aktarımlı vb.) bir anlamda kullanılır. Toplumca birlikte kullanımına alışılan sözcükler arasındaki ilişki gittikçe kuvvetlenmiştir. Sözcüklerin gerçek anlamlarından yola çıkılarak birleşimin anlamına ulaşmak kolaydır. Söz gelişi, *ölümlü dünyā* (34b: 13; 147b: 3; 153b: 10) birleşiminde ölümlü olan dünya değil dünyadaki insanlar olduğu için bir ad aktarması söz konusudur. DKH’de *yalan dünyā* (103b: 8); *yalancı dünyē* (112b: 8), *gelimli gëdimli dünyā* (153b: 9-10) birleşiklerinde *dünyā*

sözcüğünün betili kullanımı söz konusudur. Yine DKH'deki *başda devlet ol-* 'kişinin kısmetli olması' (4a: 2) birleşiminde parça-bütün ilişkisine dayalı bir ad aktarması söz konusudur. *baş yarağın eyle-* 'başın çaresine bakmak' (123b: 9; 144a: 12) birleşiminde *baş* sözcüğü ad aktarmalı olarak kişinin kendisi yerine kullanılmış; 'sorunlarını kendi başına halletmeye çalışmak' anlamında yarı-deyimli eş dizimli bir birleşik oluşturmuştur.

ıatlu cān (15b: 6); *acı söz* (9a: 3); *qara şiven* 'üzücü feryat' (72a: 12; 79b: 12); *alçaq kişi* (7b: 13); *şādılıq çal-* 'kopuzla neşeli şarkılar çalmak' (153b: 7); *ters tanış-* 'kötü düşünmek' (28a: 11) gibi birleşimin ilk unsurunun betili (*figurative*) kullanıldığı birleşikler yarı-deyimli eş dizimli yapılardır. *ağır şancaq* 'saygın sancak' (39b: 5); *ağır gün* 'önemli gün, bayram' (49b: 2) yanında *ağır şiven* 'şiddetli feryat' (71b: 4-5) gibi sözcüklerin pekiştiriciler kullanımıyla eş dizimlendiği yapılara da bu grupta yer verilebilir.

Birleşimin ikinci unsurunun betili kullanıldığı birçok eş dizimli yapı tespit edilmiştir. Söz gelişi; *al-* fiili; *yol al-* 'varılacak yere götüren yolun belli bir kısmını yürümek' (3b: 10); *yoluñ qıyısın al-* 'yolun kenarına dizilmek' (52b: 5); *öğüt al-* 'öğüde uygun davranmak' (3b: 12; 105a: 11-12); *çevre al-* '(bir şeyin) çevresini sarmak, kuşatmak' (106a: 11; 110a: 7; 147a: 5) şeklinde farklı anlamlarda birleşikler oluşturmuştur.

dile- fiilinin eş dizimlilik örüntüleri; *er dile-* 'savaşmak için adam istemek' (106a: 13); *aqın dile-* 'akın yapmak için izin istemek' (103a: 6; 129a: 12); *hâcet dile-* 'dilek dilemek' (9a: 9; 11-12; 9b: 3); *şuçların dile-* 'özür dilemek, af dilemek' (153b: 2); *destür dile-* 'izin istemek' (130b: 5) şeklinde sıralanabilir.

aqın vër- 'akın yapmak için izin vermek' (129a: 12) anlamındayken *destür ver-* 'izin vermek' (103a: 7) yanında *öğüt vër-* (27b: 8); *beglik ver-*, *taht vër-* (19a: 9); *yom vër-* 'dua etmek' (19b: 3; 34b: 13; 63a: 2; 79a: 4; 86b: 12; 108a: 12; 128b: 7; 153b: 11); *aşut vër-* 'aşmayı nasip etmek' (39b: 7); *geçüt vër-* (39b: 8); *fursat vër-* (39b: 9); *yaşını Allah vër-* (39b: 12); *cevāb vër-* (14b: 12; 15a: 2); *haber vër-* (47a: 3); *yol vër-* 'gitmesine izin vermek' (52a: 3-4; 130b: 13) *ver-* fiili ile oluşan birleşiklerdir. *yol* sözcüğü; *yola gir-* (36b: 12; 5b: 1; 38b: 8; 69b: 3; 103a: 9); *yola düş-* (51b: 1); *yol kes-* (11a: 1); *yol az-* 'yolu kaybetmek' (117b: 7; 136b: 6); *yol başar-* 'doğru yolu bulmak' (141a: 6) birleşiklerinde de yer almıştır.

qop- fiili, Kaçalın neşrinin sözlük kısmında "kalkmak, bir niteliği baskın olarak belirlemek, ... çıkmak; doğrulmak" (2017: 456) anlamlarıyla verilmiş olmakla birlikte *er, oğul, qiyāmet, küir, erçel, güzel, delü yigit, şiven* dil birimleriyle farklı anlamlarda birleşikler oluşturmuştur. *er qop-* (3a: 3; 112b: 8), Kaçalın neşrinde eş dizimli olarak yer almazken çeviride *kop-* fiili "çıkmak" anlamıyla verilmiştir. Oysa *er qop-* 'adam gibi yetişmek' anlamında bir birleşiktir. DKH'de *er qop-* yerine *adam kop-, *kişi kop-gibi bir eş dizimlenme söz konusu değildir. Buna karşın *oğul qop-* 'evlat yetişmek' (3b: 13-4a: 1) eş dizimlisi yer alır. Kaçalın buradaki *qop-* fiilini de "çıkmak" şeklinde anlamlandırmıştır (2017: 308). *kür qop-*, *erçel qop-* 'hayırsız, uğursuz çıkmak' (11b: 3; 12a: 6); *güzel qop-* 'güzel yetişmek' (11b: 5); *delü yigit qop-* 'kuvvetli bir delikanlı olarak yetişmek' (130a: 7) anlamlarındayken *şiven qop-* 'feryat yükselmek' (130a: 3); *şiven gir-* 'feryat kaplamak' (49a: 8; 50b: 6) anlamlarında yarı-deyimli eş dizimli yapılardır.

cigerinde ol- 'cesur olmak, kahraman olmak', Kaçalın tarafından "ciğerinde olan" şeklinde çevrilmiştir (2017: 339). Oysa bu yarı-deyimli eşdizimli bir yapıdır ve kelime kelime çevirmek uygun olmaz; yürekli olan şeklinde çevrilmesi daha doğru olur.

DKH'de *adı çıqmaq* (3b: 11) 'iyi adının herkesçe bilinir hale gelmesi' anlamındayken bugün 'kötü adının herkesçe bilinir hale gelmesi' anlamına evrilmiştir. Kaçalın sözlükte buna deyim veya eşdizimli yapı olarak yer vermediği gibi çevirisinde de "adı çıkmaz" (2018: 308) şeklinde anlam değişimini dikkate almadan yer vermiştir. DKH'de *ad yorit-* 'adı devam ettirmek' (4a: 9, 10) eş dizimlisi de yer alır.

ardına düş- 'ardınca gitmek' (61b: 7); *av çağirt-* 'beylere ava çıkılacağına bildirmek' (120b: 6); *ava çıq-* (20b: 13; 37a: 8; 41a: 10) yanında *av bin-* (138a: 4); *ava bin-* (40a: 1; 138b: 1) birleşiklerinde ikinci unsurun ad aktarmalı olduğu görülür. *at şal-* 'at sürmek' (33b: 4; 78a: 2; 98b: 9; 99a: 2; 99b: 11; 107a: 11; 122a: 9) fakat *at oynat-* (98b: 10) da kullanılır. *oñın qoyup tersin oqu-* (141b: 3-4) 'doğrusunu bırakıp eğrisini çağırarak, söylemek' Kaçalın (2017: 437) tarafından "onunu koyup tersini okur" şeklinde çevrilmiş ve "olması gereken doğruyu bırakıp farklı sözle çağırarak" şeklinde dipnotta açıklanmış bir yarı-deyimli eş dizimli yapıdır.

Cinsellikle ilgili konularda örtmece amaçlı ad aktarmasıyla oluşturulmuş birtakım eş dizimli yapıları da belirtmek gerekir: (*oğul*) *ata belinden en-* '(çocuğun olması için yumurtayı döleyecek spermin) baba belinden çıkması'; *ana rahmine düş-* (4a: 10); *qoyun görme-* '(koç için) çiftleşmemiş' (44b: 9); *qoyuna girme-* (45a: 11), *māye görme-* 'deve (buğra) için çiftleşmemek' (44b: 8; 44b:8; 45a: 10); *qısrğa aşma-* 'aygır (erkek at) için dişi atla çiftleşmemek' (44b:9; 45a: 9); *+üñ döşegine gir-* 'biriyle cinsel ilişkiye girmek'; *şaqına imren-* 'yarığına sulan-; cinsel istek duymak' (141b: 13) gibi.

DKH'deki diğer yarı-deyimli eş dizimliler şöyle sıralanabilir: (Adı görklü Muhammede) *şalavāt getir-* (33b: 4; 75b: 12; 78a: 1; 93a: 3; 93a: 10; 94b: 1-2; 96b: 4; 98b: 8; 115b: 1; 134b: 1); *uz düşme-* 'anlaşmamak' (104a: 6); *bebekleri bit-* 'bebekleri olmak, doğmak' (5b: 10; 6a: 5; 6b: 2); *sözi maqbül gel-* 'sözü uygun bulunup kabul edilmek' (43a: 8-9); (*qāfire*) *qırğun gir-* '(kafir için) ölüme maruz kalmak' (34a: 13; 62a: 9; 78b: 3); *qulaq urup diñle-* 'anlamaya çalışarak dinlemek' (5a: 10-11); *şuçından geç-* 'affetmek' (61b: 11); *begleri baş-* 'beyleri çiğneyip geçmek, haddini bilmemek' (129a: 3; 4); *boynı-y-ıla qulağın al- düş-* 'başını omuzları arasına çekmek' (29a: 5-6); *and iç-* (51a: 9; 58b: 3; 58b: 13; 139b: 13; 140a: 4; 144b: 5; 7; 149b: 5; 150a: 6; 6; 7; 150b: 8; 151b: 10; 10; 152a: 4) ... *başına and iç-* (133a: 1-2); *kābin kes-* 'mihir kesmek; evlendirilecek kız için mihir belirlemek' (92a: 6-7); *kesim kes-* 'sözleşme yapmak' (111b: 8); *kesim dedi kesdi* (113a: 4); *kesim vēr-* 'taahhüt vermek' (11b: 11); *dīn aç-* 'dini yaymak' (5a: 2); *ayb aç-* 'yanlışlarını söylemek' (59a: 3); *va'de qo-* 'tarih vermek, vakit bırakmak' (49a: 10; 50a: 11); *ad qo-* 'ad vermek' (10b: 7; 39b: 3); *ad qazan-* 'bir başarı sonucunda ad elde etmek' (64b: 1; 2); *el altından buyur-* 'kimselelere duyurmadan, bildirmeden buyurmak' (72b: 4); *qahir gel-* 'kederlenmek' (26b: 6); *götin götin gēt-* 'geri geri gitmek' (10a: 8-9); *qulağına ses toqın-* 'sesi işitmek' (16a: 1-2); *güreş tut-* (41b: 6); *şapan taşına tut-* (110a: 2-3); *adāvet bağla-* 'kin bağlamak' (148a: 8); *seyrāna bin-* 'atla gezintiye çıkmak' (110: 5); *hoş gelme-*, +a bu söz ile birlikte 'birinin sözü beğenmemesi' (27a: 13; 63b: 12; 80a: 11; 82b: 11; 83a: 12; 86b: 4); *hoş görme-* (141b: 9); *yaraq gör-* 'hazırlık yapmak' (49a: 13); *maşlahat gör-* 'uygun bulmak' (43a: 2); *göz/üm/e görünme-* (45b: 1); *zārılıq gör-* 'feryat etmek' (48b: 13); *yas tut-* (48a: 12); *umud üz-* 'umut kesmek' (48a: 12; 49a: 9); *yaş dök-* 'ağlamak' (59b: 10); *duşaq ol-* 'köstek olmak, engel olmak' (66b: 1-2); *devletin dep-* 'kısmetini tepmek, elindeki fırsatı kaçırmak' (57b: 4); *gece gündüz deme-* 'gece gündüz uğraşma, hiç dinlenmemek' (49b: 1); *dün qat-* 'gece de durmadan hareket etmek; geceyi gündüze katmak' (72b: 3); *sözün şıma-* 'sözünü kırmamak' (17b: 2; 67b: 11); *nāmūsını şı-* (29a: 3); *nāmūsını şındur-* 'namusuna zarar vermek' (28b: 5); *māluna qıy-* (3b: 11); *boynın ur-* 'boynuna kılıçla vurarak öldürmek' (19a: 6); *ādam ahtar-* 'adam öldürmek' (39a:

13); *taşa tut-* ‘taşlamak’ (144a: 3); *şapan çatlat-* ‘şapanla taş vb. atmak’ (30b: 4-5); *pêş-keş çek-* ‘peşkeş çekmek; başkasının malını birine bağışlamak; verilmemesi gereken bir şeyi uygunsuz bir amaçla veya yersiz olarak birine vermek’ (120b: 2); *yüz dön-* ‘yüzünü çevirip kaçmak’ (140b: 6; 140b: 7) gibi.

4. Deyimsi Eş Dizimliler: Atasözü, deyim, dua, beddua, tekerleme, ikilemeler gibi konuşma formülleri veya kalıplaşmış ifadelerden farklı olarak deyimli eş dizimliler daha esnek yapıdadır. Sıklıkla birlikte kullanılan sözcükler birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. Tek tek sözcüklerin anlamlarına bakılarak birliktelik anlamlarına ulaşmak güçleşmeyle beraber mümkündür. Deyimlerde her iki sözcüğün kendi anlamları dışında yeni bir çağrışım söz konusuysa bunlarda sözcükler daha somut bir anlama sahiptir. Söz gelişi; *tahta çık-* (11a: 9) temel anlamda bir ‘tahta çıkma’ eyleminin de gösterileni olmakla birlikte birleşik bir bütün olarak ‘devlet yönetimini elde etmek’ gibi daha geniş bir anlamı da açıkça ortaya koyan ad aktarmalı bir ifade olarak bu grupta yer alabilir.

Bazı deyimli eş dizimli yapılarda sözcükler birliktelikle anlam kazanmıştır; çok sınırlı eş dizimlilik sergiler; nedenlilik özellikleri oldukça zayıf veya bulanıklaşmıştır; *bêşik kertme* ‘Bebeğin daha beşikteyken bir başka bebekle anası babası tarafından nişanlanması.’ (36b: 4; 40a: 10) gibi. Bazılarında ise anlam daha belirgindir; *bir yaşduqda baş qo-* ‘evli olmak’ (48a: 6-7) gibi.

başına qazâ gel- (3a: 13) birleşiminde *baş* metonimik anlamda kişi için kullanılmıştır ve yerine *göz, el* vb. getirilemez; *gel-* yerine de *var-* gibi başka bir fiil kullanılamaz; *başına qazâ gel-* yerine **gözüne qazâ gel-*, **başına qazâ var-* şeklinde bir değişim mümkün değildir.

DKH’de *ayağına düş-* ‘birinin yardımına muhtaç olmak, birinden yardım dilemek’ (46a: 13; 61b: 10) deyimli eş dizimli olup gerçek anlamıyla da ‘ayağına düşmek, ayağına kapanmak’ (60b: 1; 61b: 1; 147a: 11) yer almıştır.

va’de êr- ‘süresi erişmek, vadesi yetmek; ölmek’ (3a: 13); *Haqqa vâsıl ol-* ‘ölmek’ (151b: 8; 152a: 7); *+uñ qanın al-* ‘intikam almak, öldürülen birinin intikamını almak için öldüren kişiyi öldürmek’ (119a: 13); *qanın al-* ‘birini öldüreni veya onun yerine onun soyundan birini öldürmek, intikamını almak’ (152b: 6); *qanum/n (...)* *qoma-* ‘birini öldüreni ölümle cezalandırmak’ (151b: 6; 152a: 7-8; 152b: 1) *al-* fiili ile de eş dizimlenir; *benüm qanum alsun* (152a: 6).

DKH’deki diğer deyimli eş dizimli yapılar şöyle sıralanabilir: *ağzı/n köpüklen/dür-* ‘çok kızmak’ (43b: 3; 93a: 7); *acığı tut-* ‘öfkelenmek’ (31a: 13; 31b: 11; 33a: 5; 39a: 6; 56a: 6; 76b: 13; 81a: 2-3); *qara qaygulu vâqı’a* ‘kâbus’ (21b: 11; 23a: 11; 13); *dili acı ol-* ‘acı veren söz söyleyici olmak; incitici konuşmaktan çekinmeyen biri olmak’ (130a: 11-12); *şarâbuñ itisi çık-* (20a: 9), *şarâbuñ itisi başına çık-* ‘sarhoş olmak’ (103a: 5); *uğurına baş qo-* ‘canını başkası için feda etmek’ (150b: 8-9); *yoluñda baş ver-* ‘birisi için ölmek, kendini feda etmek’ (152b: 5-6); *qan qusdur-* ‘çok eziyet çekirtmek’ (32a: 7; 13; 33a: 10; 77a: 8; 77a: 10; 89a: 11; 111b: 1; 113a: 1); *qan şor- / da’vîle-* ‘birini öldürene bunun hesabını sormak; onu cezalandırmak’ (66a: 11-12; 13); *el vërme-* ‘teslim olmamak’ (140b: 4); *diz çök-* (63b: 13); *dizin çök-* ‘yenilgiyi kabul etmek’ (48b: 1-2); *qıyâmet qop-* ‘bir yerde çok gürültü ve telaş olmak’ (3a: 6-7); *at tuşağı ur-* ‘at kösteği vurmak; mecazi anlamda evlendirerek bağ kurmasını sağlamak ve hareketini, yer değişikliğini engellemek’ (132a: 5); *murâd vër-*, *murâd al-* ‘Hamile bırakmak, çocuk sahibi olmak’ (132a: 10; 132b: 13); *helâllığa al-* ‘evlenmek’ (51a: 8-9; 11); *ödi yarıl-* ‘çok korkmak, ödü patlamak’ (111b: 2) aynı anlamda *ödi sın-* ‘ödü kopmak, çok korkmak’ (113a: 2); *dâd vër-* ‘ses vermek’ (57a: 1); *qılıcı altından geç-* ‘bağlılığını bildirmek için yapılan bir eylem, bağlılığını bildirmek’ (61b: 10); *cânına geç-* ‘içine

işlemek, duygulanmak, dokunmak' (46a: 12); *ıyım ol-* 'ganimet almak' (34b: 3; 78b: 8; 129b: 2) *galaba* ile birlikte yer alır. İşlevsel ifadeleri de biçimleyen *göz aydını/gözüm aydını* (61b: 3; 130b: 4); *gözlerüm aydını* (74b: 12), *gözlerüm(ün) aydını* 'mutluluk kaynağı/m' (113: 9; 123b: 13) deyimli eş dizimli yapılar *gözün aydını* (137a: 12-13) bir konuşma formülüdür ve edimsöz edimi olarak değerlendirilebilir. Bunlardan başka *qan ağla-* 'kan ağlamak; çok üzölmek' (105a: 1); *içine qorhu düş-* 'korkmaya başlamak' (109b: 9); *başına zevâl getir-* 'beklenmeyen kötü bir durumla karşılaşmak' (110a: 1); *gëñ yazuyı tar göster-* 'yerini dar etmek' (135a: 8); *dünyâ başına tar ol-* 'sıkıntılı bir duruma girmek' (11a: 8); *qıya tik-* 'göz süzmek' (35b: 11); *tarıqlığı boşal-, kedisi mavla-* 'beli boşalmak, kedisi miyavlamak; cinsel istek duymak'; *avşıl olmuş țana gibi ağzınun şuyı aq-* 'şap olmuş dana gibi ağzının suyu akmak, çiftleşmek arzusu duyan dana gibi istek duymak' (92a: 4-5); *şapa yër gözet-* 'kaçacak delik aramak' (33b: 7); *başum beynüm aldunuz* 'başımı beynimi aldınız; başımı şışirdiniz' (55b: 6-7); *öykeni qabar-* 'göğsü kabarmak, duygulanmak' (97a: 1); *gözini uyhu al-* 'uykusu gelmek' (138a: 9); *gözine qorhu düş-* 'korkmaya başlamak' (22b: 11); *gözi qorq-* 'gözü korkmak' (23a: 2); *+nuñ dilin ara-* '(biri)nin ağzını aramak, birinin gizlediğı bilgileri öğrenmeye çalışmak' (130b: 7); *göñlin yüce tut-* 'kibirlenmek' (3b: 4); *ocağını söyündür-* 'soyunu bitirmek'; *ilerü tut-* 'işleri hızlandırmak' (42a: 6); *küçücek ölüm tut-* 'çok uykusu gelmek' (138a: 11-12); *küçücek ölüm* 'küçük ölüm, uzun süren uyku' (Oğuz beyleri yedi gün uyuduğı için bu uzun süren uykuya küçücük ölüm, dediğı 11. boyda belirtilmiştir.) (138a: 13); *şagış günü* 'hesap günü' (5a: 9-10); *qara bağır* 'üzüntü dolu yürek' (13b: 11; 53a: 11; 69b: 10-11; 72a: 6; 104a: 10); *dom yürek* (13b: 12; 69b: 11; 72a: 7); *ayaq yolu* 'tuvalet' (130a: 9); *qara bulut* 'kara bulut' (23b: 7) DKH'deki Qara Göne'nin açıklamasına göre, devlet için kullanılan metaforik bir yapı olması nedeniyle deyimli-eş dizimli grubunda yer alabilir.

5. Deyimler: Birlikte kullanılan sözcüklerin donuklaştığı, sözdizimi yapısının sabitlendiğı, anlamda genişlemeler ve aktarmaların gerçekleştiğı nedensiz birleşiklerdir. Söz gelişi DKH'deki *başında olan bit ayağına deril-* (88b: 12) 'korkudan ve hayretten donakalmak' anlamında bir deyim olup tek tek sözcüklerin anlamından birleşiğın anlamının çıkarılması mümkün değildir.

ota şay- (140b: 3) deyimini Kaçalın (2017) "ot yerine koymak" şeklinde çevirmiş, sözlükte de böyle vermiş olmakla birlikte 'Adam yerine koymamak' şeklinde çevrilmesi daha doğru olacak bir birleşiktir. Tek tek sözcüklerin anlamından birleşiğın anlamının çıkarılması zorlaşmıştır.

başa qahınç, yüze tohınç ét- (41b: 10-11) 'Başa tokmak, yüze tokat vurmak' şeklinde çevrilmiş olmakla birlikte 'yapılan bir iyiliğı yüzüne vurarak, hatırlatarak birini üzme' soyut anlamını kazanarak deyimleşmiş bir birleşiktir; *baş/um/a qaquñ qah-* (27a: 1; 59a: 6; 89b: 5) biçimi de tespit edilmiştir.

caqlı başından gët- (72a: 6), *başından caqlı gët-* 'çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak' (35b: 8-9) şeklinde söz dizimi değışerek veya *caqlıları başlarından gët-* (47b: 2) şeklinde farklı çekimlenmelerle de tespit edilmiştir.

qusqunu/muz/ndan balçığa batur- (121a: 7) 'gülünç duruma düşürmek, alaya almak' anlamında bir deyimdir. *qanuña şuşa-* 'belasını aramak' (150b: 7-8); *+A qanı qayna-* 'birdenbire, çabucak sevgi duymak' (40b: 7); *cigercüğünü tağla-* 'acı vermek, acı çekmek' (30a: 8); *bağır yan-* 'çok acı çekmek' (70b: 6); *iç göyne-* 'iç yanmak, çok acı çekmek' (70b: 4; 53a: 9; 12); *içine od düş-* 'içine ateş düşmek; çok üzölmek' (99b: 10); *yüregi-y-ile cânına od/lar düş-* 'çok acı çekmek, çok üzölmek' (27b: 7); *göz qarart-* 'bir işe atılırken hiçbir şeyden çekinmemek' (68a: 5); *tuta vër-* 'ömür vermek,

kalıcı etmek' (39b: 5); *gönül ver-* 'gönül vermek, sevmek' (14a: 3; 50a: 10; 85b: 6); *quş yürekli ol-* 'korkak olmak' (69a: 11; 125b: 5); *qan qaşan-* 'kan içmek, korkmak' (93b: 8); *ensi ent-* 'aklı çıkmak, sonucun kötü olacağını düşünerek korkuya kapılmak' (44a: 7) gibi bazı başka deyimler de tespit edilmiştir.

Birleşiklerin Artzamanlı Görünümü

DKH'de yer alan bazı eş dizimli yapıların eş dizimlilik özelliği Türkiye Türkçesinde (TT) değişmiştir. Bu değişikliklerden bir bölümü göstergedeki değişikliklerle ilgilidir. Söz gelişi DKH'de *év dik-* 'otağ, çadır dikmek' (20a: 3); *év kur-* 'otağ, çadır kurmak' (43a: 12-13) şeklindeki birleşik TT'de *ev yap-* şeklindedir. Charles Sanders Peirce, göstergelyi üçlü bir yapı olarak düşünür. Bu üçlü modelde gösteren / temsil eden (*representmen*), gösterenin biçimine; yorum (*interpretant*), gösterenin oluşturduğu anlama; nesne (*object*) ise gösterenin gönderimle bulunduğu şeye işaret eder (Yaylagül 2015). Söz konusu örneklerde nesnenin değişimine bağlı bir değişim gerçekleşmiştir. Çünkü eskiden Türklerin *ev* dedikleri nesne çadır şeklindeki ve bunların kurulmasına yaşam ağacını sembolize eden ve çadırı tutan direğin dikilmesiyle başlanırdı. Bugün ise evler duvarlarla örülüp kapatılarak oluşturulmaktadır. DKH'de *yap-* fiili yalnızca bugünkü gibi yapılar söz konusu olduğunda *év* ile birleşikler oluşturmuştur: *Tangrı évi yap-* (5a: 8); *mescid yap-* (147a: 8) gibi. *gerdege gir-* 'gerdek adı verilen düğün çadırına girmek' (47a: 5) bugün yine söz konusu nesnedeki değişiklik nedeniyle deyimli eş dizimli hale gelmiştir.

Sözcüklerin anlamsal uyum dizgesine bakıldığında DKH'den günümüze bazı sözcüklerin çağrışımsal anlamlarının değiştiği görülmektedir. Söz gelişi, DKH'de *yol vèr-* 'gıtmesine izin vermek' (52a: 3-4; 130b: 13) anlamında bir eş dizimli iken TT'de "kovmak" anlamında deyimleşmiştir. *sığın geyik, qaz, tavuq qır-* 'boynuzlu geyik, kaz, tavuk öldürmek' (129b: 7) sınırlı eş dizimli yapısı günümüzde *qır-* fiilindeki anlam değişimi nedeniyle yarı-deyimli eş dizimli olmuştur.

adı çıqmaq 'iyi adı herkesçe bilinir hale gelmek' (3b: 11) anlamından bugün 'kötü adı herkesçe bilinir hale gelmek' anlamına değişmiş yani anlam kötüleşmesine uğramıştır. Kaçalın sözlükte buna deyim veya eş dizimli yapı olarak yer vermediği gibi çevirisinde de "adı çıkmaz" (2018: 308) şeklinde anlam değişimini dikkate almadan yer vermiştir. Ergin (1997) de bu eş dizimli yapıya dizinde yer vermemiştir.

şofra çek- (3b: 12), Kaçalın çevirisinde "sofra çekmek" (2017: 308) şeklinde yer almıştır. Ergin (1997) de bu eş dizimli yapıya dizinde yer vermemiştir. Oysa bugün *şofra çekmek* değil *şofra kurmak* şeklinde eş dizimlenme söz konusudur ve çeviride bu şekilde belirtilmeli; dizinde de bu şekilde yer verilmelidir. *qıyāmet qop-* 'kıyamet kopmak' (3a: 6-7), Kaçalın (2017: 456)'de *qop-* fiilini karşıladığı belirtilen "kalkmak, çıkmak, doğrulmak" (Kaçalın 2017: 456) anlamlarından hiç biriyle uygunlaşmamaktadır; *kıyamet kalk-, *kıyamet çık-, *kıyamet doğrul- gibi. DKH'de *qıyāmet qop-* deyimli eş dizimli düzeyindedir. Bugün hem bu düzeyde hem de "Çok kızdı, kıyameti kopardı" anlamında deyim olarak kullanıldığı söylenebilir.

DKH'de *söz tut-* (3a: 11) yarı-deyimli eş dizimli olup 'söylenen söze uygun hareket etmek' anlamına gelir. Bu birleşikten sonra *söz, tamām éderler-idi* şeklinde devam eder yani sözün dinlenmesi ve buna göre hareket edilmesi sonrasında işin yapılması farklı bir fiille ifade edilmektedir. TT'de *söz tut-* 'Birinin verdiği öğüde uygun hareket etmek' anlamlarıyla deyimli eş dizimli olarak kullanılmaktadır. DKH'de *+ün şözini qulağına qoyma-* '(birinin) sözüne önem vermemek' (6b: 10-11) birleşigi yerine TT'de *kulak asmamak* deyimli birleşigi geçmiştir.

nikâh êd- (33a: 10) birleşği TT'de *êd-* yardımcı fiili yerine *kıy-* fiilinin geçmesiyle *nikâh kıymak* birleşğine değişmiştir. *eyle-* yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiiller TT'de genellikle *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmaktadır; *kâr eyle-* 'tesir etmek' (129a: 11); *hased eyle-* (11a: 10); *âzâd eyle-* 'serbest bırakmak' (34b: 7-8; 78b: 11) gibi. *+e ilhâm êt-* (3a: 5) yerine TT'de '+e ilham ver-'; *+a el ur-* yerine '+i eline almak' (10b: 5) birleşği geçerlidir.

ğâyibden ... haber söyle- (3a: 4), TT'de **gayipten haber söyle-* şeklinde değil *gayipten haber vermek* şeklinde kullanılır. *bêlini üz-* 'belini kırmak' (94b: 4), *üz-* fiilinin fiziksel anlamından duygusal anlama değişmesi nedeniyle yalancı eş değerli olmuştur. *alay bağla-* 'alay kurmak' (134a: 13; 145a: 1-2; 145a: 2; 153a: 3) yerine TT'de *saf tutmak* birleşği; *başına qazâ gel-* (3a: 13) yerine *başına iş gel-* şeklinde bir birleşik mümkündür. *dizin başup otur-* (5a: 12) yerine *dizini kırıp oturmak* birleşği geçmiştir.

Sonuç

Türkçe tarihi metin yayınlarında birleşiklere yeterince dikkat edilmediği söylenebilir. Çok önemli bir metin olan DKH için de bu durum geçerlidir. Ergin (1997) gibi çeviriye yer vermeyen metinler yanında Kaçalin (2017) gibi çeviri içeren metin yayınlarında da birleşikler ve bu birleşiklerdeki değişikliklere dikkat edilmemesi metnin sıradan okuyucusu / alıcısı için anlamlama açısından olumsuz bir durum yaratmış; bazı anlam sorunları doğurmuştur. Sözcükler bugün aynı anlamda yaşıyor olsa da birleşiklerde zamana, mekâna ve kültüre bağlı olarak anlam değişiklikleri olmakta, birebir yapılan çeviriler metnin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Söz gelişi; *şapan çatlat-* 'şapanla taş vb. atmak' (30b: 4-5) eş dizimlisini Kaçalin deyimsellik özelliğini dikkate almadan "şapan çatlattı" (335) şeklinde çevirmiş, eş dizimli yapıya sözlükte yer vermediği gibi yapıyı oluşturan unsurları ayrı ayrı da sözlüğüne almamıştır. Sıradan okuyucunun eş dizimlilik bilgisi olmadan bu yapıyı anlaması kolay olmayacaktır.

Göstergede meydana gelen değişiklikler birleşik yapısını da değiştirmektedir. Söz gelişi DKH'de *çadır dik, ev dik-* şeklindeki birleşik TT'de *çadır kur-, ev yap-* şeklindedir. Göndergedeki değişikliklere bağlı olarak nedenlilik özelliğinin yitirilmesi ve şeffaflığın zayıflamasına bağlı olarak bazı metinsel / kavramsal birlikteliklerden eş dizimliliğe ve deyimlere doğru bir değişim gerçekleştiği de söylenebilir. Söz gelişi, DKH'de sıklıkla bir arada ortaya çıkan *ağ yüz* birlikteliği Anadolu ağızlarında sıklıkla karşılaşılan *yüzün ağ olsun* kalıp sözü içerisinde deyimli eş dizimli olarak belirmektedir. Metinsel / stilistik birleşikler bir araya gelerek deyimli eş dizimli yapıları oluşturabilir. Söz gelişi *qızıl qına, ağ el* ve *yaqmaz ol-* birleşikleri birlikte *qızıl qına ağ eline yaqmaz ol-* 'üzüntüden kendini salıvermek, kendine bakmamak' deyimli eş dizimli yapısını oluşturmuştur.

Bazı birleşiklerde hem gönderge hem de gösterilende bir değişiklik olduğu görülür. Söz gelişi, *gerdege gir-* 'dügün çadırına girmek' (47a: 5) bugün göndergedeki değişiklik nedeniyle gösterilene de etkilemiş dolayısıyla kavramsal birleşik yapı deyimli eş dizimliye evrilmiştir. *kâr eyle-* 'tesir etmek' (129a: 11), *hased eyle-* 'haset etmek' (11a: 10) birleşiklerinde yalnızca gösteren boyutunda bir değişiklik gerçekleşmiştir.

DKH'de birçok birleşik yapı tespit edilmiştir. Bu yapılardan soylama içindikilerin sıklık oranı soylamalarda soru-cevap tarzının kullanılması ve tekrarlar nedeniyle daha fazladır. Birleşikler, metnin bağdaşıklığına katkı sağlayan söz birleşikleridir ve

DKH'deki birleşiklerden bir bölümünün alıılmamış, yaratıcı eş dizimliler olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Cowie, Anthony Paul (1981). The Treatment of Collocations and Idioms in Learners' Dictionaries. *Applied Linguistics*, 2, 223-235.
- Cowie, Anthony Paul (1988). *Stable and Creative Aspects of Vocabulary Use*. London: Longman.
- Cowie, Anthony Paul (1994). Phraseology, *The Encyclopaedia of Language and Linguistics*. (Ed. R. E. Asher), Oxford and New York: Pergamon, 3168-3171.
- Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı I, II*. Ankara: TDK.
- Evert, Stefan (2005). The Statistics of Word Cooccurrences: Word Pairs and Collocations, Ph.D. thesis, *Institut für maschinelle Sprachverarbeitung Universität, Stuttgart*. <https://elib.uni-stuttgart.de/bitstream/11682/2573/1/Evert2005phd.pdf>, 10.06.2020.
- Fontenelle, Thierry (October 1994). What on Earth are Collocations? An Assessment of the Ways in Which Certain Words Co-occur and Others Do not, *English Today*, 40, X(IV), 1-10.
- Howarth, Peter (1993). *A Phraseological Approach to Academic Writing*. London: Macmillan.
- Kaçalın, Mustafa (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkut*. Ankara: TDK.
- Lehecka, Tomas (2015). Collocation and Colligation, *Handbook of Pragmatics*. Volume 19, 1-20, John Benjamins Publishing Company. <https://benjamins.com/online/chop/articles/hop.19.col2>, 10.06.2020.
- Mel'çuk, Igor (1994). Collocations and Lexical Functions. *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. (In: 23-53) (Ed. A.P. Cowie), Oxford: Clarendon Press.
- Nesselhauf, Nadja (2003). The Use of Collocations by Advanced Learners of English and Some Implications for Teaching. *Applied Linguistics*, 24 (2), 223-242.
- Poulsen, Sonja (2005). *Collocations as a Language Resource. A functional and Cognitive Study in English Phraseology*. Unpublished PhD Dissertation, University of Southern Denmark.
- Torun, Yeter (2011). Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözcükler ve Bu Sözcüklerin Birliktelik Kullanımları Üzerine, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3 Summer 2011, 1251-1263.
- Yaylagül, Özen (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*, Ankara: Hece. <http://bookre.org/reader?file=1311168>

KAVRAMSAL METAFOR ÖRNEĞİ OLARAK AĞIR VE ESKİ TÜRKÇEDE BİR KAVRAMSAL HARİTA DENEMESİ

Kenan AZILI*
Aziz Tolga KOÇ**

Öz: Kavramsal metaforlar, dillerin sahip olduğu soyut kavram alanlarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Temel olarak soyut bir kavramın dış dünyadaki dâba somut bir kavram yoluyla anlaşılması/ifade edilmesi demek olan kavramsal metaforlar, dillerdeki söz varlığında yer alan kelimelerin anlam çeşitliliğini açıklayabilmektedir. Bu açıdan kelimelerin semantik gelişimleri, kavramsal metafor adımları takip edilerek bir haritalama yoluyla ortaya çıkarılabilmektedir. Bu haritalama yöntemi kelimenin tarihsel yazı dillerinden modern yazı dillerine kadar semantik gelişimlerini gösterebilir. Böylece kelimelerin geçirdiği bütün evreler, birbirleriyle ilişkili alanlar üzerinden açıklanabilir. Bu yöntem yakın zamanlara kadar diğer bilim alanlarında kullanılırken, son dönemlerde metafor alanında kullanılmaya başlanan açıklayıcı ve betimleyici bir yöntem olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada, Köktürk, Manibeist, Budist ve İslamî çevrede yazılmış metinlerde yer alan ağır formu, gramerleşme yönünden incelenerek Eski Türkçe sınırları içerisindeki kavramsal metaforik geçişleri ele alınacak ve formun sahip olduğu kavramlardan hareketle bu form için bir kavramsal harita modeli geliştirilecektir. Bu metinlere göre formun kazandığı yeni alanların birbiriyle olan ilişkisi üzerinde durularak, formun genişlemiş diğer şekilleri değerlendirilecektir. Böylece Türkçenin sözyarlığında yer alan ağır kelimesinin bütün yönleriyle gelişim ve değişimleri incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kavramsal Metafor, Haritalama, Kavramsal Alan, Eski Türkçe, ağır.

“Ağır” as Conceptual Metaphor Example and an Experiment of a Conceptual Mapping in Old Turkic

Abstract: Conceptual metaphors play an important role in the emergence of abstract conceptual areas that languages have. Conceptual metaphors, which basically mean understanding/expressing an abstract concept through a more concrete concept in the external world, can explain the meaning diversity of the words in the vocabulary of languages. In this respect, the semantic development of words can be revealed through a mapping following the conceptual metaphor steps. This mapping method can show the semantic developments of the word from historical written languages to modern written languages. Thus, all the stages that words go through can be explained over the fields related to each other. While this method has been used in other fields of science until recent times, it has attracted attention as an explanatory and descriptive method that has been used in the field of metaphor recently.

In this study, the form ‘ağır’ in the texts written in Köktürk, Manichaean, Buddhist and Islamic environments will be examined in terms of grammaticalisation, conceptual

* Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi. Bayburt / TÜRKİYE. E-posta: kenanazili@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-9055-3842.

** Dr., Ankara / TÜRKİYE. E-posta: aziztkoc@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-1312-3432.

metaphorical transitions within the borders of Old Turkic will be discussed and a conceptual map model will be developed for this form based on the concepts that the form has. According to these texts, other enlarged forms of the form will be evaluated by emphasizing the relationship between the new fields that the form has gained with each other. Thus, the development and changes of the word 'agir' in Turkic vocabulary will be tried to analysed.

Keywords: *Conceptual Metaphor, Mapping, Conceptual Domain, Old Turkic, agir.*

Giriş

Lakoff ve Johnson'ın (1980) ortaya koyduğu kavramsal metafor¹ teorisi ve bu teoriye dayalı incelemeler, o tarihten günümüze kadar birçok çalışmada farklı yönlerden ele alınmış ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Kavramsal metafor incelemelerindeki temel sonuç; dil kullanıcısının deneyimlemediği bir alanı, daha önceki deneyimleriyle ifade etmesidir. Yani *kavramsal bir metafor, iki deneyim alanı arasındaki sistematik bir denklik kümesidir. "Bir alanı diğerine göre anlamak"tır* (Kövecses, 2017: 14). Bu deneyimlerin aktarılması, konuşucu ve dinleyicinin birbirini anlaması için ortak bir düzlemde buluşmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin, "Hasta ağırlaştı." ifadesi, bu deneyimi yaşamayan dil kullanıcısı için *ağırlaş-* fiiline bağlı temel kavram alanı itibarıyla anlaşılabilir veya farklı anlaşılabilir bir ifadeye dönüşür. Çünkü deneyimlenen alanda bu kavram, sadece miktarî ölçülebilir bir ağırlığı işaretleyecektir. Kavramsal metaforlar, bu anlamda, kültürel zeminde şekillenebilir. Öte yandan, Lakoff ve Johnson'ın (1980: 8) verdiği "Vakit nakittir" gibi örnekler ise bazı kavramsal metaforların evrenselliğini gösterebilecek önemli ipuçlarıdır.

Bir alanı diğerine göre anlamak veya bir kavramı diğerleriyle ifade etmek için kullanılan kavramsal metaforların, iki deneyim arasında bağlantı kurma nedeni, soyut alanın ifade edilmesine bağlıdır. İlkel insanın gelişim evresi de buna bağlıdır. Bergson, bu ilişkiyi şu şekilde dile getirir:

"Maddi şeylerden bahsettiğimiz zaman, bunların görülüp dokunabilir olduğunu söylemek istiyor; doğal olarak onları mekana yerleştiriyoruz... Fakat sadece duygudan ibaret olan ruh hallerinde, hatta görme ve dokunmadan gayri olan tasavvurlarda böyle olamıyor. Çünkü buradaki hadler artık mekanda bulunamıyor. Onları saymak da "apriori" görünen birtakım sembolik tasavvurlarla olabiliyor." (1990: 82).

"Apriori" yani ilkel semboller, temelde soyut kavramların ilkel düşünüşte somutlaştırılması olarak düşünülmüştür. Yani soyut kavramların algılanmasında somut dünya ilişkileri yatmaktadır. Bu süreçte kavramsal metaforlar, somut dünyadaki deneyimlerin, soyut alanı anlamak ve ifade etmek için en önemli aracı olarak görülebilir. Kövecses, bütün bu sebeplere bağlı olarak kavramsal metafor incelemelerinin, neden kelimelerin somuttan soyuta doğru genişletildiği sorusuna yanıt verebileceğini düşünür (2017: 14). Bu açıdan kavramsal metafor üzerine yapılan çalışmalarda iki terimin öne çıktığı görülür. Bunlardan ilki "haritalama", diğeri "uyum"dur. Uyum, kavramsal metaforu oluşturan iki alanın/kavramın ilişki bakımından eşdeğer taraflarını karşılarken, haritalama ise, bu uyumların setler halinde

¹ Bu çalışmada, *metafor* terimi kasıtlı olarak tercih edilmiştir. Literatürde yaygın olarak kullanılan *eğretileme*, *değişmece*, *mecaz*, *deyim aktarması*, *istiare* gibi terimlerin mevzubahis meseleyi tam olarak karşılamadığı anlaşılmaktadır. Özellikle çalışmada ele alınan problem retorik ile değil, dilbilgisel yaklaşımla açıklanabilecek bir yapıdır. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Şahan, 2017).

verilmesi ve kavramların gelişim aşamalarının gösterilmesini ifade eder. Uyumluluk içerisinde, metaforun gerçekleşmesini sağlayan deneyimlenmiş alan “kaynak alan” olarak ifade edilmekte, asıl kavramsal metaforu gösterecek alan ise “hedef alan” olarak temsil edilmektedir. İşte tam olarak burada; kaynak alan somut bir alandır, hedef alan ise soyut olan alandır (Kövecses, 2017: 16; Yunusoğlu, 2016: 62; Koç, 2020: 72-73).

Kavramsal gelişimleri gösteren haritalama yöntemi, daha önce eğitim bilimleri gibi bazı alanlarda açıklayıcı veya öğretici yöntem olarak kullanılmıştır. Bilhassa meslekî kavramların öğretilmesinde uygulanan bir öğrenme yöntemi olarak popülerliğini kazanmıştır. Özel bir konu ile ilgili kavramları ve kavramlar arası ilişkileri gösteren haritalar, kişilerin kavramları nasıl sentezlediğini ve bütünleştirdiğini anlamak için; ayrıca öğrencilerin ön kavramlarını ve alternatif kavramlarını belirlemek için kullanılan bir şemadır (Novak & Gowin, 1984). Diğer taraftan haritalama, dil içi semantik gelişim ve değişimleri göstermesi bakımından kullanılabilir işlevsel bir araç olarak kabul edilebilir. Kavram haritalarının en dikkat çekici özelliği, birbiriyle ilişkileri gösterilen kavramların uyum ve gelişim adımlarının sistematik bir şekilde gösterilebilmesidir. Bu anlamda kavram haritaları, somut bir kelimenin soyut kavramlara doğru gelişiminin temsil edilmesinde önemli görev üstlenebilir. Diğer bir deyişle dilsel açıdan kavram haritalarının birincil amacı; temel kavram alanıyla (hedef alan) diğer kazanılan kavramlar arasındaki ilişkiyi anlamak ve açıklamaktır. Yunusoğlu, haritalama yöntemini, A’dan B’ye geçen yapı projesinin bir planlama türü olarak değerlendirirken, haritalamanın sonucunu hedef alandaki kategoriler hakkındaki düşüncelerin organize edilmesi olarak yorumlar (2016: 62). Ağca (2015: 202), dillerdeki herhangi bir kelimenin, aynı/benzer kavram alanı ile ilgili farklı anlamlar sergiliyorsa, başka bir ifadeyle aynı/benzer kavram alanı dâhilinde anlam çeşitliliğine uğramışsa, o sözcüğün somutlaştırma, soyutlaştırma, metaforlaştırma gibi semantik yöntemlerle temel/ilk anlamından diğer anlamlara doğru çeşitlenmiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu dile getirir. Bu yaklaşım doğrultusunda kavram haritaları, dillerde var olan geniş kavram alanlarına sahip formların izah edilmesini kolaylaştıran bir araçtır.

Öte yandan dil içi semantik gelişimlerin takip edilmesinde kavramsal haritaları araç olarak kullanan bir kişi, aynı zamanda kelimeleri takip ederken hem senkronik hem de diakronik karşılaştırma yöntemini kullanmalıdır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda (örneğin, tarihsel Türk dili alanlarında), genellikle ele alınan formlar senkronik olarak değerlendirilmiştir. Oysa kavramlar, eş zamanlı metaforik geçişlere imkan verebilirken, aynı zamanda arkaik gelişimlere bağlanabilecek bazı kavramsal geçişleri de gösterebilir. Belirli bir kesitte ele alınan bir kelimenin hem temel anlamı hem de kavramsal metaforik genişlemeyi göstermesi, her zaman eş zamanlı bir genişlemeye işaret etmeyecektir. Aksine daha önce ortaya çıkmış bir kavramsal genişlemenin arkaik izlerini taşıyabilir. Bu açıdan Türkçe gibi hem tarihsel hem de coğrafi genişliğe sahip bir dile ait bir form üzerinde yapılacak incelemenin, senkronik ve diakronik olarak iki yönlü olması gerekir.

Bu çalışmada, Eski Türkçe sınırları içerisinde yer alan metinlerdeki *agir* formu, gramerleşme yönünden incelenerek kavramsal metaforik geçişleri ele alınacak ve formun sahip olduğu kavramlardan hareketle bu form için yeni bir kavramsal harita modeli geliştirilecektir. Türk Dil Kurumunun hazırlamış olduğu *Güncel Sözlük*’te *agir* formunun Türkiye Türkçesine ait biçimi olan *ağır* kelimesi için 1. *tartıda çok çeken, hafif karşıtı*; 2. *çapı, boyutu büyük*; 3. *yavaş*; 4. *yoğun*; 5. *fiziksel sebeplerden dolayı güç işiten (kulak)*; 6. *değeri çok olan, gösterişli*; 7. *çetin, güç*; 8. *ciddi*; 9. *sıkıntı veren, bunaltan*; 10. *dokunaklı, insanın gücüne giden, kırıcı*; 11. *ağırbaşlı, ciddi*; 12. *keskin, boğucu (koku)*; 13. *kısıt, alçak*; 14. *davranışları yavaş olan*; 15. *sindirimi güç*

(*yiyecek*); 16. *spor, ağır siklet*; 17. *yavaş bir biçimde* anlamlarının verilmiş olması, böylesine geniş kavramsal alanı bulunan bir kelimenin sahip olduğu kavram alanlarının daha eski metaforik geçişler yaşadığını gösterebilir. Türkçe ile hiçbir genetik bağı bulunmayan İngilizce gibi uzak bir dilde bile, *ağır* kelimesinin temel kavram alanına denk gelen *heavy*nin yukarıda sayılan karşılıkların birçoğuna sahip olduğu görülebilir (Longman, 2009: 817). Dolayısıyla dillerin semantik alanlarında bu formların metaforik geçişlerinin bir evrensellik gösterdikleri anlaşılabilir. Fakat bu geçişler için senkronik açıklamaların her zaman yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan formun, Eski Türkçeye ait metinlerdeki kullanımlarının tespit edilmesiyle kelimeye ait bugünkü modern yazı dillerinde bulunan kavram alanlarının izdüşümleri belirlenebilecektir.

Ağır bugüne kadar hâlâ etimolojik belirsizliğini korumaktadır. Clouston, kelime için şu anlamları vermiştir: “*basically ‘heavy’ in the physical sense; hence metaph. in two contrary meanings: (1) laudatory (a) ‘important, distinguished an (b) (‘of full weight’ hence) ‘valuable, sincere’; (2) pejorative ‘burdensome, grievous; painful’*” (EDPT: 88). Räsänen de kelime hakkında herhangi bir etimoloji yapmaz: ‘*schwer, gewichtig, stark, schwerfällig*’ (VEWT: 8). Tietze şekli açıklanabilir kelimeleri aldığı sözlüğünde *ağır* kelimesine yer vermemiştir. Muhtemelen kökeninin belirsizliğinden kaynaklı bir tercih olmalıdır (TETTL: 12). Röhrborn da benzer şekilde herhangi bir köken açıklamasında bulunmadan metinler üzerinde kategorik ve kavramsal açıklamalara gider (UW: 65). Eski Türkçe hakkında yazılmış diğer çalışmalarda da etimolojik izah yapılmaz. Kelime için, “*tartıda çok çeken; davranışları yavaş olan; değeri çok olan; çetin, güç*” anlamlarını veren Eren, şu etimolojiyi yapmıştır: *ağır* <ağ- +-(i)r eki. Bu fikre dayanak olarak ağ- “*ağır gelmek*” fiilini gösterir v Anadolu ağızlarındaki *ağdıık* “*dengesiz, eğik, bir yana devrik (yük)*”, *ağdıırık* gibi birtakım türevlere yer verir (TDES: 3-4). Gülensoy’un ise etimoloji teklifi şu şekildedir: *ağır* <ağ-(i)r (TTKBS: 53). Fakat bu etimolojilerde kabul edilen fiil kökü, Eski Türk yazı dili çevresinde “*yukarı çıkmak, tırmanmak, yükselmek, değişmek*” kavram alanına sahip bir fiildir (UW: 59-60; Şirin, 2016: 445). Bu çerçevede kabul edilen fiil ile *ağır* kelimesi arasında semantik bir bağlantı kurmak çok güçtür. Diğer taraftan kelimenin etimolojiye dirençli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda sadece, kelimenin etimolojiye dirençli oluşu oldukça eski olduğu anlamına gelebilir (Azılı, 2017: 12). Eldeki verilerle kelimenin kökeni hakkında daha fazla çıkarım yapmak bugün için mümkün görünmemektedir.

Grammerleşme Düzeyi ve Bazı Yeni Kategorik Değerlendirmeler

Ağır kelimesi, ilk defa 735 yılında dikilen Bilge Kağan Yazıtı’nda tanıklanmaktadır. Bu yazıtta formun sıfat kategorisinde kullanıldığı görülür: **BK G 15**’te *kañım kağan için ağır taşıg yogun ıg türk begler bodun itip yaratıp kelirti* “*Türk beyleri halkı babam kağan için ağır taşları, kalın ağaçları hazırlayıp düzenleyerek getirdi.*”, **BK D 2**’de *bödke özüm olurup bunça ağır törüg tört bulundaki yaratdım bitidim* “*Bu zamanda kendim tahta çıkıp bu kadar ağır yasayı, dört taraftaki (halkı) düzene soktum, yazdım*”. Bu kategoriye ait diğer kullanımlar Maniheizt, Budist ve İslami çevrede de kullanılmaktadır: **M I 25**’te *bitilmiş boltı ağır sevinçin* “*Derin sevinçle yazılmış oldu*”, **M I 28**’de *ağır küsüşün bitidim* “*Derin arzusuyla yazdım.*”, **BT V 52**’de *ağır igliglerig öñedtüirdi* “*Ağır hastaları iyileştirdi.*”, **BT XXXVII 1216**’da *ol ağır yüklüg katır ulatı kölüklerniñ yiti sivri tuyugları etözi üze tapıp* “*O ağır yüklü katır ve yük hayvanlarının keskin toynakları vücutlarında bulup*”, **ETS 10**’da *kötrülme ağır erdini tözlüg* “*Taşıyacağı değerli cevher esası*”, **KT 28**’de *kodar olardin ağır yüklerini* “*Onları ağır yüklerinden kurtar*”, **DLT 456**’da *ağır unı uçursadım* “*derin uykuyu kaçırmak istedim*”.

barıp anı sipirdi arıttı ağırladı “Kendisi gidip onu (tapınağı) süpürdü, temizledi ve saygı gösterdi”, **AY 408**’de *kamag yalañukka barçaka bir yañlıg ayatgay ağırlatgay biz* “Bütün insanlara tamamen saygı gösteririz.”, **KT 28**’de *anlar kim bittiler añar ağırladılar anı* “Ona iman edenler ona saygı gösterdiler”.

Özetle form, runik yazıtlarda sıfat kategorisiyle kullanılırken, morfemsiz veya çeşitli morfemlerle geç dönemde zarf olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan isim ve miktar niteleyicisi olarak kullanımı genellikle XIII. yüzyıl ve öncesinde yazılmış metinlerde tespit edilmektedir. Dolayısıyla formun kalıcı zarf, isim ve miktar niteleyicisi olarak kullanımının -İslami metinler de göz önünde bulundurulduğunda-, yaklaşık XI. yüzyılda görülmeye başladığı ve *ağır* formunun geçirdiği gramerleşme sürecinin XIII. yüzyıla kadar devam ettiği söylenebilir. Bu gramerleşme sürecinin son adımı olan miktar niteleyicisi olarak zarf kategorisindeki kullanımınıdır. Bu aşamalar sonucunda formun bütün kategorik değerleri şu şekilde gösterilebilir:

Form anlamsızlaşma ve kategorisizleşme aşamalarını geçirmemiştir. Yani form *büyük kategori* ve özellikle *ara kategoriler* arasında geçiş yapmış, daha kapalı bir yapıya sahip olan küçük kategorilere geçmemiştir². Ayrıca yakın tarihlerde yazılmış metinlerde, hatta aynı metin içerisinde, farklı kategorik kullanımların tespiti gramerleşme sürecinin “aynı anda var olma” ilkesi ile açıklanabilir. Formun gramerleşme süreçleri aynı zamanda kavramsal/sözlüksel değerleri ile doğrudan ilişkilidir. Gramerleşme adımlarında kazandığı kategorik değerler, formun aynı zamanda kavramsal alanda genişlemesinin de önünü açmaktadır.

Kavramsal Metaforlaşma Yoluyla Kazanılan Yeni Kavramlar

Kavramsal metafor yapıları; herhangi bir kelimenin sahip olduğu somut alandan soyut alana doğru geçişi sağladığına göre, *ağır* formunun en somut şeklinin, ilk veya temel kavramsal alanının tespit edilmesi gerekir. Tarihsel Türk yazı dillerine ait metinlerde formun en temel kavram alanının HAFİF OLMAYAN, FİZİKSEL OLARAK AĞIR olduğu anlaşılmaktadır. Zaten formun en eski tarihli tanığı bu kavram alanına sahiptir. Dolayısıyla bu düşünceye göre en eski kavram alanı, yani kaynak alan, somut alana aittir: **BK G 15**’te *kañım kagan üçün ağır taşıg yogun ıg türk begler bodun itip yaratıp kelürti* “Türk beyleri halkı babam kağan için ağır taşları, kalın ağaçları hazırlayıp düzenleyerek getirdi.”. Diğer taraftan kaynak alanın Eski Türkçe dönemine ait bütün metinlerde en yaygın kullanıma sahip olduğu anlaşılır: **BT XXXVII 1216**’da *ol ağır yüklüg katır ulatı kölüklerini yiti sıvri tuyugları etözi üze tapıp* “O ağır yüklü katır ve yük hayvanlarının keskin toynakları vücutlarında bulup”, **U I 8**’de *bu taş ertinü ağır turur* “Bu taş çok ağırdır”, **Maitr. 141**’de *eñinlerinte yüdüp ağır yük kötürmiş* “Omuzlarına yükleyip ağır yük kaldırmış.”, **DLT 49**’da *ağır agruk kayuda kaldı* “Ağır yük nerede kaldı?”, **KT 28**’de *kodar olardın ağır yüklerini* “Onları ağır yüklerinden kurtar”. Daha önceki bazı çalışmalarda, bu örneklerden bazıları için “yük” karşılığı

² Gramerleşmenin en dikkat çekici yönü olan kategorik değişimler için bkz. (Gökçe, 2013: 33-35).

verilmiştir. Ancak görüleceği gibi form, çeşitli nesnelere “ağırlık” yönünden niteleyen bir fonksiyona sahiptir.

Somut kavram alanının devamı niteliğinde olan, “hafif olmayan, fiziksel olarak ağır” kavram alanından ortaya çıkmış ağırlık MİKTAR için kullanılan örnekler tespit edilmiştir: **KT 33**'te *gayib bolmaz andın zerre ağırınça kökler içinde hem yer içinde* “Hem gökte hem de yerde zerre miktar ondan kaybolmaz.”, **KT 26**'da *ol tanrı küç kılmaz zerre ağırınça* “O tanrı zerre miktar zulmetmez.”. Somut alanın göstergesi olarak kullanılan birimlerin ölçülebilir mahiyette oluşları, bu alan için delil sayılabilir. Gramerleşme yoluyla miktarî niteleyici örnekleri de yine bu kaynak alandan çıkan ve kaynak alanın devamı sayılabilecek somut alanı temsil etmektedir: **Pothi 355**'te *alku türlü ağır ayığ kılınçlarımızı ökünüp* “Türlü türlü çok kötü (olan) amellerimizden pişman olup...”, **Maitr 71**'de *yalañuk ajuñında erken ağır ayığ kılınç kılmız* “İnsanlar âlemindeyken çok kötü ameller işledik.”, **Kuan 26**'da *kayu tınlığ beglerde ağır yazuklug bolup* “Herhangi bir canlı, beylere karşı ağır suçlu olup ...”, **BT XXIII D 059**'da *üküş ayığ kılınçlıg ağır yazuklug alp* “Çok kötü amelli, ağır günahlı alp...”, **BT III 952**'de *agır ulug teñriler ayaların kavşurup* “Pek büyük tanrılar avuç içlerini kavuşturup”, **BT XIII 40**'ta *agır buyanlarımız küçinte* “Büyük erdemlerimiz sayesinde...”, **BT XXV 83**'te *bu ergülüğ ordunuzta ağır ulug ada tuda kılğalı kelmiş* “Bu kaim şehrinizde çok büyük tehlike yaratmak için gelmiş”, **AY 140**'da *agır ayığ kılınçlarım arısun alkınsun* “Çok kötü amellerim temizlensin, yok olsun.”, **HT IX 25a**'da *bu ağır ulug özırkenmekke ayamakka tegmişimke* “Bu çok büyük ricaya saygıya ulaştığıma”, **BT XXVI 150**'de *alkuda kötümüş ağır buyanlıg adruk törümüş çingiz han ulagında* “Herşeyden yüksek çok sevaplı, farklı yaratılmış Cengiz Han silsilesinde”.

Aynı şekilde kaynak alandan gelişen ve somut alanı devam ettiren diğer bir kavramsal alan ise “çocuklu, meyveli olma” durumudur. Organizmalardaki nesli devam ettirecek ikinci canlının bir ağırlık olarak düşünmenin ürünü olan bu kavramsal alan, +*IIG* morfemi ile YÜKLÜ³ kavram alanına bağlıdır. Bu kavram alanına ait örnekler oldukça sınırlı olmakla birlikte somut alan içerisinde kaldığı anlaşılır: **Maitr. 60**'ta *agarlag içlig udçı kızı* “Hamile bir çoban kızı”. Ayrıca bitkilerin filizlenerek -tıpkı hamilelik gibi- tomurcuklanması için yine benzer kavram alanından faydalanılmıştır: **Windgott 9**'da *büri bukuklanur ağırlıg bolur... evin tüş birür* “Filiz tomurcuklanır, yüklü olur; meyve verir.”.

Son olarak somut kavram alanından ortaya çıkan diğer bir kullanım ise AGIRLIĞIN ALTINDA EZİLMEye bağlı kavram alanıdır: **Toten. 650**'de *içtin sıñar yogaçariniñ köñülinte etözi ağır bolmak*. Bu ifadedeki *ağır bol-*, Zieme ve Kara (1979 : 131) tarafından “ezilmek” şeklinde aktarılmıştır. Doğal olarak, somut kavram alanındaki ağırlığın uyguladığı güce bağlı gerçekleşen bir durumu göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnektir. *Agır* formunun söz konusu kavram alanından kavramsal metaforik geçiş ile ortaya çıkardığı yeni alan soyut bir alandır. “Ezmek” kavram alanından ÜSTÜN GELMEK, YENMEK, FETHETMEK kavram alanına geçiş tespit edilir: **Daşk. 30**'da *ıduk ilig uluşug ağır basıp orunka olurmış* “Kutsal şehri ulusu fethedip tahta oturmuş.”. Eski Türkçe metinlerde *bas-* fiilinin sahip olduğu metaforik kavram alanı olan “baskın vermek, yenmek” (Caferoğlu, 2011: 34; Şirin, 2016: 503), yukarıdaki kavram alanına bağlı şekilde “ezici bir şekilde yenmek” kavram alanını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda ağırlık kavramının soyut alana geçişinin bir aşaması belirlenebilir. Ayrıca Kövecses, buradaki *agır bol-* ve *agır bas-* gibi terimleri

³ Modern dillerde *ağır* kelimesi ve denkleminin bu kavram alanına rastlamak mümkündür. *Güncel Türkçe Sözlük*'te verildiğine göre halk ağzında “gebe” kavram alanı bulunmaktadır.

kavramsal haritadaki genel görünüşe göre çıkarım yapılabilecek yeni/ek formlar olarak kabul edip “metaforik çıkarım” diye adlandırır (2017: 15).

Formun ağırlık kavram alanından soyut kavram alanına geçtiği bir aşama, *ağırlık-değer/kıymet* ilişkisi ile ortaya çıkmıştır. Bu ilişkide “şeyler”in ağırlığı, DEĞERi ile nitelendirilerek soyut alana geçiş gerçekleştirilmiştir: **AY 563**'te *emgänmekler içinde erte yavlak ağırı ymä artamaz* “Eziyetler içinde çok kötü değeri de bozamaz.”, **KB 210**'da *yaşıl köktin indi yağız yirke söz sözi birle yalñuk ağır kıldı öz* “Söz yağız yere mavi gökten indi; kişi kendine sözüyle değer verirdi.”, **KB 1248**'de *uçuzka ağır ol kiçigke ulug yawuzka yöleki bedükke ediz* “Değersiz değer, küçüğe büyüklük, büyüğe yükseklik, kötüye destektir.”. Bu kavram alanının yine “değerli” şeklinde niteleyici olarak kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir: **Daşk. 4355**'te *burhanlarınñ ağır satıglıg nomun nomlayur men* “Budaların değerli öğretisiyle vaaz ediyorum.”, **ETŞ 10**'da *kötrülme ağır erdini tözliğ* “Taşyacağı değerli cevher esası”. Diğer taraftan Türk dilinin en eski yazılı kaynaklarından biri olan yazıtlardan **BK D 2**'de *bödke özüm olurup bunça ağır törüg tört bulıñdaki yaratdım bitidim* “Bu zamanda kendim tahta çıkıp bu kadar ağır yasayı, dört taraftaki (halkı) düzene soktum, yazdım” ifadesinde kelimenin bu kavram alanıyla yer almış olması, kavramsal metaforik geçişte çok eski bir tarihe götürülebileceğinin kanıtıdır. Ayrıca bazı örneklerde kavram alanı, kaynak alandan ikinci aşamada uzaklaşarak daha farklı bir alana geçiş yapmıştır. Bu alan “değerli” kavram alanına doğrudan bağlı olarak ortaya çıkan PAHALIdır⁴: **TT VI 11**'de *irtı birtı ağır bolur* “Vergi pahalı olur”, **HT IX 25b**'de *buşı ağır ötünmüş ötügümüz yinik* “Sadaka ağır, söylenen arzımız ucuz.”, **DLT 25**'te *ağır neñ* “pahalı şey”.

DEĞER kavram alanından gelişen diğer bir soyut alan ise SAYGIdır. Bu alana geçişte değerli algısının kültürel olarak saygıya evrimi söz konusudur. Öte yandan kelimenin bu söz konusu kavram alanına sahip *ayag* ve *ayançañ* ile söz diziminde ikileme olarak kullanımı, bu SAYGI kavram alanına sahip olduğunu gösteren önemli bir ipucudur: **Maitr. 19**'da *ulug ağır ayamakın teñri teñrısı burkantın boşug yarlıkap* “Büyük hürmetle Tanrılar Tanrısı Burkan'dan haşmetle vedalaşıp...”, **Maitr. 104**'te *agrar ayamak köñülin ...* “Büyük hürmet hisleriyle ...”, **Maitr. 50**'de *balık uluşlug budun bukuntın ağır ayag teginü* “Şehir halkından büyük hürmet görüp”, **BT II 1211**'de *edgü ögli yarlıkançañ köñüllüğ kañlarıña ağır ayakın yükünmek* “İyi niyetli, merhametli babalarına büyük hürmetle secde etmek...”, **Maitr. 95**'te *erd// /agrar ayag*, **U IV A 100**'de *//matın ağır ayagın*, **BT III 132**'de *agrsız ayagsız bolmak* “Saygisiz olmak”, **BT XXV 470**'de *üç erdiniler kutıña ağır ayagın biz amtı yinçürü töpön yükünüp* “Üç cevher mutluluğuna saygı, hürmetle biz şimdi saygı göstererek secde edip”, **BT XXV 114**'te *çın kirtü ağır ayançañ süzök kirtgünç köñülin kşanti kılmağlıg* “Gerçek huşu, derin saygı saf imanlı gönülle tövbe etmek” , **KB 3117**'de *ayur ay bagırsak idim sen ulug ağır kıldıñ ilde bu yunçig kulug* “Ey merhametli tanırım sen büyüksün, dedi; bu zayıf kulu memlekette itibarlı ettin.”, **KB 1281**'de *ağır tut negü erse yarlıgların ağır kılga teñri bu kün hem yarın* “Onun bütün emirlerine itaat et; tanrı seni bugün de yarın da aziz eder.”. Kavram alanının bir sonraki geçişi, saygı duyulan dinî kavramları veya kişileri niteleyen SAYGIDEĞERE doğrudur. Doğal olarak buraadaki geçiş çeşitli morfemlerle gerçekleşmiştir: **AY 403**'te *alku iligler kanlar arasınca ağırlıg ayaglıg* “bütün hükümdarlar arasında saygıdeğer”, **HT X 125** *ertinju*

⁴ Modern Türk yazı dillerinden Sarı Uyurcada *ağır* formunun “değerli, pahalı” kavramını koruduğu anlaşılmaktadır (Kasapoğlu Çengel, 2016: 191).

agırlıg erti “son derece saygın idi”, **DLT 25**’te *agırlıg kişi* “seçkin, itibarlı kişi”, **KT 33**’te *ol tanrıka agırlık küsüşlük* “O tanrıya hürmet”.

Özellikle Budist ve İslamî çevrede tespit edilen *agırdan* türetilmiş *agırla-* fiilinin, ortaya çıkışı ise SAYGI kavram alanını kazandıktan sonra gerçekleşmiştir. Çünkü fiilin bütün örneklerde “saygı göstermek, saygı duymak” kavram alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır: **HT IX 31b**’de *kentü özi barıp anı sipirdi arıttı agırladı* “Kendisi gidip onu (tapınağı) süpürdü, temizledi ve saygı gösterdi”, **KT 28**’de *anlar kim bittiler añar agırladılar anı* “Ona iman edenler ona saygı gösterdiler”, **KT 37**’de *bitse siz tanrıka hem yalawaçuğa ulug tutuñ anı hem agırlañ anı* “Tanrıya iman ediyorsanız peygamberi hem yüceltin hem de ona saygı gösterin.”. Çünkü birçok örnekte form *aya- agırla-* şeklinde *aya-* “saygı göstermek” fiiliyle ikileme formunda kullanılmaktadır: **Maitr 2**’de *töpümin yirke tegürüp ayayu agırlayu yinçürü yükünür men* “Başımızı yere koyup saygıyla secde ederiz”, **BT XIII 56**’de *alku ödte ayayu agırlayu biş mantal yinçürü töpün yükünü teginür men* “Her zaman saygı ve hürmetle Beş Mandala’ya başımızı eğerek secde ederiz.”, **HT X 101**’de *ayayur agırlayur erdi* “Saygı gösterir, hürmet ederdi”, **Kuan 72**’de *kamağ yalañuklar ayayu agırlayu tutmuş kergak kim tünle küntüz unıtmasar* “Bütün insanların (onu) gece gündüz unutmamaları için (ona) saygı göstermeleri gerekir.”. Bu çerçevede fiil, bu kavram alanından ortaya çıktığına göre; *agırın* sahip olduğu kavram alanının ilk ortaya çıktığı tarihten sonra fiil şeklinin çekimlendiğini söylemek mümkündür.

SAYGI kavramsal alanı bazı metinlerde, dinî atf ile saygı duyulan şeyin kutsal olmasına bağlı olarak **MUKADDES** kavram alanına geçiş yapmış ve dinî söz varlığının bir parçası haline gelmiştir: **AY 583**’te *sumır tañuñ agırı* “Sümer dağının kutsiyeti”, **HT IX 21a**’da *etözlerinde üç ağır kaza ton kedmiş* “Vücutlarına üç kutsal rahip kıyafeti giymiş.”, **BT XIII 39**’da *taglar xaniteg agırlıg* “Dağların Han’ı gibi saygın”, **KB 1200**’de *ölüm yüz kılur erdi erse körüp ağır sawcılar kalay erdi turup* “Ölüm karşısındakine göre davranıyordu; mukaddes peygamberler ölmemiş olurdu.”, **KT 207**’de *olar yüz ewrerler agırlıg mezzitdin* “Onlar mübarek Mescid’e (Mescid-i Haram) yüz çevirirler”.

Agır kelimesinin kaynak alandan hedef alana geçtiği en önemli aşama **GÜÇ**, **ÇETİN**, **ZOR** kavram alanıdır. Bu kavram alanı fiziksel ağırlığın negatif yönüyle ilişkili olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Temelde, bu kavramsal metaforun geçişindeki semantik bağlantı ve uyum şu şekilde gelişmiş olmalıdır: *ağır: kaldırılması zor olan* → *tahammül edilmesi zor olan*. Yeni kavramsal alana sahip kelimenin özellikle kın “ceza” ve agruş “işkence” gibi kelimeleri nitelediği görülmektedir. Oldukça yaygın bir kullanımı olduğu görülür: **M III 31**’de *agır agruş körür* “Ağır işkence görür.”, **TT II 425**’te *agır agruş* “Ağır işkence”, **AY 573**’te *agır akruş erigin* “Ağır işkenceye tutulmakla”, **Civ. 116**’da *birke iki birip ağır kınka tegirbiz* “bire (karşılık) iki verip ağır cezaya çarptırılalım.”, **USp. 115**’te *agır kınka tegzün* “Ağır cezaya çarptırılın”, **KB 900**’de *kayu neñ talu bolsa üdrüm ağır anıñ kılmakı barça özke ağır* “Hangi şey seçkin, nadir ve değerli ise onu gerçekleştirmek de kişiye o kadar zordur.”. Son örnekte *agır* formunun hem “değerli” hem de “zor” kavram alanında aynı cümle içinde kullanılması dikkat çekicidir.

Kelime sonraki aşamada, “çetin, güç, zor” kavram alanından *tahammül edilmesi zor olan* hastalığın ağır boyutunu ve **CİDDİ**yetini nitelemektedir. Genellikle “hastalık” anlamına gelen *ig* ifadesiyle beraber kullanılan kelimenin Köktürkçe metinlerde bu kullanımı görülmezken, bu kavramsal alana bilhassa Maniheist ve Budist çevrede yazılmış metinlerde rastlanır: **BT V 52**’de *agır igliglerig öñedürdi* “Ağır hastaları

iyileştirdi.”, **Maitr 5**'te *btanati atlıg ağır iglig toyın* “Bhadanta adlı (bir) ağır hasta rahip”, **BT XIII 8**'de *agır açığ ig ...* “Ağır acı ve hastalık ...”, **HT IX 19b**'de *agır igke tuşdum* “Ağır hastalığa düştüm”, **BT XXXVII 8465**'te *ınçe kaltı ağır igke korkmuş kişi noş raşayan ot bulsar* “Ne zamanki ağır hastalıktan korkan kişi hayat iksiri bulsa”, **BT XXIII G 211**'de *yeme ağır ig agrıg üze egirtip ol igintin agrıgıntın önedgeli küseser* “Dahası, ağır hastalıkla (bedeni) kuşatıldığında o hastalıktan kurtulmayı dilerse”, **Civ. 137**'de *men karaçuk ağır iglemişte oglumka kalmış tavarıg ötüglep kodtum* “Ben Karaçuk, ağır hastalığa düştüğümde oğluma kalmış malı isteyip ayırdım.”. Ayrıca bu kavramsal alanı İslamî çevrede görmek mümkündür: **KB 1054**'te *tadu tegşürüldi aşu boldı yig ağır boldı köyli katıg tuttu ig* “Unsurların durumu değişti, yiyeceği çığ geldi; gönlünü sıkıntı kapladı ve ağır bir hastalığa tutuldu.”. Bu örneklerde görülen *agır açığ ig* ve *agır igke kork-* ifadelerindeki *açığ* ve *kork-* bileşenleri, hastalığın ciddiyetini gösteren önemli formlardır.

Agır İslami çevrede, tıbbi terminoloji açısından çok farklı bir kullanıma sahiptir: **KT 35**'te *kulaklarımız içinde ağırlık biziñ aramızda siziñ ara perde* “Kulaklarımızda sağırılık (kulak zayıflığı), bizim ve sizin aranızda perde”. Bu örnekte, kulakların içindeki ağırlık ile işaretlenen alan işitme kaybı/zayıflığı, dolayısıyla ENGELdir⁵.

Agır kelimesinin Eski Uygurcada tanıklanan bazı örnekleri, duygu türlerinin ağırlığı yani YOĞUNluğunu nitelemektedir. Özellikle Maniheist ve Budist çevrede, soyut kavramların ve duygu biçimlerinin -dinî değerler sebebiyle- kullanım sıklığı fazladır. Bu metinlerde, duyguların yoğun oluşunu *agır* kelimesi karşılamaktadır. Bu kavramsal metaforik geçiş, kelimenin belki de kazandığı en soyut alandır: **M I 25**'te *bitilmiş boltı ağır sevinçin* “Yoğun sevinçle yazılmış oldu”, **M I 28**'de *agır küsüşün bitidim* “Yoğun arzuyu yazdım.”, **Maitr 66**'da *antag ağır emgek* “Öyle yoğun ızdırıp”, **HT IX 18b**'de *isig özümüz ugrınta ağır buşuşka tegip*, **HT X 984**'te *Agır tapsız boltı* “Yoğun isteksizlik oldu.” Örneklerle dikkat edildiğinde *agır*ın kavramsal geçişi *sevinç*, *küsüş*, *emgek*, *buşuş* ve *tapsız* gibi negatif ve pozitif duyguları niteleyecek alana taşınmıştır. Bu şekilde kavramsal alan, en işlenmiş görünümünü kazanmıştır.

Diğer taraftan, duyguların yoğunluğunu karşılayan kelime, aynı zamanda, “uyku”nun⁶ DERİNliğini işaretleyecek bir alana da taşınmıştır. Budist ve İslami çevreye ait metinlerde bu kavramsal alan tespit edilmiştir: **Maitr 13**'te *agar uvın udımış tınlıglar* “Derin ihtiras uykusuna dalmış yaratıklar”, **BT XIII 12**'de *agır uuka* “Derin uykuya”, **DLT 456**'da *agır unı uçursadım* “Derin uykuyu kaçırmak istedim”.

Son olarak, kelime temel kavramsal alandan çıkmış olan ve hareketin ağırlığına işaret edecek YAVAS kavram alanına genişlemiştir. Bu kavram alanının örnekleri modern yazı dillerinde daha yaygınken, Eski Türkçede yalnızca bir örnekte tespit edilmiştir. Kaşgarlı, *agır adak amrudlı* ifadesini verip “ağır ayak sakinleşti anlamına geldiğini söyler. Ayrıca bu ifadeyle bir insanın ağır adımlarla yürütmesine rağmen eve

⁵ Bu kavram alanını, Türkiye Türkçesindeki *ağır işit-* veya *ağır duy-* fiillerini hatırlatmaktadır. Tabii bir şekilde bu fiillerin yukarıdaki kavramsal alan ile ilişkili olduğunu anlaşılmaktadır. Üstelik bütün bu yapıların çıkış noktası “zor duymak” ile ilişkili olduğu için bir önceki kavramsal alana bağlı bir genişleme olarak kaydedilmesi gerekir.

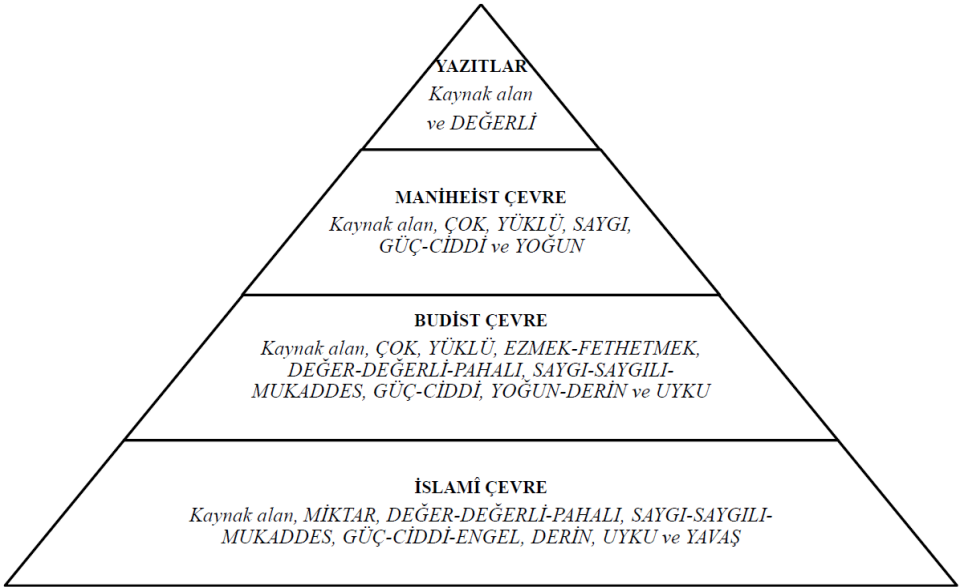
⁶ Türkiye Türkçesinde *ağır uyku* yanında *derin uyku* ifadesinin bulunması, *derin* ve *ağır* kelimelerinin diyalektik bir seçim sonucu kavramsal alanlara geçiş yapmasına bağlanabilir. Kaşgarlı'nın, *terij* “derin” kelimesini Oğuzca kaydıyla vermesi, bu kelimenin uyku ile yeni kavramsal alana geçişinin Batı Türkçesinde gerçekleştiğini gösterebilir. Doğu Türkçesi için bunun eşdeğeri *agır* olmalıdır. Çünkü *terij* ifadesi bu metinlerde hiçbir zaman uyku ile kullanılmaz.

varmış olduğu anlatılmak istenmiştir (Ercilasun, 2014: 25). Burada ifade edilen “ağır adım”ın karşıladığı kavram “yavaş yürüme”dir.

Formun diğer bir şekli olan ağırarak biçimi yalnızca iki metinde tespit edilmekle birlikte, örneklerin eksik cümlelerde bulunduğu görülür: **U IV D 143**'te *yagız yirde ağırarak k/// k///da*, **AY 563**'te *takı ağırarak ... içginmaktın il orunun*. Fakat bilindiği gibi, +rAK morfemi sıfat ve zarflarla çekimlenerek derecelendirme fonksiyonuna sahiptir. Bu yüzden çekimlendikleri kelimelerin niteleyici olmaları gerekir. Bu örneklerde hangi kavramsal alana sahip olduklarını tespit etmek çok güç olsa da *agır* formunun daha somut alanlarda olduğu tahmin edilebilir.

Sonuç

Bütün tespitlerin ışığında *agır* formunun, temel/kaynak alandan başlamak üzere; AĞIR-MİKTAR-PEK, ÇOK; YÜKLÜ (HAMİLE); EZMEK-YENMEK, FETHETMEK; DEĞER-DEĞERLİ-PAHALI; SAYGI-SAYGILI-MUKADDES; GÜÇ, ÇETİN, ZOR-CİDDİ-ENGEL; YOĞUN-DERİN; UYKU; YAVAŞ hedef alanlarına -somut alandan soyut alana geçişi temsil eden- geçişlerin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu noktada bazı kavramsal alanların belirli morfemlerle kazanıldığını belirtmek gerekecektir. Böylece tarihsel Türk yazı dillerinde metaforik çeşitlenme, diğer dillerde olduğu gibi ve dillerin doğası gereği, bir piramit şeklinde gelişmiştir:

Eski Türkçe söz diziminde sıfat, zarf ve isim olarak kullanılan *agır* formu, metaforik geçişlerini çeşitli semantik ilişkilerle sağlamıştır. Özellikle Türk dilinin en eski metinlerinden birinde (**BK**), bu adımlardan birinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayede *agır* formunun daha VIII. yüzyılın ilk yarısından önce kavramsal metafor aşamalarından bazılarını geçirdiği anlaşılabilir. Ayrıca bu aşamaların modern yazı dillerinde hala devam eden bir yönü olduğunu belirtmekte fayda var. Diğer taraftan kavramsal alanların tespit edilmesi için bazen antonimlerden de faydalanılabilir. Özellikle Uygurca metinlerde *agırın* zıt anlamlı karşılığı olarak *yişik* formu kullanılırken, İslamî çevrede daha çok *uçuz* kelimesinin tercih edildiği görülmüştür. Bu

durum, bu karşılıkların tercih edilmesinde söz varlığının çeşitliliğine veya *uçuz* ve *yişik* kelimelerinin eşdeğer olmasına değil, *agir* formlarının farklı kontekslerde geçirdiği kavramsal metaforlara göre kazandığı anlamlara bağlanabilir. Yani *agir*, bu antonimleri kavram alanına göre belirlemektedir.

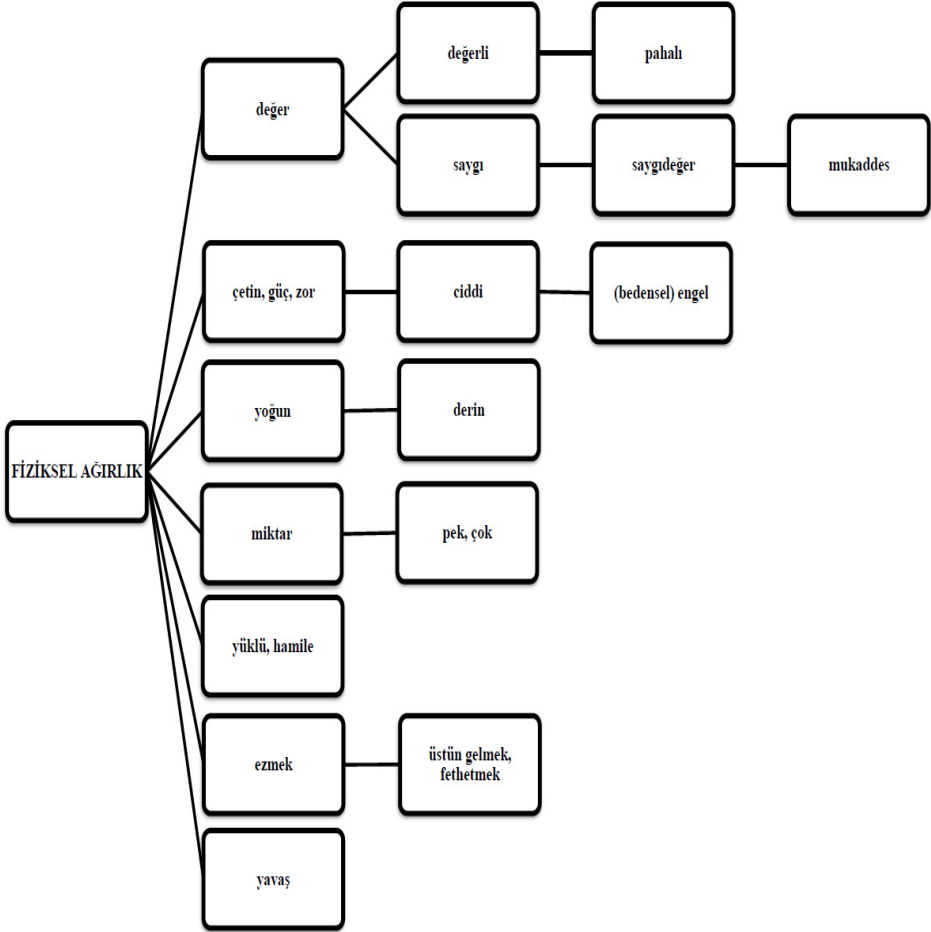
Genellikle literatürde, kavramsal metaforların gözlemlenen bir derecesi olduğu farzedilmektedir. Kövecses (2017: 19-20) bu derecelendirmeyi şu şekilde açıklar:

“The principles for the organization of such metaphor systems can be of several distinct kinds. In one (a), the metaphors are organized in a straightforward hierarchy such that both the source and the target are specific cases of higher generic-level concepts. In another (b), different aspects of a given generic-level concept can be differentially conceptualized by means of conceptual metaphors. In still other cases (c), a single aspect of several different abstract concepts may organize a large number of subordinated specific-level conceptual metaphors into a hierarchy. In a fourth (d), the conceptual metaphors form a system because the target domains are part of an independently existing hierarchy of concepts. In a fifth (e), what connects the conceptual metaphors and makes them form a system is the fact that a particular specific-level target concept is a special case of a number of different higherlevel concepts that have their own characteristic conceptual metaphors. There are probably additional ways in which metaphor systems are formed, but for the present purposes it is sufficient to take these five possibilities into account and briefly describe them.”

Bu düşünceden hareketle Eski Türkçe metinlerde tanımlanan *agir* formunun, yukarıda sayılan seviyelerin birçoğunu farklı aşamalarda temsil etmesine karşın, son (e) kategorinin daha kapsayıcı olduğu anlaşılmaktadır. Yani kavramsal metaforları birbirine bağlayan ve onlarla bir sistem oluşturan şey, belirli bir özel seviyedeki hedef kavramının, kendi karakteristik kavramsal metaforlarına sahip bir dizi farklı yüksek seviye kavramın özel bir durumu olmasıdır. Bu açıklama *agir* formunun sistematik metafor dizisi için geçerli bir durumdur. Aşağıdaki *agir* formu için gösterilen **kavramsal harita modeli** sistemsel bir aşamalar ve uyumlar bütünüdür⁷:

⁷ Eski Türkçe metinlerin, özellikle Budist çevreye ait metinlerin çokluğu dikkate alındığında, çalışmada *agir* formunun bazı kavram alanlarının gözden kaçmış olabileceği tahmin edilebilir. Ancak bu çalışmada kullanılan metinlerin dışındakiler, genel olarak aynı kavram alanlarından örneklere sahip oldukları için, çalışmada tekrardan kaçınmak adına verilmemiştir. Tabii olarak, incelenemeyen bazı metinlerin bulunduğu da söylenebilir. Fakat bu metinlerde ana geçişler değil özel metaforik geçişler bulunabilir. Bunlar, kavramsal harita denemesinin ana hatlarını değiştirmeyip sadece ayrıntılandırabilir.

KAVRAMSAL METAFOR ÖRNEĞİ OLARAK *AGIR* VE ESKİ TÜRKÇEDE BİR KAVRAMSAL HARİTA DENEMESİ

Kısaltmalar

AY: *Altun Yaruk Sudur*

BK: *Bilge Kağan Yazıtı*

BT II: *Berliner Turfantexte II*

BT III: *Berliner Turfantexte III*

BT V: *Berliner Turfantexte V*

BT XIII: *Berliner Turfantexte XIII*

BT XXIII: *Berliner Turfantexte XXIII*

BT XXV: *Berliner Turfantexte XXV*

BT XXVI: *Berliner Turfantexte XXVI*

BT XXXVII: *Berliner Turfantexte XXXVII*

Civ.: *Sammlung Uigurischer Kontrakte*

Daşk. *Daşakarmapathāvadānamālā*

DLT: *Dīvānu Lugāti 'i-Türk*

EDPT: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*

ETŞ: *Eski Türk Şiiri*

HT IX: *Hsüan Tsang Biyografisi IX. Bölüm*

HT X: *Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*

KB: *Kutadgu Bilig*

KT: *Kur'an Tercümesi (Rylands)*

Kuan: *Kuanşi im Pusar*

M I: *Türkische Manichaica aus Chotscho I*

M III: *Türkische Manichaica aus Chotscho III*

Maitr: *Maitrisimit Nom Bitig*

Pothi: *Pothi-Book*

TDES: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*

TETTL: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*

Toten: *Einuigurisches Totenbuch*

TT II: *Türkische Turfan-texte II*

TT VI: *Türkische Turfan-texte VI*

TTKBS: *Köken Bilgisi Sözlüğü*

U I: *Uigurica I*

U IV: *Uigurica IV*

USp.: *Uigurische Sprachdenkmäler*

UW: *Uigurisches Wörterbuch*

VEWT: *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen*

Windgott: *Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott*

Yüan.: *Sadaprarudita ve Dhar Modgata Bodhisattva Hikâyesi*

Kaynakça

- Ağca, Ferruh (2015). Eski Türkçe kö:k teñri ve kö:k kalık İkillemeleri Üzerine. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, 30, 201-221.
- Arat, Reşit Rahmeti (2007). *Eski Türk Şiiri*. (4. bs), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ata, Aysu (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Aydın, Erhan (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yay.
- Azılı, Kenan (2017). Eski Türkçede Renk Kategorisi Ve Farklı Bir Renk Adı Yapım Stratejisi. *Türk Kültürü*, 1(2017), 9-19.
- Bang, Willi, A. von. Gabain (1928). Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott. *Ungarische Jahrbücher*, 8, 248-256.
- Bang, Willi, A. von. Gabain (1929). *Türkische Turfan-Texte II. Manichaica*. ss.: 411-430. SPAW.
- Bang, Willi, A. von. Gabain, G. R. Rachmatı. (1934). *Das buddhistische Sutra Säkiz Yükmäk, Türkische Turfan-Texte VI*. SPAW.
- Barat, Kahar (2000). *The Uygur-Turkie Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang. Ninth and Tenth Chapters. Indiana University Uralic and Altaic Series*, Volume 66, Indiana: Bloomington.
- Barutçu, F. Sema (1987). *Sadaprarudita ve Dhar Modgata Bodhisattva Hikâyesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Bergson Henri (1990). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri [Çev. M. Şekip Tunç]*, İstanbul: MEB Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

KAVRAMSAL METAFOR ÖRNEĞİ OLARAK *AGIR* VE ESKİ TÜRKÇEDE BİR KAVRAMSAL
HARİTA DENEMESİ

- Can, Meltem (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Clark, Larry (1982). The Manichean Turkic Poethi-Book. *Altorientalische Forschungen* 9, ss.: 145-218.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Elmalı Murat (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican – Ziyat Akkoyunlu (2014). *Dīvānu Lugāti 't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, Hasan. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (2. bs.), Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Gökçe, Faruk (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: TKA E Yay.
- Güncel Türkçe Sözlük*: <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 02.01.2021]
- Gülensoy, Tuncer (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, I A-N. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kasai, Yukiyo (2008). Die uigurischen Buddhistischen Kolophone. *Berliner Turfantexte XXVI*. Turnout: Brepols.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (2016). Fu-Yü Kırgızları ve Dilleri. *Tehlikedeki Türk Dilleri*, Vol. II, s. 181-202.
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk-Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Koç, Aziz Tolga (2020). *Manihest Uygurca Metinlerde Bir Kavramsal Metafor Örneği*. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 15, s. 70-81.
- Kövecses, Zoltán (2017). Conceptual metaphor theory. *The Routledge Handbook of Metaphor and Language*, New York: Routledge, p. 13-27.
- Lakoff, George- Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Le coq, A. von. (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho, I*, APAW.
- Le coq, A. von. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho, III*, APAW.
- Longman Dictionary of Contemporary English*, Edinburgh : Pearson Education Limited Press.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl (1908). *Uigurica I*, AKPAW. Phil.–hist. Cl. 1908: 2, Berlin.
- Müller, F. W. Karl, A. von Gabain (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi – Uigurica IV- A*, (Çev.: S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi
- Müller, F. W. Karl, A. von Gabain (1946). *Uygurca Üç Hikâye – Uigurica IV- B, C, D*. (Çev.: S. Himran). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Ölmez, Mehmet (2017). Eski Uygurca İkillemeler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65(2), s. 243-311.
- Novak, J.D. ve Gowin, D. B. (1984). *Learning How To Learn*. Newyork: Cambridge University Press.
- Radloff, W. (1972). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Akademie der wissenschaften der union der Sozialistischen Soviet Republiken, Osnabrück: Biblio Verlag.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Röhrborn, Klaus (1971). *Eine uigurische Totenmesse, Berliner Turfantexte II*. Berlin: Akademie Verlag.
- Röhrborn, Klaus (1977). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1: a – agrıg, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Şahan, Kayhan (2017). Metafor Ne Değildir? *Kesit Akademi Dergisi* 8, ss.: 166-176.
- Şen, Serkan (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şirin, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, Şinasi (1993). *Uygurca Metinler I: Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlâh)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, Semih (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra, Berliner Turfantexte III*. Berlin: Akademie Verlag.

- Tezcan, Semih (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*. Ankara.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Birinci Cilt A-E*. İstanbul: Simurg.
- Wilkens, Jens (2007). *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig I-II, Berliner Turfantexte XXV I-II*. Turnout: Brepols.
- Wilkens, Jens (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem Alten Zentralasien, Berliner Turfantexte XXXVII*. Turnout: Brepols.
- Yamada, Nobuo (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*. Hrsg. von Juten ODA, Peter ZIEME, Hiroshi UEMERA und Takao MORİYASU, Band 2, Osaka.
- Yunusoğlu, Mağfired Kemal (2016). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, Peter (1975). *Manichäisch-türkische Texte, Berliner Turfantexte V*. Berlin: Akademie Verlag.
- Zieme, Peter- György Kara (1979). *Ein uigurisches Totenbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz
- Zieme, Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, Berliner Turfantexte XIII*. Berlin: Akademie Verlag.
- Zieme, Peter (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus, Berliner Turfantexte XXIII*. Berlin: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA SAYILAR: ANLAMSAI BİR YAKLAŞIM*

Arda KARADAVUT**

Öz: Bu makalede sayı sözcükleri eski Türk yazıtlarından seçilen örneklerle sözcükte anlam temelli incelendi. Çalışma sonunda yazıtlarda tanıklanan sayı sözcüklerinin sadece temel anlamıyla görülmeyeceği, sembolik ve metaforik kullanımlarının da olduğu tespit edildi. Sayı sözcüklerinin bu kullanımlarıyla birlikte yazıtların edebî değerinin başka bir açıdan gösterilmesi amaçlandı.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, eski Türk yazıtları, sayılar, anlambilim.

Numbers in Old Turkic Inscriptions: A Semantic Approach

Abstract: In this article, the number words were analyzed on the basis of meaning in the word with examples selected from the old Turkic inscriptions. At the end of the study, it was determined that the number words witnessed from the inscriptions were not only seen in their basic meaning, but also had symbolic and metaphorical uses. With these uses of number words, it was aimed to show the literary value of the inscriptions from another perspective..

Keywords: Old Turkic, old Turkic inscriptions, numbers, semantics.

Giriş

Antik Yunan düşünürü Sokrates ile başlayan anlam incelemeleri bugüne kadar pek çok farklı disiplinin araştırma konusu olmuştur. Dilbilimsel açıdan anlam incelemelerinin ise XIX. yüzyılın sonlarında anlambilimin Batı literatüründeki adı olan *sémantique* terimini ortaya atan Michel Bréal ile başladığı kabul edilir.

Anlambilim çalışmaları XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın ortalarına kadar sözcüğün anlamı üzerinde yoğunlaşmış, Chomsky ve takipçilerinin 1963'ten itibaren yaptığı çalışmalarla birlikte tümcenin anlamı da incelenmeye başlanmıştır. Günümüzde de anlambilim çalışmaları bu iki ana koldan devam etmektedir. Bu çalışmada eski Türk yazıtlarındaki sayı sözcükleri inceleneceğinden sadece sözcük anlambilim üzerinde durulmuştur.

Aksan, sözcüğe dayalı anlam tanımını şu şekilde yapar: “Dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram.” (2006: 48).

Bir sözcüğün anlamı değişik bağlamlar içinde farklı farklı kavramları yansıtsa da söz konusu sözcük “sözlük anlamı” denilebilecek tek bir anlama sahiptir. Literatürde *temel anlam* terimiyle karşılanan bu sözlük anlamı dışında sözcükler, çeşitli yollarla pek çok yan anlam kazanırlar. Anlambilimde *çokanlamlılık* terimiyle ifade edilen bu durum kimi araştırmacılara göre dilin temel niteliklerinden birini sergiler. Aksan, bu

* Bu çalışma tarafımda Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde hazırlanan *Eski Türkçede Sayılar: Yapısal ve Anlamsal Bir Yaklaşım* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi. Zonguldak / TÜRKİYE. E-posta: ardakaradavutt@gmail.com ORCID ID: 0000- 0001- 9059- 0873.

niteliğin insanoğlunun kavramları kimi zaman daha etkili, daha somut, daha kolay, biçimde dile getirebilmek için aralarında biçim, işlev, amaç ilişkisi ve yakınlığı bulunan başka kavramlara dayanarak açıklamak istemesinden kaynaklandığını, zaman zaman da benzetmeli, nükteli anlatım eğiliminin bu durumu sağladığını belirtir (2006: 58).

Sözcüklerin yeni anlam kazanması organ adları, vücut bölümleri, çok kullanılan eylemler olmak üzere insana ait özelliklerin doğadaki nesnelere, doğadaki nesnelere de insanlara aktarılması yoluyla gerçekleşir. Her dilde yan anlamlar genellikle dört şekilde göstergelere bağlanır.

1. Somuta yeni somut anlamlar eklenerek
2. Somuta yeni soyut anlamlar eklenerek
3. Soyuta yeni soyut anlamlar eklenerek
4. Soyuta yeni somut anlamlar eklenerek (Aksan, 2006: 60).

Sayı Sözcükleri ve Anlam İlişkisi

Sayı sözcükleri sözcükte anlam açısından incelendiğinde sayı adlarının sadece nicelik ifade eden sözcükler olmadığı görülmektedir. İnsanoğlu, sayılara temel anlamları dışında pek çok metaforik ve sembolik anlamlar yüklemiştir. Sayı adlarına yüklenen bu metaforik ve sembolik anlamların geçmişi ilk kuşaklara kadar uzanmaktadır. Güneş ve ayda belirli aralıklarla görülen değişimler ve bunların sonucunda ortaya çıkan birtakım doğa olayları ilk insanların yaşamlarını bu maddi düzene göre ayarlamalarına yol açmıştır. Bu düzen içerisinde bazı sayılar bereketli, uğurlu ve kutlu görülürken bazı sayılar da uğursuz, kutsuz ve lanetli görülmüştür. Schimmel, ilk insanların sayılara olan bakışını şöyle ifade eder:

“Muhteşem doğa kitabının insan yaşamını ölçmeye yarımış işaretleri olan güneş ve ay, her zaman insanların, sayıların çok özel olduğunu hissetmelerine yol açmıştır. Yalnızca mekân ve zamanı soyut formüllerle sınırlayıp belirlememişler, aynı zamanda yıldızlar ve diğer doğal görüngülerle kurulan gizemli ilişkiler sisteminin de bir parçası olmuşlardır. İlk kuşaklar genellikle bu görüngüyü ruhlarla, tanrılarla ya da cinlerle bağlantı olarak ya da onların temsilcisi olarak düşünmüşlerdir. Bir sayıyı ve içindeki güçleri bilmek, ölümlülerin bu gücü, uygun ruhların yardımını sağlamak, büyücülük yapmak ya belirli formülleri saptanmış sayıda yineleyerek dualarını daha etkili kılmak için kullanmalarını mümkün kılmıştır. Sayıların gizli anlamının bilgisi hem folklorda hem de ciddi edebiyatta yansır; bu bilgi göksel kürelerin armonisini gösterdiği düşünülen müzikte olduğu gibi ortaçağ mimarisinde de görülebilir.” (1998: 8).

İlk kuşakların sayılara yükledikleri bu gizli anlamlar beraberinde sayı sembolizmi ve sayı mistisizmini getirmiş ve bu alan edebiyatta, mimaride, müzikte, dinî inanç ve uygulamalarda kendisini hissettirmiştir. Sayı sembolizminde genel kabul sayıların nicel anlamlarının yanı sıra ezoterik, sembolik, felsefî ve metafiziksel anlamlarının olduğudur. Sayı sembolizmi literatürde farklı farklı adlarla anılsa da genel olarak *numerology* “sayı bilimi” şeklinde ifade edilmektedir. Sayı sembolizminin temelleri milattan önce VI. yüzyılda Pisagor ve takipçileri tarafından atılmıştır.

Schimmel, Pisagor’un müzik aletlerinin tel uzunluklarına karşılık gelen müzik skalalarının oranını keşfettiğini ve bu oranın 1:2, 2:3, 3:4 olduğunu söyler. Pisagor ve takipçileri bu keşiften sonra ilk dört tam sayıyı mükemmel sayılar olarak tanımlamışlardır (1998: 21).

Pisagor, müzik aletlerindeki bu uyumu görünce doğadaki her olgunun sayılarla ifade edilebileceği fikrini benimser. Pisagor ve takipçileri için sayılar soyut

matematiksel kavramlar değil, dünyadaki her şeyde ontolojik olarak var olan varlıklardır.

Pisagor ve takipçilerin ortaya koyduğu bu felsefe kendilerinden sonra gelen pek çok düşünür tarafından eleştirilse de bir o kadar da destek bulmuştur. Sayılara yüklenen bu sembolik anlamların gelişmesinde dinlerin de büyük etkisi olmuştur. Kutsal kitaplarda sayıların birçok yerde geçmesi insanoğlunun sayı sözcüklerine daha fazla önem vermesine yol açmıştır. İnanç ve uygulamalardaki sayısal ifadeler zamanla günlük yaşamın her alanına sirayet etmiş, dolayısıyla bazı sayıların nicel değerlerinin dışında kutsiyet ve sembolik değer kazanmasına neden olmuştur.

Aşağıda eski Türk yazıtlarından seçilen örneklerle sayı sözcükleri sözcükte anlam temelli yaklaşımla incelenmiştir.

Eski Türk Yazıtlarındaki Sayı Sözcükleri ve Anlam İlişkisi

Bir

Yarıkınta yalmasınta yüz artuk okun urtı yüziye başıya bir t[egmedi] “Zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla okla vurdular. Yüzüne (ve) başına biri (bile) değmedi.” (KT/D33)

Orhun yazıtları, metindilbilimsel yapısı itibarıyla pek çok eksiltili cümlelerin bulunduğu metinlerdir. Bu yapıdaki cümlelerin olmasındaki temel neden yazıtların taşlara kazınmış olmasındandır. Yazma işlemi oldukça zor ve yazılan alan sınırlıdır. Ayrıca edebi tür itibarıyla söylev niteliği taşıyan yazıtlarda kimi satırlarda okuyucunun çözümleyebilmesi ve ders çıkarabilmesi için metin yapısında eksiltili cümlelerin bulunması bu edebi türün doğal özelliklerinden biridir. Leyla Uzun, Orhun yazıtlarındaki eksiltili cümle yapılarını özne eksikliği, nesne eksikliği, tamlayan eksikliği ve tümleç eksikliği olmak üzere dörde ayırmıştır (1995: 92).

Buna göre yukarıdaki cümlede özne eksiltili bir cümle söz konusudur. Cümlede Köl Tigin’in zırhından ve kaftanından yüzden fazla okla vurulduğu fakat bu oklardan hiçbirinin yüzüne ve başına isabet etmediği anlatılırken *bir tegmedi* şeklinde bir eksiltili yapı görülmektedir. Burada ok sözcüğü cümlelerin öznesidir ve yazılmamıştır. Cümledeki *bir* sayısı temel anlamda kullanılmakla beraber özne işlevinde kullanılarak eksiltili anlatımın bir aracı konumundadır.

İki

İnim köl tegin birle iki şad birle ölü yitü kazgantım. “Kardeşim Köl Tigin ile ve iki şad ile öle yite kazandım.” (KT/D27)

İki şad ulayı iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı tep sakantım “İki şad ve diğer kardeşlerim, çocuklarım, beylerim, halkım (hepsinin) gözü kaşı yaşlı olacak diye düşündüm.” (KT/K11)

Clauson, *şad* sözcüğünün İran kökenli olduğunu fakat İranî dillerin hangi lehçesinden geldiğinin bilinmediğini kaydeder. Sözcüğün anlamını ise “kağanın oğlu ya da kardeşi tarafından kullanılan bir unvan” olarak açıklar (1972: 866). Şirin, *şad* sözcüğünün tanımını şu şekilde yapar. “Yabgu ile birlikte kağandan sonraki en yüksek rütbe olan ve kağanın erkek kardeşine veya oğluna ihsan ettiği bir unvan.” (2016: 371). Araştırmacılar *şad* sözcüğünün kökeni konusunda ortak bir görüşe varamasalar da Köktürk devlet teşkilatında *kağan* ve *yabgudan* sonra gelen ve kağanlık soyundan kişilere verilen bir unvan olduğu konusunda hemfikirdirler.

Yazıtlarda açıkça ifade edilmektedir ki amcası Kapgan Kağan tahta iken Tarduşların üzerine şad olarak atanan Bilge Kağan amcasının ölümüyle tahta çıkmış, kardeşi Köl Tigin’i de ordunun başına getirmiştir. Bilge Kağan tahta çıktıktan sonra doğunun ve batının şadlarının kim olduğu konusunda ise net bir bilgi yoktur. Yazıtlarda

geçmese de Çin kaynakları İltiş Kağan'ın Bilge Kağan ve Köl Tigin dışında başka erkek çocuklarının olduğunu kaydetmiştir.

Togan, Eski T'ang Tarihi adlı kitabında bu durumla ilgili şunları kaydeder:

“Tengri Kağan'ın iki amcası vardı; onlar, orduyu kendi aralarında üleşmişlerdi. Doğuda olana Sol Şad, batıda olana Sağ Şad deniliyordu; en seçkin süvariler de bu iki şad arasında paylaşılmıştı.” (2006: 61).

Taşgıl da aynı kaynağı şu şekilde çevirir:

“Tengli'nin amcası ayrı hallerde asker ve atları idare ediyorlardı. Doğudakinin unvanı Sol Şad, batıdakinin unvanı Sağ Şad idi. Onun bütün çarpışmaları iki şadın emri altında oluyordu.” (2004b: 74).

Görüldüğü üzere Çin kaynaklarında Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan'ın iki amcasının olduğundan bahsedilmektedir. Tengri Kağan tahtta iken doğunun ve batının üzerine şad olarak atanan bu iki kişi kuvvetle muhtemel Bilge Kağan'ın tahtta olduğu sırada da şadlık görevlerinde bulunmuştur. Köl Tigin yazıtından alınan yukarıdaki cümlelerin ikincisinde geçen *eki şad ulayu iniygünüm oğlanım* ifadesi bu durumu güçlendirmektedir. Buna göre Bilge'nin Köl Tigin dışında en az dört kardeşi daha vardır. Bu kardeşlerden ikisi ise şadlık makamında bulunmaktadır. Dolayısıyla *iki* sayısı burada temel anlamıyla kullanılmıştır.

Üç

It yilka üç karluk yablak sakınp teze bardı kırıya on okka kirti anta içikdi “Köpek yılında Üç Karluk düşman olup kaçtı. Kuzeye On Ok'a gidip tabi oldu.” (Ta/G3)

Karluklar, Türklerin tarihi açısından önemli Türk boylarından biridir. Çin yıllıklarında Karlukların adının geçtiği ilk bölge Altay Dağlarının güney etekleridir. VII. yüzyılda Köktürklerin bir kolu olarak gösterilen Karluklar, o dönemde kendi içinde üç kabileye ayrılır. Bunlar *Mou-ts'e* “Mou-luo”, *Ch'ih-ssu* “P'o-fu” ve *T'a-shih-li* “Ta-şi-li” kabileleridir. (Taşağıl, 2004a: 63).

VII. yüzyılda Köktürlere bağlı olan Karluklar bu yüzyılın ortalarında Köktürlere isyan etmiş ve Tang Hanedanlığına bağlanmıştır. VIII. yüzyılda Köktürklerin kurduğu ikinci Türk Kağanlığının yıkılmasında Uygurlar ve Basmlılarla birlikte Karlukların rolü çok büyüktür. Bu üç boy birleşerek Köktürklere yıkılmış ve yerine Uygurların hâkim unsur olduğu Ötügen Uygur Kağanlığı kurulmuştur. Uygur yazıtlarından anlaşıldığına göre Karluklar, devletin yöneticilerinin Uygur olmasını hazmedememiş ve Uygurlara isyan etmiştir. Yukarıda Taryat yazıtından alınan cümlede bu durum bizzat Uygur Kağanı Moyun Çor tarafından anlatılmıştır.

Üç Karluk boy adındaki üç sayısı Karlukların kendi içinde üç kabileye ayrılması neticesinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla *üç* sayısı bu boy adında temel anlamda kullanılmıştır.

Kömür tagda yar ügüzde üç tuğluk türük bodunka anta yetinç ay tört yegirmike “Kömür Dağı'nda Yar Irmağı'nda Üç Tuğlu Türk halkıyla orada yedinci ayın on dördünde...” (Ta/D7)

Uygurlara ait Taryat yazıtının doğu yüzünde geçen *üç tuğluk türük* boyunu F Hirth, Çin kaynaklarında geçen *M'u ma t'u küe* ifadesiyle eş tutar ve anlamının “tahta atlı Türkler” olduğunu söyler. Hirth ayrıca *üç tuğluk türük* boyunun şu kabilelerden oluştuğunu belirtir: *T'upo* “Dubu”, *M'i-lie-k'o* “Miliege” ve *O-chih* “Ezhi” (Aydın, 2018b: 190).

Saadettin Gömeç, bu Türk boyunun Çinliler tarafından *tahta atlı Türkler* olarak adlandırılmasının sebebi olarak bu boya mensup kişilerin buzda hızlı ilerleyebilmek için ayaklarının altına yaptığı tahtadan kızakların olabileceğini ve Çinlilerin bu

kızakları ata benzettikleri için kaynaklarında bu boyu *tahta atlı Türkler* olarak kaydettiğini düşünür (2017: 85). Uygurların bu boyu neden üç tuğlu olarak kaydettiklerine dair tarihi kayıt olmasa da boyu oluşturan üç kabilenin de kendine ait bir tuğu olmalıdır. Dolayısıyla *üç* sayısı bu boy adında temel anlamda kullanılmıştır.

Tört

Tört buluş kop yağı ermiş. Sü sülepen tört buluşdaki bodunug kop almış kop baz kılmış “Dört taraf hep düşmanmış. Ordu sevk ederek dört taraftaki halkları hep ele geçirmiş, tâbi etmiş.” (KT/D2)

Tört buluşdaki bodunug étim yaratdım “Dört taraftaki halkı düzenledim, örgütledim.” (BK/K9)

Tört buluşka tıkdı <...> üç kata tegzinti “Dört tarafa dikti. Üç kez (her yeri) dolaştı.” (E31/3-4)

Yazıtlarda tanıklanan *tört buluş* ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır ki eski Türkler, dört ana yönün olduğunu keşfetmiştir. Ögel, Türk devlet teşkilatının iki temel prensipten oluştuğunu, bu iki temel prensibin de zaman ve mekân olduğunu ifade eder. Ögel’e göre dört yön ve gök, Türk devletinin mekânını meydana getirir. Bunun kaynağı ise eski Türk dinidir (2003: 277). Dolayısıyla dört yön eski Türklerde kutsaldır denilebilir.

Sayı sembolizmi açısından değerlendirildiğinde dört yön pek çok kavimde çeşitli sembollerle anlatılmış ve dünya birçok kavim tarafından dikdörtgen bir şekil olarak düşünülmüştür. Dört yönün sembolize edilmesine örnek olarak Hristiyanlardaki haçın dört köşeli olması veya Budizmdeki dört yönün her birinin koruyucu Buda’sının olması gösterilebilir.

Yukarıdaki cümleler incelendiğinde Türkçedeki dört bucak deyiminin daha Köktürkçe döneminde kalıplaştığı görülmektedir. Bilge Kağan etrafındaki düşmanların varlığını *dört bucak* metaforunu kullanarak dile getirmiş ve devletin içinde bulunduğu zor durumu bu şekilde ifade etmiştir. Uybat II yazıtından alınan üçüncü örnekte ise dört yönün kutsallığı göze çarpmaktadır. Yazıtın ikinci satırında dört yönü simgeleyen bir nesnenin mezarın etrafına dikildiği ve mezarın çevresinde üç kere dolaşıldığı aktarılmaktadır.

Sonuç olarak *tört buluş* ifadesi bu dünya için kullanılan metaforlu bir ifadedir, somutlaştırma örneğidir. Dolayısıyla *tört* sayısı bu ifadede metaforik anlamda kullanılmıştır.

Altı

Esiz elim e kunçuyum a oğlanım a bodunum a esizim e altmış yaşım da atım el tuğan totok ben teğri elimke elçisi ertim altı bag bodunta beg[i] ertim “Kutlu yurdum eyvah! Eşim, çocuklarım, halkım, ne yazık! Altmış yaşım da, adım El Togan Totok’tur. Ben kutlu yurdumun elçisi idim. Altı birleşik boyun beyi idim.” (E1/1-2)

Altı bag bodun, Töles boylarından olan Uygurların, Bayırkuların, Edizlerin, Togruların, Buguların ve Apa İsilerin Töleslerden ayrılarak meydana getirdiği bir boy federasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gömeç, Batı Köktürkleri kağanı Şulo Kağan’ın Töleslerin kendisine yapacakları menfi bir hareketten çekinip birkaç Töles oymak beyini öldürtmesiyle yukarıda sayılan Töles boylarının *altı bag bodun* adında yeni bir ittifak kurmalarına yol açtığını söyler (2016: 7). Dolayısıyla bu boy adındaki *altı* sayısı temel anlamda kullanılmıştır.

Yeti

Küli çor yedi yaşına eygir ölürti tokuz yaşına azılgı tojuz ölürti “Küli Çor yedi yaşında kara at öldürdü. Dokuz yaşında azılı (vahşi) domuz öldürdü.” (KÇ/D6)

Şamanizm inancına dayalı Türk kozmogonisin en kutsal sayısı dokuzdur fakat zaman içerisinde Mezopotamya topluluklarıyla girilen ilişkiler sonucunda yedi sayısı da Türk kozmogonisinde önemli bir sayı olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki sayı, sözlü ve yazılı kültür ürünlerinde birlikte kullanılmış ve her iki sayı da sembolik bir değer kazanmıştır. Roux, bu duruma örnek olarak Altay yaratılış destanlarındaki Tanrı Ülgen’in *yedi* oğlunun ve *dokuz* kızının olmasıyla, Çin yıllıklarında Köktürklerin her senenin yedinci ayının yedinci gününde atalarına kurban sunduğu bilgisinin kayıtlı olmasını gösterir (2011: 88). Köktürkler döneminden itibaren Altay şamanizmindeki dokuz katlı gök tasvirinin yerini yedi katlı gök tasviri almıştır. Batı Köktürk kağanının Bizans imparatoruna yazdığı mektupta kendini *yedi iklimin hükümdarı* şeklinde tanıtmaya bu tasvirin örneklerinden biridir. Bahaeddin Ögel, yedi sayısının Türk kozmogonisinde bu kadar önem kazanmasını Batı Türklerinin İrani kültürler ve dinlerle olan ilişkilerine bağlar (2003: 428).

Küli Çor yazıtından alınan yukarıdaki cümlede Küli Çor’un yedi yaşında kara at, dokuz yaşında da vahşi bir domuzu öldürdüğü kayıtlıdır. Yedi yaşındaki bir çocuğun vahşi bir atı öldüremeyeceği düşünüldüğünde buradaki *yedi* ve *dokuz* sayılarının sembolik anlam ifade ettiği söylenebilir.

Sekiz

Tört adak<lıg> yılkm sekiz adaklıg barımum bujum yok erdim “Dört ayaklı hayvanlarım, sekiz ayaklı malım mülküm (pek çoktu) (Hiçbir) derdim yoktu.” (E10/11)

Sekiz adaklıg barımıg için yılki tüketi bardım a anta bökmedim e yita ürüñümüg e karamıg a azdım a “Sekiz ayaklı malım mülküm için at sürüm tükeninceye kadar gittim.” (E11/3)

Sekiz adaklıg barımum bağşım a tirig bökmedim “Sekiz ayaklı malıma bağşıma? yaşarken doymadım.” (E42/6)

Yeniş yazıtlarından Elegest I, Bay Bulun I ve Begre yazıtında geçen *sekiz adaklıg barım* ifadesinin nasıl yorumlanacağı konusunda şimdiye kadar birkaç varsayım ileri sürülmüştür.

S. E. Malov, Kazakların bir atasözünde *tok at sekiz ayaklıdır* demesini göz önünde tutarak, Begre yazıtına ilişkin yaptığı açıklamada bu yazıttaki *sekiz adaklıg barım* ifadesini “tok hayvan” olarak çevirmiştir (Mori, 1987: 349).

H. N. Orkun, Begre yazıtına ilişkin yaptığı açıklamada *sekiz ayak* ifadesinin hayvanla birlikte arabayı da kastettiğini, dolayısıyla bunun bir at arabası şeklinde düşünülmesi gerektiğini söyler (2011: 74).

Brockelmann ise sözkonusu arabanın cenazeyi mezarlığa götüren at arabası olduğunu ifade eder (Mori, 1987: 349). Clauson da Elegest yazıtındaki *sekiz adaklıg barım* ifadesini *sekiz ayaklı mal* şeklinde çevirir ve açıklamasında “belirsiz, muhtemeldir ki arabalar veya çadırlar” açıklamasını yapar (1972: 366).

Masao Mori, *sekiz adaklıg barım* üzerine yazdığı makalede öncelikle *barım* sözcüğü üzerinde durur. Mori, yazıtlardaki *yılki barım*, *agı barım* ikilemelerini ve Radloff’un derlemesinde Kazakların ata, *mal* demelerini kanıt göstererek *barım* sözcüğünün bu ifadede “at” anlamında olduğunu belirtir (1987: 351).

Sekiz ayaklı at ifadesinin Türklerin eski dini Şamanizmle ilgili olabileceğini belirten Mori, Şamanizmde sekiz ayaklı atın cenaze hayvanı ve şaman ruhunun rehberi olarak önemli rol oynadığını belirtir (1987: 351).

Eliade'a göre de sekiz ayaklı at tipik bir şamanlık atıdır ve İskandinavya'dan Güney Sibirya'ya kadar uzanan coğrafyada şamanların esrime ayininde görülmektedir (1999: 417). Eliade, sekiz ayaklı at motifine Buryatlardan bir örnek verir:

"Buryat söylencesine göre, bir genç kadın ikinci koca olarak bir şamanın "atasal ruhunu" alır ve bu mistik evliliğin sonucu olarak harasındaki kısıraklardan biri sekiz bacaklı bir tay doğurur. "Dünyevi" kocası bunun dört bacağını keser. Kadın yakınır: "Yazık! O benim üstüne binip bir şaman gibi gezdiğim atçağızımdı!" Ve uçup gider, başka bir köye yerleşir. Daha sonra da Buryatların koruyucu ruhlarından biri olur." (1999: 510).

Hem Eliade hem de Mori'nin aktardıklarından sekiz ayaklı at motifinin Şamanizmin önemli motiflerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Yenisey yazıtlarında ölen kişinin kendine ağıt yakmasını şamanın transa geçme esnasında söylediği sözlerle karşılaştıran Mori, eski Türklerin olasılıkla ölünün sözlerini, şamana kendi ağzından söylettikleri bir geleneğin olduğunu düşünür (1987: 354). Bu varsayımın kabul edildiği takdirde Yenisey yazıtlarında görülen *sekiz adaklıg barım* ifadesinin şöyle açıklanabileceğini söyler:

"Yenisey yazıtlarında "sekiz ayaklı at"ın ölünün hayatta iken sahip olduğu çok sayıda mallarla birlikte gözükmeye olasılıkla "tipik olarak şamanistik" at olan "sekiz ayaklı at"ı şamanın ölünün mallarından söz ederken kendi söylediklerinin kalıntısının olduğu gibi muhafaza edilmesi dolayısıyla "sekiz ayaklı at"ın adeta ölenin malları gibi görülmesinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz." (1987: 355).

Sonuç olarak Yenisey yazıtlarında görülen *sekiz adaklıg barım* ifadesi Şamanizmde ait bir motiftir. Dolayısıyla *sekiz* sayısı burada sembolik anlamda kullanılmıştır.

Tokuz

Bêrgerü tokuz ersinke tegi süledim töpötke kiçig tegmedim "Güneyde Dokuz Ersin'e kadar sefer ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı." (KT/G3)

Yazıtlar üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından *Tokuz Ersin* yer adıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kafesoğlu'na göre *Tokuz Ersin*, Doğu Türkistan'da bulunan ve günümüzdeki adı *Karasar* olan kenttir (Aydın, 2018a: 80). Şirin de *Tokuz Ersin*'in günümüzdeki Karasar şehri olduğunu belirtir ve Köktürkler döneminde o bölgede Toharları yaşadığını söyler (2015: 78). *Tokuz Ersin* yer adındaki *Ersin* sözcüğünün anlamı tam olarak bilinmemekle birlikte *dokuz* sayısının burada temel anlamıyla kullanıldığı düşünülebilir.

Tokuz oguz begleri bodunu bu sabımın edgütü eşid katıgdı tıñla "Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin." (KT/G2)

Tokuz oguz bodun kentü bodunum erti teñri yer bulgakın üçün yağı boltı "Dokuz Oğuz halkı kendi halkı idi. Gök ve yer karıştığı için düşman oldular." (KT/K4)

Orhun yazıtlarında adı en çok geçen boy adı olarak Dokuz Oğuzlar dikkat çekmektedir. Bugüne kadar birçok araştırmacı bu boy adı üzerinde çeşitli çalışmalar yapmıştır.

Pelliot'a göre Orhun yazıtlarındaki *oğuz* sözcüğü Eski Uygurcadaki *oğuş* gibi Çinlilerin *sing* (*xing*) "klan, boy" sözcüğüne karşılıktır. Hamilton, Pelliot'un bu görüşünü kabul eder ve *oğuş* sözcüğünün *ogur* "döl vermek, doğurmak" gibi bir kökten +ş fiilden isim yapma ekiyle türediğini, *oğul* sözcüğünün de aynı kökten geldiğini söyler (Hamilton, 1997: 188).

Hamilton, bazı araştırmacıların sözcüğün Köktürkçedeki biçimi olan *oguz'un* Eski Uygurcada *z>ş* değişmesi ile *oğuş'a* dönüştüğü görüşünü kabul etmediğini söyler. Buna sebep olarak *ş>z* gibi bir değişimin Eski Türkçede çok istisnai durumlar

oluşturacağını, üstelik *oguz* ve *oguş* sözcüklerinin metinlerde yan yana karşımıza çıktığını belirtir ve *Tokuz Oguz* ifadesini şu şekilde açıklar (1997: 189).

“Başlangıçta “dokuz boy” yani *tokuz oguş*’tan oluşan bir konfederasyon vardı. Bu deyim bir süre sonra özel ad gibi algılanır olunca Türkçedeki genel uyumlulaştırma eğilimi ve yankılı sözcüklere düşkünlük işe karışarak başarısız bir yarım uyak izlenimi veren *Tokuz Oguş*’u tam uyaklı *Tokuz Oguz* ifadesine dönüştürmüş olmalıdır. Kısacası aynı ünlülere sahip olan *tokuz* ile *oguz* arasında Türkçedeki pek çok uyaklı sözcük çifti *ahsak buhsak* gibi uyum sağlayıcı bir benzeşme olayı meydana gelmiştir.” (1997: 189)

Hamilton, bu dokuz boyun Köktürklerin birinci dönemindeki anlaşmazlıkların Türkleri parçaladığı bir dönemde aralarında Yukarı Moğolistan’da bulunan *Uygurlar*, *Bokutlar*, *Tonralar*, *Bayırkular*, *Hunlar* ve *Sıkarların* da yer aldığı dokuz *Tiele* boyunun *tokuz oguş* adında yeni bir konfederasyon kurduklarını varsayar (1997: 200).

Tokuz Oguzlar üzerine yapılan son çalışma Ekrem’e aittir. Ekrem, *tokuz oguz* boy adındaki *tokuz* sayısının sembolik bir sayı olabileceğini dile getirir. Tie-le boylarının 11-15 arasında değiştiğini fakat Çinli araştırmacıların bu boylardan kendince doğru olan dokuz tanesini bu boy federasyonunun içine dâhil ettiğini belirtir. Ekrem, Çin kaynaklarında Köl Tigin yazıtında tanıklanan *altı çuw soğdak* boy adının da dokuz boy olarak yazıldığını ifade eder. Ekrem’e göre Çin kaynaklarında boy adlarının dokuz sayısı ile anılması çokluğu belirten bir çeşit genel ifadedir. Dokuz sayısının Türklerde Moğollarda ve Çinlilerde kutsal sayı olarak görülmesinden hareketle bu boyları ifade etmek için dokuz sayısı kullanılmıştır (2015: 219-220).

Sonuç olarak *tokuz oguz* boy adındaki *tokuz* sayısı Tie-le boylarının oluşturduğu bir konfederasyondur. Kaynakların Tie-le boylarının sayısı ile ilgili verdiği farklı bilgiler ve eski Türklerde dokuz sayısının kutlu oluşu bu boy adındaki *tokuz* sayısının sembolik anlamda kullanıldığını düşündürmektedir.

On

On ok bodun emgek körti “On ok halkı sıkıntı çekti” (KT/D19)

On ok süsi kalışız taşıkdı “On ok ordusu eksiksiz yola çıktı” (T1/K9)

It yıka üç karluk yablak sakınıp teze bardı kırıya on okka kirti anta içikdi “Köpek yılında Üç Karluk düşman olup kaçtı. Kuzeye On Ok’a gidip tabi oldu.” (Ta/G3)

Hem Köktürk hem de Uygur yazıtlarında adı geçen *on ok* boyunun kökeniyle ilgili Ahmet Taşağıl’ın aktardıkları önemlidir. Buna göre 634 yılında tahta oturan Batı Göktürk kağanı İşbara Kağan ülkesini on boya böler ve her boya birer ok verir. Bu on boyun beşine *Tuo-lu* kalan beşine ise *Nushihpi* adı verilir. Beş *Tuo-lu* Tokmak şehrinin doğusunda *Nushihpiler* ise batısında oturmaktadır. İşte bu bölünmeden ortaya çıkan boylara *on ok* denilmiştir (2004a: 119).

On ok boyunun aslı Batı Köktürklerin sınırlarında yaşayan ve yeni boy teşkilatlanmaları sonucu ortaya çıkan Türgişlere dayanır. Türgişlerle ilgili Çin kaynaklarının yanı sıra Tibet kaynakları da bilgi verir (Taşağıl, 2004a: 127).

Tarihi kaynakların aktardığı bilgilere göre *on ok* boy adındaki on sayısı temel anlamda kullanılmıştır.

Anta kalmışu bodun on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olorup... “Geri kalan halk (ile) On Uygur(lar), Dokuz Oğuz(lar)a yüz yıl hükmedip...” (ŞU/K3)

Uygur adının kökeni konusunda araştırmacıların çeşitli görüşleri vardır. Hamilton, Eski Türkçede “izlemek” anlamındaki *ud-* eyleminin yanı sıra “bağlanmak, bağlaşmak anlamında” bir *uy-* eyleminin de bulunduğunu ve bunun +*gur* fiilden isim yapma ekiyle türediğini söyler. Bu fikrini Eski Türkçede “müttefik” anlamına gelen *uya* ve “bağlamak, uymak” anlamındaki *uyur/uyar* sözcüğüyle destekler.

On Uygurların Tokuz Oguz konfederasyonunun içindeki on Uygur boyu olması gerektiğini söyleyen Hamilton bu on boyun adlarını da verir (1997: 219)

Hamilton'a göre bu on boy şunlardır: *Yaglakar, Hou-tou-ko, Hou/Kiu-Io-wou, Mo-ko-si-ki, A-wou-tchö, Kazar/Kasar, Hou-wou-sou, Yo-wou-ko, Hi-ye-wou ve Ngai-ye-wou*. Bu boy adlarını Tang Hanedanlığı yıllığından alan Hamilton, makalesinde Reşidüddin'in sıraladığı on Uygur boyunu da ayrıntılı bir şekilde inceler.

Çin kaynakları ve İslamî kaynaklar ışığında *On Uygur* boy adının on tane kabileden oluşan bir konfederasyon olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu boy adındaki *on* sayısı temel anlamıyla kullanılmıştır.

Otuz

Üç kurikan otuz tatar kitan tatabı bunca bodun kelipen sıgtamış yoglamış “Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kitan, Tatabı (ülkelerinden) bu kadar halk gelerek ağıt yakmış, yas tutmuş.” (KT/D4)

Tatarların Türk mü yoksa Moğol mu olduğu konusu araştırmacıları uzun süre meşgul eden konulardan biridir. Barthold, Çin kaynaklarında *ta-ta* olarak geçen bu boyun Moğollara veya Moğol kabilelerinden birine ait olması gerektiğini ve Tatarların Türk boylarıyla bir ilgisinin olmadığını söyler (2010: 211). Clauson, Tatar adının kimi zaman Türkleri kimi zaman da Moğolları anlatmak üzere kullanıldığını dile getirir (1999: 96).

Orhun yazıtlarında Tatarların *Otuz Tatar* şeklinde anılması o dönemde Tatarların otuz kabileli bir konfederasyondan oluştuğunu akla getirmektedir. Dolayısıyla bu boy adındaki *otuz* sayısı temel anlamda kullanılmıştır.

Miñ

Miñ yıllık tümen künlük bitiğimin belgümin anta yası taşka yaratıdım “Bin yıllık on bin günlük yazıtımı ve damgamı orada hâkkettirdim.” (ŞU/D9)

Miñ yıl<ı>ık tümen künlük bitiğimin belgümin anta yası taşka yaratı<t>dım “Bin yıllık on bin günlük yazıtımı ve damgamı orada hâkkettirdim.” (Ta/B2)

Moyun Çor tarafından bizzat diktirilen Şine Usu yazıtında tanıklanan yukarıdaki cümlede Moyun Çor, yazıtının sonsuzluğunu, bengülüğünü anlatmak için “bin yıllık on bin günlük” ifadesini kullanmıştır. Eski Türkler, Toharcadan ödünçledikleri *tümen* sözcüğünü hem *on bin* sayısını ifade etmek hem de sayılamayacak kadar çok olanı ya da sonsuzluğu, sınırsızlığı belirtmek için kullanmışlardır. Aynı şekilde *miñ* sayısı da *miñ miñ* şeklinde ikileme yoluyla ya da yukarıdaki örnekte olduğu gibi *tümen* sözcüğüyle bir araya gelerek sayılamayacak kadar çok olanı anlatmak için kullanılmıştır. Şine Usu yazıtından yaklaşık altı yüz yıl sonra Budist Uygurların yaşadığı Turfan havzasında yazılan Uygur hukuk belgelerinde de *miñ yıl tümen kün* ifadesi tanıklanmıştır.

Bu yërke miñ yıl tümen künetegi alp taş sangun erklig bolzun “Bu yere bin yıl on bin güne kadar Alp Taş Senün sahip olsun.” (SUK/Sa01/10-11)

Bu dört sıçılık yër üze miñ yıl tümen künetegi kutluk taş erklig bolzun “Bu dört tarafı sınırlı toprağa bin yıl on bin gün Kutluk Taş sahip olsun.” (SUKSa2/12-13)

Sonuç olarak *miñ yıl tümen kün* ifadesi eski Türklerde sonsuzluğu betimlemek için kullanılan kalıp bir ifadedir. Dolayısıyla Uygur yazıtlarında tanıklanan *miñ* ve *tümen* sayıları sembolik anlamda kullanılmıştır.

Sonuç

İnsanlık, güneş ve ayda belirli aralıklarla meydana gelen düzenli değişiklikleri fark ettiğinden beri yaşamını bu değişikliklere göre düzenlemiş ve sayılarının önemini idrak etmiştir. Bunun sonucunda sayılara birtakım mistik ve sembolik anlamlar yüklemiştir.

Tarihi MÖ VI. asra Pisagor ve takipçilerinin ortaya koyduğu sayı doktrinine kadar giden sayı sembolizmi, semavî dinlerin kutsal kitaplarında geçen sayıların da etkisiyle tüm dünyaya yayılmış, zamanla edebiyatta, müzikte, mimaride, halk inanışlarında vs. kendisine yer bulmuştur.

Türklerin ilk yazılı belgeleri olan eski Türk yazıtlarında da sayı sözcükleri sadece temel anlamlarıyla kullanılmamış, bazı sayılar sembolik ve metaforik anlamlar taşımıştır. Sayılara yüklenen bu anlamlar dinî çevrelerin meydana getirdiği kültürel birikimle beraber bazen değişikliklere uğramış bazen de günümüze kadar gelmiştir.

Örneğin Tengrici Uygurlardan kalan Taryat yazıtında sonsuzluğu betimlemek için kullanılan *miñ yıllık tümen künlük* ifadesi Budist Turfan Uygurlarından kalma hukuk belgelerinde de aynı şekilde görülmektedir.

Yine bu kültürel devamlılığa örnek olarak *tört buluj* ifadesi verilebilir. Bu ifade, yazıtlar dönemi Türkçesinde dünya için kullanılmış metaforlu bir ifadedir. Aynı şekilde bugün Türkiye Türkçesinde de dünya için *dört bucak* mecazı kullanılmaktadır.

Eski Türk yazıtlarının içinde pek çok edebî sanat, atasözü, deyim ve veciz ifadenin bulunduğu daha önce yapılan çalışmalarda araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Bu çalışmada da yazıtlardaki sayı sözcüklerinin anlamsal çözümlemesiyle yazıtların edebî değerinin bir kez daha ortaya koyulduğu düşünülmektedir.

Kısaltmalar

- D: Doğu yüzü
- E1: Uyuk-Tarlak yazıtı
- E10: Elegest I yazıtı
- E11: Begre yazıtı
- E31: Uybat II yazıtı
- E42: Bay Bulun I yazıtı
- G: Güney yüzü
- K: Kuzey yüzü
- KÇ: Küli Çor yazıtı
- KT: Köl Tigin yazıtı
- ŞU: Şine Usu yazıtı
- T1: Tonyukuk yazıtı birinci taş
- Ta: Taryat yazıtı

Kaynakça

- Aksan, D. (2006). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018a). *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Aydın, E. (2018b). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Barthold, W. (2010). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*. Çev.: D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Clauson, G. (1999). Türk, Moğol Tungus. Çev.: Eşref B. Özbilen, *TDA* 118, 81-96.
- Ekrem, E. (2015). Çin Kaynaklarına Göre Dokuz Oğuz Meselesi: Sayısal Yapısı. *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*

- Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. Çev.: İsmet Berkan, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gömeç, S. Y. (2016). Altı Bag Bodun Üzerine. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Yıl: 39, Sayı: 458, 4-8.
- Mori, M. (1987). Yenisey Yazıtlarındaki Sekiz Adaklıg Barım Üzerine. *Erdem Dergisi*, cilt: III, sayı: 8, 349-357.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*. Çev.: Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Schimmel, A. (1998). *Sayıların Gizemi*. Çev.: Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tiğın Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Sözcükleri İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taşagül, A. (2004a). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagül, A. (2004b). *Göktürkler III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Togan, İ., Kara, G, Baysal, C. (2006). *Eski T'ang Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, Subaşı, L. (1995). *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte*. Osaka: Osaka University Press.

MACAR TÜRKOLOGLARINA VE ARAŞTIRMALARINA DAİR

Éva CSÁKI*

Öz: Macarlar en yakın dil akrabalarından Hanti ve Mansi'lerden M.Ö. 1000 ile 500 arasında ayrılıp asla tekrar irtibata girmemişti. Bu erken dönemden itibaren ta Karpatlar Havzasına yerleşmelerine kadar hep çeşitli Türk boy ve kavimler arasında, ya da onlarla beraber göç etmişlerdi. Kültürümüzün en önemli kısmını oluşturan Macar dili, özellikle Batı Eski Türkçeden etkilenmiştir. Bu yüzden Macaristan'da Türkoloji ulusal bilim dalı olarak çok rağbet görmüştür. Maalesef bütün Macar Türkologlardan söz edemiyorum, kusura bakmayın, saygısızlık olmasın, bir çoğundan bahsetmekteyim.

Anahtar Sözcükler: Macar Türkolojisi, Macar Türkologlar, Dil Araştırmaları

On Hungary Turkologist And Their Researches

Abstract: It is a well known fact, that Hungarians got separated from their relatives sometimes between 1000-500 B.C. They never returned and had no further connections to The Chanti and Manyshi people ever after. From that early date until and after their settlement in the Carpathian Basin, Hungarians lived on or around Turkic areas and got into close contacts with them. Hungarian language as the most important part of our culture used to be influenced by Turkic especially Western Old Turkic. Therefore Turkology has always been a very important field of studies in Hungary. Even though I could not collect each researchers, let me talk about some of them.

Keywords: Hungary Turkology, Hungary Turkologist, Linguistics Researches

Macar Türkolojisinde Macarlarla Türkler arasındaki ilişkiler özel bir yer tutup, buna birçok bilim adamımız bağlı kalmıştır (bkz. Vásáry 2017: 145).

Macaristan'da Türkoloji ile ilgili çalışmalar uzun bir geçmişe uzanır. Bunun sebebini anlamak için eski Macar tarihiyle uğraşmak gerekir. Macar halkı, bağımsız bir şekilde ortaya çıkmasından itibaren Ural dağlarının güney-batı ucunda Avrasya bozkırlarında çeşitli Türk grup, kavim ve halkları arasında bulunmuştur. Bunun için Macar bilginleri kendi erken dönem tarihini anlayabilmek için millî bilim olarak Macar dili hangi Türk ağzından (Bulgarca, Hazarca, Peçenekçe, Kumanca gibi) etkilenmiş sorusuyla eski Türk lehçelerini araştırmaya başlamışlardı.

Yalnız bu konu sırf Macarların konusu değildir, aynı şekilde Türklerin de araştırmaları elzem olan bir bilim alanıdır. Bugünkü Macarcada hâlâ birçok eski Türklerden ödünç aldığımız eski Türkçe kelime muhafaza edilmişken Türkler Macarlarla ayrıldıktan sonra tarih boyunca meydana gelmiş çeşitli dillerle olan (Arapça, Farsça, Rusça, Ermenice, Yunanca, Fransızca, ve diğer) etkileşimlerden dolayı bu kelimelerin çoğunu kaybetmiştir¹.

* Phd., P. Pázmány Katolik Üniversitesi. Budapeşte / MACARİSTAN. E-posta: cskvjdt@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-1082-3372.

¹Eski Türkçe *bitig* 'a general word for anything written, inscription, book, letter' (Clouston 1972: 303) > Eski Macarcada *betű* 'letter' olmuş, bugünkü Türk dilinde ise Arapçadan *harf* kelimesi

17inci asır sonlarında Avrupa'da bilhassa Balkan ülkelerinde, özellikle Avusturya, Polonya, Macaristan ve Fransa'da Türkler'e karşı ilgi gittikçe büyümüşü. Örneğin milli kütüphanemiz olarak bilinen Széchenyi'de Türk dili hakkında Nicolae Illésházy'nin önemli bir eseri bulunmaktadır: *Dictionarium Turcico-Latinum*. Viyana'da 1668'de hazırlanmış bu eser birçok Türkolog tarafından incelenmiştir² (detaylı olarak Eren 1998: 38). Aynı asırdan başka bir çalışma da şudur: Jakab Harsányi Nagy: *Colloquia Familiaria Turco-Latina, seu Status Turcicus Loquens*. Tarihi bakımdan Türk dilini incelemek isteyen Türkologlar için sağlam bir kaynaktır. Biraz ses bilgisi, grameri ve diyalektolojisini içeren bu eser üzerine en önemli çalışma Hazai (1973)'nindir (detaylı olarak Eren 1998: 38-9).

Macaristan ayrıca Osmanlı araştırmalarının önemli isimleriyle övünür. İstanbul'da Osmanlı kroniklerinde Macarlar'la ilgili sayfaları Macar diline çevirip iki cilt olarak yayımlatmış. Evliya Çelebi meşhur Seyahatname'sinden de Macar topraklarındaki izlenimlerini özetlemişti.

János Repiczky (1817-1855) Macaristan başkentinde, Peşte Üniversitesinde ilk doğu dilleri hocası olarak Türk dilini de öğretmiş ve meşhur öğrencilerinden biri de Ármin Vámbéry olmuştur. Türkçe gramer kitabı ve sözlüğüyle de Türkoloji'ye katkıda bulunmuştur. Repiczky Osmanlı tarih yazarları hakkında birkaç makale yazıp, ayrıca Türk tarihçilerinin eserlerini Macarcaya çevirmiştir. János Repiczky ilk Türk dili öğretmeni olarak gösterilir. (detaylı olarak Eren 1998: 283-4, Kırbaç 2012:44, Dávid 2017:14-6).

Ármin Vámbéry (1832-1913) ise Batı Avrupa'da ve Budapeşte'de Türkoloji'nin temelini atmış bir Macar Türkoloğu olarak ün kazanmıştır. 25 yaşındayken Budapeşte'den İstanbul'a gidip Rıfat Paşa'nın evinde tarih, coğrafya ve dil dersleri vermiştir. Kendisi hacıların yardımıyla Orta Asya'yı gezen, oradaki hanlıklar ve Türk dillerinden ilk haber veren Türkolog idi. Buhara, Hive, Semerkand gibi önemli merkezleri gezen ilk Avrupalı olarak da bilinmektedir. Çağatayca üzerine makaleler yazmıştır. Türkler ve Türk diline ilişkin çabaları ve çalışmaları için Vámbéry, Macar Bilimler Akademisi'nin üyesi seçilmiştir.Hakkında daha detaylı olarak bkz. (Eren 1998: 39, 326-8; Kırbaç 2012: 44-46, 87-88; Dávid 2017: 16-24, [Vámbéry 2017]).

Vámbéry Türkler'in diyalektlerini sınıflandırırken onların etnik kökeni ve yapısına bakarak beş grup oluşturmuştur: 1. Sibirya Türkleri, 2. Orta Asya Türkleri, 3. Volga Türkleri, 4. Karadeniz çevresi Türkleri, 5. Batı Türkleri (detaylarını öğrenmek isteyenler bkz. Eren 1998: 8-10).

En önemli çalışmaları arasında: *Abuşka Çağatayca sözlüğü*, *Chagataische Sprachstudien*, *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilig*, *Ein özbekische Heldengedicht in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih von Charezm*, *Alt-osmanische Sprachstudien*, *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen* gibi eserler yer almaktadır.

Vámbéry Osmanlı tarihiyle de ilgilenmiş, Türk tarihçilerinin makalelerini çevirip uğraşmıştır. Hatta bu konudaki tüm kaynakları sınıflandırmış. Vámbéry'nin en meşhur öğrencileri arasında József Thúry (1861-1906), Gábor Bálint (1844-1913) ve Ignác Kúnos (1860-1945) bulunmaktadır. Budapeşte Üniversitesi'nde Türkçe bölümü başkanlığını Vámbéry'den sonra Thúry yürütür. Kendisi kısa hayatında özellikle de Orta Asya erken dönemindeki Türk edebiyatlarıyla uğraşmıştı. Avrupa'daki bilgiler

kullanılmaktadır. Tıpkı Eski Türkçedeki *sa:v* 'a speech' (Clauson 1972: 782) > Eski Macarca'ya *szó* [so:] 'word' olarak yerleşmesi gibi ve hâlâ ikisini de o şekilde ve o anlamla kullanmaktayız.

² Németh (1970).

arasında bu bakımdan öncülük yapmış, Macarlar'a Ali Şir Nevayî'nin 19uncu asırdaki Rus ve Fransız tanıtımından başka birçok Türk edebiyatçısını ve genel olarak da ilk Türk edebiyat tarihini (başlangıcından 1900'a kadar) kazandırdı. Thúry ayrıca *Török történetirök* adı altında Osmanlı tarihçilerinin eserleriyle Macar araştırmacılarının yardımına koşmuş. Önemli başka bir eseri ise Macarca – Türkçe Karşılaştırmalı Sözlük'tür, yalnız bu da rafta kalmıştır.

Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. (Kırbaç 2012: 91; Aslan 2016: 55-84; Dávid 2017: 24-5).

Kont Géza Kuun (1838-1905) Göttingen Üniversitesi Şarkiyat Bölümünde Arapça, Farsça ve Türkçe okumuş, Venedik'teki St. Marcus katedrali arşivinde bulunan Codex Cumanicus'u 1880'de Latince yayımlamıştır (bkz. Aslan 2016: 55-84).

Gábor Bálint (1844-1913) Kafkaslar'daki saha araştırması sırasında elde ettiği izlenimlerini kaleme dökmüş. Volga boyu Kıpçak halklarına ait gelenek, sözlü tarih, halk edebiyatı gibi derlemelerin temelinde sözlük de yazmıştır. Çalışmalarından ilk doktora tezini yazdığım da çok faydalandı. Kendisi Kazan Tatarcası üzerindeki (dil, gramer, halk edebiyatı derlemeleri ve sözlük) çalışmalarıyla ün kazanmıştı. Berta, Á. (1988): *Wolgatatarische Dialektstudien* adıyla bunu yeni bir önsözle tekrar çıkartmıştır.

Ignác Kúnos (1860-1945)'un folklor çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Balkan Türk lehçelerini araştırıp Adakale'de 1906-7'de halk edebiyatı derlemelerini yapmış. Ölümünden elli sene sonra Türkiye'de yaptığı çalışmalarından İstanbul Üniversitesi'ndeki derslerinden bir kitap çıktı. Kendisi ayrıca Wilhelm Radloff'un neşrettiği *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* adlı halk edebiyatı derlemeleri dizisinin 8ci bölümüne editörlük yaparak katkıda bulunmuştur.

Hakkında daha detaylı bkz. Kırbaç 2012: 71, 89-90.

Bernát Munkácsi (1860-1937) Macar dil bilgini olup eski dil ilişkilerinin izlerini araştırmıştır. Bu yüzden de Çuvaşça ve Volga boyu Kıpçak dilleri alanında özellikle folklor ağırlıklı çalışmaları bulunur. (detaylı olarak bkz. Eren 1998: 229-30, Bayram 2011: 93-5).

József Thúry (1861-1906) Vámbéry'den sonra Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji Bölümünün başkanlığına uygun görülmüştür. Yalnız resmî tayini çıkmadan vefat etmişti. Kendisi özellikle Orta Asya Türk dilleri ve edebiyatıyla ün kazanmıştı. Onları Avrupa'ya ilk tanıtan bilgin olup Macar Bilimler Akademisi'nin haberci üyesi idi.

Vilmos Pröhle (1871-1946) bir Macar Türkolog olarak Volga boyu Kıpçak lehçelerinden Tatar ve Başkurt dilleriyle, daha sonra ise Karaçay-Malkarca ile uğraşmış, derledikleri metinlerin gramer ve kelime hazinesinden sözlük çıkartmıştı. Gençken Türkiye ve Rusya'da birçok alan çalışmasını gerçekleştirdi (detaylı olarak bkz. Eren 1998: 39, 260-1).

Zoltán Gombocz (1877-1935) Türkoloji için büyük çabalar sarf etmiş ve Finlandiya'da çıkarttığı *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (1912) adlı eseriyle yeni bir araştırma alanına dikkat çekmiştir. Bu makalesinde Macarların yurt tuttıkları tarihten önce alıntıladıkları Türkçe kelimeler üzerine dikkat çekmişti.(Hakkında daha detaylı olarak bkz. Yılmaz 2011: 265, Kırbaç 2012: 46, 92).

Türkolog Gyula Mészáros (1883-1957) Çuvaş folkloru ile ilgili yaptığı alan araştırmalarıyla meşhurdur. Çuvaş ve Tatarların yaşadığı bölgeleri gezip, gelenek ve inanışlarıyla ilgili (masal, atasözleri, bilmece, türküler, vs.) derlemelerinin temelinde monografılar ve sözlük çıkartmıştır. Kendisi ayrıca Ankara Etnografya Müzesi'nin

kurucusuydu. Hayatı New York'ta son bulmuştur. (daha detaylı olarak Bayram³ 2011: 95-100).

Gyula Moravcsik (1892-1972) Bizans tarihi, kültürü ve dili ile ilgili araştırmalarıyla ün kazanmış ve Budapeşte Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştır. Türkoloji bakımından en önemli eseri şudur: *Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker.II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen* (detaylı olarak bkz. Eren 1998: 227-8.).

Gyula Németh (1890-1976) tanınmış bir Türkolog olup, Budapeşte Üniversitesi Türk Filolojisi ve Eski Macar Tarihi Bölümünün elli sene(1915-1964) başkanlığını yürütmüş, kendisine de Türk asıllı olarak bakmıştı. Sonraki dönemlerde dünyanın en önemli Türkoloji merkezinde profesörlük ya da bölüm başkanlığı gibi bir görevde bulunan kişi büyük bir ihtimalle Németh'in eski öğrencilerinden biriymiş. Türkoloji alanında özellikle de dil tarihi, gramer, lehçeler bilhassa Balkanlar'daki çağdaş Türk lehçeleri gibi alanlarda önemli kitap ve makaleler yazmıştır. 1954-56 arasında Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümünde dil tarihi ile diyalektolojisi üzerine dersler vermiş, saha derlemeleri için birçok meslektaşını (Caferoğlu, Kakuk, Hazai, Eckmann, Mollova, Eren vs.) çağırıp onlara metodoloji göstererek katkıda bulunmuştur. Yine de en önemli eserleri olarak Macarların etnojenezisi konusundaki araştırmaları kabul edilir (hakkında daha detaylı olarak bkz. Eren 1998: 15, 232-241; Kırbaç 2012: 67, 72, 95-6).

Lajos Ligeti (1902-1987)'nin asıl bölümü Paris Sorbonne Üniversitesinde Şinoloji idi, ama daha sonra Altay dillerine dönüp İç ve Dış-Moğolistan'da, sonra ise İç ve Orta Asya'da da saha çalışmaları gerçekleştirmiştir. Afganistan topraklarında yaşayan Moğol ve Türk lehçelerinden derlemeler yapıp makaleler çıkartmıştır. Macar Bilimler Akademisi'nin asbaşkanı olarak en önemli bilimsel Şarkiyat dergimiz olan *Acta Orientalia*'nin kurucusudur. Unutulmuş Çin kaynaklarını tarayıp Türk – Macar ilişkilerine önem vermiştir. Ölümünden birkaç hafta önce çıkan eseri bu konuda en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilir: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. 'Yurt tutuş öncesi ve Arpad hanedanlarının dönemindeki Macar – Türk ilişkileri' adlı bu kitapta Ligeti elli yıl boyunca topladığı veriler sayesinde bazı eski etimolojileri düzeltip yeni önerilerde bulunmuştur. Hem Macar hem Türk dili tarihini göz önünde bulunduran dilciler için tarihî bir eserdir.

Hakkında detaylı olarak bkz. (Yılmaz 2011: 266-7; Kırbaç 2012: 102-3).

Lajos Fekete (1891-1969) Macar topraklarında Osmanlı İmparatorluğu'nca hazırlanmış Türkçe belgelerin meşhur uzmanıdır. Budapeşte Türkolojisi'nde paleografi eğitiminin temellerini atmıştır. *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln* adlı eseri Türk diplomatığının el kitabı olarak bilinir.Hakkında daha detaylı olarak bkz. (Eren 1998: 43-4, 232-241; Kırbaç 2012: 67, 97).

László Rásonyi (1899-1984) bilim çevrelerinde Türk onomastiği alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Ankara DTC Fakültesi'nde Hungaroloji Kürsüsü'nün kurucusudur. 20nci yüzyılın en meşhur Macar bestecilerinden Béla Bartók'u Anadolu sahasında Türk halk müziği derlemeleri yapmak için ikna etmiştir. Daha detaylı bkz. (Kırbaç 2012: 47, 100-101).Rásonyi'nin onomastiğinin düzenlenmesi ve baskıya

³ Bayram (2011) makalesinde pek büyük bir iş sonucunu özetlemiş. Yalnız özetinde „Avrupalı olmayan Macarlar” (Bayram 2011:87)dan bahsetmiştir, oysa Macarlardan ilk ortaya çıktıkları andan itibaren – ki bunlar Müslüman kaynaklarıdır – Avrupa içinde, bir Avrupa halkı olarak bahsedilmektedir.

verilmesi Imre Baski tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu eser Amerika'da Indiana Üniversitesi'nde D. Sinor desteğiyle yayımlandı.

János Eckmann'ın (1905-1971) birkaç Balkan Türk ağızı üzerine, Türk dili tarihiyle ilgili birçok eseri vardır. Hem Ankara hem İstanbul Üniversitesi'nde hocalık yaptıktan sonra Amerika'da Türkoloji profesörü olmuştur. Birçok çalışması Karahanlı, Harezmi, Çağatay dönemleri üzerine incelemeleri içermektedir.

Hakkında detaylı olarak bkz. (Eren 1998: 44-5; Kırbaç 2012: 48, 104-5; Sertkaya 2012: 1-12; Eraslan 2016: 153-4).

Tibor Halasi-Kun (1914-1991) da Eckmann gibi Macaristan'dan Türkiye yoluyla Amerika'da (New York'ta Columbia Üniversitesi Yakın Doğu Dil ve Kültürleri Bölümü başkanı) meşhur bir Türkolog olduktan sonra Peter Golden ile *Archivum Eurasiae Medii Aevi* dergisini yayımladılar. Çalışmaları dil bilimden, Osmanlı dönemi defterlerinin araştırılmasına kadar çok geniş bir sahayı içermektedir.

Hakkında bkz. (Eren 1998: 45, 96-7); (Kırbaç 2012: 47, 109-10).

Dénes Sinor (1916-2010) Macar Türkologları arasında yer almalı, oysa Indiana Üniversitesi'nde Bloomington'da çalışma hayatını sarf etti. PIAC adlı her sene düzenlenen uluslararası Altay dilleri kongresi Sinor'un rüyasından ortaya çıkmıştı.

Ödön Schütz (1916-1999) en önemli çalışmalarını Ermeni Kıpçakça dil yadılarıyla ilgili çıkartmış olan bir Macar Türkologdur. En büyük Ermeni arşivlerinde araştırmalar yapmıştır. Detaylı olarak bkz. (Eren 1998: 46)

Zsuzsa Kakuk (1925-) Ligeti'nin öğrencilerinden olup 1964'te Budapeşte Üniversitesi Türkoloji bölümü başkanı seçilmiştir. Balkan ve diğer Türk ağızlarıyla uğraşmış, Türk halk edebiyatıyla meşgul olmuştur. Hakkında detaylı olarak bkz. (Eren 1998: 46-7; Kırbaç 2012: 48, 73, 121-2).

Gyula Káldy-Nagy (1927-2011), Zsuzsa Kakuk'un öğrencisidir ve sonraki nesilden Géza Dávid (1949-), Mária Ivanics, yine sonraki nesilden Pál Fodor, János Hóvári ve Gábor Ágoston kendi öğrencileri olup aynı şekilde Osmanlı belgelerinin Macaristan'daki en meşhur bilginleridir.

András Bodrogligeti de Budapeşte Türkolojisi'nden mezun olup Amerika'da Türkoloji profesörü olmuştur. En meşhur çalışmaları Çağatayca ve Codex Cumanicus'la ilgilidir. (Eren 1998: 47)

László Vikár (1929-2017) bir etnomüzikologdur. Karşılaştırmalı müzik araştırmalarına Çuvaşlar, Tatarlar ve Başkurtlar arasındaki saha derlemeleriyle başlamış. Her seferine bir dilci arkadaşı olan Gábor Bereczky ile yola çıkmıştır. (bkz. Bayram 2011:101-108)

György Hazai (1932-2016) deminkilerle aynı sınıftandır. Mezun olduktan sonra Sofya'da hocalık yapmış, sonra Macar Dilbilgisi Enstitüsü'nde Türkolog olarak çalışmıştı. 1957-59 yıllarında Sofya Üniversitesi'nde Türkoloji'ye giriş, Türk ağızları gibi dersleri vermişti. 1963'te Berlin Humboldt Üniversitesi'nde doçent olup, on bir yıl boyunca Turfan araştırma grubu başkanlığını yürütmüştü. Macar Bilimler Akademisi üyesi ve Almanca eğitim veren Andrassy Üniversitesi kurucu profesörü (2000-2003) olmuştur. Balkan ağızlarıyla ve Türk yazılı kaynaklarıyla çalışmıştır. 1975'ten beri de *Turkologischer Anzeiger* adlı bir referans dergisini çıkartmıştı. Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. (Kırbaç 2012: 47, 67, 73, 134-5.)

Edit Tasnádi (1942-) Budapeşte'de Türkoloji'den mezun olduktan sonra Macar Radyosu Türkçe yayımlar şubesinde, Ankara Üniversitesi Hungaroloji bölümünde yabancı uzman olarak çalışmış. Bundan başka özellikle Türk edebiyatıyla,

Macarcadan Türkçeye ve Türkçeden Macarcaya çeviriler yapmış.Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. (Kırbaç 2012: 148-9.)

József Torma (1943-2000) Szeged Üniversitesi Altayistiğinden mezun olduktan sonra diplomat olup Türkiye ve Kazakistan'da büyükelçi oldu. Başkurtistan'da ise halk tedavi yöntemleri üzerine Hisametdinova ile sahaya çıkıp araştırmalarda bulunmuştur. Kazakistan'ı da bu amaçla gezmiş, yalnız aramızdan çok erken ayrılmıştır.

Kendisi de Kıpçak kökenli olmaktan gurur duyan, István Mándoky Kongur (1944-1992) Budapeşte Üniversitesi'nde Gyula Németh'in öğrencisi olarak Türkoloji'den mezun olmuştur. Balkanlar'daki Tatar lehçeleri ve diğer Kıpçak ağızları üzerine araştırmalar yapmıştır. Atalarının tarihini, kültürünü, geleneklerini araştırdığı özel bir folklor alanı vardır. Maalesef derlediği malzemenin çoğunu rafta bırakıp yayımlamamıştır⁴. Macaristan topraklarında kaybolup asimile olmuş Kuman halkının dil yadigarlarını vefatından sonra J. Bartha yayımlattı. *Kunok és magyarok* 'Kumanlar ve Macarlar' adlı kitabını Á. Molnár 2012'de çıkartmıştır.Hakkında detaylı olarak bkz. (Eren 1998: 216-8).

István Vásáry (1945-) Gyula Németh'in öğrencisi olarak özellikle eski Türk – Macar ilişkileri, Ermeni Kıpçakçası, Bozkırlardaki eski tarihi, Altın Ordu dönemi olayları üzerine çalışmış. Altın Ordu kançılıryası adlı doktora tezine daha sonra da dönüp eski Orta Asya Türk halkları tarihini de yazmıştır. Eski Türk – Moğol dil ilişkileri, eski Türk – Macar dil ilişkileri gibi son derece önemli çalışmaları vardır. 2003'ten beri *Acta Orientalia*'nın redaktörlüğünü yürütmektedir.Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. (Eren 1998: 48, 329-31; Kırbaç 2012: 155-6).

András Róna-Tas (1931-) Szeged şehrindeki Altayistik kürsüsünün kurucusudur. Lajos Ligeti ve Gyula Németh'in öğrencisi (ve benim de saygıdeğer profesörüm) Volga boyu Kıpçak Türk dillerine, Çuvaşçaya büyük önem verdiği için burada saha çalışmalarını da gerçekleştirdi. *An Introduction to Turcology* adlı eserinden sonra Çuvaşça okuma kitabı, Macarların eski tarihini anlatan *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages An Introduction to Early Hungarian History* (1999) adlı çalışmalarını yayımladı. En son ise aynı sınıfta okuduğum merhum Árpád Berta ile Macarcadaki Türk dilinden alıntı kelimelerin etimolojik sözlüğünü hazırlayıp, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II.* adlı muazzam bir eser çıkarmıştır. Detaylı olarak (Eren 1998: 30, 329-31; Yılmaz 2011: 266-7; Bayram 2011: 108-111).

Mária Kenessey Bakü Üniversitesi Türkoloji Bölümünden mezun olduktan sonra Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümünde Modern Türk Dili adlı dersi vermiştir. Hem Türkçe hem Azerice konuşma kitapçığı yazmıştır.Detaylı olarak (Eren 1998: 31).

Árpád Berta (1951-2008) genç yaşında aramızdan ayrılmış bir Türkolog ve Slav dillerinin tarihçisidir. Szeged Üniversitesi Altayistik bölümünde Róna-Tas'tan sonra başkanlık yapmış ve Edebiyat Fakültesi dekanı da olmuştur. En önemli çalışmaları Orta ve Modern Kıpçak dillerinin tarihiyle ilgili ve üzerinde Róna-Tas'la ortak çalıştıkları Batı Eski Türkçe (West Old Turkic) adlı eserleridir. Macarcadaki Türk Alıntı Kelimeleri adlı kitabından başka Türk dillerinin tarihiyle ilgili birçok kitapları ve çok sayıda makalesi çıkmıştır. Daha detaylı olarak bkz. (Yılmaz 2011: 261-70).

Géza Dávid (1949-) en çok Osmanlı İmparatorluğu tarihi ile ilgili kitap ve makaleleriyle ün kazanmıştır. Budapeşte'de ELTE Üniversitesi Türkoloji bölümünde uzun yıllar boyunca başkanlık yapmıştır. Türk Tarih Kurumu şeref üyesi seçilmiş olan G. Dávid ayrıca şarkiyat araştırmalarının [Keletkutató] en seçkin Macarca dergisinde editörlük yapmıştır.

⁴ Nihayet o da çıkmıştır Molnár (ed.)(2021).

Mária Ivanics (1950-) Budapeşte Türkoloji'sinden mezun olup Altın Ordu ve Kırım hanlığı tarihine büyük önem vermiştir. Bu konuda çok sayıda kitabı ve makaleleri çıktı. Szeged Üniversitesinde A. Róna-Tas'tan sonra Altayistik bölümünü bir de Akademik araştırma gurubunu yönetti.

Ádám Molnár (1951-) Szeged Üniversitesi Altayistik Bölümünden mezun olup Orta Asya'daki yağmur duası geleneği üzerine araştırma yapmıştır. *Şaman* adlı dergisinden başka Türkoloji önderlerinin kitaplarını çıkartmaktadır.

Dilci Klára Agyagási'nin (1952-), hem Slavistik hem Türkoloji alanında büyük çalışmaları var. Saha araştırmaları sonucu Çuvaş okuma ve konuşma kitabından başka Volga boyu Türk ve Fin Ugor lehçeleriyle uğraşmıştır.(Bayram 2011: 113-5)

Imre Baski (1951-) ELTE Budapeşte Üniversitesi mezunu Kuman Türk kökenli bir Türkolog oluyor. En çok Kıpçak halklarının folklor ve dilleriyle uğraşan Baski ayrıca yer ve özel adlarıyla meşguldür. Rásonyi'nin yarıda kalmış yer adları araştırmasını Baski devam ettirmiştir(Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. Kırbaç 2012: 168-9).

János Sipos (1953-) Szeged Üniversitesi Altayistik bölümünde Türkoloji doktorasını aldı. A. Róna-Tas ve L. Vikár'ın ilk PhD öğrencisi olup Bartók'un 1936 Anadolu derlemesini yeniden daha geniş olan kendi saha çalışması sonucu elde ettiği derlemesiyle karşılaştırdı. Ondan sonra artık muazzam Türk Dünyasını gezmeye başlayıp, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Kafkaslar'daki Karaçay-Malkar Bölgeleri, Türkmenistan vb yerlerde derlemelerini belgeledi. Kayıtlarını notaya alıp yirmiye yakın bilimsel monograf kitap ve yüzlerce makale yazmıştır. Macar Sanat Akademisi üyesi seçildi, ayrıca Ankara Üniversitesi fahri doktorudur. http://zti.hu/sipos_gyujtesek (bkz. Bayram 2011: 114-5).

Judit Szalontai-Dmitrieva (1953-) Çuvaşlara Macar Türkolojisini tanıtan faaliyetlerinden ötürü bitki adları ve şaman konulu çalışmaları bulunmaktadır. Klára Agyagási ile beraber hazırladığı kitabından başka Yabancı Bitkilerinin Çuvaş Halk Adlandırmaları, Çuvaş büyücü kelimesinin etimolojisi gibi eserleri vardır (Bayram 2011: 115-6).

Éva Csáki (1953-) Szeged Üniversitesi Altayistik bölümünden A. Róna-Tas'ın talebesi olarak Volga boyu Kıpçak lehçelerini araştırmak için Kazan Üniversitesi'ne gönderilmiştir. D. G. Tumaşeva sayesinde arşivlerde çalışma fırsatını yakaladı. Mezun olduktan sonra Budapeşte Üniversitesi'nde György Kara yönetimindeki İç Asya bölümünde Moğol dili tarihi, Orta Moğolca, Budist metinleri gibi dersler aldı. Macar Bilimler Akademisi Şarkiyat Kütüphanesi'nden Moğolistan Akademisine gönderildi. Başta Türkiye olmak üzere Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan, Azerbaycan'da da araştırmalarda bulunmuştur. Türkçe – Macarca ve Macarca – Türkçe Sözlükleri leksikoloji sahasındaki çalışmalarının devamı oldu. Kıpçak dillerindeki Orta Moğolca alıntı kelimeleri ve Macarcadaki Eski Türkçe kelimeleriyle leksikoloji sahasında araştırmaları vardır. Alevi ve Bektaşî ritüelinde nefes ve semahları derleyip karşılaştırmalı araştırmalar yapmıştır. En son çalışması Á. Sipos'la birlikte çevirdiği *Türk Dünyasından 77 halk masalı*. Her daim Macar ve Türk kültüründeki ortaklıkların peşinde olup bu benzerlikleri araştırmaktadır.Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. (Kırbaç 2012: 176).

Pál Fodor (1955-) tarihçi, Osmanlı tarihinin detaylarıyla meşguldür. Birçok bilimsel derginin editor heyetinde bulunmaktadır. Macar Bilimler Akademisi Felsefe Bilimi Enstitüsü eski müdürü, Ankara Üniversitesi fahri doktorudur. Birçok kitabı ve bilimsel makalesi vardır. Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. (Kırbaç 2012: 183-4).

János Hóvári (1955-) tarihçi ve diplomat, özellikle Mohaç ve Süleyman projesiyle ün kazanmıştır. Şimdilik Türk Akademisi Budapeşte merkezinin müdürlüğünü yapıyor.

Éva Nagy (1955-) özellikle Çağataycadaki Moğol etkisiyle ün kazanmıştır. Ankara Üniversitesi'nde hocalık yapmış, hâlâ Szeged Üniversitesi Altayistik Bölümünde hizmet etmektedir.

Benedek Péri (1966-) Budapeşte Üniversitesi Türkoloji, Farsça ve İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezundur. PhD tezinin adı: Hindistan'da Türk Dili ve Edebiyatı: Mirza 'Ali-baht Gurgani Azfari ve Mizan at-Turki. Şimdi ise Türkoloji bölümünün başkanlığını yürütmektedir. Hakkında daha detaylı bir şekilde bkz. (Kırbaç 2012: 201-2).

Dávid Somfai Kara (1969-) daha çok folklor ve geleneklerin peşinde olan bir Macar Türkologu ve Moğolistidir. Macar Folklor Enstitüsü'nün araştırmacısı olarak yirminci yüzyılın elli yıllarında Sibiryâ şamanlarından kayıtlar yapan Diószegi külliyyatının editörlüğünü yapmıştır. Kendisi ise 1994 ve 2015 arasında Çin (Xinjiang, Qinghai, Gansu, İç Moğolistan), Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Moğolistan, Rusya (Sibiryâ, Ural Kafkaslar)'da derlemeler yapmıştır.

Son olarak Balázs Sudár (1972-) ise Eski Macar tarihiyle ve edebiyat tarihiyle uğraşmakta, müzisyen bir Türkologdur. Eski Macar Tarihi araştırma grubunun başkanıdır.

Kaynakça

- Agyagási K. (1977). *Pápay József csuvas hagyatéka. Naplórészlet, csuvas szójegyzék* [*J. Pápay'nın Çuvaş Yadigarı. Günlüğünden parçalar, Çuvaş Sözlüğü*]. (Bibliotheca Pápayensis VII) Debrecen.
- Agyagási, K. (2019). *Chuvash Historical Phonetics. An areal linguistic study with an appendix on the role of Proto Mari in the history of Chuvash Vocalism*. (Turcologica 117) Wiesbaden.
- Aslan, M. (2016). Excerpt from the Correspondence of famous Orientalists. Géza Kuun and József Thúry. *Studia et Documenta Turcologica* 2015-16(3-4), 55-84.
- Aslan, M. (2016). György Hazai (1932-2016). *Studia et Documenta Turcologica* 2015-16:3-4. pp. 347-349.
- Baski, I. (2004). I. Kúnos Kırım Tatarca folklor metinlerinin ağız özellikleri üzerine. In: *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, I. cilt. (Türk Dil Kurumu Yayınları 855/1) Ankara, pp. 391-404.
- Bárcki G. – Benkő L. – Berrár J. (1967). *A magyar nyelv története*. [Macarca dil tarihi] Budapest.
- Bayram, B. (2011). Macar Türkoloji Araştırmalarında Çuvaş Folkloru. *Türkbilgi*, 22, 87-120.
- Bereczki G. (1983). A török nyelvek hatása a magyarrá. [Türk dillerinin Macar diline etkisi hakkında] *MSFOu*. 185, 59-72.
- Bereczki G. (1996). A magyar nyelv finnugor alapjai. [The Finno-Ugrian Background of Hungarian language] Budapest.
- Berta, A. (1988). Wolgatarische Dialektstudien. Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76, (*Oriental Studies* 7) Budapest.
- Berta, Á. (2002). *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*. Çev.: Demir, N. - Yılmaz, E. Ankara.
- Berta, Á. (2011). *Studies in Turkic Etymology*. L. Johanson – A. Róna-Tas. (eds), (*Turcologica* 85) Wiesbaden.
- Csáki, É. (2000). Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Review article. *AOH*. 53(3-4), 249-255.
- Csáki, É. (2002). Turkic and Mongolian loan suffixes. A glimpse at the history of the research on Turkic and Mongolian loan suffixes. In: *Proceedings of the 7th International Congress of Mongolists*, 12-16 August 1997. Ulaanbaatar. pp. 302-312.
- Csáki, É. (2002a). On Turkic lexical stock. (reviews) *AOH*, 55(4), 417-422.

- Csáki, É. (2004). Türk dilleri ile Macarca'da ismin ablatif halinin paralel şekilleri ve kullanışı. In: *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I-II*. 20-26 Eylül 2004. (Türk Dil Kurumu Yayınları 855/I-II) Ankara. pp. 677-688.
- Csáki, É. (2004a). Macarlar'ın eski tarihine, eski Türk – Macar ilişkilerine dair. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2004(30), 187-191.
- Csáki, É. (2006). *Middle-Mongolian Loan-words in Volga Kipchak Languages*. (Turcica 67) Wiesbaden.
- Csáki, É. (2007). +nAn as ablative case suffix in Hungarian and Turkic languages. In: *Csepregi M. – Masonen, V.* (eds): *Grammatika és kontextus. Új szempontok az uráli nyelvek kutatásában*. (Urálistikai tanulmányok 17.) Budapest. pp. 55-66.
- Csáki, É. (2011). Macarca'daki Yer Adları ve Ad Verme Geleneklerine Dair. In: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü 75ci Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara.
- Dávid, G. (2017). Osmanlı tarih yazarlarının ilk Macarca çevirmenleri: János Repiczky, Ármin Vámbéry ve József Thüry. In: [Vámbéry, Á.] *Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anna Toplantısı Bildirileri*. Ankara 6-7 Eylül 2013. (Türk Dil Kurumu Yayınları 1208) Ankara. pp. 13-26.
- Dmitrieva, Ju. – K. Agyagási (2001). *Hungaro-Tschuwaschica Annotirovannyj Bibliografičeskij Ukazatel' Issledovaniy Vengerskih Učenyh XIX-XX vv. Čeboksary*.
- Eraslan, K. (2016). Türkolog János Eckmann Hakkında. In: Turan, F. (ed.): *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri*, (5-6 Kasım 2012 İstanbul) (Türk Dil Kurumu Yay. 1172) Ankara. pp. 153-154.
- Eren, H. (1987). Lajos Ligeti (1902-87). *Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni* 7. pp. 29-34.
- Eren, H. (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü. I. Yabancı Türkologlar*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 705, Ankara.
- Fodor P. (1997). Együttműködés és válság a 15-17. századi oszmán-zsidó kapcsolatokban. *Századok* 131(4), 895-922.
- Fodor P. (2001). *A szultán és az aranyalma*. Budapest.
- Fodor, P. (2016). *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*. İstanbul.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Early Modern Eurasia and the Middle East*. (Turcologica 9), Wiesbaden.
- Halasi Kun, T. (1942). *Monuments de la langue tatare de Kazan. Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica V.) Budapest, pp. 138-155.
- Harmatta J. (1983). Az avarok nyelvének kérdéséhez. *Antik Tanulmányok*, 30, 71-84.
- Hazai Gy. (1972). Harsányi-Nagy Jakab latin betűs török szövegei. *Nyelvtudományi Közlemények*, 74(2), 417-427.
- Hazai, [Gy.] G. (1973). Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány. (Bibliotheca Orientalis Hungarica XVIII) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hazai, Gy. (1990). Macaristan'da Türkoloji. *Türk Dili* 1:461, 201-210.
- Ivanics M. (2017). *Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), Budapest.
- Johanson, L. – Csató, Á. É. (1998). *The Turkic Languages*. Routledge Language Family Descriptions, London and New York.
- Johanson, L. (2001). Discoveries on the Turkic Linguistic Map. (Swedish Research Institute in Istanbul. Publications 5), Stockholm. *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*. Çev.: Nurettin Demir – Emine Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kakuk, Zs. (1981). Hungarian Turcology 1945-1974. *Bibliography*. (Oriental Studies 5), Budapest.
- Káldy-Nagy Gy. (1971). *Kanuni Devri Budin Tahri Defteri 1546-1562*. Ankara.
- Kırbaç, S. (Ed.). (2012). *Balkan Türkoloji Tarihiçesi ve Balkan Türkologları*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3382.

- Kincses-Nagy, É. (2018). *Mongolic Copies in Chagatay. Turcologica 115*, Wiesbaden.
- Kiss J. – Pusztai F. (eds) (2003). Magyar nyelvtörténet [History of Hungarian Language]. *Osiris Tankönyvek*, Budapest.
- Kovács E. (2003). *Népköltészet, jelző és asszociáció 1. Folk poetry, epithets and associations of ideas of Eastern European and Turkic people 1*. Budapest - Debrecen.
- Kovács E. (2005). *Török népdalok Európától Szibériáig. A magyar népköltészet török kapcsolatairól*. Debrecen.
- László Gy. (1943). *A magyar őstörténet régészete*. In: Ligeti L. (ed.) (1986). *A magyarság őstörténete*. (Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata) Bp. pp. 191-207.
- László Gy. (1999). *Múltunkról utódainknak I-II. Magyarok honfoglalása – Árpád népe*. Budapest.
- Ligeti L. (1986). *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. [Macar dilinin Türk İlişkileri yurt tutuş öncesi ve Arpad döneminde] Budapest.
- Ligeti L. (1986a). *A pannóniai avarok etnikuma és nyelve*. *Magyar Nyelv*, 82, 10-17.
- Lükő G. (1934). *Havasalföld és Moldva népei a X-XII. sz-ban*. *Ethnographia – népelet*. pp. 93-94.
- Mándoky Kongur, I. (1975). *Büyük-Kumanistan ve Küçük Kumanistan Ağızlarında Kuman Asıllı Unsurlar*. 1972 I. *Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler*, Ankara pp. 321-329.
- Mándoky Kongur, I. (1976). *Die Etymologie eines ungarischen Pflanzennamens kumanischen Ursprungs*. *Hungaro-Turcica*. Budapest, pp. 249-254.
- Mándoky Kongur I. (1993). *A kun nyelv magyarországi emlékei*. *Keleti örökségünk 1*, Karcag.
- Mándoky Kongur I. (2021). *Newcomers from the East. Hungarians and Kipchak-Turks in Europe*. *Bibliotheca Turcica 1*, Budapest.
- Mészáros Gy. (1909). *Csuvas népköltési gyűjtemény [Çuvaş Folkloru Derlemesi]. I. A csuvas ösvallás emlékei 'Eski Çuvaş Dininin Hatıraları'*. Budapest.
- Munkácsi B. (1887). *A csuvas sámán neve [Şamanın Çuvaşça Adı]*. *Nyelvtudományi Közlemények* 32, 483-4.
- Németh Gy. (1930). *A honfoglaló magyarság kialakulása [Yurt Tutan Macarların Ortaya Çıkması]*, Budapest.
- Németh, [Gy.] J. (1970). *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*. *Bibliotheca Orientalis Hungarica XIII*, Budapest.
- Pröhle V. (1905). *Baskir nyelv tanulmányok*. *Keleti Szemle V.*, 228-271.
- Rásonyi L. (1981). *Hidak a Dunán*. Budapest.
- Rásonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Ankara.
- Rásonyi, L. – Baski, I. (2007). *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names as collected by László Rásonyi*. Vol. I-II., *Indiana Univ. D. Sinor Institute for Inner Asian Studies*, Bloomington, Indiana.
- Róna-Tas, A. (1988). *Ethnogenese und Staatsgründung. Die türkische Komponente in der Ethnogenese der Ungartums*. *Reinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften 78. Studien zur Ethnogenese 2*, pp. 33-45.
- Róna-Tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*, Budapest.
- Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. *Turcologica 84*, Wiesbaden.
- Sertkaya, O. (2012). *János Eckmann. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21, 1-12.
- Sipos J. (1988). *Újabb adatok a kvintváltás eurázsiai elterjedtségéhez [Yeni Detaylar Beş Aralıklı Göçüşün Avrasya Dağılımı'na Dair]* *Néprajzi látóhatár VII*, (1-2), 1-57.
- Sipos, J. (1997). *Similar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tunguz and Hungarian Folk Music*. In: Berta, Á. (ed.): *Historical and Linguistic Interaction between Inner Asia and Europe*. (Studia Uralica 39) Szeged. pp. 305-16.
- Tekin, T. (1989). *XI. yüzyıl Türk şiiri. Divānu Luğātî't-Türk'teki manzum parçalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları 541, Ankara.
- Telegdi, Zs. (1963). *Bevezetés a nyelvtudományba I*. [Introduction to linguistics] Budapest.

- Vámbéry, Á. (1885). *Das Türkenfolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Leipzig.
- Vámbéry Á. (1885). *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. Válasz Budenz József birálati megjegyzéseire*, Budapest.
- [Vámbéry, Á.] (2017). *Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı Bildirileri*. Ankara, 6-7 Eylül 2013. Türk Dil Kurumu Yayınları 1208, Ankara.
- Vásáry, I. (2017). Osmanlı Öncesi Macar – Türk İlişkilerine Dair. In: [Vámbéry, Á.] *Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı Bildirileri*. Ankara 6-7 Eylül 2013. *Türk Dil Kurumu Yayınları 1208*, Ankara. pp. 145-149.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1979). *Chuvash Folksongs*. Budapest.
- Yılmaz, E. (2011). Árpád Berta (2011). Studies in Turkic Etymology. In: Johanson, L. – Róna-Tas, A. (eds), *Turcologica 85*, Wiesbaden. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 58*, 261-270.

KAŞKAY TÜRKÇESİ TERCÜME ESER: KUMBUCA PAŞA HİKÂYESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

Abdulkadir ATICI*

Öz: Türklerin uzun süre önce yurt hâline getirdikleri İran coğrafyası, Türkoloji çalışmaları açısından son derece stratejik bir öneme sahiptir. Kaşkay Türkleri de İran'daki önemli Türk gruplarından biridir. Bu çalışmada kendisi de Kaşkay Türkü olan İsa Rahmani Doğanlı'nın Kaşkay Türkçesi tercüme eseri olan Kumbuca Paşa adlı eseri incelenmiştir. Doğanlı'nın 'Yerli' ve 'Ölçünlü' söyleyiş şeklinde iki farklı tercümesi söz varlığı açısından incelenmiş ve mevcut farklılıklar tablo hâlinde tasnif edilmiştir. Ayrıca çalışmada mütercim'in 'neden' böyle bir ayrıma gittiği ve bu ayrımı söz varlığı çerçevesinde 'nasıl' yaptığı sorularına da cevap aranmıştır.

Anahtar Sözcükler: İran, İran Türkleri, Kaşkay Türkleri, Kaşkay Türkçesi, Kumbuca Paşa

Qashqai Turkish Translated Work: On the Vocabulary of the Little Prince Story

Abstract: The Iranian geography, which the Turks made their homeland a long time ago, has an extremely strategic importance for Turcology studies. Qashqai Turks are also one of the important Turkish groups in Iran. In this study, the work of İsa Rahmani Doğanlı, who is also a Qashqai Turk, which is a translated work to Kaskay Turkish, called The Little Prince, was examined. Doğanlı's two different pronunciations, "Local" and "Received", were examined in terms of vocabulary and the existing differences were classified in tabular form. In addition, this study seeks to answer 'why' the translator makes such a distinction and 'how' he makes this distinction within the scope of vocabulary.

Keywords: Iran, Iranian Turks, Qashqai Turks, Qashqai Turkish, The Little Prince

1. Giriş

Kaşkay Türkleri günümüzde İran'ın güney bölgelerinde yaşayan Türk topluluğudur. Kaşkay nüfusunun en yoğun olduğu eyaletler Fars ve İsfahan (Başar 2020: 51) eyaletleridir. Kaşkaylar, Şiraz ve İsfahan'ın dışında İran'ın birçok eyaletine dağılmış (Hürmüzgan, Buşehr, Huzistan, Kirman gibi) durumdadır (Doğan 2020: 7; Ataizi 2017: 39-43).

Kaşkay Türklerinin İran'ın güney bölgelerine ne zaman göç ettikleri konusunda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler Sümerlerin (MÖ 4500) varisi (Zehtabi 2002: 56) olduklarından, Cengiz Han döneminde (13. yy.) bu bölgeye göçtüklerine kadar geniş bir tarihsel zaman dilimini kapsamaktadır (Ataizi 2017: 33-39). Ayrıca Kaşkay Türklerinin İran coğrafyası içerisinde de Şah İsmail döneminden yakın geçmişe

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli / TÜRKİYE. E-posta: aticiabdulkadir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0571-397X.

kadar yöneticiler tarafından mecbur bırakıldığı göçler de söz konusudur¹. 1970’li yıllara kadar konargöçer yaşam tarzı süren Kaşkaylar günümüzde ise büyük oranda yerleşik hayata geçmişlerdir (Başar 2020: 51).

İran’da etnik temelli nüfus sayımı yapılmaması ya da yapılıyor ise de bu rakamların paylaşılmıyor olması sebebiyle özelde Kaşkay Türkleri olmak üzere genelde İran Türklerinin nüfusunu tahmin etmek oldukça güçleşmektedir. Ayrıca Kaşkay Türklerinin günümüzde İran’da çeşitli eyaletlere yayılmış hâlde yaşadığı düşünüldüğünde Kaşkay nüfusunu tahmin etmek daha da zor hâle gelmektedir. Bu duruma rağmen bazı araştırmacılar çalışmalarında çeşitli rakamlar zikretmiştir. Zikredilen rakamlar 1,5 ila 4,5 milyon arasında değişmektedir².

Kaşkaylar üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Dilek Erenoğlu Ataizi, Muhittin Çelik, Bilgehan Atsız Gökdağ³, Talip Doğan, Umud Başar, Mehmet Karaaslan, Şenay Yanar, Evá Ágnes Csató, Sohrab Dolatkhan, Valiollah Yaghoobi, Ferzane Devletabadi gibi birçok isim Kaşkaylar üzerine çeşitli araştırmalar yapmış ve yapmaktadır. Yapılan çalışmaların memnuniyet verici olduğunu fakat Kaşkaylar üzerine yapılacak çalışmaların henüz başında olduğumuzu, nitelik ve nicelik bakımından yapılan çalışmaların sayısının artması gerektiğini de belirtmek isterim.

Kaşkaylar üzerine yapılan alana dayalı sözlü dil verilerinin toplanmasının yanı sıra mevcut birikmiş Kaşkay yazılı dil verilerinin de incelenmesi gerekmektedir. Zira Başar (2020) “Kaşkaylar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” adlı makalesinde İran’da Kaşkaylara ilişkin dil-edebiyat⁴, tarih ve kültür başlıkları altında 241 kitap, beşi doktora ve 50’si yüksek lisans olmak üzere 55 lisansüstü tez ve 51 akademik makale olmak üzere toplamda 347 yayın tespit etmiştir. Bu rakamlar bile yazılı dil verilerinin ciddi bir birikime ulaştığını göstermektedir.

Bu çalışmada da Kaşkay yazılı dil verisi olarak değerlendirilebilecek İsa Rahmani Doğanlı’nın *Kumbuca Paşa* adlı tercüme eseri söz varlığı açısından incelenecektir.

2. Mütercim⁵ ve Eser⁶ Hakkında

2.1. Mütercim Hakkında

Kumbuca Paşa hikâyesini Kaşkay Türkçesine tercüme eden İsa Rahmani (Doğanlı)’dır. Kendisi de Kaşkay Türk’ü olan Doğanlı Farsimedan (Eymür) boyunun Doğanlı oymağındandır. 1982 doğumlu olan Doğanlı; İsfahan eyaletinin, Semirum ilinin, Denakuh ilçesinin, Padena Olya bucağının, Serbaz köyünde dünyaya gelmiştir. Doğanlı, Urmiye Üniversitesi Fizik bölümü mezunu olmasına rağmen Kaşkay Türkleri

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Heyet 2008: 295; Yaghoobi 2011: 4-14; Çelik 2014: 13-20, 2016: 17-20; Ataizi 2017: 33-45.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Boeschoten, 1998: 1-15; Dolatkhan 2010: 108; Albayrak 2013: 980-981; Çelik-Durukoğlu 2016: 21; Ataizi 2017: 45; Başar 2020: 54-55.

³ Gökdağ ve Doğan’ın hazırlamış olduğu *İran’da Türkler ve Türkçe* (2016) adlı eser İran Türklerini ve dillerini ele alan bir kitap olmasına rağmen Kaşkay Türkçesi bölümünde Hüseyin Ali Kaimi’nin *Çay Gerağaç* adlı şiirinin transkripsiyonunu, Türkiye Türkçesini ve dil incelemesini barındırması açısından da önemlidir.

⁴ Kaşkay Türklerinin sözlü ve yazılı edebî ürünlerine toplu bir bakış açısından bk. Doulatbadi 2017.

⁵ Mütercim hakkında aktarılan bilgiler kendisi ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

⁶ Bkz. Rahmani Doğanlı, İsa, (2018), *Kumbuca Paşa*, Şiraz: Ocak Yayınları.

ve Türkçesi özelinde Türk Dili ve Kültürü üzerine araştırmalar yapmakta ve eserler vermektedir. Mütercim, çok sayıda radyo programı düzenlemiş olmasına rağmen son yıllarda özellikle dil ve edebiyat araştırmaları üzerine çalışmalar yapmaktadır. Bunlardan bazıları:

- El Bilimi, Açık Yol, Yolumuz gibi dergilerde Türk ve Türkçe hakkında çeşitli makaleler yazmıştır.
- Çocuklar için biri şiir türünde olmak üzere tiyatro oyun metinleri yazmıştır.
- Richard David Bach'ın “Martı Jonathan Livingston” adlı hikâyesini Kaşkay Türkçesine tercüme etmiştir ve eser yakında yayımlanacaktır.
- Eşi Nefis Hanım ile çocuklar için Kaşkay Türkçesiyle elliye yakın kukla gösterisi düzenlemiş ve sosyal medyada yayınlamıştır.
- Yine eşi Nefis Hanım ile “İlerkiler” isimli uzun bir animasyon filmini Kaşkay Türkçesi ‘Ölçünlü’⁷ söyleyişle seslendirip yayınlamıştır.
- Birkaç çocuk hikâyesi yazmış fakat çeşitli sebeplerle henüz yayımlayamamıştır.
- Çocukluğundan beri şiir kaleme alan Doğanlı, İran’da basım izni alamayacağı endişesiyle henüz şiirlerini yayımlamamıştır.
- Türkiye’de dil ve edebiyat alanında düzenlenen çeşitli etkinlik, yarışma ve festivale katılmıştır.
- Mütercim şu anda “Vatan Gel Bele Gidelim” adlı romanı üzerine çalışmalarını devam ettirmektedir (Bu romanın bir kısmı Türkiye’de düzenlenen bir edebî yarışmaya da gönderilmiştir).
- Ayrıca yine eşiyile birlikte Kaşkay Türklerinin değişik boylarından Şamanizm’e dayalı inançlar üzerine araştırmaları devam etmektedir.

2.2. Eser Hakkında

Kumbuca Paşa hikâyesi ile ilgili kısaca bilgi verecek olursak,

Kitap Antoine De Saint-Exupéry’nin Léon Verth’e ve İsa Rahmani Doğanlı’nın eşi Hefis Hanım ile Esedullah Merdani Rahimi⁸’ye ithafı başlamaktadır.

İthaf sayfasının ardından Esedullah Merdani Rahimi’nin kaleme aldığı bir ön söz bulunmaktadır. Rahimi ön sözde böyle bir eserin Kaşkay Türkçesine tercüme edilmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirip İsa Rahmani Doğanlı’ya teşekkürlerini sunmuştur.

Rahimi’nin ön sözünün ardından İsa Rahmani Doğanlı’nın “Mütercimim Sözü” başlıklı yazısı bulunmaktadır. Doğanlı yazısında şu konulara değinmiştir.

⁷ Mütercimim eserinde kullandığı ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyiş terimleri makalede aynen kullanılmıştır. Fakat burada kullanılan ‘Yerli’ terimi ‘Kaşkay Ağzı’, ‘Ölçünlü’ terimi ise “Kaşkay Yazı Dili” olarak düşünülmemelidir. Zira bilindiği üzere Kaşkay Türkçesi İran’da “Kuralları sözlüklerde ve yazım kılavuzlarında tespit edilmiş, eğitim, hukuk, basın yayın alanları ile resmî yazışmalarda kullanılan, işlev ve geçerlilik alanı geniş, sosyal sınıf ve yerel iz taşımayan dil türü, standart dil” (Türk Dil Kurumu. TDK Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.12.2020)) konumunda değildir. Zaten mütercimim de bizim de amacımız bunu ifade etmek değildir.

⁸ Esedullah Merdani Rahimi, Kaşkay Türkçesi üzerine çalışmalar yapmış, emek vermiş önemli kişilerden birisidir. Rahimi’nin Kaşkay Türkçesi Grameri, Sözlüğü, Atasözleri gibi önemli çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmalara ait künye bilgileri için bk. Başar 2020: 60.

- Bir dilin canlı kalabilmesi için mutlaka o dilde yazılı ürün verilmelidir.
- Bu kitap İran Türkçesinin güney deyişle yazılmıştır.
- Azerbaycan deyişle güney deyişinin arasında az da olsa farklar bulunmaktadır.
- Bu kitap İran Türkçesinin güney deyişinin ‘Ölçünlü’ yazısıyla yazılmıştır.
- Bu kitap İran güneyinde konuşulan Türkçeyi öğrenmek isteyenler için bir kaynak mahiyetindedir.
- Kitap, İran Türkçesinin güney deyişinin daha kolay öğrenilebilmesi için iki farklı alfabeyle yazılmıştır: La – Türk Alfabeti, Ar – Türk Alfabeti.
- Ayrıca kitapla birlikte hikâyelerin okunarak kaydedildiği ses CD’si de sizlerin kullanımına sunulmuştur.
- İran Türkçesinin güney deyişinin ölçünlü konuşmasını öğrenmek, duymak isteyenler mutlaka bu kitabı okumalı, ses kayıtlarını dinlemelidirler.
- İran Türkçesinin güney deyişi Türkçenin önemli ağızlarından birisidir. Bu sebeple kitapta farklı bölgelerde kullanılan güney deyişine ait kelimeler özellikle aranmış, seçilmiş ve kullanılmıştır. Bahsi geçen kelimelerin çoğunu Esedullah Merdani Rahimi’nin yazdığı *Kaşkay Türkçesi Sözlüğü*’nde bulabilirsiniz.
- Bu kitap iki farklı söyleyişle yazılmıştır. Birinci söyleyişte İran Türkçesinin bütün güzelliklerinden yardım alarak Öz Türkçeye yakın bir söyleyiş ortaya konmuştur. İkinci söyleyiş ise bütün güney Türklerinin anlayabileceği şekilde yazılmıştır.

Mütercimim aktardığı bu bilgilerden sonra kitap kendi içinde dört bölüme⁹ ayrılmaktadır. Bunlar:

- 1- ‘Ölçünlü’ Söyleyiş [Arap Harfli] s. ۱۰ – ۱۲۳.
- 2- ‘Yerli’ Söyleyiş [Arap Harfli] s. ۱۲۷ – ۲۲۸.
- 3- Sözlük [Latin Harfli] s. 112 – 122.
- 4- ‘Ölçünlü’ Söyleyiş [Latin Harfli] s. 7 – 111.

3. Söz Varlığı Üzerine

İnceleme yapılan eserde yukarıda da belirtildiği üzere ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyiş olmak üzere Arap alfabesiyle yazılmış iki ayrı tercüme bulunmaktadır. Ayrıca ‘Ölçünlü’ söyleyişin Latin alfabesiyle transkribe edilmiş biçimi de bulunmaktadır. Çalışmada kendi transkripsiyon sistemimiz kullanıldığı için sadece Arap harfli metinler kullanılmış, transkripsiyonlu metin dikkate alınmamıştır.

Çalışmada; tarama, karşılaştırma yöntemi kullanılarak ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyişler karşılaştırılmış ve söz varlığına ait farklılıklar tespit edilmiştir. Böylelikle mütercimim ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyişten kastının ne olduğu ve bunu söz varlığına nasıl yansıttığı sorularına cevap aranmıştır.

Mütercimim Kaşkay Türkçesi ‘Yerli’ söyleyiş ile ‘Ölçünlü’ söyleyişi arasındaki söz varlığı farklılıkları tablo hâlinde değerlendirme ve sonuç bölümünden önce verilmiştir. Tanıkların gösterimi sırasında Arap harfli ‘Yerli’ söyleyiş, transkripsiyon, sayfa/satır

⁹ Ayrıca ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyişe ait metinlerin seslendirildiği ses kayıtları da bulunmaktadır.

numarası; Arap harfli ‘Ölçünlü’ söyleyiş, transkripsiyon, sayfa/satır numarası sırası izlenmiştir. Ayrıca isim kök ve gövdelerinden sonra (+), fiil kök ve gövdelerinden sonra (-) işareti kullanılmıştır. Kelimelere eklenmiş çekim unsurlarının tamamı ise köşeli parantez [x] içine alınarak kelime kök veya gövdeleri de gösterilmiştir. Ör:

	Yerli Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası	Ölçünlü Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası
1	أغیر-یونگول اندیرلر	ağır-yüingül éd-[irler]	184/24	سیناییر لار	sına-[yırılar]	75/6
2	سخت اولورنو	suxt ol-[urdu]	185/11	چتین اولورنو	çetin ol-[urdu]	75/17

Kumbuca Paşa hikâyesinin ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyişleri arasında toplam 675 farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılıklar kategorik olarak; ses, biçim, söz dizimi ve söz varlığı farklılıkları şeklindedir. Ses, biçim ve söz dizimine ait farklılıklar sınırlı sayıdadır.

Özellikle ses bilgisine ait farklılıklar yazım sırasında ortaya çıkmakta, ilgili yazının okunuşu sırasında farklı harfler aynı ses ile boğumlanmaktadır. Ör:

YS باخاجایام (224/11) *baxacayam* "bakacağım"

ÖS باخاجام (119/6) *baxacayam* "bakacağım" gibi.

Çalışmada makale formatının sınırlarını aşmamak adına sadece söz varlığına ait farklılıklar ele alınmıştır¹⁰. Zaten Kumbuca hikâyesinde ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyiş farklılıklarının temelini de söz varlığı oluşturmaktadır.

Bu bağlamda eserde söz varlığına ilişkin toplam 436 farklılık tespit edilmiştir. ‘Ölçünlü’ Söyleyişte¹¹ 342 isim kök veya gövdesi, 94 fiil kök veya gövdesi kullanılırken, ‘Yerli’ Söyleyişte¹² 339 isim kök veya gövdesi, 97 fiil kök veya gövdesi kullanılmıştır.

ÖS’de 3 kelime isim unsuruyken bu kelimelere karşılık YS’de fiil unsuru kullanılmıştır. Ör.

YS گۆچو قون اندن *köçü qon éd-[en]* “konargöçer, göçebe” gibi.

ÖS گۆچری (41/7) *köçeri* “konargöçer, göçebe”,

Kumbuca Paşa¹³ hikâyesinin ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyişi arasındaki söz varlığına ait farklılıklar *isim* ve *fiil* olmak üzere 2 alt başlık hâlinde ele alınmıştır.

3.1. İsim

KP’de ‘Yerli’ söyleyişte kullanılan 339 isim unsuruna karşılık ‘Ölçünlü’ söyleyişte 342 isim kullanılmıştır. ‘Ölçünlü’ söyleyişteki 3 isim unsurunun yerine ise ‘Yerli’ söyleyişte fiil unsuru kullanılmıştır.

KP’de *isim* başlığı ise kendi içinde 2 alt başlık hâlinde ele alınmıştır.

3.1.1. ‘Yerli’ Söyleyişte Arapça, Farsça; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Türkçe Olan İsimler

KP’de bu grupta ‘Yerli’ söyleyişteki kelimeler Arapça-Farsça iken ‘Ölçünlü’ söyleyişte bu kelimelere karşılık Türkçe kelimeler kullanılmıştır. Tespit edilen toplam 436 farklılığın en önemli kısmını bu bölüm oluşturmaktadır. Ör:

¹⁰ Kumbuca Paşa hikâyesine ait tarafımızca yürütülmekte olan kitap çalışmasında ses, biçim ve söz dizimi açısından inceleme yapılmaktadır.

¹¹ Bundan sonra ÖS olarak kısaltılacaktır.

¹² Bundan sonra YS olarak kısaltılacaktır.

¹³ Bundan sonra KP olarak kısaltılacaktır.

Yerli Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası	Ölçünlü Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası
کتاب	kitab	127/1; 127/1; 183/1; 183/10	پیتیک	pitik	10/1; 10/1; 73/1; 73/10
قلم	qelem	143/11	یازاج	yazac	28/1
پیلور	pilever	210/3; 210/4	ساتیجی	satıcı	102/3; 102/5
اوقیانوس	oqyanus	184/7	آنا دنگیز	ana deniz	74/10
چشمه	çeşme	220/24	بولاق	bulaq	115/11

3.1.2. ‘Yerli’ Söyleyişte Türkçe; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Türkçe Olan İsimler

KP’de ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyiş arasından tespit edilen bir diğer farklılık ise her iki kısmında farklı Türkçe kelimelerden oluşmasıdır. Bu kısma ait örnekler 2.1.1.deki kadar çok değildir.

Yerli Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası	Ölçünlü Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası
یémeli	yémeli	127/7	یémک	yémek	10/7
باشی	baş+[i]	176/20	بéیننی	béyin+[i]	66/4
دémکدن	démek+[den]	171/2	سویله مكدن	söylemek+[den]	60/7
گرچک دیر	gerçek+[dir]	144/18	دوغرو دور	doğru+[dur]	30/1
گورونتو	görüntü	131/18	بەنجیز	beniz	15/6

3.2. Fiil

KP’de ‘Yerli’ söyleyişte kullanılan 97 fiil unsuruna karşılık ‘Ölçünlü’ söyleyişte 94 fiil unsuru kullanılmıştır. ‘Yerli’ söyleyişteki 3 isim unsurunun yerine ise ‘Ölçünlü’ söyleyişte fiil unsuru kullanılmıştır.

KP’de *fiil* başlığı ise kendi içinde 3 alt başlık hâlinde ele alınmıştır.

3.2.1. ‘Yerli’ Söyleyişte Birleşik Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Birleşik Fiil Olan Fiiller

Bu bölümde ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyişin her ikisinde de *isim + yardımcı fiil* şeklinde birleşik fiiller kullanılmıştır. ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyiş arasındaki fark ‘Yerli’ söyleyişte yardımcı fiillerin *isim* kısmı Arapça, Farsça kelimelerden oluşuyorken, ‘Ölçünlü’ söyleyişte yardımcı fiillerin *isim* kısımları Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. ‘Yerli’ Söyleyiş [Arapça-Farsça] İsim + [Türkçe] Yardımcı Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyiş [Türkçe] İsim + [Türkçe] Yardımcı Fiil.

Yerli Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası	Ölçünlü Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası
جو غاب ونره	coğab vér-[e]	178/11	قارشلیق ونره	qarşılıq vér-[e]	68/3
امر اندیردی	emr éd-[irdi]	165/9	بویوروق ونریردی	buyuruq vér-[irdi]	53/14
ایشتاباها سالدی	iştibāha sal-[dı]	175/9	یانلیشا سالدی	yanlışa sal-[dı]	64/9
ناققاشلیق اندم	naqqaşlıq éd-[em]	146/8-9	بەنجیز چکم	beniz çek-[em]	32/6
سخت اولوردو	sext ol-[urdu]	185/11	چتین اولوردو	çetin ol-[urdu]	75/17

3.2.2. ‘Yerli’ Söyleyişte Birleşik Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Basit/Türemiş Fiil Olan Fiiller

Bu bölümde ‘Yerli’ söyleyişte 2.2.1.de olduğu gibi birleşik fiiller kullanılmakta ve birleşik fiilin *isim* kısmı Arapça, Farsça kelimelerden oluşmaktadır. ‘Ölçünlü’ söyleyişte ise Türkçe kelimeler kullanılmasına rağmen 2.2.1.den farklı olarak birleşik fiil yapısı değil basit ya da türemiş fiiller kullanılmıştır. ‘Yerli’ Söyleyiş [Arapça-Farsça] İsim + Yardımcı Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyiş [Türkçe] Fiil Kök/Gövdesi.

Yerli Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası	Ölçünlü Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası
فیکیر انڈیب	fıkr éd-[ıb]	151/3	دوشونوب	düşün-[üb]	36/3
گوناهلی گوردو	gunahlı gör-[dü]	187/3	قینادی	qına-[dı]	77/13
حکم ونره جگم	hökm vér-[eceyem]	167/8	یارقیلاجاغام	yarqıla-[yacayam]	56/1
ایستیراحات اندیردیم	istirahat éd-[irdim]	180/20	دینجلیردیم	dincel-[irdim]	71/2
سخت اولور	sext ol-[ur]	146/6	چتین ل شیر	çetinelş-[ir]	32/4

3.2.3. ‘Yerli’ Söyleyişte Basit/Türemiş Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Basit/Türemiş Fiil Olan Fiiller

KP’de kullanılan fiillerin farklı kullanımına ait son bölüm ise ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyişin her iki tarafının da Türkçe olduğu fakat farklı kelimelerin kullanıldığı bölümdür. Bu bölüme ait örnek sayısı sınırlıdır.

Yerli Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası	Ölçünlü Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası
دئممه میش ایدم	dé-[memişidim]	226/1	سؤیله مه میش ایدم	söyle-[memişidim]	121/2
گوگره بیلن	göer-[ebilen]	153/15; 154/14	بیته بیلن	bit-[ebilen]	39/10; 39/14
ایسته یرم	iste-[yerem]	203/11	سورم	sev-[erem]	94/14
آر ریندی	arrıt-[dı]	160/6; 180/16	سیلدی	sil-[dı]	47/6; 70/18
قالابیلن	qal-[abilen]	134/7	یاشادیابیلن	yaşa-[yabilen]	18/7

4. Kumbuca Paşa Hikâyesinin ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ Söyleyişine Ait Söz Varlığı Tablosu

	Yerli Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası	Ölçünlü Söyleyiş	Transkripsiyon	Sayfa/Satır Numarası
1	آغیر - یونگول اندیرلر	ağır-yüngül éd-[ırlar]	184/24	سینایرلار	sına-[yırlar]	75/6
2	آه چکدی	ah çek-[dı]	202/14	هینه چکدی	hine çek-[dı]	94/1
3	آرامیش ونرن	aramış vér-[en]	217/19	اوووندوران	owundur-[an]	111/5
4	آریدا بیلیمیریک	arrıd-[abilmirik]	161/1	سیله بیلمه بیریک	sil-[ebilmeyirik]	48/3
5	آر ریندی	arrıt-[dı]	160/6; 180/16	سیلدی	sil-[dı]	47/6; 70/18
6	آرخالیغی	arxalığ+[ı]	163/15	قاباسی	qaba+[sı]	51/15
7	آرخالیغینینگ	arxalığ+[ınığ]	165/6	قاباسینینگ	qaba+[sınığ]	53/11
8	آرزیم	arz+[ım]	181/21	دیلگیم	diley+[ım]	72/8
9	آخیر	āxır	162/2	سون	son	49/6
10	آزار ونریر	azar vér-[ır]	203/8	اینجیدیر	incid-[ır]	94/11
11	آزجا توردو غوندا	azca tur-[duğunda]	172/2	اگیلک آدیغیندا	eglek al-[dığında]	61/2
12	بانکا	bank+[da]	177/19	ساخلاقا	saxlaq+[da]	67/6
13	باش قالدیردی	baş qaldır-[dı]	200/6	باش قوزادی	baş qowza-[dı]	91/6
14	باش قوشموşam	baş qoş-[muşam]	177/3	دوشونموشم	düşün-[müšem]	66/10
15	باش سفیریمیز	baş sefir+[imiz]	168/17	باش ایلچی میز	baş êlçi+[miz]	57/11
16	باشیمدا	baş+[ımda]	212/2	بئگینیمده	béyn+[imde]	105/6
17	باشی	baş+[ı]	176/20	بئگینی	béyin+[i]	66/4
18	بلدچی	beledçi	209/7; 208/20	ایشارات چی	işaratçı	101/10; 101/3
19	بلدچی نینگ	beledçi+[nıñ]	208/8	ایشاراتچی نینگ	işaratçı+[nıñ]	100/8

20	بدجی سی	beledçi+[si]	208/2	ایشار اتچی سی	işaratçı+[sı]	100/2
21	برقینگ	berq+[iñ]	188/8	ایلدیرینگ	ıldır+[iñ]	78/8
22	بیلدیم	bil-[dim]	144/2	انگلادیم	anla-[dım]	29/2
23	بیلیرم	bil-[mirem]	184/11	سولوم چاتمابیر	sulu+[m] çat-[mayır]	74/14
24	بیلدیریم سه	bildir-[iremse]	141/6	سایرادیرام سا	sayrad-[ıramsa]	26/1
25	بیردن	birden	164/10	خیرینجدان	xırncdan	53/1
26	بویوک وزیر	böyük vezir	167/5	باش باخان	başbaxan	55/18
27	بوغدا خوشالارینی	buğda xoşalları+[nı]	203/10	بوغدا باشاقلارینی	buğda başaqları+[nı]	94/13
28	بوررو	burru	132/8; 184/20	گیشت	gişt	16/7; 75/2
29	جالیب دگیل	cālb [degil]	181/5	اگیلجه لی دگیل	eylenceli [deyil]	71/12
30	جالیب دیر	cālb+[dır]	169/6; 184/4	ایلگینچ دیر	ilginç+[dir]	58/6; 74/7
31	جیبیندن	cēb+[inden]	137/18	الجیکیندن	elcik+[inden]	22/2
32	جلسه سینده	celese+[sinde]	140/10	کوپلاشماسیندا	koplaşma+[sında]	25/1
33	جزیره	cezire	177/7	ادا	ada	66/14
34	جزیره سی	cezire+[si]	189/6	اداسی	ada+[sı]	80/6
35	جیبیمدن	cib+[imden]	216/15	الجیکیمدن	elcik+[imden]	109/18
36	جیبیندن	cib+[inden]	133/5	الجیکیندن	elcik+[inden]	17/1
37	جیددی	ciddi	176/4; 222/21	سرت	sert	65/9; 117/13
38	جو غاب وئره	çoğab vér-[e]	178/11	قارشلیق لبق وئره	qarşılıq vér-[e]	68/3
39	جو غاب وئر مه سه	çoğab vér-[mese]	228/2	قارشلیق وئر مه سه	qarşılıq vér-[mese]	123/7
40	جو قرافی بیان	coğrafi bilen	188/3	یئر بیلیمچی سی	yér bilimçisi	78/3
41	جو قرافی کیتابلاری	coğrafi kitabları	186/10	یئر بیلیمی پیتیک لری	yér bilimi pitikleri	76/19
42	جو قرافی اوستادی	coğrafi ustadı	183/13; 184/1; 184/18; 185/5	یئر بیلیمچی سی	yér bilimçisi	74/3; 74/4; 75/1; 75/11
43	جو قرافی اوستادینینگ	coğrafi ustadı+[niñ]	184/18; 185/1	یئر بیلیمچی سینینگ	yér bilimçi+[siniñ]	74/21; 75/7
44	جو قرافی اوستادی یام	coğrafi ustadı+[yam]	183/12; 184/16	یئر بیلیمچی سی یام	yér bilimçisi+[yam]	74/2; 74/19
45	جو قرافی اوستادی یانگیز	coğrafi ustadı+[yeniz]	184/15	یئر بیلیمچی سی یانگیز	yér bilimçi+[siyeniz]	74/18
46	جو قرافی	coğrafi	129/12	یئر بیلیمی	yér bilimi	12/12
47	جو قرافی اینان	coğrafiyinen	133/6	یئر بیلیمی اینان	yér bilimi+[yinen]	17/1
48	جو قرافیا	coğrafya	129/10	یئر بیلیمی	yér bilimi	12/10
49	جو قرافیا اینان	coğrafyayınan	129/2	یئر بیلیمی اینان	yér bilimi+[yinen]	12/2
50	جوهر قلمی اینن	cowher qelmi+[ynen]	185/19	بوياق یازاجی اینان	boyaq yazacı+[ynan]	76/7
51	جونوب	cünub	188/16	گونى	güney	79/1
52	جور	ctir	155/8	تور	ttir	41/8
53	چاغدا	çağ+[da]	152/7	اندا	an+[da]	37/10
54	چاه	çah	214/6; 224/12	قویو	quyu	107/6; 119/7

KAŞKAY TÜRKÇESİ TERCÜME ESER: KUMBUCA PAŞA HİKÂYESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

55	چاهینگ	çah+[ıŋ]	211/19		قویونونگ	quyu+[niŋ]	105/2
56	چاه لاری	çah+[ları]	214/7		قویولاری	quyu+[ları]	107/7
57	چشمه	çêşme	220/24		بولاق	bulaq	115/11
58	چوبان اولدوزو	çoban ulduzu	140/2		دان اولدوزو	dan ulduzu	24/2
59	دائم الخمر	dâimîlxemr	172/1; 188/4		ایچه گن	içegen	61/1; 78/4
60	دائم الخمر اینن	dâimîlxemr+[inen]	182/2		ایچه گن اینن	içegen+[inen]	72/14
61	دانشیمان لار	danışman+[lar]	221/25		ایلم اگه لری	ilim eye+[leri]	116/15- 16
62	دنامه میس ایدیم	dê-[memişidim]	226/1		سویله مه میس ایدیم	söyle-[memişidim]	121/2
63	دلایلینی	delil+[ini]	153/12		دندینی	nedin+[ini]	39/7
64	دئمکن سونرا	démek+[den]	171/2		سویله مکن سونرا	söylemek+[den]	60/7
65	دقیق ایش دیر	deqiq iş+[dir]	146/2		دوزنسل ایش دیر	düzensel iş+[dir]	31/8
66	درده دگن ایش دیر	derde deyen iş+[dir]	180/2		یارارلی ایش دیر	yararlı iş+[dir]	70/4
67	دردینه دگمیر	derdine dey-[mir]	178/10		ایشینه یاراماییر	işine yara-[mayır]	68/2
68	دردلرینه دگمیرلر	derdlerine dey-[mirler]	153/12		ایشلرینه یاراماییرلار	işlerine yara-[mayırlar]	39/7
69	دریاها	derya+[ha]	166/13		دنگیزه	deniz+[e]	54/20
70	دریالارینان	derya+[larman]	184/1		دنگیزلرینن	deniz+[lerinen]	74/4
71	دریانینگ	derya+[niŋ]	131/8; 224/7		دنگیزینگ	deniz+[iŋ]	14/9; 119/2
72	دیلیمه	dil+[ime]	152/12		بنگینیمه	béyn+[ime]	37/15
73	دیقتت لی	dıqqetli	227/11		سینگه	singe	123/4
74	دیررلیگیمه	dirrilig+[ime]	203/3		پاشامیما	yaşam+[ıma]	94/6
75	دیررلیک اندن	dirrilik éd-[en]	146/9		پاشایان	yaşa-[yan]	32/7
76	دیررلیک انتدیگیم	dirrilik ét-[digim]	138/11		پاشادیغیم	yaşa-[dıgım]	22/18
77	دیواردان	divar+[dan]	219/5		چینه دن	çine+[den]	113/7
78	دیوارینگ	divar+[iŋ]	218/1; 219/11		چینه نینگ	çine+[niŋ]	112/1; 113/14
79	دولانماغا	dolanmağ+[a]	147/1		یولچولوغا	yolçuluğ+[a]	32/8
80	دومبالاغیدی	dombolağ+[ıdı]	153/5		کویه لگیدی	köbeley+[ıdı]	38/12
81	دولتیمدن	dowlat+[ımdan]	166/21		بگلیگیمدن	beylig+[ımden]	55/8
82	دوروندا	dowr+[unda]	214/8		هواریندا	huwar+[ında]	107/8
83	دوروس دور	durus+[dur]	176/4		دوز دور	düz+[dür]	65/9
84	دوک ونردی	dük vër-[dı]	203/19		دوروقساندی	duruqsan-[dı]	95/2
85	ابریشیم	ebrişim	177/17		ایپک	ipek	67/4
86	عجیب	ecib	191/6		تانسیق	tansıq	82/9
87	عدالت وزیری	edalet veziri	167/7		یارق قی لبق باخانی	yarqılıq baxanı	55/20
88	ادب اینن	edeb+[inen]	170/8		هومار	humar	59/8
89	ادب اینن	edebinen	193/7		اغبرباش	ağırbaş	84/7
90	عدد قوشورلار	eded qoş-[urlar]	140/6		سای قوشورلار	say qoş-[urlar]	24/6
91	اکسیدی	eks+[ıdı]	127/4		گورونتوبودو	görüntü+[yüdü]	10/4
92	ال آیاغی تیتیره بیردی	el yağı titre-[yirdi]	223/15		الیق قی بی دی	alıqlı+[ydi]	118/14

93	اىل لريمىدن	él+[lerimden]	163/7	اولوسومدان	ulus+[umdan]	51/7
94	امر بويورور انگيز	emr buyur-[ureñiz]	165/13	بويوروق بويورورور انگيز	buyuruq buyur- [ureñiz]	53/18
95	امر انديردى	emr éd-[irdi]	165/9	بويوروق ونيردى	buyuruq vér-[irdi]	53/14
96	امر انديرم	emr éd-[irem]	164/3; 165/7	بويورورام	buyur-[uram]	52/7; 53/12
97	امر اندىمك ايچين	emr édmek	167/4	بويوروق ونرمىك	buyuruq vérmek	55/17
98	امر دير	emr+[dir]	164/6; 180/15	بويوروق دور	buyuruq+[dur]	52/9; 70/17
99	امريم	emr+[im]	165/21	بويوروغوم	buyuruğ+[um]	54/6
100	امريمى	emr+[imi]	165/1	بويوروقومو	buyuruğ+[umu]	53/6
101	امريميز	emr+[imiz]	166/16	بويوروق	buyuruq	55/13
102	امر لريمه	emr+[lerime]	166/16	بويوروق لاريمه	buyuruq+[larıma]	55/2
103	امر لريني	emr+[lerini]	164/12	بويوروقلاريني	buyuruq+[larını]	53/3
104	امر لر ينگيزه	emr+[leriñize]	168/12	بويوروقلار ينگيزه	buyuruq+[larıñize]	57/6
105	امر ينده	emrinde+[dirler]	163/11	بويوروغونونگ آلتيندا	buyuruğuniñ altında	51/11
106	امر لر	emrler	180/21; 180/22; 180/23	بويوروقلار	buyuruq+[lar]	71/3; 71/4; 71/5
107	ارزىشلى	erzişli	186/10	دگرلى	deyerli	76/19
108	ايپ چكم	eyp çek-[em]	226/10	قايىش چكم	qayış çek-[em]	121/12
109	تك فرقى	ferq+[ı]	161/5	تك آييريقيلىق	ayırıqsılıq	48/7
110	فرقلى	ferqlı	221/24	آييريقيسى	ayırıqsı	116/14
111	فرقلى ايدى	ferqli+[ydi]	215/15	آييريقيسى ايدى	ayırıqsı+[ydi]	108/15
112	فيكيير اندن	fıkr éd-[en]	144/5	دوشونن	düşün-[en]	29/5
113	فيكيير انديب	fıkr éd-[ib]	151/3	دوشونوب	düşün-[üb]	36/3
114	فيكيير اندمه ميش ايدى	fıkr éd-[memişidi]	177/10	دوشونمه ميش ايدى	düşün-[memişidi]	66/17
115	فيكيير انديكن	fıkr ét-[dikten]	137/17	دوشوندىكن	düşün-[dükten]	22/1
116	فيكيير انديم	fıkr ét-[dim]	128/9	دوشوندىم	düşün-[düm]	11/9
117	فيكيير ه گنتدى	fıkre gét-[di]	137/23	دوشوندى	düşün-[dü]	22/7
118	فيكيير ينگه گلسه	fikiñje gel-[se]	177/8	دوشونىنگ	düşün-[señ]	66/15
119	فيشار	fışar	148/5	باسقى	basqı	33/13
120	گندن اىل	gédén él	186/9	گندركى	gédergi	76/18
121	گندن اىل	gédén él	186/8;	گندركى	gédergi	76/17;
122	گندن اىلدىن	gédén él+[den]	186/13	گندركى	gédergi	77/2

KAŞKAY TÜRKÇESİ TERCÜME ESER: KUMBUCA PAŞA HİKÂYESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

12 2	گندن ائلن دیر	gédén él+[dendir]	186/16	گندرگی	gédergi	77/5
12 3	گندن ائلن دیر	gédén él+[dendir]	187/1	گندرگی دیر	gédergi+[dir]	77/11
12 4	گند . گل اندمیشم	géd-gel éd-[mişem]	129/15	دیرری لیک اندیم	dirrilik éd-[ibem]	12/15
12 5	گرچک دیر	gerçek+[dir]	144/18	دوغرو دور	doğru+[dur]	30/1
12 6	گیلیلیک لرینه	gileylik+[lerine]	206/12	دیلنمه لرینه	dillenme+[lerine]	98/3
12 7	گؤگره بیلن	göer-[ebilen]	153/15; 154/14	بیته بیلن	bit-[ebilen]	39/10; 39/14
12 8	گورونتو	görüntü	131/18	بنگیز	beñiz	15/6
12 9	گونگونگ لونگ دار اولموشودو	göyni+[ı] dar ol-[muşudu]	150/12	داریمیش ایدينگ	darix-[mişidin]	35/12
13 0	گوزه گلن	göze gelen	170/19	یاقیشیقلی	yaqqışıqlı	60/1
13 1	گوناهلی گوردو	gunahlı gör-[dü]	187/3	قینادی	qına-[dı]	77/13
13 2	گولمه گه	gülme+[ye]	226/16	قیمیشاما	qımışmağ+[a]	122/3
13 3	هازارا	hazara	206/3	مینگ لرجه	miñlerce	97/15
13 4	حقیقت ی	heqiqet+[i]	206/19	گیزلی دوغولاری	gizli doğru+[ları]	98/10
13 5	حقیقتی	heqiqet+[i]	206/21	گیزلی دوغولاری	gizli doğru+[ları]	98/12
13 6	حقیقت لری	heqiqet+[leri]	206/18; 213/10	دوغولاری	doğru+[ları]	98/9; 106/13
13 7	حساب کیتاب ائتمکن	hesab kitab édme+[den]	153/1	سایقیشلایب سائر اتماقدان	sayqışlayıb sayratmaq+[dan]	38/8
13 8	هی	hey	149/11	هاممی چاغ	hammi çağ	35/1
13 9	هزینه سی دیر	hezine+[sidir]	204/11	قارشیلیغی دیر	qarşılığ+[ıdır]	96/6
14 0	هزیم ائلن	hezm éd-[en]	128/16	سیندیرن	sindir-[en]	11/16
14 1	حکم ائلنده	hökm éd-[ende]	164/13	بویور ائدا	buyur-[anda]	53/4
14 2	حکم ونره جگم	hökm vër-[ceeyem]	167/8	یارقیلایاچام	yarqıla-[yacayam]	56/1
14 3	حوکم ونرمک	hökm vërmek	167/17	یارقیلماق	yarqılamaq	56/10
14 4	ایل گونونه	il günü+[ne]	217/14	ایل دنومونه	il dönümü+[ne]	110/20
14 5	ایل لر	il+[ler]	180/17	چاغلار	çağ+[lar]	70/19
14 6	ایسته می ییب	iste-[miyib]	153/1	سومه ییب	sev-[meyib]	38/8
14 7	ایسته بن	iste-[yen]	227/2	سون	sev-[en]	122/9
14 8	ایسته یرم	iste-[yerem]	203/11	سورم	sev-[erem]	94/14
14 9	ایستیراحات ائیردیم	istirahat éd-[irdim]	180/20	دینجلیردیم	dincel-[irdim]	71/2

150	ایشتاباهیم	iştibâh+[ım]	143/16	یانلیشلیغیم	yanılışlıg+[ım]	28/6
151	ایشتاباها سالدی	iştibâha sal-[dı]	175/9	یانلیشا سالدی	yanılışa sal-[dı]	64/9
152	ایتتیفاق	ittifaq	220/11	اولای	olay	114/17
153	کایناتا	ķainat+[a]	165/19	اچینا	açın+[a]	54/4
154	کامیل دگیل	ķāmil [deyil]	202/15	بوتون دگیل	bütün [deyil]	94/2
155	کاشیف	ķāşif	183/4; 184/17; 185/1; 185/2; 185/7; 185/8; 185/15	بولجو	bulucu	73/4; 74/20; 75/7; 75/8; 75/13; 75/14; 76/3
156	کاشیفی	ķāşif+[ı]	184/23	بولجویو	bulucu+[yu]	75/5
157	کاشیف لر	ķāşif+[ler]	184/20	بولجولار	bulucu+[lar]	75/2
158	کاشیفم	ķāşif+[em]	184/16	بولجویام	bulucu+[yam]	74/19
159	کلمه لر	kelime+[ler]	204/4	سۆزجوک لر	sözcük+[ler]	95/10
160	کمره ساری	kemer+[e]	220/12	اوچوروما ساری	uçurum+[a]	114/18
161	کرره هینگ	kerreh+[iñ]	218/2	چینه نینگ	çine+[niñ]	112/2
162	کیشی	kişi	175/6	ایش آدمی	iş adamı	64/6
163	کیتاب	kitab	127/1; 127/1; 183/1; 183/10	پیتیک	pitik	10/1; 10/1; 73/1; 73/10
164	کیتابدا	kitab+[da]	148/1	پیتیکده	pitik+[de]	33/9
165	کیتابداکی	kitab+[daki]	127/5	پیتیکده کی	pitik+[deki]	10/5
166	کوپ اولموشودولار	ķop ol-[muşudular]	142/6	چوققوشموشودولار	çoqquş-[muşudular]	26/12
167	کور انده سی یم	ķor éd-[esiyem]	181/2	سۆندوره سی یم	söndür-[esiyem]	71/9
168	کور انیدیم	ķor éd-[irdim]	180/19	سۆندورردوم	söndür-[ürdüm]	71/1
169	گوچو قون اندن	köçü qon éd-[en]	160/1	گوچری	köçeri	47/1
170	کولگه سینده	kölge+[sinde]	151/1	سوره سینده	severe+[sine]	36/1
171	کومک دیر	kömek+[dir]	178/9	یارارلی دیر	yararlı+[dır]	68/1
172	کوررادا	ķurra+[da]	175/7	توپرادا	topraq+[da]	64/7
173	کوررانینگ	ķurra+[niñ]	143/2	گزگنینگ	gezegen+[iñ]	27/11
174	لایلانمیش	laylanmış işarantı+[sımı]	212/19	گیزلی	gizli	105/21

KAŞKAY TÜRKÇESİ TERCÜME ESER: KUMBUCA PAŞA HİKÂYESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

17 5	مال	mal	222/1	وارلیق	varlıq	116/16
17 6	مالیم چوخ اولسا	malı+[m] çox ol- [sa]	176/17	وارلی اولسام	varlı ol-[sam]	66/1
17 7	ماشینا	maşın+[a]	167/10	اوتو- اووارارایا	otu-owarra+[ya]	56/3
17 8	مدرک لر	medrek+[ler]	140/8; 185/12	بلگه لر	belge+[ler]	24/9; 75/18
17 9	معنی سی	mē'ni+[si]	179/8	انگلامی	aŋlam+[ı]	70/1
18 0	معنی سینی	mē'ni+[sini]	142/20; 143/4	انگلامینی	aŋlam+[ını]	27/7; 27/13
18 1	مثلن	meselen	136/5; 140/6	اولگو ایچین	olgu için	20/5; 24/6
18 2	مثلن	meselen	185/12; 204/8	توت	tut	75/18; 96/3
18 3	مسئولام	mesül+[am]	216/14	سوروملویام	sorumlu+[yam]	109/17
18 4	مخلو غوموش	mexluğ+[umuş]	158/2	یاراتیق ایمیش	yaratıq+[ımış]	44/10
18 5	موربه نینگ	mirebbe+[niŋ]	189/5	دوردکمینگ	dörd kem+[iŋ]	80/5
18 6	مربع یه	mirebbe+[ye]	189/4	دوردکمه	dörd kem+[e]	80/4
18 7	میلک	milek	191/12	بیلرزیك	bilerzik	82/16
18 8	میررخینان	mirrix+[inan]	140/2	پاخیر اودوزویونان	paxır ulduzu+[ynan]	24/2
18 9	معما	muamma	191/23; 227/1	تاپماجا	tapmaca	83/7; 122/8
19 0	معما	muamma+[dırlar]	222/1	بولماجا	bulmaca	116/16
19 1	معمالارینگ	muamma+[larıŋ]	192/2	تاپماجالارینگ	tapmaca+[larıŋ]	83/9
19 2	معمانینگ	muamma+[niŋ]	145/2	بولماجانینگ	bulmaca+[niŋ]	30/4
19 3	موغماسینا	muamma+[sına]	137/12	بولماجاسینا	bulmaca+[sına]	21/15
19 4	موحاکیمه انده بیلرنگ	muḥākime éd- [ebilerenŋ]	168/2	یارقیلایا بیلرنگ	yarqıla-[yabilerenŋ]	56/17
19 5	موحاکیمه اندرنگ	muḥākime éd- [erenŋ]	167/17	یارقیلایارنگ	yarqıla-[yaranŋ]	56/10
19 6	موحاکیمه اندمک	muḥākime édmek	167/21; 168/5	یارقیلاماق	yarqılamaq	56/14; 56/20
19 7	موهوم	muhum	143/19; 153/12; 153/13; 153/14; 175/2; 175/21; 178/4; 184/19; 199/2; 209/5	اؤنملی	önemli	28/9; 39/7; 39/8; 39/9; 64/2; 65/4; 67/16; 75/1; 90/5; 101/8
19 8	موهوم دور	muhum+[dur]	177/15; 186/15	اؤنملی دیر	önemli+[dir]	67/2; 77/4

19						
9	موھومودو	muhum+[mudu]	144/9	اۋنملى ايدى	önemli+[ydi]	29/9
20	منجم لىر	muneccim+[ler]	140/5	گوگ بېلىمچى لىرى	göy bilimçi+[leri]	24/5
20	منجم لىرىنگ	muneccim+[leriŋ]	140/9	اولدوز چولارىنگ	ulduzçu+[lariŋ]	25/1
20	موتور	mutur	220/6	چالېشقاى	çalışqa+[yı]	114/12
20	موتورو	mutur+[u]	134/8	چالېشقاى	çalışqa+[yı]	18/8
20	موتورونگ	mutur+[uŋ]	151/11	چالېشقاىنىنگ	çalışqa+[niŋ]	36/10
20	موتورونگ	mutur+[uŋu]	220/2	چالېشقاىنى	çalışqa+[ŋı]	114/8
20	منظم	münezzem	146/4	سىنگە	singe	32/2
20	مصمم	müsemmem	223/12	قايمىم	qayım	118/12
20	موشترى اينان	müşteri+[yŋen]	140/2	تانقىر اينان	tanqır+[ınan]	24/2
20	ناققاشلىغىغىمىنان	naqqaşlıq+[ımnan]	129/18	ناغېشىمىنان	nağış+[ımnan]	12/18
21	ناققاشلىق	naqqaşlıq	143/13	بېگىز چىكىم	beñiz çekmek	28/3
21	ناققاشلىق اندم	naqqaşlıq éd-[em]	146/8-9	بېگىز چىكىم	beñiz çek-[em]	32/6
21	ناققاشلىق اندمكىن	naqqaşlıq édme+k+[ten]	132/2	بېگىز چىكىمكىن	beñiz çekmek+[den]	16/1
21	ناققاشلىق اندمگ	naqqaşlıq étmek	129/4	ناغېش چىكىم	nağış çekmek	12/4
21	ناققاشلىق دىر	naqqaşlıq+[dır]	131/18	گورونتودور	görüntü+[dür]	15/6
21	ناققاشلىق لارىمىنگ	naqqaşlıq+[larımıŋ]	129/5	ناغېش لارىمىنگ	nağış+[larımıŋ]	12/5
21	ناراحت اولمايىسى يانگ	nārahat ol-[mayasiyeŋ]	142/19	اينچىمە يە سى يىنگ	inci-[meyesiyeŋ]	27/6
21	اونونگ نازىنى چىكىمگە	nazımı çekme+[ye]	198/11	اونو امله مگە	emleme+[ye]	89/12
21	ننچچە مىنگ دىنە	néççe miŋ dene	215/22	مىنگلرچە	miŋlerce	109/2
21	نقىش	neqş	127/2	گورونتو	görüntü	10/3-4
22	نصېحت	nesihet	205/22	اۋگود	öyüd	97/10
22	نصېحت اندمكىن	nesihet édme+k+[den]	147/6	اۋگوت ونرمكىن	ögüt vérme+k+[den]	33/1
22	نظم	nezm	188/17	سىرا	sıra	79/2
22	نىگار ان اندىب	niğaran éd-[ib]	226/9	قايقىلاندىرىب	qayqılandır-[ib]	121/11
22	نىگار ان قالما	niğaran qal-[ma]	154/14	قايقىلانما	qayqılan-[ma]	40/3
22	نىگار ان ايدى	niğaran+[ıdı]	223/4	قايقىلى ايدى	qayqılı+[ydı]	118/4
22	نيوزىلنداينىن	niv zilend+[inen]	188/11	يىنگى زىلنداينان	yéñi zılanda+[yınan]	78/11-12

KAŞKAY TÜRKÇESİ TERCÜME ESER: KUMBUCA PAŞA HİKÂYESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

22	7	نوبتی ایدی	nowbeti+[ydi]	188/15	دووویودو	dowu+[ydu]	78/15
22	8	اود شوولاسی	od şowlası	213/16	اود قیمییشیغی	od qımışığı	106/18
22	9	اوقیانوس	oqyanus	184/7	انا دنگیز	ana deñiz	74/10
23	0	اوقیانوسونگ	oqyanus+[iñ]	186/11	انا دینگیزینگ	ana deñiz+[iñ]	76/20
23	1	اوقیانوسلارینان	oqyanus+[larınan]	184/17	انا دنگیزلرینان	ana deñiz+[lerinen]	74/20
23	2	اوت	ot	145/8; 157/11	بیئگی	bitgi	30/10; 44/4
23	3	پنجره سیندن	pencere+[sinden]	222/12	باجاسیندان	baca+[sından]	117/5
23	4	پنشنه	penşenbe	205/5	سو گونو	su günü	96/12
23	5	پنشنه گون لری	penşenbe günleri	205/4	سو گون لری	su günleri	96/12
23	6	پیرریله ین	pırrıleyen	159/8	ایشلووونج	işlowunc	46/4
23	7	پیرریله ین زادی	pırrıleyen zad+[ı]	189/16	ایشلووونج یاراتیغی	işlowunc yaratığ+[ı]	80/16
23	8	پیچ	piç	152/7	بورقو	burqu	37/10
23	9	پیچه	piç+[e]	151/17	بورقویا	burqu+[ya]	36/15
24	0	پیچ اینن	piç+[inen]	154/11	بورقویونان	burqu+[yunan]	39/21
24	1	پیچینینگ	piç+[iniñ]	151/11	بورقوسونونگ	burqu+[suniñ]	36/10
24	2	پپله ور	pilever	210/3; 210/4	ساتیجی	satıcı	102/3; 102/5
24	3	پپله ورینگ	pilever+[iñ]	211/1	ساتیجی نینگ	satıcı+[niñ]	104/1
24	4	پوزقون اولدو	puzqun ol-[du]	166/4	اوموتسوز اولدو	umutsuz ol-[du]	54/11
24	5	قاچدیم	qaç-[dim]	219/13	کوزز گوتوردوم	kuzz götür-[düm]	113/16
24	6	قاچدیم	qaç-[dim]	223/12	پاپاز لادیم	palpazla-[dım]	118/12
24	7	قالابیلن	qal-[abilen]	134/7	یاشابابیلن	yaşa-[yabilen]	18/7
24	8	قارما - قاریشیق دیر	qarma-qarışıq+[dır]	136/6	دولاندیریق دیر	dolandırıq+[dır]	21/1
24	9	قایم اولدوغوم	qaym ol-[acayam]	203/6	گیزلندیم	gizlen-[diyim]	94/9
25	0	قایم اولوب	qaym ol-[ub]	145/5	گیزلنوب	gizlenib yat-[ırlar]	30/7
25	1	قاضی مینگ	qazı+[miñ]	134/12	یار قیتیمینگ	yarqıt+[imiñ]	19/3
25	2	قدم	qedem	181/16	آدیم	addım	72/3
25	3	قلم	qelem	143/11	یازاج	yazac	28/1
25	4	قلم اینان	qelem+[inen]	133/5	یازاج اینان	yazac+[inan]	16/16

25 5	قلمينىڭ	qelem+[iniŋ]	185/17	يازاجينىڭ	yazac+[iniŋ]	76/5
25 6	غاملى	qemli	149/1	اوموتسوز	umutsuz	34/1
25 7	قىم - قىم اندن	qim - qim éd-[en]	189/16	ترپىش	terpeş-[en]	80/16
25 8	قىممىلايا بيلمىرلر	qimmila- [yabilmirler]	127/7	ترپىشە بيلمە بىرلر	terpeş-[ebilmeyirler]	10/7
25 9	قوجا	qoca	187/6	يىز بىلىمچى سى	yér bilimçisi	77/16
26 0	قوجانينىڭ	qoca+[niŋ]	185/14	يىز بىلىمچى سىنىڭ	yér bilimçi+[siniŋ]	76/2
26 1	قول ونرمىشنىڭ	qol vér-[mişen]	216/11	سوز ونرمىشنىڭ	söz vér-[mişen]	109/14
26 2	قوروقچوسو	qoruqçu+[su]	180/14; 181/4	گۈزلنچى سى	gözlençi+[si]	70/16; 71/11
26 3	قوروقچوسونو	qoruxçu+[sunu]	180/3	گۈزلنچى سىنى	gözlençi+[sini]	70/5
26 4	قورخمالى	qorxmalı	144/3; 145/10; 147/11; 187/2	قورخونچ	qorxunc	29/3; 31/1; 33/6; 77/12
26 5	قوسسايى	qussa+[yı]	182/8	دويقويو	duyqu+[yu]	72/20
26 6	قوسسالانمىش ايدى	qussalan-[mişidi]	182/7	قايىقلانمىش ايدى	qayqılan-[mişidi]	72/19
26 7	قوسسالاندىر مىش ايدى	qussalandır- [mişidi]	129/6	اومودسوز انمىش ايدى	umudsuz éd-[mişidi]	12/6
26 8	قوتب لاردا	qutub+[larda]	188/18	اوج لاردا	uc+[larda]	79/3
26 9	ربطى	rebt+[i]	211/7	ايليشىگى	ilişig+[i]	104/7
27 0	رنگينده	reng+[inde]	143/17	بوياغيندا	boyağ+[ında]	28/7
27 1	رنگ اينى	reng+[inen]	143/11	بوياغينان	boyağ+[ınan]	28/1
27 2	رنگ لرىنى	reng+[lerini]	156/2	بوياق لارىنى	boyaq+[larını]	42/5
27 3	رنگلرىن	reñ+[lerinen]	128/10	بوياقلارىنان	boyaq+[larından]	11/10
27 4	رسم	resm	205/1	دب	deb	96/9
27 5	رسم لرى	resm+[leri]	204/12; 205/3	دب لرى	deb+[leri]	96/8; 96/11
27 6	رىشه دن	rişe+[den]	190/4	گىشت	gişt	81/6
27 7	روو	row	155/2	دوزوم	düzüm	41/2
27 8	سارى	sārı	219/20	التىن	altın	114/3
27 9	سحر	seher	131/10	سرىنگ	seriŋ	14/11
28 0	سحرينده	seher+[inde]	149/4; 155/3; 160/3	سرىنگينده	seriŋ+[inde]	34/4; 41/4; 47/3
28	سَم	sem	219/7	اغى دىر	ağı+[dır]	113/9

KAŞKAY TÜRKÇESİ TERCÜME ESER: KUMBUCA PAŞA HİKÂYESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

1							
28	2	سملرینی	sem+[lerini]	223/10	اغی لارینی	āğī+[larını]	118/10
28	3	سئممینگ	semm+[iŋ]	219/7	اغینگ	ağī+[ŋ]	113/9
28	4	□ نئداینگینگ	sendeli+[ŋiŋ]	150/5	اوتورقانگینگ	oturqa+[ŋiŋ]	35/6
28	5	□ نئدلیسینی	sendeli+[sini]	166/3; 181/10	اوتورقاسینی	oturqa+[sını]	54/10; 71/18
28	6	سریع السیر	seriülsir	208/7	خیزلی	xızlı	100/7
28	7	سر گوردا	serqurd+[a]	165/1	باشقوردا	başqurd+[a]	53/6
28	8	سرگوردان	serqurd+[dan]	166/8	باشقورتان	başqurt+[dan]	54/15
28	9	سخت	sext	157/5; 220/10	چتین	çetin	43/4; 114/16
29	0	سخت ایش دیر	sext iş+[dir]	140/5	چتین ایش دیر	çetin iş+[dir]	24/5
29	1	سخت اولور	sext ol-[ur]	146/6	چتین لئشیر	çetinelş-[ir]	32/4
29	2	سخت اولوردو	sext ol-[urdu]	185/11	چتین اولوردو	çetin ol-[urdu]	75/17
29	3	سیاره لر	seyyare+[ler]	145/2	گوزگن لر	gezegen+[ler]	30/4
29	4	سیفت اولموش	sit ol-[muş]	151/11	دونق اندمیش	donq éd-[miş]	36/10
29	5	سیاستدن	siyaset+[den]	130/1	یونلتی دن	yönelti+[den]	13/3
29	6	سو چئشمه سی	su çéşmesi	224/15	سو قایناغی	su qaynağı	119/10
29	7	سوال	sual	151/16; 212/8; 219/21; 228/1	سورقو	sorqu	36/14; 105/11; 114/4; 123/6
29	8	سوال سوروشام	sual soruş-[am]	165/10	سورقو سوروشام	sorqu soruş-[am]	53/15
29	9	سوال دیر	sual+[dır]	145//1; 227/2	سورقودور	sorqu+[dur]	30/3; 122/9
30	0	سوالیمی	suāl+[ımı]	220/6	سورقومو	sorqu+[mu]	114/12
30	1	سوالینگ	suāl+[iŋ]	227/6	سورقونونگ	sorqu+[niŋ]	122/13
30	2	سوال لاردان	sual+[lardan]	142/3	سورقولاردان	sorqu+[lardan]	26/9
30	3	سواللارینا	sual+[larına]	175/4	سورقولارینا	sorqu+[larına]	64/4
30	4	سوال لارینگ	sual+[larinŋ]	166/19	سورقولارینگ	sorqu+[larinŋ]	55/6
30	5	سودو یوخوموش	südü yox+[umuş]	205/19	یاراری یوخوموش	yararı yox+[umuş]	97/7
30	6	سوموک آغیریقی	sümük ağırıǵı	175/10	اویناقلیق	oynaqlıq	64/10
30	7	سورعتی	sür'et+[i]	180/23	خیزی	xız+[ı]	71/5
30		سورعتینگ	sür'et+[ini]	181/17	خیزینگ	xız+[iŋi]	72/4

8						
30	شاد اولانگ	şad ol-[eŋ]	162/3	شینگی ولانگ	şinli ol-[aŋ]	49/7
31	شاراب	şarab	172/3	چاخیر	çaxır	61/3
31	شاراب	şarab	172/8	ایچی	içgi	62/2
31	شاراب ایچن	şarab iç-[en]	185/2	چاخیر ایچن	çaxır iç-[en]	75/8
31	شاراب ایچیرم	şarab iç-[irem]	172/7	چاخیر ایچیرم	çaxır iç-[irem]	62/1
31	شاراب ایچن کیشى	şarab içen kişi	176/20	ایچه گن کیشى	içegen kişi	66/4
31	شاراب ایچمکن	şarab içmek+[den]	173/7	چاخیر ایچمکن	çaxır içmek+[den]	62/10
31	شک اندیرم	şek éd-[irem]	226/17	گو مانا دوشورم	ğumana düş-[ürem]	122/4
31	شیکار اندیرم	şikar éd-[irem]	203/1	اوولاییرام	owla-[yıram]	94/4
31	شیکارچی لار	şikarçı+[lar]	202/10	اووچولار	owçu+[lar]	93/10
31	شیکارچی لارینگ	şikarçı+[lariŋ]	205/6	اووچولارینگ	owçu+[lariŋ]	96/14
32	شومول	şumal	188/16	قوزای	quzay	79/1
32	تاجیر	tâcır	179/7; 182/2; 188/3	ایش آدمی	iş adamı	69/7; 72/14; 78/3-4
32	تاجیریم	tâcır+[ım]	222/1	ایش ادامیم	iş adam+[ım]	116/16
32	تاجیرینگ کی ایدی	tâcır+[ıŋkiydi]	174/1	ایش ادامینینگ کی ایدی	iş adamı+[ıŋkiydi]	63/1
32	تاغاتلی	tağatlı	204/2	دوزوملو	dözümlü	95/8
32	تعجوب انتدینگ	teeccüb ét-[diŋ]	149/10	چاشقین قالدینگ	çaşqın qal-[diŋ]	34/11
32	تعجوب انتمه دیم	teeccüb ét-[medim]	140/1	چاشقامادیم	çaşqa-[madım]	24/1
32	تکین دیر	tekin+[dir]	191/4	کیمین دیر	kimin+[dir]	82/7
32	تلسیرلر	teles-[irler]	203/20	تلنتیفده دیرلر	telentifde+[dirler]	95/3
32	تئلسکوپونان	téléskoop+[unan]	140/4	باخاجی اینان	uzay baxacı+[ynan]	24/5
33	تشیص ونردیگی	teşxis vér-[digi]	146/5	آرالادیگی	arala-[dıgi]	32/3
33	تخیتینه	text+[ine]	163/5	اوتورقاسینا	oturqa+[sına]	51/5
33	توهین دیر	towhin+[dir]	163/18	ساقی سیزلیق دیر	sayqıszlıq+[tır]	52/2
33	توکالارینی	tuqqa+[larını]	211/2	دامچالارینی	damça+[larını]	104/2
33	تولونوب	tutul-[ub]	200/11	داریحیب	darıx-[ıb]	92/1
33	اووورالاری	uwarra+[lari]	154/10	یاراق لاری	yaraq+[lari]	39/20

KAŞKAY TÜRKÇESİ TERCÜME ESER: KUMBUCA PAŞA HİKÂYESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

33 6	اورگیم سیخیلیز	üreyi+[m] sıxıl-[ır]	203/3	دارخیرام	darıx-[ıram]	94/6
33 7	وس	ves	201/16	پون	pun	92/16
33 8	نه وزیرى	vezir+[i]	167/6	نه باخانى	baxan+[ı]	55/19
33 9	ویل رویالاردا	vil ruya+[larda]	175/21	بوş دوشلرده	boş düş+[lerde]	65/3
34 0	خلبان اولدوم	xalaban ol-[dum]	129/9	اوجاغان اولدوم	uçğan ol-[dum]	12/9
34 1	خانى	xān+[ı]	141/2	باشچی سى	Türk başçısı	25/4
34 2	خاص	xas	206/4	اوزل	özel	97/16
34 3	خبرینى ونرینگیز خنجالات ونرمک	xeber+[ini] vér- [iñiz]	228/4	موشتولوقلابینگیز	muştuluqla-[yıñız]	123/9
34 4	ایچین	xicalat vérmek	158/11	اوتانديرماق ایچین	utandırmaq	45/5
34 5	خنجیل اولدو	xicil ol-[du]	157/2	اوتاندى	utan-[dı]	43/1
34 6	خونوگ	xonuğ	162/11	سرین	serin	49/15
34 7	خوشال اولموشدور	xoşal ol-[muşdur]	130/3	سونیمیشدیر	sevin-[mişdir]	13/5
34 8	خوشال اولموشدولار	xoşal ol- [muşudular]	226/3	سونیمیش ایدیلر	sevin-[mişdiler]	121/3
34 9	خوشالام	xoşal+[am]	220/2	شینگلی یم	şinli+[yem]	114/8
35 0	یاددان چیخاردیر لار	yaddan çıxard- [ırlar]	207/4	اونوتور لار	unut-[urlar]	98/20
35 1	یاددان چیخارتما	yaddan çıxart-[ma]	207/4	اونوتما	unut-[ma]	98/20
35 2	یاددان چیخارتماق ایچین	yaddan çıxartmaq	172/9; 173/2	اونوتماق	unutmaq	62/3; 62/5
35 3	یامان	yaman	158/1	قورخونج	qorxunc	44/9
35 4	یامان دوش گوزوروم	yaman düş gör- [ürem]	221/6	قارا باسیب	qara bas-[ıb]	115/18
35 5	یامان گونده دیر	yaman günde+[dir]	134/1	از ایملی دیر	azayımli+[dır]	18/1
35 6	یاخچی	yaxçı	142/13	گوزل	gözel	26/19
35 7	یاخچی	yaxçı	205/5	یئی	yéy	96/13
35 8	یاخچی امر	yaxçı emr	168/13	یئی بویوروق	yéy buyuruq	57/7
35 9	یاخچی ایدی	yaxçı+[ydi]	215/17	یارارلی ایدی	yararlı+[ydi]	108/17
36 0	یازیب ساخلاییریگ	yazıb saxla-[yırıq]	186/12	بلله ییریگ	belle-[yirik]	77/1
36 1	یئله ونریب	yéle vér-[ıb]	152/21	یئلده آفسیب	yélde efs-[ıb]	38/5
36 2	یئملی	yémeli	127/7	یئمک	yémek	10/7
36 3	یئندی گونده	yétدی gün+[de]	210/8	یئندیجه ده	yétdice+[de]	102/9

36 4	ینی دیر	yéy+[dir]	170/10	اگیلنجه لی دیر	eylenceli+[dir]	59/10
36 5	بیغیشیب	yıǵış-[ib]	170/1	چوققوشوب	coqquş-[ub]	59/2
36 6	یولونگ	yol+[uŋ]	162/8	یولاغینگ	yolağ+[ıŋ]	49/12
36 7	بولداش گزیرم	yoldaş gez-[irem]	201/15	بولداش آختاریرام	yoldaş axtar-[ıram]	92/15
36 8	یول - یولاغی اینان	yol-yolağ+[ıynan]	166/12	یولیونان	yol+[uynan]	54/19
36 9	زادی	zad+[ı]	131/3	یاراغی	yarağ+[ı]	14/3
37 0	زحمت لر	zehmet+[ler]	207/1	چتینلیک لر	çetinlik+[ler]	98/17
37 1	زحمت لر دیر	zehmet+[lerdir]	206/25	چتینلیک لر دیر	çetinlik+[lerdir]	98/16
37 2	زحمتیم اینن	zehmetim+[inen]	215/16- 17	الیمینگ امگیندن	elimin emeyi+[ından]	108/16- 17

5. Değerlendirme ve Sonuç

5.1. Kaşkay Türkçesi üzerine yapılan alan araştırmalarına ve ses kayıtlarına dayalı çalışmalar son derece önemlidir; fakat Kaşkay Türkçesi ile yazılmış ciddi bir literatürün oluşmuş olması sebebiyle yazılı veriler üzerine de çalışmaların yapılması gerekmektedir.

5.2. İsa Rahmani Doğanlı'nın Kaşkay Türkçesine tercüme ettiği Kumbuca Paşa hikâyesi hacimli ilk tercüme eser olması bakımından ayrı bir öneme ve değere sahiptir.

5.3. Mütercim eseri tercüme ederken 'Yerli' ve 'Ölçünlü' söyleyiş şeklinde iki ayrı biçimde kaleme almıştır. 'Yerli' ve 'Ölçünlü' söyleyiş Arap alfabesiyle kaleme alınırken ayrıca 'Ölçünlü' söyleyişinin Latin alfabeli biçimi de yazılmıştır. Ayrıca eserde 315 kelimededen oluşan bir "Sözlük" bölümü de bulunmaktadır. Böylelikle aslında eser:

- I. 'Ölçünlü' Söyleyiş [Arap Harfli]
- II. 'Yerli' Söyleyiş [Arap Harfli]
- III. Sözlük [Latin Harfli]
- IV. 'Ölçünlü' Söyleyiş [Latin Harfli]

olmak üzere toplam 4 bölümden oluşmaktadır.

5.4. Mütercim eseri tercüme ederken Kaşkay Türkçesi söz varlığı kullanımında iki kaynaktan beslendiğini belirtmiştir:

- I. Kaşkay Türkçesi sözlü dil verisi,
- II. Esedullah Merdani Rahimi'nin Kaşkay Türkçesi Sözlüğü.

5.5. Eserde söz varlığı açısından 'Yerli' ve 'Ölçünlü' söyleyiş farklılıkları üzerine yapılan taramada toplam 436 farklılık tespit edilmiştir. 'Ölçünlü' Söyleyişte 342 isim kök veya gövdesi, 94 fiil kök veya gövdesi kullanılırken, 'Yerli' Söyleyişte 339 isim kök veya gövdesi, 97 fiil kök veya gövdesi kullanılmıştır.

5.6. 'Yerli' ve 'Ölçünlü' söyleyiş arasındaki söz varlığına ait temel farklılık 'Yerli' söyleyişte kullanılan Arapça, Farsça kelimelerin 'Ölçünlü' söyleyişte Türkçe kelimelerle karşılama eğilimidir. Bu bağlamda söz varlığına ait farklılıklar:

I. ‘Yerli’ Söyleyişte Arapça, Farsça; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Türkçe Olan İsimler,

II. ‘Yerli’ Söyleyişte Türkçe; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Türkçe Olan İsimler,

III. ‘Yerli’ Söyleyişte [İsim Kısmı Arapça, Farsça; Yardımcı Fiil Kısmı Türkçe Olan] Birleşik Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte [İsim Kısmı da Yardımcı Fiil Kısmı da Türkçe Olan] Birleşik Fiil Olan Fiiller,

IV. ‘Yerli’ Söyleyişte [İsim Kısmı Arapça, Farsça; Yardımcı Fiil Kısmı Türkçe Olan] Birleşik Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Basit/Türemiş Fiil Olan Fiiller,

V. ‘Yerli’ Söyleyişte Basit/Türemiş Fiil; ‘Ölçünlü’ Söyleyişte Basit/Türemiş Fiil Olan Fiiller

şeklinde gruplandırılabilir. Çalışmada en çok I ve III. maddeye ait örnekler tespit edilmiştir.

5.7. Mütercim, tercümenin ‘Yerli’ söyleyiş bölümünde her Kaşkay Türk’ünün anlayabileceği söz varlığını tercih ettiğini belirtmiş ve söz varlığını buna göre oluşturmuştur.

‘Ölçünlü’ söyleyişte ise Kaşkay Türkçesi için bir ölçünlü yazı dili oluşturma amacı güdülmüştür. Kaşkay Türkçesi ile eser vereceklerin ‘Ölçünlü’ söyleyişteki ses, biçim, söz dizimi ve söz varlığı kullanımını devam ettirerek ölçünlü Kaşkay yazı dilinin oluşturulması/ ön ayak olunması hedeflenmiştir. Bu anlamda Kaşkay Türkçesi azımsanamayacak bir yazılı külliyata sahip olsa da bilindiği üzere bir dilin ölçünlü hâle gelebilmesi/sayılabilmesi için yukarıda belirtilen dil bilimsel düzeylerin yanı sıra daha pek çok şartın da sağlanması gerekmektedir.

5.8. Sonuç olarak İsa Rahmani Doğanlı’nın Kumbuca Paşa adlı tercüme eseri hacimli ilk Kaşkay Türkçesi tercüme eser olması bakımından son derece önemlidir.

5.9. Eserin tercüme edilirken ‘Yerli’ ve ‘Ölçünlü’ söyleyiş şeklinde iki ayrı biçimde kaleme alınması mütercimin Kumbuca Paşa hikâyesinin sadece okunmasını, anlaşılmasını istediğini değil aynı zamanda Kaşkay Türkçesine ait ölçünlü bir yazı dilinin temellerinin atılmasını da hedeflediğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Kısaltmalar

ÖS	: ‘Ölçünlü’ Söyleyiş
YS	: ‘Yerli’ Söyleyiş
KP	: Kumbuca Paşa
bk.	: bakınız

Açıklamalar

(x/y)	: x, sayfa numarasını; y, satır numarasını gösterir.
<i>italik yazım</i>	: fonolojik transkripsiyonlu yazımını gösterir.
“x”	: x, Türkiye Türkçesi anlamını gösterir.

Kaynakça

- Albayrak, R. (2013). *Türklerin İramı -Yakın Gelecek-*. Ankara: Berikan Yayınevi.
Ataizi, D., E. (2017). *Kaşkay Türklerinin Dili*. Ankara: TDK Yayınları.
Başar, U. (2020). Kaşkaylar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Türkiyat Mecmuası*, s. 51-79.
Boeschoten, H. (1998). The speakers of Turkic languages. *The Turkic Languages*, s. 1-16.
Çelik, M., (2014). *Kaşkay Türkçesi Metinleri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

- Çelik, M., Durukoğlu, G. (2016). *Ma'zun Şiirler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, T. (2020). *Yetim Yal (Giriş-İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Doğanlı, İ., R. (2018). *Kumbuca Paşa*. Şiraz: Ocak Yayınları.
- Dolatkhani, S. (2010). The Kashkay People, Past and Present. *Bilgi* (53), 103-114.
- Doulatabadi, Ferzaneh (2017). *Kaşkay Türklerinin Edebiyatı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gökdağ, B., A. T. Doğan, (2016). *İran'da Türkler ve Türkçe*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Heyet, C., (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*. Çev.: M. Öztürk, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. "TDK Sözlük". <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.12.2020).
- Yaghoobi, V. (2011). *Bir Kaşkay Türk Şiiri Antolojisi: Kaşkâ'î Şi'ri yâ Âsâr-i Şu'arâ-yi Kaşkâ'î*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Zehtabi, M. T. (2002). *İran Türklerinin Eski Tarihi*. Tebriz: Ahter Yayınevi.

TÜRKMENÇEDE +çX ve +çXIXk EKLERİ*

Maral TÖRE**

Öz: Bu çalışmada, Türkmençenin işlek isimden isim yapım ekleri +çy/+çi ve +çylyk/+çilik ele alınmıştır. Bu eklerin türetkenlikleri ve türetim sonucu oluşturdukları morfosemantik içerikleri incelenmiştir. Eklerin işlevleri, geniş bir veri taraması sonucu elde edilen bulgulara dayanılarak incelenmiş ve tespit edilen işlevsel görünümler, Türkmençenin gramerlerinde yer alan tespitlerle karşılaştırılmıştır. Bu tespitler sonucu eklerin, Türkiye Türkçesinde bulunmayan işlevleri de karşılaştırmalı olarak ve ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Türkmençe örnekler, hem yazı hem konuşma dilindeki biçimleriyle gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İsimden İsim Yapım Eki, Morfosemantik, İşlev, Türetim, Yazı Dili, Konuşma Dili.

The suffix +çX and +çXIXk in Turkmen

Abstract: In this study, the most productive derivational suffixes of the deriving nouns from nouns +çy/+çi and +çylyk/+çilik in Turkmen were discussed. The derivation and morphosemantic contents which result from derivation were examined. The functions of the suffixes were examined by comparing with the findings based on the comprehensive data, which had been obtained by the investigation and the detected functional appearances were compared with the detections in the grammars of Turkmen. After having these detections, functions of the suffixes, which cannot be seen in Turkey Turkish were explained comparatively in detail. Turkmen examples were shown in both written and spoken forms.

Keywords: Deriving Nouns from Nouns, Morphosemantics, Function, Derivation, Written Language, Spoken Language.

Giriş

Türkmençede +çX ve +çXIXk, isimden isim yapan işlek eklerdir. +çy/+çi Türkçede eski ve en verimli türetim eklerinden biridir. Bu ekle türemiş isimleri Türk yazı dillerinin hemen hepsinde görmek mümkündür. Aynı görevde olan ve başka dillerden geçen ekler de Türkmençenin söz yapımında eş zamanlı olarak varlığını sürdürmektedir. +çXIXk ekin kullanım sıklığı ise diğer Türk yazı dillerine oranla Türkmençede oldukça yüksektir.

Çalışmada, söz konusu eklerin Türkmençedeki işlev alanı ve türetkenliği üzerinde durulmuştur. Türetkenlik (*productivity*), türetim morfolojisi alanında kullanılan bir terimdir. Türetim morfolojisi yeni kelime yapım yollarıyla uğraşan bir daldır. Yani türetim, bir ekle yeni kelime yapımı demektir. Türetim (*derivation*), çekim kategorisinin aksine türevsel morfolojiyi, yani basit kök ve gövdelerden yeni gövdeler yaratmayı karşılar (Payne 2006: 326). Booiç, türevsel işlemlerin temel işlevinin, dil

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde hazırlanan "Türkmençenin Türetim Morfolojisi" adlı doktora tez çalışmamızdan üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara / TÜRKİYE. E-posta: maral.tore@hacettepe.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-8551-1023

kullanıcısının yeni kelimeler yapmasını sağlamak olduğunu belirtir (2005: 51, *productivity* ve *derivation* için ayrıca bk. Aronoff-Fudeman 2011, Bauer 2003, Lieber-Štekauer 2017). Türetim eklerinin kök ve gövdelere getirilmesi sesbilgisel, biçimbilgisel, anlamsal vb. birçok sınırlılıkla gerçekleşir ve türetkenliği ölçmenin ilk yolu, belli bir ekle türetilmiş kelimeleri saymaktır (Erdem 2016: 169-180; Türkçede türetkenlik, Türkçede çekim ve yapım eklerinin özellikleri ve sınırları için bk. Erdem 2011, 2014, 2016)

Bu yazıda Türkmencedeki isimden isim türeten $+çX$ ve $+çXIXk$ eklerinin kelimeye kattığı anlamlar yani morfosemantik içerik, bunlarla türetilen kelimeler ve eklerin işleklik derecesi incelenmiştir. Eklerin temel işlevlerinin yanı sıra Türkiye Türkçesinden farklı olan yönleri de değerlendirilmiştir. Tespit edilen farklı görevler, örneklerle verilmiştir. Eklerin konuşma ve yazı dilindeki alomorfı ile Türkmencede eklenme sırasında kelime tabanında oluşan morfofonolojik ses olayları da gösterilmiştir. Örnekler Türkmenistan'da yayımlanan 22 gazete, 9 dergi ve 15 edebi eserlerden taranarak elde edilmiştir. Bu tarama sonucu eklerin işleklik derecesi ve ne kadar türetim yapabildiklerini göstermiştir.

Çalışmada ünlü uzunluğunu göstermek için iki nokta, dişler arası sızıcı s ve z fonemlerini göstermek için [θ] ve [δ], damak n'si için [ŋ], artdamak g, k ve h sesleri için sırasıyla [ğ], [q] ve [x], çift dudak v'si için [w], e~a arası uzun ünlü için ä [æ:], ı fonemi için [i], j, ç ve ş için [j],[ç] ve[ş] işaretleri kullanılacaktır. Örneklerin transkripsiyonlu biçimleri [] içinde verilecektir.

$+çy/+çi$

Makalenin bu bölümünde Türkçenin erken dönemlerinden beri kullanılan en işlek eklerinden biri olan $+çX$ eki üzerinde durulacaktır. $+çX$ ile ilgili Türkiye Türkçesi, Türkmençe ve diğer Türk dilleri gramer çalışmalarında yer alan değerlendirmelere değinilecektir. Ekin işlevleri ve türetkenliği ile ilgili alan yazının genel durumu kısaca tanıtılacaktır. Ekin Türkmencedeki türetkenliği ve morfosemantik görünümü, tarama sonucu elde edilen verilere dayanılarak, mevcut alan yazındaki açıklamalarla karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirmelere bakıldığında ekin tarihsel durumu, özellikleri, kullanım alanları ve görevleri üzerinde durulduğu görülmektedir. $+çX$, Türkçenin en eski metinlerinde de görülen ve kullanımı günümüze kadar devam eden, işlekliğini kaybetmemiş eklerinden biridir. Zülfikar, "Türk dilinde tarih boyunca varlığını sürdürmüş olan en işlek eklerinden biri olan $-CI$ ekinin Köktürk metinlerinde *armakçı*, *bedizçi*, *sığıtçı*, *tamgaçı*, *yağcı*, *yulugçı*, *yerçi*, *yogçı*; Uygurcada *tarıkçı*, *tapıgçı*, *sürçi*, *titigçi*, *yirtçi*, *tungçı* gibi zengin örneklerini buluyoruz. Bu ekle yapılmış kelimelere ilk İslami eser olan *Kutadgu Bilig*'de de rastlamaktayız. *Tamgaçı*, *yadugçı*, *yükçi*, *tapugçı*, *tarıgçı* bunlardan birkaçıdır." açıklamasıyla, ekin tarihsel kullanım durumuna ilişkin bilgiler vermiştir (2007: 175). Serebrennikov ve Gadjeva ise ekin tarihsel gelişimine ve modern Türk dillerindeki durumuna ilişkin şu değerlendirmeleri yapar:

Türk yazı dillerinde $-çı/-çi$ eki çok yaygındır ve şahsın etkinliğini bildirmek için kullanılır: av > Türk. avcı 'avcı', dil> Az. dilçi, mal 'mal, sığır'>Alt. malçı 'çoban', timir 'demir'> Kmk. timirçi 'demirci', aň 'hayvan'> Tuv. aňçı 'avcı'... Bu ekin etkinlik icracısı anlamının asli olmadığı görülüyor. Muhtemel olarak $-çı$, $-çi$ sıfat eki olmuş ve bir şeye karşı heves, eğilim bildirmiştir: Şor. uruşçı 'dövüşken', Az. inadçı 'inatçı, direngen' vb. Sonra bu ek uygun anlam değişimiyle isimlerin alanına geçmiştir (Serebrennikov-Gadjeva 2018: 96-97).

Ergin, “Bu ek de Türkçenin eskiden beri kullanılan ve işlekliliğini kaybetmemiş bulunan isimden isim yapma eklerinden biridir. Başlıca fonksiyonu meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmaktır. Kullanış sahası çok geniş, işleklilik derecesi çok yüksektir. Her türlü isimin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma isimleri yapar” demektedir (2009: 157). Banguoğlu, bu ekin dilimizin en verimli üretim eklerinden biri olduğunu, en eski ve esas işleyişi adlardan *kılıcı adı* (nom d’agent) yaptığını belirtir (2015: 162). Eker ise, söz konusu ekin Türkçeden başka dillere de geçmiş olduğunu ifade eder (2006: 350). Gencan (1966: 199) ve Korkmaz (2009: 41) +c1 ekiyle türemiş kelimeleri sekiz gruba ayırarak işlevlerini ele almışlardır. Zülfikar, bu konuyu daha ayrıntılı ele alarak ekin on üç görevini sıralamaktadır (2011: 66-68).

Ekin Türkmencedeki durumuna ilişkin olarak ise Biray, Türkmen Türkçesinde -c1 ekinin yuvarlak ünlülü şekillerinin bu ekin üzerine başka bir ek ilave edilmek kaydıyla, tek heceli ve yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde görüldüğünü açıklar: *gül-çü-lik*, *guş-çu-luk* (1999: 16). Kara, ekin yuvarlak ünlülü ve “c”li şekillerinin olmadığını belirtir (2001: 26). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri* adlı çalışmanın Türkmenceyle ilgili bölümünde +çI ekinin, +çU yuvarlak ünlülü biçimi de verilmiştir. Yuvarlak biçimine örnek olarak sadece ‘*guşçu* (kuşçu)’ kelimesi gösterilmiştir (Buran vd. 2014: 185). Söyegov- Arnazarov ise -çy/-çi ekinin, dudak uyumuna bağlı olarak imlada -çu/-çü şeklinin de var olduğunu şu örneklerle ifade eder: *suwçy-suwçular*, *gülçi-gülçülük* (2017: 33). Ünsüz uyumuna bağlanmayıp sadece tonsuz biçimde kullanıldığını ise Yıldırım 2017’de ifade etmiştir (2017: 58).

+çy [çï]/+çi [çi] Türkmencede işlek olan eklerden biridir. İsimden isim yapan bu ek, getirildiği kelimelerden kalıcı isimler yapar. Meslek isimleri türetmenin yanı sıra, ilgili isimle meşgul olan veya bu isimi kendinde barındırarak karakter, huy haline çeviren kişilere dair isimlerin yapımında da kullanılır. Ayrıca taraf, üyelik ve bir yere ait olmayı göstermek üzere başvuru eklerinden biridir. +çy/+çi ekinin Türkmencenin standart yazımında sadece iki alomorfu bulunmaktadır. Bunlar dar-düz ünlülü ve ötümsüz ünsüzlü alomorflardır. Standart yazımda ötümlü ünsüzlü ve yuvarlak ünlülü alomorfları bulunmamaktadır. Ancak Türkmencenin standart yazımı ve konuşma dili arasında sesbilgisel farklılıklar vardır. Örneğin: *süýtçi* yazılır ancak [θüytçü] ‘sütçü’ olarak yuvarlak ünlülü biçimde telaffuz edilir, *suwçy* [θuwçu] ‘sucu’ vb. (Türkmencede eklerin telaffuzdaki alomorfları için bk. Töre 2019a).

Yazı dilinde +çy/+çi, konuşma dilinde hem +çy/+çi hem de [çu]/[çü] alomorfları bulunan bu ekin bazı kelimelerde yuvarlak ünlülü yazıldığı görülmektedir. Türkmencenin imla kuralına göre tek heceli ve yuvarlak ünlülü isimlere eklenen +çy/+çi’den sonra ünsüzle başlayan herhangi bir ek getirildiğinde yuvarlaklaşma ortaya çıkar. Bu yuvarlaklaşma +çy/+çi’nin ikinci hecede yer almasıyla gerçekleşir. Ö. *guş* [ğüş] > *guşçy* [ğüşçu] > *guşçulyk* [ğüşçülük] ‘kuşçuluk, kuşlarla ilgilenilen meslek’; *küşt* [küşt] > *küştçi* [küştçü] ‘satanççı’ > *küştçüler* [küştçülük] ‘satanççılar’, *ön* [ön] > *önçi* [önçü] ‘öncü’ > *önçüdür* [önçüdür] ‘öncüdür’, *top* [top] > *topçy* [topçu] ‘topçu’ > *topçuda* [topçudo] ‘topçuda’ vb.

HZTD’de +çy/+çi ekini, işlevleri dört grupta ele alınmıştır. Bunlar: a) Bir hareketin, bir toplumun, her hangi bir akımın taraftarı olan şahısları göstermek için: *Lelinçi*, *Stahanowçy*, *Miçürinçiler* vb., b) Kurum veya herhangi bir idare birimine bağlı olan, üyesi olan şahıslar için: *kolhozçy*, *dinamoçy*, *iskraçy* vb., c) Bir insanın mesleğini veya uğraştığı işi göstermek için: *awçy*, *balykçy*, *halyçy*, *suratçy* vb. d) Herhangi birinin yapmış olduğu hareket ve ya iş sonucunda, yapılan işe eklenerek türetilmiş isimler oluşturmak için: *suwagçy*, *boýagçy*, *okuwçy* vb. (1960: 245-246).

HZTD'den farklı olarak Baskakow (1970: 120), TDG (1999: 23-24) ve Hanser (2003: 149) çalışmalarında ekin beş ayrı türetim işlevini belirtmişlerdir: a) taraf bildiren isimler: *Lelinçi, Stahanowçy*; b) meslek isimleri: *ädikçi, balykçy* vb., c) karakter, huy gösteren isimler: *aldawçy, gepçi, jedelçi* vb., d) üyelik bildiren isimler: *dinamaçy, iskraçy*; e) memleket ve köken bildiren isimler: *Çelekençi, Esenguluçy* vb.

Kara (2001: 26) ve Yıldırım (2017: 58) çalışmalarında ekin fonksiyonunu iki başlıkta incelemişlerdir. Bunlar: iş ve meslek isimleri; kişilerin huy, mizaç ve davranışını yansıtan isimlerdir. Clark, söz konusu ekin Türkmencenin en verimli soneklerinden biri olduğunu vurgular. Bir mesleğin bir üyesini veya bağlı olduğu ismin 'yapıcısını' belirten isimler oluşturduğunu, bu yüzden bu sonekin 'kılıcı soneki' olarak adlandırılabilirliğini ifade eder. Ekin İngilizcedeki eş değerini ise şöyle sıralamaktadır: *-er/-ess, -man/-woman, -ist, -an, -ant. İş work'- işçi worker', balyk 'fish' – balykçy 'fishermen' vb.* Ayrıca bu son ekin, bir bireyin karakterini veya durumunu karakterize etmek için de kullanılabilirliğini belirtir: *gep 'talk'- gepçi 'gossip', aldaw 'deception'- aldawçy 'cheater' (1998: 518).*

Yapılan tarama sonucunda *+çy/+çi* ekinin Türkmencedeki şu işlevleri tespit edilmiştir:

1. Meslek ismi türetir. Kişinin bir işi meslek veya sanat edinmiş olmasını ifade eder: *aydym+çy* [aydımçï] 'şarkıcı', *boks+çy* [boqθçï] 'boksör', *taryh+çy* [ta:rı:xçï] 'tarihçi', *tans+çy* [tanθçï] 'dansçı', *sak+çy* [θaqçï] 'koruyucu', *dil+çi* [dilci] 'dilci', *terjime+çi* [terjimeçï] 'tercüman', *tikin+çi* [tikinçï] 'terzi' vb.
2. Alışkanlık, huy edinme, bir işi veya durumu davranış haline getirme anlamı katar: *aldaw+çy* [a:ldawçï] 'yalancı, hileci'; *galmagal+çy* [galmagalçï] 'kavgacı', *gybat+çy* [gı:watçï] 'gıybet eden', *jedel+çi* [jedelçï] 'tartışarak kendini haklı bulan, inatçı' *gep+çi* [gepçï] 'dedikoducu', *yalan+çy* [yalançï] 'yalancı' vb.
3. Anlık yapılan işi, durumu anlatmak için kullanılır. Kişinin herhangi bir hareketi geçici olarak üstlendiğini ifade eder: *yolag+çy* [yo:logçï] 'yolcu', *syýahat+çy* [θıya:xatçï] 'seyahat eden, turist', *okuw+çy* [oquwçï] 'öğrenci', *zyýarat+çy* [ðıya:ratçï] 'ziyaretçi', *töwella+çy* [töwella:çï] 'aracı', *kömek+çi* [kömökçü] 'yardımcı' vb.
4. Kişinin bir şeyi sevmesini, bir şeye düşkünlüğünü veya tutkusunu ifade etmek için kullanılır: *alada+çy* [aladaçï] 'çok düşünen, dert edinen', *çay+çy* [ça:yçï] 'çay içmeyi seven', *gürriñ+çi* [güttüñçü] 'konuşkan, konuşmayı seven' vb. Türkmencede *alada, çay* ve *gürriñ* isimlerine getirilen *+çyl/+çil* eki *+çy/+çi* ile aynı anlamları taşımaktadır: *alada+çyl, çay+çyl, gürriñ+çil*.
5. Belli bir yiyeceği, içeceği veya başka ihtiyaçları satarak bunu meslek haline getiren kişilere verilen isimler türetir: *balyk+çy* [balıqçï] 'balıkçı', *suw+çy* [θuwçu] 'sucu', *süýt+çi* [θüytçü] 'sütçü' vb.
6. Herhangi bir nesneyi üreterek satan ve zanaat edinen kişileri anlatmak için kullanılır: *açar+çy* [açarçï] 'anahtarçı', *demir+çi* [demirçï] 'demirci', *kümüş+çi* [kümüşçü] 'gümüş kuyumcusu', *köwüş+çi* [köwüşçü] 'ayakkabıcı' vb.
7. Bir görüşü, düşünceyi veya inancı benimsemiş olan insanlar için kullanılır: *halk+çy* [xalqçï] 'halkçı', *republika+çy* [reθpublikaçï] 'cumhuriyetçi', *yrym+çy* [ırimçï] 'bazı inanışları olan kimse', *adat+çy* [a:datçï] 'gelenekçi', *din+çi* [di:nçï] 'dinci', *millet+çi* [milletçï] 'milliyetçi' vb.

8. Bir şeye sahip olmayı gösteren isimler türetir: *miras+çy* [mi:ra:θçi] ‘mirasçı’, *dükan+çy* [düka:nçi] ‘dükkân sahibi’ vb.
9. Birilerinin veya bir düşünce akımının taraftarlığını gösteren kişiler için kullanılır: *Lelin+çi*, *Benderow+çy*, *Wlasow+çy* vb.
10. Bir kurum, kuruluş veya topluluğa üye olmayı ifade etmek için kullanılır: *kolhoz+çy*, *sowhoz+çy* vb.
11. Yer, bölge veya memleket isimlerine eklenerek o yere ait olduğunu, orada yaşadığını göstermek için kullanılır. Bu durum bazı Türkmen ağızlarında görülmektedir: *Çeleken+çi* (Çelekenli), *Esenguly+çy* (Esengululy) (bk. TDG 1999: 24).
12. Türkmencede *iki*, *üç*, *dört* ve *bâş* sayı isimleri +*lyk*/*lik* ekleri ve üzerine +*çy*/*çi* getirilerek isim oluşturmaktadır. Kişinin (öğrencinin) bu nota sahip olduklarını ve başarısını bu sayılarla eşdeğer olduğunu ifade etmek için kullanılır. *iki+lik+çi* [ikilikçi] ‘iki notunu alan kişi’, *üç+lik+çi* > *üçlükçi* [üçlükçi] ‘üç notunu alan kişi’, *dört+lik+çi* > *dörtlükçi* [dörtlükçi] ‘dört notunu alan kişi’, *bâş+lik+çi* [bæ:şikçi] ‘beş notunu alan kişi’. Bu tür isimlendireme Türkmenistan’ın eğitiminde kullanılan 5’lik not sistemiyle ilgilidir. Kelimelerin kullanımı standart konuşmada yaygındır.

Ol barypýatan *ikilikçidi*. (D: 85)

[ol barıpyatan ikilikçidi]

‘O durumu çok zayıf öğrenciydi (notu sürekli iki olan)’.

13. +*çy*/*çi* ekinin bir diğer eklenme biçimi de fiil kök veya gövdesine ilave edilen fiilden isim yapım eki –*mak*+/*-mek*+’ten sonra eklenmesidir: *fiil-mak+çX*. Türkmencede –*MAk+çX* alan kelimeler yukarıda bahsedilen herhangi bir özelliği barındırmamaktadır. Eklendiği kelimeye niyet, amaç, hedef belirten anlamlar katmaktadır. Bu ek kipleşerek niyet bildiren gelecek zaman eki haline gelmiştir. Ör. *ayt-mak+çy* [aytmaqçi] ‘söyleyecek, söyleme niyetinde’, *çyk-mak+çy* [çiqmaqçi] ‘çıkacak, çıkma niyetinde’ *gel-mek+çi* [gelmekçi] ‘gelecek, gelme niyetinde’, *öwren-mek+çi* [öwrenmekçi] ‘öğrenme hedefi olan’ vb.

– Sen näme, bizi taşlap, uzak bir ýana *gitmekçimi*? (Gş: 11)

[θen næ:me, biði taşla:p, uðoq bir ya:na gitmekçimi?]

‘Ne!, sen bizi bırakıp uzak bir yere mi gideceksin?’

Olar maslahaty birikdirip, ağışam şol ýerde *yatmakçy* bolupdyrlar. (THE: 126)

[olor maθlaxatı bi:rikdirip, ağışam şo yerde yatmaqçi bolupdurlor]

‘Onlar tavsiyeleri toparlayıp, akşam orada uyuymak niyetinedeydiler’.

Erdem 2016’da –*IXk* ekiyle –*CX* eki arasındaki türetim farkından söz ederken, –*IXk* ekinin isim ve sıfatlara kolayca eklenerek farklı anlamlarda türetim yaptığını, –*CX* ekinin ise belirgin oranda –*IXk* ekinden daha az işlekliliğe sahip olduğunu belirtir (2016: 170). Aynı durum Türkmence için de geçerlidir. Ör. *odun+çy* ‘oduncu’, *kömür+çi* ‘kömürçü’, *kitap+çy* ‘kitapçı’ gibi isimlere rahatlıkla gelebilirken *ak+çy*, *ýalta+çy*, *iki+çi* vb. sayılara ve sıfatlara gelememektedir. Ancak bu işlev +*lyk*/*lik* ekiyle karşılanabilir: *ak+lyk* ‘beyazlık’, *ýalta+lyk* ‘tembellik’, *iki+lik* ‘ikilik’ vb. Bu tür karşılaştırmalar, eklerin türetim potansiyelini, farklılıklarını ve türetkenlik eğilimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Türkmencede isimden isim türeten +çy/+çi ekiyle aynı işlevde olan başka ekler de mevcuttur. Bu ekler Farsçadan geçen +*baz*, +*bent*, +*dar*, +*keş*, +*gär*, +*hor*, +*pez* gibi alıntı eklerdir ve ilave edildiği isimlere meslek, huy, alışkanlık, düşkünlük anlamlarını katar. Kullanım sıklığı işlek olmamakla birlikte belirli isimlere eklenirler. Ör. *oýun+baz* [oyunwa:ð] ‘oyuncu’, *masgara+baz* [maθğarawa:ð] ‘sirk oyuncusu, cambaz’, *neşe+bent* [neşebent] ‘uyuşturucu bağımlısı’, *bilim+dar* [bilimda:r] ‘bilimci, eğitimci’, *din+dar* [di:nda:r] ‘dinci’, *araba+keş* [arawakeş] ‘arabacı’, *janyyp+keş* [ja:nı:pkeş] ‘işkolik’, *zer+gär* [ðergæ:r] ‘kuyumcu’, *küýze+gär* [küýdeğæ:r] ‘vazo, küp yapan usta’, *arak+hor* [araqxo:r] ‘içkici, alkolik’, *aş+pez* [aşpeð] ‘aşçı’ vb.

Türkmenceye Rusçadan geçen meslek, uğraş bildiren isimlerin: *traktorist*, *motorist*, *barabanşik*, *şahter* vb. sonunda bulunan +*er*, +*or*, +*ist*, +*şik/ik* gibi ekler, Türkmencede +çy/+çi ile karşılanmıştır: *traktorist* ~ *traktorçy* [traqtorçu] ‘traktör şoförü’, *motorist* ~ *motorçy* [motorçu] ‘motorcu’, *barabanşik* ~ *barabançy* [barabançi] ‘davulcu’, *şahter* ~ *şahtaçy* [şaxtaçi] ‘madenci’ vb. (bk. Baskakow 1970:124, TDG 1999: 28).

Türkmence meslek bildiren: *aklawçy* ‘avukat’, *sülçi* ‘savcı’, *sawçy* ‘görücü, düdüncü’ gibi isimlerde +çy/+çi kalıplaşarak gövde haline gelmiştir.

Türkmencede *haly*, *balyk*, *pal*, *okuw*, *oyun*, *ykdysasyýet*, *diş*, *iş* vb. isimler +çy/+çi eklerinin eklenmesi sonucunda meslek isimlerine dönüşürken örneğin: *halyçy* ‘halıcı’, *balykçy* ‘balıkçı’, *ykdysadyýetçi* ‘iktisatçı’ vb.; *mugallym*, *şahyr*, *çopan*, *lukman*, *ussa* vb. isimlere +çy/+çi eki getirilmemektedir. Çünkü bu tür kelimelerin kendisi meslek isimlerini ifade etmektedir. Ancak bu çeşit isimlere Türkmencede +çylyk/+çilik ekleri getirilerek meslek ve uğraşmayı gösteren isimler türetilmektedir: *mugallymçylyk* ‘öğretmenlik’, *şahyrçylyk* ‘şairlik’, *çopançylyk* ‘çobanlık’, *lukmançylyk* ‘hekimlik’, *ussaçylyk* ‘ustalık’ vb.

Yapılan tarama ve tespitler sonucu +çy/+çi’nin: kişinin ait olduğu yeri, bölgeyi veya memleketini gösteren: *Çelekençi*, *Esengulyçy* gibi türetilen isimler (11.); *iki*, *üç*, *dört* ve *bâş* sayı isimlerine +lyk/+lik ve +çy/+çi eklenerek *ikilikçi*, *üçlükçi* gibi oluşan isimler (12.); ekin fiil tabanına ilave edilen –*mak*+/-*mek*+’ten sonra gelmesi (*fiil-mak+çX*) (13.) farklı işlevlerini ortaya çıkarmıştır. Türkmencedeki +çy/+çi ekinin bu özellikleri Türkiye Türkçesi ve diğer Oğuz grubu Türk dillerinden farklılık göstermektedir.

+çylyk/+çilik

+çylyk [çiliq]/+çilik [çilik] (< çy+lyk/< çi+lik) Türkmencede üretken olan eklerden biridir. +çy/+çi meslek yapım eki ve diğer isim yapım eki +lyk/+lik’in birleşerek kalıplaşması sonucunda oluşmuştur. Hem Türkmence kökenli kelimelere hem de alıntı kelimelere gelebilmektedir. Tek heceli ve çok heceli isimlerin yanı sıra birleşik kelimelere de eklenmektedir: *yüzgara+çylyk* [yüðğaraçiliq] ‘yüz karası, maskaralık’ vb. Ekin Türkiye Türkçesindeki durumuyla ilgili olarak Zülfikar, “-cı meslek ekiyle –lık soyut ad yapma ekinde oluşan –cılık, meslekleri karşılamakta kullanılan yaygın bir ektir: *besicilik*, *oyunculuk* ” (2011: 73) açıklamasını yapmıştır. Türkmencedeki +çylyk/+çilik ile türetilen kelimeler Türkiye Türkçesine aktarılmışken daha çok isimden isim yapım eki +ilk/+luk ile karşılanmaktadır: *arassaçylyk* ‘temizlik’, *ynsançylyk* ‘insanlık’, *oñatçylyk* ‘iyilik’, *gahrymançylyk* ‘kahramanlık’, *bagçylyk* ‘bağlık’, *eýeçilik* ‘sahiplik’, *keselçilik* ‘hastalık’ vb.

Kara (2001: 26), Uygur (2016: 4) ve Söyegov-Arnazarov (2017: 33) ekin yuvarlak ünlülü alomorflarına da yer vermişlerdir. Ancak Türkmencenin yazımında bu ekin sadece dar-düz ünlülü alomorfları bulunur. Yuvarlak ünlülü alomorflarsa konuşmada

bulunur. Tek heceli *bol*, *guş*, *köp* gibi isimlere +çylyk/+çilik eklenmesi sonucunda Türkmenenin yazım kuralları gereği ikinci hecedeki dar ünlüyü yuvarlaklaştırır: *bol+çylyk* > *bolçulyk* [bolçuluq] ‘bolluk’, *guş+çylyk* > *guşçulyk* [guşşuluq] ‘kuş yetiştiriciliği’, *köp+çilik* > *köpçülik* [köpçülük] ‘çokluk’. Konuşmada ise ekin [çoluq] ve [çülük] yuvarlak biçialomorfı da telaffuz edilir.

Baskakow (1970: 121), TDG (1999: 24) ve Yıldırım (2017: 59) ekin işlevlerini şu şekilde sıralamışlardır: *durum ve uğraş bildiren isimler türetme, herhangi bir nesnenin bir yerde toplandığını, bol miktarda olduğunu gösteren isimler türetme*. Clark (1998: 519) ve Hanser (2003:149) ekin meslek, iş adı yapan ve durum bildiren işlevleri üzerinde durmuşlardır. HZTD’de ekin dört işlevi ele alınmıştır (1960: 246). Weýisow, +çylyk/+çilik ekiyle türetilen isimlerin çokluk ifade ettiğini ve bu sebepten çokluk ekinin eklenilmediğini belirtir (2008: 178).

Veri taraması sonucunda ise ekin işlevleriyle ilgi aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

1. Bir meslek veya endüstri ile uğraşan kişileri; bir işi görev edinmiş olan kimseleri anlatan isimler türetir: *at+çylyk* [atçiliq] ‘atçılık’, *bagşy+çylyk* [bağşçiliq] ‘ozanlık’, *mugallym+çylyk* [molimçiliq] ‘öğretmenlik’, *lukman+çylyk* [luqma:nçiliq] ‘hekimlik, doktorluk’, *seyis+çilik* [θeyiθçilik] ‘at bakıcılığı, seyislik’, *şahyr+çylyk* [şa.xi:rçiliq] ‘şairlik’, vb.
2. Geçici olarak yapılan işi göstermek için kullanılan isimler türetir: *guda+çylyk* [gudaçiliq] ‘dünürçülük’, *syýahat+çylyk* [θiya:xatçiliq] ‘seyahat’, *dileg+çilik* [dilegçilik] ‘dilencilik’, *sergezdan+çylyk* [θergeða:nçiliq] ‘serserilik’ vb.
3. Karakterin, davranışın alışkanlık halini yansıtan durumlarda kullanılan isimler türetir: *adam+çylyk* [a:damçiliq] ‘insanlık’, *azgyn+çylyk* [a:ðginçiliq] ‘ahlakın bozulması, doğru yoldan çıkmak’, *hyýanat+çylyk* [xiya:natçiliq] ‘hainlik’, *görip+çilik* [görüpçülük] ‘hasetlik, kıskançlık’, vb.
4. Düşünce, görüş ve bir akımı benimsemiş taraftarların benimsediği duygu ve fikirleri ifade etmek için kullanılan isimler türetir: *hristian+çylyk* [hristiançiliq] ‘Hristiyanlık’, *millet+çilik* [milletçilik] ‘milliyetçilik’, *Stalin+çilik* [θalinçilik] ‘Stalincilik’, *Türkmen+çilik* [Türkmençilik] ‘1.Türkmencilik, 2. Türkmen gelenek ve göreneklerine ait şeyler’ vb.
5. Çokluk, miktarın fazlalığını, bir yerde bulunan toplu bir şeyi ifade etmek için kullanılan isimler türetir: *tokaý+çylyk* [toqoyçuluq] ‘ormanlık’, *mazar+çylyk* [maða:rçiliq] ‘mezarlık’, *üzüm+çilik* [üdümcülük] ‘üzüm tarlası’, *miwe+çilik* [mi:weçilik] ‘meyvelik tarla/bahçe’, *kesel+çilik* [keθelçilik] ‘hastalık’, *hasta+çylyk* [xaθaçiliq] ‘hastalık’ vb.
6. *Az*, *bol*, *gyt*, *köp* gibi sıfatlardan isim yapar: *az+çylyk* [a:ðçiliq] ‘azlık’, *bol+çylyk* > *bolçulyk* [bolçuluq] ‘bolluk’, *gyt+çylyk* [gütçiliq] ‘kıtlık’, *köp+çilik* > *köpçülik* [köpçülük] ‘çokluk, kalablık’ vb.
7. Ekin farklı işlevlerinden biri de sıfat fiil eki +maz/+mez’den sonra gelebilmesidir. Ancak ekin bu fonksiyonu işlek değildir. *ynan-maz+çylyk* [inanmaðçiliq] ‘inanmazlık’, *yara-maz+çylyk* [yaramaðçiliq] ‘yaramazlık, kötülük’, *äsger-mez+çilik* [æ:θgermeðçilik] ‘saygısızlık, küçümsemek’, *göwnüýet-mez+çilik* [göwnüýetmeðçilik] ‘beğenmemezlik’, *görübil-mez+çilik* [görüwilmeðçilik] ‘haset etmek, kıskanmak, çekemezlik’ vb.

Ähtimal, bolup biljek zat, gözi gitse, gidendir, yöne ol hiç kime görübilmezçilik etmedi. (Gb: 28)

[æ:xtima:l , bolup biljek da:t, gödi gitθe, gidendir, yönö ol hiç kime görüwilmeðçilik etmedi]

‘Belki, olabilecek şey, gözi kaymıştır, ancak o kimseye hasetlik yapmaz’.

+çylyk/+çilik eki kendinden sonra isimden isim yapan +II ve +sIz eklerini alabilmektedir: *duşman+çylyk+ly* ‘duşmanlık’, *kem+çilik+li* ‘eksiklik’, *kyn+çylyk+syz* ‘zorluksuz’ *töwekgel+çilik+siz* ‘umursamamazlık, sonunu düşünmemezlik’ vb.

Türkmen halkynyň *gahrymançylykly* dessany. (G: 2)

[türkmön xalkiniň gaxrîma:nçilîqli deθθani]

‘Türkmen halkının kahramanlık destanı’.

Ayrıca +çylyk/+çilik eki Farsçadan geçen +dan, +dar +kär/+gär, +paraz, +zada gibi isim yapım eklerinden (bazıları bileşik) sonra da eklenir: *sergez+dan+çylyk* ‘serserilik’, *mal+dar+çylyk* ‘hayvancılık’, *doñuz+dar+çylyk* ‘domuz çiftliği’, *gan+dar+çylyk* ‘kan ile beslenen’, *adam+kär+çilik* ‘insanlık’, *jogap+kär+çilik* ‘sorumluluk’, *bina+gär+çilik* ‘mimarlık’, *küýze +gär+çilik* ‘kupa, vazo yapımıcılığı’, *söwda+gär+çilik* ‘ticaret’, *ot+paraz+çylyk* ‘ateşperest’, *dost+paraz+çylyk* ‘dosta düşkünlük, dostu üstün görme’, *haram+zada+çylyk* ‘harama bulaşmak’ vb. Aynı zamanda Farsçadan Türkmenceye geçen ve olumsuzluk ifade eden +bi, +bet gibi ön ekleri almış isim tabanlarına da eklenebilmektedir: *bi+edep+çilik* ‘edepsizlik’, *bet+bagt+çylyk* ‘kadersizlik, uğursuzluk’ vb.

Türkmen talyplary örän sowatly, *adamkärçilikli* ýaşlar hökmünde özüni tanatdy. (N:3)

[türkmön ta:lî:plari öra:n θowotlu, a:damkæ:rçilikli ya:şlar hökmünnö ö:düni tanatdi]

‘Türkmen öğrencileri çok yetenekli, insanıyetli gençler olarak kendilerini tanıttılar’.

Türkmenceye Rusçadan geçmiş olan meslek isimlerine de eklenebilmektedir: актер- *aktýor+çylyk* ‘oyunculuk’, акушер - *akuşer+çilik* ‘kadın doğum uzmanı’, бухгалтер - *buhgalter+çilik* ‘muhasibecilik’, инженер - *inžiner+çilik* ‘mühendislik’ vb.

Telekinooperatorçylyk; teleradiogepeşikleri guramak we alyp barmak. (T: 4)

[telekinooperatorçuluq; teleradiogepeşikleri ğurumoq we alıp barmaq]

‘Telesinemaçılık; televizyon ve radyo konuşmaları ayarlamak ve yönetmek’.

Aynı ek Türk yazı dillerinde; Özbekçede *kämçilik* (esksiklik), *millätçilik* (milliyetçilik) vb. (ÇTYD II 2014: 57); Kırgızcada *adamgerçilik* (insanıyet), *kişiçilik* (insancılık); Kırım Tatarcasında *eskicilik* (muhafazakârlık), *yetekçilik* (önderlik) vb. görülmektedir (ÇTYD III 2014: 190, 379).

Yukarıda verilen +çylyk/+çilik ekinin Türkmencedeki işlevlerinden, herhangi bir şeyin çokluğunu göstermek için kullanılması (5.), *az*, *bol*, *gyt*, *köp* gibi sıfatlardan isim türetmesi (6.) ve ekin sıfat fiil eki +maz/+mez’den sonra eklenmesi durumuna (7.) çalışmada yararlanılan Türkiye Türkçesi kaynaklarında rastlanmamaktadır.

Sonuç

+çX ve +çXIXk eklerinin üretkenliğini ve işlevlerini incelemek için Türkmenistan’da yayımlanan 22 gazete, 9 dergi ve 15 edebi eserlerden oluşan kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu tarama sonucu +çy/+çi ile türemiş 199 isim, +çylyk/+çilik ile türemiş 196 isim tespit edilmiştir. Eklerin Türkiye Türkçesinden farklı

olan görevleri ele alınmıştır. Eklerin Türkmençeye Arapça, Farsça ve Rusçadan geçen isimlere eklendiği de görülmüştür. Ayrıca Farsçadan geçen ve aynı görevde olan eklerin oluşturduğu isimlere de yer verilmiştir.

Türkmencede isimden isim yapan +çy/+çi ekinin 13 işlevi gösterilmiştir. Ekin dikkat çeken özelliklerinden biri Türkiye Türkçesi ve diğer Oğuz grubu Türk dillerinde görülmeyen *fiil-mAk+çX* şeklinde kipleşebilmesidir: *gel-mek+çi* [gelmeköi] ‘gelecek, gelme niyetinde’ vb. Ek, *kömür+çi* ‘kömürücü’, *kitap+çy* ‘kitapçı’ gibi isimlere rahatlıkla gelebilirken *ak+çy*, *ýalta+çy*, *iki+çi* vb. sayılara ve sıfatlara getirilmemektedir. Ancak *iki*, *üç*, *dört* ve *bâş* sayı isimlerine +lyk/+lik ve +çy/+çi eklenerek *ikilikçi*, *bâşlikçi* gibi isimler oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte ek, kişinin bir yere, bölgeye veya memlekete ait olduğunu gösteren isimler türetir: *Çelekençi Esengulyçy* vb.

+çylyk/+çilik ekinin ise 7 işlevi tespit edilmiştir. Ekin Türkiye Türkçesinde ve Türkmencede görülen ortak işlevleri meslek ve uğraş anlatan isimler; alışkanlık haline gelen huy, davranışı gösteren isimler ve belli bir görüş veya düşünceyi ifade eden isimler türetmesidir. Ekin bu işlevleri dışında, Türkmencede +çylyk/+çilik’in çokluk bildiren isimler: *tokaýçylyk* ‘ormanlık vb. ve *az*, *bol*, *gyt*, *köp* gibi sıfatlardan *azçylyk* ‘azlık’, *bolçylyk* ‘bolluk’ isimler türettiği görülür. Ekin en önemli özelliklerinden biri de sıfat fiil eki +maz/+mez’den sonra gelebilmesidir: *ynan-maz+çylyk* ‘inanmazlık’ vb.

Kısaltmalar

bk.	bakınız
ÇTYD	Çağdaş Türk Yazı Dilleri, I, II, III, IV, 2014.
HZTD	Hâzirki zaman Türkmen dili, 1960.
TDG	Türkmen dilinin grammatikasy (Morfolojiya), 1999.
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
X	ı, i, u, ü
Taranan gazete, dergi ve edebi eserler:	
D	Derdeser (hekaýalar) , 2013, Kakamyrat Ataýew.
G	Görogly Eposy (dessa), 1980, Ata Gowşudow - Mäti Kösäýew, Aşgabat: TN.
Gb	Gonambaşy (roman), 2013, Kakamyrat Ataýew.
Gş	Göreş (roman), 1986, Çary Aşyr, Aşgabat: “Türkmenistan” neşirýaty.
N	Nesil (gazeti), 06.07.2019.
T	Türkmenistan (gazeti), 06.07.2019.
THE	Türkmen halk ertekileri, 2008, Aşgabat: Ylym.

Kaynakça

- Aronoff, M. ve Fudeman, K. (2011). *What is Morphology?*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Azymow, P., Hydyrow, M. N. ve Sopyýew, G. (1960). *Hâzirki Zaman Türkmen Dili*. Aşgabat: A. M. Gorki Adyndaky Türkmen Döwlet Üniwersitedy.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baskakow, N. A., Hamzaýew, M. Ý. ve Çaryýarow, B. (1970). *Türkmen Diliniň Grammatikasy (I.Bölüm Fonetika we Morfolojiya)*. Aşgabat: Ylym Neşirýaty.
- Bauer, L. (2003). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Biray, H. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Booij, G. (2005). *The Grammar of Word*. Oxford: Oxford University Press.
- Borjakow, A., Saryhanow, M., Söýegow, M., Hojaýew, B. ve Árnazarow, S. (1999). *Türkmen Diliniň Grammatikasy (Morfolojiya)*. Aşgabat: Ruh Neşirýaty.

- Buran, A., Alkaya, E. ve Yalçın, S. K. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri I (Güneybatı/Oğuz Grubu)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri II (Güneydoğu/Karlık Grubu) - III (Kuzeybatı/Kıpçak Grubu)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Clark, L. (1998). *Türkmen Reference Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, M. (2011). Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları. *Bilig*, 58, 71-90.
- _____ (2014). Türkçede çekim ve türetim morfolojisi ve sözlüklere yansımaları. *Turcology and Linguistics - Éva Ágnes Csató Festschrift*. Ankara: Hacettepe Üniversite Yayınları.
- _____ (2016). Türkçede Türetkenlik ve Türetkenliği Ölçme Yöntemleri. *Türkbilig*, 32, 169-180.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (1966). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hamzaýew, M. Ý., Altaýew, S., Ataýew, G., Açýlow, G., Mesgudow, W. ve Mertgelddiýew, A. (1962). *Türkmen Diliniň Sözlügi*. Aşgabat: Türkmenistan SSR Ylymlar Akademiyasy.
- Hanser, O. (2003). *Türkmençe El Kitabı*. (Çev. Z. Kargı Ölmez). İstanbul: Türk Dili Araştırmaları 17.
- Kara, M. (2001). *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Komisyon. (2010). *Türkmen Diliniň Sözlügi I-II*. Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasy, Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat İnstituty.
- Komisyon. (2015). *Häzirkä Zaman Türkmen Dili (Morfolojiya)*. Aşgabat: Türkmenistanyň Bilim Ministirligi.
- Komisyon. (2015-2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II*. Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasy, Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat İnstituty.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Lieber, R. ve Štekauer, P. (2017). *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Payne, T. E. (2006). *Exploring Language Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Serebrennikov, B. A. ve GADJİEVA, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. (Çev. T. Hacıyev ve M. Öner). Ankara: TDK Yayınları.
- Söyegov, M. ve Arnazarov, S. (2017). *Örneklilik Türkmençe Grameri (Türkmençe Öğrenenler İçin)*. Ankara/Aşgabat: Kurgan Edebiyat.
- Töre, M. (2017). *Türkmençenin Morfofonolojisi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- _____ (2019a). Yazının Gizlediği Türkmençe Özellikler I: Türkmençede Dudak Uyumu. *Türkbilig*, 37, 35-42.
- _____ (2019b). Türkmençede Yazının Gizlediği Dilbilimsel Özellikler II: Morfofonolojik Nedenlerle Gerçekleşen Ünsüz Benzeşmeleri. *Türk Kültürü*, 2019/1, 9-20.
- Uygur, C. V. (2016). *Türkmençe (Türkmen Türkçesi)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Weýisow, B. (2008). *Türkmen Diliniň Taryhy*. Aşgabat.
- Yıldırım, H. (2017). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Zülfikar, H. (2007). Meslek Adları ve -CI Ekinin Türkçedeki İşlevleri. *Belleten*, 2007/1, 173-218.
- _____ (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.

LATİN HARFLİ ÇEVİRİ YAZI METİNLERİNDEKİ TÜRKÇEYE KONUŞMA DİLİ BAĞLAMINDA İŞLEVSEL BİR YAKLAŞIM (16. - 18. YY.)*

Suat ÖZER**

Öz: Bu çalışma, 16. - 18. yy. arası Osmanlı dönemindeki Türkçenin özelliklerini konuşma dili bağlamında işlevsel bir yaklaşımla betimlemek amacıyla taşımaktadır. Bu amaçla Latin harfli çeviri yazı metinlerindeki konuşma dilini yansıtan kelime listeleri, atasözleri, deyimler, yerel söyleyişi yansıtan metin parçaları, konuşma cümlelerini içeren bir derlemden (bütünceden) yararlanılması yoluna gidilmiştir. Derlem, toplamda 12 eserin taranmasıyla oluşturulmuştur. Çalışma, girişten sonra yer alan iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm konuşma ve yazı dili, Osmanlı Türkçesi ve çeviri yazı metinlerinin tanıtıldığı kuramsal bir çerçeveden oluşur. İkinci bölümde konuşma dili özellikleri bakımından ilgili metinlerin incelendiği bölüm yer almaktadır. İncelemede konuşma cümlelerinde kullanılan ifadelerin iletişimsel ve bağlamsal yönü işlevsel bir yaklaşımla ortaya konulmuştur. Son bölümde ilgili sonuçlar paylaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, Osmanlı Türkçesi, konuşma dili, çeviri yazı metinleri, 16. - 18. yy.

A Functional Approach in the Context of Spoken Language to Turkish in Latin Lettered Transcription Texts (16th - 18th Century)

Abstract: This study aims to describe the characteristics of 16th - 18th century Turkish in the Ottoman period with a functional approach in the context of spoken language. For this purpose, it was used to make use of a corpus containing word lists, proverbs, idioms, text fragments reflecting the local speech, and speaking sentences, which are thought to belong to the spoken language in Latin lettered transcription texts. The corpus was created by scanning 12 works in total. The study consists of two main parts which take place after the introduction. The first part consists of a theoretical framework in which the spoken and written language, Ottoman Turkish and transcription texts are introduced. In the second part, there is a section where the relevant texts are analyzed in terms of spoken language features. In the study, the communicative and contextual aspects of the expressions used in speaking sentences were presented with a functional approach. Relevant results are shared in the last part.

Keywords: Turkish, Ottoman Turkish, spoken language, transcription texts, 16th - 18th century

Giriş

Çalışmada çeviri yazı metinler (bundan sonra ÇYM) olarak adlandırılan çoğunlukla Latin harfleri kullanılarak yazılan Türkçe metinler (çeviri yazılı metinler, çevriyazı

* Bu makale, "Latin Harfli Çeviri Yazı Metinlerinde Konuşma Dili Olarak Türkçe (16. - 18. yy.)" (Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) başlıklı doktora tezinden hareketle yazılmıştır.

** Dr., Burdur / TÜRKİYE. E-posta: suattaus01@gmail.com. ORCID NO: 0000-0001-9046-6856.

metinleri, transkripsiyon metinleri, transkripsiyonlu metinler, aracı metinler), konuşma diline ait unsurlar açısından ele alınmıştır. Dilin iletişimsel ve bağlamsal işlevinin öncelikli olarak ele alındığı çalışma, konuşma dili olarak Türkçenin anılan metinlerdeki dilsel verilere dayanarak Osmanlı dönemindeki (16. - 18. yy.) betimlemesini yapmayı konu edinmiştir.

ÇYM'ler değişik türlerde metin örneklerine sahiptir. Konuşma dilini doğrudan yansıtan metinler olduğu gibi ticarî, dinî, siyasi, tarihî vb. nedenlerle yazılan metinler de bulunur. Eğitim amaçlı olarak yazılan ve "Yabancı dil olarak Türkçe" öğrenmek isteyenlere yönelik hazırlanan eserler, pratik bir dil kılavuzu olması yanında zamanın konuşulan diline dayalı olduğundan ayrıca önemlidir. Eldeki veriler doğrultusunda ilk metin 1520 (1527?) tarihli ve son metin 1794 tarihli. Çalışma, Celia Kerslake tasnifinde *Orta Osmanlıca* olarak adlandırılan¹ 16. ve 18. yy.lar arasında üretilen çeviri yazı metinlerini kapsamaktadır (Kerslake 1998: 181).

Bu çalışma, Türkçenin konuşma dili olarak betimlenmesi amacıyla hareketle kaleme alınmıştır. Çalışmamızın konuşmanın üretildiği koşulları dikkate alan bir inceleme olması, yazılı dili gölgeleme îmâsını barındırmaz. Aksine çalışmamızda her iki unsura eşit yer vermek gerektiğine vurgu yapılmıştır. Konuşma dilinin gittikçe daha çok farkına varılmasının yazılı dil açısından da Türkçeyi anlamayı daha sağlıklı hâle getireceği görüşünden hareket edildiği eklenmelidir.

2. Konuşma ve Yazı Dili İle İlgili Yaklaşımlar

Konuşma dili ve yazılı dil arasında ayırım yapmak çok güçtür. Yazmanın bir dil olmadığı, görünür işaretlerle bir kayıt yöntemi olduğu ve tüm dillerin tarihlerinin neredeyse tamamı boyunca okuma yazma bilmeyen insanlar tarafından konuşulduğunu dile getiren Leonard Bloomfield'in görüşü, yazmanın konuşmaya göre nispeten yeni ve kültürel, eğitsel bir süreç olarak tanımlanması ile ilgilidir (Bloomfield 1973: 21). Buna karşın konuşma edinilir, doğal bir süreç yeterlidir ve bilgi gerekmez. Yazı çalışması ise bilgi gerektirir. Yazılı olan üzerine yaygın algı ve araştırmalar, yazılı olanın dilsel olan her şeyin ölçüsü olduğu şeklindedir. David Brazil, dilbilgisinin geleneksel olarak her zaman bir yazı dilinin dilbilgisi olduğunu belirtmekte ve Halliday'dan alıntıyla "Yazma mevcuttur ancak konuşma gerçekleşir." şeklinde yazı ve konuşma dili arasındaki farka da işaret etmektedir (Brazil 1995:10). Konuşmanın anadil sahibi için belirgin bir biçimde kolay edinilmesi, yazının ise yıllar boyu süren bir eğitimin ürünü olması ve başarımın her zaman olmaması bu algıda etkili olmalıdır. Wallace Chafe ve Deborah Tannen ise sözlü dil malzemesinin toplanması, saklanması ve incelenmesinin yakın zamana kadar imkânsız olmasının bu ayırımı derinleştirdiğini belirtirler (Chafe & Tannen 1987: 383). Konuşma ve yazma arasındaki bu çok temel farklılıklar fonolojik, morfolojik, sözdizimsel, sözcük bilgisi veya kadrosu, mantıksal düzenleme vb. yönlerinden kendisini gösterir.

Tarihsel gelişim ve dil edinimi açısından konuşma, birincil iletişim biçimidir. Böyle olmasına karşın konuşulan dil, yazılı dille karşılaştırıldığında yazılı dilden sapan ve

¹ Celia Kerslake, Osmanlıca dönemlendirme çalışmalarının üç bölümde gösterilebileceğini belirtir: 1. Eski Osmanlıca: 13. - 15. yy. 2. Orta Osmanlıca: 16. - 18. yy. 3. Yeni Osmanlıca: 19. yy. - 1928 (Kerslake 1998: 181). Diğer araştırmacılar arasında benzer bir sınıflandırma olduğu söylenebilir: Klasik Dönem 16. - 19. yy. (Demir & Yılmaz 2002: 478); Osmanlı Türkçesi (16. - 20. yy.) - Klasik (Orta) Osmanlıca 16. - 19. yy (Timurtaş 1996: 2); Osmanlıca İkinci Dönemi 16. - 19. yy. (Ergin 2004: 14); Klasik Osmanlı Türkçesi 16. - 19. yy (Duman 1999: 332); a) Orta Türkiye Türkçesi 16. yy. - 17. yy (ortası) (Develi 1998: 27) b) Tarihi Türkiye Türkçesi başlığı altında Klasik Osmanlı Türkçesi: 15. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla kadar (Develi 2009: 35 - 50).

kendi kurallarına sahip bir dil sistemi veya “eksik” bir dil sistemi olarak kabul edilmiştir. İlgili bağlamda Türkçe özelinde konuşma dilinin özellikleri arasında yer alan unsurlar şöyle sıralanabilir:

- Genellikle tamamlanmamış cümleler (bağımsız hükümler ya da bağlama göre değer kazanan hükümler ya da dinleyicinin algısına bırakılan hükümler, eksilteli cümleler, boşluk / ara / soluk gösteren üç noktalı yapılar veya işaretleyiciler vb.);

- Cümle yapılarının karıştırılması (kesin sınırları bulunmadan basit ya da birleşik cümle dizilimleri vb.);

- Tipik olmayan sözdizimsel yapıların sık kullanımı (konu vb.);

a. Ömer okula gitti. (Konu: Ömer, odak: okula)

b. Okula Ömer gitti. (Konu: Okula, odak: Ömer) (İşsever 2000: 8)

Örnek bağlamında (b) cümlesi (a) cümlesinden daha sık kullanılır.

- Bilgi, keyfi parçalar hâlinde sunulmaz. Yeni ve eski bilgi, konu ve yorum, odak veya ayrıntı dağılımında kullanıcıya bağlı (pragmatik) bir temel bulunur. Türkçe konuşma dilinde, cümlede yüklem sonrası konum daha sık kullanılır (Schröder 2002: 82).

- Yan yana yerleştirmenin hiyerarşik cümle düzenine göre daha sık kullanımı (Parataksisin hipotaksise karşı baskınlığı. Sözdizimsel düzlemde konuşma dili unsurlarını süreç içinde toplayarak ilerler, yazılı dilde ise sözdiziminde sıralayarak ilerler ve daha iyi bir cümle için sürecin sonunda başa dönülebilir.);

- Söylem belirteçlerinin daha sık kullanımı (Söylem işaretleyicisi; *işte, şey, yani, haydi, evet, yok* vb.); kipsel belirteçler (görüş bildirenler: *ben, bence, bana göre* vb. gerçeklik bildirenler: *gerçekten, aslında, belki, tabii* vb. nitelik bildirenler: *büyük, iyi, güzel, yanlış* vb. (Yılmaz & Uras Yılmaz 2006: 206 - 208);

- Konuşma dilinin tipik iletişimsel işlevi (Sözdizimi dışında kalan unsurları göstermek veya bağlantı sağlayıcı araçlar olarak örneğin parçalarüstü unsurlar tonlama.). Ömer Demircan parçalar üstü unsurları 12 maddede özetlemiştir. Örnek kullanımlardan birisi şöyledir: Yüksek perdeden alçak perdeye sekerek düşme ve alçak perdeye uzatma: *Yükseel! Umuuut! Özgeee!* (Demircan 2015: 168).

- Zamirlerin daha sık kullanıldığı görülür. Sözdizimindeki unsurlar arasındaki bağlantıyı sağlayan bağlaçlar yerine konuşmanın gerçekleştiği bağlamın algısal unsurları, dinleyicinin dünya bilgisi, sözün ezgisi (*bürün, ton, durak, vurgu* vb.) bağlantıyı sağlayan unsurlar arasında sayılabilir.

3. Tarihsel Metinlerde Konuşma Dili İncelemesi

Konuşma dili ile ilgili verilerin tarihsel metinler yardımıyla tanımlanması ve sınıflandırılması, bazı ölçütlerin kullanılmasını gerektirir. Zira standart olmayan, yazarının bilgisi ve görgüsü ile sınırlandırılmış, doğruluğu ve geçerliliğinin her durumda kontrol edilmesi gereken, göreceli olarak değerli metinler arasından seçim yapmak gerekir. Herhangi bir dilsel analizden önce metinlerin üretilme amacı, konuşma dilini yansıtmayı yansıtmadıkları bakımından tespit edilebilmelidir. Böyle bir sınıflandırmada ilgili metnin

✓ Konuşma diline dair veriler taşıması (kelime listesi, sözlük, deyim, atasözü vb.)

✓ İletişimsel amaçla o metnin oluşturulması (mektuplaşma vb.)

✓ Gerçek bir yaşam deneyimine dayanması (diyalog, mükâleme vb.)

✓ Sözlü olarak dile getirmek amacıyla oluşturulması (fabl, mesel, soru - cevap vb.)

türünden anılan amaçlar için hazırlanmış olması beklenir. Bu sınıflandırma yaklaşımı, başka amaçla yazılmış metin türlerini de dışlamaz. Örneğin çeviri yazı metinlerinde gramer konularını işleyen metinler, dini metinler vb. konuşma dilini yansıtan unsurlar bakımından değerlendirilebilir. Ancak ilgili metinlerin konuşma dili açısından sundukları katkı bahsinde üretilme amaçları vb. belirtilerek yer verilmesi gerekir. Karakteristik olarak konuşma diline dair üretilen bir metinle dolaylı olarak konuşma diline ait bir metnin incelemede derecelendirilmesi verilerin sağlamlığı, tutarlılığı ve doğruluğu açısından önemlidir.

İlgili konuşma metinlerinin kaydının nasıl tutulduğu da önemlidir. Doğrudan kaydın olduğu canlı konuşmanın o anda veya kısa bir süre sonra yazıya geçirildiği metin örnekleri bulunduğu gibi üzerinde düzeltme yapılan veya kurgusal olarak hazırlanmış (özellikle dini, siyasi metinler vb.) konuşma dilini yansıtan metinler arasında da bir derecelendirme yapılmalıdır. Başkalarından duyduğu ifadelere olduğu gibi yer veren ve konuşma dilinin tipik kullanımına, tekrar ve geri dönüşlerine örnek görülen metinler, karakteristik konuşma metinleri olarak belirlendikten sonra diğer metinlere derecesine göre yer verilmesi yararlıdır. Konuşmacıların nitelikleri belirtilmelidir. Okuryazarlıkları, cinsiyetleri, meslekleri, anadil konuşuru veya yabancı dil sahibi vb. olup olmadıkları türünden özelliklere konuşma diline ait verilerin tasnifinde göz önünde bulundurulması gereken veriler olarak yer verilmelidir.

Tarihsel metinlerin dilsel özellikleri ait oldukları dönemin izlerini taşır. Bu bakımdan dönemin genel özellikleri, ilkeler, kurallar vb. standart olan özellikler ve değişkenler bakımından tanımlanabilir olmalıdır. Yazılı dile ait betimlemelerin sayıca fazlalığı, konuşma dilinin ikincil görülmesi veya yazılı dile ait baskın referansların konuşma diline uyarlanması vb. ilgili incelemenin aşması gereken problemler olarak gözükmektedir. Konuşma diline ait verilerin yazılı metinler üzerinden tanımlanmaya çalışılması da benzer bir sorunun doğal parçası olarak görülebilir.

ÇYM'lerin ürettiği dönemin tarihsel - dilsel özellikleri, alanyazında *Osmanlıca* veya *Osmanlı Türkçesi* başlığı altında ele alınmaktadır. İlgili kavramlaştırmalar, ÇYM'ler ve konuşma dili bağlamında değerlendirilmiştir.

3.1. Osmanlıca İle İlgili Yaklaşımlar

Osmanlıcanın sınırlarını belirlemede çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Sürdürülen tartışmalarda değişen oranlarda siyasi, tarihî olayların temel ölçüt sayıldığı yaklaşımların izleri bulunmaktadır. İlgili yaklaşımlar iki ana tutum etrafında gösterilmeye çalışılmıştır.

I. Doğrudan siyasi ölçütlerin kullanıldığı yaklaşımlar: Bu yaklaşımda dilsel adlandırma, dönemin başat siyasi oluşumu etrafında yapılmıştır. Buna göre Osmanlı devletinin / imparatorluğunun dili, hanedanın adı da olan *Osmanlıca* (benzer olarak Karahanlıca, Çağatayca vd.) olarak tanımlanabilir. Dilsel dönemlerin ayrılmasında da siyasi olarak önemli bir olayla paralellik gözlenir ve buna göre İstanbul'un fethi belirgin bir ayırım noktası olarak kabul edilir (Demir & Yılmaz 2002: 475; Ergin 2004: 19, 26; Özkan 2007: 484; Gümüşkılıç 2008: 275; Tulum 2010: 3; Korkmaz 2013: 110). Varyantlar arasında sade - orta - süslü olmak üzere yansımaları bulan üst tabaka / yüksek dil yani *Fasih Osmanlıca* ile buna karşıt pozisyonda konumlanan *halk dili* (Kaba Türkçe, Türkî - i basit ve ÇYM'lerde sıklıkla kullanılan *vulgare* kavramı bu bağlamda değer kazanır.) sayılabilir.

II. Dolaylı siyâsî ölçütlerin kullanıldığı yaklaşımlar: Bu yaklaşımda siyasal (sosyal, tarihsel, kültürel vb.) veya dilsel olarak tek yönlü bir ayırım yerine her iki durum da göz önünde bulundurulmak istenebilir. *Osmanlıca* veya *Osmanlı Türkçesi* arasında kesin ayırım yapılmayabilir. Hareket noktası veya kaynaklandığı yer, siyasî bir oluşumun adı olmasına karşın dilsel referansların da ihmal edilmemesi gereği vurgulanır.

Genellikle *Osmanlıca* yazı dili olarak kabul edilir ve yüksek bir kültürel durumun da işaretçisi sayılır. *Osmanlı Türkçesi* ise dillik bir dönemin özelliklerine daha yakın durma ve beraberinde akademik bir tanımın sınırlarını vurgulama kapasitesini ifade etmek üzere kullanılır.² Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, *Osmanlıca* veya *Osmanlı Türkçesi* terimlerinin genellikle 15. yy.dan sonraki dilsel dönem için kullanıldığını her ikisiyle de geniş halk kitlesinin konuştuğu Türkçeden kopuk, Arapça ve Farsça unsurların ağırlıkta olduğu karma bir yazı dilinin kastedildiğini belirtirler (Demir & Yılmaz 2002: 894).

ÇYM'ler bağlamında ilgili dönemde nasıl bir adlandırma yapıldığını göstererek konuyu kendi verileri ile yansıtmının yararı bulunmaktadır. Böylece bir dilin yabancı konuşurları yoluyla nasıl tanımlandığı üzerinden tartışmalara katkıda bulunulabilir. Buna göre eser adları vermeden sadece yıllar gösterilerek 16. ve 18. yy.lar arasındaki tanımlar topluca görülebilir: *Turchi* (1538), *Turcicarum* (1539), *Turchi* (1541), *Turcarum* (1553), *Turcis* (1596), *Linguae Turcicae* (1612), *Turcicae* (1629), *Turchesca* (1641), *Turkish* (1652), *Turchesco* (1665), *Turcica* (1677), *Turquie* (1720), *Turcicum* (1742), *Turchesca* (1787). Latince, İtalyanca, Fransızca, Almanca ve İngilizce yazılan eserlerde dil ve konuşurları arasındaki bağlantıyı göstermek için *Türkçe* terimi kullanılmıştır. Ekleme gerekirse kronikler veya tarihsel, siyasal metinlerde yönetimi, devleti göstermek için genellikle *Osmanlı* nadiren *Osmanlı - Türk* terimleri kullanılmıştır. Türkçe ve Türk kavramı *Arab - Turc* veya *Turc - Arabica* şeklinde Arap harfleri ile yazılan Türkçeyi göstermek üzere de kullanılmıştır: Martin Crisius, *Translata Est Haec Confessio, in Turcarabicam linguam* (Crisius 1581: 2) ve Hieronymus Megiser, I. *Grammatica Turcicae Priorem, de Orthographia TurcArabica* (Türkçe - Arapça (Arap Harfli Türkçe) yazımı (Megiser 1612: 27 - 77).

Ayrıca daha önemli olmak üzere "*Müslüman Türkçesi*" veya "*Müslümanca*" kavramlarının da Türkçe için kullanıldığı görülür.³ Yazarın böylece Türkçenin anadil

² Buna göre özellikle günümüzde kullanılan *Osmanlıca* terimi ile kısa zamanda Arap harfleri ile okuma ve yazmayı ve yüksek kültürel bir durumla bağlantılı edebiyat verimleri tanımlanırken *Osmanlı Türkçesi* terimi ile yazı yanında dilbilgisel olayları değerlendirme, karma dilin yazı ve dillik özelliklerini tanımlama giderek diğer dillik durumların mukayesesini de içerecek biçimde kullanılmasa kastedilmektedir. Osmanlı Türkçesi akademik alanı (eğitim - öğretimin örgün yanı dâhil) atflarken *Osmanlıca* siyasî - tarihi bir duruma bağlantılı olarak yazı ve kültürü temsil etmektedir. Her iki kavramın birlikte kullanıldığı da görülür ki bu durum siyasî, sosyal, tarihi, kültürel olanla dilsel olanın ortak alanını temsil etmek ihtiyacını gösterebilir.

³ III. *Türkçe Müfulman gibi; ve Frankşyzce fojleşdighini ifcitfen, Franziz, fany'rfyn.* (Pianzola 1781: 96) "*Türkçe Müslüman gibi; ve Fransızca söyleştighini işitsen, Fransız, sanırsın.*" Pianzola'nın bir diğer eseri *Vartebeditium*'da, kitabın tanıtım yazısında Türkçe'yi karşılamak üzere *Müslümanca* yazılmıştır. Tam ifadesiyle *Dizionario basdyryrym Taliange, Latinge, Urumge, ve Müfulmange* (Pianzola 1781: iv) şeklindedir. Eserde on yerde aynı kavram geçmektedir. Ayrıca açıkça Türkçe'yi atfladığını gösteren şöyle bir kullanımı da görülmektedir: *Ġ. Tamam, bu fözleri, ermeniçe: Jes myghyrdem isk'ies onun Hor, jev vortuo, jev Hok'in Surpo. Amin. Jahod müfulmange: Allah Babany'n ve Oghlunun ve Ruhul kodufun ifmiilen seni vaftiz ederim. Amin.* (Pianzola 1781: 57).

konuşuru olmayan (ya da ikinci dil olarak kullanan) Balkanların etnik - dilsel adacıkları [Makedon, Boşnak, Vlah, Aroman, Sırp, Bulgar, Hırvat, Bulgar, Arnavut, Macar unsurları vd.], Hristiyan yerleşik konuşurlar [Ermeni (Gregoryen, Katolik) ve Rum (Ortodoks)] veya Avrupalı Hristiyan konuşurlar (Dinsel misyon, elçilik, diplomatik çevre çalışanları veya tacirler, seyyahlar, tercümanlar vb.), Yahudiler veya merkez dilini (sarayın bulunduğu yer İstanbul) çevre / taşra konuşmasından ayırt etmek istediği düşünülebilir. Her durumda ilgili tanımlamanın literatüre dâhil edilmesi gerektiği eklenebilir.

3.2. Konuşma ve Yazı Dili Olarak Osmanlıca

Osmanlıca ile ilgili araştırmaların yazı dili ile sınırlı yürütüldüğü ancak giderek konuşma diline doğru genişlediği görülür. Alanyazında konuşma dili söz konusu edildiğinde Osmanlıca yerine Türkçe teriminin daha yaygın kullanıldığı da eklenmelidir. Fikret Turan, eğitimi ve şehirli insanların yazıp konuştuğu dilin *Lisan -i Ervam*, *Lisan - ı Rum* veya *Ervam* adı verilen yarı standart Osmanlı Türkçesi iken genel Oğuz Türkçesi *Türki*, köy ağzı ile uzak ağızların veya eğitimsiz şehirlilerin mahallî dili, sokak dili veya tabu dilinin *Kaba Türki*, *Âvâm* olarak tanımlandığını belirtir (Turan 2002: 126). Hayati Develi, Türkçe diye konuşulan bir dil olduğunu ancak Standart Osmanlıca ile Türkçenin temel söz dizimi üzerine kurulmasına rağmen pek çok farklı kelime ve yapıyı içeren, ana dilden uzak bir *yazı dili / standart* dilin kastedildiğini vurgulamaktadır (Develi 2009: 64). Bu görüşü Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, Standart Osmanlıcanın *yazı* ve *konuşma* dili olarak işlev gören milli bir genel dil olmadığı ve Osmanlı toplumunun hiçbir tabakasının *yüksek varyantı* günlük konuşmanın normal aracı olarak kullanmadığı şeklinde devam ettirmişlerdir (Demir & Yılmaz 2002: 485).

Konuşma diline ait referansların edebiyat teorisinden (üslûp / estetik) geliştirildiği görülmektedir. Bu etkileşim üç başlık altında gösterilebilir:

I. Halk Edebiyatı Etkisi: Özellikle yazarın kullandığı sözcük kadrosuna göre değerlendirildiği edebiyat ve halk dili ayırımında bu tutum kristalize olur. Mertol Tulum, yazı dili olarak Osmanlı Türkçesi terimini *halk* (konuşma) dili ve *edebiyat* dili olarak ikiye ayırır (Tulum 1999: 422). Aslında her iki durumda da söz konusu olan yazı dilidir ve yazar bu durumu yazıya geçirilmiş konuşma dili olarak tanımlamıştır.

II. Süslü Nesir (İnşâ) Etkisi: Edebiyat teorisinde nesir dilini ayırmada kullanılan ölçütlerin konuşma dili alanına özgü olarak *Fasih - Orta - Kaba* Türkçe şeklinde yeniden üretildiği görülür. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, özellikle Orta Türkçeyi eğitilmiş kesimin konuşma dili olan İstanbul Türkçesi olarak tanımlamışlar ve bu Türkçeyi oldukça erken bir zamanda baskın duruma gelerek güçlü bir bölgeler üstü etkisi olan, edebi olmayan, bağlayıcılığı bulunmayan, kodlanmamış bir konuşma varyantı olarak değerlendirmişlerdir (Demir & Yılmaz 2002: 486).

III. Özgünlük Etkisi: Osmanlıcanın üslûplar toplamı olduğunu belirten Musa Duman, “Osmanlı yazı ve konuşma dili, ses yapıları, kelime kadroları, ifade tarzları, cümle kuruluşları bakımından birtakım değişik kullanım özellikleri taşır. Bu özellikler zamandan zamana ve kişiden kişiye göre değişebilmektedir.” şeklinde ifade etmiştir (Duman 1999: 331). Böylece dilsel standart yerine her eserde kişiye göre değişen özgün edebî üslûp, dili de tarif etmek üzere kullanılmış görünmektedir.

ÇYM’lerin kendisinde ise yaşanan tarihi dönemin yansımaları görülmektedir. Guillaume Postel, Türk dilinin değiştiğinden bahsetmekte ve iki yolculuğu arasında

geçen 18 yılda, önceki unsurlar ile şimdi kullandıklarının bambaşka olduğunu⁴ söylemektedir (Postel 1575: 26). Postel, (Vladimir Drimba'nın *Öz Türkçe* bizim *Saf Türkçe* dediğimiz durumda) **ad** denilenlere şimdilerde **isim** dendiğinden bahisle de isim çekimlerini gösterir (Drimba 1966: 124). Bu durum Postel'in ilginç bir şekilde o günkü Türkçenin kullanım alanlarının farkında olduğunu bize düşündürmektedir. Comidas de Carbognano da eserinde yer verdiği örnek fabllarını iki şekilli olarak göstermiştir. Carbognano'nun ikinci olarak gösterdiği şekil, "Türk Halk Diline Aynen Tercüme" (Le Medesimo Tradotte In Turco Volgare) başlığı altında halkın konuştuğu varyasyon olarak verilmiştir (Carbognano 1794: 711 - 717). ÇYM'lerde halk dilini karşılamak üzere "vulgar, volgar, vulgare" kavramı kullanılmaktadır. Kavram halka ait olanı göstermekle beraber içeriğinde "kaba, bayağı, özel olmayan" anlamlarını barındırır ve ilgili özellikler en kaba şekliyle saray merkezli (üst düzey, eğitimli, seçkin, zengin vb.) bir dünyanın dışını da tarif etmektedir.

4. Çeviri Yazı Metinlerinin Özellikleri

Avrupalıların 15. yy.dan itibaren Türk diline gösterdikleri ilgi ve bazılarının pratik amaçla dil öğrenme ihtiyacı çeviri yazı metinlerinin yayınlanmasına neden olmuştur. Latince karakterler ve Türkçe telaffuzu göstermek için kullanılan Latin harflerinin güvenilirliği yazarların becerisi, bilgisi, amacı ve doğruluğu yanında adadillerine göre de değişir. İlgili değişkeni Luciano Rocchi, Preindl özelinde "Türkçe kelimeleri yazmak için sadece Latin alfabesini kullanır (Bu nedenle metni klasik bir transkripsiyon metnidir.) ancak Fransızca ve Almanca yazım kurallarını karıştırır." şeklinde ifade etmektedir (Rocchi 2015: 266). Bu yüzden ÇYM'lerde tam bir standartlaşmadan söz edilemez ve eserleri bu bakımdan derecelendirmek gerekir. Ancak ÇYM'lerin Arap alfabesinin sınırlamaları veya Osmanlı ortografyasının muhafazakârlığı tarafından gizlenen bazı fonolojik olguların açığa çıkarılmasında kayda değer bir işlev üstlendikleri söylenebilir.

Yazı sembolleri, konuşmayı aktarmak için kullanılabileceği gibi bir yazı sisteminden diğerine aktarma için de kullanılabilir. Bu bağlamda ÇYM'ler olarak adlandırılan eserler ortografik transkripsiyon başlığı altında ele alınabilir ve fonetik yanında karakter eşlemelerini de içerir. Ancak konuşma dilinin yazıya tam bir aktarımından ziyade sözlü dilin yazılı olan dile aktarımı görülür. ÇYM'lerde Türkçenin Latin harflerine aktarılmış bir formu olduğu görülmektedir. Bazı eserlerde Arap harfleri ile Latin harflerinin eşleniklik tablosu hazırdır (ILT 1612; RGT 1630; SL 1643; PGT 1794) ve sistemli olarak eşlenmiş diğer metin oluşturulur. Sadece Latin harfleri kullanılan bazı eserlerde ise (ON 1527; TRC 1544; HPT 1575; TG 1581; DDLT 1641; CFT 1672; BGD 1781; GT 1789) grafik eşleme olmadan nispeten fonetiğe dayalı daha serbest formlar (çok şekilli yazımlar bazen tutarsızlıklar doğursa da) görülür. Her iki yazı sistemi de konuşma dilinin yazıya geçirilmesi uygulamasına bağlı olarak ortografik sınırlarda kalır. İlkinde hece, gramer etkisi diğerinde sözlü dilin etkisi önde görünmektedir. Buna göre ÇYM'lerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Nadiren bir anadili konuşuru elinden çıktığı kabul edilmelidir (Molino 1641; Carbognano 1794 vb. hariç).

- Türkçenin özellikleri ikinci bazen üçüncü vd. dil sahibinin ağzından yansıtılır.

⁴ Vladimir Drimba'nın "Guillaume Postel (1575) in' "Türkçedeki kelimelerin öğretimi" adlı makalesinde Postel'in ilgili görüşlerine yer verdiği ilk bölümünün çevirisi de bulunmaktadır: Instruction Des Mots De La Langue Turquesque Les Plus Communs (Türk dilinin en ortak kelimelerinin öğretimi) (Drimba 1966: 122 - 126).

- Yabancı bir ortamın içinden geçerek gelmesi belirgin bir özellik sayılmalıdır. Yazarın kimliği yanında dili öğrendiği ortam da bunda etkilidir.

- Coğrafyayı, bölgesel ağızları bazen de etnik dil veya ağızları yansıtan dilsel katmanlara sahiptir.

- Malzemelerin standart olana karşı tuttuğu doğal konumun doğurduğu çok şekillilik en baştan kabul edilmelidir.

- Telaffuz yanında yazılı dilden de etkiye açıktır.

- Çeviri yazı metinleri tarihsel, kültürel, sosyal, siyasal vb. bakımlardan da dönemin şartlarını yansıtan eserlerdir.

5. Paylaşılan Bağlamda Konuşma Diline İşlevsel Bir Yaklaşım

Çeviri yazı metinlerinde anadili başka olan yazar, kaynak dilden (bundan sonra KD) hareketle hedef dil (bundan sonra HD) olan Türkçeyi tarif etmeye çalışmıştır. Latin harfleri ile HD tanımlanmış yer yer Arap harfleri de bu tanımda başvuru alan en önemli kaynak olmuştur. Her iki yazı sisteminin kullanıldığı eserler mevcuttur. Ancak sadece Latin harflerinin kullanıldığı eserler daha fazladır. Esas olan, Türkçeyi öğrenecek olan kişiye alfabe engelinin kaldırılma isteği ve bu yolla hızlıca HD ediniminin kazandırılmasıdır. Bu amaçla yapılacak ilk iş, doğal olarak eldeki anadil için kullanılan yazı malzemesini HD için yeniden gözden geçirmek olacaktır. Bu amaçla Tablo 1’de görüleceği üzere ÇYM’lerde Türkçeye ait seslerin doğruluk ve tutarlılıkla ifade edilebilmesi için yeni kombinasyonlar, özel işaretler, ayırıcı imler, diyakritikler vb. üretilmiştir. Bu üretimlerde görülen genişleme ilkesi standartlaşma, merkezileşme, genelleme ve gizleme gibi yazı dilini çağrıştıran kavramların aksine bir gelişmedir. ÇYM’ler bu bakımdan başlı başına konuşma dili lehine üretimlerdir. Aşağıda yer alan inceleme verileri, doğrudan konuşma diline ait ifadeleri yansıtan bölümlerden seçilerek alınmıştır. Eğik yazıyla asıl metin, tırnak içinde düz yazıyla normalleştirilmiş şekli görülmektedir.

5.1. Konuşmada İşbirliği veya İşbirliğinden Kaçınma

16. yy.

TRC / 1544

CHR. *Gel ghufsteriuere Allaha tfeuertfon.* “Gel gösteriver, Allahı(nı) seversen”

TVR. *kalch iochari tur bonda.* “Kalk yukarı, dur burada.”

CHR. *Hanghi daraftan der bilmezum.* “Hangi taraftandır bilmezim.”

TVR. *Tfagh eline bacha ghun doghutfine.* “Sağ eline bak, gün dogusuna.”

CHR. *Bir buch ew atfarghibi gurunur omider.* “Bir büyük ev, hisar gibi görünür, o mudur?”

Konuşma, yol üzerinde iki konuşmacı arasında geçmektedir. İşbirliğinin sürdüğü ve iletişimin gereklerinin yerine getirildiği görülmektedir. CHR konuşmacısının isteğine cevap veren TVR konuşmacısı doğal bir konuşmanın taşıyıcısı işlevinde bildirimde bulunmaktadır.

17. yy.

CFT / 1672

I. I. *Ne var? ne jok ol bemtlerde?* “Ne var ne yok o semtlerde”

V. *Hairlar.* “Hayırlar.”

I. *Dogri süjlesþena, Zira ifittümki, Nemtze de Flemengte Frantzada biuk befer tedariki vardur.* “Doğru söyleşene, zira (...)”

V. *Nenungibi tedarik kiaşiderßen?* “Ne gibi tedarik kıyas edersin?” (Harsanyi 1672:7).

Konuşma bir cahil ve gezgin arasındadır. Cahilin sorularına gezgin açık cevaplar vermez ve sorular devam eder. Konuşmanın sonunda gezgin soru sorar. Bu diyalogda işbirliğinden kaçınan gezginin cevabı da açıklayıcı olmaktan uzaktır.

Viator. *Simdi Allah himmetiüle iola gyrdük. Aramüzde Tangridan gairi kimße iokdur. Dejver böile bana, iolda ne lazumdur? Eger bir kimeßne karşimüze gyeliürße. Hem ßoal iderße ne jerli im, naşsil gsevab vireim? Emrinüzden daşra (diffari) csikmam. Zira ortalık ne sekildür, bin kere benden jeg billerßen.* “Şimdi Allah himmetiyle yola girdik. Aramızda Tanrıdan gayrı kimse yoktur. Deyiver söyle bana yolda ne lazımdır? Eğer bir kimse karşımıza gelirse. Hem sual ederse ne yerliyim, nasıl cevap vereyim? Emrinizden dışarı çıkmam. Zira ortalık ne şekildir, bin kere benden yeğ bilirsin.”

Dux Viae. *Vallaha ioldas pek hazettüm, bukadar uşslu olduğünüzden. Beni dignerßiniz, bits bir ßize lazum olagşag şej ekşik olmaz.* “Vallaha yoldaş pek hazettim, bu kadar uslu olduğunuzdan. Beni dinlerseniz, hiç bir size lazım olacak şey eksik olmaz.”

Konuşma bağlam gereği iletişimin kurulmasını gerektirir. Konuşan taraflar işbirliği içinde tümceleri kullanmıştır. Olumlu tutum gereği alıcı ve verici mesajı doğru anlayış ve işbirliği içinde gerçekleşmiştir.

II. Ig. *Ommazdum ki, ßen buje zengin ola ßen. Solkadar altonile csok is acşilür. Hateriniz hos tut. Akçşan varmi? Dunnyai jendin. Csok doşt ediniz, ve biuk nam, irz kazaniriz akçşe ile.* “Ummazdım ki, sen böyle zengin olasin. Şolkadar altın ile çok iş açılır. Hatırınız hoş tut. Akçşen var mı? Dünyayı yendin. Çok dost ediniz, ve büyük nam, ırz kazanırız akçşe ile.”

Konuşmacı kendi sorusuna yanıt vermektedir. O hâlde cevap aramamakta işbirliği yerine iç diyalog yürütmektedir. Diğer konuşmacı da V. *Dedigün gibi.* (CFT / 1672) diyerek işbirliğinden uzaklaşmaktadır. Günlük konuşma dilinin örtmecedan ve fark yaratmaktan uzak kalışı nezaket stratejisinden⁵ uzakta olduğunu da göstermektedir.

III. V. *Cşengiler ve giüzel horos teper kişlar bu köjde bulunurmi? (...)* “Çengiler ve güzel horoz(n) teper kızlar bu köyde bulunur mu? ”

D.V. *Ne yarar cşengiler, ve bir alaj gşudam kızlar? Biz iolęsi iz, bukadar hargşs ne ejlemeli? Jolumuzun iarişini deha tamam etmedük, velikin akçşe o iok, bu jok iere, ßümeje izraf idelüm.* “Ne yarar çengiler, ve bir alay cüdam kızlar? Biz yolcuyuz, bu kadar harç ne eylemeli? Yolumuzun yarısını daha tamam etmedik, velakin akçşe o yok, bu yok yere, sümeye israf edelim.”

Konuşmacılar işbirliği içindedirler. İletişim gerçekleşmiş alıcı ve dinleyici doğru biçimde mesajı almışlardır. Konuşmanın devamında V. *Ej öğüt!* “İyi öğüt” cümlesi konuşurun işbirliğine devam ettiğini göstermektedir.

IV. Interpres. *Baka kardas, biz şymdiedek vaşır şujleştük, nehaiet muradiniz nedür, bir hos duşmaurum (...)* “Baka kardaş, biz şimdye dek vâfir söyleştik, nihayet muradınız nedir, bir hoş duymuyorum.”

Legatus. (...) *Jalan murdardur, dogri şana dejverürüm. Azim ve cşok haşbietli şikirler, gyönlümde (jüregümde) var. Ben bu diare Elçşi tain olinmisidüm, lakin ßen*

⁵ Nezaket stratejileri ile ilgili makalesinde Özgür Öner, özel bir dil oluşturmak için konuşma dilinden uzaklaşmayı öneren yapıların nezaketi yansıtmak için kullanıldığını örnekler üzerinden tanıtlar. Bulunmak fiili yerine olmak fiili veya {-miş olmak} yapısını da bu bağlamda değerlendirir. (Öner 2012: 701 - 702).

iabangsi olmagile symdiedek βenden βakladum. (CFT /1672) “Yalan murdardır, doğru sana deyiiveririm. Azim ve çok hasiyetli fikirler, gönlümde (yüreğimde) var. Ben bu diyara elçi tayin olunmuştum, lâkin sen yabancı olmak ile şimdiye dek senden sakladım.”

Konuşma işbirliği içinde yapılmıştır. İlk konuşmacı amacına uygun soruyu sorar ikinci konuşmacı, iletişimin amacına uygun olarak gerekçelerini sıralar. Cümle yapısal olarak sonda yüklem bulduğu tekil birinci kişili çekimle yapılması da işbirliğini işaretleyen unsurlar arasındadır. Karışık ifadeler, kısa cevaplar, boşluklar ve atlamalar görülmez.

V. *Leg. Kangiβidur ol dort kitablar?* “Kangisidir ol dört kitaplar?”

Int. 1. *Tevrat, 2. Zebür, 3. Ingsil, 4. Furcan, Elkuran.* “Tevrat, Zebur, İncil, Furkan, Elkur’ân”

Leg. *Cfuhagsia varβak olmazmi? bir kats arfin cfuha alβam gyerek.* “Çuhacıya varsak olmaz mı?”

Konuşma devam ederken başka konuya geçen konuşmacı, işbirliğinden kaçınmaktadır. Aynı zamanda konuşma dilinin doğal, canlı bir aktarımı da görülmektedir. Hazırlıksız, kendiliğinden, doğal konuşma olarak değerlendirilebilir.

18. yy.

I. A. *Lazym deil: mazul buju-rün; buradâ ciokluk ejlenemem, zira bir doftumün, ziafetiné g'itfem g'erék.* “Lazım değil: mazur buyurun; burada çokluk eğlenemem, zira bir dostumun, ziyafetine gitsen gerek.”

B. *Ne evetlerfin? Bir as otür; bir az fojlefcelim.* “Ne evetlersin? Biraz otur; biraz söyleşelim.”

A konuşmacısı işbirliğinden kaçınmaktadır: [Burada çokluk eğlenemem]. B konuşmacısı ise onu işbirliğine davet etmektedir: [Biraz söyleşelim]. İletişimin gerçekleşmesi için taraflar arasında bir anlaşmanın bulunması gerekir. Bağlama göre B konuşmacısı iletişimin başlatıcısı konumundadır ve A konuşmacısının itirazını görmezden gelmektedir.

II. A. *Efpabimi g'etirdinmi?* “Esvabımı getirdin mi?”

B. *E'vet, fultanyam.* “Evet, sultanım.”

A. *Bakaim, eji japtinmi.* “Bakayım, iyi yaptın mı?”

B. *Bejenirfin, inş Allah.* “Beğenirsin, İnşallah.”

A. *Kysà dejilmi?* “Kısa değil mi?”

B. *Lütf ejlè; pek g'üzèldir.* “Lütfeyle; pek güzeldir.”

A. *Jenleri bir az bôldurler.* “Yenleri bir az boldurlar.”

B. *Scimdi adet búdur.* “Şimdi adet budur.” (BGD / 1781: 87)

Konuşmacılar, bağlam gereği kısa cümleler kullanmaktadır. Bildirgenin işlevi doğrudan işe yarar olması bakımından kısa ve basit sözcü düzeyindedir. Tek konu ve yorum yanında hazırlık veya art yorum görünmez. İşbirliğinde bulunan konuşmacılar iletişim dizgesindeki yerlerine uygun biçimde konumlanmışlardır. Bu hâlde konuşma dilinin işlevsel yönü de görünmüş olmaktadır.

III. *Senden bouyouk bir adamile tfchok yaranlik eyleme.* (GT / 1789: 164) “Senden büyük bir adam ile çok yarenlik etme.”

Konuşma diline ait parçalara yer verilen mesellerin sonunda bulunan kalıp sözler, anlatıcının işbirliğine açık olmadığını gösterir. Konuşmacı iletisini vermiş sonunda

göndergesini karşdakine (okur veya konuşmacı) cevap beklemeksizin ulaştırmıştır. Benzer şekilde mesel sonrası kalıplaşmış dilsel birimler şeklindeki öğütler şöyledir:

- *Bize faydalı görünen şeyleri severuz, toutaruz: bizim kıyazumuze göre faydalı olmayan şeyleri sevmeyuz, toutmazuz* (1789: 166). “Bize faydalı görünen şeyleri severiz, tutarız: bizim kıyasımıza göre faydalı olmayan şeyleri sevmeyiz, tutmayız.”

- *Bazi adamlar ghendi ghendini tşchoumlerinden akıllu fanur; ama haberleri yokdurki akıllerun yanında hepifinden ahmak dur.* (1789: 168) “Bazı adamlar kendi kendini cümle(le)rinden akıllı sanır; ama haberleri yoktur ki âkilerin yanında hepsinden ahmaktır.”

- *Akıllu olan bir padişah kularının en ednaşından bile bir kızmet ve fayda getirür* (1789: 170). “Akıllı olan bir padişah kullarının en ednâsından bile bir hizmet ve fayda getirir.”

- *Adama moumkin olmayadşchak şey allaha pek kolay dur, ol sebebden oumidşiz hişch olmamlu* (1789: 171). “Adama mümkün olmayacak şey Allaha pek kolaydır, ol sebepten ümitsiz hiç olmamalı.”

IV. *ol kimesneki g'endi beläsiny çekemez ise, ghajrylara nazâr edip onlardan sabr etmeklig'i öğrenmek için temsildir.* (PGT / 1794: 701) “ol kimesneki kendi belasını çekemez ise, gayrilere nazar edip onlardan sabır etmekliği öğrenmek için temsildir.”

Konuşma diline ait parçalara yer verilen fablların başında bulunan kalıp sözler, anlatıcının işbirliğine açık olmadığını gösterir. Konuşmacı iletisini başta vermiştir. Ön gönderge kendinden sonra gelen metnin bütününe hazırlık formundadır.

5.2. Konuşmada İfadenin Üslûp Özellikleri

16. yy.

CHR. *Irachmider tşenun iataghom?* “Irak mıdır senin yatağın?”

TVR. *Iachender bundan guştereim tşaa.* “Yakındır burdan göstereyim sana.”

CHR. *Gel ghuşteriuere Allaha tşeuertşon.* “Gel gösteriver Allaha(ı) seversen.”

TVR. *kalch iochari tur bonda.* (TRC / 1544) “Kalk yukarı dur burda.”

Birinci konuşmacı soru cümlesi kurar. Diğer konuşmacı konuşma dilinin doğal akışına göre bağlama uygun olarak cevap verir. Konuşmacılar doğal konuşma akışına uygun kısa cümleler kurmaktadır. Bağlam dışına çıkan bir ifade de görülmez. İfade anlaşılır olma ve iletişim bakımından konuşmanın amacını yansıtmaktadır.

17. yy.

I. **Jok Szultanum:** *anlarun kiafeti başka, bizimki başka (...)* (CFT / 1672: 433) “Yok sultanım, onların kıyafeti başka, bizimki başka...”

Konuşmacı, cümlesine olumsuzluk ünlemi “yok” ile başlamakta ve ardından yüksek bir makama sunulan bilginin hazırlığını “Sultanım!” hitabıyla yapmaktadır. Konuşma dilinin kalıplarına uygun bir başlangıç üslubunun izleri görülmektedir.

18. yy.

I. A. *Al üç altyny; küşurunu bana ver.* “Al üç altını; küsurunu bana ver.”

B. *Sciun altyny deşiftyr.* “Şu altını değiştir.”

A. *Olsun, giänym.* “Olsun, canım.” (BGD / 1781:105)

Konuşmacılar alışverişin sonuna gelmişlerdir. Bağlam gereği cümleler kısaltılmış ve konuşmanın doğal akışına uygun olarak da eksiltmeye gidilmiştir. Her iki konuşmacı da hazırlıksız konuşma yapmakta ve duruma uygun cümleler üretmektedir. A konuşmacısı diyalogun sonunu “Olsun!” kalıp sözleriyle bitirir ve sonuna samimiyet

işaretleyen “Canım.” sözünü ekler. Canlı, doğal ve açık bir üslûp kullanıldığı görülmektedir.

II. A. **Bakalym** ahfciam mangiafyna, bize ne verifin. “Bakalım akşam mancasına, bize ne verirsin.”

B. *Ne ifterfinis? Bÿjÿrÿn, Aghalar.* “Ne istersiniz? Buyurun, Ağalar.” (BGD / 1781:109)

Konuşmacılar arasında bağlama uygun cümleler kullanılmıştır. Yemek öncesinde konuşma diline özgü olarak “Bakalım!” seslenme sözcüğü ile başlayan konuşmacının maksadı herhangi bir yere bakmak değildir. Konuşmacı, konuşma dilinde kalıp sözle cümleye giriş yapmakta ve ardından isteğini dile getirmektedir. Bağlama uygun, canlı ve akıcı bir konuşma örneği olduğu söylenebilir.

III. **İfte**, bir fciſce ſarabyle g’elior. (BGD / 1781: 111) “İşte, bir şişe şarap ile geliyor.”

Konuşma diline özgü olarak “işte!” ünlemi cümle açıcı olarak başta kullanılmıştır. Ayırt edici bir yapı olarak “işte” sözcüğü konuşurun üslubunu işaretlediği gibi ifade üretiminin konuşmanın doğal yapısına uygun ve hazırlıksız yapıldığını da göstermektedir.

IV. **Nige!** Bu fahattâdak dachy döſcektéſyn! **A’ferim!** Ne g’üzèl Avġi ſin ſen! (BGD / 1781: 85) “Nice! Bu saate dek dahi döşektesin! Aferin! Ne güzel avcısın sen!”

Konuşmacı doğal akış içinde hazırlıksız ve ironik bir üslûpla diğer konuşmacıyı uyandırır. Kısa sözcükler ve her cümle ardından getirilen ünlem işareti, konuşmanın canlılığını göstermektedir. Giriş cümlesi hayret ifadesi şeklinde kullanılmıştır ve kalıp söz işlevindedir. Ardından konuşmacı, “bu saate kadar hâlâ döşektesin!” anlamında sözcüsünü sürdürmüştür. Basit sözcüklerin, kalıp söz ve ünlemlerin kullanımı konuşma dilinin unsurlarının görülmesini de sağlamaktadır. Ardından diğer konuşmacının [Lütf ejlêſin; bir az g’ecġe jattym.] sözcüsü konuşmanın bağlamsal uygunluğunu yansıtmaktadır.

V. Hoſ g’eldiniz, ſefâ g’ieldiniz. **Vah!** Nêkadar türlü türlü azyz avlâr ettik? İſte tavuſanlâr, bir ſiġhyn, bir ġejrân. (BGD / 1781: 86) “Hoş geldiniz, sefa geldiniz. Vah! Ne kadar türlü türlü aziz avlar ettik. İşte tavşanlar, bir sığın, bir ceylan.”

Konuşmacının ifadesinde hazırlıksız konuşmaya özgü bir kullanım hâkimdir. Ünlemin bağımsız kullanımı [Vah!], soru ifadesinin işlevinin doldurma ve devam sağlama ardından [İşte] işaretleyicisinin varlığı konuşma diline unsurların dağılımını gösterir. Konuşmanın sonunda [**Hâjde**, g’idelim; rahat olalım, jemklenelym, ve bir zevk, ſefâ fÿrelim.] sözcüsü aynı üslubun devamını ve tutarlılığını da işaretlemektedir.

VI. **B.** (...) atlar binmek itſchoun, dilinide bilmek lazim dur. “(...) atlar binmek için, dilini de bilmek lazımdır.”

A. **Schimdi** görurumki kardafch kibi eu naſiſhet verurſiniz. “Şimdi görürüm ki kardaş gibi iyi nasihat verirsiniz.” (GT / 1789: 115)

Konuşmacılar işbirliği içindedir. B konuşmacısının göndergesel işlevde kullandığı dile A konuşmacısı geriye bildirimde bulunarak iletişimin gerçekleştiğini göstermektedir. “Şimdi” söylemsel işaretleyicidir ve sözcenin hazırlık bölümüne aittir. Şimdi işaretleyicisi kalıp bir form olarak da kullanılmaktadır. Benzer örnek bir fabla aittir ve anlatıcının dolayımıyla oluşturulmuştur: **imdi böjlê ise ej joldaslar siz dachê ele bakyp, el niġe g’ecinirse sizde öjlê g’ecinin - iz.** “imdi böyle ise ey yoldaşlar siz dahi ele bakıp, el nice geçinirse siz de öyle geçiniz.” (PGT / 1794: 713). Konuşmanın hazırlıksız olduğu ve konuşmacıların bağlama uygun sözcük ürettikleri anlaşılmaktadır.

VII. *Senin öjutün banà lazy'm dejil. Seni denemèk için tinmadym.* (BGD / 1781: 59). “Senin öğütün bana lazım değil. Seni denemek için tınmadım.”

5.2.1. İfadenin Açıklığı Kapalılığı

16. yy.

I. CHR. *Allaha tsmarlahadoch tfeni ben oraa gitmezom.* “Allaha ısmarladık seni, ben oraya gitmezim.”

TVR. *Bre neden korkartfon nitcie gelmetfon.* “Bre neden korkarsın niçe gelmezsin.”

CHR. *Benum iolum oraa deghelder.* (TRC / 1544) “Benim yolum oraya değildir.”

Konuşmacılar ifadelerini bağlama uygun ve doğal olarak kullanmışlardır. Anlaşılmayı karmaşık hâle getiren art – yorum ve yeni bilgi unsuruna yer vermeden iletişim gerçekleşmiştir.

II. *babamoz, hanghe gugteffon, chuduff olffun ffenungh, adun gelffon ffenung memlechetun, olffun ffenungh ifstedgunh nycse gugthe vle gyrde.* (HPT / 1575) “babamız hangi gökteysen kuddüs olsun senin adın gelsin senin memleketin olsun senin istediğin nice gökte ve yerde.”

İfade duadan alınmış bir bölümdür. Cümlelerin bittiği ve başladığı yerleri tespit etmek ve bağlantılı yapıları gösteren noktalama işaretlerinin tutarsız kullanımı, ifadenin açık olmasını engellemiştir.

III. *Hotum chararet mutecheri obé fochlefi baritur chem pteme bitzucle chararet be fochle gkionterun biani chi gkiatinat giogu kendachi nout cubé iradet barinun catimi eualiti ol utzi Kim tiris akil be notcu be iradet turbu utzé bir taari teris netekim (...)* (TG / 1581: 3 /ah) “O(d)dan hararet mütehar(r)i(k) o ve şulesi varıdır hem de mevucu(t)le hararet ve şule gönderu(r) bi- a(y)nihî gainat yoğuken dahi nutku ve iradet barınun kadimi e(v)vel idi ol üçü kim diriz akil ve nutku ve iradettur bu üçü bir ta(n)rı deriz netekim”

İfade devam etmektedir. Edat ve bağlaç yardımıyla birbirine bağlanan cümleler kesin olarak birbirinden ayırlanamamaktadır. Bu bakımdan ifadelerin kapalı ve iletişim gereklerinden uzak bir yolla oluşturulduğu söylenebilir.

17. yy.

I. *Ne var? ne jok ol ßemtlerde?* “Ne var ne yok o semtlerde?”

V. *Hairlar.* (CFT / 1672) “Hayırlar.”

Sorunun genelliği karşısında cevap da benzer bir karaktere bürünmüştür. Ancak ifadenin soru ve cevabı açık değildir. Konuşma dilinde kalıp sözlerin ifadenin devamlılığını sağlamakta kullanıldığı görülmektedir.

II. *Bu millet temelßiz etmez ki csok avret alür.* (CFT / 1672: 418) “Bu millet temelsiz etmez ki çok avret alır.”

Cümle açık değildir. Bağlama edatı, açıklayıcı yan cümleyi temel cümleye bağlar görünmektedir. Ancak anlamsal olarak bu tutum açıklayıcı olmaktan uzaktır. Cümlelerin devamında [*Zira İbrahim Patrik, Tangrinün ßevgüli dofti Daud Pegamber, Suliman, hem nigse kißiler bir avrete, naßrAni tajfaßi gibi, bagli değıl idiler.*] yorumu da karmaşık bir sözcüyü meydana getirmiştir.

18. yy.

I. *Sufrayı fupürme, jani çok jème.* (BGD / 1781: 65) “Sofrayı süpürme, yani çok yeme.”

Cümle konu ve yorumdan oluşan basit sözcü düzeyinde tamamlanmıştır: [Sofrayı süpürme.] Ardından gelen yapı artıyorem olarak yeni bir sözcüdedir. [Çok yeme.] İki basit

sözce arasında etkileşim kurucu işlevinde “yani” açımlayıcı sözcüğü kullanılmıştır. İfadenin düzeltici ile kullanılması açıklığı sağlamak için yapılmıştır.

II. *Benim enbüyük chazmim fenşin. G'özünü aç, jókfa fen bilirsyn.* (BGD / 1781: 57). “Benim en büyük hasmım sensin. Gözünü aç yoksa sen bilirsin.”

5.2.2. İfadenin Performans Özellikleri

16. yy.

I. CHR. *Gel ghufsteriuere Allaha tfeuertfon.* “Gel gösterivere Allaha seversen.”

TVR. *kalch iochari tur bonda.* (TRC / 1544) “Kalk yukarı dur bunda”

Konuşma doğal olarak oluşmuş iletişimin özelliklerini taşımaktadır. Konuşma dilinin ilerleyerek oluşan yapısı ve kalıp ifadelerin varlığı [Allahı (nı) seversen] konuşmacıların iletişime açık konularını göstermektedir.

II. (...) *oldi netekim atemten togana ipni atem teris* (TG / 1581: 3 /ah) “(...) oldu netekim âdemden doğana ibn – i âdem deriz (...)”

Konuşma diline dayalı dini içerikli metinde birinci çoğul kişili kullanımı, karşılıklılık ilkesinin aleyhine iletişimin tek yönlülüğüne işaret eder. Konuşur, metinde kendine üst dil kuracak bir pozisyon yaratarak sistemli bir dizge oluşturmaktadır. Buna göre cevap verilecek veya araya girecek yapılar baştan engellenmiş ve konuşma dilinin gereksindiği performansın tek taraflı süreceğini işaret edilmiştir. Metnin genelinde aynı sistemli dizgenin örnekleri de görülmektedir: tegiu tefmi **eterur** (3/ah); eilé ichticat **eterus** (5/ah); barinun nutki tachlifiné bari **terus** (7/ah).

17. yy.

I. I. *Jeter bize iki bahat.* “Yeter bize iki saat.”

Ol iki bahat iabana gitmez. “O iki saat yabana gitmez.”

Lazumolagfak fejlerden bujlesmeliiz. “Lazım olacak şeylerden söyleşmeliyiz.

Ben foalideim, fen gsewab ver. “Ben sual edeyim, sen cevap ver.” (CFT / 1672)

Konuşma, Ignatus (Cahil) tarafından başlatılmaktadır. I adlı konuşurun soruyu sormasından ve yanıtı istemesinden konuşmanın yönlendiricisi olduğu anlaşılmaktadır. Metnin devamında benzer sorulara devam etmesi metnin kurgulanmadan olduğu gibi, bir konuşmanın yazıya aktarılmış hâli olduğunu gösterir. Bu bakımdan gerçeğe yakın bir konuşma olduğu söylenebilir.

II. I. *Ne var? ne jok ol betmlerde?* “Ne var? ne yok o semtlerde?”

I. *Dogri süjlesbeta (...)* “Doğru söyleşsene...”

I. *Györmezmißiz (...)* (CFT / 1672) “Görmez misiz...”

Konuşmayı sürdüren kişi işbirliği yerine sorgulayıcı ve tartışmacı bir üslûp kullanılmaktadır. Kısaltarak verdiğimiz konuşma cümleleri, konuşmacının ikna etmeye yönelik tutumunu yansıtmaktadır.

III. D.V. *Hani skemle? Zira bis bağdats kuramaziz. İptida bİgsak csorba, jejelüm, kaşık györbümler.* “Hani iskemle? Zira biz bağdaş kuramayız. İptida sıcak çorba yiyelim, kaşık görsünler.”

Div. *Olur. Jegsekte kuşur iok.* (CFT / 1672)

Konuşma diline özgü olarak kısaltılmış cevaplar görülmektedir. İlk konuşurun talebine ikinci konuşur onayla başlamakta ve çorba isteğine [yiyecek var.] diyerek cevap vermektedir. Bağlam duyarlı olan konuşma cümleleri, birebir cevap yerine eksiltmeye gidebilir (elipsis) veya yakın cevaplar üretebilir.

IV. *Lazum olagsak fej cfoktur, lakin zamanımız az, zira adet üzre Stambola jaklaftığımız gibi Cfausbafa, bir kats cfauslarle karfmüze gielür.* (CFT / 1672) “(...) çavuşlar karşımıza gelir.”

Konuşma esnasında gelişen bir olay yeni bilgi paketi olarak cümleye monte edilmiştir. Konuşmanın doğal akışına uygun olarak yazıya aktarılması konuşma dilinin başlıca unsurları arasındadır. Doğaçlama ve ona uygun ifade, işbirliğini ve ifadenin canlı bir biçimde aktarımı yansıttığını gösterir.

V. **Legat.** *Jeter Jenicslerden, büjleştüğümüz digneje digneje bizar oldum: aelhuşbu ki ifidürim bu tajfa bas kaldirüp, gyendi Agaşini, Vezir Azemi, ve Hünkiari dachi, kaldirir, ve gyah gyah üldürür.* (CFT / 1672) “Yeter yeniçerilerden söyleştığımız dinleye dinleye bizar oldum (...)”

Konuşmacı dilin göndergesel işlevde kullanılması karşısında tutumunu açıkça ortaya koyar. Diğer konuşmacı yeni bilgiler verir ve cümlelerin uzunluğu artar. Yüklemin yerinin sonda olması yapısal çerçevenin varlığını sezdirir. Bilgi verici rapor niteliğinde yapılan bir konuşma doğal bir konuşmadan uzaklığa işaret edebilir ve bu türden bir konuşma, ifadenin performans özelliği olarak görülebilir.

VI. *Symdiedek boştan, gsilardan ziadefile cfok büjleştük, Jenicferleri györelüm.* (CFT / 1672: 171) “Şimdiye dek bostancılardan ziyadesiyle çok söyleştik, yeniçerileri görelim.”

Konuşmacı eski bilgiden yeni bilgiye geçiş için gerekçesini söyler. Böylece konuşmanın aktif bir üyesi olduğunu diğer konuşmacıya bildirir. İletişim bakımından ileti yerine getirilir ve yeni konuya giriş yapılır.

VII. *Symdi iße, her jil 80000 gros haracs vermek gyerektür; peskes iße nekadar? bilmem.* (CFT / 1672: 282) “Şimdi ise, her yıl 80000 groş (kuruş) haraç vermek gerektir; peşkes ise ne kadar? bilmem.”

Konuşmacı soruyu kendisine sorar ve cevabı da kendisi verir. Konuşma diline özgü olarak konuşmacının iletinin her iki tarafını oluşturması artan performans özelliklerine işarettir.

VI. (...) *bu csok fejlerde aldanmış dunnyaie, bir ez hakiket üzre olan fejler, her kifte bilmemis milletten, gsanümüze minnet, ve uftümüze farz kiaß idüp, mejdana gyeldük, ve bilmejenlerün hateri icsün iazduk.* (CFT / 1672: 402) “bu çok şeylerde aldanmış dünyaya, biraz hakikat üzere olan şeyler, her kişiye bilmemiş milletten, canımıza minnet ve üstümüze farz kıyas edip, meydana geldik ve bilmeyenlerin hatırı için yazdık.”

Konuşmacı amacını açıkça beyan eder. Böylelikle iletinin alıcıya ulaşmasını garanti altına almaya çalışır. Dilbilgisel yapılar arka plana atılabilir konuşmanın anlamsal yönü ve bağlamı daha çok değer kazanır.

18. yy.

I. B. *Ne bujurúrfun, Sultanyem.* “Ne buyurursun, Sultanım.”

A. *Perdei cek': eşpablyemü ver, papuçlarymü temizle, jaghmurlughumü silk'; pengereleleri aç ki, odâ bir uruzg'iarlanşyn; bir atés ejlè.* “Perdeyi çek esvaplarımı ver, papuçlarımı temizle, yağmurluğumu silk; pencereleri aç ki, oda bir rüzgârlansın; bir ateş eyle.”

B. *Bas üstünè.* Baş üstüne. (BGD / 1781: 84)

Konuşma ağa (A) ve hizmetkâr (B) arasında geçmektedir. A konuşmacısı emir cümlelerinden oluşan ara söz ve konuşmaya dair görsel ipucu sayılabilecek noktalama işaretlerinden oluşan uzun bir sözce kullanmaktadır. B konuşmacısı vurgusu zayıf ve

basit sözcükle ile tek yüklemden oluşan kısa cümleler kurmaktadır. Hazırlıksız konuşmanın kalıp sözleri B konuşmacısında hazırlıksız ileriye doğru gelişen sözcüklerden oluşan bütüncüsü ise A konuşmacısına aittir. Konuşmanın devamında B konuşmacısına bir sözcük daha düşer: [Baş üzerine]. A ve B konuşmacıları ifadelerini neredeyse tam bir tutarlıkla biçimsel ve bağlamsal olarak dile getirmektedir.

II. A. *Bu cıoğha pek ejidir; angiak reng'ini bejenmem.* “Bu çuha pek iyidir; ancak rengini beğenmem.”

B. *Ne bir daha: bundan ejifini ghàjri jerde bulunmaz.* “Ne bir daha: bundan iyisini gayri yerde bulunmaz.”

A. *Arfcyny kaçdyr.* “Arşını kaçtır.”

B. *Ciok fõjlemem: arfcyny üç kurufcia dyr.* “Çok söylemem: arşını üç kuruşadır.”

A. *Son lakyrdy fõjle.* “Son lakırdı(nı) söyle.”

B. *İste fõjledim.* “İşte söyledim.”

A. *Ciok fõjledin: jüz para veririm.* “Çok söyledin: yüz para veririm.”

B. *Bir ahce ekfjik olmaz.* “Bir akçe eksik olmaz.”

A. *Bènde fenin iftedighini vermem.* “Ben de senin istediğini vermem.”

B. *Ben sana pahaşını sõjledim.* “Ben sana pahasını söyledim.”

A. *Ben kajryfyndan ziade istemem.* “Ben gayrısından ziyade istemem.”

B. *De imdi bana sciudan iki arfcyn kes.* “De imdi bana şurdan iki arşın kes.” (BGD / 1781)

Canlı bir konuşma yansıtılmıştır. Alıcı ve satıcının cümleleri karşılıklıdır ve iletişimin gerekleri yerine getirilmiştir. Bir pazarlık esnasında edilen cümleler, genellikle basit cümle formundadır ve yüklem sondadır. Her iki taraf da “ben” dilini kullanır ve taraflar arasındaki iletişimin devamlılığı kesintiye uğramaz.

III. *Sugiuktàn, bõrektèn jokmu? Bir doştum bü g'ün benimile çavfe alty' edegek. Ve budur, g'eldi.* (BGD / 1781: 87) “Sucuktan, börekten yok mu? Bir dostum bugün benim ile kahve altı edecek. Ve budur, geldi.”

Konuşmacı hazırlıksız konuşma yapmakta ve devamlılığı sağlayan unsurlar ileriye doğru dizilmektedir. Canlı bir anın aktarımı yapılmaktadır. Konuşma anına odaklanmış sözcük, o anda gelişeni de yansıtır: [Ve budur, geldi]. Konuşmacının ifadesinin canlı ve doğal olarak ifade edilerek yansıtılması konuşma diline ait özgünlüğün bir parçası sayılmalıdır. Özgünlük, kişisel ifade ve tekilliğin yanı sıra tekrar edilemez ifadenin dizilimi, anlık durumu yansıtır vb. özelliklerin toplamını ifade etmektedir. Benzer bir kullanım aşağıdaki diyalogda da görülebilir:

A. [Choş gielidn Muftafâ Efendi. Achmèt Celebi bilengemi-dir?]

B. [İfte g'elior.] (BGD / 1781: 89)

B konuşmacısı anlık bilgiyi yansıtmaktadır. Cümlenin başında yer alan {işte} sözcüğü yeni bilginin taşıyıcı unsuru olarak değerlendirilebilir.

5.2.2.1. Konuşmada Duraklar, Ara ve Atlamalar

16. yy.

TVR. *Gercfekşon oder, iaken deghilmi?* “Gerçeksın, odur, yakın deghilmi?”

CHR. *Allaha tşmarlahadoch tşeni ben oraa gitmezom.* (TRC / 1544) “Allaha ismarladık seni, ben oraya gitmezim.”

Birinci konuşmacının sorusuna diğer konuşmacı eksiltme yaparak yanıt verir. Yanıt ve soru arasındaki ilgi, ancak bağlam aracılığıyla bulunabilir. Bu geçişi sağlayan konuşma dilinin eksiltmeye yer veren işlem sürecidir.

17. yy.

I. **Ig.** *Ommazdum ki, ßen bujle zengin ola ßen. Solkadar altonile csok is açfilür. Hateriniz hos tut. Akçfan varmi? Dunnyai jendin. Csok doßt ediniz, ve biuk nam, irz kazaniriz akçe ile.* “Ummazdım ki, sen böyle zengin olası. Şol kadar altın ile çok iş açılır. Hatırınız hoş tut. Akçan var mı? Dünyayı yendin. Çok dost ediniz ve büyük nam, irz kazanırız akçe ile.”

V. *Dedigün gibi.* (CFT / 1672) “Dediğin gibi.”

Konuşma devam etmektedir. Ancak cevabı veren konuşmacı işbirliğinden kaçınmakta ve ara vermek için kalıp söz kullanmaktadır: *Dediğin gibi.* Ardından gelen devam cümlesi başka bir konuya geçişi sağlamaktadır. Konuşmanın devamında konuşmacı I. *Ifte bir kacs herifler karfimize gielür. (...)* (CFT / 1672) demektedir. Konuşmacının başka bir konuya atladığı, geçtiği anlaşılmaktadır.

II. **Leg.** *Kabilmidur Chrifian Padißah Elçilerine varmak?* “Kabil midir Hristiyan padişah elçilerine varmak?”

Int. *Igsazetile, her handa ißterßen varmak kabil, ve gsaizdür. (...) Doßt ißen, igsazet ßiz dachi, vara billerßen.*

Leg. *Sükür khudaie elçilik muradımız üzre bitti, gyerektür ki, ßeire gidelüm (...)*

Konuşma devam ederken atlama yapılmıştır. Konuşmanın akışı kesilmiş ve yeni bilgiye uygun bir giriş cümlesi kullanılmıştır [Şükür Hüdaya] (...).

18. yy.

I. A. *Ojléife tez namlu olurum.* “Oyle ise tez namlu olurum.”

B. **Scimdi** *föjlédiklerimi anlamázmißyn?* “Şimdi söylediklerimi anlamaz mısın?”

A. *Hep an-lárym; ámma kolaylighile föjlejémem.* “Hep anlarım; ama kolaylık ile söyleyemem.” (BGD / 1781: 93)

A konuşmacısı “Hemen hazırım!” anlamında sözcesini dile getirir. B konuşmacısı ilk konuşma ile ilgili olmayacak ancak bağlamdan anlaşılabilir bir biçimde soru sorar. “Şimdi” zaman işaretleyicisi, etkileşim belirteci işlevinde konuşmaya giriş tümcesi olarak kullanılmıştır. B konuşmacısı iki konuşma arasında İtalyanca konuşmuş ve geri dönüt almak istemiştir. A konuşmacısı bu görüşü destekleyecek biçimde “Anlıyorum ama konuşamıyorum!” anlamında sözcesini ifade eder. A ve B konuşmacısı arasında atlama olduğu anlaşılmaktadır.

II. A. *Bu vilajetè g'elelù ciok oldúmu?* “Bu vilayete geleli çok oldu mu?”

B. *Bir jil várdyr.* “Bir yıl vardır.” (BGD / 1781: 95)

Konuşma soru ve cevaptan oluşur. A konuşmacısının sorusu söylemsel düzlemde B konuşmacısının ne zaman geldiğini sorar. Tam olarak soru ve cevabın düzeni şöyle olmalıdır: A. [Bu vilayete ne zaman geldin?] B. [Bir yıl önce geldim.]. Konuşma dilinde eliptik ifadeler sıklıkla kullanılmaktadır. Bağlam veya vurguya bağlı olarak eksiltmeler, kısaltmalar tipik özellikler olarak kabul edilebilir.

III. *Türkce Mufulman gibi; ve Frankfyzce fojleßdighini ißcitßen, Franziz, fany'rfyn.* (BGD / 1781: 96) “Türkçe Müslüman gibi ve Fransızca söyleştiğini işitsen, Fransız, sanırsın. Konuşmacı bir başkası hakkında görüşlerini diğer konuşmacıya aktarır. Konuşma diline özgü olarak ilk sözce bitmemiş ancak konuşmaya dair görsel bir ipucu niteliğinde kullanılan noktalı virgülle ara verilmiştir. Tam olarak cümle morfolojik aksamla tamamlanırsa [Türkçesini işitsen müslüman (gibi) sanırsın ve Fransızca söyleştiğini işitsen Fransız sanırsın.] şekline gelir. Karma dil etkisini de göz önünde bulundurmakla beraber konuşma diline özgü olarak hazırlıksız konuşma yapısına uygun bir cümle olduğu söylenebilir.

5.2.2.2. Konuşmada Tekrarlar, Geri Dönüş ve Düzeltmeler

16. yy.

I. *babamoz, hanghe gugteffon, chuduff olffun ffenungh, adun gelffon ffenung memlechetun, olffun ffenungh ifftedgunh* (HPT / 1575) “babamız, hangi göktesin, kuddüs olsun senin, adın gelsin senin memleketin, olsun senin istediğin”

“Rabbin Duası” (Pater Noster) olarak bilinen dua metninden alınan parçada tekrarlanan unsurlar hem kelime {olsun, senuñ } hem de ek düzeyinde {+sUn, +(n)Uñ/n} görülmektedir. İlgili metin canlı, diyaloga dayalı bir konuşmadan çok yazı dili etkisini de yansıtmak üzere hazırlandığından doğrudan bir konuşma metni sayılamaz. Ancak konuşma diline ait veriler açısından değerlendirildiğinde dini içerikli metinlerdeki tekrarların sistemli kullanımı ile konuşma diline özgü tekrarlar arasındaki paraleliği göstermek üzere ilgili örneğe yer vermeyi gerekli gördüğümüzü belirtmeliyiz.

II. (...) *utzifi phat barutur gairifiphatlarun meptij be manteni kipitur be bu utzifi phet lecheitur Chagiati gairi mer igile alami giaratimaftan on tun tachi be alemi tachibu utzile giarati be alem izinté Cherekiat be sekianat bu utziletur eile hofa bu utzifi || phata be utzi suret tegiute fmié sonuntzun kim ifi blu fi phet airmas ol pir chakikatini barinun bnuntzur |ifi bu utzifi pharla bir alachtur utzite giul.* (TG / 1581: 2 / ah) “**üç sıfat** vardır gayri sıfatların mebdî ve madeni gibidir ve **bu üç sıfatla** haydur hayatı gayri meri ile âlemi yaratmazdan öndün dahi ve âlemi dahi **bu üç ile** yarattı ve âlem içinde harekât ve sekenat **bu üç iledir** öyle olsa **bu üçü sıfat ve üçü suret** diye tesmiye şunun için kim işbu sıfat ayırmaz ol bir hakikatini barinun bunun için işbu **üç sıfatla** bir Allahdur **üç değil.**”

Konuşma dili unsurlarına yer verilen dini içerikli metnin içyapısı gereği tutarlılığı sağlayan sözcük ve ek tekrarlarına yer verdiği görülmektedir. Buna göre sözcük düzeyinde {üç, sıfat} ve ek düzeyinde {+DUR} yapılarının tekrarı ve {öyle} atf sözcüğünün değiştirim bağıntısı nedeniyle geriye dönüş yapılması içsel bağıntıların tutarlılığına da işaret etmektedir. Bu durum metin bağlamında canlı ve doğal konuşma unsurlarının yansıtılmasından daha fazla işlem yapıldığını göstermektedir.

III. *efa ipni mergem fureti ifa oldi be netekim tzifmi taim atemté iki chakikatiti* (...) (TG / 1581: 7/ah) “İsa ibn –i Meryem sureti İsa oldu ve nitekim cism- i daim âdemde iki hakikat idi (...)”

Konuşma dilinden unsurlar taşıyan metinde geriye atıf belirteci olarak {nitekim} sözcüğü kullanılmıştır. Böylece geriye dönük düzeltme ile metin devam etmektedir.

17. yy.

I. *Dildur ol, jani dili bilmek. Dilβiz hits bir iere, ia hod gücfile varilur.* “Dildir o, yani dili bilmek. Dilsiz hiçbir yere yahut güç ile varılır.”

I. *Jol ve dil bilmeiene, iaban viaietlerde, her keβ dokunur, ulaşıur. Jolda eskia, haramzade, hirβiz cfoktur, iol dachi turli turli. Eskia βeni βojar. Hirβiz gizli malun cfalar. Turli turli iol, iβtemedigün iere, βeni gyotörür. Gets pifman olurβen.* (CFT / 1672)

Tekrarlanan yol kavramı etrafında eşkıya, hırsız sözcükleri ve ilgili eylemler sıralanmıştır.

II. (DV.) (...) *Badehu akcfe lazumdur. Niefe eβkiler demisler. Bu alemün Padissahi akcfeğür. Zengin olan kifie bütün alem mutidur. Nekadar akcfeβi βandukta, ol kadar iktikati herkişinün var. Hersei akcfeile biter. Akcfeβiz bits bir maβlahat bitmez.* (...) (CFT / 1672)

Konuşmacı “akçe” kavramı etrafında sözlerini devam ettirir. Akçe beraberinde zenginlik, servet, padişah kavramlarını doğurur. Tekrar edilen bu görüş, zamanın ruhunu yansıtır olmalıdır. Diyalog tekrarlayarak “akçe” ve gerekliliği üzerine devam etmektedir. Basit sözcelerde konu ve yorum sıralaması⁶ temel bir özelliktir. Konuşma dilinde tekrarlar, aynı konu etrafında basit sözce kategorisindedir ve vurguyu artırmak için serbestçe kullanılabilirler.

III. V. *Sükür khudaje vafir akcfemüz var. Ben kijmam akcfeie, (...). On, ia igirmi bin altunum janumda hazir. (...) akcfeile bitegsek olurişe. (...)* “Şükür Hudaya vafir akçemiz var. Ben kıymam akçeye... On ya yirmi bin altınım yanımda hazır... akçe ile bitecek olur ise...”

Ign. *Büzeman zengin olan kifti makbul getfer. (...)* “Bu zaman zengin olan kişi makbul geçer...”

V. (...), *solkadar altun benumle aldum. “... şol kadar altın benimle aldım.”*

Ig. *Ommazdum ki, ben bujle zengin ola ben. Solkadar altonile csok is acfilür. Hateriniz hos tut. Akcfan varmi? Dunnyai jendin. (...) nam, irz kazaniriz akcfe ile.*

Tekrarlardan ve geri dönerek vurgulanan içerikten anlaşılan konuşmanın doğal olarak aktarıldığıdır.

IV. V. *İfte dedümki ej ferabile doldur kadai. “İşte dedim ki iyi şarap ile doldur kadehi.*

Div. *Ala agam, ifte doludur. “Ala(sın) ağam işte doludur”*

Konuşmanın gerçek zamanda yapıldığını gösteren *işte* ile cümle başlar ve ortama ait doğal bir konuşma cümlesi kurulur. Konuşmanın canlı bir kesitinden alınan diyalog, iletişimde geriye dönüş ve düzeltmeye yer vererek yapılan bir dizgeyi yansıtmaktadır.

V. Div. (...) *Arpaşu, bu vilayetlerde japmaga bilmezler. Arpaşu, Balbu dahi fenadur, boza deha better. Boza, Serbet ve Cave köjlerde joktur. “... Arpasu bu vilayetlerde yapmayı bilmezler. Arpasu, Balsu dahi fenadır, boza daha beter. Boza, şerbet ve kahve köylerde yoktur.”*

Viat. *Ne ilakam var benüm ol dediginüz icfeğsek, kişmjle? Bana sarabun eişini verşinler. “Ne alakam var benim o dediğiniz içecek kısmıyla? Bana şarabın iyisini versinler.”*

Konuşma dilinde tekrarlar bağlama göre artırılabilir. Konuşmacı “*bilmezler, fena, beter, yok*” olumsuzluk işaretleyicilerle cümlenin kurucu unsurunu diğer cümlelere de taşımıştır. İkinci konuşmacı işbirliğinde bulunur, geri bildirimini yapar ve konuşmayı kendi isteğine yönlendirir.

VI. (...) *kiafetinden bellidür, kimdür Paşa, Begh, kimdür Szpahi, kimdür Ienicferi, kimdür Cfaus, Molla, Kadi, Muffti, Nakib, kimdür bezirgyan, kimdür gazi, kimdür Baraj, ve feher halki, kimdür dervis, (...)* (CFT/ 1672: 433)

Cümle konuşma dilinin (kişisel kullanıcının da) tekrarları kullanma kapasitesine bir örnektir. Benzer kullanımlar konuşmanın vurgusunu ve konuşurun bağlama bağlı unsurların ileriye doğru hareketini gösterir. İlgili tekrarlar, yazı dilinde geriye dönme ve düzeltme fırsatı bulurken konuşma dilinde düzeltme yapmadan ilerlemenin ürünü olarak da yorumlanabilir. Böylece basit sözcenin konu ve yorum sınırları aşılmamıştır.

⁶ Yılmaz (2005), sözcenin sözlü dilde bir söylem esnasında meydana geldiğini vurgular. Türkçede sözceler yükleme ve sözdizim özelliklerine göre değerlendirilir. Yükleme açısından “var, yok, değil” sözcüklerine bakılır. Sözdizim açısından konu ve yorum sıralaması basit sözcüyü, birden fazla konunun arka arkaya gelmesi ise karmaşık sözcüyü oluşturur (s. 108 - 111).

18. yy.

I. *İfigiâk deil, fouk-dur; iftêrfen, yfyndyryym.* (BGD / 1781: 86) “Sıcak değil, soğuktur; istersen, ısındırırım.”

Konuşma diline uygun olarak önceki ifade, sonradan düzeltilerek ekleme ve çıkarma yapılarak bağlama uygun hâle getirilir. Önce [Soğuk değildir] ardından [Sıcaktır] bildirimini konuşma diline özgü bir düzeltmeyi içermektedir.

II. A. *Otourmam, dourmak otourmakdan yekdur, butoun guoun otourdoum.* “Oturmam, durmak oturmaktan yeğdir, bütün gün oturdum.” (GT / 1789: 110)

Konuşmacı sözcüsü basit (konu + yorum) olmasına karşın kalıp söz ve tekrarlar sözcüsünü uzatmaktadır. Konuşmanın doğal akışı ve hazırlıksız yapısı tekrara izin vermektedir.

5.2.2.3. Konuşmada Boşluklar, Doldurma ve Karışımlar**16. yy.**

(...) *gkendi itzi nozâ gkelimes belki tachi keamal buler* (TG / 1581: 9/ah) “(...) kendi için noksan gelmez belki dahi kemal bulur”

Cümle yeni bilgi ile devam etmektedir. Cümlenin girişinde yer alan [belki] olasılık belirteci yeni bilginin girişinde hazırlık yapılmasını sağlamaktadır. Böylece konuşma dili etkisinde yazılan metin, yeni bilginin olasılık taşıdığını haber verir ve boşluğun oluşturacağı karşıtlık yerine yeni bilginin karıştığı bir kullanımla iletişime devam etmektedir.

17. yy.

(...) *Akçefbiz bits bir maflahat bitmez. Digne ne der Agsem.* “Akçesiz hiçbir maslahat bitmez. Dinle ne der Acem.”

I tehi deşt, reftü der bazar.

Terbimem pur ne averi deşdar.

Git bos elile pazara, korkarum ki peştimalin bos götörürşen. Angsak bir Allah ve melaikler (ferişteler) giümiş ve altun talebindan beri (münezze)dür. (CFT / 1672) “Git boş el ile pazara, korkarım ki peştimalin boş götürürsün. Ancak bir Allah ve melaikeler (ferişteler) gümüş ve altın talebinden beridir.”

Diyalog devam ederken konuşmacının amacına uygun olarak Farsça bir beyit söylediği görülmektedir. Konuşmanın dizgesinde “Dinle!” denilmesi konuşmacının aktaracağı tümceye hazırlık yaptığı ve kalıp sözler (şiir şeklinde ve özgün) kullanacağını göstermektedir. Konuşma böylece boşluk bulmadan devam etmiştir.

18. yy.

Nijêt dostâ jetifcir. Sizi fagh felim g'ördüghümè fevinirim. (BGD / 1781: 77) “Niyet dosta yetişir. Sizi sağ selim gördüğüme sevinirim.”

Hazırlık cümlesi kalıp sözdür. Kalıp söz, önceden hazırlanmış formlara dayanır ve konuşma cümlesinde devamlılığı sağlamak için olduğu gibi entegre edilir. İlgili cümle bu bağlamda konuşmada doldurma yapmaya yaramaktadır. Ardından konuşmacı sözcüsünü dile getirir. Sözcenin “sağ selim görmek”ten oluşan bölümü de kalıp söz içeriğine sahiptir. İfade, konuşma cümlesinin hazırlıksız yapısına karşın kalıp sözleri dereceli olarak kullandığını göstermektedir.

5.2.2.4. Konuşmada Doğrudan ya da Dolaylı Aktarımlar**16. yy.**

Giani euelki chontzer otur kibeni İfrail Cabumi begaberleri kim bife anlari tafticlerus eşai tzin erne kim isleti be gketiè naki oltigun tzamicfi titiler be (...) (TG /

1581: 3/ah) “Yani evvelki honçer odur ki ben – i İsrail kavmi peygamberleri ki biz de onları tasdikleriz İsa için her ne kim işledi ve kendine vaki olduğun camisi dediler ve (...)”

Konuşma diline yer verilen dini içerikli metinde {dediler} aktarıcı işlevinde kullanılan belirticisinin doğrudan aktarım için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aktarılan cümlelerin devamında {ve} bağlayıcısı ile cümle devam etmektedir. Konuşma dilinde aktarılan unsurun devamlılığı engellemediği görülmektedir.

17. yy.

I. *Ol vakte Padiffah demiski Jarakünüz ve elinizi düşmen üzerine kaldirmek gerekbiniz. demirünüzden ve kilicfinüzden hits pervam (korkum) ioktur. Zira benüm ülümümünden oturi, bizden benüm kullarim labur intikam alurlar.* (CFT / 1672: 198)

II. *Ol zeman dediler ki, iffaret olunmis Parthenius Rum Partiarçaşi, Venediklerle bir olup, ve mektüpler degişüp, Turklerin Stambolda olan derja befer tedariklerini, onlara ilam iderdi.* (CFT / 1672: 168)

III. **Int.** *Ol din itsün olmamıstur, lakin bazi kişiler Sultana dediler ki, Jefuitalar Krallarun dofti degildür, ve dedillerki, anlar jeni meşeb bağlaiup, halka krallar kaldirmaga ügrediürler.* (CFT / 1672: 165)

IV. *Franciscos Kral işe, nigse tevarikte derler, pifman olup, egseline iakin demiski: Hatun harab oldi, zira Tangrinün, ve Hristianlarun bas düşmeni ile ioldasliga gyirdüm.* (CFT / 1672: 224)

18. yy.

I. *Aghana ciok felâm ejlê; ve de-ki, ben jarinâ hazy'r olurum.* (BGD /1781: 83)
“Ağana çok selâm eyle; ve de-ki, ben yarına hazır olurum.”

Konuşmacı aktarma sözcüsünü kendi cümlesi üzerinden devam ettirmektedir.

II. *Bir adamâ bir filê vurmüşola, derler.* (BGD / 1781: 95) “Bir adama bir sille vurmuş ola, derler.”

Konuşmacı, anonim olan diğerlerinin sözlerini diğer konuşmacıya dolaylı olarak aktarmaktadır. [Vurmuş ola] ifadesinde {-mXş ol-A} yapısı cümleye olasılık ve kesinleşmeme anlamları katar. Konuşma dilinde dolaylı aktarım için fiilimsiler ya da tamamlanmamış yapılar yerine tamamlanmış yapılar getirilmesi genel eğilim olarak kabul edilebilir. Fiil [VUR-] ardından yardımcı fiil görevinde [OL-] fiilinin getirilmesi ve bitişik yazımları bu varsayıma tanık sayılabilir.

III. **B.** *Ol konakda her fchey boulounourmi?* “O konakta her şey bulunur mu?”

C. *Ghayri zemande bir pek eu ev idi, fanurumki schimdi dahi eu ola. Bak, görünur artik.* “Gayri zamanda bir pekiyi ev idi, sanırım ki şimdi dahi iyi ola. Bak, görünür artık.” (GT / 1789: 123)

Konuşmanın hazırlıksız ve ileriye doğru akışına uygun bir sözceler toplamı görülmektedir. B konuşmacısının sorusunu C konuşmacısı doğrudan ve tam cevaplamak yerine dolaylı, bağlamsal bir sözcü ile karşılar ve dolaylı aktarma yapar. Aynı zamanda C konuşmacısı ön gönderge ile devam ettiği cümlesine o andaki gelişmeyi de dâhil eder. {Sanırım ki} yapısı söylemsel düzlemde bağlaç işlevinde kullanılmakta ve yeni bilgiye girmeden önceki konuşmacının durumuna / tutumuna işaret etmektedir.

5.2.3. İfadenin Sözdizimsel Özellikleri

16. yy.

alachin bech tanileginé inticat eteler ifaggiorfetigi kimbi be chem atem bigi alemté amel etipu elmile irfatini tecmil eileé be ché eile eileti (...) (TG / 1581: 5 /ah) “Allahın vehdaniligine itikat edeler İsa gösterdiği gibi ve hem âdem gibi âlemde amel edip ilmile irşatını tekml eyleye ve hem öyle eyledi” (TG / 1581: 5 /ah)

Dilsel gönderge olarak devam eden cümlelerin öncesine atıfla [öyle] zarfı⁷ kullanılmıştır. Cümle içinde geriye dönük bildirim, konuşma dilinin etkisini işaretleyebilir. Konuşmanın ileriye doğru olan yapısı değiştirim unsurlarına başvurmayı gerekli kılmaktadır.

17. yy.

CFT / 1672

V. *İmdi korku ve zevaldan beri (münezze) degildir ol Saltanet? I. Hafa.*

Cümle konuşma dilini yansıtmaktadır. Sorunun cevabı bağlama bağlı olarak ünlem şeklinde verilmiştir. Bu türden kısaltılmış ve belirsiz yapılar *elipsis*⁸ adı verilir. Konuşma dilinin temel bir özelliğidir.

CFT / 1672

V. *Bunda degilmi?* “Burada değil mi?”

I. *Degildir.* “Değildir.”

V. *Handa dür?* “Handadır?”

I. *Gyendi evinde.* “Kendi evinde.”

Konuşma diline özgü olarak kısa soru ve cevaplar arka arkaya dizilmiştir.

18. yy.

I. B. *Sciun altyny dejiftyr.* “Şu altını değiştir.”

A. *Olsun, giänym.* “Olsun, canım.” (BDG / 1781: 105)

Konuşma diline özgü olarak kullanıldığı anlaşılan ifadeler, kısaltılmış veya eksiltilmiş (elipsis) sayılabilecek ifadelerdir. Bu türden kullanımlar ancak bağlama göre değer kazanır. A konuşuru “Altını değiştirmem, bunu kabul et!” yerine “Olsun, canım.” diyerek cevabını konuşma diline uygun olarak belirsiz ve tam olmayan bir kalıp söze değiştirmiştir.

II. B. *Ormanlarda chyrfyz bulunurmy?* “Ormanlarda hırsız bulunur mu?”

A. *Gege gündüz korku joktur.* “Gece gündüz korku yoktur.”

⁷ Muzaffer Uzun, ilgili sözcüğü de ele alan çalışmasında sözcüğün zarf, zamir, sıfat ve soru yapısı şeklinde işlevlerini örnekler üzerinden tanımlamaktadır. Yazar, durum zarfı olarak “o hâlde, o şekilde” anlamlarına gelen {öyle} durum zarfının metin içi bağı sağladığını da dile getirir (2016: 156). Bağdaşıklık unsuru olarak metinde art ve ön gönderim işlevi bulunduğunu ekler (2016: 159). Metin içinde önceki cümle veya yapılar atıfta buluna sözcüklere değiştirim ögesi adı verilir. İlgili sözcük bağlamında Leyla Uzun, metinde kendinden önce geçen adlar, eylemler ya da öbeklerle değiştirmek için işlevsel metin öğelerinden olan “öyle” sözcüğünün kullanıldığını tanımlamaktadır (2011: 159). Değiştirme kendinden önceki yapıların yerine kullanılmayı gerektirir ve bu yanıyla eksiltme işleminden farklı bir işlemi işaretlemektedir.

⁸ David Kyrstal, *ellipsis* (eksilti) terimini cümlede ekonomi, üslup veya vurgu gibi nedenlerle atlanabilen ve bağlamdan ancak anlaşılabilen kısaltılmış yapılar olarak tarif eder. Örnek cümle şöyledir:

A. *Nereye gidiyorsun?*

B1. *Şehre gidiyorum.* (Cevap tahmin edilebilir ve tamdır.)

B2. *Teşekkürler.* (Cevap belirsizdir ve tam değildir.)

Yazar, eliptik yapıların günlük konuşma dilinin temel bir özelliği olduğunu vurgular ve indirgenmiş, silikleşmiş, kısaltılmış bir forma sahip olduklarını da ekler. (Kyrstal 2008: 166)

Konuşmacının sorusuna verilen yanıt, bağlam duyarlıdır. Eksiltme yerine basit cümlelerin öğelerinin sırada olduğu görülür. Söz konusu olan konuşma diline özgü olarak verilen cevap, sorunun doğrudan değil dolaylı yanıtıdır.

III. A. [A'mma ilimonlijin, ve elmalighinin agaci handádyr?]

B. [Berujè bak.] (BGD / 1781: 89)

Cevabı veren B konuşmacısı eksiltmeye gitmiştir. Konuşma diline özgü olarak bağlamsal cevaplar sorunun doğrudan ve tam yanıtı olmayabilir.

IV. *Bir horos bir indfchou bouloup boundan ne eyleyeum ben dedi (...)*. (GT / 1789: 165) “Bir horoz bir inci bulup bundan ne eyleyim ben dedi (...).”

Anlatıcı konuşmayı aktarmaktadır. İççe birleşik cümle formunda sözce devrik yapıdadır: [Bundan ne eyleyim ben.] Aktarıcı doğrudan aktarıcı konumundadır ve ifadenin düzenleyicisi de olmalıdır. Aktarılacak unsura zarf - fiil ekinden sonra geçilmektedir. Kalıp bir form olduğu açıktır: {-Xp [SÖZCE] dedi} şeklindedir.

V. *Välidesì dachì reddì ğeváb edíp dedikì chatrnyiciün ben bu chyzmetì edâ edërim lâk'în korkârymk'î zahmetim boşa ğide (...)* (PGT / 1794: 700)

Anlatıcı, fabl türünde bir meselde konuşmayı aktarmaktadır. Aktarılacak unsura zarf - fiil ekinden sonra geçilmektedir. Kalıp bir form olduğu açıktır: {-Xp dedi Kİ [SÖZCE]} şeklindedir. Hazırlanmış konuşma dili kalıpları olarak değerlendirilebilir.

5.2.4. İfadenin Yapısal Özellikleri

5.2.4.1. Selâm (Konuşma Başlatıcı) ve Elveda (Konuşma Bitirici) Cümleleri

16. yy.

Sellam aliech Tfultanum. “Selâm aleyk sultanum.”

Sellam aliech Baba. “Selâm aleyk baba.”

Sellam aliech Ana. “Selâm aleyk ana.”

Alechmi Sellam Rahmatuallah. Aleyküm selâm Rahmatullah.

TVR. *wargeth tflaglogla eier ghelmetfon.* “Var git sağlıkla eğer gelmezsen.”

CHR. *Gegfien hair olfon.* “Gecen hayır olsun.”

TVR. *Aghbate hair olfon.* “Akıbeti hayır olsun.”

Ben kurtuldom tfoch succur Allaha. “Ben kurtuldum çok şükür Allaha.” (TRC / 1544)

17. yy.

I. **Viator.** *Szabanuz hair olfun.* “Sabanuz hayır olsun.”

Ignotus. *Ja baba hair.* “Ya sabah hayır”

Akfaminüz hair olfun. “Akşamınız hayır olsun”

Getfenüz hair (mübarek) olfun. Geceniz hayır mübarek olsun.

V. *Allah razi olfun. Allah bana ejlik virfen.* “Allah razı olsun. Allah sana iyilik versin.”

I. *Hos gieldün, sefa gieldün.* “Hoş geldin, sefa geldün.” (CFT / 1672)

II. V. *Ev şahibi, Allaha şmarladuk. Bizi doadan onutma.* “Allaha ısmarladık.”

Div. *Varinüz bağlikle. Döndüğünüz zaman jine konak acfiktür.* “Varınız sağlıkla.” (CFT / 1672)

18. yy.

I. *Chos g'eldin, sefa bulduk, fultanym.* “Hoş geldin, sefa bulduk, sultanım.”

Mizagi şcerefî niz nige dyr? Kefî niz eji mi? “Mizac-ı şerefî niz nicedir? Keyfî niz iyi mi?”

Sciükür: ja fiz nige finiz? Şükür, ya siz nicesiniz?

Cioktan fizi g'örmedim. Nerede idiniz fciu kadar zaman? Çoktan sizi görmedim. Nerede idiniz şu kadar zaman? (BGD / 1781: 71)

II. *Kalynyz faghlygioklarile.* “Kalmız sağlıcaklar ile.”

Sağfelim varynyz. Allah fize felamet verfin. “Sağ selim varınız. Allah size selâmet versin.” (BGD / 1781: 107)

III. *İstè, ben g'idèjorum, fiz choſciâ kâlyn.* (BGD / 1781: 50) “İşte, ben gidiyorum, siz hoşça kalın.”

IV. *Genabyny'z châir - ola Celebim.* (BGD / 1781: 50) Cenabınız hayır ola Çelebim.

Chòs g'eldin, sefa bulduk, Sultany'm. (BGD / 1781: 50) Hoş geldin, sefa bulduk, Sultanım.

Mizagi şcerefî niz nigé dyr? Kefî niz eji mi? (BGD / 1781: 50) Mizac - ı şerefî niz nicedir? Keyfî niz iyi mi?

V. *Selâman alèjikim.* (BGD / 1781: 81) “Selâmün aleyküm.”

Alejik'im felâm. (BGD / 1781: 81) “Aleyküm selâm.”

VI. A. *Sabahuniz, aſchamuniz, guedſcheniz hayr ola, hayr olfoun.* “Sabahınız, akşamınız, geceniz hayr ola, hayr olsun.”

B. *Ya sabahun hayr, hoſch gueldun, sefa gueldun.* “Ya sabahın hayr, hoş geldin, sefa geldin.” (GT / 1789: 110)

VII. A. *Allaha ismarladuk.* “Allaha ısmarladuk.”

B. *Allah bilendſche olfoun.* “Allah bilence olsun.” (GT / 1789: 122).

5.2.4.2. Seslenme, Ünlem ve Dikkat Çekmeyi İşaretleyen Yapılar

16. yy.

Handa gidertfen bre Giaur? (TRC / 1544) “Handa gidersen bre gavur.”

17. yy.

Jazik! Enſonra neje varur ortalik? (CFT /1672) Yazık! En sonra neye varır ortalık?

V. *Vai ol vialaiete nerede bukadar aſker getfer (...)* (CFT /1672) “Vay o vilayete (...)”

Div. *Lepe Sultanum, bujur Sultanum.* (CFT /1672) “Lebbeyk, buyur (...)”

V. *Baka ev ſahibi, biz ſizden ve ſarabünüzdan hosnutiz, emma kiebab handadur?* (CFT / 1672) Baka ev sahibi (...)

I. Bak ev sahibi. II. Bakasın ev sahibi. III. Bak, a ev sahibi. (a seslenme işaretleyicisi⁹). Bu yapılardan hangisinin geçerli olduğunu belirlemek güçtür. Ancak her durumda ilgi çekmeyi esas aldığı görülmekte ve konuşma diline özgü bir ezgisel örüntüyü haber vermektedir.

⁹ Seslenme için bağımsız kullanılan sözcükler olduğu gibi kimi biçimbirimler de benzer bir işlev üstlenebilir. Seslenme sözlü ile ilgili makalesinde Muna Yüceol Özezen, ET döneminde seslenme sözü sonunda a/e, +A, ay /ey; başında ay / ey, aya şeklinde kullanılan işaretleyicilerin varlığından bahseder. TT’de ise seslenme, ekler yanında ezgiyle veya ünlemlerle de olabilir görüşünü ekler. Zamirlerin üzerine getirilen benzer eklerin de seslenme işaretleyicisi olduğu tartışılan makalede [Seni gerek seni] ve [seni yaramaz seni] yapıları üzerinden problem ele alınmıştır (Özezen 2019: 737 - 740).

Leg. **Digne Tergseman Aga!** (CFT / 1672: 490) “Dinle tercüman ağa!”

I adlı konuşmacı dikkat çekmek amacıyla seslenir. Konuşmanın diyalog şeklinde gerçekleştiği *Leg.* adlı konuşmacının “*Dinle!*” sözcüğüyle sözüne devam etmesi ve etkileşimin sürmesinden anlaşılmaktadır. İlgili sözce, konuşma dili işaretleyicisi olarak kabul edilebilir.

18. yy.

I. **Hajde, Aghalar: ata binelim.** (BGD / 1781: 107) “Hayde, Aghalar: ata binelim.”

Genellikle eylem öncesi harekete geçmeyi işaretleyen bir ünlem olarak “Haydi!” sözcüğü¹⁰ kullanılır. Cümle başında virgülle ayrılması ünlem ardından bir durak anını göstermektedir. Konuşma dilinin kendine özgü ayırt edici bir yapısı olarak ilgili sözcüğü tanımlayabiliriz. Sonda kullanılan bir örnek, *Oradan kalk, hâjde.* (BGD / 1781: 56) “Oradan kalk, hayde.” şeklindedir. Eylem sonrası kullanımında da harekete geçmeyi işaretler, ilk ünlüsü üzerinde vurgu işareti bulunması ise konuşma diline özgü kullanımı gösterir.

II. **Bre, bre... çiağhyrmaktàn fezim boghuldù.** (BGD / 1781: 64) “Bre, bre... çağırmaktan sesim boğuldu.”

Seslenme ünlemi olarak [bre, bre] yapısı kullanılmış ardından uzun süreli durağı işaretlemek üzere üç nokta işareti kullanılmıştır. Konuşma diline özgü bir kullanım uygun bir şekilde yazıya yansıtılmıştır. Aynı ifadenin [**Bre...** bir kimsè jókmu?] (BGD / 1781: 86) benzer kullanımı, ifadenin kalıp söz olarak değerlendirilmesini de gerektirir.

III. A. **Ojunún pek g'üzéldir.** “Oyunun pek güzeldir.”

B. **Ha, ghajrèt ejlè.** “Ha, gayret eyle.” (BGD / 1781: 90)

B konuşmacısı diğer konuşmacıyı harekete geçirmek için ünlem de içeren bir dilek sözcüğü kullanmaktadır: [Ha gayret eyle!]. Günümüzde kalıp söz olarak “Ha gayret!” yapısı kullanılmaktadır. Benzer bir kullanım aşağıdadır:

A. **Pekⁱ eji, hâjde, gidelim. Kajighà g'irelim.** “Pek iyi, hayde, gidelim. Kayığa girelim.”

B. **Ha, gianym, tez, ghajrèt ile.** “Ha, canım, tez, gayret ile.” (BGD / 1781: 92).

5.2.4.3. Tebrik ve Değişik Nezaket İşaretleyici Yapılar

16. yy.

CHR. **Benum iolum oraa deghelder.** “Benim yolum oraya değildir.”

TVR. **wargeth t'faglogla eier ghelmetafon.** (TRC / 1544) “Var git sağlıklı eğer gelmezsen.”

Konuşmacılar işbirliği içindedir ve isteklerine saygı gösterirler. TVR konuşmacısı diğer konuşmacının olumsuz yanıtına karşın sağlık dileyerek konuşmayı sürdürür ve

¹⁰ Mustafa Toker, sözcüğün kökeni hakkında ileri sürülen görüşleri beş maddede özetlenir: 1. Arapça **heyte**'den türer (Kerestecioğlu, Eyüpoğlu). 2. Yansıma sözcüktür (hay) ve de- /di- fiili ile birleşmiştir (Nişanyan, Efendioğlu). 3. Yansıma sözcüktür (hay) ve de / di edatı ile birleşmiştir (Deny, Ergin). 4. Yansıma sözcüktür (hay), {di} kuvvetlendiricisi ile birleşmiştir (Tietze). 5. Fiilin kökeni hayda- şeklindedir (Deny, Elöve) (Toker 2011: 59). Mustafa Toker, **haydi** sözcüğünün “hayda- fiilinin 2. teklik şahıs emir ifadesinden ortaya çıktığını Türk lehçelerindeki emsallerinden hareketle ileri sürmekte ve **hayda** sözcüğünün ise “hayda- fiilinin isimleşmiş semantik bir türevi” olduğunu vurgulamaktadır (Toker 2011: 66). Yazar, sözcüğün günlük konuşmada uzatılarak söylenildiğini [haydaaa] ve kızgınlık, bıkkınlık ifade ettiğini de ekler (Toker 2011: 67).

işbirliğine devam eder. Nezaket, konuşmacıların konuşma alanının sınırlarında kalması yolu ile gerçekleşmektedir.

17. yy.

I. V. **Ludfieje** göndür tez, lazum olagsak fejler gyötürbünler. “Lütf ile gönder tez, lazım olacak şeyler götürsünler.”

Div. **Mazur bujur sultanum**, hem bir ez fabreje. (CFT / 1672) “Mazur buyur sultanım, hem biraz sabreyle.”

Konuşma, tarafların birbirlerine nezaket ifadeleri kullandığını göstermektedir. Eylem seçimine bu tutum yansımıştır: *eyle ve buyur*. Özgür Öner, uzaklayıcı stratejinin¹¹ bir bölümünde *buyur-* fiilinin yardımcı eylem olarak kullanımının da karşı tarafı yüceltme anlamı taşıdığını (Öner 2019: 157) belirtir. Ayrıca nezaket işaretleyici olarak konuşmacı, yüksek bir makamın gereği olan *Sultanum* hitap sözcüğünü bağlam gereği kullanarak yüceltmeyi vurgulamıştır. Buna göre nezaket stratejileri iki taraf arasında karşılıklı ve statülerine uygun olarak ortaya konmuştur.

II. D.V. (...) *Islerinden bellidür ki, bu adam Tangridan korkar*. “... işlerinden bellidir ki bu adam tanrıdan korkar.”

V. **Ne güüzel!** *Tangriden korkan, kimbeden korkmaz*. (CFT / 1672) “Ne güzel Tanrıdan korkan kimseden korkmaz.”

Konuşma işbirliğine ve onaya uygun bir örnektir. Birinci konuşmacı kalıp sözle cümlesini bitirir. İkinci konuşmacı önce onaylar, tebrik eder ardından işbirliğine uyacak biçimde ilk konuşmacının cümlesini tekrar ederek sonuca bağlar. Konuşma diline özgü olarak bağlama uygunluk, onay, işbirliği, tekrar özellikleri birlikte görülmektedir. Konuşma dili, dile ait pek çok işlevin bir arada görüldüğünü göstermektedir.

III. *eger ben bukadar is györmis, akil bahibi, ialani ikrah eden ve hakiket bever bir adam olmamis olaidün* (...) (CFT / 1672: 215) “Eğer sen bu kadar iş görmüş akıl sahibi, yalancı ikrah eden ve haikat sever bir adam olmamış...”

Konuşmacı, diğer konuşmacıyı yücelten ifadeler kullanır böylelikle metnin yazılış amacına yaklaşan bir giriş yapabilmıştır. Karmaşık sözceler birden fazla konu ve yorum anlamına gelir. Bu bağlamda giriş cümlesi nezaket diline uygundur. Bu durum, konuşma diline özgü bir kullanım olarak işaretlenebilir.

IV. **Malumünüzdür ki** *gsümle Naßrani Padiffahlerün, kral, vel Hakimlerün þarajlari ne fekildür bir hos tegsribe kildük*. (CFT / 1672: 294) “Malumunuzdur ki cümle Nasranî padişahların, kral ve hâkimlerin sarayları ne şekildir bir hoş tecrübe kıldık.”

Konuşmacı diğer konuşmacı için olumlu bir tutum benimsemiştir. Böylelikle konuşmanın salâhiyetli yürütülmesini en baştan denetlemektedir. Cümlelerin sonunda “*bir hoş*” kalıp sözü de anlatımına devam etmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan giriş cümlesi nezaket stratejisinin bir parçasıdır ve konuşmanın düzeyini korumak veya arttırmak amacına hizmet etmektedir.

V. **Leg**. *Szagol tergseman Aga! Allah biller ki þenden pek hofnutim hem iktikat ejle rıvajet ettiğiniz, ehvallardan folkadar hazetmisim ki, tabiri ve tahriri mümkün olmaz*.

¹¹ Özgür Öner, nezaket stratejilerini iki grupta ele alır: Yakınlayıcı ve uzaklayıcı stratejiler. Her bir grubun kendine özgü dilbilgisel ve bağlamsal formları bulunur. Saygı gösterme ifadesi olarak kullanılan *buyurmak* fiilinin kullanıldığı bağlam veya morfolojik özellikleri buna göre değerlendirilir. Benzer şekilde lütfen (çalışmada lütfet- fiili de yer almaktadır) sözcüğü de ele alınmıştır (Öner 2019: 144 - 160).

(CFT / 1672: 339) (...) *Szengsilai ife dogmis ve is györmis adam, deime ierde bulunmaur.* (340) “Sağol tercüman Ağa! Allah bilir ki senden pek hoşnutum hem itikat eyle rivayet ettiğiniz ahvallerden şol kadar hazzetmişim ki tabiri ve tahriri mümkün olmaz.”

Konuşmacı teşekkür eder ve işbirliğinde bulunur. Olumlu tutumunu açıkça gösterir. Bu bakımdan nezaket stratejilerinden olan *karşıdakini olumlama* işlevine uygun cümleler kurduğu anlaşılmaktadır. Cümlenin devamında bu stratejiye uygun olarak isteğini dile getirir: *Imdi benven bir regsam vardurki, Padiffahun haremi* (...) (341).

18. yy.

I. Mahazür *bujurun, Sultany'm; ég'er iftedighim kadâr, g'elmedimife; kabahât benim dejil.* (BGD / 1781: 77) “Mazur buyurun, Sultanım; eger istediğim kadar, gelmedim ise; kabahat benim değil.”

Konuşmanın başlangıcında dilsel bildirimle geçmeden önce konuşmacı, işbirliğine açık olduğunu “buyurun” sözcüğü ile iletir ve diğer konuşmacının konumunu “Sultanım.” hitabı ile vurgular. Hazırlık girişinden sonra konuşmacı asıl sözcüğünü söyler. Nezaket stratejisinin aşırı saygı göstermeye dayalı *uzaklayıcı karakterine* uygun bir sözce kullanılmıştır. Konuşmanın bitiminde konuşmacının [Omronüz ciök-ola, **Sultany'm** : faghlygiaklar ile.] benzer ifadesinin varlığı tutarlı bir konuşmacı tutumu olarak işaretlenmelidir.

5.2.4.4. Hafif Küfürlü ve Hakaret içeren Argo Yapılar¹²

16. yy.

Handa gidertfen bre Giaur? (TRC 1544) “Handa gidersen bre gavur?”

17. yy.

Gairining auurethine farkma. (ILT / 1612) “Gayrinin avratına sarkma(k).” Argo Sözlüğünde *sarkmak* sözcüğü için “sırnaşmak, başkalarına musallat olmak, duyduğu duygusal ya da cinsel ilgiyi sözle ya da davranışla belli etmek, sarkıntılık etmek (Aktunç 1990: 253)” anlamları verilmiştir.

Jang schagi sagur fuckler. (ILT / 1612). “Yanşağı sağır si...”¹³ Geveze birinin üstesinden sağır gelebilir.

¹² Küfür ve hakaret aynı sözeyleme işaret etmezler. Ömer Demircan, konuyu ele aldığı makalesinde hakaretin adlandırma (haber kipinde), küfürünse (dilek – istek kipinde) olmayan sanal bir eyleme gönderme yaptığını örnekler üzerinden tanıtlar (Demircan 1994: 268). Ortak özellikleri, ikisinin de kullandığı dil birimlerinin (sözcük, söz, tümce) bağlama, toplumsal anlama ve sesletime (ezgi ve vurgu) göre değer kazanmalarındadır. Aynı zamanda işlevsel öğeleri (anlaşılan dilbilgisel bağlar, morfolojik dizilim vb.) ihmal ederek ya da silerek sözeylemin gerçekleştirildiği de görülür (Demircan 1994: 269 - 270).

¹³ Benzer bir kullanım *Zâti*'de görülür. Şairin de yer aldığı bir mecmua ile ilgili bir çalışma yapan Asiye Atalay, atasözünün yer aldığı beyiti şöyle vermiştir:

Yañşama yañşağı si... sağır

Zâti-i ehl-i iştihâr eyüdüdür (Atalay 2015: 156). Oğuzhan Durmuş, Megiser tarafından yazılan Türkçenin basılı ilk atasözü örneklerini ele aldığı makalesinde ilgili atasözüne de yer vermiştir (Durmuş 2017: 670). Megiser eserinde yer alan atasözlerini inceleyen Oğuzhan Durmuş, eserin provası sayılacak basımlarından da bahseder. Bunlardan 1592 tarihli olanda Türkçe ibarelere rastlanmazken 1605 tarihli olanında ise çeşitli dillerden ve Türkçeden atasözleri olduğunu kaydeder. Araştırmacı, 1612 tarihli olan ve üzerinde çalıştığımız eserde görülen atasözlerinin ilk örneklerinin 1605 basımında olduğunu da belirtmekte ve 1605 basımında kullanılan ancak sonraki basımlarda görülmeyen dört atasözünü şöyle göstermektedir: “Artık çalış iştimize, dinlemeye söyleştense”, “Ayrıklara senin nice kâr etsin öğüdün, çün o okuduklarını ki sen

Haremden khasanılan harama gider. (ILT / 1612) “Haremden kazanılan harama gider.” Harem sözcüğü “(Ar. *haremden*) 1. i. Saray ve konaklarda kadınlara ayrılan bölüm, selâmlık karşıtı: 2. i. Bu bölümde oturan kadınların hepsi. 3. i. Karı, eş. (TDK -TS).” anlamlarına gelir.

Kharnum tock fickim peck. (ILT / 1612) “Karnım tok si... pek.” Günümüzde “karnı tok sırtı pek” şeklinde kullanılmaktadır.

Eufen Khangik giofus dogurur. (ILT / 1612) Even kancık gözsüz dogurur. Sözcüğe Devellioğlu’nda “Kancık (Tür. i.) 1. Kadın. 2. (sf.) Kahpe mizaçlı erkek.” anlamları verilmiştir (1980: 102).

Evuel uran ockg dur. Songra uran bocgi dur. (ILT / 1612) “Evvel vuran okçudur. Sonra vuran bokçudur.”

I. *Szüjle bana, bu heriften Stambola varingsfedek ne iſterbeſen?* (CFT / 1672) Herif sözcüğü “Güven vermeyen, aſağı görülen, bayağı kimse.” (TDK - TS) anlamına yakın kullanılmıştır.

Int. *Giderbu memelat, gsudam, telbiz, kalpezan gidileri, anlar hepıſi oroſpi ogli (veledizina) dür, gair aſaletten hekim olanlara varalum.* (CFT / 1672: 134) TDK Sözlüğünde orospu karşılığında (*Far. rüſpı*) 1. i. *kaba konuſmada* Hayat kadını. 2. i. *kaba konuſmada, mecaz* “Kolay elde edilen, düşük ahlaklı kadın” karşılıkları verilmiştir.

Padıffahun ſarainda, gyzli ve bilmediğim ſejler hem hizmetler çoktur, lakin bil ki, bas hizmet ve manſublar, taſak ve kiſſebeſiz, iki turli, ak, ve kara Arablarun elinden geçer. (CFT / 1672: 296) Sarayda haremdeki işlerden sorumlu olan kimseler tanıtılmaktadır.

(...) *ialangsi, telbiz, hain, zampare, içſkigsidür, (...) acsik ağızle ſüger, taimakiardür, gegse gyündüz bludugi ierde, icser, ier, donuz gibi ſarhos olup, ſokaklarde hajkirür (...)* (CFT / 1672: 369)

(...) *aiktür, hits bir ſarhos edegsek icsmek kiſmi kulanmaz, bir halal avretle kefaiet eder, livatadan, zamparalikten, ve gair gyunachtan pek ſakinür:* (CFT / 1672: 370)

Konuſmacı olumsuz özellikleri sıralarken argo yapılarla da baſvurmuſtur.

18. yy.

I. *Ben ſenin ejlighinè cialyſcirim. Saframı bulandirdi.* (BGD / 1781: 53) “Ben ſenin iyiliğine çalıſırım. Saframı bulandırdı.”

Konuſma dilinden parçalara yer verilen metinde örnek cümlelerle devam edilmektedir. Konuſmacı genellikle hoſlanılmayan bir kiſi veya durumu ifade etmede kullanılan kalıp sözün [Midemi bulandırdı.] farklı bir söyleniſine yer vermiştir.

II. *Benim enbüyük chazmim ſenſin. Gözünü aç, jókſa ſen bilirſyn.* (BGD / 1781: 58) “Benim en büyük haſmım ſenſin. Gözünü aç, yoksa ſen bilirsin.”

Konuſmacı eksiltmeli bir ifade kullanarak diğerkonuſmacıyı dolaylı olarak uyarmaktadır. Günümüzde de benzer kullanımı devam eden tehdit içeren sözce, vurgu ve bağlama göre değer kazanan söylem niteliğindedir.

III. *C. Az iſter bou herif (...)* (GT / 1789: 130) “Az ister bu herif (...)”

C konuſmacısı kendi konumuna vurgu yapar ve diğerkonuſmacıyı (hancı) konuſmanın zayıf unsuru hâline getirmek için [herif] sözcüğünü kullanır.

tutmazsın.”, “viii. İçelim dolu dolu, gidelim deli deli.”, “Tilkileſsen dahi tilkilen” (Durmuş 2017: 671 - 672).

5.2.4.5. Soru - Cevaplı Yapılar

16. yy.

TRC 1544

Handa gidertfen bre Giaur? “Handa gidersen bre gavur?”

Stambola giderum Tfultanum. “İstanbul’a giderim sultanum.”

TVR. *Ne işfım var bu memleketten?* Ne işin var bu memlekette?

CHR. *Bezergenlik, ederum, Affendi, Maflahaton, var, anadolda.* “Bezergenlik ederim efendi maslahatum var Anadolu’da.”

TVR. *Ne habar tfizum girlerden?* “Ne haber sizin yerlerden?”

CHR. *Hits nefte bilmezom tfaa dimege.* Hiç nesne bilmezim sana demeye.

TVR. *GioIdaffım varmi tfenumle?* Yoldaşın var mı seninle?

CHR. *loch, Ialanuz gheldum.* “Yok, yalnız geldim.”

TVR. *Benumle gelurmitfun?* “Benimle gelir misin?”

CHR. *Irachmider tfenun iataghom?* “Irak mıdır senin yatağın?”

TVR. *Iachender bundan guftereim tfaa.* “Yakındır bundan göstereyim sana.”

CHR. *Gel ghufsteriuere Allaha tfeuertfon.* “Gel gösteriver Allaha seversen”

17. yy.

CFT / 1672

I. *Ejimişin hos mişin?* İyi misin hoş mısın?

Nedür halin? Nedir hâlin?

J. *Sükur Tangrie.* Şükür Tanrıya.

II. *Baka iolgsi: nereden gielürßen?* (1672: 6) *Naşil milletşinüz? Nemtze, Magyar, Leh, Marchiali, Flemengk, Frantz, Ingliz, Svecs. Bana gsevab ver, hangi vilajetten gielürßen?* “Bak yolcu. Nereden geliyorsun? Nasıl milletsiniz? Nemçe, Macar, Leh, Marsilya, Felemenk, Fransa, İngiliz, İsveç. Bana cevap ver, hangi vilayetten gelirsin?”

V. *Frantz, Nemtze, Leh vilajetindan (diarindan) gielürüm.* “Fransa, Nemçe, Leh vilayetinden gelirim.”

(...) **nereden** kula ülefe verilir? (CFT / 1672: 161) “Nereden kula ulufe verilir?”

Soru sözcüğünün başa alınması kaynak dil etkisi ile açıklanabilir. Aynı zamanda konuşma dilinde amaca, bağlama ve vurguya bağlı olarak soru sözcüklerinin yeri değiştirilebilir. Benzer şekilde,

III. Leg. *Imdi, nedür ßebebi ki, Sultan Achmet zamanında, (...) üldürmek işteditler?* (CFT / 1672: 164)

Leg. **Kimdür** bukadar gsan üzerinde bas? (CFT / 1672: 170)

Soru sözcüğünün başta kullanıldığı başka örnekler de bulunur.

IV. *alelhufuß Vezir Azemün kimdür ol? ne fekil dikilür? ve mazul oldugi zaman, ne fekil mazul olur? nedür onun hizmeti? nedur gyelürü? hem nereden? ßonra ol bir kubbe vezirlerden ßıra ile fujlefelüm.* (CFT / 1672: 248)

Sorular konuşma diline özgü olarak sorulur. Konuşmacının amacına uygun olarak soru sözcüğü ve eylemle kısaltılmış yapılar, gramatikal kısıtları değiştirerek sıralanmaktadır. Konuşma diline uygun olarak vurgulu yapılar yer değiştirir ve eksiltmeler bu bağlamda önemsenmez.

18. yy.

BGD / 1781

I. A. *Jollari g'üzelmidir?* “Yolları güzel midir?”

B. *Pek g'üzel dejil.* “Pek güzel değil.”

A. *G'êcegekek fullar varmi?* “Geçecek sular var mı?”

B. *Jollarda korku varmi?* “Yollarda korku var mı?”

A. *Chair: ulu joldur, oradan dajma adem g'êcer.* “Hayır: ulu yoldur, oradan daima âdem geçer.”

B. *Ormanlarda chyrfyz bulunurmy?* “Ormanlarda hırsız bulunur mu?”

A. *G'êge g'ündüz korku yoktur.* “Gece gündüz korku yoktur.” (1781: 106)

Konuşma diline uygun olarak soru cevaplı yapıların kullanıldığı görülmektedir. Soruların sonunda soru işaretinin ve {mX} soru edatının (enklitik) kullanımı günümüzdeki dilbilgisel normlara da uygundur. Cümleler genellikle basit ve yüklem sondadır. Cevaplar konuşma diline özgü olarak kısa, basit cümlelerden oluşur. Bağlama bağlı olarak eksiltilmiş cevaplar iletinin alıcıya ulaştığı konuşma dilinin canlılığını yansıtmaktadır.

II. S. *Sen Chiftianmisin?*

Ĝ. *Chiftianym, ve dachy Katolikym, şükür Allaha.*

S. *Chiftian demek ne demektir?*

Ĝ. *Jfus Chriftofun Sahyrty, ve vaftizde Chryzmailan, jani Trośmulen otzial olunmuş, jani jaghlanmys demektir?*

S. *Katolik demek ne demektir?*

Ĝ. *Katolik odur ki, vaftiz oldukta fon-ra Jfus Chriftofun, ve Surp Roma Katolik Kilisenin bütün dinini, ve Jmanini inanyr, ve tutar.*

S. *Jfus Chriftofun, ve Surp Roma Katolik Kilisenin bütün dinini, ve Jmanini bilmek için ne lazımdır?*

Ĝ. *Chrifstoneaghan Vartabedutiunu öğrenmek, ve bilmek lazımdır.*

S. *Chiritoneaghan Vartabedutiunnu öğrenmek, ve bilmek için ne lazımdır?*

Ĝ. *Hernek'i Selamete jetişmek için lazımdır öğrenmeliiz ve bilmeliiz.*

S. *Selamete jetişmek için kaç şej lazımdır?*

Ĝ. *Bu sek'iz şej lazımdır:* (BGD / 1781: v2)

Konuşma dilinde yazılmış ve dini içeriğe sahip soru ve cevapların ilgili metinde yapısal bir yöntem olarak kullanıldığı görülür. Metnin diyalog şeklinde düzenlenmiş olmasına karşın iletişim kuran karşılıklı konuşmacılardan bahsedilemez. Öyle ki kalıp ifadeler üreten bir düzenekte sorunun içerdiği sözcükler hemen cevapta tekrarlanarak ilerler. Bu türden soru ve cevap şeklinde tekrarlayan yapıları, kalıplaşmış dilsel ifade ve ezber kullanımlar olarak saymak yerinde olacaktır. Konuşma dilinin kalıp ifadeleri hazırlıksız konuşmalarda entegre ettiği bilinmektedir. İlgili metin içiçe geçerek ilerler ve aşırı tutarlı sözdizimsel düzeneğe sahiptir. Bu nedenlerden dolayı ilgili metin, hazırlıklı konuşma yapısında düzenlenmiş olarak kabul edilmiştir.

5.2.4.6. Dua – Beddua Yapıları

16. yy.

ala ceuerfi (ON / 1527) “Allahı(nı) seversen”

Ben kurtuldum tfoch fuccur Allaha. Amen. (TRC / 1544) “Ben kurtuldum çok şükür Allaha. Amin.”

(...) *hem yedma byzegehenem, de churtule bizi iaramazdan, amen.* (HPT / 1575) “Hem yedme bizi cehenneme, kurtar bizi yaramazdan, Amin.”

17. yy.

Allah bir giuntin bin ejeje! (CFT / 1672) “Allah bir gününü bin eyleye!”

Allah iol vere. Jolunuz mubarek olfun. (CFT / 1672) Allah yol vere. Yolunuz mübarek olsun.

Gsümle sejler Allah elindedür. Oldur iaradan Allah, ümizümüz, muinümüz, iardumuz oldur.(...) Ol benün kaulauzun olfun. (CFT / 1672) “Cümle şeyler Allah elindedir. Odur yaradan Allah, ümidimiz, muinimiz, yardımımız odur. O senin kılavuzun olsun.”

Sükür khudaie elçilik muradımız üzre bitti. (CFT / 1672) “Şükür Hüda’ya (...)”

18. yy.

Allàh fizè bachty’ faadèt müjafer edè. Dilèrim ki, her fceiniz muradyny’z üzre ola. (BGD / 1781: 58) “Allah size baht – ı saadet müyesser ede. Dilerim ki, her şeyiniz muradınız üzere ola.”

Jarin ki gün fana Chair ola. (BGD / 1781: 103) “Yarın ki gün sana hayır ola.”

Allah g’öftèrmefin. (BGD / 1781: 95) “Allah göstermesin.”

D. *Allah razi olla, allah bereket verfun.* (GT / 1789: 130) “Allah razı ola, Allah bereket versin.”

s’ifà reğiasyna varajym ve bu reğia dachi Allahyn indinde makbulà g’ec’e. (PGT / 1794: 712) (...) “Allah indinde makbule geçe.”

5.2.4.7. Temenni, Beklenti, Şikâyet, Üzüntü İşaretleyen Yapılar

16. yy.

CHR. *Gel ghusteriuere Allaha tfeuertfon.* (TRC / 1544) “Gel gösteriver Allahı(nı) seversen.”

funar kim gcu || nach ifteti be gcunachlarindé musir oltilar ifrari uftré || gkentiler anarma teni olalar tzenetmi ondé be tze || chenem gerté be ueliler (...) (TG / 1581: 11/ah) “Şunlar ki günah işledi ve günahlarında musırr oldular ve ısrar üzere kendiler, onlar madeni olalar cennet gökte ve cehennem yerde (...)”

17. yy.

I. DY. *Insallah her sej muradi üzre olur.* “İnşallah her şey muradın üzere olur.”

I. *Symdi maflahat bitti. Binin ata. Allah iol vere. Jolunuz mubarek olfun. Allah ßmarladuk.* “Şimdi maslahat bitti. Binin ata. Allah yol vere. Yolunuz mübarek olsun. Allaha ısmarladık.”

V. *Biz dachi ßize Tangridan ejlik ißteriz.* “Biz dahi size Tanrıdan iyilik isteriz.”

I. *Pek ejdür. Tek bizi haterinüzden csikarmiaßen. Ben dachi madam ki hejatte im, ßeni onutmam.* (CFT / 1672) Pek iyidir. Tek bizi hatırdan çıkarmayasın. (...)

Konuşma sonunda taraflar birbirleri için temennide bulunmuştur. Kalıp sözler *Allah ßmarladuk* yanında *Tangridan ejlik ißteriz, Tek bizi haterinüzden csikarmiaßen.* şeklinde konuşmanın akışına uygun olarak beklentiyi işaretleyecek şekilde kullanılmıştır.

II. Int. *Allah ejlik verßen Sultanum.* (CFT / 1672) “Allah iyilik versin Sultanım.”

III. *Gegsenün karni biuk, kim biller jarun no dogurßa gyerek.* (CFT / 1672) “Gecenin karnı büyük, kim bilir yarın ne doğuracak.”

Konuşmacı, metaforik bir ifade kullanarak beklenti içinde olduğunu işaretlemektedir. Yazı dilinde daha sık kullanıldığı söylenilebilecek metaforik ifadelerin konuşma dili açısından da yer yer kullanıldığı görülmektedir.

IV. *Türk ehvaline mutalik feiler, derja kumleri gibi csoktur, nehaiet kim cseker bukadar faidaßiz emegh?* (CFT / 1672: 490)

Konuşmacı işbirliği hâlinde beklentisini ve gerçekleşme olasılığını paylaşır. Konuşmanın sonuna doğru olduğunu duyurur. Konuşma diline özgü olarak soruyu kendine soran konuşur, cevap istememektedir. Kendi konuşmasının devamını bu yolla sağladığı anlaşılmaktadır.

18. yy.

I. *Ciok selam; Allah Saglyghhyni verfin.* Çok selâm; Allah sağlığını versin
Başç üstüne. Ömrünüz ciok ola, Sultanyım: Saghlygiaklar ile. Baş üstüne. Ömrünüz çok ola, Sultanım: Sağlıkçaklar ile. (BGD / 1781: 103)

II. *Alláh g'östérmezfin.* (BGD / 1781: 59) “Allah gösterme(z)sin.”

III. *Alláh fizé jardimgi olfün.* (BGD / 1781: 59) “Allah size yardımcı olsun.”

IV. *Alláh belingé olfün.* (BGD / 1781: 59) “Allah bilence olsun.”

V. *Alláh razòla.* (BGD / 1781: 59) “Allah razola.”

VI. *Jafyk-ki, böyle adàm pahsíz-dir.* (BGD / 1781: 83) “Yazık ki, böyle adam pahsızdır.”

VII. A. *Her fchey naßihetinuze göre olour. Schimdi ridfcha ederumki bana bir koulaouz boulazfız.* “Her şey nasihatınıza göre olur. Şimdi rica ederim ki bana bir kılavuz bulasız.” (GT / 1789: 115)

VIII. A. *Mazour bouyouroun, Efendum, atum pek irak imifch. Ferman fizun dur.* (GT / 1789: 118) “Mazur buyurun, efendim, atım pek irakmış. Ferman sizindir.”

IX. A. *Allahi severfen, tez guel fun, gönder bir kimfeyi evine (...)* (GT / 1789: 116) “Allahı seversen, tez gelsin, gönder bir kimseyi evine (...)”

X. *Omrunüz ciogh ola. Menfubùn kutlü olsun. Alláh jolu vere, bilengi olfun.* (BGD / 1781: 57) “Ömrünüz çok ola. Mansıbın kutlu olsun. Allah yolu vere, bilence olsun.”

Sonuç

ÇYM’lerde konuşma dilindeki işlevlere bağlı olarak çeşitli düzeyde konuşma örneklerine başta diyaloglar olmak üzere yer verilmiştir. Diyaloglar yanında meseller, fabllar, soru – cevaplar vb. türler konuşma dilini çeşitli düzeyde yansıtan metin türleri olarak incelenmiştir. ÇYM’lerde o andaki konuşmaların doğrudan aktarıldığı örnekler olduğu gibi, yazı dili etkisini yansıtan konuşma parçaları da görülür.

ÇYM’lerde ifadenin açıklığı, konuşmanın gündelik konuşmaya ait unsurları taşıması bağlamında ele alınmıştır. İşbirliğine giren konuşmacıların yer aldığı diyaloglarda iletinin alıcıya ulaştığı aksi durumda konuşmacının kendi sorusuna yanıt verdiği işbirliği yerine iç diyalog yürüttüğü görülür. Günlük konuşma dilinin örtmecedan ve fark yaratmaktan uzak kalışı, nezaket stratejisine sıklıkla yer vermediği örneklerin daha yaygın kullanıldığını da göstermektedir.

ÇYM’lerde ifadenin üslûp özelliği hazırlıklı ve hazırlıksız konuşma bakımından değerlendirilmiştir. Konuşmacının ifadesinde hazırlıksız konuşmaya özgü ünlemin bağımsız kullanımı [Vah], cümlelerin devamını sağlayan işaretleyiciler [İşte, evet, ma, ki], konuşmanın sonunda [Hajde, g’idelim] sözcüğü vb. konuşma diline ait unsurların üslûp özelliklerinin dağılımı bağlamında ele alınmıştır. Hazırlıklı konuşmaya özgü olarak üretilen soru – cevaplı yapıların iletişim gereklerinden uzakta ancak konuşma dili etkilerini barındıran metinsellik özelliklerini yansıttığı da görülmüştür.

ÇYM’lerde ifadenin performans özelliği konuşmaya katılan kişiler bağlamında ele alınmıştır. Konuşma diline dayalı dini içerikli metinde (hazırlıklı konuşma) birinci çoğul kişili kullanımı karşılıklılık ilkesinin aleyhine iletişimin tek yönlülüğüne işaret

etmektedir. Hazırlıksız konuşmada ise karşılıklılık ilkesine uygun olarak gerçekleşen, o an yapılmakta olan ve devamlılığı sağlayan unsurlar, ileriye doğru dizilmektedir. Canlı bir anın aktarımı yapılmaktadır. Konuşma anına odaklanmış sözce, o anda gelişeni de yansıtır: [**Ve budur, geldi**]. Konuşmacının ifadesinin canlı ve doğal olarak ifade edilerek yansıtılması konuşma diline ait performansın özgünlüğünün bir parçası sayılmalıdır. Özgünlük kişisel ifade ve tekilliğin yanı sıra tekrar edilemez ifadenin dizilimi, anlık durumu yansıtmaya vb. özelliklerin toplamını ifade etmektedir.

ÇYM'lerde ifadelerde ara ve atlamalar, eksiltmeler hazırlıklı ve hazırlıksız, doğal konuşma bağlamında ele alınmıştır. Konuşma dilinde eliptik ifadeler sıklıkla kullanılmaktadır. Bağlam veya vurguya bağlı olarak eksiltmeler, kısaltmalar tipik özellikler olarak kabul edilebilir. Benzer olarak tekrarlar, geri dönüşler, düzeltmeler sözce düzleminde ele alınmıştır. Basit sözcelerde konu ve yorum sıralaması temel bir özelliktir. Konuşma dilinde tekrarlar, aynı konu etrafında geliştiğinden basit sözce kategorisindedir ve vurguyu artırmak için serbestçe kullanılabilirler. İletişimde geriye dönüş ve düzeltmeye yer vererek kullanılan sözcüksel yapılar [**işte**] olduğu gibi kavramsal alana bağlı tekrarlar da benzer bir işlev üstlenebilirler.

ÇYM'lerde ifadelerde boşluk, doldurma, karışım konuşmanın gerçekleşme biçimine ait özellikleri yansıtabilir. Konuşmanın dizgesinde [**Dinle!**] denilmesi konuşmacının aktaracağı tümceye hazırlık yaptığına bir işaret sayılmalıdır. Konuşmanın böylece boşluk bulmadan devam etmesi canlı, doğal bir konuşma parçasına işaret eden kullanım özelliği gösterir. Konuşmanın hazırlıksız ve ileriye doğru akışına uygun bir sözceler toplamı olduğu doğrudan dolaylı aktarımlar bağlamında da ele alınmıştır.

ÇYM'lerde ifadelerin kullanım özellikleri (pragmatik) selâm ve elveda; seslenme, ünlem ve dikkat çekme; tebrik ve nezaket; hafif küfürlü ve hakaret içeren argo; soru – cevap; dua – beddua; temenni, beklenti, şikayet, üzüntü işaretleyen yapılar şeklinde ele alınmıştır. İfadelerin bağlamsal ve iletişimsel gereklere uygun ve yetkin ifade özelliklerine sahip biçimde üretildiği görülmektedir.

Yazım	Ses	IPA
a	a	[a]
æ	ä	[æ]
b	b	[b]
c ~ ğ ~ ğ̃ ~ z ~ gi ~ gf ~ gs ~ dz ~ dfch	c	[dʒ]
c ~ ċ ~ ċ̃ ~ z ~ cc ~ ch ~ c ^l ~ cs ~ cf ~ cz ~ ts ~ t ^f ~ tz ~ zh ~ tfch	ç	[tʃ]
d ~ t	d	[d]
e ~ ε	e	[e], [ɛ]
f ~ ph	f	[f]
g ~ gc ~ gh ~ g ^l ~ gi ~ gk ~ gy ~ gÿ ~ ghi	g	[j]
gh	ġ (ġ)	[ɣ]
h ~ ch ~ hh ~ chh	h (h)	[h]
i ~ i ~ y	i	[i]
i ~ j ~ y	i	[i]
-	j	[ʒ]
c ~ c' ~ k ~ k ^l ~ ch ~ ck ~ ki ~ kk ~ ckh	k	[c]
c ~ ch ~ q	k	[k]
l	l	[l], [l̥]
m ~ mm	m	[m]
n	n	[n]
ng ~ ngh	ŋ	[ŋ]
ny	ɲ	[ɲ]
o	o	[o], [ɔ]
io ~ ö	ö	[œ]
p	p	[p]
r	r	[r]
s ~ f ~ β ~ t ^f ~ ts	s	[s]
š ~ ś ~ s ~ s ^l ~ f ~ ch - fc ~ sc ~ ss ~ ll' ~ sz ~ fch	ş	[ʃ]
t ~ th	t	[t]
u	u	[u], [ʊ]
iu ~ ü	ü	[y]
u ~ v	v	[v]
j ~ i ~ y	y	[j]
s ~ f ~ z ~ sz ~ zs	z	[z]
x	x	[ks]
q	q (h)	[q]
w	v	[w]

Tablo 1. Çeviri Yazı Metinlerinde Kullanılan Latin Alfabeti Tablosu

Kısaltmalar

- BGD** B. PIANZOLA, *Breve Grammatica e Dialoghi Per Imparare Le Lingue Italiana, Greca Volgare e Turca*, Venedik, 1781.
- CFT** N. DE HARSANY, *Colloquia Familiaria Turcico Latina Seu Status Turcicus Loquens*, Coloniae Brandeburgicae, 1672.
- DDL** G. MOLINO, *Dittionario Della Lingua Italiana - Turchesca*, Roma, 1641.
- GT** J. DE PREINDL, *Grammaire Turque - D'une Toute Nouvelle Methode D'apprendre Cette Langue En Peu De Semaines: Avec Un Vocabulaire Enrichi D'annecdotes Utiles Et Agréables*, Berlin, 1789.
- HPT** G. POSTEL, *Des Histories Orientales Et Principalement Des Tur-kes Ou Turchikes Et Schitiques Ou Tartaresques Et Aultres Qui En font Descendues, Ocuure Pour La Cierce Fois Augmenté*, Paris, 1575.
- ILT** H. MEGISER, *Institutionum Linguae Turcicae, Libri Quatuor Quorum*, Leipzig, 1612.
- ON** P. L. VALENTIANO, *Opera Nova de M. Pietro Lypis Valentiano La qual insegna a parlare Turchesco*, Ankona, 1527.
- PGT** C. C. DE CARBOGNANO, *Primi Principi della Grammatica Turca, Ad Uso Dei Missionari Apostolici di Constantinopoli*, Roma, 1794.
- RG** A. DU RYER, *Rvdimenta Grammatices Lingvæ Tvrcae*, Paris, 1630.
- SL** D. F. M. MAGGIO, *Syntagmaton Lingvarvm Orientalivm Liber Secundus Complectens*

Turcicae, Atque Arabicae Linguae In-stitutioes, Roma, 1643.

MG M. CRUSIUS, *Turcograeciae*, Basil, 1581.

TRC B. GEORGIEUIZ, *De Turcarum Ritu Et Cereamoniis*, Anvers, 1544.

Kaynakça

- Aktunç, H. (1998). *Türkçenin büyük argo sözlüğü (Tanıklarıyla)* (7. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atalay, A. (2015). *Nuruosmaniye Kütüphanesi 4968 Numaralı Şiir Mecmuası*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bloomfield, L. (1973). *Language*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Brazil, D. (1995). *A Grammar of Speech*. Oxford: Oxford University Press.
- Chafe, W. ve Tannen, D. (1987). The Relation Between Written and Spoken Language. *Annual Review of Anthropology*, 16, 383-407.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6. bs.). Australia: Blackwell Publishing.
- Çelik, Y. (2015). Türkçede İşte Sözcüğü ve Orhan Kemal'in Önce Ekmek Adlı Öyküsündeki Görünümleri. *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 397-410.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2002). Osmanlı Türkçesi. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 475-488. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Demircan, Ö. (1994). İletişim Açısından Hakaret ve Küfür. *Dilbilim Araştırmaları*, 5, 264-273.
- _____ (2015). *Türkçenin Ses Dizimi* (5. bs.). İstanbul: Der Kitabevi.
- Develi, H. (1998). 18. yüzyıl Türkiye Türkçesi üzerine. *Doğu Akdeniz*, 1, 27-36.
- _____ (2009). *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1980). *Türk argosu* (6. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Drimba, V. (1966). Guillaume Postel (1575)'in 'Türkçedeki Kelimelerin Öğretimi'. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 14, 103-126.
- Duman, M. (1999). Klasik Osmanlı Türkçesinde Konuşma Dili. 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı (1996)* içinde (331-359. ss.). Ankara: TDK Yayınları.
- Durmuş, O. (2017). Türkiye Türkçesinin basılı ilk atasözleri: H. Megiser'in Paroemiologia Polyglottos adlı eserinde yer alan atasözleri. *Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hattara Kitabı* içinde (659-678. ss.), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gümüşkılıç, M. (2008). Orta Osmanlıca'da imlâ - telaffuz ilişkisi. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(6), 272-288.
- İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kerslake, C. (1998). Ottoman Turkish. L. Johanson ve É. Á. Csató (Ed.), *The Turkic Languages* içinde (179-202. ss.). New York: Routledge.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, Ö. (2012). Nezaket Dili ve Anıtkabir Özel Defteri 23. Cildinde Nezaket ve Saygı İfadelerinin İncelenmesi. *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri)*, 693-705.
- _____ (2019). *Türkiye Türkçesi Tiyatro Metinlerinde Nezaket Dili*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Özkan, M. (2007). Osmanlı Türkçesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 33, 483-485. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rocchi, L. (2015). Quelques notes lexicales sur le vocabulaire de la langue Turque de Joseph von Preindl. E. Mańczak-Wohlfeld ve B. Podolak (Ed.), *Words and Dictionaries: A Festschrift for Professor Stanislaw Stachowski on the Occasion of His 85th Birthday* içinde (265-274. ss.). Kraków: Jagiellonian University Press.
- Schröder, C. (2002). On The Structure Of Spoken Turkish. *Essener Linguistische Skripte*, 2(1), 73-90.

- Timurtaş, F. K. (1996). *Tarihi Türkiye Türkçesi araştırmaları 1: Osmanlı Türkçesine giriş (Eski Yazı, gramer, aruz, metinler)*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Toker, M. (2011). 'Haydi, Hadi, Hayda' Kelimeleri Üzerine. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 55-70.
- Tulum, M. (1999). Osmanlı Türkçesi. G. Eren, K. Çiçek ve C. Oğuz (Ed.), *Osmanlı Ansiklopedisi - Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü* içinde (Cilt 9, 421-429. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (2010). *Osmanlı Türkçesine giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Turan, F. (2002). Osmanlı Ağız Çalışmalarında Amaçlar, Kaynaklar ve Problemler. *Türkbilig*, 4, 125-135.
- Uzun, G. L. (2011). Metindilbilim. S. Özsoy ve Z. Erk Emeksiz (Ed.), *Genel Dilbilim 2* içinde (152-180. ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Uzun, M. (2016). Türkçede 'Böyle, Şöyle, Öyle' Kelimelerinin İşlevine Dair. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(4), 151-161.
- Yılmaz, E. (2004). *A Pragmatic Analysis of Turkish Discourse Particles: Yani, İşte and Şey*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yılmaz, S. (2005). Türkçede Varsayım - Olasılık - Şart Bildiren Söylemler (Fransızca Bağlantılı Bir İnceleme). M. Sarıca (Ed.), *Sözlü Dil Yapısı* içinde (105-125 ss.). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yılmaz, S. ve Uras Yılmaz, A. (2006). Konuşma Dili Olarak Türkçe'nin İki Temel Alanda İncelenmesi Tonlama ve Sözcemele. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 35, 197-227.
- Yüceol Özezen, M. (2019). Türkçede Seni / Sizi Seslenme Sözlere ve Türkçede Seslenme (Vokatif) Durumuna Tarihsel Bir Bakış. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 726-742.

ÇAĞATAYCA BİR YAZMA ESER: ŞALAT-I MES'UDÎ-Yİ TÜRKÎ

Zubaida SHADKAM*
Yktiyar PALTORE**

Öz: Sovyetler Birliđinin dağılmasından sonra Türk Cumburiyetleri uzun yıllar boyu kapalı ve uzak kaldıkları somut ve soyut kùltür değerlerine özellikle Arap harfli Türkçe eserleri tanıma ve inceleme çalışmalarına yönelmeye başladılar. Orta Asya sabaasında 11. yüzyılda kapsamlı bir İlm-i Hal niteliğinde Farsça yazılıp 18. yüzyılda Çağatayca tercüme edilen bu eserin oldukça hacimli olmasıyla hem muhtenası ve sözyarlığı bakımından hem de dil özellikleri bakımından Türkçeye katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bu çalışma Kazakistan Almatı Milli Kùtùphanesi nüshası üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın amacı bu önemli eserin Türkçe (Çağatayca) tercümesini Türkoloji başta olmak üzere ilgili diğer alanlara dıyırmak ve sunmak, ayrıca eseri şeklen ve içerik bakımından tanıtmaktır.

Anahtar Sözcükler: Arap Harfli, Çağatayca, Yazma Eser, Salat-ı Mes'ud-i Türkî.

A Chagatay Manuscript: Şalat-ı Mes'udî-yi Türkî

Abstract: After the collapse of the Soviet Union, the Turkic Republics started to focus on recognition and analysis of the Turkic works in Arabic script to concrete and intangible cultural values, which they remained closed and unknown for many years. It's certain that this work, which was written in Persian as a comprehensive philosophy in the 11th century and translated into Chaghatai in the 18th century, will contribute to Turkic in terms of its content, vocabulary and language features. This study has been made on the copy of the text in Kazakhstan National Library. The aim of the study is to present the Turkic (Chaghatai) translation of this valuable work to other related fields, especially Turkology, and also to introduce the work in terms of forms and content.

Keywords: Arabic Script, Chagatai Language, Manuscript, Salat-ı Mes'ud-i Türkî.

Giriş

Çalışmamıza konu olan *Şalat-ı Mes'udî-yi Türkî* kitabı Hanefi mezhebi fıkhı konusunda Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş bir eserdir. Eserin yazarının Mes'ud bin Mahmud bin Yusuf Samarkandı olduğu bilinmektedir. İnan kaynaklarındaki bilgiye göre Hicrî 6. yüzyılda yazılmış olduğu bilinen bu önemli eser istinsah edilmiş ancak birkaç nüshası olmasına rağmen hala yayımlanmamıştır. Bu durumun sebeplerinden birinin araştırmacıların bu eser ve yazarı hakkında net ve ortak bir görüş ve bilgiye sahip olmamaları olduğu söylenebilir. Ancak İnanlı araştırmacı Muhammad Tagi Daneşpajuh bu eserin 6. yüzyıla ait olduğunu ortaya koymuştur. *Şalat-ı Mes'udî*'nin yazarı hakkında da elimizde detaylı ve net bir bilgi bulunmamaktadır. Yazar eserde

* Assoc. Prof., Al-Farabi Kazakh National Üniversitesi. Almaty / KAZAKHTAN. E-posta: zubaida.68@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-2080-3671.

** Dr., Al-Farabi Kazakh National Üniversitesi. Almaty / KAZAKHSTAN. E-posta: yktyiar@inbox.ru. ORCID ID: 0000-0003-0345-0990.

kendinden *Fakih Mes'ud* olarak bahsetmiştir. Kendisinin Mâverâunnehir bölgesinin önde gelen alimlerinden olduğu eserindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yazar ve eser ile ilgili olarak kitapta zikredilen şahsiyetler ve mekanlardan yola çıkarak bazı bilgiler elde edilmeye çalışılsa da detaylı bilgi edinilememiştir. Prof. Dr. Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh ve Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* kitabında Orta Asya, özellikle de Semerkant'lı alimler hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak, 6. yüzyılda yaşayan Mes'ud bin Mahmud bin Yusuf Samarkandî hakkında bu kitapta da bilgi verilmemiştir (Özel, 2014: 19-61).

İranlı araştırmacılardan Ali Safarı 1386¹ tarihli *Şalat-ı Mes'ûdî Matni Farsi az Sade-i Şeşom-e Hicrî* adlı çalışmasında eserin Konya'daki Farsça nüshanın 28. sayfasında: “Şeyhü'l-İslam Ali Esbicabi (R.A.) demiştir: ...” ifadesine işaret etmiştir. Şeyhü'l-İslam Esbicabi'nin vefat tarihi *Tacü'l-Teracim fi Tabakatü'l-Hanefiye* kitabında 535 olarak gösterilmiştir. Yine aynı nüshanın 88. Sayfasında *Ehl-i Sünnet ve Cema'at İtikadı Beyanı* adlı Farsça risalenin yazarı olan Necmeddin Abu Hafis Ömer bin Muhammad Nasafi'den (461-537 yy.) bahsedilmiştir. Bu bilgilere dayanarak *Şalat-ı Mes'ûdî* kitabı Atsız'ın vefat tarihi olan 551 ve Nasafi'nin vefat tarihi 537 yılları arasında yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Yine farklı kaynaklarda da *Şalat-ı Mes'ûdî* hakkında yazılanlar eserin tarihi hakkındaki görüşleri desteklemektedir. Farsçanın eski metinlerden ve Menhacüddin Surac-i Cüzcani'nin önemli eserlerinden biri olan *Tabakat-i Naseri*'nin I. cildinin 381. sayfasında “Alaaddin Atsız² ‘adil ve ‘alimperver bir padişah idi, Kitab-ı Mes'ûdî fıkhıta onun himayesi idi.” şeklinde bir ifade mevcuttur. İlk zamanlarda Kitab-ı Mes'ûdî olarak bilinen bu eser Hanefî mezhebi fıkhı alanında geniş çapta ciddi ve önemli kaynak ve ders kitabı olmasından dolayı kaynaklarda daha çok *Şalat-ı Mes'ûdî*, *Fıkıh-i Mes'ûdî* olarak geçmektedir. Seraceddin Abul Hasan Ali bin Osman bin Muhammed Tamayyumi Uşi Fargani Maturidi Hanefî (575)'nin *Cevaherü'l-Ahkam-ı Mustafavi* eserinin 590-594 sayfalarında da birkaç konuyu *Şalat-ı Mes'ûdî*'ye dayanarak anlatmıştır. Buradan elde ettiğimiz bilgiler de eserin yazılış tarihi hakkında bizi yukarıda değindiğimiz tarihe yani Hicrî 6.yüzyılın ilk yarısı ya da daha öncesine götürmektedir (Safari, 1386: 4-5).

1. Farsça Nüshaları

En eski nüsha olarak bilinen ve 746 yılında yazılıp 342 varak olan bu nüsha Konya Müzesi Kütüphanesi'nde 1363 numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha Farsçadır ve filmi 304 numara ile Tahran Üniversitesinin kütüphanesinde de mevcuttur.³ Diğer *Şalat-ı Mes'ûdî*'nin orjinal Farsça nüshaları *Fıkıh-i Mes'ûdî* olarak da 9174 numarada Ayetullah Mar'sî Nacefî Kütüphanesinde mevcuttur. Bu nüshanın ilk ve son sayfalarının eksik olmasına rağmen kitabın metni bütündür. Bu nüsha 8. yüzyıla aittir. Bir başka nüsha da İran'da Kom şehrinde Astane-i Mukaddes Kütüphanesinde *Şalat-ı Mes'ûdî* ya da *Cami'ü'l-Fıkıh* adıyla 1: 112-6063 numarada kayıtlı olarak bulunmaktadır. 829 yılına ait bu nüsha 264 varaktan oluşmaktadır. İran ve Türkiye (Konya) dışında Rusya (Leningrad) ve Hindistan (Pancab)'da da Farsça nüshaları bulunmaktadır.

¹Orijinaline bağlı kalarak İran tarihi ile gösterilmiştir.

²Atsız, Hârizm valisi (1097-1128) Kutbuddin Muhammed Hârizmşah'ın büyük oğlu (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16: 228). İlk başta Selçuklu Sultan Sancar'a bağlı ve himayesinde olup sonradan ona karşı çıkan Hârezmşahlardan (36: 510).

³Detaylı bilgi için bk. <http://www.aghabozorg.ir/showbookdetail.aspx?bookid=7727> (Erişim tarihi 04.10.2018)

Bu nüshalarda dikkat edilmesi gereken husus nüshaların cilt sayılarının farklı olmasıdır. Konya nüshası 2 ciltten oluşurken Pancab nüshası 3 cilt, Leningrad nüshasında ise eser defter olarak adlandırılmış 4 ciltten meydana gelmiştir (Safari, 1386: 6). Buna ek olarak Kazakistan'da Almatı Kütüphanelerinde bulunan Çağatayca tercümeleleri ise 3 ciltten oluşmaktadır.

Eserin Farsça nüshaları hakkında İran kütüphaneleri kataloglarında da kayıtlara rastlanmaktadır. Biri Konsersiyom-ı Muhteva-yı Milli arşivinde *Fetâvi-yi Mes'ûdi* (*Şalat-ı Mes'ûdi*) adıyla kayıtlı bir nüsha mevcuttur. Bu nüshada eserin yazarı ve konusu hakkında kısa da olsa bilgiler yer almaktadır.⁴ Bir diğerinde ise Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesinin El Yazmaları arasında yayımlanan örneğinin Los Angeles Üniversitesi Kütüphanesi Farsça Nüshalar bölümünde D3 numarada kayıtlı olduğu belirtilmiştir.⁵

Kazakistan Cumhuriyeti Almatı Milli Kütüphanesi Farsça taş baskı ve matbu kitaplar katalogunda bu eserin 5 nüshası, Farsça el yazma eserler katalogunda 2 nüshası mevcuttur:

1. 2047 numaralı kayıta Hicrî 1302 yılında Mumbai'de (Bombey) Fath al-Karim matbaasında basılmış. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 288 sayfa, 2. cilt 232 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 672 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisinde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

2. 1363 numarada kayıtlı Hicrî 1325 yılında Taşkent'te G.H. Arifcan Matbaasında basılmış. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 240 sayfa, 2. cilt 251 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 643⁶ sayfadan oluşmaktadır.

3. 2046 numaralı kayıta Hicrî 1307 yılında Mumbai'de (Bombey) Kadı Abd ul-Karim ibn Nur Muhammed Kadı Fanh Muhammed tarafından basılıma hazırlanmış, Fath al-Karim Matbaasında basılmıştır. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 288 sayfa, 2. cilt 232 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 672 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisi'nde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

4. 2027 numarada kayıtlı Hicrî 1314 yılında Mumbai'de (Bombey) Kadı Abd ul-Karim ibn Nur Muhammed Kadı Fanh Muhammed tarafından basılıma hazırlanmış, Fath al-Karim Matbaasında basılmış.. Tek kitapta 3 cilt : 1. Cilt 216 sayfa, 2. cilt 200 sayfa, 3. cilt 156 sayfa toplam 572 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisinde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

5. 1929 numaralı kayıta Hicrî 1325 yılında Taşkent'te O. A. Portsov matbaasında basılmış. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 288 sayfa, 2. cilt 232 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 672 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisinde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

2. Çağatay Türkçesi Tercümeleleri

Kazakistan Gılm Ordası Nadir El Yazmalar ve Nüshalar bölümünde *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî* kitabının 2 nüshası mevcuttur. 1. Nüsha *Inv. 2379 vost.* numarada kayıtlıdır. 638 sayfalık bu nüsha 1336 yılında Taşkent'te O. A. Portsov Yayınevinde

⁴Detaylı bilgi için bk. <http://icnc.ir/index.aspx?pid=289&metadataId=86fafffe-07f1-4407-bf17-a520e16d5863> (Erişimtarihi 05.10.2018).

⁵Detaylı bilgi için bk. <http://www.ghabozorg.ir/showbookdetail.aspx?bookid=7727> (Erişim tarihi 05.10.2018).

⁶Katalogda toplam sayfa sayısı 428 olarak verilmiştir.

basılmıştır. 2. nüsha ise *Inv. 319 vost.* numarada kayıtlıdır. 528 sayfalık bu nüsha ise 1324 yılında Semerkant'ta G. İ. Demurova Yayinevinde basılmıştır. Kitaplar hacimli ve iyi korunmuş durumdadır.

Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi Nadir Eserler bölümünde bulunan *Şalat-ı Mes 'üdi-yi Türki'* nin üçüncü nüshası ise eski numarası ile 955-38'de, yeni numarası ile 1634'te kayıtlıdır. Nüshanın sayfa sayısı 640'tır. Mütercimi Rahim Hacı Ali Hacı İşanoğlu olan eser 1336 yılında Taşkent'te O. A. Portsov Matbaasında basılmıştır. Boyutları: dış kapak 350 x 215, iç sayfaları 295 x 180. 29 satırdan ibarettir.

Eserin Çağatayca tercümesi üslubu bakımından dönemin dil, yazı özellikleri ve içeriği bakımından dönemin sosyal, ekonomik, tarihi ve siyasi durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Kazakistan Milli Kütüphanesinde Nadir Eserler Bölümünde bulunan Taşkent'te basılmış taşbaskı Çağatayca nüshasının 1. sayfasının 2-6 satırlarında kitap hakkında şöyle yazılmıştır:

Şalat-ı Mes'üdi kitabı anı mişlin 'âlem közü körgeñ imesdür. Fazıl-ı mezkür sa'î ve tereddüdlerin bir dereceğa yetkürübdürler kim andın ziyâdesi taşavvurgâ sığmas. Seksan dört 'aded mu'teber kitâblardan mesa'iller alıp cem' kılgan ikanlar. Ekser-i mes'eelerde aqâvil-i 'ulemâları beyân eylep ... ammâ ol mesa'illerni Tazi lisânıdın Farsî zebânığa alıp Fars ehliğa cândik mahbûb ve imândik mergûb bir kitâb 'âlem-i vücûdğa kiltürüp ...⁷

Bu bölümün günümüz Türkçesine aktarması şöyledir: “Şalat-ı Mes'üdi kitabı ki onun benzerini dünya gözü görmemiştir. Adı geçen fazıl (yazar) gayret ve çabalarını öyle bir seviyeye ulaştırmış ki ondan fazlası tasavvura sığmaz. Yazarı seksen dört itibarlı ve meşhur kitaptan konular derleyip toplamıştır. Konuların çoğunda ulemaların sözleri anlatılmaktadır. ... Ancak o konular Arap dilinden Farsçaya aktarılmış ve bu yüzden Fars zebanlar için can ve iman yoldaşı olacak bir kitap ortaya çıkarmış.” Bu nüshanın 4. sayfasında ise peygamber-i şerifimizden ilim talep etme ve ilim arama hakkında hadisler verilmiş. Aynı sayfada Şeyh-i Fakih Zahed Mesud bin Mahmud bin Yusuf Semerkandi'nin bu kitabı Arapçadan alıp Farsça hazırladığını ve bu sebeple Farsça bilenler için büyük hediye bıraktığını ama Türk diline çevirilmesi Türkistan memleketinin yararına olup dünyanın sonuna kadar duracak (kalacak) bir yadigar olacağı yazılmıştır.

Kitabın içeriği İslam dini ve Hanefi mezhebi fıkhı hakkındadır. Üç bölümden oluşan bu kitap büyük ve hacimli tek bir kitap halindedir. Semerkand ve Taşkent'te çeşitli basımlarında çeşitli tarihlerde defalarca yayınlanmıştır. Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesindeki nüsha da Taşkent basımıdır. Bu nüshanın birinci cildi 244, ikinci cildi 228, üçüncü cildi ise 163 varaktır. Son 7 sayfada ise 3 cildin fihristleri yer almaktadır.

Birinci ciltte 4-9. sayfaları arasında 6 sayfalık Allah'a hamd ve sena ile mukaddeme yani bir giriş metni mevcuttur. Bu bölümde hadislerden örnekler getirilerek kitabın kaleme alınma sebebi ve gerekçeleri anlatılmaktadır. Mukaddimenin ardından 10. sayfada *Evvelki Bab* başlığıyla birinci cilt başlamaktadır. Birinci cildin fihristinde verilen bilgilere göre eserin muhtevası şu şekildedir:

⁷ Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'üdi -yi Türki*. Eski no: 955-38, yeni no: 1634. Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi, Nadir Eserler bölümü. (Resim:1., 2. satır – 8. satır arası)

1. babda iman beyanı ve İmam A'zam'ın (R.A.) menakıpları yer almaktadır. Bu bab 4 fasıldan oluşmaktadır. 1. fasıl "namaza ibtida kılıp Şalat-ı Mes'ûdi kitabına başlandı" ifadesi yer almaktadır. Bu fasıl namaz mukaddemeleri beyanıdır.

2. bab reşit olmayan nâresideler (ergenler) ahkamı beyanında, 3. bab elfaz-ı küfür beyanında, 4. bab on iki mesele beyanında, 5. bab namazın vacibleri beyanında, 6. bab namazın sünnetleri beyanında, 7. bab namazın adaları beyanında, 8. bab taharet beyanında, 9. bab istifrağ ve adab-ı istenca yani ferağat beyanında, 10. bab taharetin sünnetleri beyanında, 11. bab misvak kılmak beyanında, 12. bab temizlenme adabları, taharetin sünnetleri ve taharete okunan dualar beyanında, 13. bab gusül beyanında, 14. bab gusl-ı hayız beyanında, 15. bab nefasdan gusül kılmak beyanında, 16. bab Hammama girmenin adaları beyanında, 17. bab taharete şüphe etmek beyanında, 18. bab taharetin fased olması (bozulması) beyanında, 19. bab hande-i kahkaha beyanında, 20. bab uyumak ahkamları ve onun adaları beyanında, 21. bab kusmak beyanında, 22. bab ruzedarların kusması beyanında, 23. bab iltihaplı yaralar ve yaralı olan kişilerin hükümleri beyanında, 24. bab perde koymak beyanında. 25. bab hayız beyanıdır. Bu bab 23 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasılların fihristteki açıklamaları şöyledir:

25. babda yer alan 23 fasıl şöyledir. 1. fasıl heyiz beyanında, 2. fasıl fasit (bozuk) kanlar beyanında, 3. fasıl ahkam-e 'eidda beyanında, 4. fasıl talak beyanında, 5. fasıl muharramat beyanında, 6. fasıl: rıza' beyanında, 7. fasıl: hayız durumunda istebra yani temizlenmek beyanında, 8. fasıl: hatunun hayız durumundayken faydalanmak beyanında, 9. fasıl: hayız meseleleri beyanında, 10. fasıl adetint intikal (geçmesi) beyanında, 11. fasıl hayız adetleri beyanında, 12. fasıl terleme ve ter beyanında (hayız günleri ile ilgili), 13. fasıl fasit (bozulmuş) taharet beyanında, 14. fasıl vakı'alar beyanında, 15. fasıl kan ve taharetin nuksanı beyanında, 16. fasıl nev reside (yeni yetme, genç) beyanında, 17. fasıl darb kılmak beyanında, 18. fasıl nefas (lohusalık) beyanında ve 19. fasıl kadının adet görmesi ile ilgili haber vermek beyanıdır.

26. babda ise necasetten pak olmak ahkamı, koyun eti hususunda hükümler, av ve avlama hükümleri, şuruplar ve içecekler, tabaklık hükümleri ve necaset yıkamak beyanında olmak üzere 6 fasıl bulunmaktadır. 27. bab pas khorde (kalan yemeği yemek) taamlar yani artan, kalan yemekler beyanıdır. Bu bab 4 fasıldan oluşmakta olup fasılların içerikleri şöyledir: 1.fasıl: kalan yemek, yemek artışı hususu beyanı, 2. fasıl müst'mel su (su kullanımı) beyanında, 3. fasıl havuz meseleleri ve onun hükümleri beyanında, 4. fasıl suve arığ beyanıdır. 28. bab ise kuyu (kuduk) meseleleri beyanıdır. 139-244 sayfaları arasında birinci cildin son bölümü yer almaktadır.

2. ciltte ise 29 bab vardır. Bunlardan ilki, evvelki bab 4 fasıldan oluşmaktadır. Evvelki fasıl müze (ayakkabı) meshi beyanında, 2. fasıl mesh tartmak reva olmayanlar (bolmayduranın) beyanında, 3. fasıl yarasından iltihap akan kişilerin meshi beyanında, 4. fasıl Mesh-i cebire (sarılmış yara üstüne mesh çekmek) beyanıdır.

2. bab teyemmüm beyanında, 3. bab yerini, mekanını temiz tutmak beyanında, 4. bab mekruh mekan beyanında, 5. babavret örtme beyanında, 6. bab estehsan (namahrem kadına bakmamak, gözünü harama bakmaktan uzak tutmak) beyanında, 7. bab giysiye, giyimi temiz tutmak beyanında (giysiye temiz tutmak), 8. bab namazın vakitlerini bilmek beyanında ve mekruh vakitlerini bilmek beyanıdır. Bu bab 2 fasıldan oluşmaktadır. 1. fasıl namazın vakitlerini bilmek beyanında iken 2.fasıl: nafil namazının mekruh vakitlerini bilmek beyanında yazılmıştır. 9. bab kibleyi bilmek beyanıdır. 10. bab namaz niyetlerinin beyanında ve tekbir-e evvel beyanında olmak üzere iki fasıldan oluşmaktadır. 11. bab ise okuma (Kuran) beyanıdır. Bu bab kıraat kılmak, kıraatta hılal (ara) ortaya çıkması eday-ı huruf kılmak, secde ve rükû' kılmak ve namaz-ı vitir beyanında olmak üzere 4 fasıldan oluşmaktadır.

12. babda ise namazın sünnetleri, namazı bozan şeyler/durumlar, e'âl namazı beyanlarında olmak üzere 3 fasıl bulunmaktadır. 13. bab: namazdakı davranışların düzeni beyanında iken 14. babda ezan okumak ve cema'at (namaz) fazileti beyanlarında olmak üzere 2 fasıl bulunmaktadır. 15. bab imamet kılmak beyanında, 16. bab: namaz-ı masbuka (dua öncesi namaz) beyanında, 17. bab: Secde-i Sehv beyanında, 18. bab namazda şüphe olması durumu beyanında, 19. bab namaz-ı tatarıvü' (nafil) ve namaz-e nezrler (adak) beyanındadır. Bu bab 2 fasıldan oluşmaktadır. Bunlardan 1. fasıl namaz-e tatarıvü' (nafil) beyanındayken 2. fasıl namaz-ı nezr (adak) beyanındadır. 20. bab namaz-ı zahi yani kuşluk vakti namazı ve namaz-ı nafilin fazileti beyanında, 21. bab secde-i telavet kılmak beyanında, 22. bab namaz içinde hadis (olay) durumunun oluşması beyanında, 23. bab misafirler namazı beyanındadır. 24. bab ise namaz-ı cum'a ve namaz-e teravih beyanında olmak üzere iki fasıldan oluşmaktadır. 25. bab ise 4 fasıldır. Bunlardan 1. fasıl namaz-ıe'id 2. fasıl eyyam-ı taşrik tekbirleri 3. fasıl ummi namaz kılmak ve 4. fasıl Ka'bede namaz kılmak beyanında yazılmıştır. 26. bab 'uryan halde namaz okumak beyanındadır. 27. bab ise 6 fasıldır. 1. fasıl hatunlara emanet kılmak, 2. fasıl namaz-ı kusef ve namaz-ı husuf, 3. fasıl namaz-ı esteska (yağmur talebi), 4. fasıl namaz-ı Hauf (korku), 5. fasıl gazat ve cihat ve 6. fasıl hasta kişinin namaz okuması beyanında yazılmıştır. 28. babda ise konuları sırasıyla ölüyü yıkama adabları, ölüyü yıkamak ve cenaze namazını kılmak ve meyyete kefen kılmak beyanında olmak üzere 3 fasıl bulunmaktadır. Cildin son babı, yani 29. bab ise secdelerin beyanındadır.

Eserin son cildi ise önceki ciltlerden farklı olarak kitaplar şeklinde düzenlenmiştir. Bunlar *Kitabü'z-zekat*, *Kitabü's-saum Oruç Kitabı*, *Kitabü'l-Hacc*, *Kitabü'l-Nikah*, *Kitabü'r-rıza*, *Kitabü't-talak*, *Kitabü'l-'atâk*, *Kitabü'l-ıman*, *Kitabü'l-buyu* ve *'l-rubu*, *Kitabü'r-rahm*, *Kitabü'l-hacar*, *Kitabü'l-'ariyet ve 'l-zeman*, *Kitabü'l-vedi'e*, *Kitabü'l-ecare*, *Kitabü'l-Ezhiya*, *Kitabü'l-Hudud*, *Kitabü's-sırka*, *Kitabü'l-gasb* ve *Kitabü'l-Kefalet ve 'l-havale*' dir.

Bu bölümlerden ilki *Kitabü'z-zekat*'ta sırasıyla şu konular işlenmiştir: deveden zekat vermek, karamaldan (büyükbaş hayvandan) zekat vermek, koyundan zekat vermek, kimlere zekat vermek gerektiği ve önceliği, at için zekat vermenin vacipliği.

Kitabü's-saum Oruç Kitabı ise sırasıyla orucun çeşitleri, orucu bozan şeyler, nafil oruç, nazr oruç (adak), sadaka-i fitır ve kefarete zühhar konularında fasıllara ayrılmıştır.

Kitabü'l-hacc bölümünün içinde ayrıca fasıllar bulunmayıp ya da belirtilmeyip *Kitabü'l-Nikah* başlığının altında 5 fasıla yer verilmiştir. Bunlardan ilki veliler ve diğerleri sırasıyla nikahta hangi sözlerin doğru olduğu ve hangi sözlerin doğru olmadığı, bozuk akit, birini hatun almak için vekil yapmak ve nikah-ı mukuf beyanlarındadır.

Kitabü'r-rıza, bebeğin kadından süt emme/emzirme hükümleri beyanında yazılmıştır. Hemen ardından yer alan fasılda ise nikahta şüphe olması konusu işlenmiştir.

Kitabü't-talak, sırasıyla şu konuları işlemektedir. Talak-ı mübhem beyanındaki fasıl ile başlayan bölümde teşbih-i talak, hal' kılmak (kadının erkeğe para yada mal verip boşanma, kendini azad etmesi) konuları ile başlamaktadır. Bunları takip eden bab ise kasa (ant) yad kılıb talak kılmak beyanında yazılmış olmakla birlikte 2 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar 'eidda ve nikah-e fased 'eiddası konularındadır.

Kitabü'l-'atâk birinin Allah rızası için kulunu azat ettiği takdirde Allah onun bedenini cehennem ateşinden koruması beyanında yazılmış ve ardından *Kitabü'l-ıman*

bölümü yer almıştır. Bu kitapta yemek ve içmek hususunda ve meyve beyanında iki fasıl bulunmaktadır.

Kitabü'l-buyu' ve *r-rubu* ise alım-satım meseleleri hükümleri hakkında yazılmıştır. Burada buyu' (alışveriş) meseleleri bölümünden sonra bei'-i fased (doğru olmayan alışveriş) beyanında bir fasıl, rebâ (faizin bir çeşidi), meyvenin bei'i, bei' ve şera (ekin ekme ve satmak) kılmakga vekil kılmak (alım satıma vekil, kefil olmak ile ilgili meseler) vehıyar-ı ruiyet (bir şeyi görmeden almak, gördükten sonra onda kusur olması) ve hıyar-ı ayıp (satın alınan kulun bir ayıbı kusuru, mesela ağzı kokuyorsa, satın alan kişi onun geri verip vermemesi ile ilgili hukuku) beyanındaki bablar yer almaktadır. İlerleyen sayfalardaki bablar ise istabra (taharet), yağ bei'i, helak-e mobi' kable'l-kabz, kul ve bei'-i füzuli (birinin izinsiz başka birinin kulunu satma ile ilgili hukuk) konularındadır ve sonunda bei'-i sarf beyanında bir fasıl yer almaktadır.

Sonraki kitaplar sırasıyla, *Kitabü'r-rahn'*dir ve ardından *Kitabü'l-hacar*, ödünç almak ile ilgili meseler hakkında yazılmış *Kitabü'l-'ariyet ve'l-zeman* (kefalet), *Kitabü'l-vedi'a*, *Kitabü'l-ecare'*dir. Bunların ardından *Babü'l-müşterek* yer almaktadır. Burada ecir yani ücret ve maaş konusu işlenmiştir. Buna göre maaş iki çeşittir, biri bir kişinin işini (çırak olarak) yaparak maaş alma (ecir-i has), ikincisi halka topluma hizmet edip maaş alma (ecir-i müşterek) çobanlık, terzilik gibi.

Bu kitapları takiben kurbanlık ve kurban kesme ile ilgili meseleler beyanındaki *Kitabü'l-ezhiya*, zina durumları ve onunla ilgili cezalar beyanındaki *Kitabü'l-hudud* ve *Kitabü's-sirka* kitapları yer almaktadır. Bunların ardından yer alan bablar seir ve cihad, elfaz-ı küfür, kerahiyet ve istehsan hakkında yazılmış ve sonrasında Emr-i bil ma'ruf ve Nehy-i münker vacibdur beyanı gelmektedir.

Bir sonraki kitap *Kitabü'l-gasb'*dir. Ardından vakıf beyanında bir bab, heybe (hediye) beyanında iki bab; şef'at (şefaet) beyanında bir fasıl; lakit (yol üstüne mescit eşiklerine bırakılan çocuklar, onların evlat edilmesi, isim koyma, müslüman olup olmama vb. durumlar) beyanında, lelkatta (lelkatta ile ilgili meseleler beyanında Abek ve Mafkud (Abek – kaçan kul, Mefkud – kaybulan kul) beyanında, lelkatta sahrada çölde bulunan eşyalara ve onlar ile ilgili hükümler) beyanında, kısmet beyanında, kaza ve daava beyanında, ikrar kılmak beyanında bablar bulunmaktadır.

Takip eden kitaplar *Kitabu's-şehadet*, *Kitabü'l-kefalet ve'l-havale* ve bunları takip eden bölüm ise babü's-sulh'tur. Devamında ise ortaklık ve değiş tokuş konusunda *Kitabu's-şureka ve'l-mezarebet* kitabı; *Babü'l-mezare'e* babı (tarım), bahçıvanlık beyanındaki fasıl ile babü'l-ikrah, *Babü'l-me'zun* (kulunu mezun kılmak), *Babü'l-cenayat vel-kısas*, *Babü'l-vesaya*, *Babü'l-feraez* babları, hunsa beyanındaki fasıl ve *Babü'l-müteferrekat* babı gelmektedir. Eser nesir olarak yazılmıştır, ancak eserin mukaddimesinde kısa bir nazım bölümü de yer almaktadır.

Farsça olan Pancab, Pakistan, Kom ve Konya nüshalarının Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan sahasında da medreselerde okutulduğunu İran kaynaklarında görebiliriz. Söz konusu kaynaklarda çeşitli yazma eserler ve nüshalar dergilerinde bu eserin Farsça elyazma nüshalarının sayısının 11-16 olduğuna dair bilgiler de yer almaktadır (Safari, 1386: 6-7).

Eser dini öğreti amacıyla kaleme alınmış ve Orta Asya Türk sahasında asırlarca medreselerde eğitim ve öğretim kitabı olarak kullanılmıştır. Eser öğreti amaçlı yazıldığı için resmi ve edebi dil özelliklerinden uzak, konuşulan dilin doğal hali kullanılmıştır. Örneğin eserin 3. cilt *Kitabü'z-zekat* bölümünde (473-479 ss.) büyükbaş hayvan anlamında olan ve günümüz Kazakçada kullanılan *kara mal*, *ne*, *neler* anlamında *nimarse*, *nimarselar* (485 s), *para* anlamında *tenge* (490 s), *nasıl*, *hangi* anlamlarında *kandağ*, bu ve şu işaret zamiri olan *mundağ*, *şundağ* (502 s.), *kurumuş çamur parçası*

anlamında olan ve Orta Asya Türk dillerinde kullanımda olan *kesek* (79 s.) ve *yıkamak* fiilinin *yumak* (459 s.) gibi dil birimlerini, halk kültür örneklerini ve Farsça kökenli *bamdad namazı* (sabah namazı), *kuptan namazı* (yatsı namazı), *ruze* (oruç) gibi dini terimleri de görebiliriz. Bu örneklerden hareketle, eser doğal olarak dilbilimciler, sözlükbilimciler ve halkbilimcilere zengin bir malzeme sunmaktadır diyebiliriz.

Sonuç

Mâverâunnehir bölgesinde meydana gelen Arap harfli Türkçe yazılı eserler yalnızca konu ve içerik bakımından değil dilbilgisi ve dil birimlerinin de daha eski yapı özellikleri taşıması bakımından araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu husus *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî* için de geçerlidir diyebiliriz. Eser kaleme alındığı bölgenin bu tarihi dönemdeki dil özelliklerini dini çerçevede sunmaktadır.

Bu yüzden bu eserin hem içerik ve konu, hem dönemin ağız özellikleri, sözlü kültür ve yazı üslubu açısından araştırılmasının Türk Dünyası ve Türklük Bilimi araştırmalarına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Bu büyük ve hacimli eseri oluşturan çeşitli fasıllar ve bablar metinde ele alınan konuların ne kadar detaylı bir şekilde işlendiğini açıkça göstermektedir. Böyle bir eserin hem içerik bakımından hem de şekil ve dil yapısı bakımından derinlemesine incelenmesinin bizi önemli sonuçlara götüreceği kanaatindeyiz. Eser Hanefilik mezhebi üzerine kaleme alınmış olmakla birlikte Orta Asya Türk sahasında asırlarca medreselerde eğitim ve öğretim kitabı olarak kullanılmıştır ve ayrıca Hanefiliğin yapısı hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Kaynaklarda yer alan bilgiye göre 11-16 nüshası bulunan eserin Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan sahasındaki medreselerde okutulması eserin Güney Doğu Asya, Orta Asya, İran ve Türkiye (Orta Doğu) sahasında Hanefi fikhî konusunda ortak kültür, değer, anlayış bütünlüğünün sağladığını göstermektedir.

Dolayısıyla böyle bir eser üzerine yapılacak incelemeler sadece dil, sosyoloji, tarih alanlarına değil özellikle din, halk inancı ve kültürü gibi alanlara da büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Ayrıca eser, hacmi ve içeriği bakımından zengin bir dil malzemesine sahiptir.

Kaynakça

- Kambarbekova, G. (2011). *Parsy tilindegi kitaptardin katalogy-Kazakhstan Respublikasynin Ultyk Kitapkhanyasy*. Almatı: Olpigrafkombinat.
- Safar, A. ve Bakir, K. S. M. (2008). *Katalog rukopisnikh knig na persidskom yazike iz sobraniya Natsionalnoi biblioteke Respubliki Kazakhstan*. Almatı: Daik-Press.
- Safari, A. (1386). *Şalat-ı Mes'ûdi Matni Farsi az Sade-i sheshom-e Hicri. Gozaresh-e Miras: Dore dovvom, sal-e Dovvom shomare, Bahman ve Esfand, XVII-XVIII, 4-9.*
- Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî*. Inv. 319 vost. Kazakistan Gılım Ordası Nadir El Yazmalar ve Nüshalar Bölümü.
- Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî*. Inv. 2379 vost. Kazakistan Gılım Ordası Nadir El Yazmalar ve Nüshalar Bölümü.
- Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî*. Eski no: 955-38, yeni no: 1634. Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesinde Nadir Eserler bölümü.
- Özaydın, A. (2009). Harizmşahlar. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt XXXV, 507-511. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (2014). *Hanefî Fikh Alimleri ve diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taneri, A. (2009). Sencer. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt XVI, 228-231. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- <http://icnc.ir> (Erişim tarihi 05.10.2018).

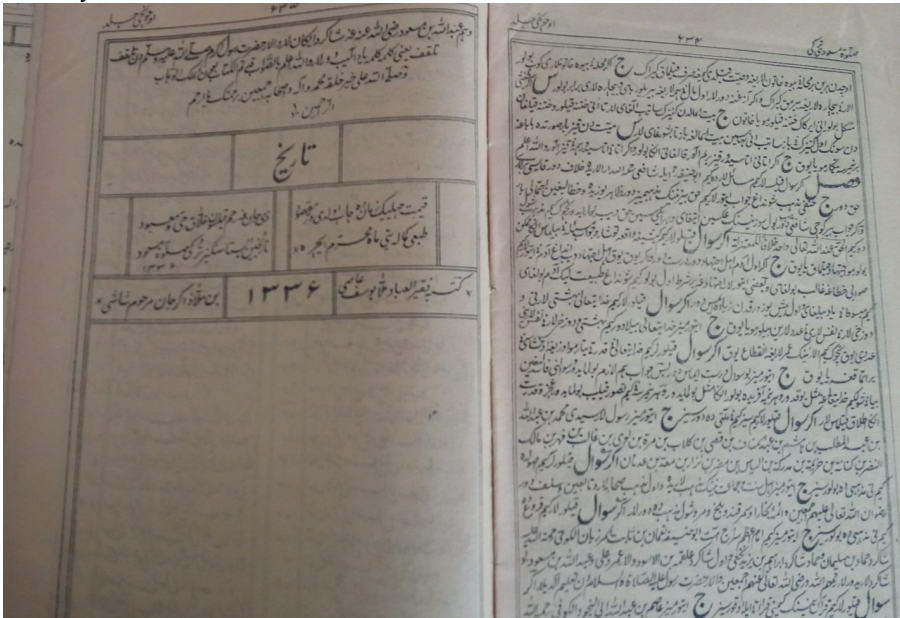
<http://www.aghabozorg.ir> (Erişim tarihi 04.10.2018).

<http://www.mirasmaktoob.ir> (Erişim tarihi 02.10.2018).

Şekil 1: Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi'nin Nadir Eserler Bölümü'ndeki Nüşahın İlk Sayfaları:

Şekil 2: Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi'nin Nadir Eserler Bölümü'ndeki Nüşahın İlk Sayfaları:

TABİBNÂME BAĞLAMINDA TÜRKÇEDE YAKIN ANLAM

Zeliha GADDAR*

Öz: Tabîbnâme, Fakîr Ahmed Şeyhzâde tarafından XVIII. yüzyılda alternatif tıp üzerine yazılmış bir eserdir. Bu çalışmada yakın anlamlılık ile ilgili görüşler değerlendirilip Tabîbnâme adlı eserden seçilen yakın anlamlılık örnekleri “yer değiştirebilirlik”, “anlam ve kullanım farklılıkları”, “bağlam”, “sözlüksel değer”, “köken dil” dikkate alınarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda ortak anlama sahip sözcükler arasında anlam ve kullanım farklılıkları olduğu belirlenmiş; sözcüklerin bütünüyle eş anlamlı değil, yakın anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca anlam yakınlığının bağlam içerisinde incelenmesinin gerekliliği anlaşılmıştır. Sözcükler arası yakın anlamlılığın niteliklerini inceleyerek sözcüklerin farklı anlam özelliklerini belirlemek, dilin işleyişini anlamak ve kavram yanlışlarına düşmeyi engellemek açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tabîbnâme, anlam, eş anlamlılık, yakın anlamlılık, bağlam.

Close Meaning in Turkish in the Context of the Tabîbnâme

Abstract: Tabîbnâme is a work that written on alternative medicine by Fakîr Ahmed Şeyhzâde in XVIII. century. In this study, the opinions about close meaningfulness have been evaluated and the examples of close meaningfulness selected from the work named Tabîbnâme have been examined by taking into consideration “interchangeability”, “meaning and usage differences”, “context”, “lexical value”, “etymology”. As a result of the examination it has been determined that there are differences in meaning and usage between words with common meanings; the words are not completely synonymous, but have been found to be close. In addition it has been understood that the meaning closeness should be examined in context. It is important to determine the different meaning features of words by examining the qualifications of close meaningfulness between words, to understand the functioning of the language and to prevent misconceptions.

Keywords: Tabîbnâme, meaning, synonymity, close meaningfulness, context.

Giriş

Tabîbnâme, Fakîr Ahmed Şeyhzâde tarafından alternatif tıp üzerine yazılmış bir eserdir. Eserin yazılış tarihinin 1740’tan önce (XVIII. yüzyıl başları) olduğu düşünölmektedir (Karakaş 2016: 2). Eski Anadolu Türkçesi döneminden XVIII. yüzyılın sonuna kadar tıpla ilgili birçok eser yazılmıştır. XVIII. yüzyıl eserlerinde Arapça ve Farsçanın etkisi artmış, kullanılan dil ağırlaşmıştır. Yazıldığı dönem itibarıyla yabancı kökenli sözcüklerin önemli yer tuttuğu Tabîbnâme’de Türkçenin göz ardı edilmediği de göröölür. Eserde organ ve organ bölümleri ile ilgili kullanılan Türkçe sözcük sayısı yabancı kökenli sözcük sayısından fazladır. Organ adlarının temel söz varlığı içerisinde yer alması bu durumda etkili olabilir: ağız, açciger (Türkçe+Farsça), ayak, bağarsık, baş, bāzū (Farsça), beşere (Arapça), beyni, bil, boyun, bögrek, burin, ciger (Farsça), deri, dil, dimāę (Arapça), diş, göğüs, göz, hayā (Arapça), ilik,

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Üniversitesi. Çankırı / TÜRKİYE. E-posta: zgaddar@karatekin.edu.tr. ORCID NO: 0000-0003-4707-8895.

kalb(Arapça), kar(ı)n, kavuk, kemük, koltuk, kulak, ma'de (Arapça), meme, öyken, pāça (Farsça), ri'ye (Arapça), siñir, şerāyin (Farsça), ʔalak, ʔamar, yürek, zeker (Arapça).

Bir dilde birbirine yakın anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini, işlenmişliğini gösteren özelliklerdendir (Aksan 2006: 78). Dilbilimciler eş anlamlı sözcük ile yakın anlamlı sözcük kavramları konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Güncel Türkçe Sözlük'te eş anlamlı terimi, “anamları aynı veya birbirine çok yakın olan (kelimler), anlamdaş, müradif, sinonim” şeklinde açıklanmıştır.

Aksan (2006: 78), konuyla ilgili olarak hiçbir dilde başlangıçta bir kavramı yansıtmak için birden fazla göstergenin kullanılmayacağını, aynı dilde iki ayrı göstergenin bütünüyle aynı anlama gelemeyeceğini belirtmiştir.

Vardar (2002: 94), bağlam ve eş anlamlılık arasındaki ilişkiye dikkat çekerek eş anlamlılığın şu şekilde açıklamıştır:

“İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği. Eş anlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır, bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır.”

Dilbilim Sözlüğü'nde eş anlamlılık terimi, “sözcük ve tümcelerin özdeş anlamlı olma durumu” şeklinde tanımlanmış ve dilbilimcilerin, tam eş anlamlılığın bulunmadığını, böyle bir durumun ancak iki sözcüğün bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilirliğiyle gerçekleşebileceğini savundukları belirtilmiştir (İmer vd. 2011: 118). İki ya da daha çok sözcüğün aynı bağlamda birbirinin yerine kullanılabilirliği eş anlamlılığın ölçütü olarak kabul edilmektedir (Lyons 1983: 401-402).

Hatiboğlu (1970: 9) eş anlamlı sayılan sözcüklerin her bağlamda birbirinin yerini alamayacağını ve eş değerli olamayacağını, bu tür sözcüklere aynı ek getirildiğinde eşit anlamlı olmadıklarının ortaya çıktığını (yüzsüz “arsız”, suratsız “asıq suratlı, abus” gibi) belirtmiştir.

Sözcüklerin farklı kullanım özellikleri, tam olarak eş anlamlılığın genellikle mümkün olamayacağını göstermektedir:

“Bir sözcüğün bütün durumlarda bir başka sözcüğün yerine kullanılması mümkün görünmemektedir. Bir dile ait tek bir sözcük için bile ‘olası’ bütün kullanımlar ortaya konulamaz. Bu durum, iki sözcüğün ‘olası’ bütün kullanımlarının ortaya konulamayacağını da kanıtlamaktadır. İki kelime arasında sadece anlam ortaklığından bahsedilebilir.” (Akçataş ve Arı 2018: 64)

Aksan'a (2006: 164-165) göre bir dilde eş anlamlı sözcüklerin bulunma nedenlerinden biri yabancı dillerden alınan sözcüklerdir. Ersoylu (1999: 250-266) eş anlamlılığın bir dilin kendi sözcükleri arasında olabileceğini, yabancı dillerden gelen karşılıkların *yabancı kaynaklı karşılık* şeklinde değerlendirilebileceğini belirtir. Sarı (2011: 538) da aynı anlama gelen alıntı ve yerli sözcükler arasındaki ilişkinin anlamdaşlık olarak açıklanamayacağı görüşündedir.

W. E. Collinson eş anlamlı sözcükler arasındaki anlam farklılıklarını şu şekilde belirlemiştir: 1. Bir sözcük diğerinden daha geneldir. 2. Bir sözcük diğerinden daha yoğundur. 3. Bir sözcük diğerinden daha duygusaldır. 4. Bir sözcük diğerinin nötr

olduğu yerde ahlaki onama veya kınama ima edebilir. 5. Bir sözcük diğerinden daha profesyoneldir. 6. Bir sözcük diğerinden daha edebîdir. 7. Bir sözcük diğerinden daha çok konuşma diline aittir. 8. Bir sözcük diğerinden daha yerel ve daha diyalektiktir. 9. Eş anlamlılardan biri çocuk diline aittir. Collinson (1939, Ullmann 1972'den).

Leech (1981: 9-19) dilde bilişsel (cognitive) anlam olarak da adlandırılan kavramsal (conceptual) anlam, çağrışımsal (connotative) anlam, sosyal (social) anlam, duygusal (affective) anlam, yansımali (reflected) anlam, eş dizimsel (collocative) anlam ve tematik (thematic) anlam olmak üzere yedi farklı anlam türü olduğunu belirtir. Ayrıca çağrışımsal, sosyal, duygusal, yansımali ve eş dizimsel anlamları bir araya toplayan birleşik (associative) anlam terimini ileri sürer. Leech'e göre kavramsal ve stilistik anlamı aynı olan sözcükler neredeyse yoktur. Bu sebeple "eş anlamlılık" kavramı kavramsal anlamın denkliği olarak sınırlanmalıdır.

Cruse (1986: 265) mutlak eş anlamlılığı sözcüklerin bütün bağlamlarda özdeş olması olarak tanımlamakta ve sözcükleri olası bütün bağlamlarda karşılaştırmak mümkün olamayacağı için mutlak eş anlamlılığın olup olmadığını ispatlanamayacağını ileri sürmektedir.

Dilbilimciler anlam incelemelerinde bağlamın önemini vurgulamaktadır:

"Kelimeyle sınırlanmayan anlam, sözcük düzeyinin altında ve üstünde bulunur. Sözcük düzeyinin altında, başka bir ifadeyle, sözcüğün ek, kök ve bağımlı bağımsız yapıların içyapı düzeyinde yer alır. Ayrıca sözcük üstü kelime grubu, cümle ve daha büyük birimler düzeyindedir. Bu iki düzey de kelime anlamının biçimlendiği alanlardır. Bu düzeylerin dikkate alındığı bağlama dayalı okumalar ilgisiz anlamları bertaraf edebilmeyi ve kelimenin anlamını belirlemeyi kolaylaştırır." (Günay 2015: 123-124)

Yukarıdaki açıklamalardan dilde tam anlamıyla eş anlamlılığın olamayacağı, yakın anlamlılığın olabileceği ve anlamın bağlam içerisinde incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Tabîbnâme'den seçilen yakın anlamlılık örnekleri "yer değiştirebilirlik", "anlam ve kullanım farklılıkları", "bağlam", "sözlüksel değer", "köken dil" dikkate alınarak incelenmiştir.

Bir sözcüğün bütün durumlarda bir başka sözcüğün yerine kullanılması mümkün müdür?, Türkçede tam anlamıyla eş anlamlı sözcükler var mıdır?, Farklı dillerden alınan sözcüklerle Türkçe sözcükler arasındaki anlam yakınlığı eş anlamlılık olarak mı değerlendirilmelidir? sorularına cevap bulabilmek amacıyla böyle bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmada eş anlamlı kabul edilen sözcüklerin farklılıklarından yola çıkılarak "eş anlam" ifadesi yerine "yakın anlam" kullanımı daha uygun görülmüştür.

İnceleme

1. ri'ye - öyken: *Tabîbnâme*'de (T'de) Arapça *ri'ye* ve Türkçe *öyken* sözcüğü birer kez *akciğer* anlamında kullanılmıştır. Ayrıca T'de *akciğer* (Türkçe+Farsça) sözcüğü üç kez geçmektedir.

"bārī te'ālā ri'ye ki aqciğerdür yaratmışdur ki nefes alup virmek için" (7-a/11)

"nefes aletleri ki göğüsdür ve öyken ve dil ve ağızdur" (55-b/5)

Öyken sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında iki anlamda kullanılmaktadır: 1. Akciğer, 2. Hayvanlarda olan akciğer hastalığı ve öksürük. (DS IX: 3365)

Ri'ye ve *öyken* sözcükleri farklı dillere ait sözcüklerdir ve ortak anlam *öyken* sözcüğünün sadece ilk anlamı için söz konusudur.

2. dimāğ - beyni: T’de Arapça *dimāğ* sözcüğü on bir, Türkçe *beyni* sözcüğü üç kez geçmektedir.

“cemī’ a’zā-yı re’iseden dimāğa ve alb ve cigerdür” (66a/4)

“andan sonra tavuğun beynisini yiyen bi’l-hāşşa göze ak düşer” (31-b/1)

GTS’te *dimāğ* sözcüğünün iki, *beyin* sözcüğünün beş anlamı vardır. Sözcükler sözlükteki ilk anlamlarında birbiriyle karşılanmıştır:

dimāğ: 1. Beyin, 2. Bilinç, zihin.

beyin: 1. Kafatasının üst bölümünde beyin zarı ile örtülü, iki yarım yuvar biçiminde sinir kütlesinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, *dimāğ*, 2. Muhakeme, usa vurma, 3. mecaz Bir şeyi yönetmede önemli görevi olan kimse, 4. mecaz Akıl, anlayış, 5. mecaz Bilgisi, eğitimi, düşüncesi yüksek düzeyde olan kimse.

Türkiye Türkçesinde *beyin* sözcüğüyle oluşturulmuş deyimler ve birleşik sözler kullanılmaktadır. Bu sözlerde *beyin* sözcüğü yerine *dimāğ* sözcüğü getirilmez: *beyin yıkamak*, *beyni atmak*, *beyni bulanmak*, *beyni karıncalanmak*, *beyni kaynamak*, *beyni sıçramak*, *beyni sulanmak*, *beyninde şimşekler çakmak*, *beyninden vurulmuşa dönmek*, *beynine girmek*, *beynine vurmak*, *beynini kemirmek*, *beyin fırtınası*, *beyin göçü*, *beyin gücü*, *beyin jimnastiği*, *beyin kanaması* vb.

3. alb - yürek: T’de Arapça *alb* sözcüğü dokuz, Türkçe *yürek* sözcüğü üç kez geçmektedir.

“cemī’ a’zā-yı re’iseden dimāğa ve alb ve cigerdür” (66-a/4)

“nabza ve yürek tiz atıldığına sebep budur” (8-a/9)

GTS’te *alb* sözcüğünün beş, *yürek* sözcüğünün altı anlamı bulunmaktadır:

kalp: 1. Göğüs boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ, *yürek*, 2. Kalp hastalığı, 3. mecaz Sevgi, gönül, 4. mecaz Bir ülkenin, bir kuruluşun işleyiş, yönetim ve varlığını sürdürme bakımından en önde gelen yeri, 5. mecaz Duygu, his.

yürek: 1. Kalp, 2. Bir kimsenin ruhsal yönü, gönül, 3. Kupa (I), 4. mecaz Herhangi bir şeyden çekinmeme, korkmama, yüreklilik, korkusuzluk, cesaret, 5. mecaz Acıma duygusu, 6. halk ağzında Mide, karın, iç.

T’deki bağlamda *alb* ve *yürek* sözcükleri arasında anlam farklılığı görünmese de bu sözcükler sözlük karşılıkları açısından farklı anlam yüklerine sahiptir. Türkiye Türkçesinde *kalp* ve *yürek* sözcüklerinin birbirinin yerine geçebileceği kullanımlar vardır: *kalp acısı* – *yürek acısı*, *kalp ağrısı* – *yürek ağrısı*, *kalp çarpıntısı* – *yürek çarpıntısı*, *kalp yarası* – *yürek yarası*, *kalbi temiz* - *yüreği temiz*, *kalbini açmak*-*yüreğini açmak*, *kalbi kararmak* – *yüreği kararmak*, *kalbi çarpmak* - *yüreği çarpmak*, *kalbe işlemek* – *yüreğe işlemek* vb. Ancak her zaman *kalp* ve *yürek* sözcükleri birbirinin yerine geçemez: *kalp hastası*, *kalp krizi*, *kalp spazmı*, *sunı kalp*, *yürek darlığı*, *yüreği ağzında*, *yüreği yanık*, *ana yüreği*, *kalp kalbe karşıdır*, *kalp kırmak*, *kalbe doğmak*, *kalbine göre*, *kalbini çalmak*, *yürek vermek*, *yürek Selanik*, *yüreği soğumak*, *yüreği kabarmak* vb.

Kalp ve *yürek* sözcüklerinin aynı yapım ekleriyle oluşturdukları sözcükler de farklı anlamlara sahiptir: *Kalpli* sözcüğü *kalp hastalığı olan* anlamında kullanılırken *yüreкли* sözcüğü *tehlikeyi korkusuzca karşılayan*, *hiçbir şeyden korkusu olmayan*, *gözü pek*, *babayiğit*, *koçak*, *cesaretli*, *cesur*, *cüretkâr* anlamında kullanılmaktadır. *Kalpsiz*

sözcüğü *acıması olmayan, katı yürekli, duygusuz, acımasız, merhametsiz; yüreksiz* sözcüğü ise *yürekli olmayan, cesaretsiz, tabansız* anlamındadır.

4. hummā - sıtma: : T’de Arapça *hummā* sözcüğü iki, Türkçe *sıtma* sözcüğü bir kez geçmektedir.

“yāhūd hammām̄da veyāhūd hummā ‘arız olduḡda” (8-a/8)

“sıtmaruñ mühmelini ihdāş eyler” (51-b/2)

GTS’te *humma* sözcüğünün iki anlamı, *sıtma* sözcüğünün bir anlamı bulunmaktadır:

humma: 1. Ateşli hastalık, 2. Sıtma nöbeti.

sıtma: Anofel türü sivrisineğin sokmasıyla insandan insana bulaşan, titreme ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalık, malarya.

ÖTS’te *humma* sözcüğünün ikinci anlamı *sıtma* ile karşılaşmakla birlikte iki farklı dile ait *humma* ve *sıtma* sözcükleri farklı sözcüklerle kalıplaşarak kullanılmaktadır. Örneğin *sıtma tutmak* yerine *humma tutmak* kullanılmamaktadır. *Karahumma, kazıklı humma, lekeli humma, sarıhumma, Akdeniz humması, dana humması, lohusa humması, Malta humması, tatarcık humması* ise *humma* sözcüğünün kalıplaştığı kullanımlardır.

5. rāyiḡa / rayḡā - ḡoḡu: T’de Arapça *rāyiḡa* sözcüğü bir kez *rayḡā* şeklinde olmak üzere toplam dört kez, Türkçe *ḡoḡu* sözcüğü dört kez geçmektedir.

“aḡızdan şarābuñ rayḡāsını gidermeḡe” (44-b/6)

“almanuñ šatlusı ve ḡoḡusu güzel olanuñ šabı‘atı ḡarr u raḡbdur” (51-a/10)

GTS’te *rayiḡa* sözcüğünün bir anlamı, *koku* sözcüğünün üç anlamı bulunmaktadır:

rayiḡa: Koku, güzel koku.

koku: 1. Nesnelere yayılan küçücük zerrelere burun zarı üzerindeki özel sinirlerde uyandırdığı duygu, 2. Güzel kokmak için sürülen esans, 3. mecaz Belirti, işaret.

Farklı dile ait bu iki sözcükten *koku* sözcüğüyle ilgili deyim veya birleşik sözler kullanılmaktadır: *kokusu çıkmak, kokusu sinmek, kokusunu almak, koku alma duyusu, koku alma organı, hoş koku, aḡız kokusu, küf kokusu.*

6. ‘avrat - ḡatun: T’de Arapça ‘*avrat* sözcüğü iki kez, Türkçe *ḡatun* sözcüğü üç kez geçmektedir.

“ḡaml olduḡı eyyām ‘avrat ḡāmīle olduḡı eyyām gibidür” (29-a/11)

“bi’l-ḡāşşa ḡāmīle olan ḡatun bunuñ yimesine itmān ider” (50-a/2)

GTS’te *avrat* sözcüğünün iki, *ḡatun* sözcüğünün dört anlamı bulunmaktadır:

avrat: 1. Kadın, 2. Karı, eş.

ḡatun: 1. Kadın, 2. Bayan, hanım, 3. Eş, zevce, 4. tarih Yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan.

Arapça *avrat* sözcüğü, Türkçe *ḡatun* sözcüğünün birinci ve üçüncü anlamlarıyla uygunluk göstermekte ancak tüm anlamlarını karşılamamaktadır. İki sözcük kalıplaştıkları sözcükler bakımından farklılıklar gösterir, aynı sözcüklerle kalıplaştıklarında da anlam farkı görülür: *avrat pazarı* “1. Cariyelerin satıldığı pazar, 2. Kadınların öteberi sattıkları pazar yeri” (GTS: 149), *avrat aḡızlı* “karısının sözünden çıkmayan” (ÖTS I: 413), *avrat kişi* “karı koca” (ÖTS I: 413), *güzelavrat otu* “patlıcangillerden atropin denilen zehirli ilacın çıkarıldığı pis kokulu, çok yıllık ve otsu

bir bitki, belladonna” (GTS: 818), *hatun kişi* “kadın” (GTS: 858), *güzelhatun çiçeği* “nergis zambağı” (GTS: 818) vb.

7. zehir - ağı: T’de Farsça *zehir* sözcüğü bir kez, Türkçe *ağı* sözcüğü iki kez kullanılmıştır.

“cemi’ envā’ı zehirlere ve ağılara tiryâkdur ve cümle ağaç kavunu fâ’ün ve-sâyir ağılardan hâşıl olan hastalıklara nâfi’dür” (50-b/6-7)

GTS’te *zehir* sözcüğünün iki, *ağı* sözcüğünün tek anlamı bulunmaktadır:

zehir: 1. Organizmaya girdiğinde kimyasal etkisiyle fizyolojik görevleri bozan ve miktarına göre canlıyı öldürebilen madde, ağı, sem, 2. Büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı.

ağı: Zehir.

Biri Farsça diğeri Türkçe olan *zehir* ve *ağı* sözcüklerinin anlamları birbiriyile karşılanmaktadır ancak *zehir* sözcüğünün anlam alanı daha geniştir. Bu iki sözcük her zaman birbirinin yerine geçememektedir. *Zehir hafıye, zehir zemberek, zehir zıkkım, panzehir, zehir kesilmek, zehir olmak, zehretmek* gibi sözlerde *zehir* yerine *ağı* sözcüğü kullanılmamaktadır. *Gibi* ortak kelimesiyle oluşturulan *zehir gibi* ve *ağı gibi* sözlerinin kullanımlarında farklılık vardır: *zehir gibi* “1. çok acı, 2. çok soğuk (hava), 3. çok becerikli, usta, 4. çok üstün”, *ağı gibi* “1. acı veren, çok etkileyen, 2. çok sert, keskin”.

8. kabarmak - şişmek: T’de Türkçe *kabarmak* ve *şişmek* fiilleri birer kez kullanılmıştır.

“a’zâ şişmege ve kabarmağa başladığı vakt hareketün vaktidür” (56-a/11)

GTS’te *kabarmak* fiilinin on iki, *şişmek* fiilinin yedi anlamı bulunmaktadır:

kabarmak: 1. Ağırlığı artmadan hacmi büyüme, 2. Yağışlardan ve kaynamaktan taşmaya yüz tutmak, 3. Niceliği artmak, büyüme, 4. Şişmek, genişlemek, 5. Hayvanların tüyleri dikilmek, 6. Kumaş üzerinde tüyler oluşmak, havlanmak, 7. Islanıp ve ısınıp yerinden kurtulmak, 8. Deniz dalgalanmak, büyük dalgalar oluşmak, 9. mecaz Bulanmak, 10. mecaz Öfke, sevgi vb. duygular gittikçe güçlenmek, 11. mecaz Kafa tutmak, öfkelenip üzerine yürüyecek gibi davranmak, 12. mecaz Böbürlenmek, gururlanmak.

şişmek: 1. İçi hava veya gazlarla dolarak gerilmek, 2. Bir şey emerek hacmi büyüme, genişlemek, 3. Vücudun bir yeri içine yabancı bir maddenin girmesiyle veya başka bir etkiyle gerilmek, kabarmak, 4. Çok yemek yiyerek rahatsız olacak kadar doymak, 5. mecaz Gururlanmak, büyükleme, 6. argo Utanmak, mahcup olmak, 7. spor Yorularak koşuyu veya müsabakayı sürdüremez olmak.

Kabarmak ve *şişmek* fiilleri aralarında anlam farklılıkları bulunan fiillerdir. *Kabarmak* fiilinin sözlükteki dördüncü, yedinci ve on ikinci anlamları *şişmek* fiilinin üçüncü, ikinci ve beşinci anlamlarıyla uygunluk gösterse de *kabarmak* fiilinin tüm anlamları *şişmek* fiiliyle karşılanamaz.

9. kalblık - ağırlık: T’de Türkçe *kalblık* ve *ağırlık* sözcükleri birer kez kullanılmıştır.

“hem bedeni kalblıktan ve ağırlıktan hâlâş idüp” (54-b/5)

GTS’te *kalplık* sözcüğünün iki, *ağırlık* sözcüğünün on dokuz anlamı bulunmaktadır:

kalplık: 1. Düzmelik, sahtelik, 2. İş yapma isteksizliği.

ağırlık: 1. Ağır olma durumu, 2. Değerli olma durumu, 3. Ağırbaşlılık, 4. Tehlikeli olma durumu, 5. Sıkıcı, bunaltıcı, iç karartıcı durum, 6. Sıkıntı, 7. halk ağzında

Çeyizini düzmek için güveyinin geline verdiği para, kalın, 8. Uykudayken gelen ve insana boğulur gibi bir duygu veren durum, 9. Yük, külfet, 10. Takı, 11. Sorumluluk, 12. Etki, baskı, güçlük, 13. Dikkati ve önemi bir şey üzerinde yoğunlaştırmak, 14. Terazilerde tartma işi yapılırken bir kefeye konulan nesne, 15. Değerlendirmelerde herhangi bir konu veya evreye, olağanın üzerinde ve belli oranda tanınan değer, 16. mecaz Uyuşukluk ve gevşeklik durumu, 17. askerlik Orduda bir birliğin cephane, yiyecek ve eşya yükleri, 18. fizik Yer çekiminin bir cismin molekülleri üzerindeki etkisinin oluşturduğu bileşke, 19. spor Güreş, boks, halter, judo vb. spor dallarında, sporcuların kilolarına göre girdikleri kategori.

T'deki bağlamda *kalplık* ve *ağırlık* sözcükleri “uyuşukluk, tembellik” anlamında kullanılmıştır. Sözlükte *kalplık* sözcüğünün ikinci anlamı, *ağırlık* sözcüğünün on altıncı anlamıyla uygunluk göstermektedir. Bu iki sözcüğün benzer anlamı olsa da ağırlık sözcüğünün anlam ve kullanım alanı daha geniştir.

10. eṭṭbā - ḥükemā: T'de Arapça *eṭṭbā* ve *ḥükemā* sözcükleri birer kez kullanılmıştır.

“bu cihetden eṭṭbā bu emre esbāb-ı zāruriyye dimişler” (4-b/3)

“ḥükemā hareketi vech gördiler ki dāyimā gāh gāh insān bir vechile hareket eyleye” (54-a/11)

GTS'te *tabip* ve *hekim* sözcüklerinin anlamları birbiriyle açıklanmıştır. Bu sözcüklerin çoğulu *eṭṭbā* ve *ḥükemā* sözcükleri “tabipler, hekimler” anlamında kullanılmaktadır. Ancak *ḥükemā* sözcüğü “bilim adamları, filozoflar” anlamlarını da karşılar.

Sonuç

Bu çalışmada Tabîbnâme'de geçen on yakın anlamlı sözcük çifti incelenmiştir. Söz konusu sözcük çiftlerinin yedisi farklı dillere ait, üçü aynı dile ait sözcüklerden oluşmaktadır.

İnceleme sonucunda Türkçede tam anlamıyla eş anlamlılığın olmadığı, yakın anlamlılığın olduğu görülmüştür. Tabîbnâme bağlamında benzer kullanıma sahip olan sözcükler bütün anlamları bakımından eşitlik göstermemektedir. Sözcükler arasındaki anlam ve kullanım farklılıkları, sözcüklerin eş anlamlı değil; yakın anlamlı olabileceğini ortaya koymaktadır.

“Yer değiştirilebilirlik” eş anlamlılığın değil, yakın anlamlılığın ölçütü olarak değerlendirilmiştir. Tabîbnâme'de bu özelliği gösterebilen sözcükler her zaman birbirinin yerine kullanılamamaktadır. Özellikle deyim ve birleşik sözlere, türemiş şekillere bakıldığında sözcükler arasındaki farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Farklı dillerden alınan sözcüklerle Türkçe sözcükler arasındaki anlam yakınlığı eş anlamlılık olarak nitelendirilmemelidir.

Sözcüklerin anlamlarının birbiri ile açıklanabilmesi yakın anlamlılığın gösteren özelliklerden biridir. Sözlükte *zehir* sözcüğü “ağı”, *ağı* sözcüğü “zehir” ile karşılanmaktadır. Ancak *zehir* sözcüğü “büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı” şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu durum anlam yakınlığının bağlam içerisinde incelenmesi gerekliliğini göstermektedir.

Sözcükler arası yakın anlamlılığın niteliklerini inceleyerek sözcüklerin farklı anlam özelliklerini belirlemek, dilin işleyişini anlamak ve kavram yanlışlarına düşmeyi engellemek açısından önem taşımaktadır.

Kısaltmalar

DS: Derleme Sözlüğü

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

ÖTS: Ötüken Türkçe Sözlük

T: Tabîbnâme

Kaynakça

- Akçataş, A. ve Arı, E. (2018). Anlambiliminin Eşanlamlılık Sorunu. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 60-84.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Collinson, W. E. (1939). Comparative Synonymics: Some Principles and Illustrations. *Transactions of the Philological Society*, XXXVIII(1), 54-77.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük - 5 Cilt*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Ersoylu, H. (2001). Eş Anlamlılık mı, Yabancı Kaynaklı Karşılıklı Oluş mu?. *Türk Dili*, 592, 250-266.
- Günay, N. (2015). Türk Dilinde Eşanlamlılık ve 'Gönül, Yürek, Kalp' Kelimeleri. *Türkbilig*, 29, 121-146.
- Hatiboğlu, V. (1970). Eşanlamlı Sözcük Var mıdır?. *Türk Dili*, 229, 9-10.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karakaş, A. (2016). *Fakîr Ahmed Şeyhzâde'nin Tabîbnâme'si (Dil İncelemesi-Metin-Dilbilgisel Dizin)*. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Komisyon. (1963-1982). *Derleme Sözlüğü - 12 cilt*. Ankara: TDK Yayınları.
- Komisyon. (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Leech, G. (1981). *Semantics (The Study of Meaning)*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Sarı, M. (2011). Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık İle İlgili Bazı Sorunlar. *Turkish Studies*, VI(1), 533-538.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. (Çev. A. Kocaman). Ankara: Olgaç Basımevi.
- Ulmann, S. (1972). *Semantics (An Introduction to the Science of Meaning)*. Oxford: Basil Blakwell.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual

MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ KAZAKİSTAN'A GÖÇ ETMESİ SONUCU UYUM SAĞLAMA SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN DİLSEL SORUNLAR*

Raima AUYESKHAN**

Öz: Kazakistan toprakları dışında Moğolistan, Çin, Özbekistan, Kırgızistan, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerde az sayıda Kazaklar yaşamaktadırlar. 1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sonucu başka ülkelerdeki Kazakları geri çağırma, göç hareketi başlamıştır. Projeye bağlı veya bağımsız olarak bahsı geçen ülkelerde yaşayan Kazakların büyük kısmı Kazakistan'a göç etmeye başlamıştır. Moğolistan'da yaşayan Kazaklar'ın bir kısmı 1992 yılından itibaren Kazakistan'a göç etmeye başlamıştır. Moğolistan'da yaşamakta olan Kazaklar arasında Kazakistan'a göç hâlen devam etmektedir. Kazakistan'a göç edip gelen Kazakların topluma alışma, kaynaşma, aidiyet hissi gibi uyum sürecindeki önemli hususlarda sorunlarla karşılaştığını görmek mümkündür. Moğolistan'a geri göç eden Kazakların da olması alışma ve uyum sürecinin çok önemli olduğunu göstermektedir. Makalemizde Moğolistan Kazaklarının Kazakistan'a göç etme ve yerleşme, uyum sağlama sürecinde karşılaşılan dilsel sorunlar incelenecektir. Bu meseleler Moğolistan'da konuşulan Kazak dilini araştırmak, Kazakistan'da konuşulan genel Kazakça ile karşılaştırarak farklılıklar ve benzerlikleri ortaya koyarak incelenmiştir. Bununla birlikte Kazakistan'ın dil durumu, Kazakçanın yanı sıra Rusçanın hâkimiyeti, Moğolistan'dan göç edip gelen Kazakların yaşadığı sorunlar gibi konularda mülakat yöntemine başvurulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Moğolistan Kazakları, Moğolistan Kazakçası, Genel Kazakça, Dil Sorunları, Ödünç Kelimeler, Ağzı Özellikleri.

Linguistic Problems Affecting Kazakhs of Mongolia During the Adaptation Process Following Their Migration from Mongolia to Kazakhstan

Abstract: Beside of Kazakhstan, Kazakh people also live as a minority in Mongolia, China, Kirgizstan, Turkey, Uzbekistan and Russia etc. In 1991 Kazakhstan became independent from the U.S.S.R. Therefore, Kazakhs living in other countries started migrating to Kazakhstan since 1992. In this article we will discuss the issues of Mongolian Kazakhs, and in particular the linguistic problems arose during the adaptation process which, in some cases, caused ethnic Kazakhs to move back to Mongolia, demonstrating the relevance of the linguistic matters for social adaptation. In this research we tried to identify these linguistic problems through the comparison of Kazakh language spoken in Mongolia and Kazakhstan and by examining language situation and effect of Russian language in Kazakhstan. Beside of these methods we interviewed Kazakhs who migrated to Kazakhstan from Mongolia in different time beings.

* Makale Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde hazırladığımız doktora tezinden üretilmiştir ve veriler için Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonunun 25 Şubat 2020 tarihli Etik Kurul İzni alınmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara / TÜRKİYE. E-posta: raueskhan@gmail.com. ORCID NO: 0000-0003-1415-1953.

Keywords: *Mongolian Kazakhs, Kazakh language spoken in Mongolia, Kazakh language spoken in Kazakhstan, Linguistic problems, Borrowed words, Dialects.*

Giriş

Moğolistan Kazakları batı Moğolistan'ın Bayan-Ölgii ve Khovd bölgesi, Ulaanbataar şehri, Nalaikh ilçesi ve Dornod, Erdenet, Darkhan gibi yerleşim alanlarında yaşamaktadırlar. Moğolistan Kazakları resmî olarak iki asırdır bugünkü Moğolistan'ın batısında yaşamaktadırlar. Çin'e (Mançu İmparatorluğu) bağlı olan Altay'da yaşamış olan Moğolistan Kazaklarının Çin'deki siyasi, sosyal karışıklıklar, yönetim tarafından yapılan baskılar, otlakların hayvanlara yetmemesi, yerleşim alanlarına çokça Çinlilerin getirilmesi ve Çarlık Rusya ile Çin'in kendi aralarında sınır çizme kararı almış olması gibi nedenlerle Moğolistan'a gelmiş oldukları bilinmektedir. 1911, 1922, 1927 yıllarında Moğolistan hükümetine Moğol topraklarında yaşamak istediklerini beyan eden Kazakların arzuları kabul edilmiştir. Verilen resmî dilekçelerin sonucu olarak batı Moğolistan bölgesinde yaşayan Kazaklar ve Uryanhaylar için 1940 yılında Bayan-Ölgii şehri Moğolistan devleti tarafından kurulmuştur.

Moğolistan Kazakları Moğolistan'daki Türk dili konuşan Türk halklarından biridir. Moğolistan'da Kazakların yanı sıra, Türk dillerini konuşan Tuva, Tsaatan, Hoton, Nogay, Özbek (Sart) gibi Türk halkları yaşamaktadırlar. Bu konuda araştırmacı Bülent Gül (2006, 2013) çalışmasında ayrıntılı bahsetmiştir: “Moğolistan'da yaşayan Türk halkları içinde nüfusu en fazla olan Kazaklar, Moğolistan'ın Bayan-Ölgiy eyaletinde yaşamaktadırlar. Bunlar yaklaşık 152.000 kişidir. Kazaklar, Müslümandır ve geleneklerine bağlı bir şekilde yaşamaktadırlar. Türk kökenli 26.000 civarında Urianhay ve 6000 civarında Hoton Türkleri farklı dinlerde yaşamaktadırlar. Moğolca ve Türkçe karışık bir dil ile konuşan ve Altay dağlarında yaşayan Urihanhaylar ve Hotonlar, hayvancılık ve avcılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu toplulukların yaşamlarının incelenmesi Türk bozkır kültürü açısından önemlidir” (2006: 211). Türk dilini konuşan bu toplulukların dillerinin tehlikeye girmesi açısından araştırılması gerektiğine de yeri gelince değinmek istiyoruz.

Moğolistan Kazakları ana dilleri Kazakçayla beraber resmî dil olan Moğolcaya da hâkim olup, çoğunlukla iki dillidir. Merkezden uzakta yaşayan bazı Kazaklar tek dillidir. Sosyalist Moğolistan döneminde ana dillerinin yanı sıra Moğolca ve Rusça konuşanlar da olmuştur. Moğolistan anayasasına göre azınlık milletlerin kendi ana dillerinde eğitim alma hakları vardır. Ancak sadece Bayan-Ölgii şehrinde yaşamakta olan Kazaklar bu haklarından faydalanmakta ve ilk okul eğitimini ana dillerinde alabilmektedirler. Fakat başkent Ulaanbaatar, Darkhan, Erdenet, Dornod gibi şehirlerde yaşayan Kazaklar sayıca az oldukları için eğitimlerini tamamen Moğol dilinde almaktadır ve resmî ortamların (okul, iş, kreş vb.) yanı sıra sosyal çevrede de Moğolca konuşuluyor olması bu şehirlerdeki Kazakların dil durumunu tehlikeye girmek üzere diye nitelendirmemize neden olmaktadır.

Moğolistan Kazaklarının sayısı 2000-2010 yıllarında yapılan Moğolistan nüfus sayımı raporlarında belgelenmiş olup, Kazakların nüfusu Kazakistan'a göç nedeniyle azalmış ve nüfusları 101.526 olarak kaydedilmiştir (OAKDTME 2014: 110).

Kazakistan 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını aldıktan sonra *Nurlı Göç* projesiyle dünyada Kazakistan dışında yaşamakta olan Kazakları anavatan Kazak ülkesine geri çağırarak geri göç sürecini başlatmıştır. 1991-1992 yılından bu yana Moğolistan, Çin, Rusya, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan, Fransa vb. ülkelerde yaşayan Kazaklar Kazakistan'a göç etmektedirler.

Moğolistan Kazakları arasında Kazakistan'a göç eden nüfus sayısı 1991-2000 yılları aralığında yoğunluk göstermektedir. Moğolistan Kazakları Kazakistan'a göç ettikten sonra yeni ülke ve ortama uyum sağlama, alışma sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar arasında en büyüğünün dilsel sorunlar olduğunu mülakatlar esnasında tespit ettik.

Kazakistan'a göç eden Kazaklar arasında Moğolistan'a geri göç edenler örneğinin olması ise yeni topluma alışmamak, ortama uyum sağlayamamak, anlaşmamak veya anlaşılmamak gibi durumlardan kaynaklanmıştır. Böyle bir duruma neden olan sorunlar ekonomik, coğrafi, psikolojik sorunlar olmakla beraber esas olarak ana sebep dilsel sorunlardır.

Moğolistan'daki Kazaklar arasında konuşulan Kazak dilinin genel Kazakçadan farklılıklarının temel iki sebebinin olduğunu düşünüyoruz. Birincisi sosyal açıdan zayıf dil olan Kazakçanın baskın dil Moğolcanın tesirinde kalmasıdır. Bu bağlamda L. Johanson'un kod kopyalama yöntemine göre Moğol diliyle olan ilişki sürecinde genel, seçilmiş ve karışık kod kopyalamalar gerçekleşmiştir. İkinci sebebi ise Moğolistan Kazaklarının konar-göçer hayata hâlen devam ediyor olmasından dolayı söz varlığında göçebe hayat biçimine ait sözlerin aktif kullanımı, bazı arkaik unsurların unutulmamasıdır. Bununla birlikte Moğolistan Kazakları dili söz varlığında eski deyimler ve atasözlerinin kullanılıyor olması gibi pek çok özellikleri vardır.

Diğer sebepler olarak Moğolistan'daki Kazak dilinden baskın dil olan Moğolcanın bir eklemeli dil olması, bazı seslerin aslı telaffuzunu korumasını; aksine Kazakistan'da konuşulan Kazakçanın bükümlü ve tipolojik açıdan çok uzak dil olan Rusçadan etkilenmesini belirtmek mümkündür. Bunun sonucunda Rusça ödünç kelimeler, yapılar vb. etkileşimler çoğalmıştır. Her iki bölgede konuşulan Kazakçaya başka dillerin tesiri büyük bir etki bırakmıştır ve bu da aynı aidiyetli ama farklı bölgelerde yaşayan Kazakların bir araya geldiğinde karşılıklı anlaşmasını olumsuz etkilemiştir.

Moğolistan'dan göç eden Kazakların Kazakistan'daki yaşamlarında uyum sağlama, alışma sürecinin yavaşlaması, karşılıklı anlaşmama ve kendini toplumda yabancı hissetmelerine neden olan bu dilsel sorunların araştırılması çok önemlidir.

Dilsel sorunları sadece Moğolistan Kazaklarının dilini inceleyerek ortaya çıkarmamız mümkün değildir. Aynı anda Kazakistan Kazaklarının dili de aynı yöntemle araştırılmalıdır. Moğolca ve Rusçanın etkisinde kalan ve her iki ülkede konuşulan Kazakçanın farklılıkları ortaya çıkarılmalıdır.

Araştırmanın konusu ve yöntemi

Araştırmada Moğolistan Kazaklarının Kazakistan'a göçleri sonrası karşılaşan dilsel sorunlarını tespit etmek için karşılaştırmalı dil bilgisi yöntemleri dışında, Kazakistan'a göç eden bireylerle gerçekleşen mülakat yöntemi ile bazı tespitler yapılmıştır. Araştırmada Moğolistan Kazaklarının Kazakistan'a göç sonrası yaşamları sürecinde karşılaştıkları dilsel sorunları tespit etmek için mülakat, karşılaştırmalı dilbilimi, betimlemeli dilbilimi yöntemleri kullanılmıştır.

Katılımcılar ve Tespitler

Araştırmaya Moğolistan'dan Kazakistan'ın Almatı şehrinin Baibesik ve Raimbek mahalleleri, Enbekşikazak (Esik şehri) ili ve Aymen köyünde yaşamakta olan, Kazakistan'a 1992, 1993, 2004, 2005, 2013, 2015 yıllarında göç edip gelen Moğolistanlı Kazak bireyleri gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların mülakat sırasındaki cevaplarından anlaşıldığı üzere katılımcıların üçü orta eğitilmiş, kalan on ikisi yüksek eğitilmiş ve Moğolistan'dayken Ulaanbaatar ve Bayan-Ölgii şehirlerinde çalışma

tecrübesi olan bireylerdir. Ancak Kazakistan'a göç ettikten sonra Rusça bilmedikleri için işe giremediklerini, göç sonrası karşılaşılan dilsel sorunlarının çoğunlukla Rusçayla bağlantılı olduklarını, onların Kerey Kazakçası dedikleri Moğolistan'daki Kazaklar içerisinde konuşulan Kazak dilindeki bazı kelimelerin Kazakistan'da anlaşılmadığı vs. durumları belirtmişlerdir.

1. Göç Süreci

Kazakistan 1991 yılında Sovyetlerden bağımsızlığını aldıktan sonra başlattığı Ulu Göç sonradan *Nurlı Göç* adını alan projeye dünyada Kazakistan dışında yaşamakta olan Kazakları anavatanlarına geri çağırarak, geriye göç sürecini başlatmıştır. 1991-1992 yılından bu yana Moğolistan, Çin, Rusya, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan vb. ülkelerde yaşayan Kazaklar Kazakistan'a göç etmektedirler. Kazakistan sınırları dışında yaşamakta olan Kazakları anavatana geri çağırma, öncelikle yeni bağımsız olan Kazakistan'ın nüfus oranını artırma, Kazak dili durumunun iyileşmesine yardım etme gibi amaçları barındırmakla beraber, başka ülkelerde yaşayan Kazak Diasporasının tarihi ana vatanına geri dönmesinin ruhani birleşme, kavuşma gibi arzuları da taşımıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların çoğu göç edip gelme sebepleri olarak çocuklarını ve gelecek nesli Kazak ülkesindeki Kazakların içine, ortamına ulaştırmayı kendilerine farz bildiklerini, aynı tuğ altında olmayı istediklerini dile getirmişlerdir.

Günümüzde Orta Asya'da, (Kazakistan sınırları dışında) iki milyona yakın Kazak yaşamaktadır. Onların çoğunluğu Özbekistan ve Karakalpakistan'da (1,5 milyon), Türkmenistan'da (yaklaşık 80000), Kırgızistan'da (yaklaşık 45000), Tacikistan'da (1000-2000) bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki Kazak Diasporasının bir bölümü bağımsızlıktan bu yana ülkeye dönmeye başlamışlardır. 2000 yılından itibaren Orta Asya'daki Kazakların ana vatana dönüş süreci, – resmî izinle veya izinsiz-, eskiye nazaran hızlanmıştır. Bunda o ülkelerdeki iç siyasi, sosyal ve ekonomik durumun da etkisi olmuştur (Kalşabayeva 2010: 27).

Kazakistan devletinin bütün dünyadaki Kazak Diasporasını anavatana geri çağırma siyasetinin nedeni ülke nüfusunu (Kazak nüfusunun oranını) arttırmak ve Kazak dilinin korunmasıdır. Sebebi Moğolistan, Çin, Özbekistan, başka da ülkelerde yaşayan Kazaklar ana dillerini korumuş, geleneklerini, örf âdetlerini nesilden nesle aktarmada başarılı olan Kazaklardır. Kazakistan'a göçle gelen Kazak Diasporası başka devlet idaresi altında yaşamalarına rağmen onların dili ve kültürüne uyum sağlamakla birlikte, kendi ana dillerini, gelenek ve göreneklerini en iyi şekilde korumuştur.

Göç edip gelenlerin durum değerlendirmesinin yapıldığı raporda 1991-2005 yılları arasındaki göç sürecinde Kazakistan'a Moğolistan, Özbekistan, Türkmenistan, Çin, Tacikistan, Türkiye, Rusya, Pakistan, Afganistan vs. ülkelerden gelen 464.426 (QOJK 2006: 14) *Oralmanın*¹ Kazakistan'ın çeşitli bölgelerine yerleştiği gösterilmiştir.

Araştırmacı Rakışeva'nın çalışmasında 1993-2005 yıllar aralığında Kazakistan'a geri dönen Oralmanların % 61,1'inin Özbekistan'dan, % 15,4'ünün Moğolistan'dan, % 9'u Türkmenistan'dan, %4,8'inin Çinden ve %4'ünün Rusya'dan gelen göçmenler olduğunu belirtmiştir.

Bu verilerin yanı sıra 1991-2005 yılları arasında Moğolistan'dan Kazakistan'a göçle gelen Kazakların sayısı 71.507 olarak gösterilmektedir (QOJK 2006: 14).

¹ *Oralman* kelimesi *repatriant* terimi için “vatanına geri dönen her kimse” anlamında resmî belgelerde Kazakistan'a göçle gelenlere verilen isimdir. 2019 yılında Kazakistan'ın devlet başkanı Kasım Cömert Tokayev *Oralman* sözcüğü yerine *kandas* (kandaş) terimini kullanmaya emir çıkarmıştır. (<https://www.ktk.kz/kz/newsfeed/article/2019/12/11/135594/>)

Kazakistan Devleti ana vatana geri dönen Kazaklar için geliştirilen ve uygulanan proje içerisinde Kazakistan'a gelecek olan Oralmanlar için çeşitli kotalar sunmuştur. Kazakistan'ın göç politikasına baktığımızda ana vatana dönecek olan Kazaklara ev, ev parası, arsa gibi ekonomik destekler verilmektedir. Araştırmamıza katılan **Katılımcı 1**, geldiklerinde (1992 y.) devlet tarafından 10 koyun, 1 at, 1 sığır ve ev yardımı verildiğini dile getirmiştir. Kazakistan devlet hizmetlerinin resmi sitesindeki 2019 yılına ait bilgilere göre Kazakistan'a göç edip gelen Oralmanlar'a vatandaşlığı aldıktan sonra tek seferlik göç ve yerleşme masraf yardımı verilecektir diye belirtilmiştir². Göç yoluyla gelenleri işe alma, gençlere eğitim verme gibi toplumla kaynaştırmaya yönelik çeşitli projeler yürütülmektedir. Kazakistan'a yerleşme sürecini hızlandırmaya yönelik Kazakistan tarafından yapılan denemelere rağmen *Oralmanlar'ın* yerleşme ve topluma uyum sağlama sürecinde karşılaştıkları sorunlar hayal kırıklığı, psikolojik çöküş yaşamalarına neden olmaktadır. Bu sorunların en büyüğü dil sorunudur.

Kazakistan'a göç eden Kazaklar arasında Moğolistan'a geri göç edenler örneğinin mevcudiyeti yeni topluma alışamamak, ortama uyum sağlayamamak, anlaşamamak veya anlaşılmamak gibi durumlardan kaynaklanmıştır. Böyle bir duruma neden olan sorunlar ekonomik, coğrafi, psikolojik sorunlar olmakla beraber dilsel sorunlardır.

Yukarıda verdiğimiz bu verilerin yanı sıra, Kazakistan'a göç halen devam etmektedir. Moğolistan'dan 2000-2020 senesi içerisinde Kazakistan'a göçenlerin tam sayısına ulaşamazsak da göçün durmadığı açık görülmektedir. Her sene kendi imkânlarıyla Kazakistan'ın çeşitli bölgelerine göç etmekte olan Moğolistanlı Kazak ailelerin sayısı çoktur. Bu aileler batı Moğolistan'dan Rusya'nın dağlık Altay bölgesindeki "Taşanta" gümrük kontrol noktasından geçerek Rusya sınırlarına giriş yaparak, sonrasında doğu Kazakistan'ın "Kulunda" veya "Şemonaykha" gümrük kontrollerini geçerek Kazakistan'a ulaşmaktadırlar. Son zamanlarda göçmekte olan Kazakların göç nedeni ilk göç başladığında göçenlerden yani 1992-2000 yıllarında gidenlerden farklı olmaya başlamıştır. Son göç edenler ise, ilk göçle gidenlerin yakın akrabaları, Kazakistan'da eğitim almakta olan çocukların ebeveynleri, iş imkânı için gelen gençler gibi etkenlerden dolayı göçün devam ediyor olması tabiidir.

2. Uyum Sağlama Sürecindeki Dilsel Sorunlar

Moğolistan Kazakları ana dillerinin Kazakça olmasına rağmen Moğolistan'da yaşadıkları sürece baskın dil olan Moğolcanın tesirinde kalmışlardır, Moğolcadan ödünç kelimeler ve yapılar alınmıştır. Bunun gibi Kazakistan'da Kazak dilinin uzun süre Rusçanın tesiri altında kalması, Rusça ödünç kelimeler ve yapıların alınması gibi unsurlar iki tarafın dillerinde büyük etkiler bırakmıştır ve bu da onların kendi aralarında anlaşmalarını olumsuz etkilemiştir. Dilsel sorunların diğer biri de Kerey Kazak dili olarak adlandırdıkları Moğolistan Kazakları dilinin Kazakistan Kazakçasından bazı farklılıkları barındırmasıdır. Dolayısıyla bu durum Oralmanlar'ın uyum sürecinin hızlanmasını olumsuz etkilemiştir.

Kazakistan'a göç edip gelen Kazakların yaşadıkları en büyük sorunları dil sorunu, resmî evrak işlerinde yaşanan aksaklıklar, topluma uyum sağlayamamak, kendilerini oraya mensup hissetmemek, uygun iş bulamamak, maddî problemler, toplumda kabul görmemektir. Bu tür sorunlar onların günlük yaşamını, psikolojisini, eğitim ve iş hayatındaki başarısını derinden etkilemektedir. Kazakistan'a göç edip gelen Kazakların çeşitli sorunlar yaşamaları sebebiyle Moğolistan'a geri dönüp, yaşamlarını orada devam ettirdikleri, Moğolistan vatandaşlığına geçmeyi arz ettikleri örnekler de görülmüştür.

² https://egov.kz/cms/kk/articles/for_foreigners/oralman_rk

Araştırmacı Bokayev'in görüşüne göre Kazakistan'a geri gelenlerin başarılı bir şekilde uyum sağlama ve toplumda kabul görmelerine engel olan nedenlerin biri dildir (2013: 793). Uyum sağlama sürecinde dil açısından alışmak, toplumda kabul görmemek gibi sorunlar onların yaşamını derinden etkilediği açıktır. Yeni bir toplumda kendine ait bir yer bulmak psikolojik açıdan da zaman alan bir süreç iken, *Oralmanlar* hem dil olarak, hem topluma uyum sağlama ve geçinme gibi değişik sorunların üstesinden gelmeye çalıştıkları ve bu süreçte devlet ve toplum tarafından ciddi bir yardıma ihtiyaç duydukları görülmektedir.

2.1 Kazakistan'da Kazak Dilinin Yanı Sıra Rusçanın Tercih Edilmesi

Kazakistan'da devlet dili Kazakça olmasına rağmen, Rusçanın statü olarak uluslararası anlaşma dili olması ve resmî işlerde de çoğunlukla Rusçanın tercih edildiği açıktır. Kazakistan Anayasası'nda devletin resmî dili olarak Kazakça, devlet idaresi ve resmî işlerde Kazak diliyle eşit derecede kullanılmak üzere uluslararası anlaşma dili olarak da Rusça kabul edilmiştir³. Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'ne dâhil olduğu yıllardan beri Rusçanın baskınlığı hissedilmektedir. Moğolistan, Çin ve Türkiye'den göç edip gelen Kazaklar Rusça bilmedikleri için Kazakistan'da evrak işlerinde sorun yaşamakta, günlük hayatta yabancılık çekmektedirler (Ayrıca Çin ve Türkiye, Avrupa ülkelerinden gelen Kazaklar alfabe farklılığından dolayı eğitimde gecikme yaşamaktadırlar). Moğolistan'dan gelen Kazaklar meslek sahibi, üniversite mezunu, iş deneyimine sahip olmalarına rağmen Rusça bilmedikleri için Kazakistan'da işe girememektedirler. Bu durum sadece Moğolistan Kazaklarına ait bir sorun değildir. *Oralmanlar* geçinmek veya toplumda kabul görmek için Rusça öğrenmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sorunu katılımcılarla yapılan kişisel görüşme verileriyle örneklemek isteriz.

Katılımcı 2, Moğolistan'da doğup büyümüş. Yüksek lisansını ABD'de yapmış. 2013 yılında Ulaanbaator'da özel bir şirkette çalışmış. Toplamda 8 yıllık iş deneyimi var. Ana dili Kazakçanın yanı sıra İngilizce ve Moğolca yabancı dillerine hâkim. 2014 yılında Almatı'ya göç etme kararı almış. Kazakistan'da karşılaştığı dilsel sorun hakkında kendisi şunları söylemiştir: *Moğolistan'dayken yüksek lisansını Amerika'da yapan benim gibi bir çalışana ihtiyaç çok olduğu için çabuk iş bulmuştum. Hatta benim işimi seçme gibi bir lüksüm de oldu. Almatı'ya geldikten sonra da kendi özgeçmişime güvendiğim için şirketlere başvuru yaptım ve görüşmelere gittim. Ama ne yazık ki Rusça bilmediğim için beni işe almak istemediler. Ben de ailemi geçindirmek için ticaret sektörüne geçtim.*

Katılımcı 3, mesleği eczacılık. 5 yıllık iş deneyimine sâhip ve ana dili Kazakça olmakla beraber Moğolca bilmektedir. Katılımcının dil ile ilgili yaşadığı sorunlar: *Ulaanbaator'da AziFarm şirketinde çalışıyordum. Eşimle beraber 2014 yılında Almatı'ya göç ettik. Çünkü babam tarafından akrabalarım burada yaşıyorlar. Biz de Moğolistan'da tek aile olarak kalmak istemedik. Ben okuldayken az çok Rusça bilirdim. Ama benim Rusçam maalesef burada çalışmak için yetmiyor. Bazen mağazalara gittiğimde Rusça konuşmak zorunda kaldığım durumlarda çok utanıyorum. Benim **Oralman** olduğumu anladılar diye düşünüyorum. **Oralman** olmak kötü bir şey değil. Sadece Rusça bilmeyenlere köylü gibi bakmaları yüzünden kendimi kötü hissediyorum.*

Katılımcı 4, üniversitedeki eğitimini Kazakistan'da devam ettirme kararını aldıktan sonra Almatı şehrine taşınmış. Ana dili Kazakça: *2013 yılından beri Almatı'da yaşıyorum. Okumak için geldim, sonra akrabalarımın burada olması sebebiyle kalma kararı aldım. Üniversitedeyken arkadaşlarımla günlük hayatta konuşma dilini (Rusça*

³ Kazakistan Respublikasının konstitutsyası. (2017). http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#pos=1;-100

karışık) öğrendim. Telaffuzum kötü olsa bile mecbur kaldıkça Rusça konuşmaya çabalarım. Ama çoğunlukla Rusça sorulan soruları Kazakça cevaplarım.

Katılımcı 5, ana dili Kazakça. 2005 yılında ailele beraber Almatı'ya taşındık. Oradaki ev, iş her şeyimizi bırakıp burada yeni bir hayata başladık. Tabii ki eski mesleğimizle işe giremedik. Ticaretle uğraştım. Bu yolu seçtiğim için pişman değilim.

Katılımcı 6, Moğolistan'dayken başarılı bir öğretmen olmasına rağmen Kazakistan'da Rusça bilmediği için işe girememiş. Ana dili Kazakça, ikinci dili Moğolcadır. Eşiyle birlikte ticaret yapmaya başlamışlar. Almatı'ya geldikten sonra iş bulamadığımız için eşimle ticaret yapmaya karar verdik. Bizim gibi Moğolistan'dan gelen Kazaklar mobilya yapıp, pazarlarda satıyorlarmış. Eşimin mesleği şoförlüktü. İkimiz malzeme alıp bu işi yapmaya başladık. Eşimin yaptığı mobilyayı ben pazarda satardım. Pazardayken bazen Rusça soruyorlar, ben de Kazakça cevap veriyordum. Ama Rusça konuşmak gerektiğini anlayınca ben de öğrendim. Artık yıllar geçti ama ilk senelerde dil sorunu yüzünden çok zorlanırdık.

Katılımcıların konuşmaları üzerinden göçle gelen *Oralmanların* iş bulma, geçinme, topluma karışma gibi süreçlerde Rus dilini bilmedikleri için zorluklar çektiklerini açıkça görebilmekteyiz. Kazakistan'a gelmeden önce edindikleri veya iş deneyimleri olan meslekleriyle işe girememelerinin başlıca nedeni Kazakistan'da bazı ortamlarda Rusçanın tercih edilmesidir.

Katılımcılardan alınan verilerin analizine göre 1991, 1992, 1993 yıllarında göçün ilk başladığı zamanlarda gelenler evrak işleri, vatandaşlık almak vs. resmî işlemlerde hiç zorlanmadıklarını, yetkili kişilerin gelip ellerine vatandaşlıklarını verdiklerinden bahsetmiştir. Örneğin **Katılımcı 1**, *Bize kendileri gelip, Kazakistan vatandaşlığını elimize vermişti. Bu açıdan Kazak devletine minnettarız, demiştir. Fakat 2014 yılında kendi imkanlarıyla göç edip gelen Katılımcı 7*, resmî evrak işlemleri için gittiği yerlerde kendisinin yetkililerle anlaşamadığını, onun Kazakçasını Kazakistan Kazaklarının anlamadığını, ve resmî Kazakçayı kendisinin anlamadığı için de daha erken göç edip gelen tanıdığını yanında tercüman olarak götürmek zorunda kaldığından bahsetmiştir. Kendisi Rus dili ve edebiyatı öğretmenliğini yapmış olan **Katılımcı 7** bu konu hakkında: *Evet özellikle resmî evrak işlemleriyle ilgili yerlerde Kazakça konuştuğumda anlamıyorlar. Yetkili kişilerin konuştuğu Kazakça çok tuhaf ve ben de tam anlamıyorum, o yüzden genelde resmî yerlerde Rusçaya başvurur oldum. Bazen telefonla veya internette bir şeye sipariş vermek istediğimde veya acil ya da herhangi bir servis hizmetini aramak istediğimde, hatta bazı doktorlara gittiğimde Rusça konuşuyorum. Katılımcının dediklerinden Kazakça resmî dil olarak hâlen oturmadığını, genelde hizmet verme sektörlerinin Rusça ağırlıklı çalıştıklarını gözlemlemek mümkündür.*

80 yaşındaki **Katılımcı 8**, 1993 yılı Kazakistan'ın Öskemen şehrine göç edip gelmiştir. *Sovhoz* veya devlet çiftliği dağıldıktan sonra çocuklara daha iyi iş imkânları bulmak için büyük şehre yakın diye Almatı şehrinin, Enbekşıkazak iline 1997 yılında geldiğini söylemiştir. Göç edip geldikten sonra resmî ortamı olmayan katılımcı dil durumlarına ilişkin bunları demiştir: *Moğol diline hâkimim. Ana dilim Kazakçayı zaten çok iyi bilirim. Ama Rus dilini hiç bilmem. Burada bazı Ruslaşmış Kazaklar oluyor. Onları bazen anlamakta zorlanıyorum. Rusların içinde uzun zaman olduklarındandır herhalde, Rusça karıştırmadan konuşamıyorlar. Bazen dükkâna gittiğimde çalışan kız Rusça konuşuyor, görüyorum Kazak, ben de Kazaksın, niye Kazakça konuşmuyorsun diye hep iğneliyorum. Anladıklarını zannediyorum.*

Bu örnekler Oralmanların Kazakistan'daki yaşamları sürecinde Rusçanın da tercih edilmesi ve resmî, sosyal ortamlarda Rusça, Rusça-Kazakça karışık konuşmalarından dolayı yaşadıkları toplumsal dilbilim sorunlarıdır.

2.2 Moğolistan Kazakları Diline Özgü Farklılıklar

Moğolistan Kazakları'nın Kazakistan'a göç ettikten sonra yeni ortama uyum sağlama sürecinde karşılaşılan dilsel sorunların çoğu *Oralmanlar* dilinde bulunan, yerel konuşulan dilden farklı olan unsurlardır. Kazakistan'a göç edip gelmeden önceki söz varlığı ve cümle yapısı bakımından eski baskın dilin (Moğolcanın) tesirinde kaldığı için Kazakistan Kazakçasından farklı unsurları taşımaktadır. Bu farklılıklar Moğolca ödünç kelimeler, cümle yapısı ve ağız özellikleridir. Katılımcıların fikirlerinden de anlaşıldığı üzere Moğolistan Kazakları kendi dillerini Kerey Kazak dili olarak adlandırmakta ve dillerinin genel Kazakçadan bazı farklılıklarının olduğunu düşünmektedirler. Bu farklılıklara bilimsel açıklama vermek için genel Kazakça ile Kerey Kazak dilini karşılaştırmak gerekir.

Bu konuda Moğolistanlı Kazak Türkolog, Mongoloist, dilbilimci Bazılhan Buhatılı Moğol ve Kazak dillerini karşılaştıran eserlerinde bahsetmiştir ve Moğolistan Kazakları dilini Kerey Kazakları dili olarak tasvir etmiştir. Moğolistan Kazaklarının dilini araştıran Bakhitbek Bamişuli da Moğolistan Kazakları dilin Kerey Kazakları dili diye adlandırmaktadır. Araştırmacı Kazak dilinin ağızlarını araştıran Şora Sarıbayev'in Kazak dilinin sadece bölgesel değil, aynı anda bölgesel ve soyluk, kabilelik sıfattadır fikrinden yola çıkarak Moğolistan Kazakları dilin Kerey kabilesinin dili diye nitelendirmiştir (Bamişuli 2006: 14).

2.2.1 Moğolca Ödünç kelimeler

Moğolca ödünç kelimelerin Moğolistan Kazaklarının günlük hayatında çok yoğun kullanımı dilsel sorunların biridir. Moğolistan Kazakları bu kelimeleri Moğolcadan Kazakçanın ses kurallarına göre uyarlayarak ödünç aldıkları için zamanla bu sözcüklerin Moğolca olduğu unutulmuştur, bu ödünçlemeler Kazakça sözcük gibi algılanmaya, hatta söz varlığında ana dilden bir kelime gibi kullanılmaya başlamıştır. Kazakistan'a geldikten sonraki konuşma süreçlerinde bu tür kelimeleri kullanmaları onların dillerinin yerel halk tarafından anlaşılmasız hale gelmesine neden olmuştur.

Tablo 1 Moğolistan Kazakları Dilinde Sıkça Kullanılan Moğolca Ödünç Kelimeler, bu örneklerin Kazakistan'da kullanılan Kazak ve Rusçadaki karşılıkları

	Moğolcası	Moğolistan Kazakları dilinde	Anlamı	Kazakistan Kazakçasında tercih edilen kelime	Kazakistan'da Rusça eş değeri kullanılan kelime
1.	zaaval	zabil	mutlaka	mündetti türde	obyazatelno
2.	çiiden	çidin	ışık	jarıq	svet
3.	xaşaa	kaşaa	avlu	aula	zavor
4.	çirheg	çirkek	tane	dana	ştuk
5.	magadgui	mağat dcoq	mümkün	mümkin	mojet (mojet bit)
6.	tseree	sere	çatal	şanışkı	vilka
7.	ugaasaa	ugasa	zaten	onsız da	i tak

MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ KAZAKİSTAN'A GÖÇ ETMESİ SONUCU UYUM SAĞLAMA
SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN DİLSEL SORUNLAR

8.	Darga (Kaliev ve diğerleri, 2005: 184)	darğı	başkan	bastık	
9.	duga (Kaliev ve diğerleri, 2005: 202.)	duğı	bisiklet	velesiped	velik (velosiped)
10	indüü	endü	ütü	ütik	utuyg
11	havşaar	kapçar	Saç tokası	Şaş aşekeyi	Zakolka
12	şugam	şuğım	cetvel	sızgış	lineika
13	bal	bal	tükenmez kalem	qalam	ruçka
14	tsetserleg	seserlik	kireş	balabaqşa	detskii sad (sadık)
15	jinhene	dcinkın	asıl	nagız	original
16	zah	zakı	pazar	bazar	bazar
17	huuramç	kürümçı	yapay	jasandı	poddelka
18	dugarig	dügrük	bere	kepeş	beretka
19	oroolt	oroltı	şarf	şarf	şarf
20	tavag	tabağ	tabak	tabağ	tarelka
21	mayaglah	maiğlı	nazlanmak	mayısu	

Bu tabloda verdiğimiz örneklerle beraber Kazakistan'da Kazakça eş değeri olmasına rağmen günlük konuşmada Rusça kelimelerin kullanılması yaygın bir durumdur. Burada dikkat etmemiz gereken diğer bir unsur da Moğolistan Kazaklarının da bu kelimeler için Kazakça sözcükleri değil, Moğolcadan alınan kelimeleri kullanmalarındır.

2.2.2 Ağız Özellikleri

Moğolistan Kazakları arasında kullanılan kelimelerin Kazakistan Kazakçasında kullanılmama sebebi ağız özelliğini barındırmasıdır. Moğolistan Kazakları'nın günlük hayatta kullandıkları bu kelimelerin yerine Kazakistan'da başka sözcükler kullanılır. Bu da anlaşma sürecinde bir bocalama, duraksama ve anlamamaya neden olabilen dilsel bir sorundur.

Tablo 2 Moğolistan Kazakları Dilindeki Ağız Özellikleri

	Moğolistan Kazakları dilinde	Kazakistan Kazakları dilinde	Anlamı
1	Qalak	Qasik (qalak kelimesi ise genel Kazakçada "büyük kar küreme aletidir")	Qaşık
2	Çay as- (moğolistan kazaklarının dilinde çay için asmak fiilinin kullanımının açıklaması göçebe hayatla ilgilidir. Çayı geleneksel ocağın demirine asarak yaptıkları için asmak fiilini kullanırlar)	Çay koy- (asmak fiili kazakistan kazakçasında et asmak için kullanılır, çay için koymak fiili kullanılır. kazakistan kazakçasındaki koymak fiili ise rusçadaki <i>postavit çay</i> örneğindeki <i>postavit</i> "koymak" fiilinin çevirilmiş halidir)	Çay koy-

3	Kıym ädemï	Ƙattı ädemï	Çok güzel
4	Mailap alu ⁴	Jalga alu	Kiralamak
5	Çını	Kese	Kâse
6	Düz	Jüz	Yüz
7	Dcümıs-çarua	Jümıs-şarua	İş güç
8	Çındık	Şındık	Gerçek
9	Dcoğ	Joğ	Yok
10	Baladar	Balalar	Çocuklar
11	Dcıgılı (bala dcıgilip Ƙaldı)	Ƙulau (bala Ƙulap Ƙaldı)	Düşmek (çocuk düştü)

Katılımcılarla gerçekleşen mülakatlar esnasında Kazakistan Kazakları tarafından bazen anlaşılma durumu nasıl algıladıkları hakkında kendilerinin Kerey boyları olduğunu ve dillerini de Moğolistan Kazakları dili, özellikle Kerey Kazak dili olarak bahsedildiğini görmek mümkündür. Katılımcıların hepsi de kendi dillerinden Kerey Kazak dili olarak bahsettiklerini açıkça görüyoruz. Mesela **Katılımcı 9**, Kerey Kazakları dilinin eski dil olduğundan bahseder: *Biz Moğolistan Kazakları çok eski dil ile konuşuyoruz. Kazak dili asıl Moğolistan'da özünü ve eski halini korumuştur. Ben şahsen öyle düşünüyorum* dediyse, **Katılımcı 10**: *Biz kendimizi sade Kazakça konuşan Kazaklar olarak görüyoruz. Gelenek-göreneklerimize bağlıyız. Burada, özellikle şehirde yaşayan Kazaklar ana dillerini bir şekilde bilirler ama çoğunlukla Rusça karıştırarak konuşurlar. Bazı gelenek ve adetlerimizi onlar derinlemesine anlamıyorlar, demiştir. Diğer bir örnekte, **Katılımcı 11**: *Moğolistanlı Kerey Kazağı ile Kazakistan Kazakları her ne kadar Kazakça olmasına rağmen bazen anlamama durumları oluyor. Bazen onlar Rusça veya Rusçadan doğrudan çevirerek konuşuyorlar, bizlerde ise Moğolcadan doğrudan çevirip konuşma durumu da oluyor.**

Katılımcılar ile yapılan mülakatlar sonucu karşılıklı anlaşamamanın sebepleri olarak aşağıdaki sorunları belirtmek mümkün: Kazakistan'da resmî ve sosyal ortamlarda Rusçanın tercih edilmesi; Kazakistan Kazaklarının Rusça karıştırarak veya Rusçadan doğrudan çevirme yoluyla konuşmaları; Moğolistan'dan gelen Kerey Kazakları dilinin temel geçim kaynakları olan hayvancılık ve konar-göçer hayat tarzından etkilenen yoğun eski ve arkaik söz varlığına sahip olması; Moğolcanın etkisi: ödünç kelimeler, Moğolcadan doğrudan çevirilen kullanımlar; ağız özellikleri; Rusça bilmemek vsr. nedenleridir.

3. Sonuç

1. Moğolistan Kazakları'nın (sadece Moğolistan Kazakları değil, Çin ve Türkiye, Avrupa ülkelerinden gelen *Oralmanlar*) Kazakistan'daki yaşamlarında topluma uyum sağlama aşamasında yaşadıkları en büyük sorun dildir. Dil sorunları, Kazakistan'da çoğu yerde (günlük hayatta, resmî evrak işlerinde) Rusçanın

⁴ *Kiralamak* ifadesi için Moğolistan Kazakları *maylap alu* kelime öbeklerini kullanır. Genel Kazakçada ise *jalga беру, jaldau* sözleri kullanılır. *Maylap alu* ifadesinin etimolojisi ise eskiden gelen at kiralama geleneğine dayanır. May kelimesinin anlamı "yağdır". Kazak kültüründe birinin atını kullanan kişi atın teri ve yağı diye teşekkürünü (hediye ve ya karşılığı) sunarmış. Bu yüzden *mayını almak* ifadesi sonradan kiralamak anlamı için de kullanılmaya başlanmıştır.

tercih edilmesi ve *Oralmanlar*'ın Rusça bilmemesinden kaynaklanmaktadır. *Oralmanların* köylü (köylü insanların eğitimsiz ve kültürsüz olduğuna dair bakış açısı Kazakistan'daki toplumda yaygındır) gibi algılanmasına sebep olmaktadır.

2. Moğolistan'da Moğolca baskın dildir ve Moğolistan Kazaklarının dili Moğolcadan belirli bir düzeyde etkilenmiştir. Bu sebeple Moğolistan Kazakları'nın diline çok sayıda Moğolca kelime ve yapı girmiştir. Genel kopyalama, karışık kopyalama örneklerine sık rastlanmaktadır. Moğol dilinden giren veya kendilerinin türettikleri (Kazakça kök'e + Moğolca ek veya tam tersiyle yapılan yeni sözcükler) kelimeleri Kazakçanın kurallarına göre uyarlayıp almaları sebebiyle onların söz varlığında ana dile ait bir kelime gibi algılanmıştır. Bu durum onların Kazakistan'daki hayatları boyunca bu tür kelimeleri kullanmaları durumunda karşısındaki kişi tarafından anlaşılma durumunu ortaya çıkarmaktadır.
3. *Oralmanlar* iki dilli oldukları için konuşma dilinde sürekli sözcük seçiminde tereddütte kalmaktadırlar. Mesela *ışık* kelimesi için kendilerinin ömürleri boyunca kullandıkları *çiden*'i mi (Moğolca), yoksa Kazakistan Kazakçasına göre *jarıq*'i mi veya Kazakistan Kazakçasında sık kullanılan ama Rusça olan *svet*'i mi kullanmaları gerektiği noktasında kararsız kalırlar ve bu durum onların konuşma tarzını, psikolojilerini, sözcük seçimini etkilemektedir.
4. Dilsel sorunları sadece Moğolistan Kazaklarının dilini inceleyerek ortaya çıkarmamız mümkün değildir. Aynı anda Kazakistan Kazaklarının dili de aynı yöntemle araştırılmalıdır. Moğolca ve Rusçanın etkisinde kalan ve iki ülkede konuşulan Kazakçanın dilsel farklılıkları çıkarılmalıdır.

Bu sorunları gidermek açısından Kazakistan Devleti tarafından alıştırma sürecini hızlandırmak amaçlı bu dilsel sorunları gidermeye yönelik önlemler alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Bamişulı, B. (2006). *Mongoliya Kazagının Tili: Aleumetttik Lİngvistikalık Kıru*. Filologiya Gılimdarının Kandidatı Darejesin Alu Üşin Dayındalğan Dissertasiya, Almatı.
- Baurzhan, B. (2013). Language, Ethnic Identity, And Adaptation Of Ethnic Migrants İn Post-Soviet Kazakhstan. *1st Annual İnternational Interdisciplinary Conference*, Portugal.
- Bazılhan, B. (1991). *Mongoliyadağı Kazaktardın Tili*. Bayan-Ölgi: Baspa.
- Bonnenfant, I. K. (2012). Constructing The Homeland: Kazakhstan's Discourse And Policies Surrounding İts Ehnıc Return-Migration Policy. *Central Asian Survey*, 31(1), 31-44.
- Diener, A. (2005). Kazakhstan's Kin State Diaspora: Settlement Planning and the *Oralman* Dilemma. *Europe-Asia Studies*, 57(2), 327-348.
- _____ (2005). Problematic Integration Of Mongolian-Kazakh Return Migrants İn Kazakhstan. *Eurasian Geography And Economics*, 46(6), 465-478.
- Gül, B. (2006). Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine. *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 25-26 Mayıs 2006 Mehmet Akif Ersoy Salonu Beytepe/Ankara içinde (203-217. ss.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- _____ (2013). Moğolistan'daki Türk Halkları. *Yeni Türkiye Dergisi (Türk Dünyası Özel Sayısı)*, 2(54), 2815-2820.
- Johanson, L. (2018). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev. Nurettin Demir). Ankara: TDK Yayınları.
- Kaliev, K., Nakısbekov, O., Sarıbaev, Ş. ve Üderbaev, A. (2005). *Qazak Tilinin Aymaktık Sözdügi*. Almatı: Arıs.

- Kalşabayeva, B. (2010). Orta Asya Kazak Diasporasının Vatana Dönüşü ve Uyum Meseleleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 26-34.
- MDMMSPTV. (2007). *Migrasii i Diaspori v Mongolskom Mire: Strategii i Praktiki Transkulturnogo Vzaymodeistviya*. M. N. Beldano ve V. İ. Diyatlov (Ed.). Ulan-Üde: İztadelstvo Buryatskogo Nauçnogo Tsentra SO RAN.
- MUDHEEÇBTİ. (2009). *Mongol Uls dahi Hünii Erh, Erh Çölöönii Baidliin Talaarhi İltgel. Mongol Ulsiin Hünii Erhiin Ündesnii Komiss. Ulaanbaatar*.
- OAKDTME. (2014). *Ortalık Asyanın Kazak Diasporası: Tarih-madeniyet-eskertkişter*. Halıkaralık Gılimy Konferensya Materialdarı. Almatı: Eltanım.
- QOJK. (2006). *Qazakstandagy Oralmandardın jai küyü*. Almatı.
- Rakışeva, B. İ. (2006). Migrassyonniye Protsessy Kazakstane: Faktor Gosudarstvennoy Politiki. *Psihologiya. Sociologiya. Defektologiya*, 5(17), 21-27.

RECAİZADE MAHMUT EKREM VE DÜNYADAN HARİÇ OLMAYAN ŞİİR

Gizem AKYOL*

Öz: *Divan şiirinde dil hazinesi kendinden önceki kuşaklar tarafından paylaşıldığı için şairin söylediği her söz geleceği değil, geleneği inşa eder; şiirde gösterişli bir dil, insanın üzerini örter. Temelleri 17. yüzyıla dayanan sosyal ve siyasal “yenileşme”nin edebî sonuçları 18. yüzyıldan itibaren görünür hâle gelir ve başka türlü düşünmenin mümkün olduğunun keşfi ile 19. yüzyılın kapısı aralanır. Bu çalışmada Recaizade Mahmut Ekrem’in şiirlerinde ve nesirlerinde geleneğin, kendi ısrarını sürdürmüyüp şairin tercihiyle şiire yerleştirilmesi ve benliğin idrak edilişi bağlamındaki yenilikler üzerinde durulacaktır. Eski ve yeninin birbirini yok etmediği, birbirleriyle var olduğu bu edebî yaklaşım “içe dönüklük” ve “gündelik hayatın benimsenmesi” ekseninde tartışılacaktır. **Anahtar Sözcükler:** Gelenek, benlik, içe dönüklük, gündelik hayat.*

Recaizade Mahmut Ekrem and The Poetry Not Excluded From the World

Abstract: *Since the treasure of language in Divan poetry is shared by the previous generations, every word the poet says build the tradition; not the future; a language which is bombast in poetry covers the person. The literary consequences of social and political "innovation" dating back to the 17th century become visible from the 18th century, and the 19th century is opened with the discovery that it is possible to think otherwise. In this study, in Recaizade Mahmut Ekrem's poems and prose, the emphasis will be on innovations about the perception of the "self" and the placement of tradition by the choice of the poet rather than continuing its own insistence. This literary approach, in which the old and the new do not destroy each other but exist with each other, will be discussed on the axis of "introversion" and "adoption of daily life".*

Keywords: *Tradition, self, introversion, daily life.*

Giriş

Eskinin ölmekte olduğu, yeninin henüz tam olarak doğmadığı dönemlerde¹ iki mesele hayati önem taşır: Kendini tarif etme iştıyakı ve tamir etmeye meyil. Tarif etme, mevcut durumu muhafaza ederek iyi kalmayı sağlarken; tamir, bu süreçte oluşan tahribata merhem niteliğinde düşünülebilecek kendini iyileştirme hâlini salık verir. Bir toplumda değişim olmuşsa bunun sonuçlarının görüldüğü ilk yer edebiyattır. Çünkü edebiyatın, olayları önceden sezmeden kaynaklanan bir görme kabiliyeti vardır. Temeli 17. yüzyıla dayanan ama toplumsal görünürlüğü 19. asrın ikinci yarısında belirginleşen Batılılaşma ve sonuçları; sirayet ettiği her alanda olduğu gibi edebiyatta da hâli muhafaza etmenin “kendi gibi” kalmakla, tamir etmeninse Batı’nın icatlarıyla gerçekleşeceği yönünde iki görüşü ortaya çıkarır. Bu iki görüş eski ve yeni olmak üzere iki kavramla özetlenir ve her ne kadar bu ikisinin birlikteliğinin ideal olduğu

* Dr. Öğretim Üyesi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi. İstanbul / TÜRKİYE. E-posta: g.akyol@iku.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-3011-2444.

¹ İtalyan düşünür Antonio Gramsci’ye ait bu ifade, bağlamından bağımsız olarak kullanılmıştır. Bkz: Mehmet Yetiş, “Antonio Gramsci”, *1900’lerden Günümüze Büyük Düşünürler, C. I.* (Ed. Ç. Veysel), Etik Yayınları, İstanbul, 2009, s. 137.

noktasında fikir birliği hâkim olmuşsa da asrın aydınları çeşitli nedenlerle çoğu zaman kendilerini bu iki yoldan birini seçme mecburiyeti içinde bulmuştur.

19. yüzyıl Türk Edebiyatı'nın kurucu metinleri arasında sayılan *Araba Sevdası*, *Talim-i Edebiyat*, *Takdir-i Elhân* eserlerinin yazarı Recaizade Mahmut Ekrem, şiiirleriyle söz konusu kültürde Ekrem'in bu ikili durumla başa çıkma yöntemi olarak duyguların ifade edilışine meylettığı görölür. Dönemin kültürel süreci için yakıştırılan ifadelerden biri ile söylemek gerekirse, Ekrem'in şiiirlerine dikkatle bakıldığında duyguların ifade edilışinden kaynaklı bir *modernlik* deneyimi göze çarpar. Dile getirme gücü, başka bir deyişle; ifade etme, insanı özne durumuna getirirken; var olanı nesne yapar. "Nesne kılınan dünyaya" karşılık insanın özne olarak var olması önemli bir kırılmadır ve sıfır noktası olarak insanın seçilmesi modernliğin en temel ve ayırt edici özelliğidir (Çotuksöken, 2013: 161).

Bu çalışmada Ekrem'in, şiiirlerinde geleneği ya da başka bir ifadeyle kaideleri kendini tarif noktasında bilinçli olarak kullanırken, şiiirlerinde ve bazı nesirlerinde benlik bağlamındaki yenilikler gösterilmeye çalışılacaktır. Eski ve yeninin birbirini yok etmediği, birbirini beslediği bu seçim de başlı başına bir kendini tamir olarak düşünölmelidir. Metodolojik olarak bu iki temelden hareketle önce geleneğin kırılma dönemlerindeki fonksiyonu üzerinde durulacak ve Ekrem'in *dünyadan hariç olmayan* şiiirleri "içe dönöklük" ve "gündelik hayatın benimsenmesi" ekseninde ele alınacaktır.²

1. Geleneğin Keşfi

19. yüzyılda Avrupa, Rönesans'tan beri öznenin aşama aşama keşfedilişini tecrübe etmekteydi: Orta Çağ yüzyıllarında özne, "mutlak özne"ye göre konumlandırılırken, Rönesans ve sonrasında "anlama yetisi bağlamında" ele alınmaya başlar (Çotuksöken, 2013: 172). Mutlak özne; en yetkin, en gerçek, en iyi diye nitelenen Tanrı'dır. Mutlak kavramının değerden düşürölmesiyle ben bilincinin gelişmesi arasında sıkı bir ilişki bulunur. Mutlakın gözden düşmesi farklı zamanlara denk gelmekle birlikte Doğu'da ve Batı'da benzer düşünce kalıplarıyla öne çıkar: Dünyaya Tanrı'yla ilgili oluşu bakımından değil, kendisi için ilgi duymaya başlamak, geleneksel kalıpların çözölme sürecinde önemli bir aşamadır.³

Bilindiği gibi Divan şiiirini belirleyen şey kaidelerdir. Geniş Osmanlı coğrafyasının herhangi bir noktasında anlatılan sevgili tipi -bu sevgili Tanrı olsun veya olmasın- aynı imgelerle anlatılır. Bu yönüyle şahsi bir özellik göstermez. Ekrem'de ise "kaideler göz ardı edilmeksizin" içeriği dönüştürölmiş olarak karşımıza çıkar. *Talim-i Edebiyat*'ın Hâtime bölümünde şöyle söyler Ekrem:

² Ekrem, hem yaşamı hem de eserleriyle yeniliği salık verir. Ne var ki Ekrem'e gelene kadarki süreçte, 17. yüzyıldan itibaren, eskinin içinde yeninin yeşerdiğini gözlemleyebileceğimiz çok sayıda şiiir ve şair mevcuttur. M. Kayahan Özgöl, 1839'da şiiir yazabilecek yaşta olup sonra da yazmaya devam edebilecek durumda olan divan veya mecmua sahibi şiiirlerin sayısının 300'den fazla olduğunu söyler (Yeni Türk Edebiyatı Nasıl Çalışılır, I. Oturum, <https://www.youtube.com/watch?v=WZfi6Q10I&t=2071>; Erişim Tarihi: 08.04.2021). Bu sayıdan dahi hareketle, Ekrem'i yeniliğin başlangıcı olarak nitelendirebilmek birçok tartışmayı beraberinde getirecektir. Ekrem, kendisine gelene kadarki yenilik sürecinin bir sonucu olarak düşünölmelidir. Onun bir farkı, yeniliği sistemli bir şekilde savunması ve haleflerini yaratmasıdır.

³ Mutlak/Tanrı kavramının yüzyıllara göre değışen anlamı için bkz: Betöl Çotuksöken, *Felsefe: Özne-Söylem*, İstanbul, Notos Yayınları, 2013.

“Acaba evvel emrde bir lisânın kavâid-i âdiyye ve edebîyyesi ta’yini tedvin olunur da sonra halk o kavaide tevfikân mı söz söyler? Ve üdebâ dahi âsârını ona göre mi yazar? Yoksa ibtida halk bir lisân ile mütekellim olur ve üdebâsı dahi o lisânda âsârını meydana atar da ba’dehu füsehânın tarz-ı tekellümünden kavâid-i lisân ve üdebânın âsâr-ı bedîasından dahi kavâid-i edeb mi istinbât ve istihrâc olur?” (Öztürk, 2016: 450).

Bu kısım, kaideler tarafından belirlenen edebiyatın hakimiyetini zayıflatır. Kanun koyucu olarak sanatçının tayin edilişi, eski şiirin hem düşünce hem de dil boyutunda aşıldığına göstergesidir. Sanatçıya kaidelerden öncelik tanıma, şiirdeki mutlak veya Tanrı kavramının da geri olanda kalması olarak yorumlanabilir.⁴ Bu aşamadan sonra eski şiire ait kaideler şair/sanatçı istediği için var olur.

Eski kaidelerin, geleneğin yeni olan karşısında kendi ısrarını sürdürmeyip bir seçime tâbi oluşuna benzer bir durum 17. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa’da da yaşanmıştır. Bu yüzyılda Avrupa’da bir yanda aydınlanmanın değerleri içselleştirilmeye çalışılırken diğer yanda Orta Çağ kalıntısı olan büyüye rağbet artar. Bu rağbeti, cadılara karşı takıntı derecesinde bir ilginin ortaya çıkmasını, cadılara inancın olağanüstü yükselişini kimlikler arası geçişte bir kriz dönemi olarak yorumlamak mümkündür. Başka bir deyişle,

“İnsanların anlamlı bir evren düzeninde konumlandırılmalarını herhangi bir direnç göstermeksizin kabul ettikleri bir dönem ile bu evrenin paramparça olduğu bir dönem arasında uzanan büyü çılgınlığı, gelişmekte olan bir kimliğin kendisini yerleştirirkenki kırılmalılığına bir tepki, bu kimliğin gelişmemişliğinin ve dayanıksızlığının bir işlevi”dir (Taylor, 2012: 291).

Her düşünce değişimi, yeni bir yaşam biçimini salık verir. Özellikle geçiş dönemlerinde geçmişe ait alışkanlıklara sadık olmak, kendimizi güvenli ve konforlu hissetmeyi sağlar. Batı’daki bu örneği Ekrem’e uyarladığımızda da benzer bir psikolojik durumla karşılaşılır. Ben’ini korumak, geleneğe tutunmakla mümkün olmuş gibidir: Kaideler, mevcudiyeti yeni bir “sadme”ye karşı korumak ve var olmaya devam edebilmek için bilinçli olarak şiire yerleştirilir. Bir mahfaza işlevi gören gelenek, 19. yüzyıl Osmanlı çeviri faaliyetlerinin de belirgin özelliğidir. Doğu’dan “en çok tercüme yapılan ve en mühim eserlerin nakledildiği devir, Garp tesirlerinin gittikçe kuvvetlendiği ve büyüdüğü” on dokuzuncu yüzyıldır (Ülken, 1997: 320). Çeviri faaliyetlerindeki bu artış, 19. yüzyılda matbaanın yaygınlaşmış olmasının kaçınılmaz sonucudur elbette. Tanpınar, 19. yüzyılda matbaanın bir taraftan roman ve tiyatroyla yeniyi yayarken, diğer taraftan 16. ve 17. asırda açılmış olsaydı yapacağı “şeyi” gerçekleştirdiğini söyler (1997, 597). Ne var ki İslâm kültürü etkisi altında şekillenen Osmanlı kültürü ve edebiyatı Batı’nın değerleri karşısında benliğini korumak için bilinçli olarak ‘eski’ye, başka bir deyişle, tanıdık olana tutunmuştur.⁵

⁴ Bu elbette büyük bir iddiadır. Osmanlı şiirinin önemli bir kısmını da profan şiirlerin oluşturduğunu hatırlamak gerekir. Burada kast edilen Tanrı merkezli tasavvufi şiirdir.

⁵ 19. yüzyılda önce gayrimüslim cemaatler arasında, ardından Türk aydınlarının klâsik kavramına rağbetin artması da İslâm klâsiklerini yeniden keşfetme noktasında önemli bir sebep olabilir. Bunun yanı sıra, ulusal kimliklerin oluşmaya başladığı 19. yüzyılda gayrimüslim cemaatler arasında din kavramının bir kimlik belirleyeni olarak değerlendirilmesi de dinî eserlerin ilgi görmesinde etkilidir. Bkz. Joan Strauss, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Kimler, Neleri Okurdu? (19.-20. Yüzyıllar)” Çev. Günül Ayaydın Cebe, *Tanzimat ve Edebiyat Osmanlı İstanbul’unda Modern Edebî Kültür* içinde. Haz. Mehmet Fatih Uslu, Fatih Altuğ, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 3-63.

Bkz. Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, “Evangelinos Misailidis’in Karamanlıca Başyapıtı Temâşâ-i Dünya ve Cefakâr u Cefakêş ya da İki Kelise Arasında Bînamaz Olmak” *Tanzimat ve Edebiyat*

Ekrem'in şiirlerinde öznenin, kendisini Tanrı'dan ve tabiattan ayırması ve tüm bunları kendine muhatap olarak konumlandırması dikkat çeker. Âşık-mâşuk ilişkisi çerçevesinde de hissedilen bir kendinin farkında olma hâli söz konusudur. Nitekim "irtibat" yalnızca mutlak olan, hüküm koyan Tanrıyla soyut bir irtibat biçiminde anlaşılmaktan uzaklaşmaya başlar.

II. Zemzeme'deki Tevhid başlıklı şiirde muhatap olarak Tanrı ve belirginleşmiş bir özne yer alır; Agâh Sırrı Levend'in belirttiği gibi tevhitlerde "vahdâniyet-i ilâhiye", "sıfat-ı ilâhiye", "kudret-i ilâhiye" merkezi bir konumda iken Ekrem'in şiirinde odağın kendine doğru kaydığı görülür (1980: 71):

Bir harfini manzûme-i bî-gâye-i sun'un
Fehm eylemeden ben dahi şâir miyim Allah?

Abdiyyetimi vâsıtadır arza bu yoksa
Tevhîdine layık söze kâdir miyim Allah? (Ekrem, 1300: 6)

Klâsik tevhitlerin başlangıç kısımlarında bulunan Tanrı'nın "selbî" ve "sübûtî" sıfatlarına yönelik övgülerin yerine, kendini Tanrı'dan ayırarak kim olduğunu sorgulayan şiir kişisi ile karşılaşmak şaşırtıcı görünmektedir (İsen, 1992: XI). Ne var ki şiirdeki bu benlik bilinci ya da idraki Tanrı'nın aslında her şeyi yaratan bir sanatçı olduğu, kâinatın da onun eseri olduğu şeklindeki geleneksel düşünüş zemininde verilir. Bu sayede ilahi takdir düzenine de karşı çıkılmamış ama ona karşı yeni bir konum alınmış olur.⁶

Nağme-i Seher'deki şiirlerden biri olan Hikâyet'te Tanrı ile konuşmanın ardından kendine dönen şiir kişisi çareyi kendinde aramakla yeniliğin yolunu açar:

Bari kendim beni helâk edeyim
Bir avuç râh-ı yâre hâk edeyim

Gideyim eft ü hîz ile yâre
Bulayım kendi derdime çâre (Ekrem, 1288: 26)

Ne var ki bu iç konuşmadan tedirgin olmalı ki yüzünü tekrar Tanrı'ya, *geleneğe*, dönerek tövbe eder:

Tövbe tövbe kim eyledim isyan
Bana gamdır dilimde mâye-i cân (Ekrem, 1288: 26)

Üzüntüden ne yaptığının bilinmeyişiyle açıklanan bu hâl, bir günah çıkartma biçiminde de okunabilir. Ama artık "ben" ortaya çıkmıştır ve şair ne yapsa bunu üzerini örtemeyecektir. Ekrem'in **Takdir-i Elhân**'da "(...) şairler şiir söylemek için dünyayı niçin unutsunlar? Dünyadan hariç olan şiirler ne gibi şeylerden bahsedecekler?" (1301: 45) dediği yerden hareketle dünyadan hariç olmamanın koşulu yeniye meyildir. René Girard, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat** adlı kitabında ötekinin sırrıyla bizim sırrımız arasında bir fark olmadığını söyler (2007: 238). Ben ve öteki karşıtlığında "öteki"ne Ekrem'in sözünü ettiği "dünyadan hariç olmayan şeyler" olarak bakıldığında

Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür içinde. Haz. Mehmet Fatih Uslu, Fatih Altuğ, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 193-231.

⁶ Deniz Aktan Küçük'ün *Tanrısal Sessizlikte Yankılanan İnsan Sesi: Tevfik Fikret Şiirinde Dünyevileşme ve Ölüm* adlı doktora tezinde Tevfik Fikret'in şiirlerindeki dünyevileşme konusu ele alınır. Çalışmada Fikret'in şiirlerindeki dünyevileşmeyi Ekrem'in yol göstericiliğinin tayin ettiği tekrarlanırken, mutlak özne olarak Tanrı'nın merkezden alınışı ve yerine dünyevi öznenin getirilişi örneklerle detaylandırılır.

ihtiyaç duyulan yeniliğe karşılık geldiği görülür. Dünyadan hariç olmamak hem şiirdeki dünyevileşmeyi hem de dünyadaki yeniliğe bigâne kalınmayışı anlatır. Toplumsal kırılma dönemlerinde -ki bu dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşebilir- hassas duyargalar sahibi edebiyatçıların iyileşmeyi aynı kanalla sağladığı iddia edilebilir: Bir Rönesans aydını ile Romantik dönem aydını ya da bir 19. yüzyıl Osmanlı aydını, birbirinden habersiz olarak aynı “şeyi” deneyerek iyileşebilir. Bu iddia, aradaki yüzyıl ve kültür farkına rağmen neden birçok metnin birbirini hatırlattığını ya da çağırıldığını anlamayı da kolaylaştırır. Tanrı’ya, insana, eşyaya, tabiata aynı şekilde bakmanın bütün olanaklarının yitirildiği dönemlerde çıkış hamlesi benzer düşünce biçimleriyle sağlanır. Bu “varoluş” bir baş etme yöntemi olarak da değerlendirilebilir.⁷

Buradan hareketle, *Zemzeme*’nin birinci kitabındaki Tevhid başlıklı şiir Tanrı’ya kavrayışta insan aklının yetersizliği şeklindeki klâsik düşünce ile başlar. Tevhid’den sonra gelen Tasvîr’de⁸ ise “seyreylenen”, “fikredilen”, “gûş edilen, beş duyu ile algılanabilen bir kendini bilme hâline geçilir. Bu kavrayış, keskin bir geçiş değildir belki. Çünkü,

Her nakş-ı bedî’-i hayret-endûd
Bir cilvesidir Cenâb-ı Hakk’ın
Her şî’r-i belîğ-i hikmet-âlûd
Bir nüktesidir kitab-ı Hakkın (Ekrem, 1306:11)

Şeklindeki mısralarla yaratıcı/sanatçı olarak düşünülen klâsikleşmiş Tanrı algısı devam etmektedir.

Yine “eski”nin “yeni”ye alıştırmada bir mahfaza işlevi gördüğü şiirlerden biri olan *Zemzeme*’nin birinci kitabındaki *dem-i seher* redifli gazelde Ekrem kendi şiirini şerh eder. Bu tavır, şerhten ziyade inşirahtır:

“Tamamiyyet-i ifadeden mahrum olan bu makûle neşâyide ise nâzımları tarafından -tekmil-i lafz ve izâh-ı mânâ yolunda- birer makale tezyili de’b-i üdebâyâ muvâfık olmasa da nefsü’l-emrde o kadar münasebetsiz değildir zannederim. Binaenaleyh ben de lafz ve mânâsını noksan veya tabir-i diğerle daha ziyade tevsi’e şâyan gördüğüm şu gazel-i nâçizimi şerh ve tefsir yolunda birkaç söz yazmaya cüret eyledim” (Ekrem, 1306: 51).

Bu kısa açıklamada iki unsur dikkat çeker: Bunlardan biri Ekrem’in neden gazelini açıklama ihtiyacı hissettiğidir. Bunun nedeni gazele “sığmayan” lafzın ve mânânın yeni yolda ifadesine ihtiyaç duymasıdır ki bu kısım yeniliğe meyil olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, bu denemenin üdebâyâ muvâfık olup olmadığına dair şüphesidir. Sonuç olarak Ekrem, klâsik bir gazeli şerh ederek eskinin içinden yeniye göz kırpmıştır.

⁷ Recaizade Mahmut Ekrem’in *içsel* kaynakları üzerinde durduğumuz ve devam eden bir çalışmada *iyileşmenin* aynı yerde/yerlerde aranması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Burada kast edilen şudur: Doğu’da ve Batı’da birbirinden habersiz olan yazarların, şairlerin benzer toplumsal, siyasal sıkışmışlıktan çıkmak için aynı yönteme meyletmesidir. Sürecin yalnızca konu olarak değil, teknik olarak da kişiyi aynı kaynaktan buluşturmasıdır. Bu bakış açısı; edebiyatın kendi içinde bir sürekliliği olduğunu ve edebi yönelimleri açıklarken bunları yalnızca Batı’dan etkilenmişlik bağlamında tartışmanın, sebeplerden yalnızca biri olduğunu da görmemizi sağlar. Tespit ettiğimiz pek çok örnek bu iddiayı ispatlar niteliktedir.

⁸ Bu şiir, Mir’ât-ı Âlem’in dokuzuncu sayısında Manzûme başlığıyla neşredilir (28 Şubat 1299). Aynı sayının 137. sayfasında yer alan ve kucağında kuzu olan bir kız resmi için yazılmıştır. Bu şiirin bir başka özelliği ise Gibb tarafından The Glasgow Herald Gazetesi’nin 1884 tarihli sayısında tercüme edilmesidir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Nagihan Gür, “İngiliz Gazete Arşivinde Osmanlı Şiirinin İzlerini Sürmek (1835-1900), Erdem, Haziran 2019, Sayı: 76, s. 153.

Bu kısımda ele alınacak son şiir *Zemzeme*'nin üçüncü kitabındaki Âteşin başlıklı şiirdir. Burada dikkat çeken husus bir mısraın, başka türlü de yazılabileceğini dipnot olarak gösterilmiş olmasıdır. Şiirde geçen “Sâye-i mihrindedir ey meh ki izler terk eder /Evc-i ulviyyette sıyt-ı iştiâhım âteşin” (Ekrem, 1301: 31) beytine “Bu beyit şöyle de ifade olunabilir” notuyla müdahale edilir. Yeni beyit şöyledir: “Terk eder izler semâ-yı i'tilâda şu'le-tâb/Sâye-i mihrinde oldu iştiâhım âteşin” (Ekrem, 1301: 31). Şiirin değiştirilebilir olması geleneğin, kaidelerin şair istemezse var olmayacağını düşündürmesi bakımından dikkat çekicidir.

2. İçedönüklük

Kant, özne konusundaki meşhur denemesinde aydınlanmayı olgunlaşmamışlık halinden çıkış olarak tarif eder ve ekler: “*Sapere aude!* Kendi aklını kullanmakta cesur ol!” (Kant, 1983: 139). Rousseau, Emile’de insana kendi hayatını yaşamasını salık verir. Ekrem’in çağdaşı olan Alman düşünür Nietzsche “Tanrı öldü!” derken, evrenin tek anlamlı bir düzen olarak algılanışının sonuna işaret eder. Bağımsız bir insan olabilmenin, kendini bağlayan kaidelerden kurtulmakla ve kendine dönmekle mümkün olacağını ifade eder bu cümleler. Gerçek bağımsızlığı bir tür sadelikte bulan bu anlayış; tabiata, insan tabiatına dönüşün de motivasyonlarından biridir. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*’nde⁹ kendi kendine itaati bir siyaset formülü olarak öne çıkarır. Rousseau’nun Ekrem üzerindeki etkisi bilinen bir olgudur. Rousseau ile Ekrem arasındaki ilgi yalnızca tabiata yönelik bağlamında bir romantik hakikat biçiminde değil, bireyin iç sesinin yankısı olabilmelerinden de kaynaklanır. Tanrı’nın, mutlakın ya da kaidelerin “insan” denen varlığın uzağına düşürülmesi ve bu sayede “öz” algımızın dev yorumların ağırlığından kurtulması yeni bir anlam arayışı ihtiyacını doğurur.

Bu sürecin edebiyatı yeni bir kaynağa yönelmek zorundadır ve kaynak, insanın içinde aranır. Coetzee’nin dediği gibi “sesini yitirmişlerin yankısı olarak edebiyat” sesi kısılmış olan öznenin doğrudan kendisini anlatacak bir ifade aracına dönüşür (Gürbilek, 2015: 114). Kendini keşfetme dediğimiz şeyin kökeni Augustinus’a kadar gider. Onun ortaya çıkardığı içe dönük dönüşüm, Batı’da olağanüstü etkili olur. İçimize döneriz; ancak bunu zorunlu olarak Tanrı’yı bulmak için değil, “hayatlarımız için bir düzen, bir anlam ya da haklı çıkarma bulmak için” yaparız (Taylor, 2012: 272). Bu bağlamda Rousseau’nun *İtiraflar*’ı¹⁰, Wordsworth’un *Prelüd*’ü¹¹ son derece önemli metinlerdir. İnsanın dünyada, “vâdî-i vahşette” tek başına kalışıyla, kendini icat etmesi arasında yakın bir ilgi bulunur. Weber’in büyüünü kaybeden dünya dediği yerde kendini anlamlandırmanın yolları aranır. Dağılan ufku toparlama gayretidir bu. Tüm bağlardan kopma, tek başına ve istikametsiz kalma arasındaki sıkışmışlık 19. yüzyıl gerçeği olarak Osmanlı’da da hissedilir. Burada, kaynağını kültürel farklılıklardan alan bir yorum söz konusudur. Şöyle de söylenebilir, etkilenmelerin biçimini kültürel farklılıklar belirler. Ekrem’deki içe çekilmenin kökleri Romantizm’le ilgilidir. Bununla birlikte Descartes’tan, Kant’tan itibaren Batı genelindeki düşünce eğilimlerinin Ekrem’in tabiatına uygun bir biçimde yaşanmış olabileceği inkâr edilemez. Geleneksel ontik teorilerin sonunu işaret eden “büyüsü bozulmuş bir dünya”da İslâm epistemolojisine yer bulmakta zorlanmak anlaşılır bir durumdur. Ayrıca, 19. yüzyılda

⁹ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. V. Günyol), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

¹⁰ Jean Jacques Rousseau, *İtiraflar I, II*, (Çev. O. Sarıkaya), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2018.

¹¹ William Wordsworth, *Prelüd, Bir Şairin Zihinsel Gelişimi*, (Çev. N. Ağıl), İstanbul, YKY, 2010.

Osmanlı'nın yaşamış olduğu siyasal ve kültürel hamleler de içe dönüklüğü çağırıştır. Meselelerin tazyikinin, şairi/sanatçıyı kaçınılmaz tercihlere sürükleyişidir bu. Bu tercih bazen bir şiir formunda ifadeye bürünür; bazen müzik ya da roman. İfade ediş, soru sorma biçimine dönüşerek bir tür hayat arayışı haline gelir. Ekrem'in şiirlerindeki öznellik ve özgünlük bu tür bir sorunun, hayat arayışının cevabı niteliğindedir.

İslâmî inanç ve düşünce sistemi etrafında teşekkül eden Osmanlı kültüründe “vahdet” kelimesi, önemli bir kavramsal çerçeveye sahiptir. Bu kelime, Tanrı'da bir olma, bütün mevcudiyeti Tanrı'nın varlığında buluşturmayı ifade eder. Burada kozmolojik bir nizam düşüncesi de sezilir. Buna göre tabiattaki her unsur; olması gerektiği şekilde, zamanda ve yerde var olmaktadır. 19. yüzyılda akıl, nakille yer değiştirmeye başladığında vahdet/birlik düşüncesi daha seküler bir şekilde karşımıza çıkar. Esasında bu, zihni bir değişimdir ve yeni bir “lokalizasyonu” beraberinde getirir: Tanrı nizamından toplum nizamına; Tanrısal sözleşmeden toplumsal sözleşmeye geçiş. “Tanzimat” tanzim, nizam, düzen kelimelerinin anlamsal boyutuyla birlikte düşünüldüğünde bir tertibi, toparlanmayı ifade eder. 19. yüzyıl Osmanlı siyasal yaşamındaki birçok hamle, maruz kalınan birçok sonuç bu toparlanmayı zorunlu kılar: Tanzimat reformlarının ana teması idari merkezileşmedir. Bu idari toparlanmayla yönetimin çok başlı yapısı giderilmek istenir, taşradaki âyânın otoritesi eritilerek karar verme mekanizması imparatorluğun merkezine, kalbine bağlanır. Diğer yandan, Osmanlı artık Doğu'da ve Batı'da ilerleyemeyeceğini kavrar, elde kalan toprakların varlığını muhafaza etmeye yoğunlaşır. Osmanlılık fikri bir kurtuluş hamlesi olarak öne çıkar. Tanrı merkezli düşünüşün vahdet algısı, yerini ittihat düşüncesine bırakır. Osmanlı'nın 19. yüzyıl gerçeği olarak da ifade edilebilecek bir siyasi içe çekiliş, birliğin seküler bir birlik olarak anlaşıldığı bir ton göze çarpar. Bütün bunlar, Osmanlı açısından bir büyü bozumuna işaret eder. Artık ne vahdet felsefesi hükmünü koruyabilir durumdadır ne de yeni topraklar kazanma yoluyla genişleme, büyüme söz konusudur. Osmanlı, küçülme yoluyla yavaş yavaş içine; Tanrısal/kozmetik düzenden ayrılıp “dünyaya” kapanmaktadır.

Tanrı nizamından toplum nizamına geçişteki zihni mekân değişimi vasıtasıyla özne ile dünya arasındaki perde ortadan kalkar; anlama, karar verme potansiyeli öznenin içine yerleştirilir. Ekrem'in şiirlerinde içe dönüş; bugünün şiir dilini, hayal dünyasını anımsatan mısraların doğmasına vesile olan içsel bir özgürleşmeye zemin hazırlar. Duyguları üzerinde düşünmeye başlayan “şairin” kendini tanımasıdır bu biraz. Ekrem'in, şiirde her zaman öncelik verdiği samimiyet bu sayede tesis edilmiş gibidir.

Zemzeme'nin birinci kitabındaki Şarkı'da “Dil-bestenim, meshûrunum/Üftâdenim mecbûrunum” (Ekrem, 1306: 63) diyen Ekrem, Ümit Yaşar Oğuzcan'ın Islak Gül adlı şiirine ne kadar benzer: “Afrikalı kölenim senin, esirinin, mecburum” (Oğuzcan, 1990: 15). Yine aynı *Zemzeme*'de geçen “Evvel senin tasavvurun eylerdi sonramı” (Ekrem, 1306: 75) mısraı Ümit Yaşar'ın “Sen yoksan o yokluktur, senden öncesi yoktu” mısraını çağırır (Oğuzcan, 2010: 12).

Zemzeme'nin ikinci kitabındaki Teevvüh şiiri de anlam itibarıyla bugünkü şiire yaklaşıp:

Ben olaydım elinde ah o kitab!
 Bana mâtuf olaydı enzârı,
 Seyredip bir zaman o dîdarı;
 Gâlip olduktan sonra çeşmine hâb;
 Düşerek yastığa elinden ben;
 Bûs edeydim cebin-i pâkinden! (Ekrem, 1300: 55)

Ekrem’de geleneğin içinden sıyrılmayı başarıp bugünün ufkuyla kavuşan “Nasıl çıldırmadım hayretteyim hâlâ sevincimden” (1306: 70), “Ettim nasıl cesaret hayretteyim bugün de” (1300: 20), “Hayat bende mücerred seninle kâimdir” (1311: 104) gibi mısraları içe dönük dönüşümün kaçınılmaz sonucu olan bir “taşma” (içe dönük taşma) olarak düşünmek mümkündür.

2. Gündelik Hayatın Benimsenmesi

Edebiyatın, ideolojik bir işlev kazandığı dönemde Ekrem, dünyaya başka türlü de bakılabileceğini göstermiştir. İnsanı günlük hayatın içine yerleştirmek, modernlik yolundaki en güçlü fikirlerden biridir. Bu fikir, Batı’da kaynağını Yeni Ahit’ten alır: “Hayat, iyi bir tefekkür hayatına ve kişinin bir vatandaş olarak eylemine destek ve zorunlu arka plan olarak önemlidir” (Taylor, 2012: 34). Batı uygarlığının dönüm noktası olan 16. yüzyıl Reformasyon döneminde bu fikir Hıristiyanlıktan esinlenmiş bir anlayışla yeniden ele alınır. Buna göre, yüksek yaşam formları olarak değerlendirilen ve hayatın ibadetle ve Tanrı korkusuyla, Tanrı’ya yönelişle “iyi” olarak yaşanabildiği algısı terk edilerek, yerine evlilik ve meslek hayatı gibi Hıristiyanlık ahlakında ikincil olan unsurların öne çıkartılmasıyla şekillenen bir yaşam modeli yaratılır. Mutlak ve değişmez olarak nitelendirilen unsurların -mutlak idealin, mutlak güzelliğin, mutlak iyinin- tahtından edilişi anlamına gelir bu. Ahlâk kaynaklarının yeri konusunda yeni algılar oluşur ve kişisel sorumluluk fikri öne çıkar. Başka bir ifadeyle Tanrı merkezli düşünüş, yerini Tanrı’nın da içinde olduğu bir dünyevi hakikate bıraktığında ahlâk kategorisi de dünyevileşir. İlahi olan, kutsal olanla yer değiştirir.

19. yüzyılda Batı’yı bir kitap gibi okuma gayretine soyunan Osmanlı aydını, bu söz konusu kitabı kendi yönelimleri doğrultusunda yorumlamıştır. Namık Kemal, bu “yapıtı” özgürlük kapısından girmişse; maddi ve somut olan üzerine kurulu olan Ekrem de “öz” kapısından girmiştir. Namık Kemal için özgürlük, hayati bir kavramdır. Hem büyük “vatan” coğrafyası için hem de bireysel tarihi/talihi açısından. Aynı şekilde Ekrem de arka arkaya yaşadığı kayıpların acısıyla ruhunda izler bırakan hislerin, hayallerin kapısından girer Batı’ya. Ölümü makûs bir kader olarak yaşayan Ekrem için bu dünya acılarla doludur. Bu, onun şiirlerine mükemmeli öne çıkarmaktan ziyade, mükemmel olmayanın var olabileceği bir dünya algısı biçiminde yansır. Böyle bir dünyada idealin yerine, gündelik hayatın içinde herhangi bir unsura yer bulmakta zorlanmaz. Bu, Ekrem’in şiirini modernlikle buluşturan unsurların başında gelir.

Zemzeme’de dile getirdiği fikir, his ve hayal güzelliği; kendine bu dünyanın içinde bir yer bulan öznenin fikri, hissi ve hayalidir. Başka bir deyişle, güzelliği dış dünyanın ruhta meydana getirdiği tesirler olarak değerlendirir ve bu görüş, daha sonra Fikret’in şiirlerinde en yüksek noktaya ulaşır. “Dünyaya güzel üzerinden tepki verme”, güzelliği Tanrı’yla ilişkilendiren klâsik anlayışın sonunu işaret eder; başrolü özneye verir. Güzel karşısındaki tepkiler bireysel farklılıkları doğurur (Küçük, 2014: 93). İnsanı “çeşitlendiren” bu anlayış Batı’da Kant felsefesinin özneye giden yoldaki önemli duraklarından biridir. Dünyanın şahsi bir deneyim olarak yaşanması önemli bir başlıktır. Bu bölümde ele alınacak olan şiirlerde aşk, ölüm ve tabiat şahsi olarak yaşanabilmeleri üzerinden ele alınacaktır.

Tanpınar, şiirde ölümün baskın bir tema oluşunu romantik eğilimlere bağlayarak, öznel dışavurumun önem kazanmasıyla ilişkilendirir. Tanpınar’a göre, ölüm “mühim ve acıklı bir hadise” olarak “santimental davranışları şiirin kendisi zanneden bir nesil için tabiatıyla ön plana geçecekti” (1997:538). Ekrem, gerek *Talim-i Edebiyat*’ta, gerek *Takdîr-i Elhân*’da ve gerekse şiirlerinde ölüme hususi bir yer ayırır. *I. Zemzeme*’deki şiirlerden biri olan Tahassür, Ekrem’in doğar doğmaz vefat eden kızı Pirâye için

yazdığı bir şiiirdir. Şiirden önce kısa bir mensur parça ile Pîrâye'nin bu dünyadaki kısacık yaşamı hikâyeleştirilir. Bu kısım, aynı zamanda Ekrem'in günah çıkardığı yerdir: Pîrâye öldükten sonra bir kez bile mezarını ziyaret etmemiş olmaktan kaynaklı mahcubiyetin ifadesi. Bir gün, bir "kuvvet-i ma'neviye" onu kabristana çekmiştir; ne var ki kızının kabrinin nerede olduğunu bilmez. Nerede olduğunu hatırlama maksadıyla bir ağacın altına oturduğu vakit, karşısına iki melek çıkar. Bunlardan birinin (*Pîrâye*) gözleri "eşk-i tazallüm nisâr" etmekte, diğerininki (*baba-şiiir kişisi*) ise "cellâdâne ve menfur" bir tavırla kan içinde görünmektedir (Ekrem, 1306:17). O an, "şiddetlice bir rüzgârın tahrîk-i aġsân ile hâsıl ettiği mâtem-fezâ şemâtet içinde" mersiyeyi terennüme başlar (Ekrem, 1306: 17). Bu satırlarda Ekrem'in ölüm ve ölen kişi karşısındaki duruşu Divan şiiirinin ölümüne yaklaşımından oldukça farklıdır. Daha doğru bir deyişle, şiiirden önceki bu kısa giriş yeni bir duyuşu haiz şiiirle karşılaşılabileceğinin işaretini verir:

Ah kim Pîrâyemin işte bu yerdir meskeni!
 Şu siyeh topraklar olmuş idi nûrun mahzeni
 Gelmedim o beş sene bilmem ne yanda medfeni
 Ey mezâristân bana ettirme âh u şîveni!
 Rahmedip agâh edin ey servler taşlar beni!
 Bî-nişân terk eyledim eyvah evlâdım seni!
 Söyle yavrum eyleyim şâd-âb-ı gıryem hâkini?
 Hangi topraktır senin örten vücûd-ı pâkini?

Züldür on beş yılda bir kerre ziyaret kabrini.
 Yok hicâbımdan taharriye cesâret kabrini.
 Ger zaman ettiyse pâmâl-i hakâret kabrini,
 Bir vazifeydi bana etmek imâret kabrini. (Ekrem, 1306: 18)

Klâsik şiiirde ölüm bir son değil, bir başlangıçtır. Dünya ise geçiciliği bağlamında bir misafirhane olarak değerlendirilir. Ölümden sonraki hayata inanç, ölenin ardından kederlenmenin yersizliği bağlamında güçlü bir iknadır. Ayrıca ölüm kederi, Allah'a isyan biçiminde de düşünülür. Tasavvuf inancındaki kavuşma izleği ölümün istenen, beklenen bir unsur olarak görülmesinde etkili olmuştur. Taziyetname türündeki örneklerde de görüldüğü gibi Osmanlı edebiyatında ölümüne bakış "sabır"la birlikte düşünülür. 18. yüzyıldan sonra ölümün hissediliş biçiminde önemli değişiklikler olur. Bu tarihten sonra mersiyelerde, gelenekten kopma ve ölümü kederle karşılayan bir yaklaşım görülmeye başlar (İsen, 1994: 11).

Ekrem'in Tahassür şiiirinde de ölüm acıklı bir olay olarak ele alınır. Şiiirin ahirete değil, bu dünyada yaşayan bir varlığa duyulan özlem biçiminde tasarlanması ölüm karşısındaki dünyevi bir tepkidir. Bununla birlikte, şiiir kişinin on beş sene boyunca mezarı ziyaret etmemesi, geleneksel düşünüşten izler taşır. 18. yüzyıldan önce ölüm, anonim bir vâkıdır. 18. yüzyıldan itibaren modernleşmeye ve aslında şahsileşmeye koşut olarak gelişen ölümüne yeni bir bakış dikkati çeker (Eldem, 2005: 10). Ölen kişinin bedeninin nereye bırakıldığının bilinmesi kadar mezar taşlarının şiiirlerle süslenmesi gibi detaylar önem kazanmaya başlar. Bu, ölenin kimliğini muhafaza etmenin de bir yoludur. Şiiirde, yeri tahmin edilemeyecek kadar kendi hâline bırakılan bir mezarı arama telaşı, sembolik de olsa ölü bedeninin sahiplenişini ifade eder; ebedî ruh karşısında geçici bedeni öne çıkarır. Bu sayede ölüm, bu dünyadaki bir kayba atfedilmiş olur. Şiiirin ilerleyen bölümlerinde şiiir kişisi "fikrime gömdüm diye hiç etmedim kabrin hesap" itiraf cümlesiyle hem bütün bu geleneksel ölüm algısını hem de oradan kopuşu yansıtmış olur.

Bedenin ve onunla temsil edilen dünyeviliğin öne çıktığı bir başka şiir de Mersiye şiiRIDIR. Şiir, Şûra-yı Devlet azasından merhum Mithat Bey'in kaleminden kızı için yazılmıştır:

Fâhirem dört buçuk yaşında senin
Yaraşır mıydı toprağa bedenin?
Gömleğin çâk edip yamân eller
Biçtiler cismine göre kefenin
Şimdi ıslak durur sirişkimden
Koklayıp öptüğüm o pîrehenin.
Söyle yalnız mısın ciğer-pârem
Isıtan yok mu hâk içinde tenin?
Bülbül-i nâtkan neden sustu
Soldu mu âh gonçe-i dehenin?
Hûn eder kalbi zikri-i her hâlin
Ağlatır çeşmi yâd-ı her sühanın.
Görüyor gözlerim meleklerle
Seyr ü ârâmını semâda senin! (Ekrem, 1306: 21)

Şiirde, bedeninin ölümüyle beraber değişimi ölüme yeni bir bakışı beraberinde getirir. Bedenin dikkat çeken ve önemsenen bir kavram oluşuyla, ölen kişinin bu dünya içindeki sağlıklı görüntüsü değerli kılınmış, ölümün bütün güzellikleri yok ettiği algısı oluşmaya başlamıştır. Yanı sıra, bedeni toprağa yaratırmamak ve ölenin, toprağın altında yalnız olduğunu duyumsamak İslâmî düşünce pratiğinin oldukça uzağına düşer. Şiir kişisi, melekler dâhil, ölüme ve öte dünyaya ait kategorileri bu dünyanın içine yerleştirir.

Mükemmel güzelliği kendinde toplayan sevgili imajı Osmanlı klâsik şiirinin temel özelliklerinden biridir. Sevgili, bu mükemmelliğin verdiği özgüvenle sonsuz bir kayıtsızlık içinde âşığa eziyet eder. Âşıkta bu eziyette büyük bir zevk duyar, eziyeti aşkın bir parçası olarak gördüğünden bitmesini dilemez. Sevgilinin nasıl övüleceği, ne şekilde tarif edileceği gelenekçe belirlenmiş olan klâsik şiirin mükemmel güzellikteki sevgili tipi, bu güzelliği Tanrı'dan aldığı için hiçbir şekilde olumsuz sıfatlar taşımaz. **II. Zemzeme**'deki şiirlerden biri olan Teessüf, sevgilinin her hâlini güzel bulmayan bir âşıkta yer verir. Burada dikkat çekici olan husus, sevgilinin âşıktaki olumsuz imajı değildir sadece. Âşık; sevgiliyi ağzı, burnu, kaşları, yani dış görünüşüyle güzel ya da çirkin olduğu yönünde değerlendirmeyiz; bunun yerine sevgilinin bilgisini sınırlar. Ekrem'in bilme ve bilgi kategorisine verdiği önem yalnızca bu şiirle sınırlı değildir; başka şiirlerinde ve nesirlerinde de bu konuya değinir. Teessüf şiiri şöyledir:

Mâ'nâya şâmil olmadı sûri nezâketin,
Evvel tekellümünde iyân oldu gızatın.
Sözdür mihekk-i cevher-i mâhiyyet-i beşer,
Bir sözle anlaşıldı senin de meziyyetin.
Söz söyledin ne olduğunu şimdi anladım,
Ağz açmadan mücânebetinde isâbetin.
Perverde-i cehâlet imişsin yazık sana!
Bildim bu hâli kalmadı nezdimde kıymetin.
Hissin olaydı bâri biraz neyse ne fakat,
Mahv eylemiş o feyzi de fart-ı cehâletin.
İrfân u hiss ile çekilir nâzınız sizin,
Bunlar ki sende yok, senin olsun melâhatin!
Bilmem diğerlerince nasılsın fakat benim,
Yokmuş hitâb-ı aşkıma asla liyâkatın. (Ekrem, 1300: 83)

İdeal sevgili tipi burada sevgili adayına dönüşmüştür. Şiir kişisi, belki de birçok kişi içinde “o” sevgiliyi seçmiş; ama bir konuşmasıyla ne olduğunu anlamıştır. Sevgilinin seçilen biri olarak algılanışı, şiir yazma eylemine bakışı da belirler: Klâsik anlayışta, şiir henüz ortada yokken, yazılmamışken de vardır. Bu mevcudiyet, şiiri mecbur kılar. Başka bir ifadeyle kalıplar, kaideler kendi ısrarını sürdürdükçe şiir yazılır. Burada ise şiir, bir farkı ortaya koymak için yazılmıştır. Şiir kişisi, sevgili adayının cehaleti karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşar ve bu hayal kırıklığının kendisinde bıraktığı tesiri şiirleştirir. Bu farklılık anlayışı, insanın şahsi özelliklerindeki farka da tekabül eder. Herkes, herkese güzel gelmek zorunda olmayınca şiir yazma eylemi de bir seçime tâbi olur. Dış dünyanın, kendinde bıraktığı tesirin gücü nispetinde yazılır.

Ekrem’in şiirlerinde tabiat, maddi ve somut olarak algılandığı için duyuşsal yetiler vasıtasıyla tecrübe edilebilir olan hakikate varma noktasında önemli bir mekândır. Görünenin arkasında görünmeyene ulaşmayı amaç edinen klâsik şiir alışkanlığının yerine, Ekrem’de doğrudan ulaşılabilir, görülebilir bir tabiat algısı vardır. Şiirdeki fikrin hakikate uygun oluşunu bir meziyet olarak değerlendirir. Gözle görünen tabiatın dışına çıkmamaya özen gösteren Ekrem, Âsâr-ı Nesriye- Âlem-i Hayâlde Mehtâb adlı mensur parçada tabiatı yürüyerek keşfe çıkar. Yürüyüş, Romantizm’in önemli kavramlarından biridir. Dünyanın içinde “yaya olma” durumunu tecrübe etmek, bu dünyanın gelip geçiciliğine bir atf değildir. Yürüyüş, düşünmeye eşlik eden günlük bir eylem olarak tasarlanır. Yürüyüş esnasında tabiattaki güzelliklerin keşfini tayin eden, insanların zevk derecesidir. Şiir kişisi, tabiatı “can gözüyle temââ”ya başladığında tabiattaki “letâfetin şarâb-ı âb u tâbiyla sermest-i hayret olmuş” bir hâlde “kuvâ-yı akliyye”sinin “tulû’-ı hakikatten sonra hiss olunur surette her biri bir cihete akıp” gittiğini fark eder (Ekrem, 1288:139). Burada hayret kelimesi, Tanrı’nın yaratıcılığına duyulan hayranlığı da ifade etmektedir. Dolayısıyla şiir, bu yönüyle hem kişisel bir tabiat deneyimini hem de tabiattaki Tanrısal kudrete duyulan hayranlığı birlikte var eder.

Sonuç

Adorno’ya göre “her şeyi” tek bir formülle açıklamak ya da aynı sisteme entegre etmek ikilikleri saf dışı bırakmayı, bunun yerine birleştirme ihtiyacını gidermeyi ifade eder. Ardından, şu soruyu sorar Adorno: “İkicilik neden tatmin edici olmasın?” (Adorno, 2012: 101). Kültür ve edebiyatımızda *düalizm*, üstesinden gelinmekten ziyade, bastırılarak aşılmaya çalışılmıştır. Ekrem’in şiirlerinde belirgin olan zıtlıkları, söz konusu ikiliğin aşılması zor sancılı olarak değil; bir hakikatin iki yüzü olarak değerlendirmek mümkündür. Ekrem’de “doğa” ve “zorunluluk” temel kavramlardır. Aslında bu kavramlar şiirlerinin ve bütün eserlerinin felsefesini ifade eder; ayrı ayrı var oluşlarıyla değil, birlikte var olabilmeleriyle. Doğa, kaynağını yalnızca Romantizm’den alan bir kavram olmanın ötesindedir Ekrem’de. Zorunluluklarsa kaideler, başka bir ifadeyle bütün bir şiir geleneğinin, kültürün gölgesidir. Doğa, mecburiyetlerin yumuşatıldığı bir özgürlük alanı açar. Ekrem’in şiirlerinde doğal olan, her zaman insan tabiatıyla birlikte değerlendirilir ve insanın olduğu her yerde şahsi ve farklılaşmış bir his, hayal ve fikir bulunur. Hislerin, hayallerin, fikirlerin çeşitlenerek çoğalması bütün zıtlıkları eriten bir ideal olan Tanrısal hakikatin, mutlak birin çözülmesidir aslında. Ekrem, insanı bağlamdan -mutlaktan- koparmadan; ama aynı zamanda onun içinde eriyip yok olmasına fırsat vermeden ele alır. Klâsik düşünüş ile modern düşünüşün birbirini yok etmeden ilerlediği bir yapı sunar bu bize. Bu nedenle Adorno’nun sorusu önemlidir. İkicilik neden tatmin edici olmasın? Her şeyi birleştirmek zorunda mıyız? Ekrem’deki ikili düşünce, insan ruhundaki farklılıklara alan açar; dahası, karakterizasyona kapı aralar. Ekrem’in fikirlerinin barutunu insan ruhunun özerkliğine

duyduğu inanç ateşler. Şiirlerinde doğanın aydınlatılmamış kısmının yeniden üretilmesi, ruhtaki derinliklerin keşfinin metaforudur.

Kaynakça

- Adorno, T. (2012). *Ahlâk Felsefesinin Sorunları*. (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Eldem, E. (2005). *İstanbul'da Ölüm: Osmanlı İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çotuksöken, B. (2013). *Felsefe: Özne-Söylem*. İstanbul: Notos Kitap.
- Girard, R. (2007). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebî Yapıda Ben ve Öteki*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gür, N. (2019). İngiliz Gazete Arşivinde Osmanlı Şiirinin İzlerini Sürmek (1835-1900). *Erdem*, 76, 139-162.
- Gürbilek, N. (2015). *Sessizin Payı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İsen, M. ve Macit, M. (1992). *Türk Edebiyatında Tevhitler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kant, I. (1983). Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt. (Çev. N. Bozkurt). *Felsefe Yazıları*, 6. Kitap içinde. İstanbul: Yazko Yayınevi.
- Küçük, D. A. (2014). *Tarımsal Sessizlikte Yankılanan İnsan Sesi: Tefik Fikret Şiirinde Dünyevileşme ve Ölüm*. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Levend, A. S. (1980). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Oğuzcan, Ü. Y. (1990). *Acılar Denizi*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- _____ (2010). *Şiir Denizi II*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1288). *Nağme-i Seher - Mensur Bazı Hayalât ve Âsâr-ı Sâire İle Müzeyyel Divançe-i Eş'âr*. (basım yeri yok).
- _____ (1306). *Zemzeme I*. (İkinci Tab'). İstanbul: Karabet Matbaası.
- _____ (1300). *Zemzeme II*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzyiya.
- _____ (1301). *Zemzeme III*. İstanbul: Matbaa-i (E.K.) Tozluyan.
- _____ (1301). *Takdir-i Elhân*. Dersaadet (İstanbul): (Mahmud) Bey Matbaası.
- _____ (1311). *Pejmürde*. Konstantiniyye.
- _____ (2016). *Talim-i Edebiyat-Eleştirel Basım*. (Hzl. F. Öztürk). İstanbul: DBY Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2012). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2018). *İtirafı I, II*. (Çev. O. Sarıkaya). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1997). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Taylor, C. (2012). *Benliğin Kaynakları-Modern Kimliğin İnşası*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1997). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Strauss, J. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler, Neleri Okurdu? (19.-20. Yüzyıllar). M. Fatih Uslu ve F. Altuğ (Ed.), *Tanzimat ve Edebiyat Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebî Kültür* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şimşek, Ş. Ş. (2020). Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca Başyapıtı Temâşâ-i Dünya ve Cefakâr u Cefâkeş ya da İki Kelise Arasında Bınamaz Olmak. M. Fatih Uslu ve F. Altuğ (Ed.), *Tanzimat ve Edebiyat Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebî Kültür* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wordsworth, W. (2010). *Prelüd, Bir Şairin Zihinsel Gelişimi*. (Çev. N. Ağıl). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

CENAP ŞAHABETTİN SEMBOLİST MİDİR?

İsmail SÜPHANDAĞI*

Öz: Cenap Şahabettin'in, ağırlıklı olarak sembolist ve parnasyen şairlerden etkilendiği ifade edilir. "Manzumenin elîâz ile resmedilen bir levha" olduğu görüşünü savunan şair, şairlerinde yeni şekil ve duyulara yer verir. Şairlerinde, resim ve musikinin imkânlarını bir araya getirmeyi sıklıkla deneyecek olan şair, bunlara kendine münhasır edebî telakkilerini de katar. Böylece Türk edebiyatında Batılı sembolist düşünüşten farklılık gösteren bir sembolizm yorumuna varır. Bu çalışmanın amacı çoğunlukla kendisinin ilk sembolist şair olduğu ifade edilen Cenap Şahabettin'in ne ölçüde bir sembolist olup olmadığını tartışarak ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Cenap Şahabettin, Şair, Sembolizm, Gelenek, Soyutlama, Tabiat, Kişileştirme.

Is Cenap Şahabettin A Symbolist?

Abstract: It is stated that Cenap Şahabettin was mainly influenced by symbolist and parnassian poets. The author who defends the idea that "poetry is a painting made by words." includes new words and feelings in his poetry. In his poems, the poet, who will often try to combine the possibilities of painting and music, also adds his own unique insights. Thus, he reaches an interpretation of symbolism in Turkish literature, which differs from Western symbolist thinking. The purpose of this study is to reveal by discussing to what extent Cenap Şahabettin is a symbolist, who is often said to be the first symbolist poet.

Keywords: Cenap Şahabettin, Poetry, Symbolism, Tradition, Abstraction, Nature, Personification.

Giriş¹

Batı edebiyat akımlarının tâ başından dünyanın birçok edebiyatını etkisi altına aldığı bilinmektedir. Fakat kendine özgü bir epistemik ve ontik temelden beslenen Batı edebiyat akımlarının Batı dışında kalan herhangi bir edebiyat hareketinde bütün özellikleriyle görünür olmasının mümkün olduğu söylenemez. Bununla birlikte birçok ülkede edebiyat hareketleri bilhassa modern dönemle birlikte Batılı edebiyat akımlarının doğrudan ya da dolaylı etkisi altına girmiştir. Bu durum modern Türk edebiyatı için de geçerlidir. Haliyle Şinasi'nin klasisizmi Namık Kemal'in tarihi romantizmi, Ahmet Mithat'ın Müşehadat'ındaki natüralizm denemesi, Sergüzeşt ile Araba Sevdası'nın realizmi ve benzeri birçok eser, ancak bazı taraflarıyla böyle kabul edilirler. Yine de bu durumun, ülke edebiyatlarının ufkunu, tartışmalarını, eğilimlerini önemli ölçüde yönlendirdiği de bir gerçektir. Ne var ki birçok edebî hareket ve eğilim ele alınır, tahlil edilir ve anlamlandırılırken büyük ölçüde merkezî bir konum elde etmiş olan edebiyat akımlarına başvurulur ve bunlar edebî metinlerin ufkunu belirlemede bir ölçüt kabul edilirler. Şunu da muhtemelen kabul etmemiz gerekir. Farklı epistemik ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi. Muş / TÜRKİYE. E-posta: sdagi1970@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-6199-3881.

¹ Makaleyi müzakere etmek için değerli vakitlerini bana ayıran ve naif katkılar sunan kıymetli dostum Aydoğan Kara'ya çok teşekkür ederim.

ontik kaynaklardan beslenen edebiyatların benzer bir estetik duruşta ve duyuşta bulunması mümkündür fakat bunların farklı estetik geleneklerden doğmuş oldukları göz ardı edilemez. Edebiyat akımları etrafında farklı edebiyatların bir bulunmasından söz edildiğinde ise Batı edebiyat akımlarının özne, diğerlerinin ise nesne düzeyinde kabul edildiği gerçeği ortaya çıkar. Bu çerçevede Cenap Şahabettin'in şiirlerindeki sembolizmi tartışmanın ölçütü Batı edebiyatındaki sembolizm anlayışıdır. Eğer Cenap Şahabettin'in şiirlerinde sembolizmin temel ilkelerinden bir sapma söz konusuysa sembolist anlayıştan uzak düşüldüğü sonucuna varılabilir.

Öncelikle sembolizmin musiki, zaman, telkin, renk, ışık gibi hususiyetleri üzerinde münhasıran durulmasına gerek görülmedi. Bu hususlar, sembolist bir nazariyeye sahip olunduktan sonra bu nazariyeyi temsil etme doğrultusunda doğal olarak ortaya çıkan sonuçlardır ve aynı zamanda sembolist şiirin biçimsel anlamda var edici öğeleridir. Bu bakımdan çalışmada Cenap Şahabettin'in şiirlerinin, tematik bakımdan sembolist düşünceyle ne ölçüde örtüştüğü konusu tartışılacaktır.

Sembol

Sembol ve sembolizm Yunancada “bir araya getirmek, uydururmak, gelişi güzel yapmak” anlamına gelen “symballein” fiilinden ve onun isim hali olan “işaret”, “simge”, “amblem” veya “işaret” kelimelerinden türemiştir (Cuddon, 2013: 699). Türk Dil Kurumu'nun Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'nde sembol, “duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, remiz, rumuz, timsal, simge” karşılıklarıyla verilir (tdk.gov.tr). Sembolün son tahlilde bir dil olayı olarak her türlü duygu ve düşüncenin, duyuş ve hayalin, inanç ve olgunun kelimelerin salt hakiki anlamlarıyla dile getirilmesinin zorluğunu aşma eğilimi olduğu söylenebilir.

Atasagun'un, *sembol ve sembolizm* makalesinde sembol ile ilgili aktarılan tariflerin nihayetinde delalet ettiği ortak bir anlam vardır. Bu anlamın Rıza Kardeş'tan aktarımla “duyu organlarıyla idraki imkânsız herhangi bir şeyi tabii bir münasebet yoluyla hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas şey yahut işaret” (Atasagun, 1997: 369) etrafında ortaya konulduğu söylenebilir. Nitekim “açıklanamazın ifadesi” (Kılıç, 1995: 56) olarak ifade edilen Sembol, birbiriyle ilgili olan ayırık parçaları bir araya getirerek gizli kalmış olan bütünü açığa çıkarmayı ifade eder. Nitekim mitik geçmişte de sembol, bir nesnenin iki kırık parçasından her birini temsil eder. Bir nesnenin iki kırık parçası kırılmış yerlerinden birleştirilerek tekrar eski bütünlüğüne kavuşturulabilir. Söz konusu iki kırık parçanın tam uyumu, aralarındaki ilgiyi kesinlik düzeyine çıkarır. Sembolün bu durumu, bir bütün olan anlamın dil ve düşünce itibarıyla iki parçaya ayrılmış halini duyumsatır. Böylece dil, işaret eden sembol olarak ele geçirilemez ve kendisine yaklaşılamaz düşüncenin bir diğer parçasıdır. Bunlar tam uyum içinde biraya geldiklerinde ortaya anlam çıkacaktır. Nihayetinde bir sembol, delalet ettiği diğer parçası olarak önümüzdedir ve bu sembol delalet ettiği diğer parçayı ancak sezilebilir kılma gücüne sahiptir. Bu bağlamda “kendilerinin dışında bir anlama işaret eden semboller, temsil ettikleri şeylerin yerine ikame edilemezler fakat onların gücünden bir pay alırlar” (Tillich, 2000). Sembolü mistisizmde önemli bir dil olayı kılan unsurlardan biri, “insanın nihai ilgisinin sembolik olarak ifade edilebilir olmasıdır. Çünkü koşulsuz bir ilgi konusu olan her şey bir Tanrı'ya dönüşür. Apollon'a tapan insan, onunla soyut olmayan bir tarzda, nihai olarak ilgilenir. Onun nihai ilgisi Tanrısal Apollon figüründe sembolleşir” (Tillich, 2000). Bu doğrultuda insan, tutkuyla ya da inançla yöneldiğine Tanrısal bir nitelik atfeder ve bu da ancak sembolik bir dilin imkânları içinde dile getirilebilir.

Sembol, ister tarihsel yanıyla sabit göndermeler içermiş olsun isterse güncel olarak henüz üretilmiş olsun, toplumda bir uzlaşımaya dayalı olarak var olabilir. Uzlaşmaya dayalı olması sembolün salt bir niyete bağlı olarak oluşamayacağına işaret eder. Nitekim bayrak tarihsel anlamda, delalet ettiği millet ve ülke itibariyle anlamı sabitlenmiş bir semboldür. Hakeza el sıkışmak anlaşmayı, terazi de adaleti temsil eden sembollerdir. Trafik ışıkları ise güncel olarak üretilmiş sembollere işaret ederler. Güncel olarak üretilmiş sembollerde, sembol ile işaret edilen arasında bir ilgi kurmak her zaman mümkün olmayabilir. Örneğin trafik lambalarında kırmızı ışık ile ‘durmak’ arasında herhangi bir bağ bulunmaz. Zaten bu nedenle güncel sembollere günün şartları içinde müdahale etmek mümkünken tarihi sembollere müdahale etmek mümkün değildir. Tarihi semboller karşısında toplumun edilgen kalması da bu nedenledir. Bunlar sembolün uzlaşımaya dayanma zorunluluğunu diğer ifade ile niyete dayalı olarak oluşamayacağını gösterir.

His ve fikirlerin görünüşe çıktığı bir alan olarak dil de sesin harfi, harfin kelimeyi, kelimenin ise cümleyi meydana getirmesiyle oluşan sistemli semboller bütünü şeklinde kabul edilir. Bu bağlamda dilin bir sembol oluşu, onun kendisinden farklı bir başka şeye; anlama delalet etmesinden kaynaklanır. Kozmik ve aşkın olanın anlaşılır biçime dönüştürülmesi yönünde bir dil fonksiyonu olarak sembol, metafizik olanın fizik evrendeki şeylerle temsil ettirilmek suretiyle anlaşılır hâle getirilmesini hedefler. Başka deyişle hazır olanın gaip olana delaletiyle oluşan sembol, duyu organlarıyla idraki imkânsız bir şeyi, tabii bir münasebet yoluyla hatıra getiren somut bir işaret olarak tasavvur edilir. Bu işaretin kendisiyle işaret edilen arasında analogik bir ilgi vardır. Bu manada sembol, temsil ettiği anlamla iç içe geçer. Değerini de temsil ettiğinden alır. Sembolün, temsil ettiği gerçekliğe tarihi kökleri itibariyle katılmış olması onun bizzat bir fikre dönüşmesine sebep olur. Alegoriden farkı da burada ortaya çıkar. Çünkü alegorik anlatıda ortaya konan fikir, esasında bir başka fikri inşa etmeye yöneliktir. Sonuç olarak “sembolün iki kısımdan oluştuğu, bunlardan birinin somut iken diğerinin somut yönün işaret ettiği bir mana olduğu ifade edildi. Burada dikkat çekilecek konu somut alanın soyut alandan yani sembolün sembolize ettiği manadan etkilenmesidir” (Kızıllı, 2018: 1312). Bu bakımdan sembol, ancak bütüncüleyicisi olduğu diğer parçasıyla anlamını açık edebilir.

Edebî Akım Olarak Sembolizm

Sembolizm, Fransa’da XIX. yüzyılın son çeyreğinde, realizm ve parnasizme tepki olarak ortaya çıkan, 1886’da Jean Moreas tarafından bildirgesi yayınlanan ve Baudelaire (1821-1867), Verlaine (1844-1896), Rimbaud (1854-1891) Mallarme (1842-1898) ve Valery (1871-1945) gibi şairlerce temsil edilen edebiyat akımıdır. Akım en parlak yıllarını 1885-1902 yılları arasında yaşar (Çetişli, 2017: 115). Cenap Şahabettin’in, 1890-1894 yılları arasında Fransa’da bulunduğu sıralarda realizm, natüralizm ve parnasyen yazar ve şairler ile sembolist şairleri tanıdığı açıktır. Bu tarih aralığı aynı zamanda sembolizm akımının edebiyat ortamında ağırlığını gittikçe hissettireceği bir tarih aralığı olarak dikkat çeker (Enginün, 1989: 1). Sembolizm, sembol kavramının tarihi kökleriyle bağını koparmaz fakat ona yeni bir yorum ilave eder. Yaşamı bir tür sembol olarak okuyan bu akım, tabiattaki görünüşlerin esasında bir takım semboller olduğunu ve bunların bize, bizim göremediğimiz bazı gerçekleri duyurmak üzere olduklarını söyler (Kudret 1980: 54-61). Sembolizm akımının, sembol kavramının tarihi kökleriyle ilgisini koparmadan yeni bir içerik kazandığı görülür.

Sembolizmin doğuşunda, XIX. yüzyılda bir din olarak telakki edilen pozitifizmin etkisi yadsınamaz. Pozitifizm hayatı aklın, gözlem ve deneyin verilerine göre düzenlemenin gereğini ileri sürer. Nitekim doğru bilgiye ancak bilimsel yöntemlerle

ulaşılacağını öne süren AugusteComte, pozitivismi insanlık dini olarak telakki eder. Hatta İslam'ı da Şark dünyasını pozitivismi "kabule en iyi surette hazırlamış olmak" nedeniyle önemli bulur (Comte, 2017: 27). Bir bilim felsefesi olarak pozitivism (olguculuk), edebiyatta realizm, parnasizm ve natüralizmin dayandığı felsefi arka planıdır (Çetişli, 2017: 90-90, 102,111). Sembolizm ise "rüya ve esrarı hayattan çıkaran pozitivism, varlık ve tabiatı sadece dışı gören natüralizme ve parnaslara tepki olarak doğar. Sezgisel yaklaşımların gerekliliğine inanan sembolizm, materyalizmle beslenen ve insanı mekanikleştiren realizm ve natüralizme karşıdır" (Kefeli, 2012: 128). Nitekim sembolist bildirge, görünüşün yanıltıcı yanını açıkça dile getirir: "Bu sanatta doğa görünüşleri, insan hareketleri, bütün somut olaylar, kendi kendilerine var olamazlar; bunlar duyularımızla kavradığımız bir takım görünüşlerdir ki görevleri temel düşüncelerle olan gizli ilişkileri göstermektir" (Kudret, 1980: 60).

Sembolizmin felsefi arka planında Kant, Schopenhauer, Bergson, Wagner gibi filozof ve düşünürler yer alır. Bu düşünürlerde bilginin sübjektif ve nisbî niteliği ile bilginin oluşumunda sezginin gücü ve etkisi ortak bir kanaat olarak belirir. Sezginin bu düşünürlerin görüşlerinde önemli yer edinmesinin sebebi, bilgiyi ve insan ruhunun derinlerinde olanı gün yüzüne çıkarabilmedeki yeteneğine olan inançtır (Çetişli, 2017: 116-117). Sezgiye verilen bu değer, hâliyle büyük ölçüde sezgiye dayanan sanatı da yüceltir. Esasında, romantizm akımının önünü açan sebeplerden biri, deha estetiği etrafında sanat ve sanatçının yüceltilmesidir. Bilhassa sanat ve sanatçının yüceltilmesinde "yaratıcılığı dehaya mal eden Kant'ın deha estetiğinin" etkisi açıktır. (Özlem, 2007: 25). Nitekim 18. ve 19. yüzyıllarda "şair ile yaratıcı'yı eş anlamlı sözcükler olarak" (Özlem, 2007: 31) ele alma yaygın bir kullanım olarak dikkat çeker. Sembolizm akımı da temelde yaslandığı sezgi nedeniyle sanat ve sanatçıyı yüceltir. Bunun yanında sanata, pozitivismin hayatın dışına ittiği metafiziğin yerini doldurma görevi de yüklenir. Hatta pozitivism karşısında mistik bir eğilim olarak ortaya çıkan sembolizmin gücünü arttırmasının sebeplerinden biri budur. Böylece sembolizm bir edebî akımdan daha fazlasını ifade eder oldu. Pozitivismin felsefeden kovduğu metafiziğin yeni temsilcisi olmayı talep etti. Bir tapınağa benzettiği doğanın sembeler ormanı olduğunu söyleyen Baudelaire, insanın bildik bakışlarla gözetlendiği bu ormanın içinden geçtiğini belirtirken (Baudelaire, 2015:10) esasında sembolizmin kapalı yanına başka deyişle onun metafizik ağırlığına dikkat çeker. Nitekim sembolizm Rus edebiyatında da metafizik bir eğilim olarak ele alınır. Rus edebiyatında sembolizmin gelişimi ve algılanışı hakkında Tüten Özkaya'nın makalesi özetle şu görüşlere yer verir:

Rus sembolizmi bir dünya görüşü, felsefe, daha doğrusu metafizik olmayı amaçladı. Sembolizmin amacı, okurda hipnotizma sayesinde belli bir ruh hali yaratmaktı. O, nesnel esaslar ve mantık üzerine değil de sezginin hâkimiyeti üzerine kurulan sembolik idrakin etkisinde kaldı. Şiir sembolistlere göre başka dünyalarla temas kurmanın, sanat ise sanatçının ruhunu ve ruhindaki özü ortaya çıkarmanın, dünyayı mantığın dışında bir yolla idrak etmenin, böylece sonsuza kapı aralamanın imkân alanıydı. Düşüncüyü sanata içkin gören sembolizm musikiyi önemsemi. Çünkü o, idrak edilecek olanı telkin eder, açıklamaz. Başka deyişle sembolizme göre dünya, mantıkî idrak yerine sezgisel idrak ile anlaşılır. Bu bakımdan sembolist şiirde okur sezme, sezebilmek zorundadır. Sonuçta sembolistler materyalizme karşı dini ve mistik bir dünya görüşünü benimsediler (Özkaya, 1990: 411-425).

Sembolizmin bünyesinde barındırdığı bu mistisizm, edebî ürünlere bir takım özelliklerle yansıtılır. Örneğin mistisizmin kendi derinliğinde var olan gizem, şiiri kapalı kılar. Onu adeta düşselliğe yakın eder ve ondaki herhangi bir heyecan da düş

sayesinde yakalanabilir. Yine de “ancak bazen düş sayesinde tanıyabildiğimiz bu heyecan dünyasına öyle istediğimiz gibi dalıp çıkamayız. Adeta “o bizim içimizde kapalıdır ve biz de onun içinde kapalıyız, bu, elimizde onu değiştirmek için etkili olabilecek hiçbir olanağımızın bulunmadığını ve buna karşılık onun da bizim dış dünyaya dönük daha güçlü eylem yönümüzle bir arada yapamayacağını gösterir” (Valery, 2012: 101). Hâliyle kapalılık şiire derinliğine nüfuzu engeller. Kapalı bir şiir böylece ancak musikinin telkin edici niteliğiyle anlamı kendinden taşıyabilir. Doğal seyrinde bu durum, düşüncenin şiirde örtülmesini önerir. Başka deyişle düşüncüyü şiire içkin kılar. Nitekim Ahmet Haşim de sembolizmi zikredilen ufuk doğrultusunda ele alır. Haşim’e göre sembolist şiir, anlaşılacak için değil duyulmak içindir. Söz ile musiki arasında fakat musikiye yakındır. Akıl ve mantıktan ziyade sezgiye yaslanır (Okay, 2015: 103). Karakoç bir sembolist oyun yazarı Maeterlinck’i “Tanrısız mistik” (Karakoç, 1982: 24) olarak tarif ederken yazarın, görünüşün ardındaki hakikati anlamayı sezgiye dayalı olarak gerçekleştirmesine gönderme yapmaktadır. Zira oyun, çocuğunun ölümünden habersiz olan bir ailenin gözlemlenmesine dayanır. Aile, henüz habersiz oldukları bu acı olay nedeniyle garip davranışlar sergilemektedir (Kudret, 1980: 73). Onların davranışlarının ardında sezgisel bir yan bulan yazar, insan davranışları üzerinde farkında olmadıkları bir takım hadiselerin etkisine işaret eder. Sonuç olarak sembolizm ya da simgecilik, iki ayrı yapı arasındaki varlıkbilimsel ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlar. (İnal, 2013: 168) Bununla birlikte simgecilik, “evrenin, görüntülerin ötesinde bir anlamının olduğundan, evrende her şeyin duyarlı olduğunu bilen ozanın bu görüntüleri aşmak, gerçeğe ulaşmak istemesi’nden yola çıkar” (İnal, 2013: 172).

Cenap Şahabettin’in Sanat Anlayışı

Şiirle erken yaşta tanışan Cenap Şahabettin, ilk şiirlerini divan edebiyatı geleneğini sürdüren Mustafa Asım Efendi, Muallim Naci gibi şairlerin tesirinde kaleme alır. Bu tesir, kısa bir zaman sonra yerini Hamit ve Ekrem’e bırakacaktır. Daha sonra 1890-1894 yılları arasında tıp alanındaki ihtisası için dört yıl kaldığı Paris’te Cenap Şahabettin, özellikle parnasyen ve sembolist şairleri okur ve onların tesirinde kalır. Parnas şair Charles Brevet’nin *manzumenin elfâz ile resmedilen bir levha* olduğu görüşünü benimser (Tarakçı, 1993: 346--349).

Şairin, edebiyatı siyasi ve ideolojik her tür gayeden arındırma ve sanatı kendine has etkinlik alanına çekme eğiliminde olduğu görülür. Bu bakımdan şaire göre; “zevk şahsî, güzellik nisbidir (...) ‘Umumî millî zevk’ bile o kadar aralıksız bir tekâmüle o kadar daimi bir başkalaşmaya tâbidir ki o da sadık bir intikad ölçüsü olamaz” (Ercilasun, 1994: 73). Edebiyatı, toplumu aydınlatmanın aracı olarak gören anlayışa olduğu kadar edebiyatı milli gayeye münhasır kılmaya çalışan anlayışa da karşı duran Cenap Şahabettin, edebiyattan herhangi bir fayda beklentisi içinde değildir. Şairin “edebiyattan beklediği doğrudan doğruya değil, dolaylı bir güzelliştir. Edebiyattan fayda beklenmemesi gerektiğini söylemek edebiyatın faydasızlığına inanmak demek değildir. Kendi heyecanını ustaca bir üslûpla ifade eden ve aynı duyguları okuyucuda yaratabilen insan, hayatı âmillere hizmet etmiş olur” (Bulduker, 2011: 377). Zaten Servet-i Fünuncular’ın edebiyat ve estetik anlayışlarında faydacı, ahlakçı bir gaye olmadığını altı özellikle çizilir: “Edebiyattan maksat ancak edebiyattır. Edebiyatın gayesi güzelliklere ulaşmak olmalıdır. Aksi halde muayyen düsturların ötesine gidilemez. Edebiyattan fenne, felsefeye, ahlâka ve dile ‘doğrudan doğruya fayda ve hizmet’ beklenmemelidir. Edebiyat okuyucuyu milli bir saffet âleminin hayali ahengi içinde adi hakikatlerden uzak bir şekilde sanat bedialarıyla başbaşa yaşatmalıdır. Bu kadar güzel bir sanat âleminin ise fayda ve menfaat âlemini dolaylı ve zaruri olarak

yaratacağı inkâr edilemez. Fakat sanatkârın gayesi ve düşüncesi ‘fayda ve menfaat’ olmamalıdır” (Ercilasun, 1994: 241)

Edebiyatı siyasi ve sosyal alandan soyutlayan şair, bir ufuk olarak tabiatı şiirinin önüne koyar. Şiirlerinde tabiat unsurlarına aynı zamanda bunların tasvirine ağırlık verir. Tabiata ünsiyet eden bir kişilikte oluşu da bu yeteneğini geliştirir. “Şiirleri kronolojik olarak gözden geçirilirse bütün denemelerinin gayesinin ‘resim yapmak’ olduğu görülür” (Kaplan, 1992: 394). Nitekim ondaki “tasvir temayülü, daha Avrupa’ya gitmeden neşrettiği” ilk şiirlerinde de barizdir (Kaplan, 1992: 394) . Şiiri, kelimelerle resmedilmiş bir levha olarak görme eğilimi, şairi tabiatı gözlemlemek konusunda duyarlı ve deneyimli kılar. Bunlara sosyal çevresinin kendisine karşı duyarsızlığı da eklenince Cenap Şahabettin adeta tabiatla baş başa kalır:

“Mühitim bana hiçbir zaman rıfk ve şefkat ile muamele etmedi; ben tarih-i asrımızın hor baktığı bir Osmanlıyım. Bereket versin ki çiçekleri tabiatın kendime hediyesi, bülbüllerin musikisini nevbaharın ruhuma kasidesi ve saf sularla şirin meyvalarıkürre-i arzın zâikama ziyafeti gibi telakki edecek bir fitratta yaratılmışım...” (Akay, 1988: 14).

Eski üslûptan bütünüyle kopamayan şair, Köprülü’ye göre “her yeni zamanın zevkine ve mizacına göre yeni bir üslûp, yeni bir eda icadından geri kalmayan, her istediği mevzuu, her devir karilerinin istediği şekil ve kıyafette onlara arz ve takdim edebilen” (Yetiş, 2017: 45) yeteneğe de sahiptir. Ne var ki şairin hayalî olana iltifatı, realiteden yüz çevirmesine yol açar. Realitenin soğuk yüzünü hayalin sıcak görüntüleriyle değiştirir.

Cenap Şahabettin, Paris tecrübesinden sonraki şiirlerinde tabiat unsurlarına sembolik nazariye doğrultusunda yer verme eğilimleri gösterir. Tabiatın herhangi bir unsurunu hayatın herhangi bir parçasıyla doğal bir ilgi içinde ele alır. Tabiat unsurlarına insanî özellikler izafe eder. Onları konuşur ve onlara bir takım sıfatlar yükler. Bunu her tür kayıttan azade bir duyuşla gerçekleştirir. Elbette tabiat üzerinden ortaya koyduğu karamsar tablo ve duyuşlarda, şairin mizacı kadar dönemin siyasi olayları da etkili olmuştur. Bununla birlikte sembolizmin bu tür bir anlatma edimi için verimli bir zemin olduğunu da hesaba katmak gerekir. Çünkü sembolist şiir, görünüşün ardında var olan gizli bir hakikat telakkisine sahiptir ve bu da kâinatın her bir unsurunu bütün olarak birbiriyle ilişkili kılmaktadır. Nitekim bu düşünce şairin sembolizm nazariyesinde *rûh-ı kâinat* terkihiyle ifade edilir: “Tabiat, Servet-i Fünuncularla birlikte hayalî bir âlem olmaktan çıkarak, içinde yaşanılan bir yer olmuştur. Sembolistlerin bakış açısını ifade eden rûh-ı kâinat, yani eşyada esrarlı bir ruh aramak fikri, ilk defa Cenap tarafından işlenmiş, sonra diğerleri de benimsemiştir. Onlara göre tabiat ölü bir manzara değil, ruh ile yakınlığı olan, hatta evrensel bir ruhun somut görüntüsü olarak algılanan bir varlıktır” (Törenek, 2009: 20).

Şiirde musiki ve ahenk, şaire göre şiirin esas unsurlarıdır. Şair, güzelliği böylece dilin imkânları içinde arar. Bununla birlikte resim-şiir ilişkisini sıklıkla dener, bunu çoklukla tabiatı göze hoş gelmeyen görüntülerden arındırarak yapar. Esasında bu, bir tür *taklitten soyutlamaya* geçiştir. O, şiirde tecrübeye değil, tecrübeyi dışarıda bırakan bir kurguya yaslanarak resim - şiir anlayışına odaklanır. Bu yüzden Cenap Şahabettin’in Türk şiirine getirmiş olduğu yeniliklerden biri ve en mühimi Kaplan’a göre Türk edebiyatında o zamana kadar kullanılmayan orijinal terkipler, sıfat ve isim tamlamalarını şiirde kullanmış olmasıdır (Şahabettin, 1984: viii). Ne var ki bu kullanımların tecrübî dile dayandığı söylenemez. Bunun ardında ise sembolistlerin şiir anlayışları ile onların şiire getirdikleri ve şiirde uyguladıkları hususlar vardır.

“Romantiklere tepki olarak ortaya çıkan ‘decedent’lar, çok az kullanılmış sözcükleri şiire sokarak büyüü bir hava doğuracaklarını sandılar (...)” (Alkan, 1984: 77).

Cenap Şahabettin, sanatı güzellik gayesiyle önemser. Soyut bir güzelliğin ardına düşen şair için edebiyattan gaye ancak edebiyattır (Akay, 1998: 43). Yeni bir duyuş ve imgeyi, kullanılmamış terkip ve ifadeleri bilhassa *dekadanlık* tartışmaları etrafında şaire yönelik tenkitlerin de önünü açar. Türk edebiyatında farklı bir duyuş olarak yer eden bu terkipler arasında “Sâât-i semenfâm”, “tûf-ı tesliyet”, “nây-ı zümürüd”, “ûd-ı mükevkeb” gibileri en fazla tenkit edilenler arasında gelir. Ne var ki *süslü bir yalanı soğuk doğruya tercih eden şair* tasviri ön planda tutarak, varlığı resim gibi algılar, renkleri ve şekilleri stilize edilmiş formlarda canlı kılar ve şiirini bu bağlamda görüntü itibariyle gerçek kılmayı dener. Söz konusu yaklaşım, şiiri ve elbette bir yönüyle hayatı *kartpostal* şeklinde algılamaya meyillidir. Bu dolayında şair, yönünü şiirde musikiye, resme, imgeye, tasvire yönlendirir ve şiirini telkin edici bir anlatıya evirir. Nitekim “Elhân-ı Şitâ”, “Yakazât-ı Leyliyye”, “Temâşâ-yı Leyâl”, “Temâşâ-yı Hazân gibi şiirlerinde telkin edici edanın musiki ve resim vasıtasıyla sağlandığı görülür. Bu anlayış aynı zamanda imgeye dayalı bir dilin yoğun biçimde kullanılmasına yol açar. Çünkü imge: “En genel tanımlamayla duyu organlarıyla hissedilen nesnel gerçekliğin insan zihninde farklılaşarak yeni ve başka bir görüntüye dönüşmesi, yansımadır. Anlam yoğunluğu sağlamak için, çoğunlukla uzak çağrışım alanlarından yararlanarak göz önünde canlandırılabilir resim ya da bir kısa film gibi bir görüntüye ulaşma”dır (Akpınar, 2013: 75).

Cenap Şahabettin için “şiirde esas, konu değil konuyu işleme tarzıdır” (Enginün, 1989: 19). Nitekim şairin sanat telakkisi de bunu doğrular. “Sanatta samimiyetin mânâsı ahlâktaki mânâsıyla bir değildir. Zira edebiyatta soğuk doğruluğa, güzel ve hararetili yalan tercih olunur. Bunun için sanatkârın yazdıklarını behemahal hissetmesi lazım değil, hissetmiş gibi hissettirmesi matluptur” (Enginün, 1989: 4). Esasında bu görüşleriyle şair, dilde tecrübeye ve realiteye yaslanmaya sıcak bakmadığını açık etmektedir. Hatta Tanpınar bu bağlamda şairi “kısır bir estetizmde, köksüz duygular, geleneksiz kelimelerle” (Tanpınar, 1992: 276) oynamak yönünden tenkit eder. Ancak *hissetmiş gibi hissettirmesi matluptur* ifadesi, tecrübî dile dayalı metinlerin esas işlevi olarak karşımıza çıkar. Çünkü tecrübî dile dayalı metin yazarının yazdıklarını hissetmiş gibi sunmasında önemli olan husus, okurun yazılanları kendi deneyimleriyle örtüştürebilmesidir. Eğer okur, yazılanları kendi deneyimleriyle örtüştüremiyorsa buradaki dilin realiteyle ve tecrübeye ilgisinin kurulmadığı açıklık kazanır. Cenap Şahabettin, söz konusu ifadesiyle deneyimlenebilir bir dili kastetmez. İster realiteye isterse tecrübeye aykırı olsun bu, şair için önemli değildir. Onun için yaşanmış gibi sunulan süslü bir yalan, gerçeğe tercih edilir. Bu bakımdan Cenap Şahabettin, şiir dilini, resim ve müzikalitenin idaresine teslim etmekle ona sembolist duyuş bakımından bir görünürlük kazandırır fakat bu durum onun şiirini düşünce bağlamında sembolist kılmaya yetmez.

Şiiri böylece bir oyun haline getiren Cenap Şahabettin, şiire bilhassa sembolik unsurların etkisiyle yenilikler getirir. Yeni imajlar, allegori, sembol, musikinin imkânları, tabiatın bir şiir olarak işleniş, eşyada esrarlı bir ruh arama gibi özellikler, ağırlıklı olarak Cenap Şahabettin ile Servet-i Fünun şiirine dâhil edilir (Törenek, 2009: 76-77). Servet-i Fünun şairlerinde ortak bir duyuşun egemen olduğunu söyleyen Kaplan, bu dönem sanatçılarının tabiata karşı aldıkları tavrı iki noktada toplar. İlki bu sanatçılar, tabiatta gördüğü renk, şekil, aydınlık ve gölgeyi gerçekçi bir ressam gibi tespitte çalışırlar. İkincisi, tabiatı kendi ruhlarının bir aynası olarak görürler. Tasvir

ettikleri manzaranın içine kendilerini, rüya, hülya ve arzularını katarlar. Bu hâliyle realitesini yitiren bir tabiat, tabloya döner (Kaplan, 1993: 56-57).

Sanat anlayışını bilinçli bir yapaylık üzerine inşa eden Cenap Şahabettin, sembolizmin temelini oluşturan mistik eğilimden ziyade onun şiire yansıyan daha çok biçimsel taraflarını dikkate alır. Sembolizm, esas itibarıyla görünüşün altında saklı kalan hakikati anlamaya meyilli davrandığında doğal olarak sezgiye yaslanır. Çünkü kapalı bir anlam ancak sezgiye dayalı olarak anlaşılabilir. Hâliyle sezgi ve kapalılık birbirini besler. Sezginin ise ancak telkinle anlaşılabilir kılınması şiiri musikiye yaklaştırır. Sözdən ziyade “ruha dolaysız ulaşan bir tını” (Kandinski, 1993: 54) olarak musiki, sezdirilecek olanı telkin edebilmede kabiliyetli bir sanat kabul edilir. Bundan başka modern hayatın getirdiği içsel yıkım da Baudelaire’den beri sıkı bir tenkit altındadır. Gerek insanın teknoloji karşısındaki edilgenliği gerek dönemin siyasi ve sosyal çürümüşlüğü sembolist şiirin egemen olduğu çağda karamsar bir hava oluşturur. Servet-i Fünun dönemindeki II. Abdülhamid’in istibdat yönetimi de Servet-i Fünun özelinde karamsar bir duyuşa zemin teşkil eder. Kısaca Cenap Şahabettin şiir anlayış ve algısını; eşyanın kendinde bıraktığı izlenimleri renk, ışık ve tablo yönüyle tasvir etmek ve onlara kendi hülya ve arzularını katmak; kendi duygularını tabiat unsurlarına izafe ederek onları canlı bir varlık şeklinde algılamak; canlı kılınan şeyler arasında bir ilgi kurarak rûh-ı kâinat düşüncesine açılmak; hayattaki realiteleri ve acı görüntüleri bir yana bırakıp soyut, realiteden uzak, stilize edilmiş görüntüleri merkeze almak; şiirde ağır, ağıdalı bir dil kullanmak suretiyle kapalılığı sağlamak; harf, kelime, kelime grupları ve tekrarlar marifetiyle dilde musikiye yaklaşmak; kapalılığın etkisiyle telkin edici dile ulaşmak suretiyle oluşturmuştur.

Cenap Şahabettin’in Şiiri ve Sembolizm

Cenap Şahabettin’in Paris tecrübesiyle birlikte inanmak istediği *ruh-ı kâinat* fikriyle bunun etrafında oluşturmaya çalıştığı mistik hava, şiirlerinde büyük oranda görülmez. Çünkü “Cenab’ın en çok muvaffak olduğu şiirler antolojilere de alınan tabiat tasvirleridir, bunlarda büyük bir ustalık görülür, fakat bunlar bizde ‘gayrıbeşeri’ bir intiba uyandırır. Bir tabloyu seyreder gibi onlara karşı yabancı kalırız. (...) Tamamıyla şekli bir tabiat tasvirine düşmekten çekinen Cenap, kendisinin asla inanmadığı bir ruh-ı kâinat fikri uydurur. Tabiatın da insan gibi bir ruhu olduğuna inanmak ister. Fakat iptidâilerde yahut mistiklerde ciddi bir inanç mevzuu olan bu fikir, Cenap için sadece bir vesileden ibarettir” (Kaplan, 1992: 394). Nihayetinde “şiir sanatı bir dil sanatıdır. Bununla birlikte dili günlük ilişkiler yaratır. Önce insanlar arasındaki anlaşmanın sadece günlük ilişkilerde ve günlük ilişkilerin bize verdiği onayla birazcık kesinlik kazandığını belirleyelim” (Valery, 1995: 121). Bu anlamda Cenap Şahabettin’in ilk şiirlerinde kullandığı dil ile sembolist tesirle yazdığını ifade ettiği şiirlerindeki dil arasında kelime oyunları dışında ayrıştırıcı bir fark bulunmadığı söylenebilir. Örneğin “Yâd-ı Şebâb” şiiri², bunun örneklerinden biri olarak görülebilir.

“O muhabbetler, o hasretler, o hoş mihnetler

Ey benim hâtırâ-i ahd-ı şebâbım nerede?

Kaldı anlar ebediyyü’l-cereyan bir derede

O muhabbetler, o hasretler, o hoş mihnetler” (s. 101)

² Çalışmada yer verilen şiirler, aksi belirtilmedikçe şu kaynaktan verilecektir. CenapŞahabeddin’in Bütün Şiirleri, Haz: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emir, Necat Birinci, Abdullah Uçman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, İstanbul. Şiirlerin yalnız sayfa numarası belirtilecektir.

Şair, geçmişi yâd ettiği şiirlerinde diğerlerine göre deneyimlenebilir dile daha yakın durur. Bunun, geçmişi hatırlamanın şu veya bu şekilde yaşanmışlıkla yakın ilgisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu dörtlükte geçen “muhabbet, hasret, mihnet, hoş, hatıra-i ahd-i şebab” gibi kelime ve terkipler dolaylı olarak tecrübenin diline yaklaştıran bir bağlam oluştururlar. Bu ve benzer şiirlerde doğrudan sembolik etkiyi yansıtan unsurlar görülmez. Buradaki ferdilik, karamsarlık gibi hususlar, sembolizmden ziyade dönemin etkisine işaret ederler. Oysa sembolist şiirde yaşamın doğasında barındırdığı belirsizliğin verdiği bir kaygı ve karamsarlık vardır. Bunu da sezgiye dayalı olarak aşma çabasına girer. Bu bakımdan sezgi, telkin gibi sembolist şiirin unsurları, hakikati keşfetmenin aracına dönerler.

Sembolizmi “şair yalnız harici dünyada bulduğu misalin tasviriyle iktifa ederse eğer sadece o misalden bahsedip kendi fikir ve hissini iham ve işaretimsiz, kesin bir sükût içinde bırakırsa bu sembolizm olur” (Ercilasun, 1994:182-183) şeklinde tarif eden Cenab Şahabettin, “Teşne-i Teb” şiirinin son bölümünde şiirin ilk bölümlerinin hakiki medlullerini açık etmesini sembolist şiir açısından doğru bulmaz:

“Ayaklarında cürüh-i pür-iltihâb-ı türâb
Yüzünde muntabaât-ı gam-azmâ-yıtaab
Dilinde nâmütenâhî ve sermedi bir şeb
Nazargehindebahîrât-ı bî-şumar-ı serâb...

Eder hemîşeseyâhat o teşne- pür-teb
Huzur bilmez o feyfâ-neverdsîneharâb
O hastaya: ‘yürü!’ der bir şikeste-bâl-i gurâb
O bîkese ‘yürü!’ der bir gazâl-ı can-ber-neb

O teşneye ‘yürü!’ der daima sehâb ü riyah
Hayâl-i âb ile eelerserablar onu sevk
Bulur yine bu seyehatte kendisi bir zevk...”

Şaire göre burada anlatılanın delalet ettiği mana gizli kalmalıydı. Bu bakımdan aşağıdaki son bölüm adeta gizli kalması gerekeni ifşa etmiş, böylece kapalılık yok olmuştur.

Hayattır bu seyahat, beşerdir ol seyyah
Ki altı bin senedir eylemekte şedd-i rihal
Ki altı bi senedir aldattır serâb-ı hayal” (Ercilasun, 1994: 182-183)

“Şi’ri nâ-nüvişte” şiirinde de şair, her defasında o hep yazmayı ümit ettiği şiirini yazdığı düşüncesine kapılır ve sonra hakikatin onu yalanladığını görür. Bu his, birçok şair ve yazarın hatıratında veya söyleşisinde dile gelmiş tanıdık bir duygu olarak okunabilir. Nihayetinde metinlerin öyle ya da böyle tamamlanmaya ihtiyaç duyduğu kabul edilebilir. Dolayısıyla tecrübe burada şiirin omurgasını oluşturduğu söylenebilir. Sonunda da her şairin yazılmamış bir şiirinin kaldığını söyler ki o yazılmamış şiirin, şairin en hakiki şiiri olduğunun kabul edilebileceğini ima eder:

“...
Her gün derim: “O şi’ri en sonra yazdım işte!
Her gün hakikat beni tekzip eder, diriga!

Hâlâ yazılmamıştır, hem de yazılmaz asla!
Kalbimde daim ağlar ol şî'rinâ-nüvişte.”
Her şairin cihanda bâki kalır muhakkak
Bir nâ-nüvişteşi'ri, bir nâ-şinîde fikri
Ol fikre şî'r-i mutlak dense revadır el-hak” (s. 108)

Bu ve benzeri şiirlerde de doğrudan sembolik duyusu öne çıkaran herhangi bir belirlemeden söz edilemez. Yazılmamış şiirin, şair için en hakiki şiir olarak kabul edilmesi, şu veya bu şekilde herhangi bir felsefi temele dayandırılmaz. Daha çok zihnin ünsiyet ettiği bir anlam olarak kabul görmüş bir klişeye dayandırılabilir.

“Şî'rim İçin” adlı metinde de şair, insan niçin yazar sorusunun cevabının arayışındadır.

“Bir çâre-i fennî ile tahfif edemezsem
Evezân ile tenkis ederim bâr-ı hayatı” (s. 242)

Şair, yaşamın ağırlığını bir ‘çare-i fen’ ile hafifletemediğinde onu en azından vezin ile eksiltmeyi umar. Yaşamının ufkunda ne vakit bir inleyiş duyarsa yine hemen koştuğu yerin, veznin penceresi olduğunu belirtir. Bu durum, şairin şiire meylinin ardındaki saik olarak görülebilir. Hâliyle bu dilin sembolik duyusuyla örtüştürülmesi zordur.

Bu dönem edebiyatının temel özelliklerinden olan melankoliyi, kederli bir kalp ve can yakıcı elemeleriyle mahvolmayı bekleyen bir kuşa nispet ettiği “*Murg-i Siyah*” şiirinde de Cenap Şahabettin sembolik duyuştan ziyade geleneğin soyutlayıcı diline yakın bir dil kullanır.

“(…)

Dilerdi gâh u bî-gâh uçmak ammâ bir yed-i meçhul
Onu iskât ederdi hâke bir cism-i girân-âsâ
Düşer, ağlardı ol murg-ı şikeste-şehper ü ma'lûl

“Dedim ol bî-nasîbe bir gece: “Namın nedir âyâ?

Dedi: “Nâmım benim ey bî-haber, kalb-i mükedderdir;

Bana âlâm-ı cân-sûzumla mahvolmak mukadderdir”. (s. 111)

Hep uçmak isteyen ama meçhul bir el tarafından her defasında acılı olan bu zemine döndürülen kuşun diliyle şair, adeta şairin sonsuzluğa olan iştihâ ile zamana, mekâna ve maddeye mahkûmiyeti arasındaki trajedisini sezdirir. Ayrıca burada şair kendi ruhuna nispet ettiği kuşun feryadı üzerinden, insanın ruhu ile kâinatın ruhu arasında kurulabilecek bir ortaklığı sezdirilmeye meyilli görülebilir. Bu bakış açısında esasında sembolizmin etkisinden söz edilemez. Çünkü sembolizm, varlığı kişileştirmeye ya da insan dışı varlıklara insanî özellikler yüklemeye doğrudan ilgili değildir. Eski edebiyat zaten teşhis ve intak edebî sanatları marifetiyle varlığı kişileştirmede dilsel bakımdan hayli tecrübeye sahiptir. Varlığı bir insan gibi algılama ya da sanatkârın şahsî olanı adeta kendinden dışarıya taşıyarak başka varlıklar üzerinden anlatma eğilimi, bir soyutlama çabası olarak dikkat çeker. Bunun sebeplerinden biri de klasik edebiyatın ya da Şark edebiyatlarının, hakikat aktarımına dayalı din dilinin gölgesinde gelişmesidir.

“Rûh-ı kâinat” Etrafında

Kaplan'ın da ifadesiyle Cenab'ın *kendisinin de pek inanmadığı rûh-ı kâinat fikri*, şairde felsefî bir temelden ziyade aşına olageldiği geleneğin soyutlayıcı dilini, simbolist şiirin havası içinde verebileceği bir alan görülebilir. Bu anlamda “Cenab'ın ruh-ı kâinat dediği şey, tabiat varlıklarına insan ruhuna has vasıfları izafe etmekten ibarettir (Kaplan, 1991: 104). Örneğin “*Benim kalbim*” başlıklı şiir, ruh-ı kâinat fikrini bu yönüyle açık eder:

“Sinesindehalîde bir hançer
Sallanırdı teneffüs ettikçe;
Rahm ile titreşirdi hâk u hacir
Onun enfasını işittikçe!” (s. 124)

Burada sinesine hançer saplanmış birinin her nefes alış verişinde kendisine merhametle eşlik eden bir tabiat unsuru devreye girer. Taş ve toprak, bağı yanık bu kişinin her teneffüsünü işittikçe onun kederine ortak olur, merhametle titreşir. İnsan ve tabiat arasında kurulmuş bu derunî münasebet, şairin eşyanın ruhu olduğuna inanan yaklaşımını hatırlatır. Ayrıca şair, rûh-ı kâinat fikrine uygun biçimde insan ve tabiat arasında var saydığı ortaklığı duyurmaya yöneliktir. Ancak dil bakımından ortaya konan şey, tabiat unsurlarına bir takım insanî özelliklerin izafe edilmesidir. Dolayısıyla şiirin, dış özellikleri bir kenara bırakılırsa simbolizmle herhangi bir ilgisini kurmak zordur. Çünkü simbolizm, bir akım olarak içinde mistik bir eğilim de barındırır. Ondaki mistik eğilim, görünüşün ardında saklı olan bir hakikatin varlığına dayanır. Başka deyişle görünüş, ardındaki hakikati temsil eder. Doğal seyrinde bu temsiller, temsil ettikleri hakikatin ne olduğunu bilmeye imkân vermezler, onu ancak sezdirebilirler. Şiir ise gizemli hakikati temsil eden görüntülere odaklanmak yerine her olgunun neye dayandığını sebep sonuç ilişkisi içinden vermeye odaklanır. Sebep sonuç ilişkisinin kurulduğu bir dil olayı en çok da simbolizmle örtüştürülemez. Çünkü simbolizmde bütüncül bir anlamı ortaya çıkaracak iki parçadan biri bilinmez durumdadır. Bu sebeple bir metinde simbolizmin “durum ya da örneklerini tartışırken karşılaşacağımız ilk zorluk, sembolize edilen şeyin tam olarak ne olduğunu keşfetmektir. Semboller yeterince belirgindir; fakat salt törensel olan fiillerin ötesine yapılan güçlü bir müracaat bulunmasına rağmen sembollerin ötesinde neyin yatmakta olduğunu analiz etmek genelde son derece zordur” (Whitehead, 2000: s.78). Dolayısıyla iki parçadan birinin belirsizlik içinde kalması, net bir şekilde sebep sonuç ilişkisi kurmaya izin vermez. Pozitivist felsefeye dayanan realizm ve natüralizmde bunun mümkün olduğunu söylemeye gerek yoktur. Nitekim simbolizm, esas itibariyle pozitivistimin, edebî sahada ise realizmin reddiyesi üzerine kurulur.

Mehmet Kaplan'ın, Cenap Şahabettin'in kendi şiir anlayışına göre yazmış olduğu en mükemmel şiiri olarak değerlendirdiği “Elhan-ı Şita”, simbolizmin musiki ve resim taraflarını başarıyla işler. Resim unsurlarının ve ses tekrarlarıyla elde edilen musikin telkin imkânının başarıyla kullanıldığı şiirde, “galip duygu, kaybolmuş bir saadet duygusu veya melankoli” dir (Enginün, 1989: 15). Zeval bulmuş güzelliğin hüznünün tematik olarak ele alındığı bu şiirde simbolizmin bir inanç konusu hâline getirilen ilkeleri göz ardı edilir. Nihayetinde görünüşün ardındaki hakikatin ne olduğuna ilişkin belirsizlik, simbolizmi bir inanç ameliyesine dönüştürmektedir. Bu anlamda simbolizm, görünüşün ardında saklı duran hakikati sezdirilmeye meyillidir. Onun bu niteliği bir görünüşle sunmayı düşündüğü hakikatin gizemli kalmasını gerekli kılar. Sembolizmin bir yanı gizemli kalan olgudan söz etmesi ile şiirin doğasındaki

hissettiği arasında fark vardır. Nihayetinde şiir doğası gereği düz yazıdan farklı olarak sağladığı yakınlık üzerinden bir duyuruşa bulunur. Ebubekir Eroğlu'ndan aktarımla:

"Bazı bilgilerin şiir üzerinden aktarıldığı bir gerçektir. Bunları bilgiden saymamak da kafarahatlığı verebilir. Şiirden kazandığımız, yakınlıktır. Şiir, yakınlık duygusunu artırır, yakınlık sağlayarak ve yakınlık hâlinde bilgi verir. Düzyazıdaki veri olarak bilgiden farklıdır bu bilgi; daha çok hissederek alınmıştır" (Kara, 2018: 129)

Aşağıda verilen şiir, şiirin doğasındaki hissettiriş payı dışta kalmak kaydıyla sembolist manada bir gizemi barındırmaz. Tematik olarak şiirde insan yaşamının bir kesitini, kar imgesi etrafında, karın yağışındaki ahenge gönderimle, kaybolmuş saadeti okura sezdirme eğilimi göze çarpar. Bu eğilimde, musiki, zaman, ışık ve renk unsurlarını başarıyla bir terkibe ulaştıran şair, şiirin kompozisyon bütünlüğü içinde bir telkini pittoresk tablolar içinde duyulur hâle getirmeyi başarır. Duyulur kılmayı başardığı tem ise *kaybolmuş bir saadetin hüznüdür*:

“Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş:

Eşini gaib eyleyen bir kuş

gibi kar

Geçen eyyâm-ı nevbaharı arar...

Ey kulübün sürûd-i şeydası

Ey kebûterlerinneşîdeleri

O baharın bu işte ferdâsı

Kapladı bir derin sükûta yeri

Karlar

Ki hamûşânedeb-be-dem ağlar

...” (s. 223)

Beyaz bir titreyişe benzetilen kar, eşini kaybetmiş bir kuş gibi geçmiş ilkbahar günlerini aramaktadır. Şiirde sembolizmin, evrende her şeyin her şeyle dolaylı bir ilgisini merkeze alan ve bu bağlamda insan davranışları üzerinde onun bilmediği ya da farkına varamadığı hususların etkili olduğunu varsayan, bunların farkına varabilmenin yolunun ise sezgiden geçtiğini öne süren özelliklerinin olduğunu söylemek zordur. Şair, burada daha ziyade klasik edebiyatın teşbih ve mecaz sistemleri üzerinden bir dil kullanır. Bu dile ayrıca resim ve musikinin telkin imkânlarını *bilinçli* şekilde katar. Bu dolayımında, Cenab Şahabettin'in tabiat tasvirlerinde ustalık gösterdiğini, fakat bunların okurda *gayr-ı beşeri* bir intiba uyandırdığını söyleyen Kaplan, Elhan-ı Şîta için *insansız* metin yorumunu yapar: “Cenab'ın Elhan ı şîtası insansız, saf, sadece dış unsurlardan ibaret bir varlıktır. Tamamıyla şekli bir tabiat tasvirine düşmekten çekinen Cenab, kendisinin asla inanmadığı bir ruh-i kâinat fikri uydurur. Tabiatın da insan gibi bir ruhu olduğuna inanmak ister. Fakat iptidâilerde yahut mistiklerde ciddi bir inanç mevzuu olan bu fikir, Cenab için sadece bir vesileden ibarettir. En muvaffak manzumelerinde bile bunun, oyuna katılan bir unsur olduğunu hissederiz. Cenab'ın daha sonra unutulmasında, bu 'gayrıbeşeri'liğin, şiiri tekrar eski edebiyatta olduğu gibi bir oyun haline getirmesinin büyük tesiri olduğunu sanıyorum” (Kaplan, 1992: 394).

Realiteye temas noktasında herhangi bir kaygının yer almadığı bu üslup, şairi tabiat unsurlarını kişileştirme ya da onları başka şekillerde ifade etme yoluyla serbest davranmaya iter. Şiir, karın yağışını hareket itibarıyla tasvir eden imajlar ve anlamlarla

donatılır. Mühim olan realite değil; ses, resim, musiki, renk ve hareket itibariyle karın yağışında bir takım yeni imajlara ulaşmaktır.

Şair, *rûh-ı kâinat* etrafında öne sürdüğü düşüncelerle herhangi bir yakınlık içerdiği görülmeyen “Şair” adlı şiirinde ise kendi şairliği üzerine konuşur. Muhatap aldığı tabiatı burada da kişileştirerek tanımlayıcı ve doğrulanamayan bir dil alanından konuşur. Bu dilin *gayr-ı beşeri* bir zeminde kalınarak oluşturulduğu söylenebilir:

“Ey nesîm, ey denizler, ey kuşlar
Siz susun ben terennüm eyleyeyim
Ey nesîm, ey denizler, ey kuşlar
Size esrâr-ı kalbi söyleyeyim!

Kimdir
Neferim

Şairim ben müdür ü hâkimdir
Bütün âheng-i kâinata sesim!

Taşırım bir küçük güneş gibi ben
Ke’s-i kalbimde itr-ı ezhârî! (s. 382)

Cenap Şahabettin şairin, kâinatın ahengini terennüm eden bir sese sahip olduğunu söylemektedir. Başka deyişle bu ses, *rûh-ı kâinatı* terennüm eden bir sestir. Ne var ki şiir bir tanımlama yapmakta ve ‘şair’ sesinin ne olduğuna ilişkin bir beyanda bulunmaktadır. Esasında şairin ne demiş olduğundan ziyade şiirin neyi, nasıl anlatmış olduğu önemlidir. Diğer ifadeyle şair, *rûh-ı kâinatı* terennüm ettiğini söylediğinde bunun bir iddiada bulunmuş olmaktan öte bir anlamı olamaz. Çünkü *rûh-ı kâinatı* anlatıp anlatmadığına dair şiirine ve şiirde sembolizmin öngördüğü biçimde bir *ruh-i kâinat* aktarımının olup olmadığına bakılır. Bu şiirin, bu hâliyle *ruh-ı kâinata* ilişkin bir duyuruşta bulunduğu söylenemez. Bir şair olarak kendisinde kâinatın ruhunu terennüm eden bir ses olduğunu söyleyen Cenap Şahabettin, burada bir “açıklama” yapmış sayılır. Bu anlatma edimi, sanatı açıklama ya da tanımlama yapmanın aracı kılan dil olarak görülebilir. Hâliyle bu dilin, sembolist anlayışla örtüştürülmesi mümkün görülmez.

“Temâşâ-yı Leyâl” (s. 2017-218), “Temâşâ-yı Hazân” (s. 219-222), “Yakazât-ı Leyliye” (s. 225), bu ve temaşayı merkeze alan şiirlerinde Cenap Şahabettin, sembolik duyuşun hakikati keşfetmeye meyilli çabasından ziyade seyretmeye koyulduğu tabiat manzaraları ile ilgili kendisindeki izlenimlerden hareketle bir tablo kurgular. Örneğin “Temâşâ-yı Hazân” şiirine göre kâinat, öksürüklerle dolu büyük bir çocuk hastanesidir. Bu ve benzeri izlenimlerin sembolist bir duyuşa tekabül etmediği gibi gerçekliğin temaşasının da uzağında kaldığı söylenebilir. Bu çerçevede şairin öznel alanda kalarak daha ziyade empresyonizme yaklaştığı yorumuna gidilebilir.

Sonuç:

Sembolizm, felsefi bakımdan pozitivizmin, edebi bakımdan ise realizmin tenkidi olarak görülür. Eşyada esrarlı bir ruh arama yönüyle pozitivizme, hakikati görünüşün ardında saklı görme eğilimiyle de realizme cephe alır. Bu anlamda sezgiyi felsefi ve edebi anlamda şiirin merkezine oturtan sembolizm, dili realitenin denetiminden özgür kılmaya çabalar. Felsefe kaynaklı bir edebiyat ve eleştiri geleneği için bu çabanın bir yenilik olarak görülmesi mümkündür. Nitekim “musiki her şeyden önce musiki” diyen bir edebî akımın, müzikalitenin denetimine verdiği dilde kimi zaman varlığa birtakım

sıfatlar yüklemesinin, bunu ise realitenin terbiyesinden geçerek varlığını devam ettiregelen bir gelenek içinde yapmasının bir yenilik olarak görülmesi olağan karşılanabilir. Ne var ki Cenap Şahabettin'in esasında Batılı dil geleneği içinde yenilik olarak gördüğü dil kullanımı, gerek klasik edebiyatın bünyesinde gerekse kadim Şark muhayyilesinde başka estetik referanslara dayalı olmak kaydıyla sıklıkla başvurulmuş bir anlatma biçimidir. Bilhassa teşhis, intak gibi edebi sanatlar marifetiyle bu dil, hem estetik bir zemine oturtulmuş hem de ontik ve epistemik bakımdan sufistik temele dayanan varlığın birliği düşüncesi dil ortamında ifade edilmiş olur. Cenap Şahabettin özellikle klasik edebiyat geleneğinden tevarüsle zihninin ünsiyet ettiği bu dil kullanımına adeta Batılı anlayış ya da anlayışlar içinde bir referans bulur. Onun sembolik dili benimsemesinin ardında bu kabilden bir rahatlığın payını hesaba katmak gerekir. Nitekim Cenap Şahabettin'in sembolist düşüncüsü bütün halinde bir terkibe ulaştırdığı ve onu yansıttığı söylenemez. Sembolizmin fikri tarafını *rûh-ı kâinat* terkibi etrafında anlamlı bir bütüne ulaştırma çabası görülen şairin gerek zihniyet ve gerekse kullandığı dil itibarıyla bundan uzağa düştüğü görülür. Çünkü sembolist duyuş, nihayetinde sadece varlığı beşerileştiren bir imaj dünyasından ibaret değildir. O, görünüşün ardında saklı kabul edilen hakikati anlamaya ve anlatmaya meyillidir. Realite terbiyesi ile şekillenmiş olan bir dil geleneğine göre sembolist şiirin dili, dayandığı felsefe itibarıyla anlamlıdır ve dil açısından elbette bir takım yenilikler içerir. Bilhassa realiteden soyutlanma yönünde bir çaba görülür. Buna rağmen sembolist dilde insanın eylemleri ve ihsaslarıyla özne düzeyinde tutulduğu görmezden gelinemez. Zira onların geleneği dilin bu yönde kullanımı konusunda tabii bir kolaylık sunar. Cenap Şahabettin ise sembolik duyuşun etkisi altında varlığı kişileştirir ya da şiirde müzikalite üzerinden müphem ve muğlak anlamın duyumsatılmasını önemser. Nihayetinde tabiat unsurlarının kişileştirildiği, tabiat unsurlarına insanî vasıfların yoğun biçimde izafe edildiği divan edebiyatı geleneğinde bu dil, bütün bir estetizmle görünürdür. Cenap Şahabettin'in esasen sembolist şiirdeki bu kullanım biçimine gösterdiği ilginin gerisinde bu dili kendi geleneğindeki soyutlayıcı dil üzerinden tanıdık bulması ve bu dille şiiri alelade bir oyuna dönüştürebilmesi hususu vardır. O, böylece sembolist şiiri, kendine doğru çeker. Kendisini sembolist duyuşun etkisine teslim etme hususunda bütünüyle bir cehdin insanı olarak ortaya çıkmaz. Nitekim Kaplan da şairin, sembolist şiirin dayandığı felsefi temele inandığından kuşkuludur. Cenap Şahabettin'in şiirlerinde sembolizm açısından karşılaşılan temel zorluk, şairin bir metin olarak ortaya koyduğu eserde çoklukla tabiatı bir özne olarak kullanması ve tabiat unsurlarına kendince nitelik yönünden anlamlar yüklemesidir. Çünkü bu dilde öne çıkan sembolist bir bakış açısı değildir. Şiiri müzikal bir oyuna indirgeyen bir bakış açısı vardır. Şair, eşyanın bir ruhunun olduğuna dair inancı, estetik düzeyde bir kabul olarak öne çıkarır ve insana ait özelliklerin tabiat unsurlarına izafe edildiği şiirleriyle sembolizmden ziyade geleneğin soyutlayıcı diline yakın durur. Bu bağlamda kullandığı dil, realiteden kopuk, şahsi tecrübeyi dışarıda bırakan, olağandışını kolaylıkla mubahin çerçevesine alan ve beşeri ihsasları dikkate almayan yönleriyle dikkat çeker. Sembolizmin felsefi duyuşunun esas özelliği olan sezgi ve gizemi dışarıda bırakan şairin, sezgi ya da gizem adı altında gerçekleştirdiği dil olayı, insan hayatını şu veya bu şekilde teşbih ve mecazlar sistemi içinde dile getirmedir. Servet-i Fünun şiirinden epey sonra Cenap Şahabettin'in, şiirde güzelliği sadelikte aramak gerektiği yönündeki itirafı da esasında şiirde gerçekleştirmeyi umduğu kalitenin yanlış yerlerde arandığını gösterir. "Servet-i Fünun edebiyatı bi'n-nisbe garba daha yakın, biraz âfâkî ve maalesef itiraf edeyim ki daha az tabiidir ve daha az kuvvetlidir. Zaafına bilhassa ince sanat yaratmak için tabiatın uzaklaşması sebep oldu. Garp ile münasebetimiz daha işlek ve bir zamanda yetiştiği için Servet-i Fünun edebiyatı sanatın esrârını selefenden daha iyi kavramıştı ve eğer

güzelliği besâatte aramak dirâyetini gösterebilmiş ve tasannu'danaleddevammüctenib kalmış olsaydı şüphe yok ki hizmeti daha çok kıymetli olurdu” (Törenek, 2009: 83). Esasında bu itirafın, bir edebi hareketin sanat kaliteleri yönünü işaret etmesi bakımından oldukça lezzetli bir duyusu ifade ettiği söylenebilir. Bu anlamda Cenap Şahabettin'in, şiirlerinde sembolizmi biçim tarafıyla temsil ettiği fakat felsefî düşüncesini ve şiirsel duyuruşu itibarıyla onun uzağına düştüğü görülür.

Kaynakça

- Akay, H. (1988). *Cenap Şahabeddin*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akpınar, S. (2013). Tevfik Fikret'in Şiirlerinde 'Titreme' İmgesi. *Türkbilgi*, 25, 75-86.
- Alkan, E. (1984). *Paul Verlaine -Yaşamı, Sanatı ve Şiirleri-*. İstanbul: Alaz Yayıncılık.
- Atasagun, G. (1997). Sembol ve Sembolizm. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 369-387.
- Baudelaire, C. (2015). *Kötülük Çiçekleri*. (Çev. Sait Maden). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Bulduker, G. (2011). Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'in Şiirlerinde 'Aşk ve Tabiat Anlayışı'. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 376-387.
- Comte, A. (2017). *İslamiyet ve Pozitivizm*. (Çev. Özkan Gözel). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çetişli, İ. (2017). *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cuddon, J. A. (2013). *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Demir, O. (2013). Vicdan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; <https://islamansiklopedisi.org.tr/vicdan> (erişim: 20.11.2019).
- Enginün, İ. (1989). *Cenap Şahabettin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, B. (1994). *Servet-i Fünûn'da Tenkit*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, M. A. (1994). *Safahat*. (Hzl. Orhan Okay). Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnal, T. (2013). Simgecilik (Sembolizm). *Türk Dili Dergisi*, 349, 168-218.
- Kandinski, V. (1993). *Sanatta Zihinsellik Üstüne*. (Çev. Tevfik Turan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, M. (1991). *Şiir Tahlilleri I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____ (1992). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____ (1993). *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, A. (2018). Ebubekir Eroğlu'nun Şiirine Bir İlk Adım: 'Ön Niyaz'. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1), 126-140.
- Karakoç, S. (1982). *Edebiyat Yazıları I*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kefeli, E. (2012). *Batı Edebiyatında Akımlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıç, S. (1995). *İslam'da Sembolik Dil*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kızıl, H. (2018). Özellikleri Açısından Sembol. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 1306-1327.
- Koç, T. (1998). *Din Dili*. İstanbul: İz Yayınları.
- Komisyon. *Büyük Türkçe Sözlük*; <https://sozluk.gov.tr> (Erişim: 31.10.2019).
- Kudret, C. (1980). *Örneklerle Edebiyat Bilgileri 2*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Macit, M. (2016). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Okay, M. O. (2015). *Poetika Dersleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özkaya, T. (1990). Rus Edebiyatında Sembolizm. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1-2(33), 411-425.
- Özlem, D. (2007). *Hermeneutik ve Şiir*. İstanbul: Digraf Yayıncılık.
- Öztürk, M. (2016). *Kur'an-ı Kerim Meâli -Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Süphandağı, İ. (2019). Tanpınar'ın Tenkit Anlayışı. *Muhayyel Dergisi*, 15.
- Şahabeddin, C. (1984). *Bütün Şiirleri*. (Hzl. M. Kaplan, İ. Enginün vd.). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (1998). *Evrâk-ı Eyyâm*. (Hzl. H. Okay). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- _____ (1992). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Tarakçı, C. (1993). Cenab Şahabeddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt VII). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tillich, P. (2000). İmanın Sembolleri. (Çev. Aliye Çınar). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9(9), ?.
- Törenek, M. (2009). *Servet-i Fünun Şiiri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, T. (2019). Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Estetik Tavrı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 914-934.
- Uçan, H. (2008). *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Valery, P. (2012). Saf Şiir -Bir Konferans İçin Notlar- 1927. (Çev. Cengiz Ertem). Y. N. Nayır ve S. Bolat (Ed.), *Şiir Sanatı* içinde (98-105. ss.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- _____ (1995). Şiir Sanatı ve Soyut Düşünmek 1939. (Çev. Hüseyin Salihoglu). *20. Yüzyıl Edebiyat Sanatı* içinde (117-133. ss.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Whitehead, A. N. (2000). *Sembolizm*. (Çev. Ramazan Ertürk). Ankara: A Yayınevi.
- Yetiş, K. (1996). *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- _____ (2017). Edebiyat Tarihiçiliğinin Üstadı Ord. Prof. Mehmet Fuad Köprülü ve Yenileşme Devri Türk Edebiyatı II. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 3(1), 39-59.

İbrahim Şahin'den *Tehlikeli Estetik*

Nurcan ANKAY*

Ahmet Hamdi Tanpınar üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen Prof. Dr. İbrahim Şahin'in son kitabı *Tehlikeli Estetik*, Doğu Kütüphanesi yayınlarından Aralık 2020'de çıktı. Şahin'in, bilhassa Tanpınar'ı ele alışı ve *Haz ve Günah* adlı çalışması göz önüne alındığında estetikçi bir bakışa sahip olduğu görülecektir. Bu son kitabı ile araştırmacının yine estetiği ön plana alan bir bakış açısıyla edebî metinlere yaklaştığı görülüyor.

Kitabın editörlüğünü üstlenen Deniz Depe, "Editör Notu"nda, kitapta toplanan yazıların çoğunluğunun son on yıla ait olduğunu, bununla birlikte çok daha eski oldukları hâlde dil ve üslup açısından diğerlerine yakın olan yazıların da kitaba eklendiğini belirtiyor. Seçilen yazıların büyük bir çoğunluğunun roman türü

üzerine olduğu dikkat çekiyor. Kitabın önsözünde yazmanın hangi sebeple olursa olsun sübjektif bir süreç olduğunu belirten Şahin, yazmanın açık seçik bir hesaplaşma olduğunu vurguluyor. Şahin, bu yazıların 1980 sonrasında mensup olduğu neslin hangi şairler, romancılar ve fikir adamlarıyla meşgul olduklarını göstermesi açısından da mühim bulunduğunu belirtiyor. Bu isimler birazdan bölümler içerisinde ele alınacak. "Edebi Metnin Anlamı Üzerine" alt başlığı ile yayımlanan eserin henüz kapağına bakıldığında, üzerinde durulan bu isimler okurun dikkatini çekecektir. Şair ve yazarları da içinde barındıran bu şahsiyetlerin en büyük ortak özellikleri birer aydın olmaları.

Şahin'in çeşitli edebiyat dergilerinde çıkan yazılarından oluşan *Tehlikeli Estetik*, "Şiir ve Şair", "Roman ve Romancı", "Edebiyatın Kıyısında", "Dil ve Modernleşme" başlıklarını taşıyan dört bölümden oluşur. İlk bölüm olan "Şiir ve Şair"deki ilk yazı, "Ya Rab Bana Bir Ses Yaratan Kudreti Ver: Yahya Kemal Şiirine Dair" başlığını taşıyor. Yazı Yahya Kemal üzerine kapsamlı bir inceleme olmasıyla birlikte toplumsal bir özeleştiriyi barındırması açısından da dikkate değerdir:

Benim çağım, anlamın peşinde koştu. "Anlam" tutkusu XIX. asırdan tevarüs edilmiş bir insan putlaştırmasıydı. İçinde yaşadığımız kültür, mevcudu muhafaza çabasıyla, anlamı, tutunabileceğimiz en sağlam dayanak olarak gördü. Biz Tanzimat'ın tecessüsünü, Meşrutiyet'in heyecanını, Cumhuriyet'in kesinliğini

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş / TÜRKİYE. E-posta: nurcanankay@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-3810-1993.

tevarüs ettik. Bu yüzden hayatımızda estetik ve bizatihi her türlü hassasiyet sadece teferruattı; asli olanın sosyalizasyon olduğuna inandırıldık. Eğer bir kültürün mümessili isek bu kültür, kendi varlık şartını, kendi dışındaki prensiplerde arayan, kendinden usanmış, “artık” olan ne varsa, ondan kurtulmak isteyen, değişim karşısında bazen mütereddit, ama bazen aç, bazen korkak bir kültürdü. Yorgundu; çünkü yolculuğu birkaç asırlık bir yolculuktu; bıkmıştı çünkü üzerindeki yükün altında ezilmişti. Her şeyin en kolayına kaçan tecessüsümüzün motivasyonu, asırlık yenilgimizin utancından kurtulmak arzusundan başka bir şey değildi. Yahya Kemal’in sesi bize o utancımızı unutturdu (Şahin 2020: 26).

Bölümün ikinci yazısı olan “Mehmet Akif’in Şiir Dili” yazısında Şahin, Akif’in yaşadığı yılların realitesi neyse Akif’in dilinin de o olduğunu belirtir. Akif’in sahici olanı sahici bir dille anlattığını, çağdaşlarıyla onu ayıran unsurlardan birinin bu olduğunu söyler. Modern edebiyatın yaklaşık yüz elli senedir ana damarının romantizm olduğunu, Akif’in de bir romantik olduğunu belirten Şahin, onun romantizminin şiir diline bakılarak anlaşılabilceğini ekler. Ayrıca her romantik şairde bir direniş üslubu olduğunu, Akif’in dilinin de benzer şekilde direnmenin dili olduğunu söyler.

İsmet Özel, şiirinin anlaşılması şahsiyetinin anlaşılması kadar güç olan bir isimdir. “İsmet Özel Şiiri: Bir İnşa Süreci” yazısında Şahin, son kırk yılın Türk şiirine damga vurduğunun altını çizdiği şairin şiirinin dönüşümünü, yani inşasını anlatır. Özel’in Ataol Behramoğlu ile mektuplarına da değinen yazıda şairin “Amentü” şiiri ile hem şiirinde hem hayatında yaşadığı dönüşümden bahsedilir. Şahin, şairin şiir dilini irdelerken, İslamî söylemden zamanla *halkla münasebetini tazelemek* adına absürdü denediğini belirtir. Şairin en belirgin damarının ise *sahihlik arayışı* olduğunu ifade eden Şahin, İsmet Özel şiirinin tematik yanının merkezinde “kendilik” olduğunu vurgular.

Şiir üzerine olan bir diğer yazı ise “Şiir ve Oynargerceklik: Mehmet Can Doğan Şiiri”dir. Şahin yazısında şairin şiir serüvenini en baştan ele alarak şiirinin sesi ve dili üzerinde durur. Doğan’ın şiirine bir ses aradığına değinir. Şahin, Mehmet Can Doğan şiirinde anlamı kavrayışın dilin dizilişinde ve aforizmik yapılarda görüldüğü, şairin sessiz bir direniş ve itirazı dile getirdiği yorumunda bulunur.

Kitabın ikinci bölümü olan “Roman ve Romancı”daki ilk yazı, “Romancının Meşruiyet Sorunu”dur. Kitapta, modern Türk romanının bilhassa ilk romanlarında görülen meşruiyet sorunu Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Halit Ziya Uşaklıgil üzerinden değerlendirilir. Yine Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemi romanları üzerine olan yazılardan biri de “ve ‘Annesini Takip Etti!’ ”dir. Yol metaforu üzerinde duran yazıda *İntibah* romanında Ali Bey’in gerçekte metafor olan eve dönmediği, sadece yolculuğu başlattığı yorumu yapılır. Şahin, yorumuna *Mai ve Siyah*’ın Ahmet Cemil’i ile devam eder. “Osmanlı Taşrası Romana Giriyor: Selanikli Fazlı Necip ve Romanları” adlı yazı, Fazlı Necip’in biyografisinden hareketle gazeteciliği ve romanları üzerine dikkatleri içerir. “Rüyasız Edebiyat: Kalp Ağrısı ve Zeyno’nun Oğlu” yazısı, Halide Edip’in romancılığının dil açısından mühim bir eksikliğine vurgu yapar: Rüyasızlık. Rüya ve sanat ilişkisinden, sanatta içe bakışın öneminden bahseden Şahin, Halide Edip’in rüya yerine hakikati ideoloji kılarak roman dilini inşa edişini sonucuna, anılan iki romanın tahlili üzerinden varır. Romancılığın çok değinilmeyen isimlerden olan Hilmi Ziya Ülken, *Tehlikeli Estetik*’te romancılığı ile anılır ve yazarın romanlarında kendini arayan aydın üzerinde durduğundan söz edilir. İncelediği romanlarda birçok kavrama değinen Şahin, her kavramı yazarın romanlarından hareketle somutlaştırır. Hüseyin Nihal Atsız’ın romanlarında somutlaştırılan ise aşktır. Şair yönüyle tanınan Ziya Osman Saba’nın hikâyelerini, anlam ve dil açısından

değerlendiren Şahin, Saba'nın çocukluğunun hikâyelerinde dolaşmasından söz eder. Kitapta, sanatı yaşamının gölgesinde kalmış bir isim olarak anılan Sabahattin Ali, yaşamının da etkisiyle olumsuzun dilini kullanışı ile öne çıkarılır. Şahin, incelediği romanların hakkını vermeye çalışır. Bir eser yetkinliğe ulaşmadıysa bunu açıkça dile getirir. İhsan Oktay Anar'ın *Galiz Kahraman*'ı, yazarının diğer romanlarının aksine basit oluşuyla vurgulanır. Kitapta Cengiz Aytmatov üzerine bulunan iki yazıdan ilki, "Aytmatov Romanlarında Anlam Sorunu", ikincisi ise "Beyaz Gemi: Simgenin Ölümü"dür.

Türk edebiyatının şüphesiz en dikkate değer isimlerinden biri olan Oğuz Atay, Şahin'in dikkatini yine dil üzerinden çekiyor. Atay'ın dili üzerine olan ilk yazı, "Oğuz Atay: 'Mektubuma Burada Son Verirken' " adını taşıyor. İncelemede, "Babama Mektup" öyküsündeki karışık durumun dilde de bir karışıklığa yol açtığı tespitini yapan Şahin, *Tehlikeli Oyunlar* ve *Tutunamayanlar* üzerinden metinlerdeki karışık durumu açıklamaya devam eder:

Oğuz Atay'ın hikâyesinin anlatıcısındaki karışık vaziyetin bu dilsel görüntüsünü onun başka metinlerindeki başka dilsel biçimlerden de çıkarabiliriz. Onun metinleri; zeminde bu iki ayrı yapı olmak kaydıyla daima **karışık** ve **karmaşık** olanı, ikinin arasında kalmış olanı, hem iki hem üçüncü olanı/olamayanı anlatır. *Tehlikeli Oyunlar*'da Sevgi-Bilge arasındaki Hikmet'in "düşüş"ü, diziliş itibarıyla aynıdır. Albay Hüsamettin Tambay, mevcut karışıklığın "okuyucu" temsilidir. *Tehlikeli Oyunlar*'ın dili "sevgi" ile "bilge"nin dilidir. Bu dillerin bir arada bulunuşu ise "hikmet"in varlığını zorunlu kılar. *Tutunamayanlar*'la başlayan bu kategorizasyon, *Tehlikeli Oyunlar*'da üst seviyededir. Çünkü *Tutunamayanlar* "müellifi", özne ile yüklem arasında kalmışlığın -dil ve anlam- dilsel bir acı olduğunun veya bu durumda asıl acıyı "dil"in çektiğinin farkındadır. Terk edip gittiğimiz acılı dildir çünkü (Şahin 2020: 26).

İkinci yazı olan "Bir İntihar Biçimi Olarak Dil: Oğuz Atay'ın Dili"nde Şahin, akademinin Atay'ı post-modernizm üzerinden inceleyerek bu kavrama indirgediğini ve bu metodun akademide Atay'ı anlamakta bir kriz olduğunu gösterdiğini belirtir. Bilinç akımı, bireyin bilincinin deşifresi, dilin şeyleşmesi, metinlerdeki belirsizlikler ve anlam üretme çabasından söz eden Şahin, Atay romanlarında müntehir olanın beden değil bilinç olduğu tespitiyle yazısını nihayete erdirir. Roman bölümünün son yazısı ise "Marcel Proust'un Dostoyevski'si" adıyla iki yazar üzerine dikkatleri içerir. Dostoyevski'deki kendilik sorunundan bahseden yazı, iki romancının yazma biçimlerini karşılaştırır.

Kitabın "Edebiyatın Kıyısında" adlı üçüncü bölümünde ise Sabri Ülgener, Cemil Meriç, Erol Güngör ve Beşir Ayvazoğlu gibi edebiyata katkısı olan aydınlar üzerinde durulur. Bölümdeki "Bindokuzyüzsoksek: Edebiyatın Liberal Süreci" adlı yazı ise 1980 sonrası Türkiye'deki edebiyat ve kültür ortamına değinir.

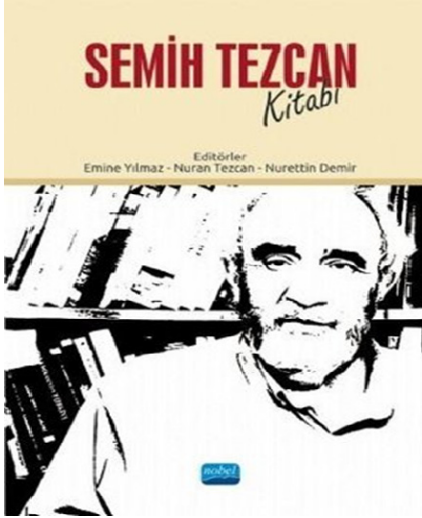
Şahin ele aldığı hemen bütün şair ve yazarları dil üzerinden de değerlendirir. Buna karşılık kitapta ayrıca dil üzerinde duran bir bölüm mevcuttur. Kitabın dördüncü ve son bölümü olan "Dil ve Modernleşme" Tanzimat dönemine eğilmesi açısından dikkate değerdir. Yazılardan biri Ahmet Mithat Efendi'de dil ve tahayyül üzerinde dururken diğer iki yazı doğrudan Tanzimat diline odaklanır. Dönemin zihniyet kavgasından ve dildeki mistifikasyondan bahseden "Türk Milliyetçiliği Bağlamında Dil ve İdeoloji: Tanzimat Dili" adlı yazıda, Türk düşüncesi on yedinci yüzyıldan başlanarak işlenir. Nedim ve Şeyh Galip gibi Divan şairleri üzerinde de duran yazı, "Adem Kasidesi"ne de değinir. Sadeleşen tahayyül ile milliyetçilik kavramının da ortaya çıktığını söyleyen

Şahin, son yazısında ise Tanzimat Dönemi ile modern Türkçenin doğduğu görüşünü belirtir.

Genel olarak, şiir, roman, aydın ve modernleşme üzerinde durduğu görülen Şahin, *Tehlikeli Estetik* adlı çalışmasında ele aldığı isimleri dil, anlam, modernlik ve estetik açılarından incelemiştir. Bilhassa dil ve anlam üzerine yoğunlaşan Şahin'in yazıları, Türk edebiyatında modernleşmeye yansımaları, dönüşümü ve anlamı biçimlendiren yönüyle dili inceler. Şahin'in yıllar içinde, edebiyat üzerine gözlemlerinden oluşması açısından da önem taşıyan *Tehlikeli Estetik*, yazarının kişisel bir yazar-toplum-insan okuması olarak da görülebilir.

Yılmaz, E., Tezcan, N., Demir, N. (ed.) (2020). *Semih Tezcan Kitabı*. Ankara: Nobel Yayınları, xxxii+512.

Samed Can ASLAN*

Türkoloji alanındaki çalışmalarını çok yönlü, verimli ve titiz bir şekilde sürdürmüş olan Prof. Dr. Semih Tezcan 2017 yılında hayata gözlerini yummuştur. Vefatının ardından Semih Tezcan anısına 11-12 Ekim 2018 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü tarafından *Uluslararası Semih Tezcan ve Türkoloji Sempozyumu* düzenlenmiştir. Sempozyumda sunulan bildiriler daha sonra kitap hâline getirilmiş ve 2020 yılında Prof. Dr. Emine Yılmaz, Prof. Dr. Nuran Tezcan ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde Nobel Yayın Grubu tarafından yayınlanmıştır. Bu yazıda, *Semih Tezcan Kitabı* adını taşıyan çalışmanın incelemesi yapılacaktır.

Kitap, *İçindekiler* (iii-v) bölümünden sonra gelen ve kitabın editörleri tarafından hazırlanan *Sunuş* (vii-x) yazısı ile başlamaktadır. Bu bölümde ağırlıklı olarak kitabın içerik tanıtımı yapılmıştır. Sunuş bölümünü sırasıyla *Semih Tezcan'ın Yaşam Öyküsü* (xi-xiii), *Semih Tezcan'ın Çalışma Alanları* (xv) ve *Yayın Listesi* (xvii-xxx) başlıklı bölümler takip etmektedir. Kitapta, bu bölümlerin sorumlu yazarının ismi, sehven belirtilmemiştir. *Semih Tezcan'ın Yaşam Öyküsü* (xi-xiii) ve *Yayın Listesi* (xvii-xxx) başlıklı bölümlerin Arş. Gör. Gülşah Tuğlacı (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) tarafından hazırlandığı hem kitabın editörleri hem de yazarın kendisi tarafından bildirilmiştir.

Semih Tezcan'ın yayın listesinin ardından, 37 adet yazının toplandığı *Semih Tezcan ve Türkoloji* (1-87), *Eski Türkçe* (89-154), *Dede Korkut Kitabı* (155-182), *Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca ve Karamanlıca* (183-287), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (289-401), *Çağdaş Türk Dilleri* (403-456) ve *Köken Bilgisi* (457-480) adlı bölümler sıralanmaktadır.

Semih Tezcan ve Türkoloji başlıklı bölümün ilk yazısında, Klaus Kreiser (3-18), Berlin'de 1888-1918 yılları arasında Doğu Dilleri bölümünde verilen Türkçe derslerinin tarihçesini ele almıştır. Bu yazıdan sonra gelen aynı içerikli iki yazının biri Almanca (19-22) diğeri Türkçe (23-26) olmak üzere Peter Zieme tarafından kaleme alınmıştır. Zieme, *İlahi İçki* adlı yazma parçasının bir yazı çevrimini yapmıştır. Nuran

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE. E-posta: sametcan3544@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-6032-2840.

Tezcan (27-43) ise Semih Tezcan'ın çalışma yaşamından ve bilim insanı profilinden bahsederek Türkoloji alanında çalışanlara, çalışmak isteyenlere ilham kaynağı olacak nitelikte bir yazı kaleme almıştır. *Emine Yılmaz* (45-55), *Tarihi Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*'nin ilk dört cildinin yayına hazırlanmasında editörlük görevi üstlenmiş olan Semih Tezcan'ın araştırma yöntemi ve tutumunu gösteren bir yazı hazırlamıştır. Akademik eleştiri ve kültür ilişkisi üzerinde duran *Nurettin Demir* (57-70), Semih Tezcan'ın eleştiri yazılarından hareketle Türkoloji alanındaki akademik eleştirilerin durumuna değinmiştir. *M. Sabri Koz* (71-87) ise Semih Tezcan'ın çalışmalarından almış olduğu ilhamı, halk bilimcilerle dil bilimciler arasındaki karşılıklı iş birliği bağlamında ele almış ve bir editör olarak Semih Tezcan'ın çeşitli yazılarını inceleme fırsatı bulunduğu dönemleri anlatmıştır.

Kitabın *Eski Türkçe* başlığını taşıyan ikinci bölümünde *Marcel Erdal* (91-97), Eski Bulgarlar ve Eski Türk Bulgarcası hakkında bilgi verdikten sonra Tuna ve İdil Bulgarcasındaki sıra sayıları ile Eski Türkçe sıra sayısı eki $+(X)nc'$ ın durumuna değinmiş ve bu ekin Türkçenin Bulgar-Çuvaş koluna hiç ulaşmadığı sonucuna varmıştır. *Kutadgu Bilig*'de geçen *iki böz* tamlaması üzerinde duran *A. Deniz Abik* (99-106), bu tamlamanın söz konusu eserde *kefen* anlamında kullanıldığı ve tamlamada geçen *iki* sayısının kefeni oluşturan iki parça kumaşa işaret etmekten ziyade azlık belirtme işlevi bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Eski Uygurca metinlerden hareketle dil bilgisel saygı yapılarını inceleyen *Ferruh Ağca* (107-126), Eski Uygurcada statüye bağlı nezaket, saygı ifadesi taşıyan fiillerin saygı yardımcı fiillerine dönüştüğünü belirtmiş, ayrıca sıfatlara da eklenebilen teklik 3. kişi iyelik ekinin “saygı” ifadesi de taşıyan dil bilgisel bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. *Rysbek Alimov* (127-134), Tunyukuk yazıtında harf atlama, fazladan harf, sözcük veya ibare yazımı gibi çeşitli hakkâk (oymacı) hatalarından hareketle Türk runik yazıtlarında görülen kesin ve muhtemel hataları belirlemeye çalışmış ve yazıtlara karşı uygulanan eleştirel yaklaşımın önemini vurgulamıştır. *Ayşe Kılıç Cengiz* (135-154), Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yer alan ve “yıldırım, ışık, meteor” anlamlarını karşıladığı düşünülen *yaşın* ve *yıçın* kelimelerinin kökeni hakkında birtakım bilgiler vermiştir.

Çalışmanın *Dede Korkut Kitabı* başlıklı bölümünde *Işıl Aydın Özkan* (157-165), *Dede Korkut*'ta yan cümle pozisyonundaki fiilimsilerin istemlerini mantıksal, anlamsal ve söz dizimsel düzeyde incelemiştir. Bu tür cümlelerde istem açısından ana cümle yüklemine önceliği olmakla birlikte yan tümce yüklemine de istem potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur. *Serdar Erkan* (167-182) ise *Dede Korkut* üzerine yapılan nazım tartışmalarını sözlü kompozisyon teorisi bağlamında ele almış, söz konusu eserdeki manzumların yapısını ve eserin teması ile ilişkisini incelemiştir.

Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca ve Karamanlıca başlıklı bölümde *Bernt Brendemoen* (185-190), 1768'de Bükreş'te basılmış olan *Talim-i Mesihî* adlı dinî içerikli Karamanlıca metin üzerine söz dizimsel bulgularını ortaya koymuştur. Brendemoen, Sümela Manastırı'nın tarihçesini Türkçe olarak anlatan en eski metin olması açısından incelemeye değer gördüğü bu kitabın özellikle söz dizimi açısından kural dışılık taşıması sebebiyle döneminde yazılan diğer kitaplardan ayrıldığını tespit etmiştir. *Zafer Önler* (191-197), Osmanlı Türkçesi metinlerinin fonetik sorunları üzerinde durmuş; metinlerin yazıldıkları yüzyılların ses özelliklerini yansıtmaktan uzak olduğunu, bu sebeple çeviri yazılarının, yazıldığı döneme bakılmaksızın tümüyle metnin yazılışına uyarak yapılması gerektiğini vurgulamıştır. *F. Sabiha Kutlar Oğuz* ve *Fazile Eren Kaya* (199-207) tarafından kaleme alınan yazıda ise *Hurşid ü Hâver* ve *Ziyafet Defteri* adlı eserlerden hareketle sarayların düğün sofralarında sunulan yemekler, özellikle pilav için yapılan benzetmeler ve pilavın çeşitliliği incelenmiş,

Osmanlı mutfağındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. *Birsel Karakoç* (209-220), Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden hareketle Farsçadan kopyalanan niteleme işlevli *ki/kim*'li yapılarda *-(y)A* istek ekinin görünüş-zaman ekleri ile işlevsel bir dağılım gösterdiğini tespit etmiştir. Aslında istek anlamı veren bu ekin Eski Anadolu Türkçesindeki yoğun kullanımında Farsçanın etkisi olduğu ve üstlendiği dil bilgisel görev dolayısıyla istek anlamının zayıfladığı sonucuna ulaşmıştır. *İ. Hakkı Aksoyak* (221-226), divan şiirinde sıkça yer alan “sevgilinin geçtiği yola su serpmek ya da yolu gözyaşı ile sulamak” sahnesini ele almış; bunun köy hayatının bir parçası olarak toz kalkmasını önlemek amacıyla kerpiç evlerin tabanını süpürüp sulama alışkanlığı ile ilişkisini sorgulamıştır. *Gisela Procházka-Eisl* (227-241) Avusturya Kraliyet ve Devlet Arşivi tarafından kayıt altına alınan, Türkçe derslerine dair en eski belge niteliği taşıması dolayısıyla tarihî ve içerik değerine sahip olan *Sekiz Oğlanın Türkçe El Yazmaları* (Türkische Handschriften der acht Knaben) başlıklı 20 sayfalık dosyayı incelemiştir. *Furkan Öztürk* (243-258) ise dünya edebiyatlarının ilgi alanlarından biri olan ve divan edebiyatı anlatılarında da kendisine önemli bir yer bulan *hayalî varlıkları* Ahmedî'nin *İskendernâme*'si örneğinde incelemiştir. *Abdullah Bağdemir* (259-278), Dil Heyeti tarafından 26 Haziran 1928'de hazırlanan alfabe raporunun içeriği üzerinde durmuş, bu raporla ilgili çeşitli değerlendirmeler yapmıştır. *Kutadgu Bilig*'de geçen Farsça kökenli bazı söz kalıplarının günümüz Farsçasındaki karşılıklarını *Siyer al-Mulûk* örneğinde inceleyen *Robabeh Taghizadehzonuz* (279-287), bunların birer *alıntı çeviri* (calque) olup olmadığını sorgulamış ve ek olarak yüzeysel bir şekilde söz konusu eserden günümüz Türkçesine alınmış olan Farsça örneklere değinmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi başlıklı bölümde ilk olarak *Şule Pfeiffer Taş* (291-312), Evliya Çelebi'nin Viyana seyahati sırasında Kutsal Roma Cermen İmparatoru I. Leopold ile ilgili gözlemlerinin gerçeklik payını resim, heykel gibi çeşitli sanat eserleri ve tarihî kaynaklara başvurarak araştırmış ve onun verdiği bilgilerin güvenilir olduğu sonucuna varmıştır. *Nesrin Bayraktar Erten* (313-324), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* (2004) adlı eser temelinde eşya isimlerini sözcük bilimsel bakış açısı ile incelemiştir. Türkçedeki türetim eklerinden biri olan *-XcX'*nin işlevlerini ve *Seyahatnâme*'deki kullanımını konu alan *Mevlüt Erdem* (325-336), ekin kullanım ve türetkenliğine dair daha önceki çalışmalarda tespit edilmemiş olan bir görünümünü ortaya koymuş; ekin bir kerelik türetim örneklerinin onun türetkenlik potansiyelinin fazla olduğunu gösterdiğini dile getirmiştir. *Sema Aslan Demir* (337-346), Evliya Çelebi'nin sıra dışı üslubundan hareketle *Seyahatnâme*'deki öyküleyici ve betimleyici söylem tarzı ile anlatım tabanı ilişkisi üzerinde durmuş; öyküleyici söylem tarzında yaygın olan bir dil birimi yerine daha az yaygın olanın seçilmesinin anlatılanı ön plana çıkardığı, daha dikkat çekici hâle getirdiği; betimleyici söylem tarzında ise ek fiille çekimlenmiş adsoylu yüklem ve sınırlar arasılık bildiren görünüş-zaman eklerinin dikkat çektiği sonucuna varmıştır. *Evliya Çelebi'nin İzinde Azerbaycan* başlıklı kitabın *Seyahatnâme* ile olan ilişkisini ele alan *Nurtaç Ergün Atbaşı* (347-355), yazarın sadece Azerbaycan'ı anlatan bir eser yazmakla kalmadığını, aynı zamanda açık ve kapalı ilişkilerle modern bir eserin klasik bir eserden nasıl beslendiğinin bir örneğini ortaya koyduğunu belirtmiştir. *Koray Üstün* (357-380), *Seyahatnâme*'nin basılmasını millî bir mesele olarak gören ve bu eserin Avrupalılar tarafından tanınmasını arzulayan Ahmet Mithat Efendi ile Necip Asım'ın 1896 yılında yazmış oldukları açık mektupları değerlendirmiştir. *Başak Bitik* (381-392), Evliya Çelebi'nin verdiği bazı bilgilerin güvenilir olmasına rağmen onu vazgeçilmez kılan şeyin ne olduğu sorusunun cevabını aramış ve onun Karagöz'e dair geniş bilgi verdiği yazılarda kullandığı dil ve üslup üzerinde durmuştur. *Cennet Altundaş* (393-401) ise Evliya Çelebi'nin gezileri sırasında Bergama şehri karşısında neden suskun kaldığını sorgulamış, bireysel ve

resmî tarih ilişkisi bağlamında Bergama seyahatinin, Evliya Çelebi'nin ailesine dair bilgi edinmek açısından önemli olduğunu vurgulamıştır.

Çağdaş Türk Dilleri başlığını taşıyan bölümün ilk yazısında, İran'daki çağdaş Türk dillerinde morfosentaktik açıdan farklı tipolojide amaç yan cümleleri tespit eden İ. Ahmet Aydemir (405-414), bu yan cümlelerin özelliklerini sıralamış, Türk dillerinde ilk defa amaç yan cümlelerinin bütüncül bir tipolojik sınıflandırmasını ve dağılımını ortaya koymuştur. Güney Sibiry'a'da yaşayan Kalmaklar ve onların dil durumları hakkında yapmış olduğu alan araştırmasının bulgularını paylaşan Mikail Cengiz (415-428), 100-200 arasında bir nüfusa sahip olan bu Türk topluluğunun dilinin yoğun Rusça etkisi altında kaldığını çeşitli verilerle açıklamıştır. Alan araştırmasına dayanan bir başka çalışmada ise Hasan Güzel (429-440), Telhab Halaçları üzerine toplumdilbilimsel bir değerlendirme yapmış; eğitim, din ve sosyoekonomik durumu göz önünde bulundurarak Telhab Halaçlarının sadece Halaçça değil, aynı zamanda Farsça ve Oğuzca da konuştuğunu belirtmiştir. Hasan Hayırsever (441-456) ise Lars Johanson tarafından geliştirilen kod kopyalama modeli temelinde Azerbaycan Türkçesindeki Rusça seçilmiş kopyaları ele almıştır.

Kitabın son bölümü *Köken Bilgisi* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Şaban Doğan (459-466), “Deyimler toplumların yaşayış, inanış, kültür ve geleneklerinden izler taşıyan yapılarıdır.” düşüncesinden hareketle *tongaya basmak* (düşmek) deyimini üzerinde durmuş, *tonga* kelimesinin kökenini araştırmıştır. Uğur Altundaş ise (467-480), Eski Uygur Türkçesinde görülen *-yUk* ekinin zaman ve görünüş değerini ele almış; fonetik sebepli küçük varyant farklılıklarıyla birlikte Tuva, Hakas, Tofa Türkçesi ve Fuyu Kırgızcası gibi Çağdaş Türk lehçelerinde de kullanılan bu ekin temel işlevinin görülen geçmiş zamanı bildirmek olduğu, görünüş sisteminde ise sınır sonrası bakışı işaret ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmacılara ait akademik yazıların toplandığı yedi bölümden sonra Semih Tezcan'ın *Ardından* (481-490) başlıklı bölüm gelmektedir. Bu bölümde Semih Tezcan'ın vefatından sonra çeşitli kurum ve kuruluşların, akademisyenlerin yayınladığı mesajlar ile onun anısına hazırlanan toplantı ve sempozyum afişleri yer almaktadır. Son olarak da Semih Tezcan'ın ağırlıklı olarak akademik hayatına dair 26 fotoğraftan oluşan *Fotoğraf Albümü* (491-503) ile kitap tamamlanmaktadır. Kitabın genel olarak titiz bir dizgi kontrolünden geçirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yer yer dikkatlerden kaçmış olan bazı dizgi ve ifade yanlışları göze çarpmaktadır. Burada, kitabın yapılması muhtemel olan yeni baskılarına naçizane katkıda bulunabilme umuduyla bunlardan bazılarını değinilecektir. Aşağıda (>) işaretinin solunda sayfa numarasıyla birlikte kitaptan yapılan alıntı, sağında ise önerilen şekil verilecektir.

Kitapta tespit edilen yazım yanlışları şu şekilde sıralanabilir: *şubat* ~ *Ağustos* (s. xii) > Şubat ~ Ağustos; *belirtikten*, *antroplojide* (s. 63) > belirttikten, antropolojide; *indekis* (s. 65) > indeks; *Tezcan'nın* (s. 69) > Tezcan'ın; *hâinde* (s. 71) > hâlinde; *Harezem* (s. 104) > Harezim; *birebir* (s. 140, 148, 149, 151, 210, 355) > bire bir (*aynı, tıpkı* anlamında); *bir kaç* (s. 187) > birkaç; *selen* (s.191) > gelen; *içinde* (s. 192) > için de; *farkı* (s. 206) > farklı; *açısından* (s. 326) > açılarından; *zanaatkarları* (s. 353) > zanaatkarları; *öyleki* (s. 395) > öyle ki; *cümlelerin* (s. 405) > cümlelerin; *altasıralıycısı*, *altasıralıycı* (s. 407) > altasıralıycısı, altasıralıycı; (cümle içinde) *Bazı* (415) > bazı; *hem fikir* (s. 469) > hemfikir.

Kitapta, yazar ya da eser adlarının yazımında da bazı yanlışlıklar göze çarpmaktadır: *A. Tetze* (s. 49) > A. Tietze; *Hosftede* (s. 64) > Hofstede; *Annamerie von Gabain* (s. 67), *Nechü'l-Feradis* (s. 104) > Nehcü'l-Feradis *Annemaria von Gabain* (s.

152) > Annemarie von Gabain; *Walschmidt* (s. 136) > Waldschmidt; *Ceval Kaya* (s. 153) > Ceval Kaya; *Csat ó, Éva* (s. 165) > Csató, Éva; *Kaufman* (s. 432) > Kauffman.

Bir yazara ait aynı yazı içerisindeki bazı sözcüklerin yazımında tutarsızlıklar görülmektedir. Evliya ~ Evliyâ (s. x, 352, 393); eski Uygurca ~ Eski Uygurca (s. 67); Erguvanlı-Taylan (158) ~ Erguvanlı Taylan (165) şeklinde ikili kullanımlar tespit edilmiştir.

Kitapta, yer yer kimi ifade yanlışları da bulunmaktadır. Cümlelerin yapısındaki hataya sebep olan eksik unsurlar parantez içerisinde, fazla unsurlar ise üzeri çizili şekilde gösterilmektedir: ...*onların Latince transliterasyonlarını verilmektedir...* (s. 128); ...*istem değişikliğine uğradığı(nı) ifade ettiği...* (s. 158); ...*yat- eylemi... ..bir dolaylı tümleç gerektir(ir)* (s. 163); ...*Türkçenin tarihi dönemlerinde(n) bugüne...* (s. 163); ...*nesilden nesile aktarımının devam ettiği(ni) göstermektedir* (s. 434); ...*dillerin işlevlerin(in) sınırlı olması nedeniyle...* (s. 439). Ayrıca sayfa 128’de *kaidesi ve kuralı* şekline arka arkaya eş anlamlı iki sözcüğün tekrarlandığı görülmektedir.

Yayın listesi bölümünün *Makaleler, Eleştiri Makaleleri* (xxiii) alt başlığında (baskıda) ibaresiyle verilen kaynak (xxv), 2020 yılının Şubat ayında yayınlanmıştır¹. Semih Tezcan Kitabı birkaç ay sonrasında yayınlanmış olmasına rağmen listedeki bu künyenin güncellemesi yapılmamıştır. Ayrıca xxv numaralı sayfadaki 26. maddede yer alan kaynağın 1996 şeklinde verilen basım tarihi, 1997 olarak değiştirilmeli; xxiii numaralı sayfadaki 4. ve 5. maddelerde yer alan künyelerin yeri ise tarihsel sıralama açısından gözden geçirilmelidir.

Sayfa 127’de “(bk. sırasıyla Clauson 2955: 132, 1962: 68)” şeklinde verilen metin içi atıftaki altı çizili olarak gösterilen tarih 1955 olarak düzeltilmelidir. Yine aynı sayfada Otto von Friesen’den yapılan alıntıya Williams’ın aktarmasıyla yer verilmiştir. Ancak Williams’a yapılan atıfta “aktaran/akt.” ibaresi bulunmamaktadır. Sayfa 129’da Mert’e (2010: 1969-190) ve Erdal’a (Erdal: 160-615) yapılan atıfta sayfa numaralarının (2010: 169-190), (Erdal: 160-165) şeklinde düzeltilmesi gerektiği düşünülmektedir. Sayfa 131’de “Berta (2010: 65)” şeklinde atıf yapılan kaynak, yazının kaynakçasında yer almamaktadır. Yine Sayfa 131’de metin içinde “Tekin (1994. 39)” şeklinde verilen atıf “Tekin (1994: 39)” şeklinde düzeltilmelidir. Sayfa 133’te *Levitskaya*’nın etimolojik sözlüğü kaynakçada gösterilmiş, ama metin içinde tespit edilememiştir. Sayfa 141, 145, 150’de ise atıf yapılan *Wilkins 2017* kaynağının künyesine kaynakçada yer verilmemiştir. Sayfa 152’de yer alan kaynakçada *Gabain, Annemarie von* şeklinde gösterilen künyenin *von Gabain, Annemarie* şeklinde düzeltilmesi gerekmektedir. Sayfa 157’de atıf yapılan *Demir ve Yılmaz* kaynağına kaynakçada yer verilmemiştir. Sayfa 165’teki kaynakçada *Ergin* ile *Tezcan&Boeschoten* kaynaklarına yapılan atıf, metin içinde tespit edilememiştir. Sayfa 273’te (Dilâçar 1968: 121-122) şeklinde verilen metin içi atfın tarihi 1958 olarak düzeltilmelidir. Aynı yazının kaynakçasında tarih doğru verilmeyle birlikte sadece metin içi atıfta hata yapılmıştır. Sayfa 337’de metin içinde gösterilen (Knapp ve Watkins 2007), kaynakçada yer almamaktadır. Sayfa 441’de (Demir 2003: 4) şeklinde atıf yapılmış, ancak aynı kaynağın sayfa aralığı kaynakçada “37-44” şeklinde gösterilmiştir. 466. sayfadaki kaynakçada “e-kaynaklar” şeklinde alt başlık açılmış olmasına rağmen sayfa 460’ta atıf yapılan TDK genel ağ

¹ (2020). “Gedanken und Bemerkungen zu zwei türkischen Handschriften (Dresd. Ea 86 Kitāb-ı Dedem Korkud und Ms. Diez A quart. 31 Kitābı Oğuznâme-i Türkî ve Tatarca Żarb-ı Meşel)”. In: *Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817): Freidenker – Diplomat – Orientkenner (Christoph Rauch & Gideon Stiening eds.)*. Berlin/Boston: De Gruyter. 297-306.

sayfasına burada yer verilmemiş, ayrıca Nişanyan e-sözlük kaynağının son erişim tarihi de belirtilmemiştir.

Kitapta bazı noktalama hataları da göze çarpmaktadır. Bu hataların bir kısmı metin içerisinde bir kısmı ise kaynakça ya da metin içi atıf gösteriminde yapılmıştır. Metin içerisinde karşılaşılan noktalama hatalarının bazıları kesme işareti ile ilgilidir: *İrandaki* (s.429), *İranda* (s.438) > İran’daki, İran’da. Kaynakçada yapılan noktalama hataları sayfa 330, 345, 355, 438, 455’te olduğu gibi çoğunlukla künyenin sonunu nokta ile kapatmamak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bazen de sayfa 466’daki gibi künyenin “,” şeklinde kapatıldığı görülmektedir. Sayfa 101, 102, 138, 252 olmak üzere birden fazla yerde ise metin içi atfın hem önünde hem de arkasında nokta kullanıldığı görülmektedir. Doğru kullanım açısından nokta işareti sadece metin içi atfın sonunda kullanılmalıdır. Metinde yer yer yay ayraç “()” kullanımı ile ilgili eksikliklerin de gözden kaçtığı görülmektedir. Sayfa 162’deki bir metin içi atfın yazımında kapatma yay ayraç bulunduğú hâlde açma yay ayraç kullanılmamıştır. Sayfa 273’te ise Dilâçar’a yapılan metin içi atıfta “Dilâçar (tarihsiz) 56-57.” şeklinde hem açma hem de kapatma yay ayraç kullanılmamıştır. 187, 212, 244 ve 438 numaralı sayfalarda cümlelerin “değil” ile bitirilmeyip devam ettirildiğú birleşik yapılarda “değil” kelimesinden sonra virgöl kullanılmadığı görülmüştür. Yukarıda da belirtildiğú gibi burada değinilen eksiklikler metnin geneline nispeten az bir orandadır. Bu sebeple kitabın titiz bir dizgi kontrolünden geçtiğinin anlaşıldığı tekrar belirtilmelidir.

Kitap, Prof. Dr. Semih Tezcan’a adanmış bir çalışma olarak onun hayatından kesitlerin görülebileceğú fotoğraflarla ve kâh eşi Prof. Dr. Nuran Tezcan’ın kâh iş arkadaşları ya da öğrencilerinin kalemi aracılığıyla onun hayat hikâyesinin, akademik yolculuğunun, yayınlarının, çalışma anlayışı ve prensiplerinin, alandaki çeşitli tecrübelerinin bir iz düşümü niteliğindedir. Akademik açıdan ise Tezcan’ın çalışma alanlarıyla ilişkili olan/olmayan ve Eski Türkçeden Çağdaş Türk lehçelerine kadar uzanan çeşitli konuları barındırması açısından zengin bir içerik sergilemektedir. Kitapta, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca ve Karamanlıcaya ait çeşitli eserler ile *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*’ne anlam, sözcük, söylem ve biçim gibi çok çeşitli açılardan yeni yorumlar getirilmiştir. Çağdaş Türk lehçeleri üzerine yapılan dilbilgisel çalışmaların yanı sıra bu lehçelerin konuşulduğú bölgelerde gerçekleştirilen yeni alan araştırmalarından yola çıkılarak elde edilen gözlem ve değerlendirmeler ortaya konmuştur. Bu yönüyle *Semih Tezcan Kitabı*’nın, okuyucuları için çeşitli araştırmacıların penceresinden farklı bakış açılarını yansıttığı muhakkaktır.

TÜRKBİLİĞ TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ DİZİNİ

(2011/ 21 – 2020/ 40)

Haz. Buket Nur KIRMIZIGÜL*

A. MAKALELER

- ADILOV, Marlen:** Kazakça Deyimlerde Korunan Bazı Moğolca Kelimeler Üzerine/ On Some Mongolian Words Preserved in Kazakh Idioms, 2019/ 38: 119-142.
- AĞCA, Esin:** Eski Türkçede İstek Fiili Olarak *kol-* Fiili ve Türevleri Üzerine/ On *Kol-* Verb and Its Derivatives as Optative in Old Turkic, 2019/ 38: 143-152.
- AĞCA, Ferruh - GÜL, Bülent:** Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözcükler/ Mongolian Words in the Epic of Oghuz Khagan, 2018/ 36: 47-62.
- AĞCA, Ferruh:** Eski Türkçe *kö:k teñri* ve *kö:k kalık* İkişimeleri Üzerine/ On The Collocations *kö:k teñri* and *kö:k kalık* in the Old Turkish, 2015/ 30: 201-221.
- AĞCA, Ferruh:** Eski Türkçe Metinlerde /ŋ/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine/ On the /ŋ/ ~ /g/ Variation in the Old Turkic Texts, 2012/ 23: 69-82.
- AĞCA, Ferruh:** Tarihsel Türk Dili Alanlarında Morfosentaktik Beklenti Kipliği: *(b)ol(g)a(y) ki(m) ... fiil + -(g)A(y) + (ŞhsEkl)/* Morphosyntactic Expectation Modality In Areas Of Historical Turkic Language: *(b)ol(g)a(y) ki(m) ... verb + -(g)A(y) + (Personal Suffixes)*, 2016/ 31: 79-95.
- AĞCA, Ferruh:** Çokluk İşaretleyicisi Olarak Eski Türkçe *Telim* (EOT: *Delim*) Sözcüğü ve Kökeni Üzerine/ On the Old Turkic Word *telim* (OOT: *delim*) and Its Origin as a Plurality Marker, 2020/ 40: 49-62.
- AĞCA, Mustafa:** Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak *Yineleme*/ Reduplication as a Word Formation Method and Grammatical Marker in Turkic, 2017/ 34: 89-104.
- AKAL, Taylan:** Türkçe Karmaşık Tümce Yapısında Ne-Sözcüklerinin İncelenmesi/ The Analysis of wh-words in Turkish complex sentence structure, 2013/ 25: 103-118.
- AKBALIK, Esra:** Dede Korkut Kitabı'nda Bir Cinsiyet Rejimi Olarak 'Erkeklik'/ 'Manhood' as A Gender Regime in The Book Of Dede Korkut, 2014/ 27: 105-119.
- AKCA, Hakan:** Ağız Çalışmalarında Gramatikal Dizin Hazırlarken Karşılaşılan Sorunlar/ The Problems Encountered While Preparing A Grammatical Index in Dialect Studies, 2012/ 24: 121-142.
- AKCA, Hakan:** Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Başı t- / d- Meselesi/ Initial Consonants /t/- and /d/- in Old Anatolian Turkic, 2017/ 34: 7-24.
- AKCA, Hakan:** Kumuk Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler/ False Friends in Kumyk Turkish and Turkey Turkish, 2017/ 33: 91-132.
- AKÇAM, Zeki:** Kıbrıs Şeriye Sicilleri'nde Maddî Kültür Unsurlarından "Sundurmalar/Sündürmeler"/ Porches (Sundurmalar) As Tangible Cultural Elements In Cyprus Court (Sheriye) Records, 2016/ 31: 33-46.

* Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE. E-posta: buketkirmizigul@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-0969-534X

- AKÇAM, Zeki:** XIX. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde Lâkap ve Unvanlar/ XIX. Century Nicknames and Titles at Cyprus Court Records, 2015/ 29: 191-208.
- AKÇAY, Gülçiçek:** Mesnevilerde Rüya Teorileri/ Dream Theories in Mesnevis, 2018/ 36: 213-234.
- AKINCI OKTAY, Suhan:** Sözcük Düzeyinde Kabalık- Örtmece Kelime ve Argo Kullanımının İletişimdeki İşlevleri ve Kategorileri/ Impoliteness at Lexical Level: The categorization and functions of taboo and slang words in communication, 2015/ 30: 269-285.
- AKPINAR, Soner:** Tevfik Fikret'in Şiirlerinde "Titreme" İmgesi/ The Image of Shivering in Tevfik Fikret's Poetry, 2013/ 25: 75-86.
- AKSOY, Ömer:** Evaluation of Dede Korkut's Tenth Story "Usun Koca Oğlu Segrek Destanı" According to the Hidden Education/ Dede Korkut'un Onuncu Hikâyesi 'Usun Koca Oğlu Segrek Destanı'nın Örtük Program Açısından Değerlendirilmesi, 2014/ 28: 105-110.
- ALAGÖZLÜ, Nuray - TELÇEKEN, Merve:** Identity Perception and Hidden Curriculum in the Coursebooks Teaching Turkish and English as a Foreign Language/ Türkçenin ve İngilizcenin Yabancı Dil Olarak Öğretildiği Ders Kitaplarında Kimlik Algısı ve Gizli Müfredat, 2015/ 30: 245-268.
- ALAGÖZLÜ, Nuray:** Eğitimsel Dilbilim Kapsamında Küçük Ölçekli Dilbilim ve Dil Öğretimi: Kavramları ve Katkıları/ Micro-Linguistics and Language Teaching within The Scope of Educational Linguistics: Concepts and Contributions, 2016/ 32: 181-208.
- ALAGÖZLÜ, Nuray:** Türkiye'de İngilizce Öğretmeni Yetiştirme Sorunları/ Problems in English Language Teacher Training in Turkey, 2017/ 34: 241-247.
- ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Elza:** Azerbaycan Türkçesinde Kelime Grubu Olarak Zarf (Zerf) Birleşmelerinin İşlevi ve Türkiye Türkçesinde Karşılığı/ The Function Of Adverb Cluster As A Lexical Category In Azeri and Its Counterpart In Turkish, 2020/ 40: 149-159.
- ALONSO DE LA FUENTE, José Andrés:** Some Thoughts on Dravidian-Turkic-Sanskrit Lexical Comparisons/ Dravid Dilleri, Türkçe ve Sanskritçe Sözlüksel Karşılaştırmalar Üzerine Düşünceler, 2012/ 24: 41-76.
- ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ, Refika:** Dağlarca'nın *Çocuk ve Allah*'ında Dinginlik ve Mistik Duyuşlar/ Serenity and Mystic Impressions In Dağlarca's Novel "Çocuk ve Allah" (Child and God), 2012/ 24: 143-154.
- ANDRZEJEWSKI, Radoslaw - ERDEM, Cem:** Türk İllerinde Bir Polonyalı: Bronislaw Grabczewski/ A Polish in Turkish Provinces: Bronisław Grabczewski, 2019/ 38: 209-222.
- ANKAY, Nurcan:** İhsan Oktay Anar'ın *Efrâsiyab'ın Hikâyeleri* Adlı Eserinde Bir Eleştiri Aracı Olarak Grotesk Anlatım/ Grotesque Narration as a Tool of Criticism in İhsan Oktay Anar's *Efrâsiyâb'ın Hikâyeleri*, 2020/ 40: 205-216.
- ARSLAN, Müge:** "Haymatlos" Kavramının Türkçedeki Serüveni/ The Adventure of the Word "Haymatlos" in Turkish, 2014/ 27: 121-135.
- ASLAN DEMİR, Sema:** Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller/ The auxiliary verbs in Turkmen as actionality operators, 2013/ 26: 67-90.
- ATICI, Abdulkadir:** İran Türk Değişiklerindeki var / yok + iyelik Yapısı Üzerine Eşzamanlı Bir İnceleme/ A Synchronic Study on "Possessive + Existential" Constructions in Turkish Dialects of Iran, 2018/ 35: 165-180.
- ATICI, Abdulkadir:** Sungur Türkçesinin Sayı Sistemi Üzerine/ Over The Number System of Sungur Turkish, 2013/ 25: 39-54.
- AYAN NİZAM, Elif:** Şeyhî'nin *Husrev ü Şirîn* Mesnevisinde Yanlış Yazılan Bir Yer İsmi: Abhâz/ A Mispronounced Country in *Husrev ü Şirin* by Şeyhi: Abhaz, 2014/ 27: 69-77.
- AYAZ, Berna:** Başkurtlarda Kan Bağı ve Evlilik Dışı Akrabalık İlişkilerine İki Örnek: "Kiyametlik Ata-Ene" ve "Kuşamat"/ Two Examples for Non-Kin and Extramarital Lines of Descents in Bashkurts: "Kiyametlik Ata-Ene" and "Kuşamat", 2013/ 26: 63-66.
- AYDEMİR, İbrahim Ahmet:** Güney Sibiryaya Türkçesinde Zarf-Fiilli Yapıların Gramerleşmesi Hakkında/ On Grammaticalization of Converb Constructions in South Siberian Turkic, 2015/ 29: 89-100.
- AYDEMİR, İbrahim Ahmet:** Tuvacada Sözlükselleşmiş Zarf-Fiilli Yapılar/ Lexicalized Converbs in Tuvan, 2015/ 30: 223-230.

- AYDIN, Erhan:** Hoyto–Tamır (Tayhar–Çuluu) Yazıtları/ Hoyto–Tamır (Tayhar–Çuluu) Inscriptions, 2017/ 33: 1-14.
- AYDIN, Erhan:** On The Name and Titles of Tonyuquq/ Tonyukuk’un Adı ve Unvanları Üzerine, 2019/ 37: 1-10.
- AYDIN, Erhan:** Tonyukuk Yazıtının 13. Satırındaki Deyim Üzerinde Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi/ A New Reading and Interpretation Proposal on the Idiom in Line 13th of the Tonyukuk Inscription, 2020/ 39: 71-79.
- AYDIN, Erhan:** Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler/ Hapax Legomena in Yenisei Inscriptions, 2013/ 26: 37-49.
- AYTAŞ, Gıyasettin:** Adalet Ağaoğlu’nun Tiyatrolarında İnsanın İnsana Anlatılması/ The Telling of People to People in Adalet Ağaoğlu’s Plays, 2013/ 26: 107-128.
- AZILI, Kenan:** Eski Türklerde Mektup/Mektuplaşma Kavram Alanına Ait “Bitig”ler Üzerine Bazı Düşünceler/ Some Thoughts on “Bitig”s Relative to Concept of Letter/Corresponding in Old Turks, 2019/ 37: 11-20.
- BACANLI, Eyüp - MADİYEVA, Gulmira B. - MAMBETOVA, Manshuk K.:** Kazakçada Başlangıç-Dönüşümlü (İnhoatif-Hâl Bildiren) Fiiller ve Onlar Üzerinde Evre Belirleme: Kazakça Konuşurlarının Tutumları Üzerine Deneysel Bir İnceleme/ Inchoative-stative (initio-transformative) verbs in Kazakh and phase marking on them: An experimental inquiry of attitudes of Kazakh speakers, 2015/ 29: 19-44.
- BACANLI, Eyüp:** Türk Dillerinde Alomorfi Koşulllanması/ Conditioning of Allomorphy in Turkic Languages, 2014/ 27: 13-39.
- BADAM, Azzaya:** Taikhar Çuluu Yazıtı/ The Inscription of Taikhar Chuluu, 2012/ 23: 61-68.
- BADAM, Azzaya:** Moğolistan’da Bulunan Kayalar Üzerindeki Runik Yazıtlar (2010-2017)/ Recently Found Runic Rock Inscriptions In Mongolia (2010-2017), 2018/ 35: 143-154.
- BARS, Mehmet Emin:** Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler/ From Shamanism To Mysticism Transformations From Shaman To Sufi/Saint Change, 2018/ 36: 167-186.
- BAŞAR, Umud:** Yabancılar Türkçe Öğretimi Tarihi Çalışmalarında Kronolojik Bir Boşluk: İran Sahası/ A Chronological Gap Within The Studies of Teaching Turkish to Foreigners: Field of Iran, 2020/ 40: 133-148.
- BAYATLI, Necdet Yaşar:** Diyale İline Bağlı Hanekin İlçesi Türkmen Halk Kültüründe Memoratların İncelenmesi/ Study Of "Memorat" In The Folk Culture Of Khanaqin Diyala Province –Iraq, 2017/ 34: 189-210.
- BAYRAM, Bülent:** Çuvaş Türklerinin Folklorundan “Fakelore”una Tatar Algısının Değişim ve Dönüşümü/ The Change and The Transformation of The Tatarian Image from The Folklore Through The “Fake”Lore of The Chuvashes, 2018/ 36: 81-102.
- BAYRAM, Bülent:** Macar Türkoloji Araştırmalarında Çuvaş Folkloru/ Chuvash Folklore in the Hungarian Turkology Research, 2011/ 22: 87-120.
- BAYRAM, Bülent:** Tataristan’da Yeni Yayımlanan İki Tatar Destanı: “Ataklı Kız Tukbike” ve “Timir Batır”/ Two Newly Published Tatar Epics in Tatarstan: “Ataklı Kız Tukbike” and “Timir Batır”, 2011/ 21: 149-172.
- BAYRAM, Bülent:** Zarif Beşiri’nin “Üzbek Edebiyatı” Adlı Eseri: Bakış Açısı-İçerik İncelemesi/ The Work of Zarif Beşir Titled “Uzbek Literature”: Perspective-Content Examination, 2019/ 38: 31-42.
- BAYRAM, Bülent:** Zarif Beşiri’nin 1931 Tarihli “Uygur Edebiyatı” Adlı Eseri/ Zarif Bashiri’s Work “Uighur Literature”, Dated 1931, 2020/ 40: 235-250.
- BAYRAMOL, Eray:** Rus Diplomatik Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İttifak Devletleri’ne Katılışı/ The Participation of The Ottoman State to The Central Powers at The First World War, According to The Russian Diplomatic Documents, 2019/ 38: 99-105.
- BEKBABAYI, Behruz - AMIRZADEH, Ehsan:** Transliteration, a Translation Procedure or a Tool of Resistance?/ Transliterasyon, Bir Çeviri Süreci Mi Yoksa Bir Direniş Aracı Mı?, 2019/ 38: 87-98.
- BENZER, Ahmet:** Belirtili Ad Tamlamalarının Anlamları/ Meanings of determinative noun phrase, 2012/ 24: 33-40.

- BOLÇAY, Ezgi:** Erzurum'da Cenaze Gelenekleri/ Funeral Traditions in Erzurum, 2014/ 28: 111-118.
- BOZOK, Emrah:** Eski Uygur Türkçesinde *arig turug*, *arig silig* ve *arig süzük* İnkilemeleri Üzerine/ On *arig turug*, *arig silig* and *arig süzük* Hendiadyoins in Old Uighur Turkish, 2018/ 36: 41-46.
- BÜYÜKOKUTAN TÖRET, Aslı:** Azerbaycan Manilerinin Toplumsal Değerleri ve Normları Öğretme İşlevi/ The Function of Azerbaijan Poems for Teaching Social Values and Norms, 2017/ 33: 161-170.
- CENGİZ, Mikail:** Teleüt Atasözlerinden Seçmeler -I-/ Selections from Teleut's Proverbs -I-, 2016/ 32: 131-140.
- CENGİZ, Mikail:** Teleüt Bilmecelerinden Örnekler/ Samples of Teleut's Riddles, 2017/ 33: 153-160.
- CLARK, Larry V.:** (Çev. Ayşe KILIÇ) Rubrucklu William'ın Seyahâtname'sindeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler (1253-1255)/ The Turkic and Mongol Words in William of Rubruck's *Journey* (1253-1255), 2013/ 26: 149-164.
- CSATÓ, Éva Á. - JOHANSON, Lars - ZAL, Ünal:** Profesör Walter Björkman'ın Mirası/ The Heritage Of Professor Walter Björkman, 2014/ 27: 137-153.
- ÇALIŞKAN, Nihal:** *diye* Sözcüğü Üzerine Derlem Temelli Bir Betimleme/ A Corpus Based Study of *diye*, 2019/ 38: 163-176.
- ÇAPRAZ, Erhan:** Âşık Tarzı Şiir Geleneğinin Teşekkülüne Dair Değerlendirmelere Bir Ek: Meyhaneler/ An Addition to Evaluations on Organization of Minstrel Style Poetry Tradition: Tavern's (Meyhaneler), 2018/ 35: 233-244.
- ÇAPRAZ, Erhan:** Mizahi Bir Mektup ve Kuşbazlığa Dair Bir Vesika: Balat Şeyhi Vahyi Efendi'nin Bağdat Valisi Hasan Paşa'ya Gönderdiği Mektup/ A Humorous Letter and a Document About Aviculture: The Letter Written by Vahyi Efendi the Sheik of Balat and Send to Hasan Pasha the Governor of Bagdat, 2017/ 34: 211-228.
- ÇAPRAZ, Hüseyin Şevket Çağatay:** János Szapolyai'den Gábor Bethlen'e Kadar Erdel Diplomasisi ve Bâb-ı Âli'deki Varlığı/ Transylvanian Diplomacy and Its Presence in Ottoman Empire from John Zápolya to Gabriel Bethlen, 2018/ 35: 41-62.
- ÇAPRAZ, Hüseyin Şevket Çağatay:** Karlofça Antlaşması'na Doğru Macaristan'ın Siyasi ve Sosyal Vaziyeti İnzinde İki Osmanlı Vesikası/ Two Ottoman Documents in the Wake of Political and Social Situation of Hungary towards the Treaty of Karlowitz, 2015/ 30: 151-166.
- ÇELİKBAŞ, Ayhan:** Çağdaş Türk Lehçelerinde Bir Tekrar Fiili Yapma Eki: -GILA- / -KILA- / A Frequentative Verb Suffix in Modern Turkic Dialects: -GILA- / -KILA-, 2011/ 21: 73-86.
- ÇETİNKAYA, Emre:** Çağdaş Uygurcada Olasılık İşaretleyicileri/ Possibility Markers in Modern Uyghur, 2019/ 37: 113-122.
- ÇETİNKAYA, Gülnaz:** Dede Korkut Hikâyeleri'nde Benlik, Kimlik, Kişilik Üçgeninde Devletli Oğul, Yiğit ve Eren/ "Devletli" (Son Of The State), "Yiğit" (Braveman) and "Eren" (The Saint) within the Triangle Of Individualism, Identity and Personality in Dede Korkut Stories, 2015/ 30: 79-88.
- ÇEVİK, Mehmet:** Bedduanın Estetik İfadesi: Mânilerde Kargışlar/ Aesthetic Expressions of the Curses: Curses in "Mâni"s (Short Rhymed Folk Poems in Turkish), 2015/ 30: 1-21.
- ÇÜRÜK, M. Selcen - ÇÜRÜK, Selcen:** Konuşmaya Dayalı Sezdirimler -Harezmi Türkçesi Örneğinde Bir İnceleme/ Conversational Implicatures in the case of Khwarezm Turkish, 2014/ 28: 13-33.
- ÇÜRÜK, M. Selcen:** Olumsuzluğun Üstdilsel Kullanımına Dair/ On the Metalinguistic Usage of Negation, 2013/ 26: 91-105.
- DEMİR, Musa:** Aziz Nesin'in Az Bilinen "Düğümlü Mendil" Adlı Romanı Üzerine Bir Tahlil/ An Analysis on Aziz Nesin's Little-Known Novel "Düğümlü Mendil", 2011/ 22: 137-162.
- DEMİREL, Ezgi:** Metaleksikografinin Değerlendirme Ölçütleri Temelinde Divānu Lugāti't-Türk'ün El Yazma Nüshası ve Belli Başlı Divānu Lugāti't-Türk Yayınları Üzerine Betimsel Bir Çalışma/ A Descriptive Study on Divānu Lugāti't-Turk's Handwriting

- Copy and Some Headed Divānu Lugāti't-Turk Publications on The Basis of Evaluation Criteria of Metalexigraphy, 2020/ 40: 63-94.
- DEPE, Deniz:** Türkçü Dergilerde Runik Harfli Yazıtlar/ Inscriptions In Runic Letters In Turkist Magazine, 2020/ 40: 189-196.
- DEVLETABADİ, Ferzane:** Kaşkay Türklerinde Soy Damgaları/ Lineage Stamps In Qashqai Turks, 2018/ 36: 147-158.
- DİNAR, Talat:** Türkçede Bir Deyimleşme Örneği: *Gibime Gelmek/ An Idiomatic Expression In Turkish: Gibime Gelmek*, 2016/ 31: 145-152.
- DOĞAN BALCI, Şima:** P. S. Pallas'ın "Zoographia Rosso-Asiatica" Adlı Eserinde Hakas Ağızlarına Ait Hayvan Adları/ Khakas Names for Animals in P. S. Pallas's "Zoographia Rosso-Asiatica", 2020/ 39: 29-50.
- DOĞAN, Enfel:** Diliçi Çeviri ve Mehmed Rauf'un Eylül Romanında Yaptığı Diliçi Çevirisi Üzerine/ Inter-language Interpretation and Mehmed Rauf's Own Interpretation for His Novel "Eylül", 2011/ 21: 1-21.
- DOĞAN, Mehmet Can:** Cumhuriyet Döneminde Yazılan Edebiyat Tarihlerinde Yeni Türk Şiiri/ New Turkish Poetry in Literary History Written in The Republic Period, 2018/ 35: 199-214.
- DURAN GÜLTEKİN, Z. Görkem:** Türk Destanlarında Merkez Kahramanın Kutsal ve Dinî Değerlere Yaklaşımı Üzerine Tespitler/ Determination on The Approach of Central Hero in The Turkish Epic to The Sacred and Religious Values, 2019/ 38: 223-230.
- DURMUŞ, Mustafa:** Dil Öğretiminin Temel Kavramları Üzerine Düşünceler: Yabancılar Türkçe Öğretimi Mi, Yabancı Dil veya İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi Mi?/ Thoughts On The Fundamental Concepts Of Language Teaching: Is It Teaching Turkish to Foreigners, or Teaching Turkish as a Foreign Language Or Second Language?, 2018/ 35: 181-190.
- DURMUŞ, Mustafa:** Yabancı / İkinci Dil Öğretiminde Doğal Yöntem(ler) ve Doğal Yaklaşım(lar) Üzerine/ On The Natural Method(s) and The Natural Approache(s) in Language Teaching, 2018/ 36: 203-212.
- DURMUŞ, Oğuzhan:** Türkçede Aykırı Atasözleri/ Anti-Proverbs in Turkish, 2018/ 36: 29-40.
- DURMUŞ, Oğuzhan:** {-y}ArAK} Zarf-Fiil Ekinin Kökeni Üzerine/ On the Origin of Gerundial Suffix {-y}ArAK}, 2012/ 23: 19-60.
- DURMUŞ, Oğuzhan:** Çuvaş Türkçesinin Ağız Atlası Üzerine/ On the Chuvash Dialect Atlas, 2011/ 21: 113-148.
- DURMUŞ, Oğuzhan:** Türkiye Türkçesi "olta" ile Çuvaşça "vılta" Benzerliği Üzerine/ On The Similarity of "Olta" (Fishhook) in Turkish and "Vılta" in Chuvash, 2013/ 25: 1-18.
- EFIMOVA, Lyudmila - AFANASIEV, Nurgun:** Speech Formulas of Folklore of The Turkic and Mongolian Peoples of Russia/ Rusya'daki Türk-Moğol Halklarının Folklorunda Konuşma Kalıpları, 2017/ 34: 69-76.
- EKER, Süer:** 'Orta Asya'nın Gizemli halkı': Soğdlular, Soğd ve Soğdca/ 'Mysterious People Of Central Asia': Sogdians Sogdiana and Sogdian Language, 2012/ 24: 77-92.
- EKİNCİ, Mehmet Uğur:** Franz Von Dombay'ın (1758-1810) Türkçe Atasözleri ve Deyimler Derlemesi/ Franz von Dombay's (1758-1810) Compilation of Turkish Proverbs and Idioms, 2013/ 25: 55-74.
- ENER SU, Aydan:** Ömer Seyfettin'in "Mağçupluk İmtihani" Adlı Tiyatro Eserinin Mizah Unsurları Bağlamında Değerlendirilmesi/ An Evaluation of Ömer Seyfettin's Play "Mağçupluk İmtihani (An Exam of Embarrassment) " within the Context of Humor Elements, 2020/ 40: 197-204.
- ER, Mutlu:** İhap Hulusi Görey'in Cumhuriyet Dönemi Afişlerinin Göstergibilimsel Açından İncelenmesi/ A Semiotic Analysis of İhap Hulusi Görey's Republican Era Posters, 2012/ 23: 115-132.
- ERDEM UÇAR, Filiz Meltem:** Çağatay Türkçesinde Tasvir Fiilleri/ Descriptive Verbs in Chagatai Turkish, 2016/ 32: 21-56.
- ERDEM, Cem:** Hırvatistan Örneğinde Balkan Coğrafyasına Ait Bir Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Kaynakçası/ A Turkish Language and Literature Teaching Bibliography Belonging to Balkanic Geography in the Case of Croatia, 2018/ 35: 191-198.

- ERDEM, Mevlüt:** Türk Dillerinde Belirtme-Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme/ Accusative-Dative Case Alternation in Turkic Languages: An Evaluation, 2015/ 30: 167-186.
- ERDEM, Mevlüt:** Türkçede Türetkenlik ve Türetkenliği Ölçme Yöntemleri/ Productivity in Turkish and Methods for Measuring Productivity, 2016/ 32: 169-180.
- EREN KAYA, Fazile:** Vekâletnâmelerle Devredilen Şiir Mirası/ Poetry Legacy Transferred with Vekâletnâmes, 2017/ 34: 165-172.
- ERGÜN, Nurtaç:** Çağdaş Türk Tiyatrosunda Samuel Beckett Etkisi: *Güle Güle Godot* ve *Godot'yu Beklemezken*/ Samuel Beckett's Influence on Modern Turkish Theatre: *Güle Güle Godot* and *Godot'yu Beklemezken*, 2015/ 29: 161-189.
- ERKAN, Serdar:** Anadolu Sahası Köroğlu Havaları: Karşılaştırmalı Bir Deneme/ Anatolian Köroğlu Songs: A Comparative Approach, 2015/ 30: 59-78.
- EROL, Kemal:** Dil-Millet İlişkisi Bağlamında Türkçeyi Bilgiden Bilince Konu Edinen Şiirler/ Poems of Knowledge and Consciousness of Turkish Language within the Context of Language and Nation Relationship, 2018/ 36: 103-120.
- ERSOY, Ruhi:** Toplumsal Geçiş Törenlerinin Tekno-Kültürel Bağlamı Üzerine Bir Değerlendirme/ An Evaluation of the Techno-Cultural Context of Social Transition Ceremonies, 2018/ 36: 129-136.
- ERSÖZ, Murat:** Saha (Yakut) Yazılı Edebiyatının İlk Edebî Eseri "Ahtıtlar"/ The First Literary Work of Sakha (Yakut) Written Literature: "Ahtıtlar" "Memoirs", 2015/ 30: 37-48.
- GEÇER, Genç Osman:** Esarete Edebiyat ve Burma Thayetmyo Esir Kampında Türkçe Bir Gazete: *İravadi*/ Literature in Captivity and A Turkish Newspaper in The Burma Thayetmyo Prison Camp: *İravadi*, 2020/ 39: 121-145.
- GEÇER, Genç Osman:** Türk Ediplerin Çanakkale Cephesini Ziyareti ve Yansımaları/ The Visit of Turkish Literary Men to Çanakkale Battlefield and its Reflections, 2016/ 31: 189-204.
- GEZER, Ömer:** Temeşvarlı Osman Ağa - Esir, Tercüman ve Yazar/ Osman Ağa of Temesvár – Captive, Dragoman and Author, 2018/ 35: 73-88.
- GÖKALP ALPASLAN, G. Gonca:** *Çöken Boğaziçi* Yazı Dizisinde Günlük Yaşam Kültürünün Yazınsal Yansıması/ The Literary Reflection of 'Culture of Daily Life' in the Article Series called "Çöken Boğaziçi", 2013/ 25: 87-102.
- GÖKALP ALPASLAN, G. Gonca:** *Mor Salkımlı Ev*'de Yazarın Bilinci/ Author's Consciousness In Halide Edib's *Mor Salkımlı Ev*, 2015/ 30: 115-128.
- GÖKALP ALPASLAN, G. Gonca:** Türk Edebiyatında Kadınların Özyaşamöykülerine Zamandizinsel ve Betimsel Bir Bakış/ A Diachronic and Descriptive View to the Female Autographs in Turkish Literature, 2015/ 29: 147-160.
- GÖKCAN, Melike:** Kültür ve Bilim Tarihinde İskender'le Bir Yolculuk: "İskendernâme" ve "Acâibü'l- Mahlûkât" Türü Eserlerin Kökenleri ve İlişkileri/ A Journey with Alexander The Great Through in the History of Science And Culture: The Origins and Relations of The Works Like "Alexandrian Texts" and "Acâibü'l Mahlûkât", 2020/ 40: 217-234.
- GÖKÇE, Faruk:** Altay Dillerinde Ortak Bir Gramatikal Morfem {Zarf-Fiil Eki/Mastar Eki + GÖR-} Üzerine/ On A Common Grammatical Morphem Among Altaic Languages {Converb/ Nominalizer +SEEING}, 2014/ 27: 1-12.
- GÖKÇE, Faruk:** Kutadgu Bilig'de *kör-* "görmek": Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme/ *Kör-* "To See" in Kutadgu Bilig: Polysemy, Metaphor and Grammaticalization, 2015/ 29: 59-76.
- GÖRKEM, İsmail:** Nasreddin Hoca Olgusunun Algılanması ve Anlamlandırılması Üzerine/ On the Perception and Signification of Nasreddin Hoca as a Folkloric Phenomenon, 2012/ 23: 83-106.
- GÖZÜTOK, Türkan:** Eşkiyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü/ Banditry and the Reflection of Çakırcalı Mehmet Efe in the Turkish Literature, 2011/ 21: 49-72.
- GÜL, Bülent:** Eski Türkçe *tarıyçı* "Tarımcı, Ekinci" Adı Üzerine/ On the Word "Tarıyçı" Referring to "Agriculturalist", "Farmer" in Old Turkish, 2016/ 32: 85-96.

- GÜL, Bülent:** Orta Asya'dan Anadolu'ya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları/ Linguistic Consequences of The Mongolian Movement From Central Asia to Anatolia, 2015/ 30: 187-200.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan:** [ve ~ ile] Biçimbirimlerinin Eş Değerlikleri Üzerine/ [ve ~ ile] Equivalents of the Morphemes, 2019/ 37: 123-137.
- GÜNAY, Nesrin:** Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve “Gönül, Yürek, Kalp” Kelimeleri/ Synonymy in Turkish Language and Words “Gönül”, “Yürek” and “Kalp” in Turkish, 2015/ 29: 121-146.
- GÜNER, Galip - TÜNGÜÇ ÇELİK, Kader:** Türkiye’de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası II (2007-2020)/ Bibliography of Articles Published On The Word Etymology In Turkey II (2007-2020), 2020/ 39: 157-178.
- GÜNER, Galip:** Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Geçen *çepiş* ‘Altı Aylık Keçi Yavrusu’ Kelimesinin Yapısı Üzerine Düşünceler/ Notes on the Structure of *çepiş* 'six-montholdgoat' at Dîvân Lugât At-Turk, 2011/ 22: 35-42.
- GÜNEŞ, Mehmet:** Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri/ Reflections of the Loss of Rumeli on the Turkish Poetry, 2011/ 21: 183-206.
- GÜRKAN, Duygu Özge:** An Analysis about The Discourse Roles of The Adverbialisers in Turkish/ Türkçe Belirteçleştiricilerin Söylem Rollerini Üzerine Bir İnceleme, 2019/ 37: 91-97.
- GÜZEL, Hasan:** Ali Asgar Cemrasi ve Halaç Edebiyatı/ Ali Asgar Cemrasi and Khalaj Literature, 2018/ 36: 121-128.
- GÜZEL, Hasan:** Dolgancadaki Moğolca Biçimbirimler/ Mongolian Morphemes in Dolgan, 2017/ 34: 77-88.
- GÜZEL, Sinan:** Bir Batılı'nın Gözünden 18. Yüzyılda Çuvaşlar: Johann Gottlieb Georgi ve Çuvaşlara İlişkin Kayıtları/ Chuvash at the 18th Century through the Eye of a Westerner: Johann Gottlieb Georgi and His Records of Chuvash People, 2015/ 29: 101-120.
- GÜZEL, Sinan:** Konstantin İvanov'un Şiirlerinde “Bitmeyen Mücadele”: İyi-Kötü Çatışması/ “The Never-Ending Struggle” in Konstantin Ivanov's Poems: The Conflict between Good and Evil, 2015/ 30: 137-150.
- HATİPOĞLU, Sibel - GÖKALP ALPASLAN, Gonca – ÖNAL, Şuheda:** Türkiye’de 2006-2010 Yılları Arasında Şiir Kuramı Kaynakçası/ A Bibliographic Study on The Theory of Poetry Between the Years 2006-2010 in Turkey, 2013/ 26: 129-47.
- HAYIRSEVER, Hasan:** Yakut Dili Lûgati'nin Yeni Yayını Üzerine/ On The New Publication of Yakut Dili Lûgati, 2020/ 40: 107-113.
- HERTSCH, M. Florian - SEIDENSTICKER, Christine Johanne - KARDEŞ, Begüm - GÜÇ, Aziz Can - BARAN, Sibel - MOLLAMEHMETOĞLU, Sinem:** “Wird Verhüllung zur Moral Gemacht, Dann ist der Tschador der Erste Schritt zur Burka” Der Tschador als literarisches Motiv und kulturelle Perspektive im gleichnamigen Werk Murathan Mungans/ “Burkaya Giden Yolu Çador Açar [...] Örtünmek Bir Ahlak Haline Getirildiğinde; Arkası Gelir” Murathan Mungan'ın Eseriyle Aynı Adı Taşıyan Çador'un Edebi Motif Ve Kültürel Perspektif Olarak Gösterimi, 2016/ 32: 209-222.
- HİRİK, Erkan:** -(X)k Ekinin Kılımsı, Kiplik ve Çatı Kategorisindeki İşlevleri/ Functions of -(X)k in Aktionsart, Modality and Voice Categories, 2016/ 32: 97-114.
- HİRİK, Seçil:** Rol Kuramı İle Fiillerin Anlambilimsel Kategorilerinin İlişkisi: İyi ve Kötü Prens Öyküsü Örneği/ Relation of Role Theory and Semantic Categories of Verbs: A Case of İyi ve Kötü Prens Öyküsü, 2018/ 35: 125-142.
- ILGIN, Ali:** Sibirya Tatarlarının Etnografik Grubu: Kalmaklar ve Kalmakça-I -Sosyokültürel Tarih ve Dil Durumu-/ An Ethnographic Group of Siberian Tatars: Kalmaks and Kalmak Dialects-I- Sociocultural History and Linguistic Situation, 2017/ 34: 261-269.
- ILGIN, Ali:** Tofa (Karagas) Türklerinin Atasözleri/ Proverbs Of Karagas (Tofa) Turks, 2016/ 32: 115-130.
- JABLE, Ergin - ŞANLI, Cevdet:** Kosova'da Priştine Şehrinin İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitim/ Turkish Education in Primary Schools of Pristina City in Kosovo, 2019/ 37: 139-166.

- JANG, Juyeong:** Eski Uygurcada Gelecek Zaman Belirteci -GAY ve -DAÇI Ekleri Hakkında Bir İnceleme/ The Research on the Future Tense Marker -GAY and -DAÇI in the Old Uighur, 2020/ 40: 95-105.
- KALAFAT, Şermin:** “Treasury” of A French Turcologist: Jean Deny’s Unpublished Turkish Dictionary/ Bir Fransız Türkoloğun Dil Hazinesi: Jean Deny’nin Yayımlanmamış Türkçe Sözlüğü, 2019/ 37: 71-89.
- KALAN, Ekrem:** İvolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış/ An Overview of the Hun Urban Culture in the Case of Ivolga, 2012/ 24: 1-19.
- KALAN, Ekrem:** Moğollar’da Yazılı Geleneğin Kökenleri ve “Cengiz Taşı”/ Roots of Written Tradition in Mongolian History and “Chinggis’ Stone”, 2018/ 35: 1-16.
- KAPICI, Özhan:** Çarlık Otokrasisinin Hizmetinde Bir Şarkiyat ve Türkoloji Mektebi: XIX.Yüzyılda Ermeni Lazarev Şark Dilleri Enstitünün Kuruluşu ve Faaliyetlerine Genel Bir Bakış/ A School of Orientology and Turcology Under the Service of Tsarist Autocracy: An Overview on Foundation and Activities of the Armenian Lazarev Institute for Oriental Languages in the 19th Century, 2016/ 31: 1-32.
- KARACA, Şahika:** Aslı Erdoğan’ın *Taş Bina ve Diğerleri*’nde Mekân Hâlleri/ Different Locations in “The Stone Building And The Others” by Aslı Erdoğan, 2012/ 24: 155-170.
- KARAHAN, Akartürk:** Kâşgarlı Mahmud’un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri/ Turkish Dialects of the Idil Tribe in the Records of Kashgarlı Mahmud, 2012/ 24: 21-32.
- KAYMAZ, Zeki - MOHAMMAD, Raghed:** Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye Hakkında Bazı Açıklamalar/ Some Explanations for Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye, 2016/ 32: 1-20.
- KEKEVİ, İbrahim:** Eski Türkçe Metinlerde Geçen “*erinc*” Sözcüğünün Kullanımından Hareketle Anlam Alanı ve Etimolojik Durumu/ The Semantic and Ethymological Status of The Word “Erinc” with Reference to The Use in Old Turkic Texts, 2019/ 38: 67-76.
- KILIÇ CENGİZ, Ayşe - GÜRKAN, Duygu Özge:** Eski Uygur Türkçesinde Niceleyen ve Nicelenen ile Kurulmuş Yapılarda Çokluk Uyumunu/ Plurality Agreement in Phrase Structures Formed with the Determiner and the Determined Element in Old Uyghur Turkish, 2016/ 32: 63-72.
- KILIÇ CENGİZ, Ayşe:** Tibet Budizminde Dhāraṇīler ve Eski Uygurca Sitātapatrādhāraṇī/ Dhāraṇīs in Tibetan Buddhism and the Old Uyghur Text Sitātapatrādhāraṇī, 2018/ 35: 111-124.
- KILIÇ, Filiz:** Kırgızistan’daki Dunganlar: Tarihleri, Göçleri, Yaşamları, Dil Durumları/ Dungsans in Kyrgyzstan: Histories, Migrations, Lives, Language Situations, 2013/ 26: 1-26.
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm:** Saha Türkçesinde Ayı ile İlgili Örtmece Söz Varlığı/ Euphemistic Vocabulary about “Bear” in Sakha Turkish, 2017/ 33: 25-56.
- KLİMKİNA, Olga İgorevna:** Дом Как Объект Номинации в Турецком Городском Ономастиконе: Структурносемантический Анализ Ойкодомонимов Стамбула/ The House as An Object of Nomination in The Turkish Urban Onomasticon: The Structural-Semantic Analysis Of Istanbul Oikodomonims, 2019/ 38: 199-208.
- KOÇ, Adem:** Kültürel Mekânsızlık Bağlamında Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Gelenek: Bayram Yeri ve Mihalgazi Örneği/ An Endangered Custom in the Context of Cultural Spacelessness: Holidays Place and Mihalgazi Sample, 2019/ 38: 77-86.
- KOÇ, Mustafa:** Eski Anadolu Türkçesi ile Yazılmış Bir Tıp Metni: *Kâmilü’s-Sinâjati’t-Tibbiyye*’ Üzerine/ A Medical Text Written In the Old Anatolian Turkish: *Kâmilü’s-Sinâjati’t-Tibbiyye*’, 2017/ 34: 1-6.
- KOÇ, Mustafa:** Eski Anadolu Türkçesinde /dUk/ Ekli Geçmiş Zaman Çekimi/ The Past Tense Conjugation with /dUk/ in Old Anatolian Turkish, 2012/ 23: 11-18.
- KOÇOĞLU GÜNDOĞDU, Vildan:** Tuvacada Sıfat ve Zarfların Pekiştirilmesinde Yeni Bir Tasnif ve Renk Adlarının Pekiştirmede Kullanılması/ A New Classification on the Intensification of the Meaning of Adjectives and Adverbs in Tuvan and Using Color Names in Reinforcement, 2019/ 37: 99-112.

- KORKMAZ, Ferhat:** Geçmişten Günümüze Kalan Bir Tartışma ve *Forum* Dergisi Çevresinde Gelişen Edebi Bir Hareket/ A Discussion From Past to Present A Literary Movement developed around the Journal “Forum”, 2014/ 28: 119-126.
- KURT, Mustafa:** Divan Şiiri Karşısında Behçet Necatigil/ Behçet Necatigil vis-à-vis Ottoman Poetry, 2018/ 35: 215-221.
- MEHMET, Gülsün:** Tangut Dili ve Eski Türkçede Yüklemsel Kişi İşaretleri/ Predikativ Person Markings in Tangut Language and Old Turkish, 2018/ 36: 1-10.
- MUM, Cafer:** Bâkî'nin Sevgiliyi Adlandırma Tercihlerinde Bağlam Faktörü/ Contextual Factors In Bâkî's Preference Of Naming The Beloved, 2018/ 35: 245-265.
- NALBANT, Mehmet Vefa - AĞCA, Mustafa:** Eski Uygur Türkçesi Metinlerinin Sözlükselliği ve Sözlük Yöntemi: Metin İçi Sözlük/ The Lexicography and Lexicon Method of Old Uyghur Turkish Texts: Intext Lexicon, 2020/ 39: 95-105.
- NALBANT, Mehmet Vefa:** Çağatay Türkçesinde Görülen {+nI} İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine/ On the Origin of Genitive Suffix {+nI} Determined in Chagatai Turkish, 2018/ 36: 21-28.
- NALBANT, Mehmet Vefa:** Global Etimolojiler Bakımından Türkçede Bir “1” ve İki “2” Sayı Adları ve Parmak Sözcüğü: “Biri İki, İkiyi Bir Etmek ve Bir Yerde Toplamak”/ Turkish Number Names One “1” and Two “2” in Regard to Global Ethmologies and The Word finger: Making One to Two, Making Two to One and Add in One Place, 2019/ 37: 53-60.
- NALBANT, Mehmet Vefa:** Karahanlı Türkçesinde Farklı Bir Cümle Türü: “Kim(se)siz Ol”lu Cümleler”/ A Different Sentence Type in Karakhanid Turkish : Sentences With “Ol-” But Without “-Kim”, 2015/ 29: 45-57.
- NALBANT, Mehmet Vefa:** Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Tasnifinde Yeni Bir Ölçüt: Ünlü Türemeleri/ A New Criterion in the Classification of Kipchak Dialects of Turkish: Vocal Anaptyxes, 2017/ 33: 57-68.
- NOVGORODOV, Innokentiy - LEMSKAYA, Valeriya - GAINUTDINOVA, Albina - ISHKILDINA, Linara:** The Chulym Turkic Language is of The Kipchak Turkic Language Origin According to The Leipzig–Jakarta List ÇulımTürkDili/ Leipzig–JakartaListesi’ne Göre Kıpçak Dil Kökenlidir, 2015/ 29: 1-18.
- OBUSANSZKY, Borbala:** The Ancient Steppe Values and Mindset/ Eski Bozkır Değerleri ve Düşünce Yapısı, 2020/ 39: 107-119.
- ODACI, Nuray:** Oğuznamecilik Geleneği ve Milli Destan Şairimiz Basri Gocul/ The Tradition of “Oguzname” and Basri Gocul, A National Epic Poet, 2016/ 32: 223-238.
- ODACI, Serdar:** Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Postmodern Yazar ya da Metinlerarasılıkla Yeniden Kurulan Geçmiş: Buket Uzuner ve Su Romani Örneği/ A Postmodern Writer as a Transmitter of Cultural Memory or Reestablished Past through Intertextuality: Buket Uzuner and her novel “Su”, 2015/ 30: 129-136.
- OKUTAN DAVLETOV, Nükhet:** Yenisey Kırgızlarından Hakaslara Ölüm Algısı/ The Perception of Death: From the Yenisei Kyrgyz to the Khakas, 2020/ 39: 15-27.
- ONAT ÇAKIROĞLU, Tuba:** Klasik Türk Şiirinde “Dendân” Kelimesinin Kullanımı Üzerine/ On The Use Of The Word “Dendân” In Classical Turkish Poetry, 2020/ 39: 147-156.
- ÖCAL, Oğuz:** *Aylak Adam* Romanında Nihilizmin Tezahürü/ Appearance of Nihilism in Novel of *Aylak Adam*, 2019/ 37: 191-202.
- ÖNAL, Şuheda - GÖKALP ALPASLAN, Gonca - HATİPOĞLU, Sibel:** Türkiye’de 2000-2005 Yılları Arasında Şiir Kuramı Kaynakçası/ A Bibliographic Study of the Theory of Poetry in Turkey Covering the Years 2000-2005, 2012/ 23: 133-148.
- ÖNCÜL, Kürşat:** Deli Dumrul Hikâyesine Yeni Yaklaşımlar/ New Approaches To The Story “Deli Dumrul”, 2018/ 36: 159-166.
- ÖZBEK, Emin Erdem:** Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler/ Onomatopoeic Words in Tuvan, 2019/ 38: 11-30.
- ÖZGÜN, Ebru:** Ece Ayhan’ın Şiirlerinde Toplumsal Katmanları İmleyen Renkler/ The Colors Alluding To Social Layers in Ece Ayhan’s Poems, 2019/ 38: 43-66.
- ÖZKAN NALBANT, Bilge:** Kür/Kül “Cesur, Kahraman” Sözcüğü Üzerine/ On the Kür/Kül “Brave, Hero” Word, 2018/ 35: 155-164.
- ÖZKAN, Fatma:** Türkçe ‘Pür’ ve Türevleri/ Turkish ‘Pür’ and its Derivations, 2013/ 26: 27-36.

- ÖZKAN, Fatma:** Türkçenin Karapapak-Terekeme Ağzındaki Eski İzleri/ Ancient Traces of Turkish Language In the Dialect of Karapapak Terekeme, 2015/ 30: 231-243.
- ÖZKAYA, Yılmaz:** İsmail Gaspıralı'nın Kıraat-ı Türkî Adlı Eseri/ Ismail Gaspıralı and his Kıraat-ı Türkî, 2011/ 22: 79-86.
- ÖZŞAHİN, Murat:** “Çaça” Sözü Üzerine/ On the Word Çaça, 2013/ 26: 51-62.
- ÖZTEKİN, Özge:** Tarih Manzumeleri Üzerinden II. Mahmut Devrine Bakış/ Reading Historical Events of Mahmut II Period Through Poetry, 2019/ 37: 167-190.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre:** Sâbit'in Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bazı Sorular/ Some Inquiries On Sâbit's Place in Turkish Literature, 2012/ 23: 1-10.
- PİLTEN UFUK, Şahru:** Akademik Makale Başlıklarının Dil Bilimsel Analizi/ A Linguistic Analysis of the Academic Article Titles, 2017/ 34: 105-116.
- PİLTEN UFUK, Şahru:** Çağdaş Türk Edebiyatında Yeni Bir Benzetme Kategorisi: Ritmik Benzetmeler/ A New Category of Simile in Modern Turkish Literature: Rhythmic Similes, 2016/ 31: 171-188.
- POLAT, Ülkü:** Eski Uygur Türkçesinde Sebep Bildiren *ultag* ve *ugur* Sözcükleri Hakkında/ On *Tiltag* and *Ugur* Terms Defining Cause and Reason in Old Uighur Turkic Language, 2020/ 39: 81-94.
- POPPE, Nicholas:** (Çev. Bülent HÜNERLİ) Altay Dillerinde ‘Konuk’ için (Kullanılan) Bazı Sözcükler Üzerine/ On Some Words for ‘Guest’ in the Altaic Languages, 2013/ 25: 143-146.
- PROKOPIEVA, Svetlana Mitrofanovna - EFREMOV, Nikolay Nikolaevich:** Comparative Constructions in Yakut and Altai (A Comparative Analysis)/ Yakut ve Altay'da Karşılaştırmalı Yapılar (Karşılaştırmalı Bir Analiz), 2017/ 34: 249-260.
- RAHİMİ, Farhad:** XVII. Yüzyıl Azerbaycan Şairi Kavsi-yi Tebrizi'nin Dili Üzerine/ On The Language of Kavsi-yi Tebrizi, an Azerbaijani Poet of The 17th Century, 2014/ 28: 77-96.
- RENTZSCH, Julian:** Dil Öğrenimi Açısından Adeylemler ve Ortaçlar/ Verbal Nouns and Participles in Teaching Turkish to Foreign Learners, 2016/ 31: 57-77.
- REZAEİ, Mehdi:** Avrasyatik Dil Teorisi Bağlamında Türkçe ve Farsçanın Konumu/ The Place of Persian and Turkish in the Eurasian Theory, 2013/ 25: 27-38.
- REZAEİ, Mehdi:** İlhanlılar'dan Kalan Dilsel Miras/ The Linguistic Legacy of the Ilkhanate Era, 2018/ 35: 17-28.
- SAKALLI, Fatih:** Ahmet Şuayb'ın “Musahabe-i Edebiyye” ve Diğer Yazıları/ “Musahabe-i Edebiyye” and Other Writers of Ahmet Şuayb, 2012/ 24: 171-186.
- SAKALLI, Fatih:** Bekir Büyükkarın'ın Romanları/ Novels by Bekir Büyükkarın, 2017/ 34: 155-164.
- SAKALLI, Fatih:** Reşat Nuri Güntekin'in ‘Balıkesir Muhasebecisi’ Adlı Oyununda Toplumsal Eleştiri/ Social Criticism in Reşat Nuri Güntekin's Play Called ‘Balıkesir Muhasebecisi’, 2011/ 21: 173-182.
- SAKALLI, Fatih:** Sibel K. Türker'in Öykülerinde İzlek/ Theme in the Stories of Sibel K. Türker, 2015/ 30: 89-99.
- SAKAOĞLU, Saim - TÜRKAN, Kadriye:** Efsanelerden Masallara Uzanan Taş Kesilme Motifinin Azerbaycan ve Anadolu Masallarına Yansımaları/ The Reflections of the Petrification Motif Extending from Legends to Folktales on Azerbaijan and Anatolian Tales, 2019/ 38: 177-197.
- SALAN, Erkan:** Eski Anadolu Türkçesinde {-AllIdAn (> -AldAn)} ve {-AllIdAn berü (> -AldAn berü)} Zarf-Fiil Eklerinin Oluşumu/ Formation of {-AllIdAn (> -AldAn)} and {-AllIdAn berü (> -AldAn berü)} Gerund Suffixes in Old Anatolian Turkish, 2019/ 37: 61-70.
- SALAN, Musa:** On The Etymology of The Turkic Verb *söylä-* ‘to speak, to say’/ Türkçe *söyle-* ‘konuşmak, söylemek’ Fiilinin Etimolojisi Üzerine, 2017/ 33: 85-89.
- SAPASHEV, O. - SMAILOVA, A. - ZHAKSYMOMOV, B.:** Divergence of Altai Macro System Languages and Issues of Their Genetic Relationship/ Altay Makro Sistemi Dillerinin Farklılıkları ve Onların Genetik İlişkilerine Dair Konular, 2016/ 31: 109-126.
- SARI, Arif:** Dulkadirli Türkmenlerinin Yurtları Hakkında/ About The Homeland of Dulkadirli Turkmens, 2018/ 35: 29-40.

- SARI, İsa:** Dilde Yeniden Adlandırma İhtiyacı: Retronimler/ Necessity for Renaming in Language: Retronyms, 2013/ 25: 19-26.
- SAVRAN, Hülya:** Türk Dilinde Yuvarlaklaşma Olayı ve Dudak Uyumu/ Rounding and Labial Harmony In Turkish Language, 2018/ 35: 89-96.
- SAVRAN, Hülya:** Türklerde Bozkır Kültürü ve Bu Kültürün Günümüze Çevresel Etkileri/ The Steppe Culture in Turks and The Environmental Impact of This Culture to The Present, 2019/ 38: 107-117.
- SHADKAM, Zubaida - DEMREN, Özlem:** Türkçe ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneginin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme/ A Sociolinguistic Evaluation on the Psychodynamic of Turkish and Kazakh Blessing-Cursing Tradition, 2017/ 34: 179-188.
- SİBGATULLİNA, Elfine:** Stambulskiye Novosti Gazetesinde Tevfik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı/ Tevfik Fikret and the Ottoman National Anthem in the Newspaper Stambulskiye Novosti, 2012/ 23: 107-114.
- STACHOWSKI, Marek: (Çev. Esra KAYIŞLI)** Türkçe *dirsek* “Dirsek”, Yakutça *tühürges* “Diz” ve Bağlantılı Bazı Sözcükler/ Turkish *dirsek* 'elbow', Yakut *tühürges* 'knee' and Some Connected Words, 2013/ 25: 135-142.
- STACHOWSKI, Marek: (Çev. Mustafa AĞCA)** Avrupa balkan(lar)ı, Türkçe bal(yk) ve Bunların Asıl Anlamları Sorunu/ ..., 2014/ 27: 155-159.
- STACHOWSKI, Marek:** Turkish *kav* ‘Tinder’/ Türkçe’deki *kav* Sözcüğü, 2011/ 22: 21-34.
- STACHOWSKI, Kamil:** Phonetic Renderings in Turkish Arabisms and Farsisms/ Arapça ve Farsça’dan Türkçe’ye Alınan Kelimelerdeki Fonetik Uyarlanma Değişmeleri, 2020/ 40: 23-47.
- STAROSTIN, Sergei Anatolyevich: (Çev. Osman Ali ÇETİN)** Çince Altayca İlişkisi/ Altaic and Chinese, 2012/ 24: 209-214.
- SUNDUEVA, E.V. - DAMPILOVA, L.S.:** The Semantics of The Word Khairkhan in a Turkic-Mongolian Ritual Event/ Bir Türk-Moğol Töreninde Kullanılan “Qayırqan” Sözcüğünün Anlamsal Çözümlemesi, 2015/ 29: 77-87.
- ŞAHİN, Hafize:** Yahya Kemal’e Dair Bir Defter: Necdet Evliyagil’in Anıları/ A Notebook Kept for Yahya Kemal: Reminiscences of Necdet Evliyagil, 2011/ 22: 171-184.
- ŞAHİN, İbrahim:** Kayıp “Balbınarı Yaylası”nın Yeri ve Yayladaki Sultanın Kimliği Meselesi: Kanunî Mi, Timur Mu?/ The Place of The Lost “Balbınarı Plateu” and The Issue of The Identity of The Sultan on The Plateau: Kanuni or Timur?, 2018/ 36: 63-80.
- ŞAHİN, İbrahim:** Tanpınar’ın Nerval’ine Dair/ About Tanpınar’s Nerval, 2020/ 40: 161-180.
- ŞAHİN, Savaş:** Afganistan Türkmenlerinin Ersari Boyunun Ağızlarında Ünlü- Ünsüz Varlığı ve Başlıca Ses Olayları/ Vowels and Consonants in the Dialect of Ersari Tribe of Afghanistan Turkmens and Major Sound Events, 2016/ 31: 127-143.
- ŞAHİN, Seval:** *Mai ve Siyah*’ta Duyular ve Duyumlar/ Senses and Vivication in *Mai ve Siyah*, 2020/ 40: 181-187.
- ŞİMŞEK, Yaşar:** Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur’an Tercümesi’nin (Topkapı Nüshası) Sözvarlığı Üzerine Notlar/ Some Notes on the Vocabulary of Interlinear Kor’an Translation into Old Anatolian Turkish, 2016/ 31: 153-170.
- ŞİMŞEK, Yaşar:** Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur’an Tercümesi’nin (Topkapı Nüshası) Söz Varlığı Üzerine Notlar II/ Some Notes on The Vocabulary of Interlinear Kor’an Translation into Old Anatolian Turkish II, 2017/ 33: 69-84.
- ŞİRİN, Hatice:** *Afacan* Sözcüğü Üzerine/ On The Word ‘Afacan’, 2020/ 39: 51-58.
- ŞİRİN, Hatice:** Türkçede İkili (Doublet) Alıntılar/ Doublet Quotes In Turkish, 2020/ 40: 15-22.
- TAŞLIOVA, M. Mete:** Stüdyoya Taşınan Aşıklık veya ‘Stüdyo Tipi’ Aşıklığa Doğru: Sözlü <Doğal> ve Dijital <Elektronik> İcra Yapıları Üzerinde Mukayese/ Minstrelsy in Tv Studios: A Comparison on the Types of Performances: Oral, Natural, Digital and Electronic Minstrelsy, 2014/ 27: 79-104.
- TAŞLIOVA, M. Mete:** Televizyon Folkloru: Alan Araştırmasında Televizyon Tekniği ve Elektronik Turist Rehberliği/ Television Folklore: Television Tecnique in the Field Research and Electronic Tourist Guiding, 2011/ 22: 121-136.

- TEKİN, Talat: (Çev. Cihan ÇAKMAK)** Tatarca ve Başkurtçada Labial (Dudak) Ünlü Değişiminin Tarihi Üzerine/ On The History of The Labial Vowel Shifts in Tatar and Bashkir, 2013/ 25: 119-128.
- TEMİZYÜREK, Fahri - BARIN, Erol - USTABULUT, Mete Yusuf:** Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi/ Language Policy of Afghanistan and The History of Turkish Language Teaching, 2016/ 32: 155-168.
- TEMUR, Nezir:** Bir Kültürel Bellek Mekânı Olarak Mahtumkulu Divanı/ Mahtumkulu Divan as A Cultural Memory Space, 2017/ 34: 173-178.
- TEMUR, Nezir:** Sözlü Tarih ve Destan Bağlamında Macmuat'u't – Tavorih/ Macmuat'u't - Tavorih In The Context of Oral History and Epic, 2018/ 35: 223-231.
- TOKAT, Fezza:** XVI. Yüzyıla Ait Bir Metindeki Sıra Dışı İmla Özellikleri ve Bazı Okuma Tereddütleri/ Extraordinary Orthography Characteristics and Some Reading Hesitations of 16th Century Manuscript, 2019/ 37: 43-52.
- TOKYÜREK, Hacer:** Eski Uyurca Sayı Sisteminde takı ve artokı Sözcükleri Üzerine/ *takı* and *artokı* on Words in the Old Uyghur Number System, 2014/ 28: 1-12.
- TOLKUN, Selahattin:** Özbek Şairi Erkin Vâhid'in 'Vâtân Umidi' Adlı Şiiri ve Yorumu/ Uzbek Poet Erkin Vâhid's Poem Named 'Vâtân Umidi' (Hope For A Motherland) and Its Commentary, 2016/ 31: 47-56.
- TÖRE, Maral:** Yazının Gizlediği Türkmençe Özellikler I: Türkmencede Dudak Uyumu/ The phonetic features of Turkmen hidden by the script I: Labial Harmony in Turkmen, 2019/ 37: 35-42.
- TSYRENOV, Babasan D.:** Words of Turkic Origin in the Modern Buryat Language/ Bugünkü Buryatçada Türkçe Kökenli Kelimeler, 2016/ 32: 57-62.
- TUĞLACI, Gülşah:** Kanıtsallık Kategorisi Açısından -DI Biçimbirimi/ -DI Morpheme in terms of Evidentiality, 2019/ 38: 153-161.
- TUNCER, Tekin:** Türkistan Mücadelesinde Milliyetçi Komünist Bir Kazak Aydını: Turar Riskulov/ Turar Ryskulov: A Nationalist Communist Kazakh Intellectual in Turkestan Struggle, 2018/ 35: 63-72.
- TURAN, Lokman:** İstanbul Dergâhları Hakkında Bilinmeyen Bir Eser: Lutfî'nin Hânkâh-Nâmesi/ An Unknown Work about Dergahs in Istanbul: Lutfî's Hânkâh-nâme, 2011/ 21: 22-48.
- TURAN, Zikri:** Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları/ The Basics of the Categorization of the Affixes in Turkish Language, 2018/ 35: 97-110.
- TURGUNBAYER, Çaştegin:** Kırgız Türkçesinde Fiilin Kılınış Özelliklerine Göre Geniş ve Geçmiş Zaman Eklerinin Görünüş Değişimleri/ Aspecting Changes of Aorist and Past Tense Suffixes According to the Characteristics Of The Actional Content of the Verbs of Kirghiz Language, 2014/ 27: 59-68.
- TÜRK, Vahit:** Sarıca Köyü ve Köydeki Küçürek Yer Adları Üzerine/ Sarıca Village and on Smallish Troponomy in the Village, 2020/ 40: 1-14.
- TÜRKAN, Kadriye:** Anadolu'dan Seçilmiş Masallarda Cinsel Taciz Teması/ Sexual Abuse Theme in the Selected Tales of Anatolia, 2017/ 34: 229-240.
- TÜRKAN, Kadriye:** Tahir ile Zühre Hikâyesinin Çeşitli Varyantlarında Gölge Arketipi/ Shadow Archetypes in Various Variants of the Story of Tahir and Zuhre, 2018/ 36: 137-146.
- TÜRKER, Ferah - KOÇOĞLU GÜNDOĞDU, Vildan:** Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm/ The Transition Period Rituals of Tuva Turks: Birth, Marriage and Death, 2016/ 32: 141-154.
- TÜRKMEN, Seyfullah:** Takvîm-i Tatar Ma'a-Acem' Üzerine Bir Dil İncelemesi/ A Linguistic Study On Takvîm-i Tatar Ma'a-Acem, 2011/ 22: 57-66.
- UÇAR, Erdem:** Uyurca *Birgerü* Üzerine/ About "Birgerü" in Uighur, 2012/ 24: 93-100.
- UÇAR, Melike:** Aç Bars Hikâyesinde *bütün*, *hepsi*, *tam* Anlamlarına Gelen Kelimelerinin Eş Anlamlılık Dizilimi/ Synonymy Arrangement Of The Words; *All*, *Whole*, *Complete* in Aç Bars Story, 2016/ 31: 97-108.
- ULUTAŞ, Nurullah:** İlhan Berk'in Şiirlerinde İstanbul Teması/ Istanbul Theme in İlhan Berk's Poetry, 2011/ 21: 207-226.

- UNDERHILL, Robert:** (Çev. Duygu Özge DEMİR) Türkçe Sıfat-Fiiller/ Turkish Participles, 2013/ 25: 147-158.
- URAKOVA, Lazzat:** Geçmişten Günümüze Kazakistan'daki Dille İlgili Yasa Koyuculuğa Genel Bir Bakış/ From Past to Present, A General Look at Language Policy in The Republic of Kazakhstan, 2014/ 28: 97-104.
- USEEV, Nurdin:** Şiveet Ulaan Mezar Külliyesindeki Kuzulu Koyun Heykeli ve Manas Destanı/ The Sculpture of The Lambed Sheep in The Shiveet Ulaan Burial Mausoleum and Manas Epic, 2017/ 33: 15-24.
- USEEV, Nurdin:** Yenisey Yazıtlarından Tuba III (E 51) Yazıtının Son Satırı Ya Da Balbar Nedir/ Last Line of Tuba III (E 51) Inscription of Yenisey Inscriptions or What Is Balbar, 2018/ 36: 11-19.
- UZUNKAYA, Uğur:** Uygur Sivil Belgelerinden Hareketle Uygurlarda Yerleşik Yaşam ve Bununla İlgili Söz Varlığına Dair/ Settled Life in Uyghurs With Reference to Uyghur Civil Documents and in Respect to This Vocabulary, 2014/ 27: 41-58.
- ÜÇÜNCÜ, Kemal:** Mehmed Esad Serezli'nin Kayıt ve Tanıklığıyla Serez Yöresi Türk Kültür Geleneği/ Serez Region Turkish Cultural Tradition as Witnessed and Registered by Mehmet Esad Serezli, 2012/ 24: 187-208.
- ÜNAL, Orçun:** 'Sözde Karca' Kelimelerin Kökeni ve Türkçedeki Hurri-Urartuca Leksikal Alıntılar Üzerine/ On The Origin of the Pseudo-Carian Glosses And the Hurro-Urartian Lexical Loans in Turcic, 2017/ 34: 25-68.
- ÜSTÜN, Koray:** *İkdam* Gazetesinde Edebi Faaliyetler (1894-1913)/ Literary Activities in *İkdam* Newspaper (1894-1913), 2017/ 34: 135-154.
- YAĞMUR, Ömer:** Kitâb-ı 'İlâc-nâme (1556) Adlı Bir Kemâliyye Nüshası ve Eserin Dili Üzerine/ On Kitâb-ı 'İlâc-nâme, a Copy Of Kemaliyye (Book Of Medicine) and its Language, 2014/ 28: 35-75.
- YALÇINKAYA, Ozan Deniz:** Gender-Sensitive Language in Turkish and English: Changing Perceptions/ Türkçe ve İngilizcede Cinsiyete Duyarlı Dil: Değişen Algılar, 2020/ 39: 1-14.
- YAYLAGÜL ÜSTÜNEL, Özen:** Orhun Türkçesi'nde Lokatif Alanı/ Locative Domain in Orkhun Turcic, 2016/ 32: 73-84.
- YAZICI ERSOY, Habibe:** Başkurt Türkçesinde Aile ve Akrabalık İsimlerinde Kullanılan -y Biçimbirimi/ -y Morpheme Used in Family and Relationship Nouns in Bashkir Turkish, 2011/ 21: 87-112.
- YAZICI ERSOY, Habibe:** Başkurt Türkçesinde Kiplik Parçacıkları/ Modality Particles in Bashkir Turkish, 2011/ 22: 43-56.
- YAZICI, Nermin:** Halikarnas Balıkçısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler/ The Turkish Identity in the Works of the Fisherman of Halicarnassus, 2011/ 22: 163-170.
- YAZICI, Nermin:** Kurmaca Anlatılarda Kahramanın Sunumu: Metinleştirme Stratejisi Olarak Gönderim ve Eksiltme/ The Presentation of the Character in Fictional Narrative: Reference and Ellipsis as a Textualization Strategy, 2017/ 34: 117-134.
- YEŞİL, Yılmaz:** Bir Gelenek, Bir Deyim: Mürekkep Yalamak/ A Tradition, A Idioms: Ink Lick, 2014/ 28: 127-132.
- YEŞİL, Yılmaz:** Muskanın Tarihsel ve İşlevsel Açından Değerlendirilmesi ve Bu Bağlamda Zeyneddin Baba Örneklemleri/ An Evaluation of the Amulet from Historical and Functional Perspectives: Father Zeyneddin in this Context, 2015/ 30: 49-58.
- YIKILMAZ, Arzu:** Alt~Aşağı~Ast Sözlerine Dâir/ On The Words Alt~Aşağı~Ast, 2020/ 39: 59-70.
- YILDIRIM, Dursun:** Önceden Tasarlanmış Sözlü Ortam İcra Bağlamı/ Pre-Designed Oral Media Performance Context, 2019/ 38: 1-10.
- YILDIRIM, Hüseyin:** Türkmen ve Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarının Bir Belirleyicisi Olarak Şimdiki Zaman Eki/ The Present Continuous Tense Suffix as a Determiner of The Dialect Groups of The Turkmen and Standard Turkish spoken in Turkey, 2017/ 33: 133-152.

- YILDIRIM, Seyfullah:** Kazak Akını Süyinbay Aronulu ve Onun Ötegen Batır Destanı/ Kazakh Akin (Poet) "Suyinbay Aronulu" and His Epic Poem "Otegen Batır", 2015/ 30: 23-36.
- YILDIZ, Hüseyin:** Eski Uygurcada Bellek Fiilleri/ Memory Verbs in Old Uighur, 2019/ 37: 21-34.
- YILMAZ, Bilen:** Uygur Sivil Belgelerinin Moğol Tarihi Araştırmalarındaki Önemi/ The Importance of Uighur Civil Documents in Mongol History Researches, 2020/ 40: 251-260.
- YILMAZ, Kaan:** Türkçede Kelime Başı Hece İkileşmesi ve Türeme Olayı/ The Emphatic Reduplication in Word Initial Position in Turkish, 2020/ 40: 115-132.
- YILMAZ, Ozan:** Enderunlu Fazıl Divanı'nda Yahudilikle İlgili Unsurlar ve *Andnâme-i Yehûdî-Beçe*/ Judaic Elements in the Enderunlu Fazlî Beg's Divan and *Andnâme-i Yehûdî-Beçe* (Oath Verse For Young Jewish), 2011/ 22: 1-30.
- YUSUPOV, Ferit:** Tatar Dili Şivelerini Sistemli-Senkron İnceleme Denemesi/ A Systemic-Synchronous Research Method Trial on the Tatar Language Dialects, 2011/ 22: 67-78.
- YUSUPOV, Ferit:** Tatar Türkçesi Ağzları: –DI Ve –GAN Ekli Geçmiş Zaman Şekli/ Tatar Dialects: Past Tense Forms –DI and –GAN, 2012/ 24: 101-120.
- YÜCE, Sefa:** Baki Süha Ediboğlu ve Eserleri/ Baki Süha Ediboğlu and his Work, 2015/ 30: 101-113.
- ZİEME, Peter:** (Çev. Aybüke Betül KIYMAZ) Eski Türkçe "Eş/Hanım" Kelimesi Üzerine Bazı Açıklamalar/ Some Remarks On Old Turkish Words For 'Wife', 2013/ 25: 129-133.
- ZİYAYEVA, Zemine:** Füyûzat Dergisi ve 1905 Sonrası Azerbaycan'da Türkçe Meselesi/ Fuyuzat Magazine and the issue of Turkish in Azerbaijan after 1905, 2018/ 36: 187-202.

B. ELEŞTİRİ VE TANITMALAR

- AĞCA, Esin:** Uygur Yazıtları, 2018/ 36: 247-250.
- ASLAN DEMİR, Sema:** Türkçede Görünüş, 2018/ 36: 239-241.
- AUYESKHAN, Raima:** Moğolistan Kazaklarının Tarihi, Kültürü ve Bugünü, 2020/ 40: 269-274.
- AZILI, Kenan:** Dede Korkut Oğuznameler - Oğuz Beylerinin Hikâyeleri, 2017/ 33: 175-176.
- AZILI, Kenan:** Türklerin Bilge Atası Tonyukuk, 2019/ 38: 231-233.
- AZILI, Kenan:** Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı -Metin, Aktarma, Notlar, Dizin, Tıpkıbasım, 2016/ 32: 263-266.
- BAŞ, Asuman:** Eski Türkçenin İzinde. Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları, 2019/ 38: 233-236.
- BAYRAK, Selin:** Sibiryada Türk İzleri-Yenisey Yazıtları, 2019/ 37: 215-218.
- CENGİZ, Mikail:** Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm, 2016/ 32: 259-262.
- CENGİZ, Mikail:** Tarihî Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi -Biçim Bilgisi-, 2016/ 32: 247-250.
- ÇAKMAK, Cihan:** Yenisey Yazıtları, 2017/ 33: 171-174.
- ÇELİK ÖNAL, Pınar:** Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi İçin Önemli Bir Başvuru Kitabı: Seyyahın Kitabı, 2019/ 37: 219-222.
- ÇÜRÜK, M. Selcen:** This Intimate War: Gallipoli/Çanakkale 1915, Türkçeye çeviren Mehmet Ali Çelikel, İçli Dışlı Bir Savaş: Gelibolu/Çanakkale 1915, 2016/ 32: 267-272.
- DEMİR, Davut:** Türk Dünyası Masal Araştırmaları (Tastarakay'dan Keloğlan'a), 2016/ 32: 251-258.
- DEPE, Deniz:** Kitabı- Mukaddes'in Gölgesinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 2020/ 39: 179-180.
- DURMUŞ, Oğuzhan:** Introduction to Paremiology, A Comprehensive Guide to Proverb Studies, 2015/ 30: 287-288.
- DURMUŞ, Oğuzhan:** Şuyın Hivetiri'nin Ulup Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme), 2013/ 25: 159-162.
- ER, Mutlu:** Der Türkische Roman eine Literaturgeschichte in Essays-Band 1, Mizan, 2012/ 24: 219-222.

- GEZER, Ömer:** Corpus Draculianum Dokumente und Chroniken zum walachischen Fürsten Vlad dem Pfähler 1448-1650, Cilt I: Briefe und Urkunden, Kitap I: Die Überlieferung aus der Walachei, 2017/ 34: 271-273.
- GEZER, Ömer:** Vlad der Pfähler-Dracula Tyrann oder Volkstribun?, 2017/ 34: 275-277.
- GÜL, Bülent:** Avrasya'da Şamanlar, 2012/ 24: 215-217.
- GÜL, Bülent:** Suriye Bayır bucak Türkmen Ağzı, Giriş – İnceleme- Metinler – Dizin, 2018/ 36: 253-255.
- GÜZEL, Hasan:** Turks And Iranians. Interactions In Language And History, 2018/ 36: 251-252.
- GÜZEL, Sinan:** 18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı, 2016/ 31: 225-228.
- HATİPOĞLU, Sibel:** Edebiyat ve Sinema: Edebi Eserden Beyaz Perdeye (2011), 2013/ 26: 173-176.
- İLTER, Esra:** Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu- Tunguzcannın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi, 2012/ 24: 223-224.
- KAPICI, Funda:** Gönderilmemiş Mektuplar, 2016/ 32: 239-242.
- KAPICI, Özhan:** Rusya'da Türk Tarihi İle İlgili Yayınlanan Eserler (1917-2000) Kaynakça'sı, 2019/ 37: 209-214.
- KARAKILIÇ AKI, Serap:** Kumuk Türkçesiyle Yazılmış Arap Harfli Bir Vaaz Kitabı, Gül Bağça (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin), 2018/ 36: 243-246.
- KILIÇ CENGİZ, Ayşe:** Turcologica 110: The Uppsala Meeting, Proceedings of the 13th International Conference on Turkish Linguistics, 2017/ 34: 273-275.
- KILIÇ CENGİZ, Ayşe:** Tyvanisch. Kurzgrammatik, 2017/ 34: 277-278.
- KIRMIZIGÜL, Buket Nur:** Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri, 2019/ 38: 238-240.
- KIRMIZIGÜL, Buket Nur:** Buddhism in Central Asia I: Patronage, Legitimation, Sacred Space, and Pilgrimage, 2020/ 40: 261-264.
- KOÇ, Aziz Tolga:** Ana Oğuzca Durum Morfemleri -İç Rekonstrüksiyon Bağlamında Bir İnceleme-, 2020/ 40: 265-267.
- MOĞUL, Selçuk:** Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1), 2019/ 38: 236-238.
- ÖZDEMİR, Mehmet:** Hasan Hüseyin Korkmazgil Başkaldıran Dizeler, 2014/ 28: 133-136.
- ÖZTÜRK, Sevgi:** Etimoloji, 2012/ 23: 153-160.
- SAAT, Hatice:** Cries and Whispers in Karamanlidika Books, 2012/ 23: 163-166.
- SARI, İsa:** Atatürk'ün Dil Yazıları - I (Sözlük Çalışmaları), 2011/ 21: 227-230.
- SEÇKİN, Pelin:** Kiplik İncelemeleri ve Türkçe, 2014/ 27: 161-168.
- SEYDİ ERTEK, Müberra:** Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili, 2013/ 25: 163-165.
- SİBGATULLİNA, Alfina:** Miftah el-Kur'an. 2 cilt. Cilt 1. Kelam-ı Şerif. 576 s. Cilt 2. Nasıyri K. Miftah el-Kur'an, 2016/ 31: 229-231.
- ŞAHİN, Uğur:** Moğolca İbni Mühennâ Lügati, 2016/ 32: 243-246.
- TOSUN, İlker:** Tolkoviý Slovar' Tuvinskogo Yazıka, (Tıva Dildi? Tayılbırlıg Slovarı), Tom 1 A-Y, 2012/ 23: 167-174.
- ÜSTÜN, Koray:** Türk Roman ve Hikâyesi Üzerine, 2013/ 25: 167-168.
- YAYLAGÜL, Özen:** Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misil in ahbâr-ı Nil", 2012/ 23: 161-162.
- YILDIRIM, Dursun:** Divan Şiiri, 2011/ 21: 231-232.
- YILDIRIM, Dursun:** Anadolu Âşıkları-I: Karacaoğlan, 2016/ 31: 233-240.
- YILDIRIM, Dursun:** Kitapların Günümüze Taşdıkları, 2018/ 36: 235-237.
- YILDIRIM, Dursun:** Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkı Basım), 2017/ 34: 284-288.
- YILDIRIM, Dursun:** Kitap Katarı, 2020/ 40: 275-278.
- YILDIZ, Hüseyin:** Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 2017/ 34: 279-284.
- YILMAZ, Bilen:** Cengiz Han, 2019/ 37: 203-208.
- YILMAZ, Emine:** Chuvash Syntactic Nominalizers, Turcologica 88, 2012/ 23: 149-152.

C. DİĞER YAZILAR:

AZILI, Kenan: Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu'nun Ardından, 2018/ 35: 267-272.

YILMAZ, Emine: Prof. Dr. Talat Tekin'in Ardından, 2016/ 31: 205-222.